GHEORGHE MIHAI

RETORICA TRADIŢIONALĂ ŞI RETORICI MODERNE

ALL

Scanned with OKEN Scanner

RETORICA TRADIȚIONALĂ
ŞI
RETORICI MODERNE

Scanned with OKEN Scanner

CAPTATIO

1. Numesc PERSINTOLOGIE teoria cu privire la organizarea psiho-logică a discursului retoric cu scopul fie să persuadeze, fie să seducă, fie să incite. Din acest triplu scop rezultă largul orizont al aplicaţiilor ei: în instanţa de judecată, în parlament, în şcoală, în cabinetul psihoterapeutului, în diplomaţie, în jurnalistică, în management, în orice fel de negocieri, în serviciile de informaţii şi contrainformaţii, în reclamă şi publicitate etc. Cu anumite condiţii, fraza scrisă sau vorbită, asociată cu imagini – culori şi linii – statice sau în mişcare, constituie un discurs retoric, menit să influenţeze cognafectiv o persoană, un micro sau macrogrup, pozitiv sau negativ, să instaureze, să schimbe mentalităţi, opţiuni, atitudini, comportamente, ideologii, concepţii.

De aici, o nouă profesiune: expertul persintolog. În Universitatea din Copenhaga există Facultatea de Filosofie şi Retorică, viitorii specialişti în ştiinţele politice, în management, în drept din universităţile din SUA învaţă Retorica: *Speech, Communication Fundamentals and Practice, Understanding Persuasion, Influence, Belief and Argument* sunt cărţi tipărite în numeroase ediţii, pe lângă multe altele.

Din 1875 şi până în 1982 în România nu au apărut lucrări de Retorică propriu-zisă. Între 1982 şi 1993 am publicat o seamă de studii şi patru cărţi în domeniu. Aceasta, căreia îi propun numele de PERSINTOLOGIE, subliniază detaşarea noastră principială, metodologică de ceilalţi autori. Într-adevăr, noutăţile pe care ni le propunem sunt: conceptele *organizare psiho-logică, cognafectivitate, veriformitate*; patru principii ale Retoricii; o interpretare specială a opiniei; o clarificare practică a discursului retoric; demersul explicativ-justificativ; ideea de unilateralitate subiectuală etc. Ele au fost formulate în *Psiho-logica discursului retoric*, pe care o amplificăm şi adăugim aici.

Expertul persintolog nu poate lipsi din nici o echipă de consilieri ai unui conducător, politician sau businessman, iar persintologia e componentă a culturii fiecărui intelectual.

Dacă răsfoim presa din ultimii ani din România vom constata o avalanşă de critici la adresa parlamentarilor, oamenilor de afaceri, jurnaliştilor, funcţionarilor superiori de stat, prezentatorilor radio şi tv etc. privind ignoranţa în materia organizării şi expunerii marilor sau micilor lor discursuri orale sau scrise; să ne amintim de hazul produs de nenumăraţi candidaţi la alegerile electorale, în cursul prezentărilor lor la tv şi radio, de impresia făcută mulţimii la mitinguri de diferite personaje; orice personalitate a vieţii politice, juridice, comerciale nu-şi poate îngădui să ocolească regulile retoricii în oral sau scris. Cuvântul – remarca undeva Todorov – la ora comunicaţiilor de massă, în ceasul tuturor negocierilor, la vremea dirijării miliardelor de oameni, este o armă mai redutabilă decât multe altele. Trebuie, în sfârşit, să fim practici învăţând teoria retoricii – *persintologia*.

2. Conform tradiţiei, Retorica investighează calea prin care instituim convingeri în public, Dialectica investighează calea prin care instituim convingeri unui

Scanned with OKEN Scanner

partener-adversar. Calea primei ştiinţe îl reprezintă discursul numit *retoric*, a celei de a doua – *dialogul*. Punctul de plecare al ambelor îl constituie problema neunivoc soluţionabilă, în orice domeniu în care demonstraţia nu se aplică. Dar problematizatorul nu vizează pur şi simplu rezolvarea unei asemenea probleme, ci întemeierea *soluţiei* lui faţă de a altuia astfel încât să-l determine *psiho-logic* să-şi asume valoarea cognafectivă a respectivei soluţii: "întemeierea care să-l determine pe altul" înseamnă persuasiune, adică – originar – sfătuire, dar una interesată, cu caracter de dirijare. În dialog participanţii sunt activi unul faţă de celălalt: parteneri în căutarea argumentativă a unei soluţii, comun asumabilă, ei sunt adversari în sensul că fiecare urmăreşte să-şi facă asumată comun soluţia prin obiecţii, contestări, critici la adresa susţinerilor celuilalt. Despre dialog am publicat trei cărţi şi nu mai revin asupra lui.

Teoria discursului retoric – Persintologia – procedează sistematic:

- la investigarea modului în care stabilim şi formulăm problema argumentativă, neunivoc rezolvabilă, în care căutăm argumente susceptibile să susţină psiho-logic fiecare soluţie probabilă, să alegem soluţia aptă să determine publicul către asumarea ei;
- la cercetarea componentelor macro şi micro ale discursului retoric, a ordinei lor de distribuţie psiho-logică, în vederea atingerii obiectivului;
- la analiza raţionamentului retoric, cel cu premise probabile, inducţiei retorice şi tehnicii implicării afectelor în adresabilitatea intenţională;
- la decantarea metodologică a figurilor şi tropilor, sub aspectul funcţiilor acestora retorice, din perspectiva obiectivelor de asumare;
- la identificarea mijloacelor parasegmentale şi extralingvistice care ar putea participa la atingerea eficientă a obiectivelor persintologice: seducţie, incitare sau persuadare.

Sub toate acest aspecte, în plină eră a aplicaţiilor electronice, psihanalitice, biomecanice în general, Persintologia e continuatoarea totuşi, firească, a Retoricii clasice şi are strânse legături cu filosofia şi sociologia. Structurile ei nu sunt pur şi simplu logice, căci dacă ar fi am putea aplica algoritmii logici şi convingerea ar rezulta nedezminţit. De altfel, reducându-se Retorica la un capitol al ei, se vorbeşte azi de "teoria argumentării filosofice", "teoria argumentării juridice" etc. La fel, studierea discursului sub aspectul retoricităţii lui are mare căutare în lumea lingviştilor, semioticienilor, teoreticienilor literaturii, ceea ce este foarte important. Dar, dacă subscriem teoriei lui Cicero, după care calea discursului retoric e aceea de a descoperi – în fiecare caz în parte – ce este susceptibil de a crea convingerea (autorul antic nu făcea distincţie între speciile psiho-logice de discurs retoric: persuasiv, seductiv, incitativ, deci între speciile de asumare: convingere, seducţie, incitare, fapt care îngreunează înţelegerea mecanismelor de demers cognafectiv, specific fiecărui caz în parte, deosebitor după materii), cum acestea se referă la idei, nu la vorbele întrupătoare, atunci calea nu poate fi restrânsă la plăcuta organizare a tropilor şi figurilor. Nici chiar definiţia lui Isidor de Sevilla nu ne îngăduie această concluzie, căci despre acelaşi obiectiv – convingerea (persuasiunea) în lucruri drepte şi bune – spune şi el. Aristotel observase, fără să-l fi contrazis cineva până acum, că veriformitatea nu e o proprietate a cuvintelor, ci a ideilor.

Scanned with OKEN Scanner

Desigur, Retorica clasică are în vedere mereu instalarea asumării *rezonabile* de către public a soluţiei – răspuns la problema *argumentativă* pe care o susţine utilizatorul. Totuşi, învinuirea de imoralitate a retorilor de unde provine? Se pare că numai întemeierea cognafectivă, cu argumente având forţă perlocuţionară şi amplitudine intelectivă, într-o organizare psiho-logică adecvată, ar conduce la asumare; publicul convins consensualizează cu utilizatorul şi îşi asumă soluţia ce i se propune, urmând să se comporte conform intenţiilor acestuia, dar cu o persistenţă conştientă. Doar că a aprecia toate convingerile ca fiind morale e o exagerare: "Războiul e operaţie chirurgicală pe trupul bolnav al societăţii" este opinia-convingere a unora, profund imorală, fără să fie lipsită de argumente rezonabile, la fel "Războiul e o tragedie care deturnează sensurile civilizatorii ale societăţii" – opinie-convingere a altora, profund morală şi întemeiată pe argumente rezonabile.

Opiniei-convingere că familia este asocierea liber-consimţită dintre un bărbat şi o femeie, persoane responsabile, i se opune opinia-convingere că familia ar fi asociere liber-consimţită dintre două persoane responsabile, într-un cuplu sau un triplu sau un cvadruplu, ceea ce socotim imoral, deşi argumente rezonabile se aduc şi dintr-o parte, şi din alta.

De asemeni, seducerea poate fi considerată în întregul ei imorală dacă nu ar exista îndemnul "séduire c'est conduire", acceptat de majoritatea; analizelor teoretice de etică li se înfăţişează diversitatea moralei practice: seducţia este o componentă a persuasiunii, necesară, chiar dacă nu dimensiunea nucleară a acesteia. A subordona persuadarea seducerii, adică a da aparenţă de argumente, în folosul utilizatorului şi pentru a prinde în capcana intereselor lui publicul rămâne, desigur, imoral; dar aceasta o decide practica, situaţia retorică determinată, principiile şi valorile invocate.

Nu este posibil să demonstrăm orice; eu reuşesc să demonstrez că e adevărată propoziţia "7-2=5", dar îmi e imposibil să o fac în cazurile propoziţiilor: "Colega noastră e o persoană delicată şi subtilă", "PNL reprezintă idealurile de prosperitate ale românilor", "Războiul e o tragedie pentru omenire", "Darea în plată nu e novaţie", "În judecăţile estetice are loc contemplarea pură a obiectului".

Şeful nostru ne cere să răspundem la întrebarea "Ce fel de persoană este colega noastră N.N.?" Răspunsul fiecăruia constituie soluţia lui la această problemă. Eu afirm "N.N. este o persoană delicată şi subtilă". Şeful observă imediat "Bine, e opinia ta; convinge-mă că e aşa". Atunci eu aduc argumente: "Deoarece ne ajută răbdătoare în probleme profesionale dificile". Îl privesc atent pe şef şi adaug: "Deoarece totdeauna are o atitudine prevenitoare", apoi "Deoarece critică într-o manieră nejignitoare", "Deoarece e tolerantă cu toţi din birou". "Mda", face şeful. Vecinul meu intervine cu soluţia sa "N.N. e o persoană *destul* de delicată şi *uneori* subtilă". Şeful ridică sprâncenele a mirare către el. "Da, continuă vecinul, căci *deşi* are tact, e *cam* răutăcioasă în diferendele dintre noi", "E serviabilă, în ciuda faptului că ne tachinează mereu". "Mda", face şeful. Celălalt vecin zice şi el. "Colega N.N. e o persoană carieristă şi autoritară". "Fără îndoială, subliniază, *nu contest* că s-ar comporta cu delicateţe şi subtilitate *într-o seamă* de situaţii, dar *nu acestea sunt trăsăturile ei majore*; am observat că docilitatea faţă de şefi şi criticarea subalternilor sunt principiile ei, aplicate cu consecvenţă; în numeroase cazuri

face *exces* de zel şi nu tolerează decât soluţii convenabile prestigiului *ei* în unitate". Avem deci trei microdiscursuri retorice care susţin trei răspunsuri-opinii-alternative la problema pusă. Întrebătorul însuşi adună răspunsurile cu argumentele lor cu tot, le cântăreşte şi fie optează pentru unul, fie îşi face singur o opinie, susţinută cu argumente grijuliu alese. El va elabora o sinteză, tot discurs retoric, pe care, probabil, o va înainta celui care l-a învestit cu rezolvarea problemei în cauză.

Sunt dezinteresaţi utilizatorii discursurilor retorice? Din cele arătate s-ar putea să desprindem concluzia negativă. Ce ar putea însemna "dezinteresat?" Există sfaturi dezinteresate, pragmatic vorbind, când cineva le solicită unuia mai înţelept decât el, care ar putea înţelege problema transindividual; sfatul dat e argumentat astfel încât solicitantul să cerceteze el însuşi argumentele, în folosul său, fără ca sfătuitorul să fi premeditat unul care îl priveşte. Dar nu despre asemenea retorici discutăm, ci despre cele intenţionate să orienteze publicul în beneficiul "sfătuitorului" sau amândurora.

Când un utilizator propune publicului să-şi asume *împreună* soluţia opinabilă la o problemă argumentativă ne aflăm în faţa unui discurs retoric *comunicativ*. Comunicarea e autentică dacă, într-adevăr, utilizatorul are convingerea pe care o propune, pozitivă ori negativă, şi inautentică dacă mimează această convingere. Persoana care ştie ce este mai bine pentru public şi are convingerea în acest bine, are nu numai dreptul, dar şi obligaţia morală să comunice; pentru a realiza comunicarea însă, acestei condiţii, necesară, i se adaugă exigenţa de credibilitate; chiar dacă ştie mai bine, persoana trebuie să aibă credibilitate la publicul său sau să o obţină în desfăşurarea discursului. Ştiinţa binelui, credibilitatea în asociere cu priceperea de aplicare a tehnicilor retorice pot conduce la rezultatele scontate.

Adeseori discursul retoric urmăreşte nu ceea ce este cel mai potrivit de asumat, împreună, ci mai degrabă de asumat de către public, dar în folosul utilizatorului. Am numit *seductive* asemenea întreprinderi; seducerea urmăreşte calculat subjugarea personalităţii publicului, ataşarea lui la idealurile altuia, altora. Discursuri retorice scurte, foarte atent întocmite, vehiculate direct sau sub formă de zvonuri, repetate de mii de ori, cu ajutorul unor tehnici sofisticate, seduc sute de milioane de naivi, care ajung să adopte idei şi atitudini practice adeseori potrivnice propriilor interese cognitive, afective, pragmatice.

Seducerea trebuie să pară argumentată, fără să fie, riscând o analiză lucidă a ei.

Discursul retoric incitativ nici măcar atâta nu e; bizuiţi pe resentimente, prejudecăţi, pe stări emotive, noi proclamăm sentenţios, dincolo de înţelegere, exercitând un fel de presiune cvasiirezistibilă asupra publicului: "Nu vrem investiţii străine, căci nu ne vindem ţara", "Luptaţi voi, oropsiţi ai soartei, cei osândiţi la foame, sus", ignorându-se lipsa de logică a susţinerilor, pentru anumite specii de public.

Seducerea şi incitarea sunt varietăţi ale discursului retoric *manipulator*, împotriva căruia s-au răzvrătit – cu puţin folos – filosofi ai tuturor vremurilor, de la Socrate până la Revel. Răzvrătirea nu l-a împiedicat să ocupe un loc important în viaţa civilizaţiei contemporane; mijloace mecano-chimice, psiho-fizice sunt la dispoziţia experţilor în domeniul manipulării, numit captivant "al comunicării de masă", pentru

Scanned with OKEN Scanner

a sprijini politici varia, pentru a inventa personalităţi pozitive sau negative, pentru a crea imagini favorabile sau defavorabile unor state, naţiuni, organizaţii, pentru ambalaje de consum ale ideilor, ale lucrurilor etc.

Argumentul este instrumentul de îngrădire a declinărilor din discursul retoric ca şi singura cale cognafectivă de a persuada. Aceasta deoarece el ar deruta aprobarea nereflexivă şi necritică a unei opinii, înfăţişată – de obicei – ca un adevăr necesar, propunând înţelegerea conştientă a sensurilor ei psiho-logice. Deşi nu posedă virtuţilé proprii propoziţiilor demonstrabile, argumentul stăvileşte incoerenţa, mareea emoţiilor, pulsiunilor subconştientului în asumare. Organizarea lui retorică se desfăşoară conform unor principii şi reguli, altele decât cele ale dialogului şi implică responsabilităţi deosebite din partea utilizatorului.

Opinia instaurată prin argumentare e rezonabilă, întrucât rezultă dintr-o examinare prudentă a datelor şi faptelor relevante, dintr-o atentă apreciere a valorilor şi normelor, a ideilor şi conceptelor; întrucât are flexibilitatea dată de criteriul minimal consensualizate; întrucât schimbarea datelor şi îmbogăţirea valorilor şi conceptelor duc la schimbarea lor. O opinie expusă argumentativ generează o autoconvingere, o asumare proprie şi, astfel, responsabilitatea opinantului e consistentă cognafectiv şi persistentă; el nu-şi apare ca obiect, ci ca subiect respectat.

După ce Ch. Perelman a redeschis dosarul bătrânei (artă sau teorie?) sub denumirea de *Neoretorică. Tratat de teoria argumentării* s-a ivit întrebarea: Retorica autentică revine teoriei asupra limbii sau teoriei asupra argumentelor (neconstrângătoare)? Dar, chiar de partea lui Perelman fiind, ne mirăm: oare Dialectica nu tot o teorie a argumentării e? Circumscriindu-se la investigarea argumentelor, nu omitem cel puţin două din obiectivele Retoricii originare? Şi încă: Retorica veche viza discursul oral, pe când azi modalităţile de expunere intenţională persuasivă sunt mult mai diversificate; care ar fi principiile discursului retoric şi categoriile sale? Am putea stabili strategiile principale ale utilizatorului unui discurs retoric? Retorica argumentării sau argumentarea retorică? Inversarea termenilor, la primă vedere jucăuşă, justifică, pe de o parte, stilistica, pe de altă parte, o cale psiho-logică de convingere. Opţiunea noastră e că discursul retoric nu e nici numai argumentare, nici numai tropi şi figuri, nici numai structuri semiotice, ci un întreg psiho-logic, al cărui veşmânt acoperă un conţinut cognafectiv, de care dă seama în asumare.

Fireşte, ca orice opţiune rezonabilă, şi aceasta are o deschidere, deschiderea are privilegiul să fie criticabilă, iar de rezultatele criticii profităm toţi, aceste rezultate, ele însele, supunându-se obiecţiilor. Pe scurt, intrăm în psiho-logica argumentării dialogale pe tema psiho-logicii argumentării retorice.

Ambiţia teoreticienilor de a potrivi discursul retoric în canoanele sintaxei şi semanticii logice e la fel de admirabilă ca şi ambiţia oratorilor de a convinge publicul în orice problemă, apelând la canoanele geometriei şi axiomaticii demonstrative. Le mulţumesc şi unora şi altora pentru sugestiile interesante ce mi le-au dat.

În ciuda unei bibliografii detaliate, prinsă în text, sunt destui autori necitaţi nu din lipsă de respect, ci din teamă ca nu cumva cititorul să mă socotească pedant şi emfatic; le cer iertare. Poate unele comentarii ale mele, în acest volum, situat pe linia clasicilor, la diferite citate, nu sunt tocmai potrivite cu spiritul autorilor

Scanned with OKEN Scanner

cărora, de asemeni, le cer iertare, asumându-mi întreaga răspundere. Cât privește stângăciile și confuziile, mă încred în cititorul care le va amenda și înlătura. Volumul al doilea, de analiză semiotică a discursului retoric, sper să aducă lămuriri, mai ales că va adopta o perspectivă metodologică operațională.

Firește, fără îngăduința și strădaniile editurii, această carte nu ar fi apărut. Îi mulțumesc din toată inima.

Timișoara, ianuarie 1998

Gheorghe Mihai

Scanned with OKEN Scanner

PARTEA I

GÂNDIREA SUBIECTUALĂ

Scanned with OKEN Scanner

1. GENERALITĂȚI

Nu există forţă socială care, vizând câştigarea şi păstrarea puterii căutate, să nu apeleze la capacitatea cognafectivă a limbajului. De la vraci la misionar, de la militant la lider, de la măruntul brocker la guvernatorii finanţelor, de la agentul imobiliar la marii oameni politici fenomenul este întru totul activ. Poporul guvernat, consumatorul alienat, masa eterogenă, macro şi microgrupurile trebuie condiţionate pentru a accepta semnificanţii drept semnificaţi, astfel încât sistemul simbolurilor să ţină locul, pentru ei, sistemului realităţii. Avea dreptate Herbert, în menţinerea unei asemenea structuri a puterii, anumite simboluri sunt ferite de înţelegerea comună, cum ar fi cele ce se referă la manipularea de un fel sau altul; astfel de secrete duc la dezvoltarea unor retorici speciale, fiecare dintre ele semnalând faptul că acei care le folosesc sunt pe cale să acumuleze o formă de putere[1].

Cunoscând acest proces ne putem feri de sau putem răspunde eficient la manipulare, dar şi avem şansa să învăţăm tehnica persuadării. Prin tema retoricităţii, problema raportului emitent-receptor ia o altfel de turnură, în sensul că relatele relaţiei sunt, fiecare pentru celălalt subiect obiectiv, încât însuşi termenul de *comunicare* capătă înţelesul său originar, fără de care orice discuţie, în continuare, ar fi de prisos. Comentându-l pe Husserl, Q. Lauer decide la un moment dat: "La drept vorbind, nu există comunicare. Fiecare trebuie să aibă el însuşi intuiţie, constituită în propria sa conştiinţă"[2]. Este o opinie filosofică, se va spune. Bine, dar o opinie, fie ea şi filosofică, totuşi e *doxa*, nu *pistis*, adică e o perspectivă subiectuală rezonabilă asupra lucrurilor, iar în cazul de mai sus, asupra miezului lucrurilor, nu o impresie oarecare, înşelătoare, ca orice impresie. Filosofia nu dispune de dovezi, în sensul empiric sau teoretic-ştiinţific al termenului; şi ştiinţa, în pofida argumentării filosofice raţionale că nu există comunicare, defineşte: "Comunicarea reprezintă procesul de transmitere a unui mesaj, printr-un canal, unui primitor de informaţii... (ea) este reuşită atunci când mesajul primit este înţeles cum a fost el conceput de cel care l-a trimis"[3]. Dacă l-am înţeles exact pe Lauer că nu există comunicare, atunci, conform cu Nica, am comunicat cu el că nu există comunicare, la drept vorbind; dar ce fel de comunicare avem când nu l-am înţeles exact pe autor? Sau când l-am înţeles, exprimându-mi dezacordul eu el? Sau când l-am înţeles într-un fel în care nu mă mai pot controla cu Lauer însuşi? După Nica, peste tot e acelaşi proces: transmitere de mesaj. Comunicarea are aceeaşi valoare semnificativă în propoziţiile "Dacă unghiurile de la bază ale unui triunghi sunt egale, triunghiul e isoscel" şi "Dacă România îşi devalorizează moneda, exporturile ei vor avea un preţ mai mic"?

Orice discurs este menit să influenţeze publicul (o persoană, un micro sau macro grup) într-un fel anume: influenţare eminamente cognitivă, una preponderent emoţională, alta cognafectivă. Aceasta din urmă e specifică discursului retoric. Lui îi dedicăm analiza de faţă.

Scanned with OKEN Scanner

Practica retorică există de când lumea, iar teoretizările retorice au respectabila vârstă de douăzeci şi cinci de veacuri. Fără demersul retoric nu se realizează consensul şi disensul – activităţile din instanţa de judecată, alegerile electorale, propaganda politică, campaniile publicitare, procesul instructiv-educativ, dirijarea maselor, războiul psihologic şi câte altele. Antiretoricile, neoretoricile, semioticile metaretorice, pentru a influenţa persuasiv, apelează la aceleaşi principii strategice, la aceleaşi reguli tactice care ţin de Retorică.

Într-o împărţire devenită clasică, Analitica – numită, după Alexandru din Afrodisias, Logica – studiază raţionamentul demonstrativ, Dialectica studiază raţionamentul dialectic, numit şi argumentul dialectic, Retorica studiază raţionamentul retoric, căruia i s-a spus argument retoric. Fireşte, cele trei ştiinţe (arte?) nu se reduc la atât, nu înseamnă numai asta, dar se vede că le uneşte cercetarea raţionamentului, pe specii: Logica se interesează de structurile formale ale raţionamentului ca atare, Dialectica se interesează de peirastica şi aporematica raţionamentului dialogal, Retorica – de raţionamentul bizuit pe consens, expus de cineva altcuiva – public. Dacă le observăm sub aspectul scopului: Logica vizează procedurile formale ale gândirii desubiectualizate, prin care se ajunge la adevăr; Dialectica vizează procedurile dezbaterilor contradictoriale ale gândirii dialogante, prin care o persoană-subiect realizează asumarea adevărului probabil; Retorica vizează procedurile psiho-logice ale gândirii subiectuale, prin care altcineva – publicul – e dirijat continuu să-şi asume adevărul probabil[4].

Am repetat cuvântul înşelător *adevăr*. Singur, căci nu ideea, ci tocmai cuvântul *adevăr* ispiteşte, cu toate pe care omeneşte le sugerează el, aşa cum ispitesc cuvinte ca *libertatea, dreptatea, iubirea* etc. Am arătat[5] că adevărul e totdeauna unilateral; acum vom afirma că Dialectica şi Retorica teoretizează asupra *asumării adevărului*, aşa cum îl zăresc, cum îl concep, cum îl trăiesc oamenii, în nevoia lor de a-şi întemeia atitudinile, comportamentele, acţiunile pe *convingerea* în adevăr[6]. Încercaţi să demonstraţi unui tânăr de douăzeci de ani că suma unghiurilor unui triunghi fac o sută optzeci de grade şi apoi convingeţi-l că muzica rapp nu este artă; veţi constata care din cele două acţiuni ale dvs. dă rezultat rapid şi eficient.

Asumarea nu se asociază neapărat cu adevărul în toate ale lui; cel apodictic scapă actului dialectic sau retoric, el revenind demonstraţiei. Pe de altă parte, cineva poate să-şi asume o recomandare, un sfat, o invitaţie, o opinie, o dorinţa care – nici una – nu prezintă valoare de adevăr, în sensul definirii sale epistemologice. De asemenea, altcineva poate să se înşele sau să fie înşelat, asumându-şi aparenţa de adevăr, o minciună, o verosimilitate, de care se ataşează aşa cum se ataşează idolatrul de idolul său[7].

Dialectica teoretizează organizarea dialogală a raţionamentului peirastic şi diaporematic, la care participă parteneri-adversari; aceştia caută – prin obiecţii, completări, contestări reciproce – argumente care să le întemeieze rezonabil soluţia comună-convingere la problema în dezbatere. Alegeţi-vă o asemenea problemă, de pildă dacă merită sau nu merită să-ţi părăseşti ţara aflată în criză economică; să presupunem că dvs. sunteţi convins că nu merită şi că partenerul dvs. este convins că merită. Încercaţi un dialog cu acest partener, la sfârşitul căruia

Scanned with OKEN Scanner

el să renunţe la convingerea lui şi să adere la a dvs. Dacă nu reuşiţi înseamnă că sunteţi un slab dialogant, dacă terminaţi prin a fi de acord cu partenerul, înseamnă că nu aveţi convingerea pe care aţi pretins-o; asta pentru că la problema enunţată nu există demonstraţie. Când un dialog nu vă reuşeşte, nu partenerul e vinovat – deşi în majoritatea cazurilor pe el dăm vina – ci slăbiciunile argumentaţiei dvs[8].

Retorica, la rându-i teoretizează asupra organizării în discurs a raţionamentului probabil (doxativ), destinat unui public, auditor sau cititor, care ar urma să-şi asume soluţia-teză a utilizatorului discursului – numit uneori *autor*, *cuvântător* – la problema argumentativă propusă. Procesul care are loc prin discursul retoric poartă denumirea generică de *persuasiune*. Aşa îi spune tradiţia. Noi, însă, ne abatem de la tradiţie şi considerăm oarecum altfel; persuasiunea are trei sensuri: unul comunicativ, propriu-zis, unul seductiv şi unul incitativ.

Teoretic uşor de specificat între seducţie, incitare şi comunicare, separarea lor practic e deosebit de dificilă; dar e necesară? Fără îndoială, da, căci seducţia şi incitarea sunt variante ale discursului retoric manipulator, prin care publicul e instrumentat să ştie, să dorească, să creadă, să acţioneze în interesul autorului ca şi cum ar fi în interesul său[9], spre deosebire de discursul retoric persuasiv-comunicativ, orientat în interesul publicului.

Discursul unui om politic trebuie să respecte disciplina de partid, care îi cere o anumită atitudine într-o situaţie concretă, trebuie să-şi respecte convingerile, trebuie să-şi respecte interesele şi idealurile proprii, trebuie să respecte promisiunile făcute electoratului, trebuie să asigure succesul partidului (şi al său) în viitoarele alegeri, trebuie să dovedească ataşamentul la interesele întregii naţiuni, trebuie să-i satisfacă pe cei care îl susţin; cum poate omul politic să comunice cu această eterogenitate? Nu cumva satisfăcând o parte, pe care o seduce? O alta, pe care o incită?[10]

Articolul cutare al unui ziarist trebuie să respecte linia de conduită generală a redacţiei, exigenţele patronului, propriile convingeri, idealurile profesionale, cerinţele de informare autentică a publicului, vânzarea rapidă a ziarului, prioritatea faţa de concurenţă, propriul prestigiu; a ceda într-un singur punct din acestea este abdicarea de la retorica comunicării şi cădere în seducţie şi incitare.

Legiuitorul adoptă o lege cu majoritate de voturi, aceea a partidului de guvernământ, obţinută prin disciplina de partid, prin conformitate cu programul partidului, cu principiile lui strategice şi cu mişcări tactice, iar legea trebuie să-i asigure partidului succesul prezent şi viitor în societatea organizată etatic, trebuie – însă – să aibă şi acordul cetaţenilor în a o respecta. O hotărâre judecătorească trebuie să corespundă exigenţelor legalităţii, conştiinţei intime a judecătorului, idealurilor lui de dreptate, acordului publicului că a aplicat justiţia în chip echitabil. În toate acestea cât este seducţie şi cât este comunicare?

Se persuadează idei prin cuvinte, nu cuvinte; limbajul adresativ constituie mijlocul, căruia i se valorifică virtuţile pentru atingerea scopului. El trebuie să răspundă celor *trei condiţii fundamentale ale actului retoric propriu-zis* – să *informeze*, să *dovedească*, să *obţină asumarea*. Asta înseamnă ceva simplu de particularizat: cel de la tribuna parlamentară (ca şi avocatul în instanţă, ca şi semnatarul unui articol de ziar, ca şi autorul unui eseu, ca şi autorul unui clip

Scanned with OKEN Scanner

publicitar, ca şi informatorul serviciilor secrete) având clar formulată problema argumentativă, precum şi soluţia *sa* – pentru public la această problemă – expune discursul *său* (care e retoric *nu* prin lungime, ci prin natura construcţiei) informativ şi sugestiv, într-un limbaj adecvat publicului şi tezei sale, astfel încât această teză a sa să devină şi teza publicului (o asumare comună = comunicată).

De fapt, nu-i nimic simplu aici; structurile informaţionale sunt pândite de erori logice, de insuficienţă sau de manevre, dovedirea stă la cheremul mijloacelor de dovedire şi interpretării lor, obţinerea asumării ţine de tehnici psihologice. Dincolo de sofismele de gândire se ivesc sofismele de limbaj, tehnicile electronice ating sub- şi inconştientul colectiv. Retorica actului e incomparabil mai complicată decât îşi imaginează spiritul *more geometrico*, dar şi de o eficienţă tulburătoare.

Termenul "manipulare" trezeşte suspiciuni şi adversităţi; deşi actele pe care le desemnează le practicau încă Ulise, încă Ghilgameş, ceea ce avem documentat, el însuşi este prezent în limbajul ştiinţelor şi politicii în secolul XX. Manipularea există când utilizatorul discursului retoric obţine acordul publicului de care are nevoie, într-un scop străin acestui public, instalându-l în credinţa naivă că a gasit tocmai ce căuta. În orice manipulare publicul, instrumentul câştigului a ceva pentru utilizator, este înşelat în sensul situării, prin aparenţă argumentativă, într-o iluzie luată drept realitate, în numele căreia acţionează. Vulpea lui La Fontaine l-a sedus pe corb şi l-a incitat pe urs, în interesul ei, dând impresia că se afla la dispoziţia celor doi; finalmente, ambii au ajuns perdanţi.

Putem vorbi de o cvasi-manipulare când publicul se opune propriului interes şi atunci apelăm la tehnici seductive, lucru care se petrece în procesul educativ din anumite şcoli sau în şedinţele de psihoterapie. Am putea vorbi de semimanipulare în activităţile procesuale din restanţele de judecată, unde avocatul lucrează în interesul justiţiabilului sau, în contradictoriu şi vizând dirijarea judecătorilor. Sigur, avem de-a face cu dirijare, ca şi în persuasiunea propriu-zisă, aceea comunicativă, dar cu una care distrage de la fondul problemei, despre care vom mai discuta.

Note bibliografice:

1. F. Herbert, *Children of Dune*, G.P.A., 1978, p. 2.
2. În E. Husserl, *La philosophie comme science rigoureuse*, PUF, Paris, p. 192.
3. P. C. Nica (coord). *Managementul firmei*, Chişinău, 1994, p. 365.
4. Vezi Gheorghe Mihai, *Retorica*, Iaşi, 1993.
5. Vezi Gheorghe Mihai, *Psiho-logica argumentării dialogale*, Bucureşti, 1987. "Gândirea noastră de azi s-a obişnuit aşa de mult să identifice «logica» cu «raţiunea», încât ea judecă corectitudinea oricărei gândiri după măsura în care corespunde cu legile «logicii»", notează Koepgen în *Die Gnosis des Christentums*, Salzburg, 1939. Dar, zice el, "ideile sunt numai nişte produse parţiale ale persoanei, mijloace de comunicare nedepline între persoane", căci "persoana este infinit mai mult decât ideile" şi "gândirea e preocupată nu de idei, ci de persoană". Ar veni că gândirea se preocupă de idei şi ... şi de mai ce? De sentimente? Bine, dar acestea se traduc în idei despre sentimente; "Te iubesc!", "Te dispreţuiesc!" sunt propoziţii care fixează ideatic prin limbaj stări

Scanned with OKEN Scanner

afective. Părintele Stăniloae scrie "Căci iubirea nu se mulţumeşte să fie numai gândită, ci şi dornică să se dăruiască, să primească şi să fie primită" (în *Ascetica şi mistica ortodoxă*, Alba Iulia, 1993, vol. I, p. 41).

Desigur, dar nu iubirea e dornică, ci persoana concretă, care-şi traduce în conversaţia cu sine sentimentul. În afara ideii de dăruire sentimentul iubirii nu se revarsă, chiar dacă asta se petrece în tăcere. Persoana concretă, X, nu-şi poate dărui şi nondărui, în acelaşi timp şi sub acelaşi raport; persoana X nu poate servi, în acelaşi timp şi sub acelaşi raport, acelaşi act şi lui Dumnezeu şi Diavolului, căci încalcă legile contradicţiei logice şi chiar dacă ar vrea nu reuşeşte. Încât observaţia lui Koepgen e cel puţin discutabilă.

6. "Cunoaşterea creştină a adevărului, adică viaţa veşnică, este şi rămâne marele dar al Părintelui Ceresc cel iubitor", scrie Antonios Alevizopol (*Ortodoxia în faţa secretelor*, Bucureşti, 1993, p.16).

"Francmasoneria nu recunoaşte alte adevăruri decât cele care se găsesc pe cale ştiinţifică şi se bazează pe raţiune" (*apud* R. Comănescu, *Istoria francmasoneriei*, Bucureşti, 1992, p.196). Adevărul e concordanţa cunoştinţelor noastre cu realitatea, zice Lenin, iar pentru Aristotel "ceva atât adevăr are cât conţine existenţa".

7. În concepţia stoico-romană se opera cu patru valori de adevăr, ce măsurau adecvarea între lucru şi poziţia gândirii de el; din ele, *affirmo id in mente quod est in re* şi *nego id in mente quod non est in re* definesc adevărul.

8. Vezi Gheorghe Mihai, St. Papaghiuc, *Încercări asupra argumentării*, Iaşi, 1965. p. 9. După o seamă de teoreticieni contemporani, dacă A face cu B un schimb amabil de păreri despre starea vremii – au comunicat; dacă A dă o comandă calculatorului său şi acesta execută comanda – a avut loc o comunicare; dacă primul ministru anunţă naţiunea că mâine se vor scumpi produsele agroalimentare de prima necesitate, el a comunicat cu naţiunea; exista şi expresia "îţi comunic prin prezenta...", deşi nu comunică nimic, ci aduce o ştire, pune destinatarul într-o informaţie.

Fără îndoială, verbul "a comunica" ţine de limbajul universal de lemn. Numesc limbaj universal de lemn totalitatea cuvintelor şi expresiilor folosite cu un sens ambiguu, dar rigid, intrate în uzul oamenilor astfel încât să deformeze semnificaţia lor şi să creeze o iluzie. Fiecare epocă, fiecare spaţiu etnolingvistic se situează într-un limbaj de lemn, care pluteşte în curentul viu al limbii naturale. De el nu e scutită nici o activitate lingvistică, incluzând în felul acesta, viaţa politică, aceea juridică, aceea artistică, filosofică.

9. Discursul politic nu este *omni et soli* retoric, dar când este, el se manifestă primordial seductiv. El nu urmăreşte comunicarea – o instaurare comună de valori asumate: utilizator-public – atâta vreme cât autorul său e un profesionist, adică îşi face meseria, pe de o parte, de altă parte, rigorile meseriei de politician cer o constantă distanţare a subiectului de propriile tensiuni afective care l-ar subiectiviza în sensul subordonării gândirii lucide diferitelor pulsiuni afectogene.

În primul rând, discursul retoric, nu este, cum se pretinde, "o expunere orală sau scrisă a unei teme, în faţa unui auditoriu, cu scopul de a-l convinge, a-l emoţiona şi a obţine adeziunea acestuia în sprijinul tezei dezvoltate de orator" (C. Rieraşcu, G. Gheorghe, *Mic dicţionar îndrumător în terminologie literară*, Bucureşti, 1979, p. 358); "definiţia" e atât de obscură încât devine de-a dreptul obositoare o critică a ei. Astfel, dacă expun o temă despre Oltul care se varsă în Dunăre, oral, ce am de convins auditoriul? Dacă scriu o epistolă femeii iubite, în care caut să o conving de iubirea mea, femeia e auditoriul meu? Şi dacă ea plânge sărutând scrisoarea, înseamnă, cu necesitate, că i-am obţinut adeziunea? Oare adeziunea e un *sprijin* al tezei mele sau o asumare a semnificaţiei cognafective a acesteia?

Scanned with OKEN Scanner

Altcineva pretinde că discursul politic ar fi specia ale cărei mesaje au un conținut explicit politic și "fac parte integrantă din rețele de comunicare ale cărei funcții și semnificații sunt esențialmente politice" (F. Chazel, în *Sistemes Partiels de Communication*, Paris, 1972, p. 62). Deficiența fundamentală a acestei definiții e considerarea discursului politic exclusiv în spațiul comunicării. În fond, ce urmărește utilizatorul discursului politic? Foarte simplu: ca destinatarul său să acționeze imediat, în spiritul a ce susține el. Or, imediatitatea cere sau repeziciune de gândire, sau asumarea funcției de subordonat intelectual. Aici utilizatorul devine circumspect: publicul poate fi unul specializat și omogen (parlamentul, senatul, un grup de competenți – macro sau micro) sau unul nespecializat și heterogen (studenții aceia, minerii aceștia, o mulțime de simpatizanți, de curioși, de ocazionaliși interesați etc.). Același discurs politic cere o adecvare la public dar nu numai sub aspectul figurilor retorice, stilistice, metasememelor, intrafrasticelor și interfrasticelor, într-o intratextualizare consecvențială iconico-fonic sau grafemic focalizat pe un eșantion indicial praxiologic, executând o injuncție factuală pe baza (ori în vederea) unei decentrări obiectual-metonimic, care ar determina o subglosare generativă de articulări empirice ci și sub aspectul asimilării unilaterale a semnificațiilor; pe scurt și altfel zis, oarecum trivial, cere ca publicul să creadă, în acel moment, ceea ce utilizatorul s-ar putea să sau s-ar putea să nu creadă. În orice caz, utilizatorul politician dă dovadă de naivitate, ca să zicem așa, dacă urmărește comunicarea, adică persuasiunea în accepțiune strictă. Diplomatul sau ofițerul de caz, în serviciile secrete, știu *asta* ca o regulă elementară.

Ce urmărește utilizatorul discursului politic?

a) stabilirea și cristalizarea ideilor practice ale propriilor grupări politice (aceasta privește di și consensul înlăuntrul unei organizații politice); aici, mai degrabă cunoașterea regulilor dia și polilogului joacă rolul cel mai de seamă; crearea unei unitați rezonabile omogene.
b) răspândirea, popularizarea ideilor politice ale grupului, organizației pe care o reprezintă, față cu un public oarecare; crearea unui *psyché* colectiv cât mai larg în jurul acestei idei.
c) justificarea nevoii de putere sau a puterii deținute;
d) valorificarea intuitivă a mesajului, concomitent cu blocarea oricărui altuia, "advers".

Clasicii afirmă că discursul politic e deliberativ, pentru viitor, adică o perpetuă promisiune, admisibilă, deoarece se bizuie pe interpretarea faptelor evidente empiric dintr-o perspectivă duală a unui confort/disconfort axiologic general, care să-l favorizeze. Dacă așa stau lucrurile (a) ar fi o autopromisiune transindividuală, a partidului, în care membrii săi se instalează fie cu încredințări (fanaticii), fie cu opinii modalizate pe trepte diferite (convingeri, aproape convingeri – considerații – oarecum convingeri – nedecișii); (b) ar fi o promisiune cu forță seductivă, *cât mai fermecătoare pentru ca publicul să identifice în ea confortul său dezirabil*; în (c) ar fi autorizarea promisiunii pe o valoare de valorificat, fie pe una valorificată deja; promisiunea se cere amplificată și apărată ca instituție.

Promisiunea privește satisfacerea intereselor, sub întreitul lor aspect – cognitiv, afectiv și pragmatic – dar discursul politic subordonează cognitivul afectivului și pragmaticului, căci adevărul îi stă de instrument și niciodată de scop, cum e în știință. Or, pentru politician diversitatea și disparitatea intereselor se încheagă într-o unitate optimă numai dacă programul său devine realitate; concesia, compromisul sunt tactici, nimic mai mult. Este interesant (adică satisface interesul cognitiv) de aflat de ce (cauza) și pentru ce (scopul) unul din liderii partidului x părăsește partidul și, împreună cu un grup de fideli, constituie alt partid, sau aderă la alt partid z. Ca lider se poate presupune că era *convins* de concepția politică a partidului x, de programul acestuia. "Dezamă-

Scanned with OKEN Scanner

girea" lui faţă de acţiunile practice ale celorlalţi lideri nu explică renunţarea la convingere, iar trecerea la partidul z indică limpede că nu era convins. Prin urmare, e copilăros să socotim că am avea, cu rigoare, convingeri, *omni et soli*, între liderii partidului x; mai degrabă găsim o stare de confort axiologic pe linia interesului pragmatic, în care promisiunea trece mereu în actual. Masa e în aşteptare şi satisfacerea pe porţiuni a intereselor ei racordează la o modalitate opinabilă, alta decât convingerea.

Se spune (F. Chatelet, E. Pisier, *Concepţiile politice ale secolului XX*, Bucureşti,1994, p. 484-485) că argumentarea retorică politică ar avea patru forme:

a) analogă imperativului categoric kantian: ordinul dat, simpla afirmaţie ce nu se prevalează decât de ele însele şi de enunţarea lor;
b) legată de argumentul autorităţii: cel care enunţă face apel la afirmaţiile unei persoane exterioare şi superioare;
c) cel care enunţă face apel la o entitate, la un principiu abstract, ca judecători deplini: Adevărul, Frumosul, Binele, Justul;
d) utilizatorul politic apelează la mijloace proprii reclamei şi publicităţii; cuvinte imprecise, formule sloganuri, lozinci vizuale şi fonice incitative etc.

Numai că (a) nu ţine de argumentare; "trebuie să facem" e urmat de facere, nu de îndoială, nu de cerere de întemeiere; (b) nu satisface interesul pragmatic, prioritar în politică. Rămân (c), sintetizat azi în ideea-reper a Raţiunii: proprietatea e conformă raţiunii, democraţia pluripartidică, piaţa liberă europeană, federalitatea, naţiunea-stat, egalitatea juridică, libertatea sunt raţionale şi cum noi (partidul x) avem un program raţional, el stă sub semnul Adevărului, Binelui etc. (bineînţeles, e vorba de o raţionalitate neconstrângătoare, dar asta nu se poate spune) şi (d), cu vădit caracter seductiv. Politica ar fi ceva excelent, dacă s-ar situa în adevărul-corespondenţă; dar se situează în adevărul-utilitate şi; de aici, un amestec de persuasiune cu seducţie şi incitare.

Dacă evidenţa statistică dă dreptul lui J. F. Revel cum că "în cea mai mare parte a ţărilor lumii (în aceasta "mare parte" autorul incluzând SUA, Franţa, Anglia – *n.n.*) informaţia este fie prohibită, fie cenzurată, persecutată sau încă inaccesibilă, că detectarea şi transmiterea ei reprezintă un pericol permanent... Or, chiar în societăţile întemeiate pe o lungă tradiţie democratică, marcate de respectarea libertăţii de expresie, numai un mic procent de ziare şi alte medii de informare sunt astfel concepute, încât să ofere publicului infomaţia exactă (de ce nu adevărată? – întrebarea noastră, retorică – *n.n.*) şi comentarii serioase" (p. 233) şi aderăm la concluzia lui "falsificarea informaţiei conduce la falsificarea percepţiei, la uitarea experienţei sau la disimularea ca principal talent politic" (o importantă regulă pentru retorica politică şi aceea a serviciilor secrete de dezinformare – *n.n.*) (p. 295, *Cunoaşterea inutilă*, Bucureşti, 1993, carte apărută la Paris în 1990), atunci nu suntem prea departe de principiul practicat în ascuns, deşi aspru blamat în public "noi nu vorbim pentru a spune ceva, ci pentru a obţine un anumit efect (sprachelnkug)".

Publicul discursului retoric politic în (a) este omogen şi competent; de aceea la utilizator va prevala persuasiunea, intenţia de comunicare. Publicul din (b) este neomogen, este destinatarul propagandei de partid, faţă de care aceasta "trebuie" să fie limitată la foarte puţine puncte şi trebuie să insiste pe acestea, în slogane, până când ultimul membru al publicului înţelege ce vrei să înţeleagă" (T. M. Magstadt, P. M. Schotten, *Understanding Politics*, London, 1987, p. 166), publicul din (c) e general, de o competenţă precară, publicul din (d) neomogen, particular şi competent (parlamentul, de pildă).

A cere discursului retoric politic să nu manipuleze este a-i cere să renunţe la principala lui virtute; or, în manipulare deţinerea informaţiilor şi vehicularea lor conform cu utilitatea corespunde raţiunii ubicuitare a politicii. Nu aceasta e problema, ci sensul manipulării; căci, neîndoielnic, există un sens bun şi unul mai puţin bun, chiar.

Scanned with OKEN Scanner

Ieşim din sensul bun din momentul în care înşelăm speranţele şi aşteptările publicului, răsturnând raportul real guvernanţi pentru guvernaţi în raportul guvernaţi pentru guvernanţi.

10. Interesante consideraţii în *Les manipulations génétique* (colectiv), Paris, 1980. De asemenea, în D. Martin, *Manipularea şedinţelor*, Bucureşti, 1996. Nu împărtăşim opinia lui Gilles Declercq (*L'art d'argumenter. Structures rhétoriques et litteraires*, Bruxelles, 1993) că dirigismul ar conţine o artă a criticii.

Scanned with OKEN Scanner

2. PERSPECTIVA LOGICII ŞI PERSINTOLOGIEI ASUPRA GÂNDIRII

Nu se pot stabili şi schimba informaţii, fără a pronunţa judecăţi şi orice judecată stă pe muchia erorii. Pare ceva obişnuit să vorbim despre gândirea sociologică, despre gândirea matematică sau artistică sau politică sau juridică sau filosofică etc. Atributele acestea se referă la conţinutul gândirii, nu la subiecţii care gândesc. Pe de altă parte, din expresia "E logic *ce* spui" se înţelege că spusele cuiva poartă ceva ce-uri, care se bucură de proprietatea logicităţii şi noi ştim că, desigur, ce-urile sunt idei – componente de conţinut ale gândirii. Din expresia "E logic *ce* spui, dar nu-i adevărat (just)" se înţelege că logica, adevărul şi justeţea ideilor nu coincid totdeauna, fiindu-le proprietăţi diferite. Dar, dacă justeţea priveşte ideile gândirii juridice, sistematice sau nesistematice, adevărul şi logicitatea se referă la orice idee, deşi fiecare sub alt aspect. "Cum să fie adevărat, dacă nu e logic" observa cineva, sugerând corect că logica ideilor condiţionează adevărul lor şi nu invers. Din expresia "Nu e logic răspunsul tău" reţinem că un răspuns e admis dacă şi numai dacă stă în raport logic cu întrebarea, iar din formularea "Deşi nu sunt de acord cu tine, trebuie să recunosc că expunerea ta e logică" înţelegem ca logicitatea unui discurs nu e suficientă pentru obţinerea unui acord. H.G. 391/27.07.1995 cere aplicarea prevederilor lui *în* 30 de zile de la intrarea sa în vigoare, prin adresa 5171 FPP IV Muntenia aduce la cunoştinţă că nu-şi însuşeşte prevederile acestei H.G. Or, logica obligaţiei juridice presupune îndeplinirea ei de către obligat prin autoritatea celui care obligă, indiferent dacă obligatul este sau nu de acord cu autoritatea; declarând printr-o adresă oficială că nu-ţi însuşeşte o hotărâre guvernamentală, FPP IV Muntenia nu recunoaşte logica autorităţii guvernului.

Ideile sunt cunoştinţe, rezultate ale cunoaşterii noastre şi elemente care, ordonate într-un anumit fel, ne permit să obţinem noi cunoştinţe. Cum orice conţinut are formă, cum ordinea conţinuturilor are o formă, forma conţinutului de gândire e logică, fie ca formă naţională, fie ca formă propoziţională, fie ca formă de raţionament[1].

Ştiinţa Logicii cercetează formele, conexiunile dintre forme, operaţiile cu forme în care sunt cunoştinţele noastre, indiferent care ar fi acestea, indiferent în ce limbă ar fi adresate şi gândite[2]. Soţii Kneale scriu că "Logica se ocupă cu principiile inferenţei valide"[3], inferenţa desemnând relaţia logică a premiselor cu concluzia oricărui raţionament. Dacă admitem că în gândire au loc operaţii logice efectuate cu forme în care se află cunoştinţele omeneşti, atunci ştiinţa Logicii se interesează de structura, formele, operaţiile gândirii, conform cu Petre Botezatu[4]. Pentru Kant ştiinţa Logicii priveşte forma simplă a gândirii, în general[5], iar pentru Hamilton ea cercetează legile gândirii ca gândire (socotind că expresia "gândire logică" e un pleonasm)[6]. Solicitată să "formuleze un canon natural al judecăţii", ştiinţa Logicii ar fi "teorie a adevărului şi falsului", după F. Gonseth[7].

Scanned with OKEN Scanner

"Logica fără subiect", cum ar spune Jean Piaget științei Logicii care descrie formele gândirii descriptive a stărilor de lucruri și evenimentelor, tratează propozițiile ca funcții de adevăr, judecățile ca fiind totdeauna adevărate sau false. J. Bentham, mai demult[8], K. Menger, H. N. Castaneda și G.H. von Wright, mai aproape, la noi Cornel Popa, îndeosebi[9], au elaborat teorii ale logicii schimbărilor, scopurilor, voinței, intențiilor, datoriei, obligației, valorii, înțelese ca manifestări ale discursului rațional practic, cu care subiectul și comunitatea investesc în fapt ceea ce stă în proiect gândit și ca obiect al dorinței[10]. Aceste noi teorii în știința Logicii ar putea fi numite "Logici cu subiect", adică luând în considerație propoziții de tipul "X crede că...", "X intenționează să...", "X este obligat să...", "X vrea să..." etc., ale căror valori sunt reductibile, prin complicate calcule, la valorile logicii alethice; "Logicile cu subiect" nu neagă, nu desființează "Logica fără subiect", ci îi arată aplicațiile: cum vrea subiectul rațional? cum crede subiectul rațional? cum intenționează, cum valorizează, cum acționează subiectul rațional?"[11]

Aceste "Logici ale discursului practic" au în vedere diferite tipuri de judecăți practice, pe care le analizează cu un aparat formal adecvat. De pildă, dacă indivizii afirmă fiecare "Eu sunt obligat să...", se poate formula propoziția "X este obligat să..." sau, mai tare, "Este obligatoriu (x) să...". Logicilor discursului practic li s-ar mai putea spune logici ale unei anume utilizări a limbajului, în care nu este clar totdeauna dacă e vorba de limbaj-obiect sau metalimbaj.

Una din problemele fundamentale ale logicii discursului practic o constituie aceea a valorilor argumentelor; se știe, argumentul descriptiv este, conform logicii bivalente, adevăr sau fals, a treia posibilitate nu mai există; dar rugăminții, dorințele, opțiunile, normele, intențiile ce valoare au ca argumente? Referindu-se la acordul sau dezacordul subiectului, R. M. Hare spune că suntem sinceri de acord cu un enunț "dacă și numai dacă credem că el este adevărat" și că suntem sinceri de acord cu o comandă "dacă și numai dacă efectuăm sau decidem ceea ce vorbitorul ne-a spus"[12]. Acordul și dezacordul ar fi valori de consimțire. Problema e: despre ce fel de propoziții e vorba în cazul acestor valori? "Te rog, împrumută-mi pixul tău", e adresată cuiva, bineînțeles. Dacă acel cineva consimte la rugămintea mea, atunci aceasta e acordată și ar urma împrumutarea pixului sau nu e acordată, ceea ce ar însemna neîmprumutarea pixului. Dar, de asemeni, acordul-dezacordul sunt valori de consimțire în materie de opinii: "Eu, X, consider că putem să depășim neînțelegerile", destinată unui public, e acordată sau neacordată de acesta; pentru imperative de tipul "X închide ușa" s-au propus valorile de adecvare. "X, închide ușa" în situația T este adecvat dacă și numai dacă efectuarea închiderii ușii de către X conduce la atingerea scopului S și nu e adecvat în situația T dacă și numai dacă efectuarea închiderii ușii de către X nu conduce la atingerea scopului S. Se vede că inferența cu imperative e validă dacă premisele imperative, raportându-se la aceeași situație (context practic), sunt adecvate și concluzia decurge cu necesitate din ele[13]. Cât privește normele, von Wright scria că ele și evaluările, deși situate dincolo de domeniul adevărului și falsității, se află însă supuse legilor logice[14] (identitatea, noncontradicția, terțul exclus...). Normele au valoare de realizare, adică sunt sau nu îndeplinite, prin analogie cu descripțiile care sunt sau nu adevărate. O. Weinberger spune că între enunțurile descriptive și norme există

Scanned with OKEN Scanner

o deosebire fundamentală: primele apar în raportul de contradicţie, pe când secundele numai în raportul de incompatibilitate, adică pot fi concomitent invalide[15].

Principiile logice (logica modernă le spune şi legi) sunt: a) identitatea, noncontradicţia, terţul exclus şi temeiul (suficient şi/sau necesar). Formulări ale lor avem: b) orice termen (propoziţie) este identic cu sine, în acelaşi timp şi sub acelaşi raport; este imposibil ca aserţiuni contradictorii să fie împreună adevărate (*Organon*) în acelaşi timp şi sub acelaşi raport; ceva sau are o proprietate sau nu o are, în acelaşi timp şi sub acelaşi raport; orice propoziţie adevărată are un temei necesar, suficient sau necesar şi suficient pentru care ea este adevărată la un moment dat. Numeroase calcule logice iau aceste principii ca axiome – pe toate sau câteva. Într-un sistem axiomatic una sau alta din legi sunt teoreme, adică demonstrabile[16].

Logica studiază şi propoziţia fie luând-o ca întreg, neanalizată, în conexiuni interpropoziţionale, fie analizând-o, prin omologarea structurii intime[17]. Cât priveşte inferenţele, se cercetează raţionamentele riguroase dar şi cele *probabile*, cele *directe* şi cele *indirecte*, cele *progresive* şi cele *regresive*, cele *asertorice* şi cele *modale*[18]. Raţionamentele modale, fireşte, cuprind propoziţii modale[19]; logica actuală examinează nu numai modalităţile clasice – necesar, posibil, imposibil, contingent – ci şi alte tipuri: *epistemice* (e verificat, e verosimil, se contestă), *deontice* (e obligatoriu, e interzis, e permis), doxastice (se crede că, e incredibil că, e credibil că), *teleologice* (se intenţionează că, nu se tolerează ca, e indiferent dacă), la care listă se adaugă mereu alte modalitaţi (cum ar fi modalităţile opinabile: sunt convins, consider, mi se pare că)[20]. Discursul retoric juridic angajează, sub incidenţa atitudinilor şi alocuţiunilor, o diversitate de raţionamente, subordonate ideii de adeziune[21].

Nu are utilitate să dezvoltăm problemele şi soluţiile ştiinţei Logicii, nici în general, nici în una din ramurile ei, într-o carte dedicată discursului retoric. Totuşi, să aratăm că perspectiva Logicii asupra "gândirii ca gândire" are consecinţe inevitabile asupra gândirii juridice; exprimarea adresativă, în limbajul natural, a ideilor juridice, face posibilă greşeala gramaticală, adică încălcarea regulilor de gramatică a limbii române sau chineze sau spaniole etc. Contactul nostru cu prevederile legale are loc prin intermediul cuvântului scris sau vorbit, înaintea căruia ne întrebăm "Ce a vrut să spună?" Numai că o propoziţiune poate foarte bine să respecte gramatica, dar să se sustragă logicii; "Triangulaţia inculpatului a zburat repede sub zona eretică a cretacicului" e un exemplu. Deci, dincolo de tehnica analizei gramaticale a unui text juridic, se profilează tehnica analizei logicităţii ideilor consemnate: "E logic ce a spus cum a spus?" Să vedem:

1) Art. 8 al 3 al Legii 18/1991 stabileşte dreptul de proprietate în limita unei suprafeţe maxime de 10 ha de familie, în echivalent arabil. Ultimul aliniat al aceluiaşi articol defineşte noţiunea de familie în sensul respectivei legi "soţii şi copiii necăsătoriţi, dacă gospodăresc împreună cu părinţii lor". Textul, corect gramatical, suferă de impreciziune logică: cărei familii îi stabileşti dreptul de proprietate – celei dinaintea colectivizării sau celei actuale? În primul caz, dacă familia, conform definiţiei ei dată de legiuitor, era formată din zece persoane în 1950, atunci dacă

Scanned with OKEN Scanner

fiecare persoană are, în 1991 o familie, conform aceleiași definiri, ea are dreptul la zece hectare de teren arabil, de pildă; dacă e vorba de familia în 1991, copiii celor cărora le-au fost preluate terenurile prin colectivizare, deveniți majori și negospodărind împreună cu părinții lor, între timp decedați, primesc, prin reconstituire, terenuri până la limita maximă de 10 ha în echivalent teren arabil, funcție de suprafața totală deținută de familia din 1950, zece ha pe care le împart între ei. E conform legii ca, la o familie compusă din părinți și cinci copii, cu 50 ha teren arabil înaintea colectivizării, celor cinci copii, ca succesori ai părinților lor în 1991, să le revină câte zece ha. Dar e tot conform legii ca aceeași familie, în momentul aplicării legii, să aibă dreptul doar la 10 ha, împreună, chiar dacă sunt majori și gospodăresc împreună. După ce a fost promulgată, cu această impreciziune, legea a fost "corijată" printr-o hotărâre guvernamentală care a modificat textul în sensul definirii familiei din momentul colectivizării. Cu această hotarâre guvernamentală s-a săvârșit două erori logice: a) s-a statuat că legea 18 are caracter reparatoriu; or, dacă ea are acest caracter, atunci repară în privința întregii suprafețe pe care o avea o familie dinaintea colectivizării, iar dacă limitează suprafața la zece hectare nu are caracter reparatoriu. Legea 18 nu poate fi reparatorie, dacă legiuitorul o declară și parțial reparatorie, când o aplică, așa cum o normă care interzice nu poate interzice parțial când se aplică, așa cum o faptă nu poate fi juridică în genericul cuprinsului normativ și parțial juridică în practică. Pe scurt: în vederile legiuitorului, Legea 18/1991 e reparatorie și nereparatorie, adică pretinde să aibă două predicative exclusiv disjuncte între ele, în același timp și sub același raport; b) legiuitorul român își asumă principiul ierarhiei legilor, conform căruia o hotărâre guvernamentală nu poate modifica o lege organică, întrucât e inferioară acesteia; or, o hotărâre guvernamentală a modificat Legea 18 și, prin aceasta, neagă principiul ierarhiei legilor. Pe scurt: un HG nu poate fi, în același timp și sub același raport, inferior și superior unei legi organice, în condițiile în care e statuată poziția lui inferioară față de aceea.

2) Art. 30 c. fam. zice că bunurile dobândite în timpul căsătoriei, pe numele oricăruia din soți, sunt bunuri comune lor, iar art. 35 din Legea 31/1990 zice că bunurile constituite ca aport în o societate comercială, devin proprietatea acesteia, în lipsa unei stipulații contrare. Asta înseamnă că dacă un soț constituie o societate comercială singur sau cu alte persoane, conform cu art. 35 din Legea 31/1990 partea lui de aport e proprietatea exclusivă a acelei societăți, dar conform art. 30 c. fam. e bun comun cu celălalt soț. În favoarea art. 35 vine art. 167 din aceeași Lege 31, în favoarea art. 30 din codul familiei vine art. 31 al aceluiași cod. În consecință, hotărârile judecătorești se dau într-un sens sau în altul, după preferință, fără a se depăși legalitatea, dar încălcându-se principiul uniformității.

3) Legea 26/1990 a Registrului Comerțului, prin art. 21 enumeră ce mențiuni pot fi făcute în registru, posterior înscrierii unei societăți, art. 22 prevede singurele situații când înscrierea mențiunii se face pe baza dispozitivului hotarârii judecătorești rămase definitive. Legea 31/1990, prin art. 153 prevede că modificarea caracterului de societate trebuie făcută cu respectarea prevederilor legii și a condițiilor de formă și publicitate prevede, pentru încheiere, trimiterea fiind la art. 34, 22, 23 din aceeași lege, potrivit cărora pentru autorizarea societății e

Scanned with OKEN Scanner

necesară o hotarâre judecătorească. Legea 26, aşadar, nu cere obligativitatea hotărârii judecătoreşti definitive pentru înscrierea modificării contractului de societate sub aspectul schimbării asociaţilor, în vreme ce Legea 31 prevede modificarea contractului de societate, inclusiv sub acest aspect, numai cu obligativitatea unei hotărâri judecătoreşti definitive.

4) Poate fi o cauză şi de drept comun şi comercial? Dacă părţile sunt societăţi comerciale, iar valoarea litigiului depăşeşte zece milioane lei, oricum cf. art. 2 p. 1 din codul de procedură civilă litigiul e de drept comun şi competenţa revine judecătoriei; dar dacă părţile litigante sunt societăţi comerciale, din formularea aceluiaşi articol procesul e de drept comercial.

5) Acum să cercetăm un exemplu de gândire politică: "Pentru mine, în calitatea mea de împărat, Roma este oraşul meu şi patria mea; în calitatea mea de fiinţă umană, am lumea întreagă drept patrie. Ceea ce este bun pentru aceste două societăţi poate fi singurul lucru bun pentru mine." Sunt cuvinte ale unui conducător al Imperiului roman care, în urma unui război purtat cu deosebită cruzime, a trecut prin foc şi sabie teritoriul cucerit. Aceasta înseamnă că războiul în cauză făcea parte din lucrurile bune pentru lume şi pentru Roma.

Am putea întemeia fugitiva prezentare a perspectivei ştiinţei Logicii asupra gândirii cu o trimitere la un autor care observă că aşa cum vorbim despre "raţiunea ştiinţifică", "raţiunea practică", "raţiunea tehnologică" (şi raţiunea politică şi raţiunea filosofică şi raţiunea juridică etc.) etc., ca modelări ale raţiunii, una, la fel "logica matematică", "teleo-logica", "mereo-logica", logica juridică, logica preferinţei etc. sunt modelări ale logicii; discursul retoric nu afirmă, nici nu râvneşte la alte raporturi formale – şi, deci, logice – decât cele puse în joc de raţionalitatea noastră, ci le consideră în condiţiile gândirii *subiectului, integrate în întreaga acestuia viaţa spirituală.*[22]

Când A spune "Plec, deoarece mi-e foame", temeiul lui ar fi "Ori de câte ori mi-e foame, plec", din care consecinţa decurge cu necesitate formală. Când, totodată, B spune "(Eu) plec, deoarece m-am supărat pe tine", temeiul *lui* ar fi "Ori de câte ori mă supăr pe tine, plec", din care consecinţa decurge cu necesitate formală. Tot atunci D spune "Plec, deoarece m-am plictisit de discuţiile acestea", temeiul *lui* ar fi "Ori de câte ori discuţiile mă plictisesc, plec", din care consecinţa decurge cu necesitate. În limbaj cotidian "Mi-e foame" e *motivul* lui "Plec", al lui A; "M-am suparat pe tine" e *motivul* lui "Plec", al lui B; "M-am plictisit" e *motivul* lui "Plec", al lui D. După cum se vede, însă, fiecare motiv (argument) are un *temei* subiectual.

Întrucât raţionamentele celor trei sunt corect construite logic-formal, concluziile adevărate, derivate din temeiuri asumate ca adevărate de fiecare, problema unui subiect S, care urmăreşte să-i determine pe A, B, D să nu plece nu e să le ofere unul sau mai multe raţionamente omologate valide, corect construite logic-formal, ci – în baza acestei corectitudini – raţionamente potenţiale cu viaţa spirituală comunitară, mai puternice decât temeiurile fiecăruia. Ca urmare, discursul retoric eventual al lui S va fi unul *psiho-logic*, adecvat situaţiei, destinatarilor, temei; dacă în loc de "Plec", A, B, D ar fi afirmat "Strig", natura logic-formală a raţionamentelor lor nu s-ar fi schimbat câtuşi de puţin, dar structura psiho-logică a discursului retoric al lui S

Scanned with OKEN Scanner

ar fi suferit o modificare fundamentală, chiar dacă nici el nu ar fi apelat decât la aceleaşi scheme formale. Desigur, Retorica nu exclude propriu-i formalism – căci ea nu coboară la o individualitate absolută – caracterizat prin principiile ei, cum vom arăta.

Dispunem de o singură logică, iar faptul ca ştiinţa Logicii se formalizează tot mai mult, că ştiinţele se formalizează şi ele în măsura în care folosesc aparatul formal al ştiinţei Logicii, nu atestă că am gândi într-o diversitate sau împotriva legilor de coerenţă şi claritate, ci că modelăm logicitatea "standard"; dacă gândirea juridica nu e formalizabilă, asta nu se datorează faptului că – minimal – ar dispune de o logică potrivnică raţiunii noastre sau de una care ar desfide modelul standard de a gândi. Argumentarea demonstrativă, demonstraţia, numită şi argumentare constrângătoare sau obiectivă, are utilitate acolo unde subiectivitatea individului prisoseşte, unde implicarea lui constituie un obstacol pentru certificatul valorii de adevăr al cunoştinţelor umane; argumentarea nedemonstrativă, neconstrângătoare, retorică sau dialectică, numită şi subiectivă are utilitate acolo unde tocmai individul nu numai că nu lipseşte, dar implicarea lui e necesară pentru *asumarea* valorii de adevăr sau a uneia din vecinătatea acesteia.

În argumentarea retorică spunem că există o *strategie* care, slujeşte activităţii de asumare; strategia are în seamă o serie de factori:

- *timpul* – un argument are grade variabile de asimilare cognafectivă funcţie de momentul în care e propus;
- *public* – un argument are grade variabile de asimilare cognafectivă funcţie de destinatar;
- *context sau situaţie socială* – un argument are grade variabile de asimilare cognafective funcţie de împrejurările concrete de viaţa în care e propus; un argument juridic are grade variabile de asimilare congnafectivă funcţie de sistemul normativ în vigoare;
- *relevanţa semnificativă* – un argument are grade variabile de asimilare cognafectivă funcţie de puterea de a evidenţia semnificaţia complexă a soluţiei propuse la problema de rezolvat; *un argument juridic trebuie să posede pertinenţă justificativă, oportunitate probatorie şi forţă de adeziune* (orice argument pledează în favoarea a ceva şi, desigur, prin acesta, în defavoarea opusului).

Având în vedere că discursurile retorice sunt diferite între ele din punct de vedere al schemei de influenţare şi a condiţiilor în care diferiţi factori caracteristici influenţării intervin, nu avem un model abstract, valabil *omni et soli*, pentru adeziune. Dar putem găsi reguli cu un grad oarecare de generalitate care, aplicate *cu artă*, să conducă la rezultate eficiente. Astfel, experienţa arată că orice public – individual sau colectiv – opune o rezistenţă la argumentarea retorică; un public total ignorant nu poate fi *persuadat*, dar poate fi incitat; un public nonignorant se află fie pe diferite nivele de cunoştinţe opinabile nesistematice, fie pe diferite nivele de cunoştinţe opinabile sistematice; despre rezistenţa la argumentarea retorică vorbim numai în cazul publicului nonignorant în raport de problema soluţionată argumentativ. Aceasta se manifestă numai în condiţii concrete de timp, de situaţie socială (context), de relevanţa semnificativă pentru sine a argumentelor

Scanned with OKEN Scanner

etc. De unde şi regula: *un public este influenţat cu atât mai uşor cu cât rezistenţa sa la argumentarea retorică este mai mică*.

"Sunteţi nemulţumit de primarul dvs.? Cel mai potrivit ar fi să publicaţi în presă lista activităţilor lui insuficiente şi inconsistente, ca fie el să se corijeze, fie să fie destituit, fie să nu mai fie ales; aceasta pentru că presa e cel mai bun mijloc de a lua atitudine publică şi de a-i determina pe concetăţeni la acţiune". Avem soluţia la problemă sub indicarea unor argumente din care ea derivă corect formal. Dar soluţia nu e unică; A ar putea răspunde "Sigur, asta e problema, numai că (eu cred) cel mai potrivit ar fi să facem o petiţie, deoarece..." (soluţia lui A, derivată corect formal din argumente-premise la ea). B ar putea răspunde "Sigur, asta e problema, numai că (eu cred) cel mai potrivit ar fi un miting în faţa primăriei, deoarece..." (soluţia lui B, derivată corect formal din argumentele premise la ea). Prin urmare, fiecare a optat pentru o soluţie-alternativă, angajându-se s-o facă *indiscutabilă*, *justă* şi *corect derivată* din premise-argumente. Discursul retoric implică logicitatea, fără să se reducă la formalismele ei; fără structuri formale nu convingem, numai cu structuri formale nu convingem.

Această regulă solicită o sumă de nedumeriri: de ce "un public"? În ce constă influenţa? Care e baza rezistenţei la argumentarea retorică? Spun "un public" deoarece fiecare are rezistenţa sa, determinată nu numai de calitatea psihologică proprie, ci şi de variabile; contribuţia globală a unei variabile contextuale – de alegerile electorale sau mediul de microclimat urban al infracţiunilor – la prezentarea discursului retoric impune argumente de tipul *hic et nunc*, dă un sens conţinutului lor, inteligibile sau greu inteligibile în alte împrejurări, chiar dacă ele sunt prezente – dar altfel – şi acolo.

"Achitarea a patru poliţişti albi care, în primăvara anului 1991, i-au dat o bătaie vecină cu moartea unui automobilist negru, Rodney King, (a generat) tulburări şi proteste extinse la San Francisco, Atlanta, Las Vegas, Seattle, Cincinnati, New York... (dar) dacă patru poliţişti români ar fi snopit în bătaie un maghiar, un rom sau un sas de la noi, dacă vreun complet de judecată i-ar fi şi achitat...? Opoziţia ar fi ieşit în stradă, cu mic cu mare, şi ar fi înfierat metodele totalitare de o nemaipomenită bestialitate ale Puterii..." Pasajul pune în discuţie tocmai rolul variabilei contextuale în elaborarea de discursuri retorice diferite: acolo protestele erau împotriva poliţiei, aici – împotriva Puterii (de presupus).

Ţinând seama de variabila contextuală existentă, discursul retoric propune instaurarea unei *variabile posibil să existe*, în care publicul să acţioneze, să adopte o conduită dezirabilă de autor. Acest obiectiv şi-l propun atât serviciile secrete, în activitatea de dezinformare şi de presiune psihologică orientată asupra ţintei, cât şi clipul politic şi discursul politic. În acest sens, o tehnică specială izvorăşte din problema "Ce-ar fi dacă...?, pusă şi în termeni negativi "Ce-ar fi dacă nu...?" de care nu ne ocupăm aici.

Influenţa constă în valorificarea optimă a disponibilităţilor afective ale discursului retoric. Nu ne interesează acum acest aspect.

Baza rezistenţei la argumentarea retorică o constituie manifestarea concretă a legilor psihologiei funcţionale, pe care le redăm după Claparede: a) orice trebuinţă tinde să provoace reacţii care sunt proprii pentru a o satisface, indiferent de nivelul ei

Scanned with OKEN Scanner

(biologică, psihologică, psiho-socială); b) individul devine conştient de un proces, de o relaţie sau de un obiect cu atât mai târziu cu cât conduita sa a implicat mai devreme şi timp mai îndelungat folosirea automată, inconştientă a acestui proces, relaţie, proces; c) orice trebuinţă care, prin natura ei, riscă să nu se poată satisface imediat, apare cu anticipaţie; d) orice conduită este dictată de un interes (cognitiv, afectiv sau/şi pragmatic); e) în fiecare moment publicul (individual sau colectiv) acţionează urmând linia interesului său major (cognitiv, afectiv sau/şi pragmatic); f) legile nivelului de aspiraţie şi cele ale schimbării individului în grup, formulate de Lewin.

Consecinţe-reguli: a) publicul scade în rezistenţă la argumente care provoacă trebuinţe ce ar putea fi satisfăcute şi creşte în caz contrar; b) publicul scade în rezistenţă, sub impactul unor procese, relaţii, obiecte; c) publicul scade în rezistenţă la argumente care îi anticipează trebuinţe pe care nu şi le-a satisfăcut, dar socoteşte că le-ar realiza; d) publicul scade în rezistenţă la argumente care îi satisfac unul din tipurile de interese sau unul din interesele lui majore imediate.

Toate acestea se bizuie pe *două presupoziţii fundamentale*: A) Gândirea este totdeauna a cuiva, a unei personalitaţi cognafective; B) gândirea cuiva este în întreita fiinţare: cunoştinţă, formă a formelor, fapt psihic. Ea stă în conexiune cu celelalte elemente de conştiinţă. Presupoziţiile servesc ca premise pentru pragmatica logică, aceea care a deschis calea psihologiei să-şi mute bornele de graniţă în teritoriul logicii formale, persuasiunii, să se instaleze pe teritoriul psiho-logicului.

Întrucât ideea conducătoare a teoriei argumentarii neconstrângătoare este că relaţia de comunicare are loc numai între oameni, iar examinarea critică uni sau bilaterală e condiţia realizării ei, trebuie să existe un principiu care să aşeze logicul şi psihologicul într-o unitate de alcătuire. Dar despre aceste principii, într-un capitol ulterior.

Note bibliografice:

1. Asupra formelor logice: e interesantă comparaţia între G. Klaus, *Logica modernă*, Bucureşti, 1977, p. 53-62, P. Botezatu, I. Didilescu, *Silogistica*, Bucureşti 1976, p. 27-36 şi P. J. Hurley, *Logic*, Belmont, 1988, p. 14-30.
2. Catalogarea definiţiilor date ştiinţei Logicii şi discuţii asupra lor în A. Dumitriu, *Istoria Logicii*, Bucureşti, 1973; Ath. Joja, *Studii de Logică*, III, Bucureşti, 1971. Faptul că Logica de tradiţie aristotelică "nu se ridică până la un limbaj formalizat, până la calcul logic, nu se datorează unei incapacităţi ce ar ţine de natura ei, ci pentru că aceste unelte sunt inadecvate obiectului ei", observă exact P. Bieltz, *Principiul dualităţii în logica formală*, Bucureşti, 1974, p.15.
3. W. şi M. Kneale, *Dezvoltarea Logicii*, Cluj-Napoca, 1974, p. 9, unde adaugă "a demonstra o propoziţie înseamnă a o infera *în mod valid* din premise adevărate. Condiţiile demonstraţiei sunt două: premise sau puncte de pornire adevărate şi argumente valide". Dacă acceptăm precizarea aceasta, atunci e discutabilă afirmaţia că am avea continuitate "între demonstraţie (ca argumentare ideală, pentru auditoriul universal) şi argumentare (sub chipul demonstraţiei lacunare, dependente de context)" (P. Ioan, *Orizonturi logice*, Bucureşti, 1995, p.141). E discutabilă, deoarece Retorica este nu teorie a discursului, ci a discursului persuasiv, unde nu e vorba de demonstraţie lacunară, ci de argumentare neconstrângătoare, în care premisele nu sunt adevărate

Scanned with OKEN Scanner

în chip apodictic şi dependenţa nu e doar de contextul scriptural sau oral. Bineînţeles, expresia "demonstraţie lacunară" e interpretabilă, deci argumentabilă pro şi contra.

4. P. Botezatu, *Construirea logicităţii*, Bucureşti, 1983, p. 64. Apoi, autorul observă "Logica generală poate fi definită ca fiind ştiinţa operaţiilor care conduc la adevăr (cuprinzând operaţiile materiale, nu numai formale)".
5. I. Kant, *Critica raţiunii pure*, Bucureşti, 1969, p. 93. "Ca logică pură, ea nu are principii empirice, prin urmare ea nu scoate nimic (cum s-a crezut uneori) din psihologie, care deci nu are nici o influenţă asupra canonului intelectual".
6. Aristotel, *Analitica prima*, I, 1, 24 b; *Analitica secundă*, I, 1, 71 b. Şi Cf. W şi M. Kneale, op. cit. vol. III.
7. F. Gonseth, *La logique en tant que physique de l'object quelconque*, în "Actes du Congres international de philosophie scientifique", VI, Paris, 1936, p.13.
8. J. Bentham, *The Principles of Morals and Legislation* (rred.), New York, 1962.
9. Cu deosebire: H. N. Castaneda, *The Logic of Obligation*, în "Philosophica Studies, 10/1959, p. 17-23; M. Rescher, *The logic of Commands*, New York, 1966, p. 91-94; B. Hansson, *An Analysis of Some Deontic logics*, "Nous", 3/1969, p. 373-398; R. M. Hare, *Practical Inferences*, Los Angeles, 1972; G.H. von Wright, *Normă şi acţiune* (trad.), Bucureşti, 1982, p. 88-187; C. Popa, *Teoria acţiunii şi logica formală*, Bucureşti, 1984, cap. III-VI etc.
10. S. Vieru, D. Stoianovici (ed.), *Norme, valori, acţiune*, Bucureşti, 1979, p. 7.
11. Tratare pe larg în G. B. Simpson (ed.), *Understanding word and Sentence*, New York, 1991.
12. R. M. Hare, op. cit., p. 25 şi urm.
13. A se vedea şi C. Popa, *op. cit.*, cap. III.
14. Încă din 1953, poziţie pe care şi-o va amenda ulterior (*Deontic Logic Revisited,* în Rechtsteorie, 1973).
15. O. Weinberger, *Untersuchungen uber den Modalkalkul*, Meinsenheim an Glan 1952. Semantic vorbind, între "norme" şi "propoziţii despre norme", "rugăminţi" şi "propoziţii despre rugăminţi", "opinii" şi "propoziţii despre opinii" distincţia trebuie făcută.

   Astfel:

   a) "Este obligatoriu ca toţi cetăţenii să-şi plătească impozitul" normă şi
   a') "Legea îi obligă pe toţi cetăţenii să-şi plătească impozitul" – propoziţie care descrie norma;
   b) "Te rog, împrumută-mi o sută de lei", rugăminte şi
   b') "A îl roagă pe B să-i împrumute o sută de lei", propoziţie care descrie rugămintea;
   c) "Sunt convins că poţi mai mult" – opinie şi
   c') "A îşi exprimă convingerea faţă de B că acesta poate mai mult" – propoziţie care descrie opinia, unde "propoziţia despre" descriptivă, e adevărată sau falsă.

   Conform definiţiei adevărului-corespondenţă "A îşi exprima convingerea că B poate mai mult" este adevărată dacă şi numai dacă A *îşi exprimă* această convingere. La "Eu sunt convins că B poate mai mult" referentul e starea lăuntrică a eului care declară convingerea respectivă. De unde ştim că A e sincer în convingerea ce ne-o spune decât din ceea ce ne spune? Logic formal nu ne interesează dacă, într-un caz sau altul, referentul există sau nu, ci ne interesează că, în orice caz, referentul există sau nu. În consecinţă, "Eu sunt convins că poţi mai mult" e sinceră sau nesinceră, şi, în general, opiniile declarate sunt fie sincere, fie nesincere, aşa cum "A îşi exprimă convingerea faţă de B că acesta poate da mai mult" e adevărată sau falsă.

Scanned with OKEN Scanner

16. De pildă, von Wright prezintă în vechiul său sistem deontic trei principii – al distribuţiei deontice, al permisului şi al contingenţei deontice. Mai târziu vorbeşte de cel al extensionalităţii, apoi de al tautologiei (Cf. "Dialectica", 1/1980, p. 66).
17. Folosirea diagramelor Venn, pe larg, la G. Tamas, *The Logic of Categories*, Budapest, 1986, p. 31-36.
18. Folosirea diagramelor Venn, în privinţa propoziţiilor, la T. Schwartz, *The Art of Logical Reasoning*, New York, 1980, p. 103-126.
19. Tratarea pe larg a acestor teme, în Gh. Enescu, *Fundamentele logice ale gândirii*, Bucureşti, 1980, p. 184-246.
20. Vezi Gh. Enescu, *Teoria sistemelor logice*, Bucureşti, 1976, p. 198-258.
21. Fără îndoială că este implicată conduita înţelegătoare, cum arată T. Dima, *Explicaţie şi înţelegere*, vol. II, Iaşi, 1994, p. 186-216.
22. Cum insistă şi D. Ehninger, *Influence, Belief and Argument*, Glenview, 1974, p. 90-112.

Scanned with OKEN Scanner

3. CÂTEVA COMENTARII PRIVIND RAPORTUL GÂNDIRE-LIMBAJ

Când crezi în anumite cuvinte, crezi în argumentele ce le exprimă, nu în cele pe care le ascund. Dacă gândirea este, totodată, forma formelor logice ale cunoştinţei, cunoştinţă şi fapt psihic, atunci ar fi potrivit să spunem că limbajul întrupează gândirea în întreitul ei aspect, cuprinzând în el conexiunile ei cu celelalte elemente ale conştiinţei. Expresia "limbajul întrupează" pare, mai degrabă, să poetizeze, decât să ne situeze în ştiinţific, dar şi Chomsky a zis că limbajul e *un organ*, socotind că metafora sa e mai utilă decât o definiţie riguroasă. În cugetul nostru sau, adresativ, iar fără această întrupare, gândirea nu are cum să fie în ordinea umanului. Noi trăim în exteriorul lui, universul său special, limbajul întrupează gândirea, simţim, consimţim, ne adresăm reciproc, reflectăm lăuntric ideile eminamente pe calea limbajului, indiferent unde-când şi în care structură a acestuia.

Între limba transcrisă în paragrafele gramaticii şi aceea actualizată prin vorbirea folosită în diferite ipostaze de către o persoană deosebirea ar fi ca de la un model abstract şi general la o realitate concretă şi particulară, de la un desen schiţat pe pânză, la un colţ de natură străbătut cu piciorul. Această limbă, codificată de gramatică şi înregistrată ca lexic în dicţionare, e doar un complex de virtualităţi, de care vorbitorul se poate folosi ori de câte ori se află în situaţia de a o utiliza într-un scop sau altul. Felul de a te folosi de mijloacele limbii nu rămâne străin de împrejurările, diferite între ele, în care se găsesc oamenii, de raporturile dintre ei, de orizontul lor de cultură, de dispoziţiile lor, de temperament, de opţiuni etc.

Fiecare din aceşti factori poate determina o anumită atitudine sau o reacţie faţă de obiectul comunicării, influenţând alegerea materialului lingvistic, formelor de expresie, ritmului frazei, fie că e vorba de cuvinte, de tonul vocii, de construcţii comunicative, la care vorbitorul apelează colorându-le cu personalitatea sa afectivă.

Când ne referim la limbă ca sistem şi funcţie de comunicare verbală suntem pe tărâmul *lingvisticii*; când ţinem seama de modalităţile de întrebuinţare a limbii ca vorbire de către un vorbitor, într-o situaţie dată, de un autor într-un text scris (de o colectivitate etnică, de un grup social, de unul profesional) suntem pe terenul *stilisticii*. În stil cunoaşterea se detaliază, informaţia se îmbogăţeşte depăşind sistemul virtual al limbii. Dacă admitem că o limbă naturală conţine în mod necesar o schemă care redă în formă abstractă raporturile dintre toate elementele ei constructive, atunci stilul se poate caracteriza ca o variantă, ca un derivat al acestei scheme[1].

Prin limbaj gândirea umană se dezvăluie a fi comunicativă şi că deci aparţine condiţiei omului de fiinţă socială. Sigur, a comunica *nu* presupune în mod fatal a te înţelege cu interlocutorul; verbul "a comunica" desemnează, originar, acţiunea declanşată şi desfăşurată de cineva de a pune în comun cu altcineva valori;

Scanned with OKEN Scanner

căderea altcineva-ului, totală, pe aceleași valori cu mine consemnează *comunicarea finalizată, deplină*, în fond o identitate *așa-acolo-atunci*. Dar când spun "Eu comunic acum", înțeleg că mă aflu pe *drumul puterii în comun a valorii mele*, și când acela își arată dezacordul cu mine într-o privință sau alta, și când mă combate și-l combat, și când îmi obiectează și mă amendează cu rezervele sale, *la care răspund*; problema lui – dar și a mea – este libertatea mea – dar și a lui – de afirmare și asumare într-o *ascultare reciprocă*. Dar când spun "Am comunicat" pretind obținerea asumării comune a unei știri valorizate, în care înțelegerea e implicată. Numai că în limbajul curent "am comunicat" are sensul de "i-am transmis informația". Proceduri juridice obligă semnarea de către destinatar a unui proces-verbal, înștiințări, prin care destinatarul autorizează formal că a înțeles și și-a asumat valoarea știrii; deci că a intrat în relația realizată de comunicare.

A vorbi înseamnă a acționa asupra altuia cu personalitatea noastră cognafectivă; că această acțiune e reciprocă, e firesc, la fel ca și faptul că a influențat pe altul presupune nu numai forța de argumentare, ci și adecvarea mijloacelor în vederea atingerii țelului. În această împrejurare nimic nu ne îndreptățește să declarăm că există o suprapunere între modul nostru de gândire și simțire și modul nostru de comunicare a ceea ce gândim și simțim; nesuprapunerea relativizează comunicarea și deschide poarta a numeroase iluzii și înșelăciuni.

Dar, păstrând metafora – relevantă – trupul limbajului are formă, compoziția, structurile și funcțiile sale, evident altele decât ale gândirii întrupate; prin analogie, cineva spune "Trupul meu e acesta", dar nu poate indica unde se află în trup *meu*-ul și nici nu va susține că e de aceeași natură *meu*-ul cu *trupul*. Desigur, știința logicii are un limbaj propriu prin care își efectuează cercetările așa cum chimia sau geologia sau sociologia au limbaje proprii – toate analizabile cu instrumentele lingvisticii, dar oricare ar fi limbajul, ei nu se dezvoltă în afara mecanismelor logice. În plus, structura limbii nu e de natură pur formală, structura gândirii nu e de natură pur lingvistică.

Să examinăm raportul dintre noțiune – formă logică – și cuvânt. Cuvântul este un sistem de semne lingvistice, constituit natural sau prin convenție, întrupând o idee fixată și utilizată de un subiect, o persoană atât în forul intim cât și adresativ. Această întrupare se săvârșește direct sau contextual; adică, unele cuvinte – ele singure – poartă o noțiune, altele numai împreună cu acelea. Cuvintele numite substantive, adjective, verbe întrupează singure noțiuni (fluviu, albastru, merge ș.a.), cuvintele numite conjuncții, prepoziții, determinative nu întrupează noțiuni decât dacă se asociază cu substantive, adjective sau verbe (de exemplu "și", "sau", "cel mai", "pe", "de", respectiv "tu și el", "tu sau el", "cel mai puternic", "pe balustradă", "de spaimă" etc.). Pe de altă parte, cuvintele sunt diferite de la o limbă la alta, dar întrupează aceeași noțiune: om-celovek-l'homme; lay-daha-mensonge-minciună.

O discuție despre limbaj este extrem de fructuoasă. Iată, în funcție de context cuvintele își schimbă întrupatul național, ca în expresiile "Masa este de lemn" și "Masa a demonstrat", unde cuvintele "masa" și "a demonstrat" întrupează două noțiuni diferite. Apoi, observăm că în cuvinte sunt întrupate nu numai idei, ci și stări afective: "O, te-admir progenitură de origine română". De asemenea, o

Scanned with OKEN Scanner

noţiune poate fi exprimată lingvistic printr-un singur cuvânt – *atom* sau prin mai multe – *particulă indivizibilă din punct de vedere fizic.*

Am spus că, întrupare a cunoştinţei, cuvântul participă la constituirea, fixarea, comunicarea ei; el este simbol (împreună) cu ea şi semn de comunicare a unei noţiuni determinate. În această calitate cuvântul se cheamă că este semnificativ. Un bun filosof al nostru[2] observă că orice noţiune se constituie şi se comunică numai rostindu-se fie lăuntric, de subiectul constitutor, fie vorbită, fie scrisă de el. Rostul unui cuvânt constă în cunoştinţa întrupată, fără de care nu are rost. Ce rost are cuvântul "pe"? Singur, nici unul, dar în "pe deal", da, are. Rostirea lui, a cuvântului, a oricăruia, e, într-un fel, să dea seama de semnificaţia purtată.

Şi ce semnificaţie poartă? Iată, rostind "Românul e înfrăţit cu codrul" pare ciudat că ascultătorul confirmă, "Da, aşa-i", dar nu va fi în stare să indice un român, măcar, în situaţie de înfrăţire cu un codru. Expresia nu face referinţă la nici un anumit român, la nici un codru, nici la toţi românii, nici la toţi codrii, ci la noţiunile românul, codrul, la esenţe idealizate, iar termenului "înfrăţire" i se dă o conotaţie afectivă.

Când totuşi despre un anumit individ spunem "un român", "este român", îl denumim *românul*, iar un anumit areal îl denumim conform cu noţiunea-rostire *românul*, iar un anumit areal îl denumim *codru*, conform cu noţiunea-rostire *codru*; nu există într-o realitate indicabilă românul, codrul, virtutea, subiectul de drept, precaritate, necesitatea, dar noi numim individual român, codru, virtute, subiect de drept, precaritate, necesitate prin cuvinte substantive nearticulate, comunicând că acelui individ i se aplică în chipul lui determinat noţiunea-rostire. Denumind, cuvântul dă înţeles individualului, deoarece comunică noţiunea în care se găseşte idealizată esenţa acelui individ. Aşadar, noţiunea comunicată dă cuvântul *român* (corabie, virtute, codru ş.a.) şi reprezintă înţelesul raţional al lui. În "un român", "acest (acel, celălalt, doi, mulţi, puţin etc.) triunghi, album etc." cuvintele denumesc individualurile a căror esenţă e surprinsă în noţiunile ce dau înţeles acestor cuvinte[3].

Sigur, Ion ,Vasile, Dumitru, Livia, Oana fiecare este român, nu românul. Dar acest Ion, Vasile etc. sunt nume proprii pentru un individual, fără să aibă înţeles anume: "Ieri am avut de furcă serios cu Taru", unde Taru poate fi numele propriu al unui prieten, al unui cetăţean, al trandafirului din faţa casei ş.a. "Învingătorul de la Trafalgar", însă, e o *denumire*, nu un nume, comunicând înţelesul unei noţiuni singulare, în limba română. "Contractul nostru", "contractul acela", "contractul celălalt" sunt *nume circumstanţiale*, adică sunt cuvinte care numesc entităţi individuale numai în anumite circumstanţe; "acel contract", "celălalt contract", "contractul nostru" se poate repeta cu alte contracte concrete când circumstanţele se repetă. Spun "soţia mea" în anumite condiţii, chiar dacă m-am căsătorit de câteva ori. Cuvintele nume propriu-zise sunt cele care se spun numai şi numai despre o entitate individuală; ele nu-s lipsite de înţeles ca nume proprii, nici circumstanţiale, ci se referă la un ceva prin mijlocirea unei noţiuni: "poetul acela" se poate spune despre orice poet. Mihai Ursachi numeşte câteva zeci de persoane, dar "poetul Mihai Ursachi" numeşte o singură individualitate.

Cuvântul vorbit adaugă înţelesului său noţional – denotativ –, un înţeles afectiv – specificat prin voce (timbrul, intensitatea ei) prin gesturi, prin mimică, uneori prin vestimentaţie (calitate, croială, culoare), uneori prin substanţe odorante

Scanned with OKEN Scanner

folosite etc. În general, cuvinte comunicate care să arate eminamente numai înţeles noţional e destul de dificil de găsit, iar dacă produc un transfer afectiv, dacă declanşează o stare afectivă în cel care-l uzează sau cel care-l ascultă, atunci înseamnă că posedă o energie afectogenă care ar explica situaţia. Din faptul că posedă asemenea energie s-au născut retoricile, stilurile, actele de persuasiune, de convingere, de plăcere estetică. Desigur, folosind cuvântul "energie", îndrăznesc să susţin că energia sentimentelor e cel puţin la fel de utilă ca şi cea a gândirii.

Când cineva spune (scrie): "Ce este etern nu se schimbă nici în mai mult, nici în mai puţin, nici în bine, nici în rău şi prietenia autentică este eternă", ascultătorul (cititorul) – care a înţeles fraza aceasta, corect construită gramatical în limba română – întreabă "Şi ce-i asta?", adică "Ce vrei să spui, ce urmăreşti, ce ascunzi?" "Nu ascund nimic, i se replică, trage singur concluzia". "Mda, rezultă că prietenia autentică nu se schimbă nici în mai mult, nici în mai puţin, nici în bine, nici în rău".

Fraza, în întregimea ei, a transmis oral (scris) forma logică a unui raţionament, o dată cu materia sa, prin cuvinte într-o anume înlănţuire gramaticală care nu e câtuşi de puţin obligator să coincidă cu înlănţuirea stilistică sau aceea logico-formală. Raţionamentul acesta – ca numeroase alte – poate fi exprimat în număr de cuvinte variabil, fără a i se afecta conţinutul de idei de comunicat:

1. Etern este tot ceea ce nu se schimbă / prietenia autentică este eternă / deci ea nu se schimbă – 17 cuvinte.

2. Ce este etern nu se schimbă nici în mai mult, nici în mai puţin, nici în bine, nici în rău / prietenia autentică este eternă / deci prietenia autentică nu se schimbă nici în bine, nici în rău, nici în mai mult, nici în mai puţin – 44 cuvinte.

3. Aşa cum se ştie, aşa cum au repetat-o filosofii din vechime şi din zilele noastre cu argumente atât de puternice încât mintea noastră nu are de ce să nu le primească, eternul – care este entitate şi, atribut a ceva – rămâne egal sieşi, nu cade în vreo alteritate provenită dinlăuntrul sau din afara sa, iar prietenia autentică, această floare a spiritului uman, în plinătatea-i fertilă, este eternă / încât revine de la sine să admitem că este imposibil ca vicisitudinile vieţii din cetate, valurile de tulburări lăuntrice, necazurile cotidiene, depărtarea sau micile conflicte să o altereze în vreun fel – 100 cuvinte.

Mi s-ar putea observa "În cazul (3) faceţi retorică". Iar eu răspund obiecţiei: toate trei cazuri implică *elocuţia retorică*. Tudor Vianu împarte expresiile în: *a) tranzitive* – care informează, cum ar fi "doi plus doi fac patru, patru minus trei fac unu" şi *b) netranzitive*, care conţin un element reflexiv, de subiectivitate din partea celui ce foloseşte expresiile. Încărcarea expresiilor care informează cu note reflexive apartenente – proveniente de la – unui subiect, deci subiective, cu scopul de a transforma informarea în comunicare s-ar numi *stil*. Dacă ne gândim bine, expresia "doi plus doi fac patru" nu e tranzitivă, căci se mai poate spune şi "doi şi cu doi ne dă patru", "doi adăugat la doi e egal cu patru", deşi – ciudat, nu? – nici numărul, nici cifra doi nu au capacitatea să facă, să dea, să adauge; numai primul – hommo faber – e în stare să facă o casă, o corabie, o carte, un patru, să dea şi să primească, să adauge şi să scadă. Spunând despre orice altceva decât omul că face, dă, primeşte, adaugă, scade etc. – retoricizăm. Poate semnele convenţionale să fie tranzitive, ca de exemplu "2+2=4" "$H_2SO_4 + Cu_2 = Cu_2SO_4 + H_2$", dar acestea sunt

formule traduse în limbajul natural, în afara căruia nu înseamnă nimic. Totuşi, se pare că, dacă într-un limbaj oarecare, termenii sunt definiţi corect, atunci folosirea lor strictă numai în conformitatea definiţiilor face expresiile în care se găsesc tranzitive.

Astfel, dacă în limbajul juridic sau filosofic sau sociologic sau psihologic sau politic termenii ar fi – TOŢI – riguros definiţi, atunci aceste limbaje ar fi tranzitive. Numai că limbajul juridic e natural şi naţional, filosofia, sociologia şi psihologia se constituie din filosofi, sociologi şi psihologi, iar politica e o activitate, în spaţiul pragmatic. Fireşte, nici o ştiinţă nu posedă limbaj eminamente tranzitiv, oricât de orgolios formalizată ar fi, ceea ce ar rezulta şi din unghiul de vedere al lui Leo Spitzer: *stilul*, ansamblul abaterilor de la întrebuinţarea normală a limbii (naturale), abateri săvârşite de întrebuinţator datorită continuielor modificări psihice, pe temeiul că orice conţinut conformaţional are, în cuvânt şi frază, un acompaniator afectiv (şi după Piaget, Pavelcu, Golu, Reuchlin ş.a.). De aici şi *figura de stil* – manieră de a exprima nu gândirea, ci gândirea enunţată într-un fel deosebit, care-i dă caracter propriu, în formularea lui Du Marsais.

Urmărim sporirea expresivităţii limbajului pentru a face (mai) captabilă ideea sau/şi pentru a face (mai) plăcută expresia *bene dicendi* a lui Isidor din Sevilla. Într-adevăr, de la faptul că e plăcut, un discurs nu e neapărat mai persuasiv, căci persuasiunea nu izvorăşte din *cum se* spune (scrie), ci din *ce spune cum-ul spusei* (scrisul). Să ne amintim formularea aristotelică "Retorica e posibilitatea de a descoperi (iar descoperirea este cunoaştere – *n.n.*) în fiecare caz ceea ce este susceptibil de a crea convingerea" şi să o comparăm cu aceea a lui Isidor: "Retorica este ştiinţa de a vorbi bine în chestiunile publice pentru a convinge despre lucrurile bune". Nu e de fel clar ce înseamnă "a vorbi bine" şi "lucruri bune", adică înţelesul lor diferă după cum schimbăm unghiul de vedere din care le privim; vorbirea "bună" estetic foloseşte tropi – în alte cuvinte deplasări, abateri de la înţelesul normal al unui cuvânt, cum ar fi metafora – şi figuri – în unele cuvinte, abateri de la vorbirea comună, fără modificarea înţelesului cuvintelor, cum ar fi silepsa – pentru a produce, desigur, plăceri estetice. Vorbirea "bună" retoric foloseşte tropii şi figurile *pentru a produce persuadarea* sau *seducţia* sau *incitarea*; referitor la "lucrurile bune": a apăra un criminal ar fi fost, pe vremea lui Quintilian, un "lucru rău", dar legiurile moderne au instituit "apărarea din oficiu"; în cazul că respectivul criminal nu are posibilitatea să angajeze un avocat, ceea ce înseamnă că avocatul ar vorbi despre ceva bun deoarece, în caz contrar, ar fi blamabil să pledeze în favoarea răului. "Lucrurile bune" în domeniul politicului sunt şi mai greu de decelat, mai ales în spaţiul democraţiei pluripartidice, iar "lucrurile bune" pentru discursul filosofic n-au fost contabilizate încă (d.e. teoria kantiană a dreptului e un "lucru rău" în optica lui Schopenhauer şi un "lucru bun" în optica lui del Vecchio).

Limbajul în care are loc discursul retoric dă seama de ceea ce înseamnă subiectiv în argumentarea lui continuă:

- în primul rând, subiectiv este modelul intern al cuiva asupra referentului, rezultat al selecţiei şi filtrării acestuia, funcţie de împrejurări şi solicitări, dar şi de trebuinţe, tendinţele, aspiraţiile etc./ lui;

Scanned with OKEN Scanner

- în al doilea rând, subiective sunt formele de redare a referentului – imaginea, noțiunea, judecata, trăirea, atitudinea;
- în al treilea rând, subiectiv e gradul de implicare a subiectului, cu personalitatea lui, în stocarea, prelucrarea, fixarea, transmiterea cunoștințelor despre referent; în argumentare nu este pus în joc alt referent decât cel modelat de subiect, și acela filtrat de propria interioritate psihică, întrucât – în caz contrar – orice discurs e imposibil.

Putem să rostim gândurile felurit[5], dar vorbirea lor are o forță incomparabilă, căci prin ea învăluim-dezvăluim ceea ce suntem și nu suntem pe lume, ceea ce avem și nu avem, acum-aici, ceea ce ar trebui, ceea ce trebuie, ceea ce intenționăm, ceea ce am vrea, ceea ce vrem, ceea ce putem să fim și să avem, într-un fel sau altul[6]. Primordial și fundamental suntem vorbind. Ne diferențiem de ceilalți astfel, iar totalitatea vorbelor noastre dă seamă de întinderea, de adâncimea cugetării și simțirii, de limitele între care eu-l trăiește ca un ceva determinat, cu propriul inconfundabil.

Ne regăsim, ne identificăm cu ceilalți, iar vorbele noastre – și ele – dau seamă de con-simțirea, de co-judecarea în care suntem. Suntem eu, familie, națiune, umanitate, cosmicitate, suntem "după chipul și asemănarea Lui". Totodată, această petrecere, prin cognafectivitate, poartă în sine, însă, tăișul lașității, al egoismului trufaș care ne desface de cuplu, de familie, de umanitate, de cosmicitate, de EL.

Adevărat, vicleanul mediator al vorbelor închide speranța laolaltă cu trădarea, iluziile împreună cu deziluziile, minciuna împreună cu adevărul în structurile lui semantice. Aceasta pentru că poartă idei, fixează și adresează idei potențate de întregimea și de componentele întregimii spirituale ale subiectualității noastre. Între om și mașină nu poate avea loc comunicarea, deoarece mașina (calculatorul) e o copie, oricât de perfecționată, dar o copie a rațiunii formale fără subiect, care nu e în stare să declare nici ca Augustin "cred, fiindcă e absurd", nici ca Tal "Plâng, fiindcă am pierdut", nici ca Descartes "Mă îndoiesc, deci cuget". Mașina nu poate comunica, omul nu poate să nu comunice.

Dar intrarea în această relație e pândită de capcanele prejudecăților, mentalităților, duplicităților; vorbirea nu se rupe de nevoi, de interese, de aspirații și de aceea cu ea lovim sau tămăduim, sfâșiem vălul ignoranței sau îl țesem mai dens, urcăm pe culmile sublimului sau coborâm în infernul colcăitor al urâtului, al răului.

Practica vorbelor se numește demagogie, când nu schimbă nimic. Dar, așa cum există o măsură în lucru, o măsură în fapte, o măsură în sentimente, există măsură în idei și cuvinte. A te rosti deplin înseamnă a-ți ocupa întreg teritoriul spiritual, fără a lăsa miriști, în văzul tuturor, când te rostești așa cum ești. A te rosti mult sau prea puțin e lipsă de respect pentru măsură și asta izvorăște din necunoaștere sau din orgoliu. Dincolo de granițele rostirii strălucesc vorbele-palavre. Deci să deosebim vorbele-rostiri de vorbele-palavre; primele se adresează intelectualului pasionat, ultimele se adresează pasiunilor dezlănțuite, pierdute de ordinea Cuvântului. Iar dacă ne înșelăm în privința deosebirilor acestora, noi, cei care le primim, suntem culpabili de incompetență cognafectivă, iar emitentul se autoamăgește în fondul dinamismului lui, idee bine înrădăcinată în istoria

Scanned with OKEN Scanner

meditaţiei filosofice; mai mult, cel căruia îi adresăm "*Audite sermones meos*" este Cuvântul dintru Început, Fiinţa pantocratoare. În măsura în care e adevărată aserţiunea că specia aceasta s-a umanizat de sine raţionând, este la fel de adevărat că numai în măsura în care vorbeşte, gândeşte şi nu invers[7], adică prin vorbire raţionalitatea – poate ar fi mai potrivit să-i zicem ordinea ce şi-o dă spiritualitatea noastră – înfăţişează omul faţă cu sine, faţă cu lumea dinlăuntrul acesteia, cu valorile ei pe de-a-ntregul. Adăugirile şi profunzimile experienţei comunitare îl potrivesc pe *homo sapiens* – individual, genetic – în făgaşul necesar al încuviinţărilor, în ceea ce se cuvine.

Orice limbaj poate fi studiat sub trei aspecte: al relaţiilor dintre semnele şi sistemele lui de semne (sintaxa logică), făcând abstracţie de conţinutul lor; al relaţiilor dintre semne (sistem de semne, expresii) cu obiectele pe care le desemnează acestea (semantica logică); al relaţiilor semnelor (sisteme de semne, expresii) cu subiectul uman care utilizează aceste semne (pragmatica logică). Sintaxa logică, semantica logică, pragmatica logică nu studiază formele gândirii, ci limbajul, sau diferite limbaje particulare. Astfel se vorbeşte despre sintaxa logică juridică deci a limbajului juridic care ar cerceta condiţiile formale proprii sistemului lingvistic numit juridic; se vorbeşte despre semantica logică juridică (la fel, de semantica limbajului istoriei, sociologiei, matematicii ş.a.), adică a limbajului juridic sub aspectul relaţiilor lor informaţionale cu obiecte la care se referă, sensul şi semnificaţia termenilor juridic a normelor, actelor normative, propoziţiilor juridice, valoarea ş.a. Pragmatica logică juridică ar studia termenii şi propoziţiile în raport cu subiecţii care le utilizează în situaţii diferite.

În istoria cunoaşterii sistematice, întrebarea "Quid sit...?: a revenit obsedant şi referitor la numeroase ştiinţe despre om: Ce este Logica? Ce este Psihologia? Ce este Istoria? Ce este Pedagogia? Unii au semnalat o profundă criză a acestora, alţii o renaştere, alţii o fundătură deplină. A murit Filosofia? A murit Retorica? Poate întregul doctrinar al ultimei să nu mai corespundă, dar noi trăim tot într-o lume care are nevoie de comunicare şi de persuasiune, de un ideal nostrist, care întreţine viaţa actului retoric şi, implicit, a Retoricii, cum pertinent o declară destui[8].

Sigur, posesia cuvântului este posesia ideii pe care o ţine, se înţelege, iar în idee adastă esenţa prinsă aşa-atât. Dar cuvintele nu circumscriu numai subiectualitatea posesorului lor, nu doar raportează de lărgimea capacităţii de interpretare a acestor subiectivităţi, ci poartă şi pecetea subiectivităţii acelui posesor, cel puţin prin "culoare" sau "variante de culori", cum spune stilistica; ele îndurerează, alină, amăgesc, dezamăgesc, sfinţesc, consfinţesc, afirmă, infirmă, confirmă, după cum sensurile înscrise în ele acţionează cognafectiv asupra lăuntrului nostru[9].

Potrivirea cuvintelor astfel încât să comunice aci-acum-ceva o cuvântare către, un discurs, pentru că subiectul se află în cuvântare, adică stă mereu – chiar din cea mai ascunsă intenţie – să se învrednicească pe sine în valorile spuse, atât cât socoate că-i de dezvăluit în potrivirea cuvintelor – şi de multe ori socotinţa sa e depăşită – acest subiect nu poate fi decât rostindu-se. S-ar nimeni să devină sclavul propriilor cuvinte – şi, prin ele, sclavul propriilor idei, nu stăpânul lor – sau să se încredinţeze unei măşti, unei iluzii, unei himere date *ab occulto haste* – de duşmanul ascuns care-i ignoranţa sa şi/sau a celuilalt, minciuna, dogma, făgădu-

Scanned with OKEN Scanner

inţa deşartă ş.a. În urmare, potrivirea cuvintelor – măsurată de reguli sintactice, semantice şi pragmatice – pare a fi mai mult decât artă, de-a dreptul ştiinţă a rostirii.

Lumea potrivirii cuvintelor – pentru autorul ei – devine un fel de "*la citta la piu bella del mondo*", dacă ar rămâne pur şi simplu spectacol, cum sugera Croce scriind despre ornarea retorică. Doar că acest spectacol nu omagiază frumosul desolidarizat de ideea măcar verosimilă, nu-i o plutire liberă de spiritul în căutarea adevărului, ci tentativă de articulare, pe structuri riguroase, a conştiinţei identităţii semnificative între conştiinţe diferenţiate; spectacolul e biruit şi apoi primit în ştiinţa compunerii, în care orice produs stilistic expresivizează străfulgerările ideilor.

Unul şi acelaşi polisilogism poate lua forma retorică a unui ciorchine de cuvinte sau a unei bule de văzduh sau a unui talaz de trăiri[10] în actul argumentării care slujeşte persuasiunii. Dar ce se persuadează? În fond, dacă nu tot ce este logic este şi adevărat, efortul utilizatorului (termen pe care îl voi folosi pentru orator şi pentru scriitor, căci ambii cuvântează, aşa sau altfel) de a expune strict logic poate conduce la acordul publicului (auditor sau cititor) pe motivul "E foarte logic ce-a afirmat!" (deşi logicitatea nu are grade de comparaţie). În acest caz logica e cât se poate de imorală. Dar acordul publicului nu constă doar în asta, ci şi în "Da, e adevărat!", "Da, e just!". "Da, e corect (moral)!", "Da, e bine de făcut!", "Da, e util!", "Da, e realizabil!", "Da, e valabil!" ş.a.m.d.

Deci se persuadează valori, dar valorile pe care utilizatorul le înfăţişează a fi pozitive publicului său sunt ele realmente pozitive? Spre deosebite de dialog, în care partenerul participă cu obiecţii, critici, completări, în discurs este activ utilizatorul doar, publicul, exterior, fiind captat, nu să construiască o casă, ci să intre într-o casă deja terminată ca în casa lui. Cu alte cuvinte, datorită conlucrării, partenerii de dialog devin, pe încetul, corespondabili la concluzia finală, discursul trebuie să ajungă la acelaşi rezultat dând impresia publicului că este colaborator. În dialog partenerii se controlează permanent în materie de sinceritate, printr-o conduită peirastică, lucru imposibil de efectuat în discurs. Dacă mie, individ, nu-mi place cartea, n-o mai citesc, nu-mi place oratorul, plec din sală, dar cartea tot va fi citită, publicul nu va suferi de absenţa mea. Într-o cauză civilă sunt apărate legalitatea, justiţia, dreptatea, principiile de drept de către toate părţile, căci fiecare va susţine că apărându-şi interesul apără şi dreptul său şi, prin el, valorile juridice; or, conform logicii, aşa ceva nu e raţional. Problema e că nici reclamantul, nici pârâtul nu au dreptatea sau şi reclamantul şi pârâtul au dreptatea, dar se admite în parte acţiunea, încât unuia i se dă dreptate! Faptul că unul "pierde" procesul, iar altul "îl câştigă", nu înseamnă că cel care a pierdut nu a găsit dreptatea, pe când adversarul său a găsit-o, ci că aceasta a fost distribuită în chip echitabil: cel care a pierdut şi câştigătorul au intrat în ordinea dreptăţii.

Note bibliografice:

1. De aici şi faptul că "noi îi înţelegem pe mulţi vorbitori, fără să putem folosi cuvintele de care ei se slujesc, deoarece posedăm un vocabular de comprehensiune mai întins decât acela de care ne folosim pentru a vorbi sau a scrie" (G. A. Miller, *Language et communication*, Paris, 1956, p.167). Tot de stil ar ţine şi constatarea că "numai rar se

Scanned with OKEN Scanner

întâmplă (dacă se întâmplă) ca cel care ascultă să perceapă întocmai lucrurile aşa cum le pricepe acel care vorbeşte" (A. Philippide, *Teoria limbii*, Bucureşti, 1984, p. 93). Dacă limbajul ştiinţific are un grad zero al scriiturii, atunci nu putem vorbi de un stil al unui sau al altui savant; chestiunea e discutabilă; unii afirmă categoric: obiectivismul este prima condiţie a ştiinţei, care nu admite consideraţii individuale: (Drăghicescu, *Ontologie umană*, Bucureşti, 1987, p. 154), alţii că "subiectivitatea nu poate fi epurată de (nici un) limbaj, ca de altfel, nici de cunoaştere" (A. P. Iliescu, *Filosofia limbii şi limbajul folosofic*, Bucureşti, 1989, p. 144). Mai curios, sunt autori (A. P. Petrov) care afirmă *stiluri de a gândi*.

2. A. Marga, *Metodologie şi argumentare filosofică*, Cluj-Napoca, 1991. Sunt atrăgătoare consideraţiile lui M. Baciu, Propedeutică filosofică, Focşani, 1995, p. 184-191.
3. Vezi I. S. Cârâc, *Introducere în semantica propoziţiei*, Bucureşti, 1991, p. 102 şi urm. Observaţie la care aderăm: "Logica formală dizolvă lucrul în obiect şi obiectul în lucru, creându-şi o ontologie formală" (p. 105).
4. Asupra personalităţii angajate în comunicare: J. Adair, *Understanding Motivation*, London, 1990, îndeosebi p. 95-136; cu privire la "lucruri bune" a se vedea V. R. Louck, *Four Principles for Ethical Management*, în "Business Horizons", March-April, 1987, p.10-18. Tratarea comunicării în P. Fraisse, J. Piaget (ed.), *Traité de psychologie experimentale*, Paris, 1963, vol. VIII.
5. Vezi şi R. Stoichiţă, *Limbajul formalizat în raportul dintre semantic şi sintactic*, în Probleme de Logică, II, Bucureşti, 1970, p.153-158.
6. "Legea este o regulă obştească care îndiriptează cele ce prin cuvânt sau faptă lucruri a omului cuvântător", zice *Codul lui Calimach*, art. 1.
7. Cum M. Heidegger, *Qu'apelle-t-on penser?*, PUF, Paris, 1959, p. 90. "Omul este întrucât vorbeşte", scrie el în *Achevement vers parole*, Paris, 1964, p. 13.
8. V. Florescu, *Retorica şi Neoretorica*, Bucureşti 1973, p. 184-186.
9. Vezi şi E. Cioran, *Precis de decomposition*, Paris, 1949, p. 47.
10. C. Noica, *Jurnal de idei*, Bucureşti, 1990, p. 131.

Scanned with OKEN Scanner

PARTEA A II-A

NATURA DISCURSULUI RETORIC

Scanned with OKEN Scanner

1. MOŞTENIREA TRADIŢIEI

Acceptăm sau nu, ideile exercită, în fiecare secvenţă istoriçă a acestei sau acelei civilizaţii, o presiune pe care am numi-o psihagogică prin felul cum şi în sensul în care se înfăptuieşte, observaţie spusă prima oară de Gorgias[1]. Numita presiune marchează destinul social al discursului retoric, dar şi cercetările care-l au ca obiect. Un ciudat tip de raţionalism – mistic, mecanic şi scientist, deodată – declasează retorica, iar variante de empirism – filosofic, politic, etic – o deformează, mentalităţile apodictico-matematice ori juridice o substituie, teoriile literare o reduc la una din părţile sale. Atacatorii – din toate patru orizonturi – folosesc mijloace retorice pentru a arăta că Retorica e periculoasă şi inutilă. Bineînţeles, s-au ivit şi binevoitorii salvatori, care i-au oferit un loc – un pat al lui Procust – în sistemul ştiinţelor despre literatura beletristică, alţii – un loc de metafilosofie, iar terapeuţii i-au propus haina "nouă" a neoretoricii. Clasicii sunt depăşiţi.

Sunt depăşiţi? Oare ce am putea afla de la ei, noi, care ne prefacem că nu avem nevoie de discursuri retorice, deşi – uneori – aducem vorba că am fi în epoca dezinformării, a informării unilaterale, a zvonurilor, a gândirii captive, a minciunilor mass-media, a limbajelor de lemn. Pe care ar trebui să le combatem, cum? Şi dacă nu ne mai prefacem, cum adaptăm – căci nu se poate altfel – structurile şi organizările lor la exigenţele noastre? Ei sunt la locul lor: Aristotel în Atena veacului VI î.e.n., Cicero în Roma veacului I î.e.n. ş.a.m.d. Pe de o parte, aşadar, localizare într-o zonă istorică, situată sub un complex de presiuni ideologico-politice şi epistemologice, pe de altă parte constituenţii de o relativă invariantă, care conservă – totuşi – structuri din demersul discursului retoric.

Este superficial să cădem de acord că respectivul complex de presiuni, de altfel eterogen şi penetrat de conflictualităţi, realiza alinierea şi uniformitatea la nivelul trăirilor şi comportamentelor, în ciuda perseverenţei totalitarismelor etatice şi religioase. În formă, măcar, şi încă avem experienţa Evului Mediu şi a dictaturilor secolului XX, nici unul, nici celălalt neizbutind idealul "cântecului la unison". Fie şi luminaţii, poate că tocmai ei au eşuat în tentativa de subsumare a tuturor intereselor individuale intereselor statului; vezi Pericle, vezi Augustus, vezi Henric IV – eroi ai eşecului de a topi diversitatea în creuzetul intereselor generale.

Revelaţia sacrului, a morţii şi sexualităţii, riturile de iniţiere comportă participarea – uneori hotărâtoare – a cuvântului; el este perceput de arhaic atât ca act cât şi ca actant, ca vehicul şi agent, săvârşitor de fapte fundamentale în ordine cosmică, în ordinea umanului; cuvântul ucide în blestem, leagă în descântece, desleagă în contradescântece, el e inevitabil în gesturile exemplare ale zeilor şi eroilor. Tăcerea iniţiatică nu e noncuvântare, ci nonadresabilitate către altul, aşa cum *contemplatio* lasă "gândul să zboare", dar în limba greacă sau latină. Ambiguitatea primului verset al Genezei – *La început a fost Cuvântul şi Cuvântul a fost (la) Dumnezeu* – evidenţiază rostul Verbului în Creaţie, fără trupul căruia ordinul, gândul, visul divin n-ar fi dat împlinirea.

Scanned with OKEN Scanner

Este captivant să căutăm însemnele discursului retoric – poate şi schiţarea unor gesturi de teoretizare – nu numaidecât în polisul grecesc, dar şi în spaţiul de civilizaţie est-europeană, poate mai departe*. Viaţa etatică se desfăşoară cu mii de ani înaintea Miletului, în Asia Mică, tăbliţele de lut ne raportează rugăciuni către zei şi regi; însă, dacă înţelegem un discurs retoric drept expresie a personalităţii umane libere, atunci acest gen de discurs nu era posibil nici la akkadieni, nici la babilonienii asirieni sau nu, nici la fenicieni şi, cum ştim, nici la evrei, nici la egipteni ş.a. Acolo mediul socio-politic nu-i restituit comprehensiv individului, domnia mentalităţii tribale refuza fiecăruia posibilitatea de a deveni *zoon politikon in actu*, potenţialitatea de factor al deciziei publice, atitudinea cognitivă, rolul de cugetător liber.

Fără să insist asupra unui adevăr bine cunoscut, acolo se cultiva sentimentul de turmă, teama domina individul într-un cadru etatic de teroare. Toate textele zise sapienţale sunt dominate de asemenea idei: "Nu discuta un cuvânt al şefului în mânia (dezacordul) inimii tale". "Conversezi ca să înveţi, nu ca să-ţi spui gândurile." etc. Însă ceea ce vom întâlni sunt acele discursuri de ideologie oficială, modelatoare ale unui tip de personalitate ascultătoare, supusă, respectuoasă, excelent executantă a dispoziţiilor, necontestatară, mistică etc.

Tripla opresiune – politică, economică, religioasă – ierarhiile sociale menţinute represiv făceau imposibilă exprimarea deschisă şi limpede de către individ a punctului său de vedere, îi îngustau la minimum disponibilităţile de opţiune, nu-i dădeau nici o şansă de afirmare participativă în nume propriu la viaţa cetăţii. Ideologia *maatistă* relevă atotstăpânirea elitei conducătoare asupra cugetelor şi trupurilor supuşilor; o singură acţiune, o singură religie, o singură cunoaştere posibilă – aceea stabilită de Templu şi Palat. Modelele de existenţă promovate ca idealuri: ale celui care acceptă fără să obiecteze, ale celui care adulează ordinea maatistă. Acolo unde argumentează, unele texte păstrate dau seama de discursul retoric şi spirit critic, sub formă de expunere încredinţătoare, precum "Învăţătura lui Ptahhotep" sau "Plângerea ţăranului". Este de presupus exerciţiul dialogului, de pildă, în templu, dar cu apanajul elitei şi subordonat ideii de ierarhie, nu în sensul cultivării învăţăturii, comunicării şi rafinării minţii pentru toţi, nu ca ferment al cunoaşterii şi acţiunii în comuniune.

Pe parcursul procesului către democraţie din cetăţile greceşti, semnele se înmulţesc şi pe măsură ce omul liber din demele Aticii participă la viaţa publică şi la distribuirea justiţiei, discursul retoric şi dialogul prind contururi tot mai vădite, corelativ este elaborată teoria asupra lor. Acum se conturează înţelegerea individului ca sediu al valorilor umane, conştiinţa faptului că urmează a fi evaluat prin bogăţia şi gradul lor de elevaţie, prin tenacitatea cu care le cultivă şi le apără, respingându-se ca nedemnă, ofensatoare, pretenţia ca pentru mulţime să cugete doar cârmuitorul, acesteia rămânându-i doar să aplaude; e antiumanitaristă exigenţa de a se urma ţeluri a căror justeţe n-ar părea altfel legitimată decât prin înţelepciunea diriguitorului (în care, uneori, crede doar el!), omul e ţinut să facă doar ce crede el că e bine, nu ceea ce i se spune că ar fi bine. Mai mult, însuşi progresul cunoaşterii implică dialogul şi discursul[2].

* Prin civilizaţii "est-europene" înţeleg să cuprind zona de frontieră caucaziano-caspică.

Scanned with OKEN Scanner

Până în secolul V î.e.n. adevărurile fuseseră proclamate, ca şi în înţelepciunea egipteană, de pildă, sub forma sentinţelor, care nu dau impresia vreunei divergenţe de păreri. Mutaţiile sociale şi politice din acest secol dezavuează enunţul aforistic sub învinuirea de înveşmântare dogmatică a ideii, înlocuindu-l cu dialogul şi discursul. Desigur, apare o oarecare romanţare în descrierile moderne cu privire la democraţia antică grecească[4], dar dincolo de ea găsim realităţi incontestabile. Marc Bloch ne atrage atenţia că avem de a face cu o cultură născută în societăţile foarte speciale din câteva mici cetăţi elene[5], societăţi opuse mulţimilor, pătrunse de cu totul alte tradiţii mentale, iar Banu observă că de regulă sofiştii pledau cu onorarii substanţiale, aşa că-i întâlnim mai adesea prin casele bogate. Demosul, ca să spunem astfel, îi folosea pe sofişti prin intermediul celor "mai buni" fii ai săi[6].

Mai întâi este greu de admis că numeroasele instituţii dintr-un polis (ecclesia, boulé, pritaneion etc.), cu zeci de sute de magistraţi şi funcţionari, ar fi cuprins "societăţi foarte speciale", elite nereprezentative şi, dacă nu, înseamnă nu numai contacte între niveluri de cultură, dar şi diferenţe mai mici decât s-ar bănui[7]; o diversitate de filosofi circulă pe uliţele şi în pieţele cetăţilor, caută dialogul şi ocazia discursului, cum proceda Socrate; calea orală a vieţii spirituale permitea încrucişări între spadele minţii, nu neapărat în "saloane" închise, ca în secolele XVII - XIX europene.

În al doilea rând, exerciţiul oral al dialogului şi discursului nu punea problema identităţii analfabet-incult, cum eronat judecăm noi în secolul XX, ca şi cum ştiutor de carte=cult, ci reliefează că grecul nu valorează în sine, în bine sau în rău, scrierea şi oralitatea, ci doar orientarea hypomnesică, respectiv cea anamnesică a culturii, câf şi elaborarea discursurilor şi a culturii în ansamblul ei[8]. Aceasta înseamnă o nouă înţelegere a omului, o reconstrucţie a ideii despre aflarea valorilor, sub semnul responsabilităţilor individuale; omul-individ ridică fruntea ca personalitate suverană, capabilă să decidă asupră-şi, să încorporeze fiinţa lucrurilor în gândul său, fără să se izoleze de ceilalţi, fără să le impună binele adevărului propriu. În context, la valori se ajunge prin examinare critică pro şi contra între individualităţi prin expunere comprehensiv critică, deoarece, cum constata Protagoras, în orice temă există posibilitatea să fie apărate pentru şi împotrivă. Se vede clar că filosoful, fără să conteste unicitatea valorii, socoteşte că ea e relativă în opţiunile asumative subiectuale. Cel ce spune "se găsesc argumente şi contraargumente" relevă că trebuie să luăm în cercetare şi unele şi altele înainte de a ne da adeziunea la una "sau alta din alternative, iar dacă aceasta nu există am dreptul suveran de conştiinţă s-o refuz."

Întâlnim aici desfăşurate forme speciale de inferenţă nondemonstrativă, analoage formării şi verificării ipotezelor, în care implicantul subiect îşi fixează opinii, îşi asumă dobândirea de concepte şi caută extinderea experienţei sale[10].

A ţine un discurs este a proba capacitatea individuală de construcţie spirituală care să rezolve *singură* probleme cu o pluralitate de soluţii în favoarea aceleia cu forţă persuasivă de comuniune. A dialoga este a confrunta componentele pluralităţii de soluţii-opinii, în cazul egalităţii puterilor între individualităţi parteneri-adversari de a se impune numai şi numai argumentativ[11]. Aceasta pe baza faptului

Scanned with OKEN Scanner

că individual, conştiinţa ştie ceva, ştie că-şi este şi că le este altora subiectivă şi obiectivă, că este subiect şi totodată un fel de obiect văzut şi auzit dinlăuntru[12].

Pentru spiritul antic între cuvânt şi gând unitatea e indisolubilă şi atunci cuvântul nu-l credem a fi păgubitor acţiunii; dimpotrivă, rău e să nu ne lămurim prin cuvânt înainte de a trece la acţiune, pentru că poartă aceasta gândul[13]. Dispreţul cu care Socrate acoperă Retorica când prin exerciţiul adresării cuvântătoare este promovat gândul malign, deghizat într-un stil care să lumineze o utilitate, ca şi cum ar fi adevărată, cum regăsim la mulţimea de neghină a profeţilor şi proorocilor falşi, cei ce se prezintă sunt ceea ce nu sunt; de altfel, în toate vremurile a fost condamnată nu Retorica persuasivă, ci aceea a lui "ca şi cum", deformatoare[14], prin seducţie sau incitare. Opţiunea asumată, considerată dinspre subiect, este opinia, componentă a spiritului, aşa cum susţinea Pitagora: "Deoarece sufletul e inteligenţă, ştiinţă, opinie şi simţire, în noi înşine suntem înzestraţi cu judecată discursivă"[15]. Încât problema nu e să contestăm punctul de pornire al argumentării neconstrângătoare, opinia, ci să discutăm despre lipsa de discernământ în alegere, fiind o nerozie să ţii seama de orice doxă pe care şi-o formează omul; dar ar fi necugetat să dispreţuim orice fel de judecată comună şi orice fel de opinie[16].

Spuneam că Democrit deosebise judecata clădită pe impresii subiective=*doxis* de judecata clădită pe raţionament argumentativ neconstrângătoare-*doxexis**. Ambele pot da naştere la şi să fie implicate în discurs, dar prima cere doar *încredere*, bună credinţă lesne înşelătoare din precedenţa impresiilor, pe când a doua presupune poziţii judicative, dovedibile prin discuţii pro şi contra, ce deschid accesul la esenţă. E posibil ca şi Socrate să fi făcut distincţia când, referindu-se la "pofte" (epithmei) să le califice "încrezătoare" (pithenon) şi "uşor de captat" (peistikton), adică de încredinţat[17].

Cei mai vechi autori de tratate retorice au fost, cum ni se raportează din diverse surse, sicilienii Corax şi Tisias, care au constatat că de verosimil trebuie ţinut cont adeseori mai mult decât de adevăr, au descoperit scurtarea şi lungirea nesfârşită a discursurilor despre orice[18]. Aristotel ne spune că Zenon din Elea a născocit Dialectica, iar Empedocle, maestrul lui Gorgias, retorica. Gorgias definea calea retorică drept cea făuritoare de convingeri întemeiate pe încredere şi nu pe învăţătură cu privire la lucrurile drepte şi nedrepte, se apreciază în Phaidros[19]. Pentru Gorgias însuşi, părintele retoricii politice, discursul este un stăpân puternic, care duce la împlinire cu trup foarte mărunt şi aproape nevăzut, o lucrare pe de-a-ntregul divină, căci el are puterea de a pune capăt fricii, de a îndepărta jalea, de a trezi bucurie, de a spori mila[20], cu condiţia să arătăm ascultătorilor ceea ce corespunde opiniei lor.

Este greu nu să conteşti că *doxesis* conduce la cunoaşterea adevărată a principiilor ultime, ci că ea nu ar deschide calea spre ele, întrucât *verosimilul nu înseamnă aparenţă de adevăr, ci vecinătate la adevăr*. Dacă n-am avea câtuşi de puţină dreptate, atunci ce caută *doxesis* în *kosmosul* pitagoreic, în spaţialitatea sacralităţii heraclitice[21], în încuviinţarea origenă? Opinabilul deschide calea cunoaşterii şi, astfel, nu depinde de sensibilitate mai mult decât de raţiunea însăşi.

---

* Întreaga noastră teorie asupra opiniei se bizuie pe această distincţie democritiană. Peste tot, pentru noi opinia este *doxexis*.

Scanned with OKEN Scanner

Această insuficienţă, totuşi, îl determină pe Gorgias să investigheze asupra mecanismului persuasiunii, să analizeze figurile discursului, relevând că acelaşi semnificant lingvistic poate să aibă, la diferiţi subiecţi, semnificaţii neidentice. Pe scurt, Gorgias lasă posterităţii ideea că întregul discurs retoric se construieşte pe o dramatică încordare, în albia căreia structurile logice orientează spiritul spre adevăr. Fetişizarea superbiei cuvântului *dramatizat* opacizează aceste structuri, precum hipostazierea structurilor sărăceşte scandalos subiectul-om.

Încordarea provine din opinie, care cade pe asumarea unui adevăr, astfel pus să fie bun, aşa cum lumânarea aceasta "îşi asumă" feştila, lampa, cărbunele din sobă; normal, căci lumina ca lumină e aceeaşi, dar ca lumină a cuiva diferă. Adevărul e unul, asumările multiple şi, sub semnele lor, oricărui argument neconstrângător i se opune un contraargument neconstrângător[22]. Posibilitatea de a face să învingă judecata strâmbă dând putere argumentului mai slab[23], deci să se săvârşească o înşelăciune şi un neadevăr, o are orice opinant ce discursează, cu condiţia să ascundă că nu îi este propriu obiectul gândit, că obiectul gândit sau luat de la altul posedă altă valoare decât aceea susţinută de el. Deci, în ce condiţii se manevrează publicul sau o parte a acestuia?

1. când opinantul este nesincer cu publicul, declarând ca fiind a sa opinia luată de la altul;

2. când opinantul este nesincer cu publicul declarând o altă modalitate opinabilă decât aceea pe care şi-a asumat-o faţă de sine. În unele cazuri suntem în Retorică.

Fireşte deosebim între adevărul-unul şi reprezentarea acestui adevăr în fiecare conştiinţă, pe care – în chip nediferenţiat – o numim tot adevăr (ca şi în cazul justului, a binelui, a utilului) – cum se spune "Nu-i util (frumos, bine, just, adevărat) ce e util (frumos, bine, just, adevărat), ci e util ce mi-i util (frumos, bine, just, adevărat) mie" – în care caz nu avem siguranţa de partea cui se află valoarea sau dacă nu se află şi în cealaltă parte. Astfel, dăm credit, mai degrabă, reprezentării, adică ne încredinţăm în ea deviind de la asumarea valorii obiectului gândit la asumarea valorii eului care valorează. În propoziţia "Nu e just ceea ce este just (adică în conformitate cu principiile de Drept, cu legea şi dovezile), ci este just ceea ce este just pentru mine" e asumarea eului meu care valorizează, nu a obiectului gândit.

1. Ne autoînşelăm asumându-ne reprezentarea când alegerea provine din impresii nesupuse cântăririi intime judicative, adică netrecute prin cenzura comprehensiunii autocritice. Şi, acum, chiar se iţeşte riscul dogmatizării, sub impactul nu doar al unei proaste dispoziţii sufleteşti, cum remarca Socrate, dar şi datorită situării determinate pe o margine ideologică. Tocmai de aceea fermitatea asumării nu trebuie să ne ispitească în actul examinării intersubiectuale, căci ea poate ascunde puţinătatea temeiului cognafectiv, tensiunea orgolioasă care-l scoate pe subiect din orice rezonanţă şi-l pune sub pecetea patimilor oarbe; să-l urmărim, mai curând, pe Prodicos: "Eu însumi, Protagoras şi Socrate vă cer să cedaţi şi să dezbateţi împreună probleme serioase, dar nu să vă certaţi"[24]. Cât priveşte discursul: "Aprobarea se află în sufletele celor care ascultă fără înşelăciune, pe când lauda se află adesea în cuvintele *ce grăiesc altfel decât cred*". Nu au acestea actualitate?

Scanned with OKEN Scanner

Protagoras este fondatorul discuţiei polemice şi a metodei numită socratică[26], a inventat raţionamentele eristice[27], a cercetat locurile comune şi argumentarea neconstrângătoare ca tehnică de raţionament, a sistematizat părţile discursului şi le-a clasificat în patru specii: de implorare, de întrebare, de respingere, de încurajare[28]. Lui Protagoras îi datorăm înţelegerea omului ca *ens significans*, condiţia lui de spiritualitate individuală, suverană şi responsabilă pentru ceea ce spune şi pentru acţiunile întreprinse.

Aristotel continuă şi adânceşte în chip minunat ideile lui Protagoras cu privire la opinie şi asumare[29]. Asumarea este urmarea unei decizii interioare a omului liber şi stăpân pe cugetul său, cumpănit şi, în acest sens, are dimensiune de subiectualitate raţională şi afectivă. Ea – asumarea – provine dintr-un proces prealabil de deliberare şi exprimă exerciţiul prohaeresicului, "dorinţă penetrată de raţiune" şi "raţiune animată de dorinţă"[30], drept care poate fi socotită un act de înstăpânire atât asupra fiinţei subiectuale întregi – synolon – cât şi asupra valorii ce este în aceasta, cât şi recunoaşterea că fiinţa valorii l-a reînfiinţat pe subiect în ea, adică la (re)instaurat. Această idee aristotelică e fundamentală în persintologie. Ea vrea să spună că opinia asumată prin persuasiunea propriu-zisă e cognafectivă ("afectivitate penetrată de raţiune şi raţiune animată de efecte"), pe când seducţia şi incitarea se edifică pe ruptura violentă a acestora.

Procesul deliberării s-ar părea că nu posedă sens în privinţa judecării faptelor cu caracter necesar, nici în mod permanent, nici a celor ce survin rar, ci referitor la *epi te poli* (=ceea ce survine cel mai des), "deoarece nu toate lucrurile, nici cele care devin, nu există nici în chip necesar, nici în mod permanent, ci cele mai multe intră în categoria celor ce există doar în cele mai multe cazuri"[31]. Între altele, în citatul de mai sus accentul cade pe cantitatea numerică a repetiţiei, sugerând valabilitatea unui *probabil cantitativ*, când se petrece alegerea. Se alege pentru că există mental ceva conţinător de alternative, care, fiecare, reflectă, dar în discursuri retorice diferite, de fiecare dată; sau persuasiv, propriu-zis, sau seductiv sau incitativ. Nimeni nu ne opreşte să le condamnăm pe rând sau global, în teorie, numai că în practică, ele sunt exersate necontenit; de la amvon, de la tribună, de la bară, prin presa scrisă/vorbită, prin atâtea mijloace, publicului i se adresează sfaturi şi "sfaturi". Nici o activitate socioumană nu scapă feluritelor discursuri care să dirijeze, în un sens sau altul.

De pildă, art. 22 din legea 26/1990 prevede că obligaţia de înregistrare a menţiunii de modificare a participării la capitalul social revine comerciantului. Dar comerciant este cel care face comerţ, relaţia vânzare-cumpărare este comerţ, deci cumpărătorul este şi el comerciant; ar veni că obligaţia de înregistrare a menţiunii de modificare a participării la capitalul social să o aibă şi vânzătorul, şi cumpărătorul. Ar urma că două hotărâri judecătoreşti – una în favoarea vânzătorului, alta în favoarea cumpărătorului – sunt la fel de întemeiate legal, ocrotite de articolul sus-menţionat. Dimpotrivă, nu sunt întemeiate doxativ două opinii cu obiecte opinabile opuse, ale aceluiaşi subiect, în acelaşi timp şi sub acelaşi raport: "(Eu sunt convins că) Ion merită mai mult" – "(Eu sunt convins că) Ion nu merită mai mult"[32].

În consecinţă, teoretizările retorice ale antichităţii[33] ne permit formularea a trei principii care guvernează discursul retoric:

Scanned with OKEN Scanner

I. Principiul alegerii comunicative;
II. Principiul atitudinii flexionabile;
III. Principiul sincerităţii.

După noi, aceste principii, sub care se desfăşoară gândirea retorică, sunt patru:

1. al alegerii
2. al comunicării
3. al atitudinii implicate
4. al eticii[34].

Note bibliografice:

1. Platon, *Phaidros*, 261 A-C.
2. I. Banu, *Reflecţii asupra antropofilosofiei secolului lui Pericle*, în Filosofia greacă până la Platon, Bucureşti, 1984, vol. II – 1, p. 77.
3. Aforismul este opinia unei personalităţi culturale marcante, indeterminată în modalitate şi neargumentată de opinant.
4. Vezi G. Glotz, *Cetatea grecească*, Bucureşti, 1992, p.156-175. Un alt punct de vedere la Dodds, *Dialectica spiritului grec*, Bucureşti, 1983.
5. M. Bloch, *Introducere la Filosofia grecească până la Platon*. I – 1, CCXV.
6. I. Banu, *Annales d'Histoire sociale*, Paris, 1949, p.186.
7. A. Cornea, *Scriere şi oralitate în cultura antică*, Ed. Cartea Românească, Bucureşti, 1988, p. 28
8. Idem, p. 29.
9. Dreptul de a spune NU este mai important pentru suveranitatea individuală decât libertatea de a spune DA. Vezi A. Finkielkraut, *Înfrângerea gândirii*, Ed. Humanitas, Bucureşti, 1992, p. 75 şi urm.
10. *** *Teorii ale limbajului, teorii ale învăţării*, Ed. Politică, Bucureşti, 1988, p. 276.
11. H. Abelson, *Persuasion*, A. P. London, 1960, p. 15-17
12. "Un sistem dinamic ca subiect-obiect este necunoaşterea ca subiect şi cunoaştere ca obiect, adică în calitate de stare potenţială; el nu cunoaşte obiectul, el este acest obiect, cum am arătat, în stare potenţială" scrie Şt. Lupasco, *Logica dinamică a contradictoriului*, Ed. Politică, Bucureşti 1982, p. 289.
13. "Ariile limbajului nu sunt aceleaşi cu ariile conţinutului mental al conceptului... Activitatea mentală conceptuală este independentă de activitatea motorie a cuvintelor în localizările lor cerebrale; ele operează prin asociaţie şi pot fi disociate" notează Şt. Lupasco, în op. cit., p. 320, căreia îi putem opune observaţia "dar nu trebuie să se uite rolul limbajului în constituirea şi susţinerea gândirii conceptuale" (idem).
14. Aristotel, în *Politica*, Ed. Cultura Naţională, Bucureşti, 1924, p. 289-291 vorbeşte despre Retorica cu funcţie psihagogică, educatoare a unui scop nobil, şi Retorica cu funcţie demagogică, prin care se abuzează de încrederea oamenilor în vederea realizării unor scopuri private. Aşa cum arăta R. Hare, în discursul retoric sunt declanşate sentimente, stări de spirit, procese intelectuale de raţionament împreună, ceea ce face posibilă controlarea lor. În volumul *Social Cognition*, A. P. London, 1982, articolul *Rethoric and Social Cognition*.
15. *Filosofia greacă până la Platon*, ed. cit., p.1-2, p. 37.
16. Idem, II-2, p. 43.
17. Platon, *Gorgias*, 493 A.
18. Idem, 453 A.

Scanned with OKEN Scanner

19. Platon, *Phaidros*, p. 266 A.
20. Gorgias, *Elogiul Elenei*, 11 (8).
21. Unde "opinia" nu este doar "părere subiectivă", lipsită de orice consistență – ca la eleați – ci tocmai dimpotrivă dispoziția internă a receptorilor mesajului, care testează și confirmă adevărul celor demonstrate, comentează M. Nasta în *Filosofia greacă până la Platon*, op. cit. II–2, p. 509. vezi și Diogene Laertios, *Despre viețile filosofilor*, *op. cit.*, IX-7, ca și Origene, *Contra Celsius*, VI-12.
22. În *Filosofia greacă până la Platon*, ed. cit., II-2, p. 293
23. Aristotel, *Retorica*, II, 24, 1402a 23. În sensul dat de stagirit, scrie și P. Oleron, *L'Argumentation*, PUF, Paris, 1983, p. 135-142.
24. Platon, *Protagoras*, 337 A-C.
25. Idem.
26. Platon, *Euthydemos*, 286 C.
27. Cf. Diogene Laertios, ed. cit., 9-53
28. Idem. Vezi și E. Dupréel, *Les sophistes*, Neuchatel, 1948, în care e prezentată contribuția lui Protagoras la teoria retorică și la dezvoltarea discursului retoric.
29. Aristotel, *Retorica*, III, VII.
30. Aristotel, *Etica Nicomahică*, VI, 1139b.
31. Aristotel, *Metafizica*, E. 2, 1027a.
32. "Argumentul adus în motivarea acestor soluții, în sensul că bunurile dobândite prin operații speculative nu reprezintă decât materializarea sumelor investite și, ca atare, ar fi o dublă confiscare a acelui bun, dacă s-ar confisca atât sumele investite, cât și bunurile dobândite, ni se pare convingător", unde "ni se pare" e o formulă elegantă pentru a evita să zică de-a-dreptul "e convingător", în *Practica judiciară penală*. Ed. Academiei, București, 1990, p. 171.
33. Vezi interesanta lucrare de istorie a retoricii apărută sub semnătura lui Vasile Florescu în 1971. Anton Dumitriu, în a sa monumentală *Istorie a Logicii*, deja citată, trece succint în revistă toate momentele semnificative ale istoriei acestei discipline filosofice, de multe ori cu observații de profunzime și pertinente.
34. S. Tchakhotine, *Le viol des foules par propagande politique*, Gallimard, Paris, 1939, p.141-142. În materie de drept pozitiv, când se spune "Soluția este corectă și corespunde prevederilor art. 86", se invocă atât articularea logic formală, cât și respectarea legalității referitor la respectiva soluție. Când se spune "Împotriva soluției s-ar putea susține că..." se invocă principiul probatoriu enunțat mai sus. "În această chestiune s-au formulat păreri diferite... Înclinăm și noi spre soluția... dar suntem împotriva soluției... iar soluția... este parțial acceptabilă, cu rezerva că... soluția instanței poate fi analizată și din perspectiva...", cum întâlnim în volumul II, din *Practica judiciară penală*, ed. cit., p. 107, 173, 175 etc.

Scanned with OKEN Scanner

2. SPECIILE DISCURSULUI RETORIC

Obiectul de cercetare al Retoricii este discursul care îi poartă numele – un sistem adresativ de argumente, organizat psiho-logic, în susţinerea directă sau indirectă a unei teze – pentru – un – public, astfel ca acesta să şi-o însuşească şi să adopte un comportament corespunzător. Teza retorică nu este comparabilă cu teorema; aceasta *se demonstrează* într-un discurs logic fără subiect S, în raport cu axiomele sistemului şi cu regulile de deducţie, respectându-se riguros toţi paşii demonstraţiei, după un algoritm stabilit. O propoziţie teorematică demonstrată în S, într-un limbaj formalizat sau neformalizat, este consecinţa univocă a axiomelor sale şi spunem că este adevărat în S[1].

I. După natura limbajului utilizat discursul retoric este:

1. *poetic* (d. e. *Satira III*-a de Eminescu, *Pendulul lui Foucault*, de Eco)
2. *categorial* (în ştiinţe, d. e. *Droit civil* de J . Carbonnier, *The Origin of the Universe* de J. D. Barrow)
3. *conceptual* (în filosofie, d. e. *Omul* de Petre Ţuţea, *Scrisori despre Logica lui Hermes* de Constantin Noica)
4. *cotidian* (în ziaristică, în reclamă şi publicitate etc.)

II. După materia scopului urmărit de autor (cuvântător, retor, cum îl numeau anticii):

1. *demonstrativ* (de laudă sau de descalificare) (d. e. *Cântarea României* de Alecu Russo, *Tragedia Iugoslavă* de Valentin Lipatti)
2. *deliberativ* (d. e. *Pericolul rus* de Take Ionescu, *Dreptul de a hotărî soartei noastre* de Nicolae Iorga şi, în general, orice discurs parlamentar)
3. *judiciar* (d. e. Discursurile *avocatului* Cicero, *avocatului* Delavrancea)

III. În raport de public:

1. *extensional*:
   a. *nedeterminat*, cum ar fi discursul poetic sau cel cotidian;
   b. *determinat*, cum ar fi discursul "demonstrativ" sau cel conceptual;
2. *intenţional:*
   a. *omogen*, cum ar fi discursul judiciar sau cel categorial;
   b. *neomogen*, cum ar fi eseul sau epopeea.

Discursul poetic e nedeterminat dacă şi numai dacă publicul căruia i se adresează e nedeterminat; astfel, poemele de laudă ale lui Vadim Tudor sunt dedicate lui Nicolae Ceauşescu, au un public determinat (Nicolae Ceauşescu), pe când poemul "Laudă Mariei de Orleans" de Villon are un public nedeterminat, căci poetul nu se adresează Mariei de Orleans, în fond, când insistă argumentativ ("On doit dire du bien le bien"). La fel, în pofida unui relativ prezenteism, discursul ziaristic e nedeterminat totdeauna, căci publicul său e nedeterminat (d. e. Stelian Popescu, Anton Băcanu, Roşca-Stănescu evocă, invocă şi se dedică aceleiaşi "opinii publice" bucureştene, naţionale, europene, mondiale; dar tot "opinia

Scanned with OKEN Scanner

publică" mondială, europeană, națională e invocată și "servită" de Jean Pingeol, ziaristul parizian, și de Karl Strumpel, ziaristul munchenez, și de Davis Dalkey, ziaristul londonez etc.). Omogenitatea în conținut a unui discurs retoric e ținută de omogenitatea publicului; într-adevăr, în fața instanței de judecată, constituită din jurişti învestiți de lege cu această autoritate, teza și argumentarea ei se adresează numai unor competenți formal și informal*, spre deosebire de eseurile lui Alain, care nu solicită vreo competență specificată, deci se adresează unui public neomogen. Publicul determinat, cum s-a putut deduce, e fie un grup oarecare, omogen sau nu, fie o singură persoană, ca și în cazul unei scrisori, a unui memoriu, a unei cereri.

IV. După forma de adresare, discursul retoric este:

1. *oral* (de exemplu, expunerea liberă, cum procedează adevăratul retor)
2. *citit* (de exemplu: citirea cursului de către profesor) 3. scris (de exemplu, o scrisoare, o cerere)

V. După criteriul contactului cu publicul:

1. *direct*;
2. *indirect*;

Astfel, discursul oral e direct în cazul *face to face* utilizator-public (expunerea liberă a profesorului în clasă, a avocatului în instanță, a deputatului la tribuna parlamentară, a politicianului la miting), dar pare tot direct când se utilizează microfonul, radioul, televiziunea (mesajul primului ministru către națiune, chiar înregistrat pe bandă).

Retorica tradițională a avut în vedere *exclusiv* discursul oral direct *face to face*, care a rămas modelul oricărui discurs retoric, standardul la care se face trimitere și azi. Autenticul utilizator (retor, autor, cum i se mai spune) e cel care (se) expune *în fața* unui public, are curajul, puterea, abilitatea, inteligența, talentul să (se) confrunte cu publicul viu, concret, dinamic. De aceea și cel mai dificil de realizat rămâne discursul retoric, judiciar, urmat de cel parlamentar și de cel didactic (dacă nu-s citite sau scrise). În situația *face to face* autorul trebuie să dovedească maximum de elasticitate, de adecvare la reacțiile unui public prezent "sub ochii lui". Chiar dacă e tot direct, discursul retoric prin intermediul radioului sau televiziunii se adresează unui public prezent-absent. ("Cetățeni, cu prilejul Anului Nou..." zice președintele statului, dar deși îl ascultă (și îl văd) milioane de cetățeni, el nu aude și nu vede pe nimeni; cantonează în frazele pregătite) dar discursul oral poate fi și indirect, cum sunt toate discursurile scrise; care ar fi sensul "Meselor rotunde", "Ceaiului de la ora cinci", între persoane care discută *între ele*, iar publicul le urmărește la televizor? Când A expune lui B cutare opinie a sa, argumentând-o, sub privegherea camerei de luat vederi, cui expune de fapt? Publicul radio și telespectator *nu este* publicul de la teatru, ci publicul de persuadat, de sedus sau de incitat, *în chip indirect*.

* Problema omogenității implică luarea în seamă a două stări: cunoașterea și afectivitatea; reala omogenitate e aceea a publicului aflat la același nivel de cunoaștere și la aceeași intensitate afectivă, cu aceeași orientare. În acest caz e ambițios spus că instanța de judecată e omogenă, dar o luăm ca ipoteză de lucru.

Scanned with OKEN Scanner

Radioul şi televiziunea *nu sunt* folosite pentru culturalizare şi educaţie, ci pentru anume culturalizare, pentru anume educaţie, adică sunt principalele mijloace pentru eficienţa discursurilor retorice directe şi indirecte.

VI. După intenţia utilizatorului discursul retoric este:

1. persuasiv
2. seductiv;
3. incitativ.

Este persuasiv discursul retoric care vizează comunicarea (în ce cred eu lăuntric să crezi şi tu lăuntric, prin mijlocirea susţinerilor mele, la care aderi).

Este seductiv discursul retoric care vizează asumarea unilaterală de către public a unei valori, prin mijlocirea aparenţei argumentelor, promovată preponderent afectiv.

Este incitativ discursul retoric care vizează instalarea în public a unei tensiuni emoţionale suficiente să se comporte cum îi sugerează cuvântătorul. În (1) domină dovedirea rezonabilă care conduce la convingeri, în (2) domină "dovedirea" afectivă, care conduce la comportamente aparent rezonabile, în (3) domină provocarea emoţiilor care conduce la reacţii nerezonabile (d. e. clipul publicitar susţinut de o persoană feminină agreabilă susurând "Parfumul trupului meu" e, fireşte, seductiv, iar incitativă e lozinca "Hai la lupta cea mare/Rob cu rob să ne unim")

Desigur, acestea sunt clase de discurs retoric, *in abstracto*; concret, un discurs politic, de pildă, deşi fundamental e deliberativ, nu ocoleşte secvenţele demonstrative, de laudă sau de critică a unor persoane, partide, alianţe, a unor acte viitoare din perspectiva altora, trecute ş.a. La fel, discursul judiciar care slujeşte interesele persoanelor fizice sau juridice, conform legilor în vigoare – laudă şi critică, amplifică sau diminuează, invocă metafore, categorii, concepte, valori.

Ce urmăreşte utilizatorul (retorul, autorul), în optica Retoricii? În funcţie de intenţia sa: să intereseze cognafectiv, dovedind în cazul persuasiunii; să intereseze afectogen, atrăgându-şi simpatia publicului, în cazul seducţiei; să stârnească emoţii, în cazul incitării.

Cunoscând conexiunile psiho-logice ale spiritului omenesc, structurile cognafective generale şi cele unui public concret, el are la dispoziţie mijloace să-l distrugă, să-l recompună, să-l reducă, să-l dilueze, să-l amplifice într-o unilateralitate convenabilă lui sau cui îi plăteşte sau cui se dedică. Situat pe terenul lunecos al dovedirii neconstrângătoare utilizatorul poate folosi paralogisme şi sofisme, se angajează pe sine prin asumarea ce o expune publicului către care îşi orientează eforturile.

Clasificările de mai sus nu au un rost pur didactic şi nici nu reprezintă un plăcut exerciţiu taxonomic; fiecare specie de discurs retoric solicită tehnici proprii, dincolo de principiile strategice, generale, de un mănunchi de reguli, la fel. Fie regula: "A nu spune decât cât socoteşte că trebuie să ştie publicul în favoarea tezei tale"; evident, regula nu pare valabilă pentru discursul strict persuasiv, dar e necesar de aplicat riguros în seducţie. Să ne imaginăm un agent secret infiltrat în servicii de informare ale potenţialului dinamic; seducţia e principala lui armă pentru a obţine încrederea. Să ne imaginăm un agent infiltrat într-un partid socotit

Scanned with OKEN Scanner

potențial rival; menirea lui nu e numai să seducă, dar și să incite, niciodată să persuadeze. Să ne imaginăm un agent infiltrat la o întrunire neconvenabilă agenției la care lucrează; rostul lui acolo este să incite, cu arme retorice, bineînțeles, valorificând structuri psiho-logice concrete.

Fie regula *limitei de detecție*, care decurge din *principiul strategic al sensibilității retorice*. Acest principiu stabilește: *pentru a domina publicul sensibilitatea cognafectivă a utilizatorului (oratorului, autorului) trebuie să fie totdeauna mai mare decât a acestuia.*

Consecințe: a) cu cât diferența de sensibilitate e mai mare în favoarea utilizatorului, cu atât crește reacția de răspuns prin comportament a publicului; dar această consecință nu e valabilă în nici un discurs seductiv scris, iar efectul ei în oralitatea incitativă indirectă e fluctuant; b) se cere ca sensibilitatea să rămână constantă pe toată durata discursului, regulă foarte greu de respectat de utilizator, fie din pricina unei constituții fizice precare, fie din pricina unei constituții psihice labile, fie din ambele pricini... (oboseala își spune cuvântul și sfârșitul discursului e pripit, oral sau scris); c) există o limită de detecție a sensibilității publicului, dincolo de care e abuz (retoricism), dincoace de care e insatisfacție; numim această limită, atinsă, *blocaj* retoric. El apare frecvent în discursul judiciar și în cel politico-diplomatic.

Nu s-a elaborat o rețetă, nu avem un algoritm, aplicabil ori de câte ori suntem în situație retorică; nu, deoarece, repetabilitatea în formă abstractă nu se află la un nivel acceptabil pentru a repeta rețeta; manifestul dadaismului sau "Români, treceți Prutul", repetate azi, rămân idei fără rezonanță afectivă. De aceea, ca în psihoterapie sau în medicina recuperatorie se fac recomandări și, acolo unde e cu putință să găsim generalități fructuoase, se instituie principii și reguli.

S-a discutat secole de-a-rândul despre viciile discursului retoric, fără să se nuanțeze între persuasiune, seducție și incitație; puse toate grămadă, au primit aceleași descalificative. Aceasta pentru că autorul, funcție de intențiile sale, alege dintr-o gamă foarte variată de mijloace posibile pe cele folositoare real.

Pentru persintolog, în general, mijloace sunt: paralogismele, sofismele, zvonul, bârfa, minciuna, gesturile, tonul, timbrul vocii, îmbrăcămintea, cadrul spațial, culorile, liniile desenate, fondul muzical, forma literei, obiectele din jur, cultura, mentalitățile, prejudecățile, interesele mediate și imediate, caracterul, situația socio-economică și politică, vârsta, sexul, amintirile și speranțele, stressul și nevoile biologice etc. Acestea și multe altele, folosite cu abilitate într-un discurs – ca elemente inserate în el sau sprijinindu-l din exterior – dau eficiență persuasiunii sau seducției sau incitării. Misterul (un "nu știu ce și nu știu cum") asociat nevoii umane permanente de el a fost exploatat cu mare succes în discursul retoric de popularizare a științei, deci în sens persuasiv, dar și în cel de captare la variate secte, mișcări, asociații, de vânzare de lucrări pseudoștiințifice; în cazuri concrete, putem subjuga o persoană valorificându-i slăbiciunile strict pe calea discursului retoric seductiv sau incitativ, adică numai prin pseudoargumentare. Desigur, putem adăuga la aceste mijloace, clasice, altele moderne: prin dislocare chimică sau hipnotică a cenzurii dintre conștient și subconștient prin utilizarea unor forțe disruptive care să dezechilibreze raporturile dintre stări de conștiință;

Scanned with OKEN Scanner

prin utilizarea unor tehnici fizice neconvenţionale pentru bulversarea inconştientului etc.

Principiu strategic: *Orice entitate individuală sau generală, substanţială sau spirituală este virtual utilizabilă în scopuri retorice*; din acest principiu strategic decurg *regulile oportunităţii:* virtualitatea devine actualitate eficientă dacă şi numai dacă e adecvată temei, publicului şi situaţiei; îmbrăcămintea (distinsă) a unei persoane "spune" că acea persoană este (distinsă), până la proba contrarie (*regula "pălăriei"*), lungimea coerentă a unei fraze raportează despre starea organizatorică de cultură a vorbitorului (*regula imersiunii lingvistice*), avansarea unei conexiuni logice între idei aparent imcompatibile raportează despre inteligenţa imaginativă a autorului (*regula seducţiei intelectuale*); aceste reguli se utilizează pentru a arăta cine eşti sau cine ai vrea să fii pentru public. Regula "pălăriei" (pariană), generalizată, priveşte orice mijloc exterior discursului retoric, regula imersiunii lingvistice priveşte exprimarea lingvistică, iar regula seducţiei intelectuale priveşte conţinutul ludic de idei; toate trei se raportează la exigenţa de oportunitate, derivată din *principiul valorificării virtualităţilor*, diferit aplicat în practica persuasivă, seductivă sau incitativă.

Din cele arătate s-ar ivi o întrebare delicată: are retorica întemeiere etică pragmatică sau nu? Când publicul se plânge că este manipulat, vinovat nu e utilizatorul, ci publicul care, implicit, recunoaşte incapacitatea sa de a sesiza la timp manipularea; când utilizatorul se plânge că publicul nu aderă la susţinerile sale, vinovat e el şi nu publicul, care i se arată egal, dacă nu chiar superior. Acele "elite" care deplâng faptul că alte "elite" manipulează publicul, odată că îşi deplâng propria-le incapacitate retorică, a doua oară că jignesc publicul care *legic*, adică conform *legii disconfortului în manipulare*, nu rămâne în această stare decât temporar*. Or, de pildă, ansamblul tehnicilor electorale şi al celor folosite în loviturile de stat se bizuie pe legea disconfortului în manipulare (desigur, ea e utilă şi în acţiuni retorice cotidiene).

Persoana care ştie ce este cel mai bun şi mai util pentru ceilalţi are dreptul, în anumite circumstanţe, obligaţia să determine retoric; omul de ştiinţă care cunoaşte efectele deteriorării mediului, omul politic care cunoaşte monstruozităţile corupţiei şi conţinutul interesului public, juristul care e în posesia legilor şi dovezilor într-o speţă oarecare, ziaristul informat, profesorul care îi educă pe viitorii purtători ai culturii naţionale ş.a. au obligaţia – prin rostul lor social – să persuadeze. Confruntaţi cu minciuna, cu iluziile, cu mentalităţile, cu "idoli" de tot felul, noi avem la dispoziţie calea rezonabilă a discursului retoric să persuadăm. Într-o societate democratică valenţa cognitivă a cuvântului ar trebui să elimine orice formă de violenţă.

* Dirijarea prin discurs retoric este fie *comunicativă* – şi realizează un constant confort psiho-logic – fie *manipulatorie* – şi realizează un disconfort psiho-logic. Atât confortul, cât şi disconfortul se ivesc postoperativ, ca rezultat al autoreflecţiei publicului. Altfel spus: utilizatorul are nevoie de un răspuns mediat şi în comunicare, şi în manipulare. Răspunsul imediat are persistenţă în comunicare, precaritate în manipulare. Precaritatea rezultă din descoperirea de către public a incongruenţelor, nepotrivirilor, minciunii etc.; acum el este în disconfort şi ar putea da un al doilea răspuns, neconvenabil utilizatorului.

Scanned with OKEN Scanner

Incapacitatea de a aplana asperităţile, de a găsi o soluţie rezonabilă, de a comunica publicului argumente aprobative şi consensuale, lenea sau nepriceperea sau, pur şi simplu, reaua voinţă, meschinăriile, interesele de gaşcă, de tribalism economic şi/sau politic şi/sau naţional, potenţate de o gravă sărăcie spirituală ne aşază înaintea falsei alternative: sau îl manipulăm sau îl distrugem. Aceasta e una din regulile diplomaţiei internaţionale: când consensul nu are oportunitate, aici se aplică formula părţilor care nu au căzut de acord. Purtăm război cu statul cutare pentru că se face vinovat să nu se fi lăsat manipulat de noi sau că nu a căzut de acord cu noi (război armat, economic, psihologic, cultural etc.).

În realitate avem două instrumente potrivite naturii umane, întru comunicare cu celălalt, subiect egal în demnitate cu noi; dialogul şi discursul persuasiv. Ambele transpun în practică principiile fundamentale ale drepturilor omului; seducţia şi incitarea sunt mijloace retorice corozive, pe larg practicate, exprimând o sete deşănţată de dominare a spiritelor prin pervertirea lor.

Intenţionez să rezolv problema "Poate omul să fie bun pe cale retoric raţională sau nu poate?" Am la îndemână două răspunsuri opuse, iar ca să aleg între ele caut argumente pentru fiecare, contraargumente la argumente, cu ajutorul cărora, prin cumpănirea lor, caut să *îmi probez*, să *îmi dovedesc*, în limitele ignoranţei şi tensiunilor mele afective, unul mai degrabă decât altul, pentru care optez şi mi-l asum ca veriformitatea mea. Nu ştiu pentru care aţi optat dvs., dacă aţi făcut-o, deci nu vă cunosc atitudinea cognafectivă, dar vă propun următoarea argumentare:

"Orice act natural este un păcat, fireşte, iar exerciţiul raţiunii fiind un act natural omul păcătuieşte prin el şi păcătuind nu poate fi bun; exerciţiul este un păcat, aşadar pe calea acesteia omul nu poate fi bun".

a) Sunteţi de acord că orice act natural este un păcat?
b) Sunteţi de acord că exerciţiul raţiunii este un act natural?

Dacă da, deoarece argumentarea e logic corect construită, veţi adera la soluţia-concluzie pe care v-am propus-o. Dacă nu, veţi obiecta, veţi cere clarificări, noi argumente, argumente la argumente sau mă veţi refuza. Acum vă propun altă argumentare:

"Naturalitatea omului e animalitatea lui; or, altceva nu poate fi decât nonnaturalitatea, deci nici raţiunea, nici exerciţiul ei nu sunt naturale. Binele şi răul nu aparţin naturalului, deci nu aparţin animalităţii, ceea ce înseamnă că aparţin opusului – raţiunii. Deci pe calea raţiunii omul poate fi bun".

a) Sunteţi de acord că naturalitatea omului e animalitatea lui?
b) Sunteţi de acord că raţiunea negându-i animalitatea îl scoate pe om din natură şi că, deci, ea nu e naturală?
c) Sunteţi de acord că în natură nu există bine şi rău?

Dacă da, cum argumentarea e logic corectă, veţi adera la soluţia – concluzie pe care v-am propus-o. Dacă nu, veţi obiecta, veţi cere clarificări, noi argumente, argumente la argumente sau mă veţi refuza.

Dvs. nu ştiţi *ce* mi-am argumentat, care e opţiunea mea pentru mine, ci luaţi cunoştinţă de argumentele mele pentru dvs. Dacă aveţi deja o opţiune, o opinie clară şi convingătoare comparaţi-o, sub aspect argumentativ, cu propunerile mele şi fie veţi renunţa la ea în favoarea uneia din ele, fie veţi decide că, pentru dvs.,

Scanned with OKEN Scanner

nici una nu vă determină să o asumaţi, în locul aceleia. Dacă nu aveţi nici o opţiune, veţi cântări între argumentele mele şi fie veţi înclina către una, fie nu vă veţi decide în vreun fel, din pricină că n-am fost eu convingător cu dvs. Poate nu vă interesează problema, poate n-aţi înţeles-o, poate n-aţi înţeles argumentele, poate nu v-au stârnit nici curiozitatea, nici plăcerea spirituală, nici imaginaţia, poate aveţi multe altele de făcut decât să cercetaţi aceste lucruri.

Tradiţia cere discursului retoric, pentru a fi eficient, *trei calităţi*: *să placă*, *să instruiască*, *să determine asumări*. Această plăcere o dă limbajul afectiv – evident, e vorba de afectivitatea concretă, adecvată la temă şi public, care evocă reprezentări, dezlănţuie emoţii şi sentimente, impulsionează voinţa, trezeşte amintiri etc. Dar, deşi mijloceşte, limbajul însuşi nu explică unele figuri retorice cu funcţii instructive cum ar fi ironia ("Omul descinde din maimuţă, deci să ne iubim unii pe alţii", zice Soloviov) sau insinuarea ("Sunt de acord că e un nume celebru, doar îl poartă de la tatăl său", replică judecătorul Lionel Brown) sau aluzia ("Sunteţi biman, desigur, dar aveţi patru membre", observă Mc Nally).

Discursul retoric vizează să:

a) instaureze, întărească, slăbească sau înlăture opinii şi atunci este *persuasiv*;

b) formeze, întărească, slăbească sau înlăture impresii şi atunci este *seductiv*;

c) provoace emoţii şi atunci este *incitativ*.

Opiniile întemeiază atitudinile, iar acestea se exteriorizează în comportamente rezonabile, dar nu orice comportament dă seama de o opinie; unii adoptă comportamente care deghizează opţiunea lor reală, din motive mai mult sau mai puţin morale, alţii se comportă sub impulsul pasiunilor şi emoţiilor de moment ori datorită unor impresii.

Motivele însele condiţionează subiectual atât opiniile, cât şi pasiunile şi impresiile, direcţionându-le.

Astfel, motivele personale de ataşament familial mă determină să am o atitudine negativă faţă de divorţ şi faţă de cei care divorţează, ceea ce contribuie la aprecierea mea de judecător într-o speţă de asemenea natură, iar avocatul va folosi în interesul său atitudinea aceasta. O conduită motivată nu înseamnă una explicată cauzal, nici teleologic; argumentele mele pot motiva fapta cutăruia, dar nu şi explica şi motivele nu exonerează, pe când cauza *da*. Dacă urmăresc şi creez cuiva o impresie îi sugerez un motiv şi astfel îl seduc sau îl incit. Dar *sugestia unui motiv nu satisface pentru instaurarea unei opinii*; aici e implicată şi justificarea şi explicaţia. Problema practică a unui politician sau a unui ofiţer de caz este *să dea impresia* publicului (ţintei) sau unui ataşat, unui convins, pentru făurirea unei pseudocomunicări profitabile într-un moment decisiv; trebuie să se ştie că *după trecerea acelui moment publicul* (ţinta) *e inutil în raport de scopul propus*. Aşadar, pentru o ţintă lucrativă într-o durată oarecare seducţia e necesară, iar pentru una lucrativă într-un moment oarecare incitarea e potrivită. Se poate presupune că rolul determinant al fluorului asupra danturii – subliniat de reclama cutărei paste de dinţi – a convins sau a sedus publicul? Cât prezenţa reziduurilor carbonice a convins sau a sedus pe fumătorii de tutun să renunţe la ţigări? Nici invocarea fluorului, nici explicaţiile chimico-fizice nu declanşează motivaţii de atitudini în conştiinţa publicului.

Scanned with OKEN Scanner

La ecuația provocării motivelor participă și nevoile (cum spune: un negustor bun reușește să convingă potențialul cumpărător să cumpere lucruri de care nu are nici o folosință). Teoria arată că orice om are cinci tipuri de nevoi, dispuse ierarhic:
1) fiziologice; 2) de securitate; 3) de dragoste; 4) de prestigiu; 5) de emancipare. Această clasificare ajută foarte mult Persintologia.

Prima direcționare a motivațiilor noastre provine din nevoile fiziologice – foamea, somnul, adăpostul, sexul etc. Oricât dispreț am nutri față de "carnea și sângele", față de corporalitatea noastră, necesitatea naturală ne cere să respirăm, să mâncăm, să bem, să ne odihnim, să evităm durerile fizice, să ne reproducem. Nu intră în discuție acum că putem să dominăm și să dirijăm aceste nevoi, dar trebuie să acceptăm că dominarea lor presupune un grad de satisfacere care să ne permită să le dominăm. Buddha a murit, se zice, din cauză că a mâncat un bob de orez în plus și s-a intoxicat; da, dar a mâncat până atunci bobul de orez necesar existenței întru meditație. Marx a observat că înainte de a face artă, filosofie, politică, omul se supune necesității de a-și asigura cele potrivite traiului său fiziologic; a dedica întreaga muncă acestei asigurări e reducerea ființei *umane* la o existență animală. Satisfacerea nevoilor fiziologice e mijlocul, nu scopul existenței noastre ca *oameni*. Pentru un anume tip de public, care *crede* că "totul trece prin stomac" – preocupat prioritar de împlinirea acestui tip de nevoie, argumentele care se adresează motivațiilor izvorâte din el sunt foarte puternice; în anii '80 în România se exemplifica ideea de libertate cu faptul că francezul putea alege între cincizeci și patru de feluri de brânză, pe când noi nu aveam această libertate! "De ce să te mulțumești cu puțin, dacă poți avea totul? Alege televizorul Samsung!" este o mostră de incitare publicitară care pedalează pe nevoile primare.

În general regula ar fi: *cu cât se sporește gradul de satisfacere a unui tip de nevoi, cu atât scade forța de persuadare prin argumentele care se adresează acestuia și crește forța de persuadare a argumentelor care se adresează tipului ierarhic imediat următor, pentru un public determinat.*

Unui intelectual nu-i argumentăm referindu-ne la satisfacerea nevoilor lui fiziologice, pe care le poate neglija sau realiza simplu, el neavând altele decât ale agricultorului, dar evaluându-le în chip diferit, ci îi destinăm argumente care privesc satisfacerea nevoilor lui de prestigiu, din perspectiva cărora este evaluată calitatea celor fiziologice. În lumea nevoilor fiziologice instinctul orientează satisfacerea lor; carnasierele ucid *cât* au nevoie și dintr-o nevoie biologic nesatisfăcută. Omul nu obține securitatea *persoanei* lui, nici *libertatea* acesteia pe baza instinctului. E adevărat că noi mâncăm și ne adăpostim sub impulsul nevoilor primare, dar nu acestea dictează *cum* să mâncăm, *cum* să ne adăpostim; alegem între comestibile după preferințe subiectuale, după tradiție, după mentalități; ne adăpostim alegând între posibilități pe aceea care – apreciem – că ni se potrivește etc. Și într-un caz și în celălalt, urmăm niște *reguli*, conform unor valori. Nici un discurs retoric publicitar nu ne îndeamnă "Mâncați aceste pișcoturi, ele sunt mai comestibile!" ci face apel la conștiința noastră axiologică, acționează asupra grilei noastre de evaluare și ne îndrumă. Ne învață, cum cere retorica clasică, spre produse care, mai mult decât nevoia primară, satisface alte nevoi psihologice.

Scanned with OKEN Scanner

Dar şi aici avem diferite nuanţări. Violenţa e mijlocul optim de împlinire a scopurilor egocentriste ale unei persoane; ea nu e utilizată niciodată de cineva cu scopuri altruiste. Un discurs care incită la violenţă nu apelează la argumente raţionale, fiindcă acestea n-ar avea eficienţă. Un public numit dur este cel care adoptă comportamente directe, fără menajarea susceptibilităţilor altuia, cu scopuri egocentriste sau altruiste. Totuşi, chiar şi acest public este sensibil la *seducţie*, dacă a) îi cultivăm sentimentul de superioritate faţă de ceilalţi; b) îl atragem în mistica unor legăminte secrete, e) îi întreţinem conştiinţa suferinţei prin sacrificarea pe altarul unor adevăruri "sacre". Un conducător are tendinţa să creadă că adevărul lui e un bine pentru ceilalţi; prin incitare îi amplificăm disponibilitatea către comandă, prin seducţie îl înclinăm spre colaborare interesată, prin convingere îi atragem înţelepciunea practică.

Pe de altă parte, orice lider politic, orice conducător – poate mai puţin cel militar – ştie că nu ordinul, comanda îi asigură eficienţa acţiunilor, ci calea dialogală şi aceea retorică. Într-adevăr, căci comanda constrânge, *discursul retoric şi dialogul aduc fidelitate şi devotament*. Bineînţeles, şi aici trebuie nuanţat: la modul ideal, numai discursul persuasiv şi dialogul diaporematic realizează comunicarea; discursul seductiv şi incitativ, dialogul seductiv şi incitativ aşază destinatarul ("partenerul") fie într-o impresie comunicativă, fie într-o tensiune emoţională, ambele trecătoare. În negocieri, de pildă, persuasiunea, comunicativă, e inutilă; important e să seducem.

Buna-credinţă nu are nici o legătură cu sinceritatea, în negocierile politice; ea se referă la satisfacerea intereselor, prin reciprocitate în modalităţile, formele şi termenele stabilite de părţi. Faptul că serviciile secrete ale părţilor urmăresc dacă actul semnat de ele e respectat dovedeşte existenţa unei prezumţii relative de nesinceritate admisă de semnatari. Şi atunci, firește, nu de comunicare e vorba, ci de seducţie şi, în anumite cazuri, de incitare.

În jurnalistică un eveniment banal şi lipsit de semnificaţie majoră poate deveni cu uşurinţă mijloc de seducţie; premierul român trimite un mesaj protocolar unei instituţii, cu anume prilej festiv. Asemenea mesaje se trimit zilnic şi zeci de premieri procedează astfel. Dar jurnalul "ZIUA" nu scapă ocazia să titreze "Nicolae Văcăroiu *se dă specialist* în medicina aeronautică" (*subl. n.*), dirijând cititorul spre o semnificaţie afectivă a respectivului mesaj. Acelaşi jurnal anunţă că "Înainte de a fi socru mic, Petre Roman cunună astăzi doi buzoieni care nu sunt membri PD". Titlul, de o stângăcie retorică jenantă (înglobează trei idei într-o frază!) dă o informaţie aparent minoră; în fond, faptul că familia unui lider politic cunună (creştin-ortodox? creştin-catolic? creştin-protestant?) nişte tineri e problema *ei, privată*; ce importanţă are pentru ţăranul bihorean sau lucrătorul vasluian că un parlamentar cunună? Nu e nici singurul, nici nu o face în scopuri politico-electorale? Oare? Manevra seductivă e evidentă, nu?

Retorica judecătorului subînţelege că hotărârea lui obţine adeziunea nu numai, deşi în primul rând, a părţilor, ci şi a potenţialilor justiţiabili; distribuind dreptatea în vigoare pentru un caz dat, el face publică imparţialitatea sa viitoare, trebuie să determine publicul să adere la justeţea sistemului de drept al cărui reprezentant e.

Scanned with OKEN Scanner

Desigur, e bine de știut că atitudinile se cristalizează în opinii formulate lăuntric de subiect, înainte de a și le expune (dacă are curajul, interesul, motivul s-o facă) și se manifestă prin comportament, în măsura în care subiectul nu-și controlează strict acest comportament. Cercetând comportamentul putem presupune, cu bune șanse funcție de mijloacele de cercetare – atitudinea cutăruia, deci și opinia lui nemărturisită; ci aceasta e mai degrabă o recomandare, pe care s-o urmăm cu multă grijă.

Am deosebit, astfel, psiho-logic, discursul retoric persuasiv de cel seductiv, ca și de cel incitativ; primul delectează – instruiește – obține adeziuni, al doilea delectează și pseudoinstruiește, al treilea incită și blochează instrucția. În urmă, primul instituie stări cognafective, al doilea stări afectogene, al treilea stări emotive; ca să-l parafrazăm pe Pascal, persuasiunea se adresează rațiunii în acord cu inima, seducția – inimii, incitarea – vezicii biliare. Nu vom vorbi de trei feluri de persintologii, dar de trei aplicații ale ei, interpretând principiile și regulile.

Această divizare slujește, într-adevăr, la ceva întrebându-ne ce urmărim prin expunerea unui discurs retoric? Convingerea, desigur, căci a convinge este a obține de la cineva *recunoașterea* adevărului declarat de utilizator, cu ajutorul propozițiilor doveditoare. Sunt lămurit că e adevărat enunțul "Pământul se învârte în jurul Soarelui", datorită unor propoziții doveditoare pur rațional; adresate altcuiva, aceste propoziții îl vor așeza în aceeași lămurire ca a mea, dacă și numai dacă stă eminamente în raționalitate, adică renunță la afecte și pasiuni și prejudecăți etc. Numai că a fi lămurit și a fi convins sunt lucruri diferite, chiar dacă partenerul poate supune unei analize critice raționale propozițiile doveditoare pur rațional (argumente luminătoare) arătând că nu sunt suficiente, nu sunt necesare, nu sunt complete etc. Recunoașterea de către cineva a adevărului cunoscut nu îl transformă în adevărul lui – al meu, al tău – adică nu e vorba aici de o asumare convingătoare, tipică dialogului de pildă. Căci, la fel de bine pot fi lămurit de ceva și celălalt să nu admită propozițiile mele doveditoare pur rațional fie pentru că *nu poate sta* într-o raționalitate pură, fie pentru că obiectul lămuririi mele nu e adevărat, ci asemănător cu adevărul (vero-simil), e o veriformitate subiectuală (un adevăr al experienței mele), o opinie, e un adevăr probabil (probabilitatea ca măsură a posibilului). Propozițiile doveditoare pur rațional sunt temeiuri logice, de pildă cauzele, pentru propoziția de dovedit, pe când o propoziție doveditoare de natură motivațională e un temei psiho-logic al propoziției de dovedit, ca și aceea de natură normativă sau teleologică sau axiologică. Deducție ar fi peste tot, dar e o deducție nondemonstrativă câtă vreme e penetrată de factori extraraționali.

Convingerea ca recunoaștere a adevărului cunoscut poate fi și în demersurile științifice, comunicările științifico-filosofice. Dar există și convingerea ca modalitate opinabilă, cum am arătat, și probabilitatea (dovedibilitatea) retorică a propozițiilor opinabile cu temeiuri psiho-logice (motivaționale, teleologice, axiologice, normative ș.a.) care caută comunicarea (în persuasiune) sau aparența de comunicare (în seducție și incitare). Când descriem selectiv vizita de lucru a primului ministru în urbea cutare, participarea cutărui președinte de bancă la "Ziua mamei române", seducem, firește; când lansăm sloganuri

Scanned with OKEN Scanner

propagandistice, afirmări sau negări absolute, înlocuind judecata şi bunul simţ cu lenea a "ceea ce a fost pe de-a-ntregul demonstrat", incitări ("Voi, osândiţi la foame, sus!", "Nimeni nu poate conduce în chip inocent, dar inocentul e nevinovat, deci guvernanţii sunt vinovaţi!" etc.).

Cei cărora le este dezagreabilă ideea de opinie şi o opun cunoaşterii autentice fie îşi caută salvarea în împărţirea "opinii raţionale – opinii iraţionale", fie în împărţirea adevărului în "propriu şi verosimil". Aşa-numita opinie iraţională este, de fapt, impresia, iar verosimilitatea, adică un ceva asemănător cu adevărat nu e adevăr, pur şi simplu; filosofia, de pildă, nu operează cu "asemănător adevărului" ci cu o formă a lui, ca şi dreptul, ca şi politica, adică, desigur, cu *veriformităţi*. Adevărul opinabil este unul probabil cu întemeieri psiho-logice care slujesc comunicării sau aparenţei de comunicare. Argumentarea filosofică este persuasivă întrucât serveşte comunicării veriformităţii opinabile conceptuale, prin însuşi statutul filosofiei.

Printr-un discurs retoric autorul convins caută să persuadeze publicul său să-şi asume convingerea ce i-o argumentează. Problema ar fi dacă publicul are nevoie de convingerea autorului, adică numai autorul convins e în stare să persuadeze.

Să admitem că un avocat e convins de alternativa pe care o susţine; instanţa nu e interesată câtuşi de puţin de asumarea în modalitatea convingerii, ci de argumentele avocatului în favoarea alternativei-obiect al asumării sale, potrivite cu speţa şi legea. E binecunoscută anecdota cu avocatul care s-a arătat convins că speţa e rezolvabilă în spiritul legii, pentru ca instanţa să-şi asume convingerea că speţa are rezolvare în litera ei, iar apoi într-un caz asemănător lucrurile să se petreacă invers. Convinsul trebuie să ştie să persuadeze, dacă urmăreşte aceasta, neconvinsul sau cel de a cărui convingere publicul nu se arată interesat trebuie să ştie să seducă şi să incite; în toate trei cazurile psiho-logice, discursul retoric e la el acasă. Neîndoielnic, în practică arareori persuasiunea nu se lipseşte de elementul seductiv, dar subordonat comunicării acesta e justificabil; dimpotrivă, extensiunea seducţiei în detrimentul persuadării se spune că ar dovedi imoralitate, dar de puţine ori se ţine seama de această observaţie, în numele eficienţei.

Forţa cognafectivă a argumentului *a* nu este una generală şi abstractă, ci particulară şi concretă; "Prietenia seculară dintre poporul român şi cel rus" e un argument în momentul T, dar în momentul T_n potrivit e argumentul "Duşmănia seculară între ruşi şi români" etc. Pe de altă parte, ceea ce persuadează pe cineva poate foarte bine să seducă doar pe altcineva, să lase indiferent pe altcineva; ceea ce e persuasiv într-o situaţie haeresică, poate să nu fie câtuşi de puţin în alta, ci doar seductiv, chiar astfel în ambele situaţii. Ziarul favorabil partidului X va critica, va lua în răspăr partidul Y câtă vreme liderii celor două partide nu s-au înţeles; dacă s-au înţeles acelaşi ziar va arăta cât de pozitive sunt acţiunile partidului Y; e vorba de seducţie, bineînţeles.

Sub alte aspecte, dacă spun altcuiva ceea ce m-a convins pe mine, *asta* ar fi o mărturisire, căci celălalt mi-ar da replica "Tu nu eşti eu". Desigur, în discursul retoric se utilizează tehnica mărturisirii, în anumite împrejurări, de forţa ei de credibilitate a autorului faţă de public şi de nevoia lui de ea. Avocatul nu adresează instanţei argumentarea către sine, ci aceea către ea, ca şi

Scanned with OKEN Scanner

polticianul: mărturisirea unuia, ca şi a altuia, e figură retorică, nu exprimarea unei atitudini, lucru – îndobşte inutil.

Dimpotrivă, judecătorul este ţinut să arate ce l-a convins să decidă aşa. Hotărârea sa se bucură de prezumţia absolută a autorităţii lucrului judecat, prin care e ocrotit unghiul de vedere adoptat; tocmai de aceea are obligaţia să-şi exteriorizeze convingerea. Dreptatea nu se întemeiază pe nesinceritate, nici nu rezultă din aplicarea probelor pur raţionale. Dominaţia absolută a dreptului pozitiv nu dă dreptatea, dar nu o dă nici absoluta disponibilitate a subiectului. Judecătorul trebuie să persuadeze: pe cel care a "pierdut" procesul judiciar că l-a pierdut de justeţe, pe care a "câştigat procesul judiciar" că prin el dreptatea s-a instaurat; pe toţi actualii şi potenţialii justiţiabili că legea juridică are îndreptăţire şi el o poate da la iveală. Legea continuă să fie ordonatoare eficientă câtă vreme consimt la ea destinatarii ei.

Referitor la speciile psiho-logice ale discursului retoric, am observa posibilitatea distincţiilor şi intersecţiilor lor; plecând de la un model pentadic al dimensiunilor Retoricii (I) ajungem la un model pentadic al discursului (II) psiho-logic, bazat pe un mod particular un model hexadic de public (III), omologându-l tetradic componentele (IV):

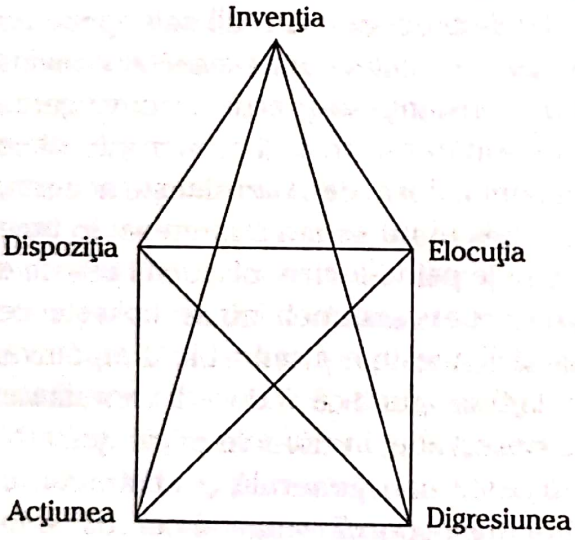

Figura I

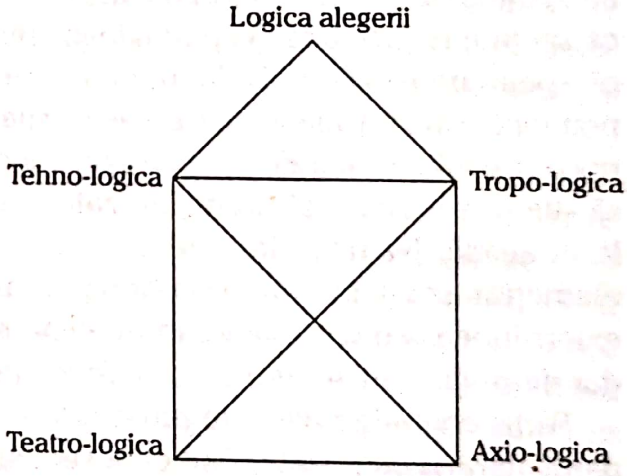

Figura II

1. În *Invenţie* funcţionează logica preferinţei şi alegerii; în *Dispoziţie* funcţionează tehno-logica; în *Elocuţie* – tropo-logica; în *Acţiune* – tetra-logica; în *Digresiune* – axiologica; împreună, constituie psiho-logica (I – II).

2. Dinspre utilizator, în invenţie determinantă e *imaginaţia*; în dispoziţie – *gândirea*; în elocuţie – *afectele*; în acţiune – *voinţa*; în digresiune – *memoria*. Într-adevăr, căci invenţia angajează logica preferinţei şi alegerii, în care rolul principal îl are imaginaţia; dispoziţia angajează tehnologia argumentării, în care rolul hotărâtor aparţine gândirii; elocuţia angajează tropologia, firește, scontând pe prioritatea afectivă; digresiunea are natură axiologică şi, deci, memoria are relevanţă (III).

Scanned with OKEN Scanner

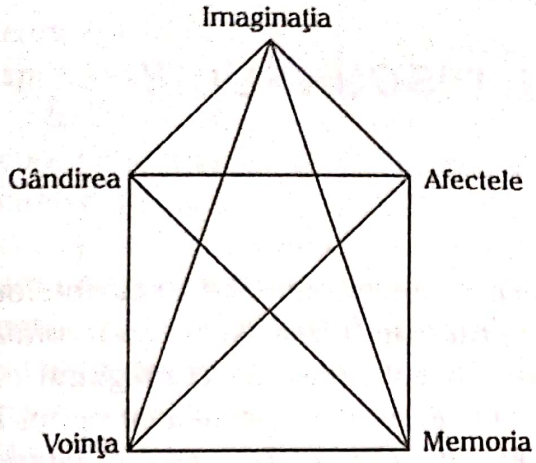

Figura III

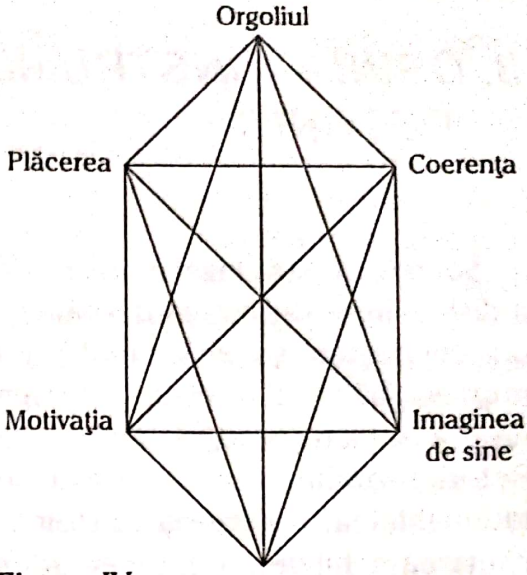

Figura IV

3. În privinţa publicului, triada utilizatorului I-G-V acţionează asupra Plăcerii, Coerenţei şi Motivaţiei publicului; triada utilizatorului G-I-M acţionează asupra Plăcerii, Coerenţei şi Interesului cognafectiv şi pragmatic ale publicului; triada utilizatorului G-A-V acţionează asupra Coerenţei, Imaginii de sine şi Motivaţiei publicului. Întrucât se află în relaţie cu plăcerea şi coerenţa, orgoliul intervine direct în două specii de discurs retoric, indirect într-o specie psiho-logică. E foarte clar că triada utilizatorului G-I-M desemnează persuasiunea, triada I-G-V desemnează seducţia şi triada G-A-V desemnează incitarea.

4. Structura clasică a discursului retoric e tetraedică: E (exordiul), D (descrierea/ naraţiunea), C (confirmarea), P (peroraţia) teoria digresiunii nu impune regula *ca abaterea de la continuitatea descrierii sau argumentării să aibă loc înaintea peroraţiei*, ci doar ca *abaterea să nu constituie un scop*, să nu deservească liniei generale a discursului. Între componente relaţia este de "antrenează intenţionat că": exordiul antrenează intenţional descrierea, aceasta confirmarea, aceasta peroraţia; digresiunea e o antrenare ocazională nenecesară.

5. Persuasiunea, implicată în G-I-M antrenează cu necesitate structura E-D-C-P a discursului retoric: comunicarea.

Seducţia, implicată în I-G-V antrenează cu necesitate structura discursului retoric E-D-P: seducerea.

Incitarea, implicată în G-A-V antrenează cu necesitate structura D-E-A, adică unele componente cerute de teoria clasică.

Coerenţa e cerută în toate trei cazurile, căci lipsa ei face incomprehensibilă orice adresare; ceea ce uneşte seducţia cu persuasiunea, însă, e interesul cognafectiv şi pragmatic, iar cu incitarea e starea volitivă a publicului. Incitarea, la rândul ei, nu e anticoerentă, ci i se poate stabili una, chiar sub vraful sofismelor, în cadrul – eventual – al unor justificări. Vom fi constatând şi o zonă comună a celor trei specii psiho-logice de discurs retoric, datorită căreia Retorica a fost blamată atâta vreme.

Aceste structuri au valoare atât teoretică, dar mai ales practică. Ele permit înţelegerea intruziunii seducţiei în persuasiune, a acesteia în celelalte specii de discurs retoric.

Scanned with OKEN Scanner

3. OPINIA – INSTRUMENT AL DISCURSULUI RETORIC

Socrate, moaşa tezei cum că activitatea stă în manevrarea sofistă a cuvintelor, a distins între declaraţia izvorâtă din credinţe-impresii (*pistis*) şi aceea izvorâtă din cunoaştere (*doxa*). Când tratează retorica drept organ de contagiune cu impresii, bătrânul o respinge indignat, când o ia ca tehnică specială cu opinii, îi dă o apreciere pozitivă. Ambiguitatea termenului *convingere* a grevat asupra Retoricii multă vreme. Ce este într-un discurs în stare să convingă[1]? Poate raţionalitatea, sugerează Aristotel, poate şi o anumită tensiune a sufletului în căutarea echilibrului. La idee aderă şi Cicero[2], care acordă importanţă sporită limbajului, iar Quintilian observă, abrupt, că de convins conving şi banii şi influenţa şi autoritatea şi funcţia[3] şi atât ce e convingător, cât şi ce e verosimil pot fi găsite nu numai la orator[4]. Certamente că marele teoretician manevrează cu sensurile ascunse ale termenului.

Pentru a înfăptui comunicarea, s-ar impune ca adresantul, utilizatorul să posede, în actul adresabilităţii, o opinie convingătoare. Cicero scrie că oratorul se bizuie pe opinie când el însuşi nu cunoaşte precis faptul la care se referă, iar când îl cunoaşte – pe ştiinţă. Azi, ca şi atunci, "cunoaşterea precisă" este imprecisă şi nu poate ţine locul expresiei "cunoaştere adevărată". "Distanţa de la Pământ la Lună este de 289. 745. 745, 193847265 metri" e o propoziţie destul de precisă. "El, elefantul este un animal terestru mamifer rumegător care are trompă" poate să fie o cunoştinţă precisă pentru un copil de grădiniţă, nu tocmai pentru zoolog. "La Buchenwald s-au găsit 68 metri cubi de oase umane" e o cunoştinţă precisă, zicem, ca şi cum ar fi adevărată. "Octavia este mama lui Claudius", "Acest obiect este o banană", "Unele păsări migrează" sunt cunoştinţe precise şi adevărate. "Delfinul semnalizează cu piciorul stâng", "În războiul din Golf au murit 793. 745 soldaţi americani şi 18, 358988 soldaţi irakieni" sunt cunoştinţe precise şi false.

Termenul de convingere este ambiguu; în el s-au încurcat anticii, modernii, ne încurcăm şi noi. Desemnează o însuşire a ideilor sau a cuvintelor? Este rezultatul ţesăturii logice a gândirii sau îmbinării cu artă a cuvintelor? Quintilian spune că banul şi prestigiul şi autoritatea conving, uneori poate mai uşor decât un discurs. Aici, ca şi în multe alte contexte, verbul a convinge e luat în sensul de a determina – a hotărî din exterior pe cineva, a instala pe cineva într-o hotărâre de a face sau a nu face. E clar că banul, prestigiul, autoritatea nu conving, ci aşteptările care sunt satisfăcute prin judecarea şi aprecierea banului, autorităţii prestigiului determină o conduită, oricând abandonabilă; într-adevăr, oferta unei sume unuia care nu cunoaşte valoarea banilor, prestigiul lui Michael Jackson la mănăstirea Dragomirna, autoritatea Papei în China nu conving când o sumă de bani îl *seduce* pe judecătorul cutare: "Cine dă mai mult" *nu are nici o legătură cu convingerea*. Aprecierea a ceva – pozitivă ori negativă – presupune cunoaşterea ceva-ului,

Scanned with OKEN Scanner

cunoaşterea precede aprecierea şi-i delimitează calitatea, adică nu e valabilă o apreciere dincolo de graniţele cunoaşterii (nu are temei raţional).

În comunicarea *persuasivă* aceasta este fundamental; dacă publicul are cunoştinţe mai precare şi cuvântătorul ştie, atunci el debutează discursul la nivelul cunoştinţelor aceluia şi, instruind, va efectua aprecieri pozitive cu respectivele cunoştinţe; dar acelaşi cuvântător competent ştiutor are prilejul să comunice *disuasiv*, adică să efectueze aprecieri dincolo de graniţele cunoaşterii posedate de public, astfel încât să-l înşele, creând o falsă – o aparentă – comunicare: "În stratul de ozon de deasupra Antarcticei a apărut o gaură, în urmă cu doi ani. Cauza nu se cunoaşte. Savanţii au constatat că această gaură se extinde cu 1000 km. p. pe zi. Marele fizician Mc. Gall de la Pennsylvania University a măsurat cu grankderometrul viteza de expansiune a găurii, iar binecunoscutul astronom Breitinger, împreună cu Karl Sagan, au calculat că dispariţia păturii protectoare de ozon va avea loc între anii 2000–2001". Din cele patru propoziţii de mai sus prima e adevărată, dar imprecisă, a doua e precisă şi adevărată, ultimele două sunt precise şi pe de-a-ntregul false. Dar rostirea de un pastor, în casa de rugăciuni penticostală sau baptistă sau adventistă de nu ştiu care variantă, înaintea unui anume grup de credincioşi, are un impact. Desigur, pastorul e de foarte bună credinţă, numai când a reţinut riguros nume şi date (acelaşi fenomen se poate petrece şi pe nu ştiu care canal TV). Tehnica *disuasivităţii* prin acest procedeu e valabilă în oralitate şi nici un caz înscris. Factorul cunoaştere e necesar pentru apreciere, nu şi suficient: "Ce este banul, că eu nu ştiu?", "Banul e bunul care joacă rolul de echivalent general pe piaţă în activitatea de acolo de schimb", răspund. Aprecierea se iscă din adecvarea vieţii psihice a subiectului cu ceea ce este cunoscut; aş numi, metaforic, această adecvare, însufleţire, însufleţire a cunoaşterii. Să ne gândim: "Caius este un roman" reprezintă o judecată descriptivă, o cunoştinţă ca rezultat al cunoaşterii, o constatare oarecare. "Caius este un roman viteaz" a devenit deodată altceva – constatării i s-a adăugat o atitudine a cuiva, sufletul cuiva; "Caius este un roman" e adevărată sau falsă, "Caius este un roman viteaz" s-a îmbogăţit cu subiectualitate, a sărăcit în obiectivitate; în "Caius este un roman viteaz" stă sufletul celui care o afirmă şi de aceea întrebăm "Cine a zis asta?", adică cine îşi asumă valabilitatea afirmaţiei, cine adoptă această atitudine afectivă faţă de cunoştinţa impersonală "Caius este un roman"? Însufleţirea poate surveni şi prin "*După mine*, Caius este un roman", care asumă o cunoştinţă precisă, dar nesigură, ca şi "*După mine*, Caius este un roman viteaz", în care semnificaţia capătă o altă cădere. Aşadar, într-o accepţiune foarte generală, convingerea constituie actul spiritual de afirmare în actul subiectului *însufleţitor* al unei cunoştinţe apte să fie comunicată. În accepţiune restrânsă, convingerea este modalitatea opinabilă de ordinul unei hotărâri depline (Acp)[5].

Am o reţinere să spun altfel, adică să fiu de acord cu Quintilian că discursul retoric, persuasiv susţine verosimilul. Reţinerea mea provine din constatarea că obiectul gândit opinabil poate fi nu numai o propoziţie descriptivă ("Caius este roman", "Asasinul a intrat cu chei potrivite"), ci şi propoziţii de valoare ("Ion merită să fie senator"), "Legea 31/1990 are mai multe formulări confuze", "H. G. nr. 779/1991 art. 7 alin. 2 este ambiguu", "Între prevederile Statutului U. N. C. A. P. şi

Scanned with OKEN Scanner

prevederile legii nr. 36/1991 privind societăţile agricole deosebirile sunt esenţiale", "Situaţiile juridice prevăzute în pct. 2 lit. a şi b din art. 312 C. pr. civ. au aceeaşi valoare"), propoziţii de rugăminte, de recomandare ş.a. Or, propoziţiile de valoare, de rugăminte, de recomandare, ca şi mărturisirile, speranţele nu sunt adevărate sau false.

În orizontul ei clasic Retorica studia organizarea argumentativă a discursului capabil să determine persuasiv, seductiv sau incitativ pe cineva să-şi asume. Cine determină? Oratorul, autorul discursului conceput să susţină o teză-soluţie neunivocă la o problemă specifică. Pe cine să determine? Publicul general sau particular. Ce să determine? Asumarea tezei sale. Cu ce să determine? Cu argumente structurale psiho-logice şi exprimate într-un limbaj adecvat. Cum? Prin discurs. Pentru ce? Pentru ca publicul să adopte o atitudine, un comportament în direcţia dată ("Da, domnule, are dreptate; hai să... aşa!").

Croce numea Retorica – teoria formei orale, înţelegând prin această formă ornată un adaos în limbajul utilizat, pe care priceperea personală a oratorului ştie să-l brodeze pe canavaua obişnuită, pentru ca ideile să pătrundă în chip *plăcut* în urechile auditoriului, întâmpinând o rezistenţă intelectuală cât mai mică posibilă. Observaţiile lui Croce sunt justificate dacă şi numai dacă reducem Retorica la aspectele stilistice ale vorbirii orale. Şi azi întâlnim foarte mulţi intelectuali care o numesc drept un exerciţiu de oralitate şi/sau scriere abundentă în figuri de stil pompoase; confuzie jenantă.

Să deschidem două cărţi; *Istoria descoperirii Americii*, semnată de Francesco Padron şi *Memoria focului* semnată de Eduardo Galenco. Într-un limbaj descriptiv şi cât se poate de riguros (în stilistică se spune sobru) şi apelând mereu la dovada documentelor, Padron susţine că secolele XVI-XVIII pentru continentul american au fost secole de îmbinări succesive de creaţie şi distrugere, de luptă şi de reconstrucţie, de aliaje şi disoluţii. Dimpotrivă, Galenco susţine că aceleaşi secole reprezintă pentru continentul american durere, chin, distrugere, luptă, înfrângeri, jaf, ruină, decădere aproape permanentă, apelând şi el la dovada documentelor, cu argumentare într-un limbaj vădit partizan. Padron făureşte în publicul cititor o reprezentare intelectuală, instructivă prin mesajul pe care îl argumentează, intenţionat cu trăsături de ştiinţificitate; Galenco făureşte în publicul cititor chiar o concepţie politico-ideologică, o atitudine de revoltă, de mânie şi de acţiune revoluţionară, prin mesajul pe care îl argumentează intenţionat agresiv.

Putem pune în seama limbajului mutaţiile realizate în spiritul publicului? Putem şi nu putem pune pe seama limbajului. Celui căruia îi lipseşte cultura necesară şi instrumentul critic, retorica Galenco îi adresează un discurs captivant, doldora de probaţiuni unilaterale, formulate în expresii incitante, care, "înflăcărează inima". Forţa argumentelor lui Padron stă prioritar într-o argumentare vastă şi minuţioasă, în metafora conceptuală care-l dirijează pe cititor nu în lumea impresiilor şi impulsurilor, ci în aceea a sentimentelor şi a lucidităţii. Forţa argumentelor lui Galenco stă prioritar în forma lui ornată, în abundenţa elegantă a tropilor şi figurilor, care-l dirijează pe cititor poetic.

La fel, vom înţelege rostul limbajului argumentării făcând o paralelă între discursurile pe tema libertăţii ale lui Nicolae Iorga şi Mircea Florian, pe tema cosmologiei între P. P. Negulescu şi Lucian Blaga.

Scanned with OKEN Scanner

Cum ideile nu au existenţă separată de cuvinte, *nu este indiferent câtuşi de puţin în ce fel le spunem*. Dar în public noi nu instaurăm cuvinte, ci idei; nici voinţa, nici sentimentele nu există separată de idei, în spiritul nostru vom găsi ogorul gândirii, ogorul voinţei şi ogorul sentimentelor, fiecare cu seminţele, plantele şi fructele sale.

Vom insista asupra opiniei individuale comparând-o cu *sentenţa*, deoarece în practica de fiecare zi, mulţi sunt tentaţi să-şi exprime gândurile sentenţios, ceea ce pentru mine e o dovadă de gândire deficitară.

În primul rând, *opinia* se înrădăcinează în experienţa lăuntrică a subiectului care, deşi nu are capacitatea de a dovedi constrângător, relevă sinceritatea. Dar ea nu se închide în această experienţă lăuntrică, eventual suficientă subiectului care, astfel, n-ar avea pe sine reper, ci se raportează şi la experienţa inter-subiectuală şi la faptele-cum-sunt-ele.

În al doilea rând, *opinia* dă subiectului ce şi-o asumă un sentiment de satisfacţie spirituală, adică mai mult şi decât raţional şi decât afectiv, căci stă deschisă dovedibilităţii cognitive şi confirmării afective, dimpreună. În al treilea rând, *opusul psihologic al opiniei este îndoiala, iar opusul ei logic, judecata apodictică*.

În al patrulea rând, opinia este forma prin excelenţă subiectuală a fiinţei cunoscătoare; opinantul admite posibilitatea schimbării opiniei sale, admite posibilitatea precizărilor privitoare la obiectul gândit, admite renunţarea la *meu* în favoarea lui *nostru* – prin jocul intelectual al argumentării şi contraargumentării. O minte sentenţioasă, chiar dacă în limbaj ar indica utilizări de propoziţii opinabile, trebuie să ştim că niciodată nu e în stare să se supună examinării critice prin dialog, nu ascultă argumentele altuia cu luciditate, se supără dacă-i ataci argumentele proprii, stă în gândul său ca viermele de mătase în gogoaşă. A susţine în vreun fel putinţa de strecurare prin raţionament a unei intenţii de slăbire a sentenţei înseamnă a spera în relativizarea ei, fapt cu totul improbabil; sentenţiosul refuză – delicat sau brutal, ironic sau indignat – nu pentru că nu ar voi, situat într-o bunăvoinţă oarecare, ci pentru că se simte liber în chingile ce şi le-a croit; a-l elibera din libertatea înfiinţării de sine în sentenţă este a i-o lua şi a-l obliga în alta.

Eventual, în sentenţă raţionamentul joacă rolul de întărire a satisfacţei spiritului, de extindere a graniţelor şi de investire plenară în ea, nu de autoanaliză. Indiferent de natura ei, sentenţa nu-şi admite greşeala şi tocmai aici stă virtutea ei stimulativă şi defectul ei dezarmant. Rigid afectiv şi apodictiv raţional, sentenţiosul îşi răpeşte disponibilitatea comunicării pe care o înlocuieşte cu dreptul instalării în coprezenţă; el nu-i niciodată singur, ci cu autoritatea invocată – poate aceasta să fie el însuşi – prin intermediul căreia se încheagă personalitatea-i în lume, între oameni.

În al cincilea rând, sentenţa şi opinia au aceeaşi valoare: sinceritatea. Ca şi în cazul opiniei, sentenţa "adevărată" are, mai degrabă, sensul de "sentenţa în obiectul gândit ar fi adevărată". Dar, pe când sinceritatea opiniei admite corective şi observaţii în privinţa obiectului opinabil, reevaluări ale relaţiei atitudinale subiectuale, sentenţa sinceră este o alegere definitivă şi intabulată în propria relevanţă, arătând cu degetul orice practică exterioară care ar atinge-o.

Scanned with OKEN Scanner

Sentenţiosul procedează asemenea lui Xerxes: realitatea trebuie biciuită, decapitată, mutilată până ascultă de el, iar dacă nu ascultă, vinovată e ea şi nu el. Spune "Românul e balcanic în toate ale sale" şi nu caută să lămurească termenul "balcanism", eventual deosebindu-l de liberism, italism, scandinavism, floridism, malacaism etc., eventual susţinând cu argumente; adică ar susţine cu argumente propoziţia "Românul e balcanic în toate ale sale" este opinie, adică "Eu, A, sunt convins, consider, cred că românul e balcanic în toate ale sale". Chiar dacă în limbajul curent nu apar "Eu, A, ...", "Sunt convins (consider, mi se pare, după părerea mea, după mine, socotesc, din unghiul meu de vedere etc.)", ci numai obiectul gândit, dacă şi numai dacă emitentul acceptă argumentarea şi o face, se situează în opinia asumată, iar adică nu acceptă, se situează în sentenţă şi e definitiv pierdut.

În ştiinţă el refuză realitatea cu "obiecţiile"; ba că experienţele doveditoare nu-s bine pregătite, ba că tehnologia nu-i corectă, ba că premisele nu-s clar stabilite, ba condiţiile nu-s suficiente. În politică, sentenţiosul e un deplin obtuz cu "obiecţiile": ba că datele nu sunt complete, ba că raţionamentul e pripit, ba că judecăţile sunt unilaterale, ba că faptele prezentate sunt minore, ba că interpretările adversarului au caracter subversiv, ba că acea critică este neconstructivă, ba că sunt subminate principiile, doctrina, strategia, tactica. În filosofie: ba că principiile sunt postulate, ba categoriile conţin o infinitate de posibilităţi de dezvoltare, fără abatere de la "spiritul sistemului", ba invocă o anume incompetenţă întru universalitate a oricărui altuia etc.

În al şaselea rând, *opinia se modalizează: convingerea, consideraţia, părerea nedecisă, contestaţia* sunt cele patru forme-tip de opinii, diferenţiate între ele prin forţa perlocuţionară (Fp) şi amplitudine intelectivă (Ip)[6]. Din punctul de vedere al Retoricii noastre expresia "viaţă spirituală raţională", ca şi expresia "viaţă spirituală pasională", nu are sens, nu are aplicaţie. Disjuncţia între viaţa raţională şi cea pasională serveşte exceselor de logicism şi psihologism. Problema o constituie echilibrul între pasiune şi raţiune în acelaşi spirit în sensul că nu e posibil ca o persoană să fie spirituală, dar extraraţională – adică numai în lumea pasiunilor – sau extrapasională – adică numai în lumea raţionalităţii. Avem de-a face cu o interdependenţă de fapt, adică orice idee, considerată ca fiind instalată în subiectivitatea determinată, este într-o stare afectivă a spiritului acesteia, asupra căreia ideea îşi răsfrânge puterea ei reflexivă, fără s-o poată refuza. Tocmai cuvintele cuprind ideile cu aceste stări ale lor cu tot; în ţesătura lor[7]. De altfel, Hegel a scris că acela care cunoaşte se raportează, fără îndoială, prin modul determinat al conceptului său, adică prin fiinţa-pentru-sine abstractă, la o lume exterioară, dar se raportează absoluta în certitudine de sine însuşi, pentru a ridica realitatea sa la el însuşi, acest adevăr formal, la adevăr real[8]. Cunoaşterea absolută, liberă de elemente subiectuale nu există, aşa cum nu există sentenţă sau opinie absolut libere de temeiuri exterioare lui. Gândurile, ideile mele, noastre, tale, voastre provoacă, prin ele însele, năzuinţe, dorinţe, iluzii, speranţe şi provoacă valenţe afective subiectuale.

Sentenţiosul nu-i un pur afectiv, savantul nu-i un pur raţional; în numele raţionalităţii se pot săvârşi greşeli la fel de mari ca greşelile în numele afectivităţii.

Scanned with OKEN Scanner

În opinie principiul alegerii (haeresic) intervine permanent, măsurând subiectualitatea cu realitatea dinamică de dincolo de ea, în sentenţă acelaşi principiu, însă intervine o singură dată, în debut.

În al şaptelea rând, în acelaşi subiect pot convieţui, ca să zic aşa, sentenţa şi opinii, convieţuiesc certându-se, învinuindu-se, subminându-se, într-o nelinişte proprie spiritului. Mai clar: sentenţa şi opinia nu se situează pe acelaşi plan de forţă perlocuţioasă şi amplitudinea intelectuală[9]; sub aspectul forţei perlocuţionare sentenţa e comparabilă cu convingerea, sub aspectul amplitudinii intelectuale (Ip) nu e comparabilă cu nimic, deoarece acolo unde există apodictic nu există (Ip.) Sentenţiosului îi lipseşte ceea ce e inevitabil în orice opinie, indiferent de modalitatea acesteia: deschiderea la replică, însoţită de autoexaminare reevaluativă. Nimeni nu este sentenţios în toate gândurile sale, nici nu posedă opinii proprii în toate gândurile sale, ci aici unele, acolo altele, pe lângă cunoştinţe apodictice autentice.

Sentinţa se schimbă într-o modalitate opinabilă oarecare atunci când subiectul ei renunţă la pretenţia că ar avea valoare absolută. Sentenţiosul este orb şi surd la orice argument contrar, iar pe cei care îi invită la discuţie îi socoteşte (explicit sau implicit) adversari răuvoitori, subversivi; raţiunea sa e binele său.

Dar se poate întâmpla şi altfel: accentul referenţial pe sine face posibilă transformarea opiniei în sentenţă; de la semnificaţia obiectului împreună cu sinele său la construcţia obiectului în sinele său. Procesul are loc pe măsură ce sinele e luat în seamă ca mărturisitor până la excluderea oricărui altuia ce ar avea prezenţă dubitativă. Convinsul deşi nu se îndoieşte de sine, admite să se îndoiască de altul, sentenţiosul respinge îndoiala altuia faţă de judecata sa ca pe un sacrilegiu.

Adeseori opinia este identificată cu părerea, a cărei sursă ar constitui-o impresia personală, empirică şi senzorială. Din faptul că impresiile nu ne dezvăluie cauza şi întrucât adevărul nu-l putem cunoaşte dacă nu cunoaştem cauza[10], urmează că părerile nu au valoare de adevăr. Cum impresiile ţin de subiectivitatea fiecăruia, ba chiar de starea sufletească de moment a fiecăruia, nestatornicia lor este notorie, în pofida faptului că obiectul ar rămâne acelaşi; astfel, e cu putinţă ca două păreri să fie totodată şi aşa, şi contrariul. O părere este probabilă (dovedibilă) pentru mine şi ex-punerea componentelor probabilităţii are sensul de a-l determina pe altul să înţeleagă meu-ul meu, nu să şi-l asume, ceea ce e de altfel imposibil; un schimb de păreri e un schimb de *meu-uri* în accepţiunea de încunoştiinţarea reciprocă. Modul de a fi exterior al unei realităţi ni-l dă, varia, sensibilitatea noastră şi, de aceea, obiectul din părere este la măsură umană individuală şi nu potrivit naturii ca atare.

Democrit folosea termenul *doxis* pentru părerea izvorâtă din impresii şi *doxexis* pentru opinia de fond psiho-logic. La *doxis* se referă, de fapt, Goblot când scrie categoric că judecăţile, de opinie, mai ales cele de opinie colectivă, nu sunt de obicei fundamentate raţional. La drept vorbind ele nu sunt nici măcar raţionamente empirice, căci acestea sunt de cele mai multe ori spontane şi sentimentale. "Noi", zice Goblot, "judecăm înainte de a gândi: avem judecăţi mistice înainte de a avea judecăţi raţionale"[11]. Pe acelaşi ton H. H. Stahl s-a străduit să convingă pe cititor că opiniile oamenilor poartă întotdeauna asupra unor relaţii concrete,

Scanned with OKEN Scanner

exterioare lor, și că ele au de cele mai multe ori un caracter de "motivare", "justificare" sau de "cunoaștere iluzorie"[12].

Goblot și H. H. Stahl – ca și M. J. Apter, R. Sandell, S. A. Backman – trag o graniță hotărâtă între rațional și irațional, între gândire și sentimente; raționamentul se întinde de aici până aici, iubirea se întinde de aici până dincolo. Ei acordă iraționalului capacitatea de a judeca mistic și, deci, de a fi "cunoaștere iluzorie". Totuși, autorii citați ne oferă două șanse; prima, că "de cele mai multe ori" judecățile de opinie sunt spontane, mistice, sentimentale – vorba lui Ribot – justificative, iluzorii. Prin urmare, ar rămâne "de puține ori" când ele ar fi și altfel și anume în situația de a fi obținute prin raționamente, adică pe cale rațională. A doua șansă stă tocmai în efortul argumentativ pe care-l fac criticii opiniei de a ne convinge de opinia lor cum că nu există raționale! Ei sunt convinși și își asumă adevărul pe care încearcă să ni-l transmită. Or, convingerea autorilor citați mai sus este și ea opinie – *doxesis*. Să reamintim observația lui Aristotel: sunt oameni care pretind ca pentru orice lucru să dea o demonstrație – cu care identifică raționalitatea! – și o caută chiar și pentru cele ce nu admit așa ceva.

Împotriva celor ce ar găsi aici sugestia că o cunoștință e adevărată numai în raport cu subiectul asertator, răspundem că acest subiect ex-pune asumarea valorii cunoștinței, devenită meu-l său; ceea ce argumentează e valoare ca valoare asumată. Acolo unde avem mijloace discursive care pot proba univoc valoarea de adevăr a unei cunoștințe în raport de ceea ce "spune" ea – demonstrăm, unde avem mijloace discursive care nu pot proba univoc valoarea unor cunoștințe – argumentăm.

O cunoștință nu-i pentru subiectul cutare univoc sau neunivoc adevărată dinainte de a fi demonstrată (constrângător argumentată) sau argumentată (neconstrângător argumentată); numai mijloacele discursive ne arată care e dovedibil adevărată într-un fel sau altul, căci dacă am ști anterior lor nu ne-am mai strădui pe una din căi. Dezvoltând pe linia confuziei, s-a mai obiectat că opinia e lipsită de coordonare logică internă, scapă rațiunii critice, se leagă adeseori de evidența bunului simț individual. În acest sens, Goblot atrage atenția asupra judecăților pe care subiectul le-a primit gata formate din partea mediului social căruia aparține și de care e atașat, precum și asupra celor care reprezintă o poziție contrară celei unanim admise.

Așadar, sunt cuprinse aici "ziceri" comune, sentențe, mentalități etc. În acest fel e nedemonstrabilă distincția între judecata "rațională", judecata "irațională, de opinie" și prejudecată. Dacă cineva declară "mai bine în bălegar, decât în mormânt" pe temeiul că "așa se zice prin părțile noastre", o poziție contrară ar fi reprobabilă deși am avea de-a face cu o prejudecată. La fel, adresăm acelea și reproșuri opiniei lui Balchin "rareori lumea e poluată cu copii ca acum și cu atât de puțină apă pentru îmbăiat" (și vom considera iraționalism sentimental convingerea lui Frazer că "societatea a fost construită și cimentată în mare măsură pe fundație religioasă")[14], ca și aceea a lui N. Wiener că putem trata "verigile umane în lanțul de comandă ca și cum ar fi piese ale unui aparat cu feed-back". Nu mai trecem în revistă numeroasele opinii ale teoreticienilor, dreptul civil și penal care, din punctul de vedere de mai sus, sunt judecăți iraționale!

Scanned with OKEN Scanner

Fireşte, unele opinii au argumentări justificative, cum ar fi cele juridico-politice, altele – argumentări motivaţionale, cum ar fi cele morale, în sfârşit altele se sprijină pe *argumentări epistemice* şi/sau *psihogogice*, cum sunt opiniile filosofice şi cele ştiinţifice.

Dacă, indiferent care, opinia dă seama de asumarea valorii obiectului gândit de subiect, atunci acest subiect se află pe deplin în lumea raţiunii critice, în care funcţionează principalul haeresic. Absenţa opiniei intime la o fiinţă omenească este expresia unei dependenţe spirituale neajutorate, iar imposibilitatea adresării ei argumentative într-o situaţie de comunicare, o pradă a condiţiei ei esenţiale.

Ne-am putea întreba dacă nu cumva limbajul natural al argumentării evidenţiază caracterul secund al acesteia faţă cu demonstraţia, formalizată. Dar întrebarea pare totuşi forţată; limbajul logic şi limbajul logicii sunt lucruri distincte. Ca expresie a gândiri corecte orice limbaj e logic. Pentru a stabili raporturi necesare şi universale între esenţe, limbajul democraţiei trebuie să aibă rigoarea trecerii de la premise prime, cunoscute mai bine decât concluzia şi să posede caracter cauzal faţă de concluzia care să decurgă din ele cu necesitate, când e vorba de deducţie de tip silogistic. A codifica acest limbaj, a introduce o ordine riguroasă în vocabularul său şi a-i limpezi sintaxa – adică raporturile dintre semne, cum am spus-o mai înainte – este a îndeplini o operă folositoare, reprezentând o faţă a metodei axiomatice, numită formalism logic.

Dacă acceptăm sugestia lui Cicero despre logică de *ars disceptatrix* (artă de a decide), sugestia lui Goblot de "ştiinţă a mijloacelor de a ajunge la adevăr", atunci vom afirma că acelaşi limbaj care întrupează gândirea este şi când *modus procedendi* uzează demonstraţia şi când uzează argumentaţia neconstrângătoare; numai că gândirea ca gândire – modelată în calculator – încheagă într-un fel, gândirea subiectului determinat încheagă altfel. Prima cântăreşte între corect-incorect, cu perspectivă să cântărească între modalităţile acestei perechi (cum ar fi în cazul logicilor polivalente), cântărire care e măsurare conform unor calcule, deci decuplată de orice componentă a spiritului nostru, cu deplină ignorare a haloului efectiv al ideilor, întotdeauna întrupate în cuvânt. A doua alege între valori (adevăr-fals, just-nejust, realizabil-irealizabil, sincer-nesincer etc), între modalităţi de valori (posibil adevărat, necesar adevărat, imposibil adevărat – posibil fals, necesar fals, imposibil fals etc.), cuplate cu toate componentele cunoştinţei subiectuale, aşa cum sunt ele învăluite de afectivitate subiectuală determinată.

Am arătat că judecata este o structură de gândire prin care se afirmă sau se neagă ceva despre altceva; această normă (altceva) este de drept penal (ceva), această hotărâre (altceva) nu are valabilitate (ceva); ceea ce spune judecata este enunţul ei, forma lingvistică a judecăţii se numeşte propoziţie logică. Dacă notăm pe altceva cu S (subiectul logic despre care se afirmă sau se neagă) şi pe ceva cu P (predicatul logic, care afirmă sau neagă despre) şi vom face abstracţie de conţinutul lui S şi P, rămâne relaţia dintre ele de negaţie sau afirmaţie. Dacă expresia lingvistică a unei judecăţi este o propoziţie în întregul ei şi să notăm forma cu literele p, q şi r etc. A enunţa o propoziţie oarecare, p, înseamnă a-i arăta conţinutul "Recursul declarat a fost respins" sau "Cine se scoală de dimineaţă

Scanned with OKEN Scanner

ajunge departe" sau "1 + 1 = 2" ş.a. A aserta un enunţ este a declara valoarea lui de adevăr.

Când scriu p ştiu că e semnul lingvistic pentru o propoziţie logică oarecare, mai ştiu că desemnează un conţinut – enunţul ei – şi mai ştiu că are o valoare de adevăr (adică e sau adevărată sau falsă), ştiu că enunţul propoziţiilor poate fi afirmativ sau negativ (a treia posibilitate e exclusă) şi că asertând p, asertez adevărul lui.

Clasa propoziţiilor care afirmă sau neagă o proprietate, o relaţie, o incluziune etc. este o clasă care descrie şi se numeşte clasa propoziţiilor descriptive sau indicative sau, pe scurt, descripţii. Propoziţiile logice nu se reduc la descripţii, adevărate sau false.

– "Fă recurs!" este un imperativ, realizabil sau irealizabil.

– "Ori de câte ori hotărârea primei instanţe este dată trebuie să faci recurs" este o propoziţie prescriptivă.

– "În cazul că hotărârea primei instanţe nu-ţi convine, îţi recomand să faci recurs" este o propoziţie de recomandare.

– "Hotărârea primei instanţe este legală" e o propoziţie de valoare. – "Te rog să nu faci recurs!" e o propoziţie de rugăminte.

– "Aş opta pentru recurs, totuşi" este o propoziţie de opţiune.

Toate acestea nu au valoare de adevăr, nu putem spune că sunt adevărate sau false; imperativul "Fă recurs!" are valoare de *executat* sau *neexecutat*, prescripţia "Trebuie să faci recurs" are valoare de *realizat* sau *nerealizat*, recomandarea "Ar fi bine să faci recurs" are valoare de *urmată* sau *neurmată*, mărturisirea e *primită* sau *nu*, rugămintea e *ascultată* sau *neascultată* etc.

Limbajul juridic cuprinde termeni şi propoziţii juridice, adică acestea au o semnificaţie juridică, situaţie care denotă existenţa unei gândiri despre realitatea societăţii, aşa cum limbajul filosofic sau economist sau politic etc. exprimă gândirea filosofică sau economistă sau politică. Omul nu trăieşte doar în realitatea socio-naturală pe care o gândesc ştiinţele sau filosofia sau dreptul şi o exprimă prin limbaje proprii; de aceea, noi argumentăm un comportament nu numai prin apel la termeni juridici, ci şi la alţii: morali, politici, medicali ş.a.

O dată în plus, discursul retoric juridic include propoziţii de altă natură, întrucât prezenţa semnificaţiilor lor în norme despre implicarea valorilor non-juridice în comportamente expune utilizatorul. De pildă, în limbaj economic prezentăm situaţia economică a României pe 1992, dar propoziţia "Economia românească este într-o stare catastrofală" nu-i aparţine, deoarece expresia "stare catastrofală" nu are o definiţie economistă, deci un sens în acest limbaj. Totuşi, o folosim şi apoi indicăm limpede că ieşirea din catastrofă este economia de piaţă; calea de a ieşi nu poate fi decât una juridică şi atunci aducem propoziţiile descriptive economisite în lumina dreptului pe care intenţionăm să-l instaurăm. O economie nouă aduce cu sine o morală nouă. Deci, în argumentarea care să susţină construirea de legi juridice noi venim cu argumente economiste, morale, politice etc.

Spunând "care să susţină", înţelegeţi că argumentarea are valabilitate pentru un anumit tip de propoziţii şi anume pentru cele ce nu pot fi demonstrate, dar

Scanned with OKEN Scanner

trebuie comunicate în vederea unei acţiuni pro-puse subînţeleasă de către argumentator, argumentatului.

Acestea sunt propoziţiile doxative, cărora li se mai spune opinii sau opinabile. Propoziţia doxativă are una din formele modale. "(Eu, A), sunt convins că p̂"," Eu, A, consider că p̂", "(Eu, A) mi se pare că p̂", "(Eu, A) contest că p̂", unde semnul p̂ desemnează obiectul gândit al opinantului. În textul "S-a considerat, credem justificat, că persoanele fizice sau juridice dobândesc un drept real de superficie asupra terenului aferent construcţiei, în cazul când dobândesc, prin acte juridice între vii, construcţii (locuinţe) în România"[16] avem de-a face cu o propoziţie descriptivă a unei opinii. "S-a considerat că persoanele fizice sau juridice etc..." şi cu acordul "credem justificat" al autorului textului, Ioan Popa. Acest "credem justificat", din text, preface propoziţia descriptivă într-o opinie "Eu, Ioan Popa, semnatarul acestui articol, consider că (propoziţia) persoanele fizice sau juridice etc... este justificată".

În textul:

"O primă problemă pe care dorim să o examinăm este cea referitoare la admisibilitatea exercitării căii extraordinare de atac a recursului extraordinar împotriva hotărârilor prin care se autorizează funcţionarea şi înmatricularea societăţilor comerciale. Curtea Supremă de Justiţie s-a pronunţat, implicit, prin decizia pe care o discutăm, în sensul că este admisibilă promovarea recursului extraordinar împotriva unor astfel de hotărâri, soluţie pe care o împărtăşim, pentru motivele ce le vom arăta mai jos"[17].

Aşadar, există o *problemă*; autorul o cunoaşte şi doreşte să o examineze, adică să-i găsească soluţia; problema are mai multe soluţii, din care una a pronunţat-o C. S. J. printr-o decizie pe care a motivat-o, dar autorul – deşi îşi dă acordul la respectiva decizie, o face din alte motive (argumente) proprii. Prin urmare, două sau mai multe persoane pot declara aceeaşi opinie, dar pe temeiuri argumentative diferite.

Specifixul doxativului constă în "părţile" lui: S(ubiectul) care şi-l asumă, exprimat implicit sau subînţeles, la persoana I singular sau, academic, la persoana I plural (Eu, Noi, Mie, Nouă, Pentru Mine, Pentru noi); modusul doxativ afirmativ sau negativ (sunt, suntem, am, avem) sau nu sunt (nu suntem, nu am, nu avem) convins (convingerea) consider (nu consider), mi se pare (nu mi se pare), contest (nu contest); dictum-ul – ceea ce asertează Subiectul opinant, notat cu p, afirmativ sau negativ[18].

Deosebim între opinia personală rezonabilă şi opinia personală încredinţătoare, ultima fiind o simplă declaraţie subiectuală afirmativă sau negativă. În limbajul natural distincţia între încredinţare şi rezonabilitate e dificilă în cazul folosirii verbului ambiguu *a crede*. Într-adevăr, "cred că există fiinţe umane extraterestre" poate însemna fie "Sunt încredinţat că există fiinţe umane extraterestre", fie "Mi se pare că există fiinţe umane extraterestre". Încredinţarea nu este un alt mod de a spune convingerea, căci aceasta e argumentată – la cerere – de subiectul ei, pe când cealaltă nu răspunde nici unei argumentări. În drept încredinţările nu prezintă nici o valoare; un mijloc de probă, o normă, o hotărâre judecătorească, un docu-

Scanned with OKEN Scanner

ment legislativ nu constituie un izvor de încredinţări, ci de opinii personale rezonabile, numite generic *doxa*.

O precizare importantă e următoarea: obiectul opinabil gândit de Subiect poate fi orice fel de judecată – descriptivă, prescriptivă, apreciativă, declarativă ş.a. – a cărei valoare nu se răsfrânge asupra opiniei ca întreg sau analiză. Din punct de vedere formal natura judecăţii nu prezintă importanţă, deoarece opinia ce o cuprinde e – peste tot – funcţie de admisibilitate. Or, tocmai că substratul admisibil este tridimensionalitatea interesului, ceea ce poate fi indicat prin tabelul 1.

Tabelul 1

opinie\interes	*cognitiv*	*afectiv*	*pragmatic*	
varietăţi	1	1	1	(a)
de	1	1	0	(b)
opinie	1	0	1	(c)
	1	0	0	(d)
varietăţi	0	1	1	(e)
de	0	1	0	(f)
nonopinie	0	0	1	(g)
	0	0	0	(h)

unde 1 – prezent; 0 – absent *în subiectul opinant*.

a) desemnează opinia comunicativă practică
b) desemnează opinia comunicativă teoretică
c) desemnează opinia manipulatorie
d) desemnează opinia provizorie
e) desemnează nonopinia – impresie
f) desemnează nonopinia – încredinţare
g) desemnează nonopinia confirmativă
h) desemnează nonopinia pură, care poate fi orice enunţ nedeclarativ – subiectual.

Dar opinia comunicativă se realizează (adică e asumată de public) funcţie de *permiabilitatea interesului lui*. S-ar putea reflecta asupra următoarei corelaţii:

Publicul are permeabilitatea:

Tabelul 2

de interes cognitiv	*de interes afectiv*	*de interes pragmatic*	*decodarea mesajului*	*veriformitatea în rezultat*
de competenţă	excepţional	orice fel de realizare	riguroasă	adevărul
de complementaritate	puternic	realizare de perspectivă	plastică	plauzibilitatea
de generalitate	normal	realizare imediată	elastică	opinia

Scanned with OKEN Scanner

de interes cognitiv	*de interes afectiv*	*de interes pragmatic*	*decodarea mesajului*	*veriformitatea în rezultat*
de indiferenţă	redus	realizare îndoielnică	rigidă	încredinţarea
inexistent	opac	nerealizare	nulă	inexistentă

Note bibliografice:

1. *Non est alius ingenio, alius animo color*, observă Seneca (Epist. II)
2. *Etenim psae se impellunt upî semel a ratione sisscessum est ipsaque imbecilitas undulegnt in altumque provenitur imprudens necreperit lacuim consistendi*, în Tuscul. V. 18; ca şi în De inv. I-IV.
3. *Inst* or, II, 15.6
4. Idem, II, 15, 19
5. Gh. Mihai, *Elemente constructive de argumentare juridică*, Bucureşti 1982, cap. III-IV.
6. Gh. Mihai, *Psiho-Logica argumentării dialogale*, Bucureşti, 1987, p. 34-37.
7. H. Wald., *Expresivitatea ideilor,* Bucureşti, 1986, p. 242. Ca şi Radu Stoichiţă, *Limbajul formalizat – raportul dintre semantic şi sintactic*, în Probleme de logică II, Bucureşti, p. 153-158. "Cuvântul – un prim demers de a crea câmp logic", observă Constantin Noica, *Jurnal de idei,* Bucureşti, 1990, p. 131.
8. G. W. Hegel, *Ştiinţa logicii*, Bucureşti, 1966, p. 785.
9. Gh. Mihai, *op. cit.*, p. 20–28.
10. Aristotel, *Metafizica*.
11. În *Le barriere et la niveau; étude sociologique sur la bourgeoisie moderne française* Paris, 1030.
12. În *"Teoria şi practica investigaţiei sociale"*, I, Bucureşti, p. 214.
13. *Lord, I was afraid*, London, 1953, p. 259.
14. În *The Belief of the Immortality*, London, I, p. 4.
15. În *Sunt matematician*, Bucureşti, 1972, p. 240.
16. I. Popa, V. Pleşoianu, *Consideraţii în legătură cu aplicarea legii fondului funciar,* rev. Dreptul, 6/1992, p. 30
17. L. Tudorică, S. Belingrădeanu. *În legătură cu inadmisibilitatea transformării unei cooperative meşteşugăreşti într-o societate comercială pe acţiuni în înţelesul legii 31-1990,* rev. Dreptul 9/1992, p. 13.
18. Ca şi Gh. Mihai, *Introducere pentru Logica juridică*, FAPA, 1991, p. 25.
    La fel, I. Dobrinescu, *Dreptatea şi valorile culturii*, Bucureşti, 1992, p. 76 şi urm.

3.1. DOXANTICA – FUNDAMENT AL PERSINTOLOGIEI

Conform Dicţionarului de Sociologie, opinia este propoziţia care dă expresie opţiunii cognitive şi afective a unei persoane, grup social sau colectivităţi pentru un anumit punct de vedere cu privire la un fapt sau eveniment, o relaţie sau interacţiune socială etc. **O.** este considerată uneori ca simplă manifestare

Scanned with OKEN Scanner

(verbalizare) a unei atitudini latente. De aceea, poate fi utilizată pentru diagnosticarea unei predispoziții atitudinale. În funcție de aria mai extinsă sau mai restrânsă de referință, **o.** poate fi generală sau specifică. Cu cât domeniul de referință este mai cuprinzător, cu atât **o.** unei persoane este mai generală și mai convergentă cu alte **o.** Divergența **o.** tinde să se accentueze atunci când aria de referință este mai restrânsă, cunoștințele disponibile sunt insuficiente cantitativ sau calitativ, iar interesele personale sunt diverse. Izvorâtă din propria experiență, din o cunoaștere incompletă a domeniului de referință, opinia individuală cotidiană este potențată afectiv și dă expresie unor anumite interese personale sau colective. Diversitatea **o.** dintr-o comunitate depinde de experiențele de viață, specificul obiectului de referință, distribuția intereselor individuale și colective, deci și de gradul de libertate a exprimării lor, acesta fiind influențat de modul de distribuire a puterii și de realizare a controlului social.

Doxantica este teoria despre opinie, elaborată pentru explicarea, interpretarea, generalizarea datelor observației. "Prima funcție a teoriei este să facă posibilă experiența"[1]. În condițiile lipsei de integrare teoretico-empirică, "intuițiile psihologiei sociale reflexive rămân în vid, fără un contact permanent cu experiența. Cercetările experimentale de dincolo de Atlantic suferă de absența unei teorii care să le ghideze și să le lumineze"[2], de unde și necesitatea, deseori afirmată, de a evita și contracara empirismul cercetătorilor.

Depășirea rupturii între teorie și datele stabilite empiric este proclamată și justificată, evocându-se neajunsurile acestei rupturi în cazul studiilor și autorilor de până acum. Când G. Tarde definea opinia publică drept ansamblu de judecăți răspândite în public, în legătură cu probleme de actualitate, el nu oferea o soluție pentru a stabili care anume sunt aceste judecăți (opinii) în mod concret, într-un context social determinat. Invers, testele de opinie și de atitudini ale multor oameni pot obține și descrie reacții determinate de impresii, de emoții prinse în judecăți cvasicognitive ale unor subiecți aflați în anumite condiții, dar ele nu oferă cheia pentru a deriva semnificația generală, a declarațiilor de opinie măsurate. De unde necesitatea datelor obținute de sociologi, psihologi sociali, statisticieni, psihologi, pentru stabilirea conceptelor de bază ale teoriei și a cadrelor experimentării asupra opiniilor. Rostul doxanticii este să explice nu numai natura opiniilor individuale și colective, conexiunile formate între opinabili, ci și relația lor cu ansamblul configurativ social, să determine factorii macro și microsociali care le condiționează relația cognafectivă cu informarea colectivă, legile constituirii și mișcării curentelor de opinie publică, clasificarea opiniilor, rolul și funcțiile sociale ale opiniei publice etc. În stadiul actual al cercetărilor, dezvoltarea doxanticii beneficiază de o măsură enormă de date, experiențe, de numeroase concluzii parțiale rezultate nemijlocit din investigații, deci de posibilitatea unor conceptualizări și teoretizări care nu mai urmează doar calea unei reflexii speculative și deductive, ci se edifică pe suportul faptic al studiilor directe, concrete asupra realităților și asupra generalizării lor teoretice. Nu orice declarație subiectuală a întrebatului este opinie și nu orice răspuns întrunește condițiile de realitate opinantă. Amestecarea acestora într-un sondaj dă iluzia, manipulatorie, că s-a referit la *opinie*.

Scanned with OKEN Scanner

În ultimele decenii n-au lipsit, cum se crede uneori, încercări de a conceptualiza experienţa şi de a elabora teorii asupra opiniilor, deşi este evidentă marea întârziere a elaborării teoretice în raport cu avalanşa faptelor. Cele venite din partea cercetărilor occidentali suportă unilateralitatea provenită dintr-o reducţie de opţiune filosofică, logică sau psihologică. Astfel majoritatea este în ultimă analiză, tributară *psihologismului*, deoarece, privilegiază factorii de ordin psihologic, fie personali, fie de grup. Este apoi exagerat locul opiniilor printre elementele care acţionează în desfăşurarea vieţii sociale, majoritatea autorilor occidentali transformând impresiile într-un factor opinabil explicativ al socialului, idee exprimată chiar în teoria lui J. Stoetzel, care scria că esenţa unei societăţi, a unei civilizaţii nu constă în construcţiile sale materiale, ci în semnificaţia pe care acestea o capătă în cugetul membrilor ei; ea rezidă în opiniile lor. Iar Gaston Berger, reamintind fraza lui Pascal "Opinia este ca o regină a lumii", spunea că "lumea veritabilă nu este, cu adevărat, pentru noi lumea obiectelor, ci universul oamenilor. Or acţiunile sunt determinate mai puţin de lucruri decât de opinia pe care ne-o facem despre ele"[3]. Aceeaşi concepţie este avansată de marxism, după care societatea şi acţiunea socială s-ar explica nu prin condiţiile vieţii materiale a claselor şi grupurilor sociale, ci prin reprezentările oamenilor, cu deosebirea că de astă dată aceste reprezentări iau forma opiniilor. Regăsim aici confuzia între cauzele determinante ale procesului social-istoric[4] şi elementele teleologice active, mai direct sesizabile, care influenţează conduita oamenilor şi acţiunea socială. Observăm o atenţie exagerată, unilaterală – izvorâtă, uneori, din formaţia psihologică a multor teoreticieni – pentru mecanismele interpsihologice ale fenomenului de opinie (relaţii interpsihologice, contagiunea mentală etc.), în dauna studierii procesului de determinare naturală a opţiunilor subiectuale. Se atribuie un rol excesiv în formarea opiniilor, mijloacelor de informare colectivă şi aşa-numitelor "procese intermediare" (grupuri mici, lideri de opinie, relaţii interpersonale, atitudini etc.), ignorându-se că modul de receptare a reacţiilor de opinie şi de comportament stau sub influenţe macrosociale. Contradicţiile adeseori observate între orientarea dominantă a informaţiilor colective într-o perioadă şi reacţiile de opinie şi de comportament majoritare ale oamenilor rămân neexplicate în cadrul acestor teorii, deoarece ele pierd din vedere că însăşi *influenţa efectivă* a informării, totdeauna retorică, are nevoie de o explicaţie, care este situată la un nivel mai profund. Se constată relativ restrânse încercări de a stabili, principial, limitele obiective ale cercetărilor, consideraţiile oscilând în această problemă între o aprobare totală şi un scepticism total, de cele mai multe ori prezentându-se concluziile ca metoda principală doxanticii[5].

Am văzut că formarea conceptului de opinie are o îndelungată istorie care nu este nici astăzi încheiată. Credem că o astfel de schiţă, ca aceea pe care am expus-o, prezintă interes nu numai ca o introducere de evocare istorică – cum se obişnuieşte în tratarea a aproape tuturor subiectelor –, ci poate ajuta la o mai bună înţelegere a fenomenului, a resorturilor şi a aspectelor lui multiple, a relaţiilor cu numeroase alte procese psihosociale înrudite, precum şi a necesităţii abordării lui din unghiul de vedere al mai multor ştiinţe[6]. Opinia, date fiind faţetele multiple pe care le are, constituie obiect de preocupări al mai multor ştiinţe. În

Scanned with OKEN Scanner

psihologie sunt studiate relaţiile opiniei cu sentimentele, atitudinile, comportamentele şi cu alte laturi ale psihicului individual, din această experienţă deschizându-se posibilitatea cuantificării şi măsurării *intensităţii* ei cognafective (şi a atitudinilor sociale); în *logică*, relaţia cu judecăţile şi cunoştinţele; în *psihologia socială* relaţia cu atitudinile sociale, motivaţia, conţinutul şi natura psihosocială a opiniilor, întrepătrunderea dintre individual, interpersonal, grupal în fenomenul de opinie, precum şi rolul grupurilor restrânse în formarea opiniilor; în *epistemologie*, relaţia dintre opinii, ca expresii ale gândirii şi cunoaşterii comune, şi cunoaşterea ştiinţifică; în *sociologie*, distribuirea şi stratificarea opiniilor (opinia publică), raportul cu factorii macrosociali şi cu alte laturi sau fenomene ale societăţii globale; în *metodologie*, aspectele legate de măsurarea intensităţii opiniilor şi stabilirea distribuţiei lor, tehnicile sondajului de opinie[7]; în *etică şi axiologie*, relaţia cu normele şi valorile etc.

Aşadar, situată într-o ştiinţă sau alta, orice teorie asupra opiniei e unilaterală, ne spune câte ceva excelent analitic, lipsit de consistenţă integratoare. De aici şi disputele şi ispita de a pecetlui cu – isme. În acest context, Doxanticii i-ar reveni menirea unei sinteze, oferind modele explicative de ansamblu, cu evidenţierea unor legi, fără de care esenţa scapă cercetătorului. Persintologia aşază rezultatele doxanticii în spaţiul tehnico-aplicativ, dumerindu-ne asupra procedeelor, mijloacelor psiho-logice de persuadare, seducţie şi incitare pentru a instaura, modifica, redistribui, înlătura opinii individuale şi colective.

După cum s-a menţionat, termenul *opinie* provine din latinescul *opinio*, care derivă la rându-i din *opinari* (a exprima un punct de vedere apt să fie argumentat psiho-logic).

Relația dintre opinii, valori și cunoștințe

Încă Platon situa opinia între eroare şi cunoştinţa judicativă adevărată. Chiar aserţiunile despre opinii exprimate fără întemeierea necesară erau opuse judecăţilor. O astfel de abordare ignoră însă faptul că în fond opiniile reprezintă un anume tip de judecăţi, acestea constituind forma logică pentru descrieri subiectuale. Deci nu problematizăm dacă opiniile sunt judecăţi sau nu, ci asupra naturii lor judicative şi, de asemenea, asupra relaţiei lor cu *adevărul* (valoarea de adevăr a opiniilor[8].

Opiniile nu pot fi reduse la *sentimente* ele având toate caracteristicile gândirii raţionale, deci ale judecăţilor. "Opinia mea este aceea a partidului meu sau îmi este comună cu a altora; *sentimentul* îmi este propriu mie în exclusivitate. Adopt o opinie deja admisă de un număr mai mare sau mai mic de oameni; îmi împărtăşesc *sentimentul meu*... Apoi *opinia* este un lucru pur intelectual, la care nu ţin decât din convingere, din ataşament faţă de adevăr... *Sentimentul*, din contră, este ceva la care ţinem şi pe care îl apărăm cu pasiune"[9].

Deosebită deci de sentimente, opinia are toate caracteristicile *actelor conştiente*. După Gaston Berger "prima caracteristică manifestă a opiniei este că ea e *conştientă*. Ea traduce o judecată şi esenţa ei constă în a afirma (ceva despre

Scanned with OKEN Scanner

ceva, ca în orice judecată – *n.n.*). Înaintea acestei exprimări există ceva în gândirea şi sentimentele membrilor grupului, însă acest ceva nu era o opinie. Aceasta apare în conştiinţa indivizilor când li se pune ori li se ridică o problemă. Relevându-le ceea ce simţeau înainte confuz, trecerea la conştiinţa clară transformă totul: înviorează sentimentele, întăreşte atitudinile şi angajează viitorul"[10]. Fireşte, nu orice problemă generează o opinie.

"Câte mere sunt în paner?" angajează un răspuns dovedibil prin numărare. Problema argumentativă cere răspunsuri alternative, toate verosimile psiho-logic dovedibile, deci asumabile, permite opinii. Opinia nu are acelaşi fel de raţionalitate ca propoziţia "Această frunză este verde"; ea n-ar putea invoca sentimente şi întări atitudini dacă n-ar fi impregnată cu sentimente şi atitudini. Exprimarea opiniei, act *raţional*, arată *măsura* în care asumăm anumite idei şi valori, instituţii sociale sau un anumit grup social, *intensitatea* aderenţei la unele puncte de vedere. Făcând cunoscută altora opţiunea ne angajăm faţă de ceilalţi oameni şi, de multe ori, aceasta ne întăreşte în conduita noastră. De multe ori, acest "al meu" faţă de opinia altora prin exprimarea celei proprii ne desemnează cantonarea în orizontul ales, chiar atunci când este realmente depăşit.

Opiniile se disting de *gusturi*. Acestea reprezintă moduri de a simţi ale fiecăruia, şi, de aceea, fiecare îl crede pe al său absolut, de nediscutat. Verosimilităţi, opiniile sunt, în schimb, prin excelenţă, *materie de discuţie,* având în acelaşi timp, tendinţa spre obiectivitate. Opinia formează, prin particularităţile ei cognafective, *obiect de dialog*. "Esenţialmente conştientă, nu de sursele sale, fără îndoială, dar cel puţin de expresia sa, *opinia poartă în ea o expresie de raţionalitate*". Ea tinde să se justifice. Ea postulează deci o anumită obiectivitate", fiind, în acelaşi timp, susceptibilă de discuţie şi de controversă, căci "orice discuţie este o luptă între opinii diferite. Aceasta exprimă faptul că cel care are o opinie nu înţelege să o impună prin forţă, ci vrea să convingă, pentru a o face admisă, adică vrea să stabilească raţionalitatea sa relativă"[11]. O caracteristică a fenomenului de opinie este deci aceea a posibilităţii existenţei unei multitudini de verosimilităţi alternative, diferite sau chiar opuse, într-o anumită problemă de actualitate, pe când cunoştinţa adevărată este, în fiecare studiu al dezvoltării ştiinţei, una singură şi aceeaşi (deşi în realitate, cunoştinţele ştiinţifice formează şi ele obiect de discuţie în starea lor de ipoteză) o opinie se afirmă completiv cu alta sau împotriva ei, ea este deci afirmată în discuţie şi controversă. "S-ar putea traduce această stare de fapt spunând că opinia este totdeauna divizată", pentru că "atunci când ea tinde să devină unanimă, dispărând opoziţia, opinia se transformă într-o credinţă profundă, inerentă grupului şi constitutivă acestuia"[12]. Opinia este o judecată modală declarativ complexă care admite şi negarea modusului, dictumului sau întregului ei, deosebindu-se, în această privinţă, de *mentalităţi, credinţe* proprii unui grup, ca şi de *aserţiunile toeretice*. Judecata de opinie este mai superficială şi mai labilă decât o cunoştinţă ştiinţifică. Nu se poate vorbi de opinie când există o participare comună a indivizilor la valori universal recunoscute: prohibiţia incestului nu este "la noi, o chestiune de opinie"[13]. Consensul unanim nu e opinabil.

Natura cognafectivă a propoziţiei opinabile priveşte tridimensionalitatea interesului celui ce o afirmă asumativ: cognitiv, afectiv şi pragmatic; ea ţine de

Scanned with OKEN Scanner

domeniul "importantului, interesantului subiectual". În probleme care nu prezintă interes pentru noi, de regulă nu avem (nu ne formăm) nici opinii.

Din toate aceste caracteristici ale opiniilor individuale, Gaston Berger derivă concluzia, pe care el însuşi o consideră ciudată, că "opinia publică exprimă sentimentul incompetenţilor"[14], în probleme de larg interes social, în care specialiştii competenţi şi bine informaţi sunt puţini, deşi este vorba de probleme care privesc pe toată lumea. Este un punct de vedere care nu poate fi împărtăşit, deoarece opiniile au alte caracteristici şi moduri de a se raporta la realitate.

Spre deosebire de cunoştinţe obiectual-descriptive care sunt rezultatele raţiunii demonstrative şi/sau experimentale opiniile rezultă din raţiuni argumentative cognafective, ceea ce apare evident din faptul că se manifestă cu deosebită vigoare în situaţiile complexe, în care se confruntă dimensiunile interesului. Opiniile sunt deci judecăţi cognafective în formă psiho-logică. Aceasta se observă foarte clar la examinarea curbelor de distribuire a opiniilor. Când indivizii judecă independent unii de alţii asupra soluţiilor unei probleme care nu a atins un grad de generalitate a interesului, poziţiile medii sau poziţiile indiferente sunt cele mai numeroase, iar curbele iau forma unei distribuţii normale (forma de clopot). Când problema respectivă a atins acest grad, are loc un proces de divizare şi de polarizare a opiniilor-soluţii, numărul poziţiilor medii sau indiferente scade, iar opiniile se concentrează la extreme, cristalizându-se curente de opinie publică, fenomene reprezentabil prin curbe de distribuţie în formă de L, J sau U.

Considerând opiniile ca *forme specifice de raportare a omului la realitate*, unii le-au identificat cu *necunoaşterea*: "... de obicei, în general, nu există opinie decât despre ceea ce nu cunoaştem; însă, trebuie adăugat că această nerecunoaştere nu se discerne şi nu se mărturiseşte prin ea însăşi"[15]. Aici e o confuzie; ce este cunoaşterea? *vere scire est per causo scire?* şi cum putem formula o propoziţie despre ceva ce nu cunoaştem??! După acest autor între cunoaştere şi necunoaştere nu încape nici vârful unui ac, iar cunoaşterea ar urma să nu dea exclusiv adevărul absolut. Cum vom vedea, subiecţii nu pot să-şi formeze şi să exprime opinii decât referitor la probleme asupra cărora au un minim de informaţie (de cunoştinţe). Opinia implică, desigur, cunoaşterea, dar ea reprezintă o altă modalitate de *judecare şi raportare la diferite probleme decât cea de ordinul cunoaşterii demonstrative şi/sau experimentale;* cognafectivitatea constituie un act atitudinal evaluativ, de aderenţă sau respingere. G. Marcel pare să aibă mai multă dreptate când spune că "opinia oscilează între două limite, dintre care una este o pură şi simplă impresie, în timp ce alta este afirmaţie... Opinia propriu-zisă pare să implice un «eu susţin că»..."; la fel, Condillac spunea că: "Orice judecată care porneşte de la principii puţin sigure este o *opinie*..."[16]. Confundând-o cu dogma, un autor scrie: "De obicei, opinia este anterioară examenului; ea decide, tranşează, se pronunţă fără a fi trăit nici îndoiala şi nici modestia"[17]. Opinia apare deci ca un mod subiectual de a "vedea" soluţiile verosimile la diferite probleme teoretice şi practice acţional, pe care îl adoptăm prin argumentare ca adevăr al subiectului, asumat de el.

Raportarea opiniilor la împărţirea clasică a judecăţilor ar da bune sugestii. Unii autori consideră că ele se constituie ca *judecăţi de valoare*. "... Opinia este o

Scanned with OKEN Scanner

activitate de evaluare", scria Jean Stoetzel. Gândirea opinantă ne pune în prezenţa constituirii şi alegerii valorilor de către individ. Or, tocmai prin atitudinea evaluării, individul îşi constituie el însuşi individualitatea, originalitatea sa"[18]. Caracterul *valorizant* al opiniei este remarcat şi de A.K. Uledov: "... în forma cea mai generală, opinia publică poate fi definită ca părere în care este exprimată aprecierea anumitor fenomene din viaţa publică şi atitudinea oamenilor faţă de aceste fenomene"[19]. Aceste precizări restrâng sensul opiniei; o judecată de valoare se caracterizează printr-un predicat de valoare: "Acest măr e frumos", "Unii oameni sunt cinstiţi". Unele opinii au în dictumul lor asemenea judecăţi: "Opinia mea este că pictura lui Hals e grotească", dar alte opinii, deşi evaluări subiectuale, nu au; "Opinia mea (eu consider, mi se pare, susţin etc.) este că pe Marte există viaţă (Ion nu se va căsători cu Maria, barajul nu va rezista presiunii apei etc.)". Opinia ar putea fi definită deci ca expresia unei atitudini a subiectului în raport cu un sistem faţă de care e interesat cognitiv, afectiv şi pragmatic, iar studiul opiniei, ca un studiu al *conduitelor de evaluare, lato sensu.*

Opiniile se constituie întotdeauna ca *evaluări* (dar nu ca judecăţi de valoare) ale unui fapt, fenomen, eveniment, instituţie, măsură socială, ale unei idei de *actualitate*. De asemenea, trebuie precizat că opiniile se formulează de regulă ca soluţii la probleme argumentative *determinate, concrete, specifice* şi că ele se manifestă tocmai în situaţiile în care se aşteaptă sau se adoptă decizii şi măsuri susceptibile de alternative (limitarea vitezei automobilelor, vârsta şi durata şcolarizării, vârsta de pensionare, orarele serviciilor publice, alegerea deputaţilor şi a altor reprezentanţi ai maselor etc. etc.).

Există diferenţe între propoziţiile de opinii şi cele de valoare. Când este împărtăşită unanim de către o colectivitate sau un grup social, semnificaţia cognafectivă a obiectului ei constituie un reper. Dar întregul opinabil nu este valoare, ci are valoare, aşa cum nici judecata de valoare nu este, ci are valoare (cum ar fi normele morale) şi serveşte ca sistem de referinţă comun pentru grupul social respectiv. În schimb, noţiunea de opinie – aşa cum am văzut – indică faptul că nu toată lumea se situează în acelaşi modus şi/sau în acelaşi dictum şi că există posibilităţi de discuţie şi controversă. Opiniile sunt, deci, prin natura lor, obiect de discuţie şi controversă, fiind distribuite în raport cu diferiţi factori de configurare. Pe bună dreptate, opiniile sunt definite adeseori ca "soluţii verosimile asumate la probleme controversate".

Când raportăm *opiniile* la *cunoştinţe* trebuie să luăm în considerare şi faptul că opiniile sunt cunoştinţe, dar cunoştinţe nedemonstrative şi/sau neexperimentale, verosimilităţi asumate subiectual. În opinie e implicată personalitatea, cu atitudinile, interesele, afectivitatea ei. Opinia se formulează ca soluţie – răspuns la probleme numeroase şi diverse, în care sunt de făcut *alegeri* între alternative, în vederea unor *acţiuni* care ar urma să fie întreprinse. Ea este exprimarea unei opţiuni rezonabile într-o problemă de *actualitate* şi care se află în relaţie cu *interesele* subiectului. Cum am mai menţionat, nu se exprimă opinii, decât în chestiuni care atrag *interesul*, asupra cărora se îndreaptă *atenţia* subiectului şi asupra cărora el are un minim de *informaţii*. Expresie a sentimentelor, atitudinilor sau valorilor sociale, conştientă sau spontană, individuală sau colectivă, mai mult

Scanned with OKEN Scanner

sau mai puțin acceptată sau controversată, opinia societală este un fenomen relativ la ceea ce este *actual, public* și de *interes social*. De aceea, statul, partidele și instituțiile politice, organizațiile, evenimentele, problemele cu caracter social-politic formează obiectul privilegiat al opiniilor.

Relația între opinii și descripții cognitive trebuie privită într-un mod *dialectic, dinamic și istoric*. Există desigur deosebiri esențiale între ele: (1) descripțiile cognitive izvorăsc din și se verifică prin experiența obiectuală și demonstrație rațională, prin experimentare și prin aplicarea altor reguli și tehnici ale cunoașterii științifice, pe când opiniile izvorăsc din experiența axată pe subiect, angajând interesele, aspirațiile, atitudinile și sentimentele lui; (2) descripțiile cognitive au un caracter transindividual și de valabilitate generală și sunt recunoscute prin tehnici de validare sistematică, pe când opiniile sunt dispersate și recunoscute, din punct de vedere social, după criterii psihologice; (3) descripțiile cognitive, în genere, sunt organizate ipotetico-deductiv, ceea ce nu e posibil în cazul opiniilor. Alain Girard subliniază, în acest sens, că "ceea ce constituie adesea caracterul particular al opiniei publice este tocmai faptul că ea nu poate fi supusă demonstrării. Pe de altă parte, opiniile se referă totdeauna la chestiuni mai mult sau mai puțin concrete: nu se formulează o opinie decât în legătură cu o problemă determinată"[20].

Esența deosebirii dintre ele constă în faptul că în timp ce descripțiile cognitive sunt expresii ale unui mod *cognitiv* de raportare la realitate, opiniile constau în adoptarea unei *atitudini cognafective* (se optează în favoarea sau împotriva unui eveniment, unei măsuri, instituții etc. sau se adoptă o atitudine de indiferență). Opiniile sunt deci declarații subiectivale optative și de aceea le-am putea denumi astfel. Desigur, opiniile au și ele o dimensiune cognitivă, prin care se întâlnesc cu descripțiile obiectuale, dar acestea descriu, explică, pe când opiniile subiectuale evaluează, justifică etc.

Opinia constituie însă expresia unei libertăți de alegere a omului; ea este condiționată de poziția sa în societate, de ansamblul raporturilor sociale din care face parte un individ, asupra cărora el influențează și de care el este influențat, precum și de gradul de cunoaștere a problemei respective. Libertatea de alegere este socialmente condiționată și, în același timp, individual afirmativă și dinamică, o expresie a personalității umane.

Nu urmează de aici că ar putea fi negată sau subestimată valoarea cognitivă a opiniilor, care este însă extrem de diferențiată. A cunoaște opinia despre un fapt nu este totuna cu a cunoaște însuși faptul. Sarcina cercetării este aceea de a găsi modalitatea de trecere de la cunoștința pe care o avem despre opinie la cunoștințe despre obiectul în raport cu care s-a emis opinia. Ceea ce înseamnă a verifica *adevărul* opiniei, a vedea în ce *măsură* reflectă ea starea reală a lucrurilor. Dar nu numai atât. Este necesar să se dezvăluie nu numai natura faptului reflectat în opinie, ci și *natura* opiniei despre un fapt oarecare, arătându-se care sunt procesele obiective și subiective care generează un anumit tip de cunoștință și explicându-se de ce anume în legătură cu o anumită *problemă* se încheagă o *anumită* opinie"[21]. Prin urmare:

a. există referentul opiniei, fixat în dictumul ei de către opinant;
b. există autorul care fixează dictumul și relația lui psihologică față de acesta (*eu* apreciez, *eu* cred, *eu* sunt convins, *eu* consider, *mi* se pare etc.);

Scanned with OKEN Scanner

c. există opinia în întregul ei, care nu poate avea valoare de adevăr în sens epistemologic general, datorită dublei ei înrădăcinări: referent, autor; ("Eu consider că trebuie să fim mai uniţi")
d. există descripţii despre opinii "El are opinia x", adevărate sau false. ("Ion are convingerea că homosexualii pot forma o familie")

Într-un studiu de antropologie socială desfăşurat într-o comună din Transilvania s-a constatat că, în opinia localnicilor, principalii responsabili ai unor manifestări disfuncţionale din viaţa localităţii ar fi cei proveniţi din alte zone şi localităţi. Investigarea concretă a faptelor a arătat că această opinie – deşi larg răspândită – nu corespunde realităţii, responsabilii cazurilor de conduite anomice provenind în egală măsură dintre vechii locuitori ai comunei şi dintre cei recent stabiliţi în ea. Important în acest caz şi, în general, în cazul opiniilor, nu este să se analizeze doar valoarea lor cognitivă, ci să se studieze şi să se ia în considerare şi conotaţiile afective şi clişeele, mentalităţile includente şi, în acest context, să se aprecieze rolul lor social, să se dezvăluie motivaţia lor, să se evalueze posibilităţile de orientare a acţiunii sociale şi a educaţiei în raport cu reprezentările multiforme ale oamenilor despre realitate.

Totuşi, atât sub raport cognitiv, cât şi sub raport afectiv deosebirea dintre opinii şi cunoştinţe nu trebuie *absolutizată*; cunoştinţele pot fi obiecte de opinii, iar acestea se pot transforma, în cursul dezvoltării istorice, în cunoştinţe. Jean Stoetzel ia exemplul unor judecăţi emise în Franţa în legătură cu consumul de alcool pentru a ilustra relaţiile dinamice dintre opinii şi cunoştinţe. Când se spune: consumul de alcool a crescut considerabil în Franţa de un secol încoace, aceasta este o *judecată de valoare* (prin adverbul *considerabil*). Dar când unii afirmă: "Creşterea consumului de alcool este cauza degenerării rasei franceze", aceasta este o opinie implicită, dacă şi numai dacă există unii care afirmă. Şi într-un caz şi în celălalt găsim exprimarea şi afirmarea unui raport; ambele afirmaţii se bucură de proprietăţi logice, de facultatea de a funda concluzii, şi una şi alta angajează responsabilitatea subiectului, de vreme ce constituie judecata sau opinia sa. Există deci asemănări logice (de tipul judecăţii) între ele. Mai mult, cele două afirmaţii se pot transforma reciproc, în cazul unor persoane diferite. Dacă un individ care a auzit vag că consumul de alcool continuă să facă progrese îşi însuşeşte prima formulă, ea devine în acest caz o opinie. Dacă, din contră, un medic stabileşte o corelaţie semnificativă între alcoolism şi degenerarea unei populaţii, a doua formulă devine, în acest caz, o cunoştinţă. Dacă există un consens unanim, atunci avem o judecată de valoare.

A afirma creşterea consumului de alcool înseamnă a te bizui pe o statistică reală sau posibilă. Opţiunea opiniei se bazează, din contră, pe o alegere liberă a subiectului. Imputând alcoolismului degenerarea rasei, înseamnă a te declara împotriva consumului de alcool, înseamnă a face o profesiune de credinţă antialcoolică, înseamnă a-ţi implica personalitatea în această chestiune"[22].

Opiniile sunt şi o expresie a apartenenţei sociale şi politice şi a experienţei persoanei, a opţiunilor ei politice, etice, filozofice, religioase; ele semnifică o luare, din această perspectivă, a unei poziţii – pro sau contra – într-o problemă de actualitate. Iluziile nu sunt opinii, ci impresii şi se dovedesc "erori pasionale sau interesate"; opiniile pot fi calificate în variate feluri, după materia lor şi sub semnul

Scanned with OKEN Scanner

diferitelor valori morale, politice, juridice, estetice, dar nu după criteriul erorii; nu există opinii eronate şi noneronate, ci impresii sau descripţii obiectivale eronate sau noneronate. Când dictumul este o descripţie obiectuală, acesta cade sub criteriul erorii, dar nu şi "eu sunt convins că...". Întregul opinabil e calificabil în raport cu subiectul în termenii de sincer – nesincer, iar în raport cu publicul în termenii de acord – dezacord. Când acordul e general valabil într-un moment avem de-a face cu o judecată de valoare, când dezacordul e total avem de-a face cu o opinie individuală disfuncţională social. "Din toate acestea rezultă că opinia publică nu este doar o oglindă a anumitor aspecte ale realităţii, ci şi o formă specifică de raportare la aceasta"[23].

Înţelegerea clară a deosebirilor dintre opinii şi cunoştinţe prezintă importanţă teoretică, mai ales pentru metodologia anchetelor de opinie. Adeseori, chestionarele de opinie, neîntocmite după reguli şi exigenţe riguroase, facilitează confundarea, în răspunsurile subiecţilor, a cunoştinţelor cu opiniile pe care aceştia le au în problema care formează obiectul investigaţiei. Într-un chestionar de opinie este util să figureze şi întrebări care vizează informaţiile şi cunoştinţele subiecţilor în problema dată (teste de informare), dar acestea trebuie distinct formulate de întrebările de opinie propriu-zise. Este necesar ca atât în întrebări cât şi în răspunsuri să nu se confunde ceea ce *ştiu* sau *cunosc* subiecţii în privinţa obiectului anchetei cu ceea ce cred, li se pare, consideră, contestă, sunt convinşi în aceeaşi problemă. Anchetele de opinie nu sunt examene de cunoştinţe. Numai parţial şi, pe cât posibil indirect, ancheta de opinie poate testa informaţiile şi cunoştinţele subiecţilor, ca bază de manipulare sau dirijare onestă.

În unele cazuri, anchetele pot utiliza şi testul de cunoştinţe. Pentru testarea *gradului de informare* a publicului asupra diferitelor probleme, institutul Gallup utilizează un sistem cu "cinci dimensiuni" ("plan quintodimensional"), urmărind evaluarea părerilor sub cinci aspecte. În primul rând subiectul este întrebat dacă a "auzit sau citit" despre dezbaterea sau problema respectivă. Dacă răspunde "da", i se cere să o descrie cu propriile sale cuvinte şi se mai adaugă unele întrebări pentru a determina nivelul cunoştinţelor lui, dacă ştie care sunt persoanele cu atitudine favorabilă sau ostilă. A doua întrebare ("deschisă", cu răspuns "liber") încearcă să obţină *părerea (opinia) nestructurată* a subiectului şi are, de obicei, forma următoare: "Care este părerea d-voastră despre...?" În al treilea rând, se adresează întrebării "închise" (cer un răspuns prin "da" sau "nu") şi care prezintă *propuneri specifice*. A patra categorie de întrebări caută să afle *motivele* părerii formulate de subiect, iar a cincea categorie de întrebări este menită să evalueze *intensitatea* asumativă a opiniei (cât de puternice şi de clare sunt relaţiile lui afective cu dictumul). George Gallup subliniază el însuşi că acest sistem nu trebuie folosit în toate cazurile şi că el poate fi aplicat cu flexibilitate[24].

Formulele *operaţionaliste* de definire a opiniilor, nu exprimă esenţa şi caracteristicile acestora[25]. P. Sorokin, criticând tendinţele operaţionaliste în sociologie, scria că "semnificaţia esenţială a operaţionalismului în domeniul fizicii constă în aceea că noţiunile fizicii trebuie să fie definite în termeni de operaţii fizice reale. În consecinţă, un concept nu are nici un fel de semnificaţie decât dacă reprezintă o operaţie constând în măsurarea acestei operaţiuni"[26]. În mod analog, opiniile

Scanned with OKEN Scanner

sunt definite uneori nu prin conţinutul şi natura lor, ci prin operaţiile de măsurare şi de înregistrare. Jean Stoetzel, care oferă numeroase caracterizări şi precizări dintre cele mai pertinente cu privire la opinie ca fenomen psihosocial, la natura şi specificul ei în raport cu alte fenomene psihosociale, avansează şi el definiţii operaţionaliste ale opiniilor: (1) opinia este "... o formulă nuanţată care, la o întrebare concretă, primeşte adeziunea completă a subiectului"[27]; (2) "în definitiv, opinia unui individ ar putea fi definită ca *poziţia (sa, deci subiectuală, deci cognafectivă* n.n.) *pe o scară obiectivă a propoziţiei* căreia el îi asigură adeziunea sa totală"[28]; definiţie pe care autorul o consideră mai exactă şi mai adecvată, ea indicând posibilitatea unei evaluări cantitative a opiniilor (clasificarea lor pe o scară de măsurare a atitudinilor şi opiniilor). Opiniile sunt însă fenomene reale, independente şi preexistente operaţiilor de măsurare (scalare), iar definiţia lor nu se reduce la actul măsurării, întrucât, aşa cum am văzut, au ca fapte de conştiinţă o serie de particularităţi şi caracteristici intrinseci care le individualizează în ansamblul reacţiilor şi structurilor psihosociale ale oamenilor.

Începând cu psihologul social american Thursthone opiniile sun definite ca expresii *ale atitudinilor sociale*. Jean Stoetzel reia şi el definirea opiniilor ca *manifestări ale atitudinilor sociale*: "... opiniile unui subiect într-o problemă determinată – sau mai exact opinia sa în sens colectiv – sunt manifestări, constând în adeziunea la anumite formule, ale unei atitudini care poate fi evaluată pe o scară obiectivă"[29]. Este subliniată o caracteristică reală a opiniei şi anume *intensitatea* acesteia, de unde şi posibilitatea de a măsura stabilind gradele de aprobare sau de respingere, precum şi raportul cu atitudinile sociale.

Note bibliografice:

1. J. Stoetzel, în *Traité de psychologie appliquée*, ediţie îngrijită de Henri Piéron, II, Paris, P.U.F., 1952, p. 17.
2. *Ibidem*.
3. *L'Opinion publique, phénomène humain*, în *Opinion publique*, Paris, P.U.F., 1957, p. 11.
4. K. Marx-Fr. Engels, *Opere*, vol. 4, Bucureşti, Edit. Politică, 1968, p. 7.
5. I. Nădejde şi Amelia Nădejde-Gesticone, *Dicţionar latin-român complet pentru licee, seminarii şi universităţi*, ed. a XX-a, Bucureşti, Editura Naţională MECU S.A., f.a., p. 461.
6. *Idem*, p. 547.
7. *Dicţionar de sociologie*. Coordonatori: Cătălin Zamfir şi Lascăr Vlăsceanu, Bucureşti, Editura Babel, 1993, p. 409-410.
8. *Idem*, p. 489.
9. Lafaye, 810, după *Dictionnaire de la Langue philosophique*, P. Foulquié, Paris, P.U.F., 1972, p. 499.
10. *L'opinion publique*, Paris, P.U.F., 1957, p. 14.
11. *Ibidem*, p. 15.
12. *Ibidem*, p. 15.
13. D. Victoroff, *Les cadres de l'opinion publique*, în *Encyclopédie de la sociologie*, Paris, Larousse, 1975, p. 281.

Scanned with OKEN Scanner

14. *Ibidem*, p. 17.
15. G. Marcel, *Mystères de l'être*, I, 70.
16. Condillac, *Syn.* III, 414.
17. H. F. Amiel, în *Journal int.*, 27 iunie, 1880.
18. J. Stoetzel, *Théorie des opinions*, Paris, P.U.F., 1943, p. 347.
19. *Opinia publică, obiect de cercetare sociologică*, în "Probleme de filozofie", 1959, 3, p. 56.
20. A. Girard, în *L'opinion publique*, Paris, P. U.F., 1957, p. 242.
21. P. Golu, *Psihologie socială*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1974, p. 283.
22. J. Stoetzel, *Théorie des opinions*, Paris, P. U.F. 1943, p. 350.
23. P. Golu, *Psihologie socială*, Bucureşti, Edit. Didactică şi Pedagogică, 1974, p. 284.
24. G. Gallup, *Următorii 20 de ani*, în "International Sciences Bulletin", 1953, p. 470.
25. Gh. Mihai, *Reţeaua căilor de comunicare interpersonală*, în Analele Univ. "Al I. Cuza", Iaşi, III-XXVII.
26. P. Sorokin, *Tendances et déboires de la sociologie américaine*, Paris, Aubier, 1959, p. 41.
27. J. Stoetzel, *Théorie des opinions*, Paris, P.U.F., p. 25.
28. J. Stoetzel, *op. cit.*, p. 54.
29. *Ibidem*, p. 80.

3.2. OPINIA ŞI ATITUDINEA

În ultimele decenii psihologia socială a studiat opiniile conexate cu atitudinile sociale, definindu-le şi evaluându-le în comparaţie cu acestea. Unii specialişti acordă atitudinilor sociale o mare însemnătate, conferindu-le funcţii determinante în raport cu opiniile şi cu alte manifestări ale psihologiei individuale sau de grup. Astfel, după Thursthone, opiniile nu ar reprezenta altceva decât "expresii verbale ale atitudinilor sociale". Acestora Stoetzel le atribuie două funcţii de bază în ansamblul psihologiei personalităţii: (1) explică diferenţele individuale în funcţionarea afectivităţii, percepţiei, memoriei, a gândirii şi orientării opiniilor (spre exemplu, un subiect percepe şi îşi reaminteşte mai uşor argumentele care converg în direcţia intereselor şi opţiunilor lui publice); (2) ajută la înţelegerea personalităţii, ele constituind un element care orientează comportamentele şi opiniile individuale şi un factor de bază pentru a stabili previziuni în legătură cu acţiunile persoanei.

Problemele privind atitudinile sociale angajează opţiunile doxantice sub mai multe aspecte: a) atitudinea reprezintă un factor afectointelectiv cu valoare *condiţională* – în *individualizarea* răspunsurilor comportamentale subiectuale. Din acest punct de vedere, definirea raportului condiţional, nu cauzal dintre atitudini şi opinii contribuie la explicarea formării, modificării şi efectivităţii opiniei în societate; b) avem rezultate majore privitor la mecanismele opiniilor şi mai ales la măsurarea acestora (descoperirea laturii cantitative a opiniilor – *intensitatea* acestora); c) scările de atitudini constituie un instrument larg utilizat în testarea opiniilor şi, totodată, în clasificarea indivizilor potrivit atitudinilor lor sociale.

Scanned with OKEN Scanner

Atributele *de stare* ale atitudinilor sociale ar fi: (1) dispoziţii *interne, latente*, ale structurii personalităţii, cu caracter relativ durabil; (2) vectori cognafectivi *generali*, orientând o gamă largă de opinii şi comportamente; (3) atitudinea implică *polaritatea* (aprobarea sau respingerea unor valori sau instituţii sociale); (4) cu toate că reprezintă tendinţe interne ale personalităţii, cu caracter de stabilitate, ele sunt dobândite şi încorporate în psihologia individului pe baza experienţei şi practicii lui sociale şi, în consecinţă, sub susceptibile de modificări, în condiţii de modificare persistentă a situaţiei şi experienţei sociale a acestuia.

Plecând de la Krech şi Crutchfiel am putea adăuga atribute *dinamice*: a) *forţa sau capacitatea de rezistenţă* a atitudinilor la orice modificare; b) intensitatea psihologică exprimată în opinii; c) *angajarea personală* a eului faţă de obiectul atitudinii; d) *relieful atitudinii* în câmpul cognitiv (uşurinţa sau promptitudinea ei în evocare). Sunt de remarcat, apoi, o seamă de *calităţi operaţionale*: a. *direcţia constructivă sau distructivă,* o simpatie pentru un obiect, o persoană, o idee sau antipatie faţă de altele; b. *intensitatea componenţei afective subiectivale*: atracţia sau respingerea în grade diferit măsurabile; c. *dimensiunea axiologică:* 1. *unidimensională* (direcţionată spre o valoare) sau 2. *multidimensională* (direcţionată spre un grup de valori).

Definiţiile atitudinii sunt extrem de numeroase. După Krech şi Crutchfield ea este o organizare durabilă a proceselor de motivaţii, de emoţii, de percepere şi de cunoaştere referitoare la un aspect al universului individual; după Doob, ar fi un răspuns implicit, în acelaşi timp anticipativ şi mediatizant, trezit de mai multe modele de stimuli şi considerat a avea o semnificaţie socială; pentru Allport, atitudinea este o stare mentală şi neurologică a unei dispoziţii care exercită o influenţă, orientând răspunsurile individuale faţă de orice obiecte sau situaţii, de care este legată; după Campbell, ea este un sindrom durabil de răspunsuri consistente faţă de obiectul social. "Toate aceste definiţii – scrie René Daval – au un numitor comun, şi anume: atitudinea este dată ca o cauză – sau cel puţin condiţie – a unui *efect manifest*, adică perceptibil, cauza sau condiţia rămânând mai mult sau mai puţin ascunsă, cum spunea chiar Bacon la vremea sa, *latentă*"[1]. Dacă s-ar cunoaşte în mod adecvat atitudinea unui individ faţă de un obiect oarecare, s-ar putea prevedea aproximativ conduita sa; astfel se poate înţelege definiţia lui Freson pe care am păstrat-o pentru a încheia lista: "atitudinea este probabilitatea unui comportament definit, într-o situaţie definită"[2]. Atitudinea este deci o variabilă latentă, stabilă a conduitei, intermediară, care orientează spre anumite comportamente stabile. În consecinţă, atitudinea unui individ, a unui grup sau chiar a unei societăţi reprezintă un ceva care trebuie "descoperit"; plecând de la testarea comportamentelor *manifeste* ale subiecţilor urmează să se ajungă la atitudine măsurabilă şi putem cataloga subiecţii investigaţi potrivit unei scări de măsurare (scările de atitudine).

O analiză originală o întâlnim la psihologul român Anatolie Chircev[3]. Sintetizând opiniile mai multor autori, Chircev consideră că atitudinile sociale (1) "mijlocesc relaţiile interpersonale ale membrilor unui grup social dat, precum şi interrelaţiile acestora cu aspectul material şi simbolic al instituţiilor"[4], (2) definesc "poziţiile indivizilor faţă de instituţiile sociale[5], (3) constituie *motive* de acţiune pentru individ

Scanned with OKEN Scanner

sau grup, (4) condiţionează *semnificaţia şi valoarea* pe care oamenii le acordă instituţiilor. El accentuează că toate atitudinile au un caracter social, citându-l în acest sens pe Brown: "Toate atitudinile sunt sociale, în sensul că sunt dobândite prin interacţiune cu alţii"[6].

Căutând să desprindă câteva orientări de bază în marea diversitate a definiţiilor ("o stare mentală"; "o stare fiziologică"; "stare latentă psihofiziologică"; "dispoziţie de a acţiona într-un fel anume" etc.), Chircev le sistematizează în trei categorii: 1) psihologiste; 2) sociologiste; 3) mixte. Cele *psihologiste* explică atitudinile în funcţie de factori *individuali*, de natură biologică (trebuinţe, impulsuri, tendinţe organizare preadaptivă), neurologică (dispoziţie neuromusculară, proces de pregătire mentală pentru acţiune), afectivă (complex de trăiri adaptative), intelectuală. Ca exemple de definiţii psihologiste, el o reproduce pe cea a lui Doob: "O atitudine este o *dispoziţie* mentală a individualităţii umane de a reacţiona în direcţia sau împotriva unui obiect definit. Această dispoziţie este compusă în mod predominant din elemente afective"[7] – şi pe cea a lui Cantril: "O atitudine este o *stare de pregătire* mai mult sau mai puţin permanentă a unei organizări mentale, care predispune un individ să reacţioneze în mod caracteristic faţă de un obiect sau o situaţie cu care el este în relaţie"[8]. În schimb, definiţiile *sociologiste* atribuie atitudinilor calitatea de factori *socioculturali* (instituţii, valori sociale şi culturale etc.), cum sunt cele date de Thomas şi Znaniescki: "Prin atitudine socială noi înţelegem un proces al conştiinţelor individuale care determină o activitate reală sau posibilă a individului în lumea socială. Atitudinea este astfel reversul individual al valorii sociale; activitatea individului, sub orice formă este legătura dintre ele"[9] sau definiţia lui Bogardus: "O atitudine este o tendinţă spre acţiune, pentru sau contra ceva din mediu, care devine astfel o valoare pozitivă sau negativă. O atitudine are semnificaţie numai în relaţie cu unele valori"[10].

Definiţiile mixte iau în considerare, deopotrivă, factorii sociali şi individuali, psihologi, biologici, neurologici, afectivi, îmbinând latura *dispoziţională*, psihologică, individuală cu *conţinutul socio-cultural* al atitudinii. Printre acestea, ar putea figura cea dată de Allport: "O atitudine este o stare mentală şi neurală de pregătire, organizată prin experienţă, care exercită o influenţă directoare dinamică asupra răspunsurilor individului faţă de toate obiectele şi situaţiile cu care el se află în relaţie"[11]; cea propusă de N. Mărgineanu: "Prin atitudini sociale înţelegem atitudinea faţă de biserică, şcoală, stat, artă, limbaj sau orice altă instituţie socială, luată în sensul cel mai larg al cuvîntului. Ele nu se referă atât la ideile noastre despre aceste instituţii, cât mai ales la sentimentele, interesele şi părerile noastre faţă de ele. *Orice atitudine e, astfel, o idee învăluită într-un sentiment şi în slujba unei tendinţe*"[12] sau cea a lui A. Chircev: "Atitudinea se caracterizează prin două atribute esenţiale şi dominante, şi anume prin: a. *tendinţă* şi b. *directivă*. Tendinţele sunt acelea care alimentează şi iniţiază comportamentul atitudinal, iar directivele îl îndreaptă spre anumite obiecte şi situaţii. De aici rezultă funcţia de motivaţie a atitudinilor sociale"[13]. A. Chircev subliniază, totodată, *caracterul social* al atitudinilor: prin faptul că sunt un rezultat al experienţei personale şi sociale, sunt dispoziţii *dobîndite* şi nu native, sunt

Scanned with OKEN Scanner

posterioare experienţei şi obiectului. "Atitudinea socială ar fi o dispoziţie direcţională, având un substrat mai puţin cognitiv şi mai mult afectiv şi conativ, o natură mai puţin nativă şi mai mult socială şi un caracter mai mult dinamic decît... static"[14]. Considerăm că toate definiţiile reliefează caracterul cognafectiv al atitudinii şi orientarea ei axioteleogică – sub latura *formativă* şi sub aspectul *conţinutului* şi al *direcţionării* lor – ceea ce dă posibilitatea înţelegerii constituirii şi dinamicii opiniei, precum şi a rolului acesteia în raport cu alte componente ale structurii personalităţii şi comportamentului individual.

După Thursthone, atitudinile pot fi reduse la două cupluri de factori generali : naţionalism-internaţionalism : radicalism (progresism), conservatorism (tradiţionalism), care ar fi responsabili pentru întregul comportament, inclusiv deci pentru reacţiile de opinie. Fiind subliniate fondarea şi direcţionarea socială a opiniilor, sunt exagerate fixitatea atitudinilor, funcţiile acestora şi întâlnim de asemenea, o opţiune reducţionistă a structurii atitudinilor sociale.

"Polaritatea" atitudinilor constituie o caracteristică principală a acestora (pentru sau contra obiectului lor, favorabil sau nefavorabil) şi este conexă cu orientarea valorică – pozitivă, negativă sau neutră. O încercare de abordare sociologică a atitudinilor[15] ca relaţii interumane subliniază tocmai intervenţia *factorilor macrosociali*, în cele trei elemente principale ale lor: *subiectul* (subiecţii), *conţinutul şi obiectul.* În ce priveşte *subiecţii,* există o comunitate a atitudinilor proprie membrilor unei clase sociale, mai precis, o componentă de clasă în atitudinile subiecţiilor, pe lângă cele strict individuale sau de grup restrâns. Pentru sociologie, cercetarea atitudinilor are ca scop urmărirea şi înţelegerea unuia din mecanismele importante prin care se realizează *mişcarea socială*"[17]... *Atitudinea socială este un mod de manifestare a rolului social al unei clase*"[18]..., iar închegarea atitudinii sociale se realizează în practica social-istorică a clasei sociale. De aici până la ideea luptei de clasă e doar un pas.

Desigur, caracterul social este propriu atât atitudinilor "de clasă", cât şi tuturor celorlalte atitudini, prin natura lor, individuale şi colective, psihologice şi sociale, iar faptul că atitudinile pot şi trebuie să fie abordate din unghiul de vedere a trei ştiinţe (psihologie, psihologie socială, sociologie) nu înseamnă că le putem clasifica în psihologice (individuale), psihosociale şi sociale. Mai degrabă, ar trebui să subliniem că ele cuprind concomitent toate aceste trei determinări, iar fiecare dintre ştiinţele care le studiază pun în evidenţă, în mod deseobit, una dintre aceste trei faţete sau componente. Desigur, pot exista atitudini, ca şi opinii de altfel, în care variabila individuală să fie dominantă, după cum în cazul altora să precumpănească cea de grup (familial, spre exemplu). Este necesară, de aceea, totdeauna, o analiză complexă, nuanţată, concretă a atitudinilor şi opiniilor oamenilor.

Relaţia dintre *atitudinile sociale* şi *opinii* solicită şi alte clarificări. Majoritatea autorilor pornesc de la ideea că opiniile, ca şi credinţele sau superstiţiile, sunt ale atitudinilor sociale, explicitări, justificări, expresii exterioare ale acestora. Criteriul lui Thursthone în constituirea scărilor pentru măsurarea atitudinilor sociale este tocmai convingerea că opiniile sunt indicatori, "expresii verbale" ale acelora . În ce priveşte deosebirile dintre opinii şi atitudini, acestea ar putea fi sintetizate în cîteva puncte: (1) atitudinile, ca stări sau dispoziţii interne, latente,

Scanned with OKEN Scanner

sunt mai mult sau mai puțin *statornice și permanente*, pe cînd opiniile sunt comportamente mai mult sau mai puțin *momentane*, formate ca răspunsuri la diferite probleme concrete ale realității în care oamenii sunt situați: (2) atitudinile se caracterizează, în genere, printr-o mare *stabilitate* (deși nu trebuie privite ca rămânând într-o încremenire absolută), pe când opiniile sunt stări mai *mobile*, mai fluctuante și mai labile; (3) cu cât o părere conține în ea un mai puternic fond *emoțional*, cu atât este mai îndepărtată de atitudine; cu cât fondul unei păreri substituie emoția cu afectivitatea, cu atât este mai apropiată de atitudine și devine opinie. Poate fi făcută o scară a opiniilor sub acest raport de la impresii (*pistis*), cu un hotărât coeficient emoțional spre păreri nedecise, opinii considerative și convingeri, emoția fiind înlocuită cu afectivitatea confuză, apoi limpezită, apoi subliniată (pe treapta cea mai înaltă). La impresii componenta cognitivă e nesemnificativă, ca apoi să sporească și să se cristalizeze categorial și conceptual; (4) atitudinile au implicată în ele și dispoziția de *a acționa* a subiectului, pe când opinia nu presupune încă acțiunea și în mod obligatoriu, nici dispoziția de a acționa. În acest sens, Otto Klineberg observă că ar fi bine "să se folosească cuvântul *atitudine* pentru a indica ceea ce noi suntem dispuși *să facem* și *opinie* pentru a indica ceea ce noi *ne asumăm* că este adevărat sau considerat drept adevărat"[19]. În legătură cu aceasta, Honorina Cazacu face o precizare interesantă: "... în timp ce opinia are un caracter mobil, se poate schimba mai lesne, atitudinea manifestă o relativă stabilitate; implică neapărat dispoziția de a acționa a subiectului conform unei certitudini, în timp ce opinia nu implică acțiunea, ea este încă stare latentă[20]; fără îndoială, agentul care execută o acțiune nu are, neapărat, opinie despre acesta, dar are o atitudine; oricât de confuză, dar o are.

Aceste precizări de ordin teoretic au o mare importanță pentru orientarea și aprecierea finalității manipulărilor: acestea pot avea un efect profund și de durată numai atunci când influența lor se integrează efectiv în structurile atitudinale ale subiecților, devenind convingeri și concretizându-se în conduite, în activitate practică.

Nu trebuie însă absolutizată deosebirea dintre opinii și atitudini: experiențele și opiniile noi, în condițiile unor influențe repetitive, pot duce cu timpul la modificarea atitudinilor sociale, ele putând fi treptat integrate personalității subiectului. În fond, pe aceasta se bazează posibilitățile de persuadare, seducție și incitare.

Atitudinile constituie un factor de "integrare" a opiniilor: "Opinia este situată în interiorul unui ansamblu coerent de atitudini. Caracterul verbal al opiniei nu trebuie să ne înșele. Chiar dacă acest caracter poate evoca inconsistență sau fugacitate, este vorba de fapt de exprimarea unei gândiri ancorate profund în realitatea psihosocială și care se dezvăluie cu ocazia unei întrebări"[21].

Opiniile, ca și atitudinile, se doesebesc între ele nu numai din punct de vedere calitativ, ci și cantitativ, ca grade de intensitate. Potrivit naturii lor, atitudinile și opiniile comportă *gradații* de acceptare sau respingere a unei instituții sau valori sociale, a unui fapt sau eveniment, fiind astfel cuantificabile. Iar Thursthone a

Scanned with OKEN Scanner

construit "scări de opinii" pe baza cărora a putut realiza măsurarea atitudinilor. Propoziţiile în care se exprimă opiniile pot fi supuse unor comparaţii şi măsurări şi pot fi ordonate ierarhic, fixându-se astfel gradul de aprobare sau respingere al unei valori sociale. Prin măsurarea opiniilor subiecţilor se poate ajunge la identificarea atitudinilor sociale şi la întocmirea de predicţii asupra comportamentului potenţial al indivizilor.

În studiile şi cercetările asupra opiniilor este important să se cunoască nu numai *distribuirea* acestora într-o populaţie şi *stratificarea* lor (câţi subiecţi din diferite categorii sociale, profesionale etc. sunt în favoarea, câţi sunt în defavoarea unei idei, instituţii sau a unui fapt social şi câţi sunt indiferenţi), ci şi *intensitatea* aprobărilor sau dezaprobărilor, forţa şi consistenţa opiniilor. Cea mai simplă tehnică de evaluare a intensităţii opiniilor şi atitudinilor este aceea a autoevaluării. Pentru aceasta se pot întocmi chestionare speciale, cu întrebări şi răspunsuri foarte diferenţiate, fiecare subiect putând alege răspunsul care corespunde intensităţii opiniei şi atitudinii sale (ex.: 1. total de acord; 2. de acord; 3. indiferent; 4. nu prea sunt de acord; 5. nu sunt de acord; 6. sunt total împotrivă). Este foarte cunoscută "scara" Bogardus pentru măsurarea "distanţei sociale între naţionalităţi", a prejudecăţilor rasiale, aplicată la înregistrarea opiniilor americanilor faţă de diferite naţionalităţi. "Treptele" acestei "scări" sunt date de o gamă foarte variată de răspunsuri ierarhizate în ordinea creşterii gradului de respingere a diferitelor naţionalităţi. În acest sens se adresează subiecţilor următoarea întrebare: "Gândindu-vă, după impulsul sentimentelor d-voastră şi considerând fiecare rasă sau naţionalitate în ansamblul ei, fără a ţine seama de indivizii pe care i-aţi putut aprecia în bine sau în rău, admiteţi de bunăvoie ca membrii ţărilor sau raselor din lista de mai jos (se dă lista) să ocupe una din poziţiile următoare:

1. Părinţii d-voastră apropiaţi prin alianţă
2. Amicii personali ai clubului d-voastră
3. Vecinii de stradă
4. Colegii de muncă
5. Concetăţeni ai ţării d-voastră
6. Turişti în ţara d-voastră
7. Să li se interzică să stea un timp în ţara d-voastră".

Între aceste întrebări-răspunsuri, orânduite linear, de la poziţii care exprimă o aprobare totală până la cele care exprimă o respingere totală este prespusă *a priori* o diferenţă egală de intensitate. Însă diferenţele de intensitate între diferitele trepte nu sunt absolut egale, ierarhia propusă nefiind un continuum linear. S-au elaborat tehnici şi atitudini speciale de scalare a opiniilor şi atitudinilor care măsoară mai precis intensitatea acestora, evaluându-se şi distanţele (intervalele de scară) dintre diferitele "trepte". Nu ne vom ocupa aici în mod special de scările de atitudini, limitându-ne să subliniem doar această dimensiune cantitativă – *intensitatea* – proprie atât opiniilor, cât şi atitudinilor. Stabilitatea acestei trăsături în cazul unor procese psihosociale şi elaborarea tehnicilor speciale de a măsura intensitatea opiniilor şi atitudinilor a constituit un progres în psihologia socială şi în sociologia opiniilor.

Scanned with OKEN Scanner

Note bibliografice:

1. A se vedea R. Daval, *Traité de psychologie sociale*, Paris, P.U.F., pp. 191-192.
2. *Ibidem*, p. 192.
3. A. Chircev, *Psihologia atitudinilor sociale. Cu privire specială la români*, Sibiu, 1941, p. 1.
4. *Idem*.
5. *Ibidem*, p. 4.
6. *Ibidem*, p. 21.
7. *Ibidem*, p. 23.
8. *Ibidem*, p. 24.
9. *Ibidem*, p. 25.
10. *Ibidem*, p. 25.
11. *Ibidem*, p. 26.
12. *Ibidem*.
13. *Ibidem*, p. 27.
14. *Ibidem*, p. 31.
15. Honorina Cazacu, *Conceptul sociologic de atitudine*, în "Revista de filozofie", 1965, 6.
16. *Ibidem*, p. 813.
17. *Ibidem*, p. 814.
18. *Ibidem*., p. 818
19. O. Klineberg, *Psychologie sociale*, Paris, P.U.F., 1985, p. 542.
20. H. Cazacu, în "Revista de filosofie", 6/1965, p. 811
21. J. Stoetzel, A. Girard, *Sondajele de opinie publică*, Bucureşti, ESE, 1975, p. 30.

3.3. ABORDAREA PERSINTOLOGICĂ A OPINIILOR

După cum am văzut, opiniile constituie fenomene complexe şi, de aceea, susceptibile de a fi studiate, sub multiplele lor aspecte, de către mai multe ştiinţe – de la logică şi psihologie până la sociologie –, fiecare dintre ştiinţele respective clarificând o latură sau alta din mecanismele formării şi mişcării lor, un aspect sau altul al relaţiei lor cu diferite componente ale vieţii sociale. Ceea ce le caracterizează însă, în mod deosebit, este apartenenţa lor la clasa fenomenelor de psihologie colectivă. "O societate nu este constituită numai din indivizi şi din bunurile materiale de care aceştia dispun, ea cuprinzând de asemenea... ceea ce Durkheim numea «reprezentări colective» şi care sunt desemnate astăzi de preferinţă prin termenul «fenomene de psihologie de masă» sau «fenomene de psihologie colectivă»"[1] (opinia publică, informaţia colectivă, propaganda, conştiinţa naţională, modelele educaţionale, zvonurile, conştiinţa de grup, moda etc.).

Sunt posibile numeroase clasificări ale opiniilor (după *sfera* lor, după *forma lor de manifestare şi de exprimare* etc.). Unii autori le prezintă ca fenomene

psihologice individuale, expresii ale unei imaginare libertăţi absolute de gândire şi de exprimare, cu o funcţie exclusiv de ordin personal. Alţi autori, chiar dacă admit că opiniile sunt produse ale unei interacţiuni interindividuale, le definesc doar ca expresii ale unei intersubiectivităţi desprinse de ansamblul relaţiilor sociale. Se propune astfel studierea lor unilaterală, exclusiv prin prisma psihologiei, sau, din contră, a sociologiei, după cum se exagerează caracterul lor individual sau social, colectiv. Teoriile psihologice explică opiniile prin om, prin individ, în timp ce teoriile de inspiraţie sociologică le explică prin societate, contrapunându-se astfel factorii individuali şi sociali.

Sunt însă trei realităţi primordiale considerabile în definirea opiniilor: 1. ele aparţin, totdeauna, unui subiect care le elaborează, le exprimă, le comunică; oamenii sunt autorii şi purtătorii opiniilor; 2. ele au şi o funcţie socială; 3. ele exprimă şi o relaţie socială. "Rezultă de aici – cum spune Stoetzel – că o teorie a opiniilor, care, în mod normal, trebuie să ia naştere, în acelaşi timp, în psihologie şi sociologie, va trebui să accepte trei puncte de plecare: opiniile în *individ*, în *socius* (grup – *n.n.*) şi în *corpul social*. Se poate vedea că această convergenţă se stabileşte prin dualitatea cu adevărat indestructibilă a persoanei şi a societăţii, a cărei esenţă este constituită tocmai din valoarea vizată de opinii"[2].

Cu toate că sunt legate de un individ, opiniile au o semnificaţie socială: ele îl exprimă, dar, în acelaşi timp, unele exprimă şi grupurile sociale din care face parte: opinia este, în acelaşi timp, opera fiecăruia şi a tuturora. Nu reprezintă un simplu *proces interpsihologic*, cum susţin o serie de autori de la Tarde încoace, (adepţii psihologismului în teoria opiniilor) ci, în primul rând, o expresie a relaţiilor sociale complexe în care trăieşte fiecare individ. "Se poate remarca, scrie acelaşi Stoetzel, că opinia, în individ şi în societate, nu este numai psihologică, nici numai socială. Gândirea individuală nu este numai reeditarea gândirii sociale, nici, din contră, un simplu dialog cu sine însuşi"[3].

Cu toate că are mecanisme psihologice, opinia nu se formează decât în interacţiunea de la persoană la persoană, de la grup social la grup şi, de asemenea, joacă un rol doar în interacţiunea socială. Fie că este vorba de opinii clasificate individuale, de grup sau opinie publică, ele prezintă un dublu caracter: pe de o parte, aparţin totdeauna indivizilor şi ca atare exprimă, sub anumite raporturi, personalitatea, pe de altă parte opinanţii se spun prin ele aşa cum sunt ei, atunci – acolo, în situaţia socială în care se află, sub egida epistemului în care simt şi gândesc. De aceea, un studiu al opiniilor poate fi semnificativ pentru înţelegerea şi cunoaşterea personalităţii. Opiniile despre societate (etice, politice, juridice etc.) nu numai că sunt afirmate într-un *cadru social* ca orice comportament individual sau de grup, dar constituie, prin natura lor, fenomene sociale, având o determinare, un obiect şi o funcţionalitate socială. Opinia a apărut ca o *funcţie socială* şi are raţiunea de a exista numai în societate. "Căci numai în societate individul este antrenat să urmărească şi să-şi definească propria lui poziţie. Totodată, el o adoptă numai în raport cu alţii. O opinie (despre societate – *n.n.*) răspunde unei probleme sociale şi este ea însăşi un răspuns social. Deci, dacă vrem să înţelegem un individ şi să prevedem într-o anumită măsură reacţiile lui, trebuie să-l considerăm ca membru al corpului social,

Scanned with OKEN Scanner

făcând parte dintr-unul sau mai multe grupuri... Însăşi funcţia opinării este de natură socială"[4].

Marea varietate a opiniilor individuale, faptul că indivizii unei colectivităţi au opţiuni foarte diferite în soluţionarea aceleiaşi probleme sociale nu constituie un argument împotriva caracterului social al opiniilor, după cum recunoaşterea acestui caracter nu implică deloc subaprecierea factorilor personali, individuali sau micrograpali. Dacă *obiectul* opiniilor este *social*, *conţinutul* lor este *socio-individual*, iar *expresia particulară* a opiniilor este *individuală*. Natura *psihosocială* a opiniilor rezultă din faptul că ele reprezintă produse ale intersecţiei dintre psihologic, individual şi social (micro şi macrosocial).

Opiniile pot fi obiect de studiu multidisciplinar, fiind abordate de către *psiholog* (ca un comportament evaluativ, în raport cu psihicul individual şi pentru explicarea persoanei), de *psihologul social* (ca un comportament de grup, a cărui cunoaştere poate fi semnificativă pentru structura, integrarea, aspiraţiile grupului), de către *sociolog* (ca o manifestare de conştiinţă socială, în raport cu factorii societăţii globale şi influenţa ei asupra societăţii). Opiniile "nu pot fi explicate şi înţelese nici exclusiv din punctul de vedere al individului, nici din punctul de vedere exclusiv al grupului sau grupurilor în care el trăieşte. Fiecare opinează individual, dar în raport cu cei care îl înconjoară. Opiniile lor acţionează asupra opiniilor sale şi acestea, la rândul lor, asupra celor care aparţin altora. Opinia este una dintre formele cele mai tipice de interacţiune socială. Nu este singura. Cooperarea, invitaţia, conversaţia, de exemplu, constituie alte forme ale acestei interacţiuni. Dar ceea ce este remarcabil în cazul opiniilor este că fiecare influenţează asupra tuturor şi suferă influenţa tuturor"[5]. Opinia este o conduită evaluativă (apreciativă) care aparţine fiecăruia, dar în alegerile sale de apreciere, fiecare este supus unor multiple influenţe. Dincolo de deosebirile individuale, comunitatea culturală îşi pune amprenta asupra reacţiilor de apreciere şi de conduită ale oamenilor, indiferent dacă ei sunt sau nu conştienţi de aceasta. Numeroşi autori consideră că teoria opiniilor este un capitol *central al psihologiei sociale* (Jean Stoetzel, David Victoroff ş.a.) fără să conteste prin aceasta dreptul psihologiei generale sau al sociologiei de a se ocupa de opinii şi nici contribuţiile acestora în studiul opiniilor.

Psihologia socială, ca disciplină de graniţă, ar oferi cea mai adecvată abordare a opiniilor, conformă cu natura lor psihosocială. Concepţia despre opinii ca rezultat al interacţiunii interpersonale, la nivelul grupurilor, are partea ei de contribuţie, care, după cum vom vedea şi în capitolul următor, nu poate fi neglijată. În acest cadru, merită a fi din nou relevate unele sublinieri făcute de Stoetzel: "Nu se pot studia opiniile unui individ decât plasându-le în acelea ale grupului din care face parte. Şi dacă vrem să facem studiul opiniilor grupului social, trebuie ca, rămânând în domeniul concretului, să cunoaştem mai întâi pe membrii săi care sunt, în acelaşi timp, şi purtătorii şi autorii lor. Personificările opiniei publice sau ale publicului, dacă se iau *ad litteram*, ajung să devină simple ficţiuni. Opiniile grupului nu sunt gândite de grup, ci de către membrii acestuia. Şi dintr-o parte, şi din alta ajungem la acel centru de perspectivă care comandă, în acelaşi timp, psihologia şi sociologia şi care este psihologia socială. Această disciplină este singura aptă să aducă o înţelegere adecvată a problemelor opiniei. Cu toate acestea, metodologic, nu trebuie să suprimăm celelalte puncte de vedere. Preocupările psihologului

Scanned with OKEN Scanner

şi sociologului rămân a fi continuate. Ei păstrează dreptul de a se interesa de opinii"[6]. În acelaşi spirit, el spune: "Într-un cuvânt, planul pe care trebuie să ne plasăm pentru a studia opiniile este acela al interacţiunii sociale. Opiniile aparţin domeniului psihologiei sociale. Ele oferă psihologului social un punct de vedere deschizând perspective asupra gândirii individuale şi gândirii sociale. O teorie a opiniilor este un capitol central al psihologiei sociale"[7].

Doxantica biruie limitele sociologiei, psihologiei şi logicii într-o sinteză care justifică fundamentarea persintologiei. Psihologia socială, ca ştiinţă de graniţă, nu absoarbe şi nu înlătură sociologia şi psihologia, şi ca atare nu poate fi considerată ştiinţa unică a opiniilor sau altor fenomene psihologice cu caracter social, colectiv. Opiniile sunt analizate de către aceasta ca fenomene psihosociale, concomitent psihice şi sociale, individuale şi colective, în sensul că fiecare individ opinează în funcţie de normele şi valorile grupului căruia îi aparţine (sau ale grupului de referinţă) şi numai în relaţie cu alţi indivizi. Psihologia socială se opreşte însă la relaţiile interindividuale, intra şi intergrupale. Sociologia contribuie la explicarea opiniilor ca fenomene sociale, de masă, la stabilirea rolului factorilor macrosociali ai stratificării şi grupării opiniilor, ai constituirii şi mişcării curentelor de opinie, la identificarea cauzelor profunde ale distribuirii opiniilor într-o societate, precum şi la determinarea influenţei opiniilor în evoluţia societăţii globale.

Note bibliografice:

1. D. Victoroff, în *Encyclopédie de la Sociologie*, Paris, Larousse, 1965, p. 280.
2. J. Stoetzel, *Théorie des opinions*, Paris, PUF, 1943, p. 346.
3. *Ibidem*, p. 9.
4. *Ibidem*, p. 335-336.
5. *Ibidem*, p. 345.
6. *Ibidem*, p. 8.
7. *Ibidem*, p. 8

3.4. OPINIILE JURIDICE

Opiniile juridice au obiecte gândite de naturi diferite – prescripţii juridice, aprecieri juridice, declaraţii juridice ş.a., care au însemnătate în activitatea propriu-zisă de argumentare, dar fără relevanţă sub aspect formal. Adică, Acp̂ este expresia pentru "Eu sunt convins că p", unde p poate cor semna o descripţie sau o apreciere etc. Or, pe noi ne interesează exact activitatea de argumentare – aceea neconstrângătoare – şi vom folosi cu multă prudenţă limbajul formal, care nu ne permite o descriere generală a oricărui demers retoric.

Cum vom înţelege probarea în materie de comunicare a opiniilor? Explicit, o propoziţie doxativă (opinabilă) are forma propoziţională "Eu, A, sunt convins (consider, mi se pare, contest) că p̂ (victima intenţiona să se sinucidă)"[1]. Probarea vizează nemijlocit obiectul opiniei, gândit de A "victima intenţiona să se sinucidă",

Scanned with OKEN Scanner

şi, mijlocit, opinia în întregul ei, ca declaraţie subiectuală. Încă o dată: dacă ar – şi acolo unde sunt – exista probe complete şi univoce, problema opiniei dispare, indiferent de ambiţiile subiectului. Probarea unei opinii cu argumente extrase din mijloace de probă complete, consistente şi univoce conduce, inevitabil, la eliminarea modusului.

Un mijloc legal de probă oferă informaţii asupra cauzei dedusă judecăţii, informaţii necesare pentru *justa* soluţionare a cauzei. Propoziţiile opinabile care se emit pe baza unor informaţii sunt verosimile şi justificatoare, căci tocmai ele – ca argumente sau/şi ca teze – conduc la rezolvarea problemei judiciare. Desigur, instanţa de judecată nu e interesată de dovedirea opiniei ce i se adresează, ci doar de obiectul acesteia, pe când opinantul vizează tocmai ca ea să fie admisă în întregul ei. Mai clar: pe judecător nu-l preocupă convingerea avocatului sau a procurorului sau a martorului, ci propoziţia la care aceasta e ataşată, adică "victima intenţiona să se sinucidă" şi nu "Eu, avocatul A, sunt convins"; pe avocat îl interesează să transfere opinia în forma "Eu, judecătorul B, sunt convins". "Am câştigat procesul", pentru avocat înseamnă "Noi, A şi B, avem convingerea", însă judecătorul va declara "Am soluţionat cauza conform legii şi a propriei mele convingeri". Aşadar, discursul retoric se desfăşoară pe ideea probării opiniei, corelată cu obţinerea consimţământului publicului (auditor sau cititor).

Opinia neprobată prin discurs fie e afirmată ca având o admisibilitate majoritară, unanimă sau de notorietate de la sine înţeles, fie e afirmată ca propunere implicită de argumentare către public. Ce sunt "cugetările" personalităţilor celebre altceva decât opinii neargumentate, dar argumentabile aşa sau altfel de către public; un jurist roman a opinat că *in civile omnis definitio periculosa est*, fără vreo susţinere şi noi repetăm azi, când atingem un subiect convenabil, că *furiosus nullum negotium gerere potest*, sau *quantiea res erit, tantum pecuniam* ş.a.m.d.

În faţa auditoriului sau în cartea (articolul) cu semnătură nu va formula "Eu, Cutare, sunt convins (consider etc.) p", prezenţa fizică, semnătura ţinând loc de "Eu, Cutare."

La microfonul radioului sau înaintea camerelor de televiziune, întrucât a fost prezentat, iarăşi utilizatorul elimină pe "Eu, Cutare". Adeseori se întâmplă ca reporterul să intervină "Şi care e numele dvs.?", dacă acesta n-a fost precizat, pentru a fi întâmpinat cu "Ei, lăsaţi...", ceea ce s-ar traduce "Nu-mi asum valoarea a ceea ce am spus". Iată, de pildă, cum apar opinabil definiţiile retorice:
Kant: Geniul e acel talent care instituie regula în artă.
Eminescu: Geniul e a doua creaţie a lumii în artă.
Iorga: Geniul e numele pe care oamenii de talent îl dau talentului.
Diderot: Geniul este acel talent dintr-o mie care are noroc.
Hofmann: Geniul este cel cu putere superioară de intervenţie formală.

Autorii când le-au scris nu au precizat ce fel de opinii sunt, nici nu le-au argumentat. Să încerce Hofmann argumentarea: "Căci caracteristica geniului este tocmai dorinţa de a îmbogăţi şi de a adânci ceea ce a câştigat" (sunteţi de acord?) şi "îmbogăţirea şi adâncirea a ceea ce se câştigă e invenţia formală", (sunteţi de acord?).

Scanned with OKEN Scanner

Să încerc *eu* altă argumentare: căci geniul este cel care sparge creator tiparele (sunteţi de acord?) şi cel care sparge creator tiparele are putere superioară de invenţie formală (sunteţi de acord?).

Argumentarea mea şi a lui Hofmann conţin câte două argumente fiecare. Aceste argumente sunt – ele însele – propoziţii doxative cărora autorii le precizează modalitatea. Într-adevăr, nimeni nu vă va întreba dacă sunteţi de acord cu propoziţia "Orice pix este obiect de scris", dar respectivul acord vi se va cere în legătură cu propoziţia "Geniu este cel care sparge creator tiparele". În cazul acordului la ambele mele argumente, sunteţi obligat raţional să admiteţi concluzia, teza mea; în cazul acordului pe care vi-l daţi la argumentele lui Hofmann, logica vă obligă să-i admiteţi concluzia. S-ar putea să nu vă daţi acordul lui Hofmann şi să vi-l daţi la ale mele, ceea ce înseamnă că eu v-am persuadat.

Dovedirea este activitate a spiritului, care fie orânduieşte ceea ce a descoperit în ordinea a ceea ce se ştie că e adevărat sau bine sau util sau just sau valabil, fie caută să întemeieze pentru altul un ştiut subiectual. Aceasta are loc prin raţionamentul ce impune concluzia derivată din premise anterioare şi mai bine cunoscute, în natura lucrurilor şi pentru noi, ca să-l recităm pe Aristotel.

Dacă la o întrebare pusă de noi avem răspuns, premisele sunt dialectice, dacă urmează să alegem răspunsurile – premisele sunt retorice.

Deoarece din punct de vedere al structurii formale pentru inferenţa deductivă – categorică nu există decât trei figuri silogistice, cele trei cazuri diferă după natura premiselor. Orice silogism aristotelic corect construit – explicit sau implicit – dovedeşte, cu ajutorul termenului mediu, apartenenţa/nonapartenenţa atributului la subiectul logic. Numai că în dialectică şi retorică nu putem conchide deopotrivă de la premise la concluzie şi de la concluzie la premise, întrucât nu folosim şi definiţii sintactice.

Dovedirea retorică, vizând obiectul gândit opinabil din răspunsul alternativă soluţie la problemă, este şi făuritoarea convingerii, dată de utilizator că dovezile sale premise la răspunsul concluziv – în care e angajat, pe care şi le-a asumat – sunt mai bune, mai îndreptăţite, mai juste, mai verosimile decât ale oricăruia altuia. În alte cuvinte, s-ar înţelege cu fiecare argument că: "Eu te asigur pe tine, publicul, cu întreaga mea personalitate responsabilă şi cunoscătoare, că această dovadă conduce justificat în materia sa la asumarea soluţiei susţinute". Tocmai conştient de aceste aspecte, Aristotel enumeră mijloacele retorice: tehnice – procedee care să prezinte avantajos pe autorul discursului; extratehnice – tortura şi documentele. Printre cele tehnice apar inventariate procedee care să provoace emoţia auditoriului, argumentarea prin exemplu şi entitemă. Aşa crede Stagiritul că s-ar obţine comunicarea!

Nu orice auditor e interesat de relaţia opinabilă a cuvântătorului cu obiectul opinabil din soluţia teză; acesta şi pentru simplul motiv că modusul nu poate fi dovedit în accepţiune raţional-formală că este în spiritul celui care afirmă aşa cum îl afirmă. Faptul că cineva nu e capabil să-şi susţină convingerea nu probează că nu o are, ci doar că nu posedă îndemânarea susţinerii ei; faptul că cineva are argumente puternice în favoarea obiectului său opinabil nu certifică ataşamentul său convingător la acest obiect. Dar utilizatorul este interesat să comunice opinia

Scanned with OKEN Scanner

sa convingătoare în întregul ei, nu să transmită obiectul opinabil, într-o stare doxativă oarecare; el subordonează dovedirea consimţirii, căci teza sa e doar verosimilă (unilaterală). De aceea sunt puse în joc prestigiul personalităţii sale morale, al autorităţii competente ce ar deţine-o, valenţele psihologice ale limbajului[2].

Note bibliografice:

1. Introducem următoarele semne, pentru a prescurta: *subiecţii opinabili*, opinanţii: A, B, C, D... *opinia*: O; modalităţile ei: convingerea: c; considerarea: i; părerea nedecisă: a; contestaţia: r; *obiectul opinabil*: /, q, s...; concomitenţa: &; alternativa: v; identitatea: =; negaţia: –; paranteze: ( ); virgule:,.

   Astfel "Eu, A, sunt convins că victima intenţiona să se sinucidă" se prescurtează *Acp̂*; "Eu, B, contest că victima s-a sinucis" se prescurtează *Brq̂* şi "Eu, C, nu cred că ura l-a îndemnat să atace" se prescurtează *Cas̆* etc.
2. Candidaţii din 1996 *pentru funcţia de Preşedinte al României* s-au prezentat şi individual şi în grup în faţa camerelor de luat vederi, unde şi-au prezentat programele şi opţiunile. Neîndemânarea lor în materie de valorificare a disponibilităţilor limbajului natural a fost şocantă. Mai tulburător a fost situarea într-un vag total în privinţa unei competenţe dialectice; oricine observa cu uşurinţă că sunt actorii şi nu autorii piesei. Frecvenţa negaţiilor a rulat între 32-41% din fraze, a afirmaţiilor ostile 22-31% din fraze, a afirmaţiilor de orgoliu între 18-23%. Evident, trebuia ca procentele să fie altele.

3.5. NORMĂ JURIDICĂ ŞI OPINIE JURIDICĂ

Pentru cuvântul *normă* avem mai multe sinonime parţiale[1] ca de pildă model, standard, regulă, lege. E adevărat că într-o normă găsim un model de comportament şi se cere fiecăruia şi tuturor să-l adopte, dar normele nu sunt modele. De asemenea, cuvântul lege are câteva înţelesuri principale: lege a naturii, lege juridică (morală) şi lege logică. Deosebirile dintre aceste sensuri sunt remarcabile, drept care jocul cu ele conduce la concluzii aberante. Expresia *lege a naturii* numeşte referentul la care se referă, la ideea sa, de exemplu legea căderii corpurilor, legile inducţiei electromagnetice, legile undelor protonice, legile unităţii organism-mediu, legea inducţiei anatomice ş.a. Propoziţiile prin care sunt exprimate aceste regularităţi din natură descriu ceea ce a luat omul la cunoştinţă şi, ca orice descripţie, sunt adevărate sau false; dacă între ceea ce descrie enunţul legii corelaţiei anatomice, de exemplu, şi ceea ce are loc efectiv în natură se constată o discrepanţă, e corectat enunţul şi nu natura.

Legile naturii sunt propoziţii prescriptive, adică în ce spun ele avem reglementarea conduitei persoanelor fizice şi juridice şi a relaţiilor dintre acestea, iar încălcarea reglementării atrage sancţiunile prevăzute de autorităţile ce reglementează. În acest sens, propoziţia juridică prescriptivă şi norma juridică ar fi expresii lingvistice cu acelaşi înţeles. Norma juridică prescrie o obligaţie, o interdicţie sau o permisiune unui subiect general ("Orice persoană, toţi cei care,

Scanned with OKEN Scanner

Nici unul etc.") Propoziţiile juridice prescriptive, ca şi normele juridice nu au valoare de *adevăr*, ci de "se realizează sau nu se realizează prin comportamentul destinatarului". Încheierea unui contract de muncă prin respectarea formulelor juridice prevăzute de normele în vigoare înseamnă realizarea acestora; încălcarea unei cerinţe imperative a legii înseamnă nerealizarea acestora, ceea ce se sancţionează cu nulitatea contractului.

Legile logice nu descriu cum gândesc oamenii – aşa cum enunţul legilor naturii descriu cum au loc repetabilităţile la care se referă – nu prescriu cum să gândească oamenii – aşa cum norma juridică prescrie cum să se vândă un bun, de exemplu – ci constituie un etalon pe baza căruia se poate judeca dacă oamenii gândesc corect ori nu. Dacă analizăm o lege logică – de exemplu legea identităţii sau a idempotenţei – observăm că ea priveşte nu felul în care gândesc oamenii, ci felul cum apar structurile judecăţilor şi raţionamentelor; construite conform legii identităţii definiţiile sunt corecte, construite altfel, ele sunt incoerente. Deci, legile logice nu descriu, nu prescriu, ci sunt implicate în construirea corectă a judecăţilor şi raţionamentelor. Pe făgaşul gândirii corecte ajungem cu necesitate la adevăr, la justeţe.

Să nu ne grăbim: legile naturii sunt exprimate prin propoziţii indicative, dar există o sumedenie de propoziţii descriptive care nu exprimă legi ale naturii, de exemplu "Cuprul este un metal", "Starea normală a atomului de litiu corespunde unui nivel energetic", "La plantele polenizate de insecte cantitatea de polen e mai redusă, dar floarea prezintă învelişuri viu colorate", "În 1877 a avut loc un război ruso-turc, cu participarea României împotriva turcilor" etc. Totalitatea propoziţiilor descriptive constituie clasa propoziţiilor cognitive, adică prin ea cunoaştem ceva. Propoziţiile cognitive care descriu legi sunt întotdeauna adevărate.

Legile statului, prescriptive, se formulează prin propoziţii de acest tip. Dar există propoziţii prescriptive care nu sunt legi ale statului (juridice), cum ar fi prescripţiile morale (de exemplu "Să nu fii grosolan", "Să fii politicos" ş.a.), legile unui joc (de exemplu regula henţului, ofsaidului, numărul participanţilor la joc ş.a.), legile gramaticale (de exemplu pentru limba română acordul subiectului cu predicatul ş.a.), obiceiurile (de exemplu, culoarea hainei de doliu). În limbaj logic legile statului (juridice) sunt norme, în limbaj juridic termenul de lege are alt înţeles: regulă de drept obligatorie, generală, permanentă, promulgată de autoritatea publică investită cu putere legiuitoare şi sancţionată prin forţă publică[2]. În acest înţeles: legi constituţionale, legi ordinare, fiecare putând cuprinde un ansamblu de norme. Norma juridică – judecata care obligă, interzice, permite – nu apare *expresis verbis* într-un articol, nu coincide cu expunerea gramaticală a acestuia. Astfel, art. 1191 al. 1 C. c. conţine o normă obligatorie, al. 2 conţine o interdicţie şi al. 3 o permisie, art. 1169 C. c. este obligaţie, art. 1306 C c. este permisie, pe când art. 208 Cod penal este o interdicţie subînţeleasă ("Lucrarea unui bun imobil din posesia sau detenţia altuia, fără consimţământul acestuia, în scopul de a şi-l însuşi pe nedrept, se pedepseşte cu închisoare de la 3 luni la 3 ani sau cu amendă." Această frază are o retorică ameninţătoare; dacă, oricine ia un bun imobil din posesia sau detenţia cuiva

Scanned with OKEN Scanner

etc., atunci este pedepsit cu..." observă juristul care gândește în tripartiția ipoteză – dispoziție – sancțiune și unde este norma? Ipotetico-dispozitiv, textul nu o relevă, și totuși, el exprimă norme: "Se interzice oricui să ia un bun imobil din posesia sau detenția cuiva etc; încălcarea interdicție (adică nerealizarea ei = nerespectarea ei) se pedepsește cu...". Încălcarea interzicerii este nerealizarea ei, căci subiectele de drept realizează interdicția, respectând-o. Interdicția realizată contribuie la afirmarea ordinii de drept, nerealizarea ei împiedică această afirmare, printr-un caz anume. Cel care o împiedică e sancționat.

Se deosebesc trei tipuri principale de norme: regulile, prescripțiile, instrucțiunile. Din punct de vedere al logicii, statul nu emite reguli, nici instrucțiuni, ci prescripții. Deci, toate normele sunt prescripții, dar numai prescripțiile emise de stat sunt juridice. Normele juridice sunt raționale dacă comportamentul prescris de ele e realizabil și neraționale dacă comportamentul prescris de ele e nerealizabil (de exemplu, în nu știu care stat din SUA este interzis elefanților să intre în casă pe geam). În cazul în care comportamentul prescris de ele e realizabil spunem că acel comportament e corect, în caz contrar spunem că nu e corect.

Orice normă juridică are: a) *caracter*, adică stipulează că un ceva poate fi făcut, nu trebuie să fie făcut, trebuie făcut, într-o propoziție descriptivă, expres sau implicit. În acest sens, nici o opinie nu e o normă, cu atât mai puțin juridică; b) *conținut*, adică materia a ceea ce trebuie, nu trebuie sau poate să fie făcut; c) *condiții de aplicare* – ansamblul factorilor întruniți pentru a exista posibilitatea de realizare a conținutului normal (de exemplu legea nr. 36/1991 de înființare a societăților agricole, indică expres asemenea factori). Din punctul de vedere al condițiilor de aplicare poate fi dedusă nu numai din conținutul ei, ci și dintr-o mențiune adițională. Este categorică norma a cărei condiție de aplicare se află chiar în conținutul ei, adică nu se mai face apel și la alte norme; d) *autoritate*, dată de organul care emite obligația, interdicția sau permisiunea. Organul emitent săvârșește o acțiune normativă și anume legiferează, elaborează legi juridice, în sensul larg al termenului; e) *subiectul normei juridice* este clasa persoanelor care satisface o anumită descriere; de pildă norma N se adresează persoanelor care au împlinit 18 ani, norma Y se adresează funcționarilor, norma V se adresează conducătorilor auto ș.a.m.d.; f) *situație*, adică determinarea temporală sau spațio-temporală în care este norma. De pildă, principiul neretroactivității închide aplicarea în timp a legii, altfel apar precizări în actul însuși: "În caz de calamitate", "În timpul nopții" ș.a[3].

În activitatea de *aplicare* a normelor se discută, se dezbate, au loc controverse privind dacă și cum și cât subiectul x a încălcat ceea ce era prescris. Activitatea legiuitoare ce are la capătul drumului legea, acum se aplică. A gândi coerent, corect nu e altfel în drept decât în chimie și matematică. Juristul nu operează cu alte "norme" de gândire decât agricultorul sau diplomatul; legile formale și regulile sunt peste tot aceleași. Totuși, în drept, clasificarea, definiția, diviziunea, inducția analogia ș.a. sunt exersate în trecerea de la "este" la "trebuie să fie", în "Ce trebuie să fie din ceea ce trebuia să fie", în trecerea de la "trebuie să fie" la "este", sub semnul valorilor juridice. Pe de altă parte, în spațiul spiritual al juridicului nu există

Scanned with OKEN Scanner

o logică de sine stătătoare (care, de pildă, să nege legea identităţii sau să întoarcă spatele legii noncontradicţiei), dar e limpede că legile logice (formale) sunt în corelaţie cu regulile de procedură juridică, cu principiile de drept, cu intenţiile de îndreptăţire din norme. Aşa cum Logica nu e aplicaţie pur şi simplu la viaţa juridică, la fel viaţa juridică nu se desfăşoară sustrăgându-se Logicii. Cu toate acestea, astfel, eu spun Logică juridică şi nu Logică pentru jurişti; ce e acea Logică pentru jurişti? Pui mâna pe un manual de logică, indiferent dacă eşti anatomopatolog, inginer constructor, fagotist sau gimnast şi vei afla tot ce te interesează despre gândirea-ca-gândire; nu e mai indicată pentru jurişti decât pentru fagotişti sau pentru speologi. Bine, va replica oarecine, dar Logica deontică? Fără îndoială, Logica deontică e utilă în egală măsură juristului, căci aceasta ar putea explica dreptul obiectul, aşa cum este el definit *stricto sensu*. Logica juridică ar apărea în privinţa corelării dreptului subiectiv cu cel obiectiv; acolo, în interpretarea – aplicarea dreptului evaluarea raţionamentului e condiţionată de subiectul care îl creează şi de subiectul-căruia-i se adresează, acolo – deoarece de factorul psihologic nu putem să ne debarasăm fără riscul garantat al denaturărilor şi nici de materia prescriptivă juridică – adevărul e justiţie-şi-eficienţă*.

Or, justiţia cere justificare, eficienţa cere dovedirea faptei şi făptuitorului, conform legii. Ignorând aceste elemente orice manual de logică bun pentru jurişti, este bun pentru oricine altcineva, nu mai mult.

Am reţinut că, după caracterul lor, normele se împart în obligaţii (O), interdicţii (I) şi permisiuni (P). Desigur, dacă vom citi un text de lege, arareori vom întâlni *expresis verbis* aceşti operatori; "Cererea neconvenţională se judecă o dată cu cererea principală", "Amenda se aplică de organul de urmărire penală prin ordonanţă, iar de instanţa de judecată, prin încheiere" (art. 199 C.p.p., al 1) sunt propoziţii aparent descriptive. Nu vom confunda o formulare de normă, din actele normative – care nu e adevărată sau falsă, cu enunţurile *despre* normă care, descriind-o sunt adevărate sau false.

Formula Op arată că o stare de lucruri p este obligatorie şi, implicit, că subiectul generic al normei e obligat să facă realizabilă respectiva stare de lucruri.

Formula Ip arată că o stare de lucruri p este interzisă şi, implicit, că subiectului generic al normei i se interzice să realizeze starea de lucruri (în caz contrar fiind sancţionat).

Formula Ip arată că o stare de lucruri p este obligatorie şi, implicit, că subiectul generic al normei e obligat să facă realizabilă respectiva stare de lucruri (în caz contrar fiind sancţionat).

Formula Pp arată că o stare de lucruri p este permisă şi, implicit, că subiectului generic al normei i se permite să realizeze respectiva stare de lucruri.

Introducând negaţia, echivalenţa, disjuncţia, conjuncţia, implicaţia ca operatori cunoscuţi din calculele propoziţionale, vom obţine relaţii formale deontice, tautologice, contradictorii şi realizabile într-un sistem de axiome formulat. Cu ajutorul negaţiei am putea defini operatori unii prin alţii: obligaţia să p este

* Numesc logică juridică ansamblul formelor, operaţiilor şi structurilor raţionale de corelare a dreptului subiectiv cu dreptul obiectiv.

Scanned with OKEN Scanner

nonpermisiunea să non p; interzicerea să p este obligaţia să non p; permisiunea să p este nonobligaţia să non p. Ar putea că O (p şi non p) este imposibil, că p, (O şi non O) este tot imposibil, că p (I şi P) este imposibil; că O (p sau non p), că (I v p), că p (O v non O) etc. E uşor de văzut că O (p implică q) este echivalent cu Ip v non P non q. Putem verifica dacă o expresie O (p implică non q) implică imposibilitatea conjuncţiei interdicţiei non q şi permisiunea lui non p este o expresie logic validă etc. Aceste calcule formale deontice destul de complicate ar servi justiţiei în descrierea dreptului obiectiv.

Din perspectiva retorică elaborarea şi aplicarea legii sunt spirituale, cu consecinţe în viaţa colectivelor şi indivizilor pe toate planurile. Fără să fie arbitrară, elaborarea legilor rămâne în spaţiul subiectualităţii grupului legiuitor înlăuntrul căruia se desfăşoară dialoguri diporematice, monologuri persuasive, discursuri penetrate de intenţii politico-juridice, la sfârşitul lor având loc punerea la vot: dacă se obţine majoritatea, atunci se prezumă că legea era necesară naţiunii, oportună, utilă, justă. Evident, nimeni nu va declara că e bună şi nici adevărată, căci binele şi adevărul nu ţin de ordinea juridică, nu sunt scopuri nemijlocite ale justiţiei. Spre deosebire de opiniile ce s-au confruntat în etapele preparatorii şi analizei parlamentare, legea adoptată are putere-prescriptivă; însă, e limpede că orice lege constituie soluţia aleasă de legiuitor la problema-legislativă-de rezolvat, problemă căreia i s-au susţinut soluţii alternative-opinii, cu argumente asumate personal în nume propriu sau în numele unei formaţiuni politice, dintre care a convins una, aceea votată majoritar de publicul parlamentar. Rămâne semnificativ faptul că acelaşi public, într-o situaţie ulterioară, poate să abroge în parte sau total legea emisă. Vreau să spun că logica deontică are în vedere dreptul obiectiv ca o entitate constituită, rămânând în afara ei procesul psiho-logic de constituire.

Activitatea de aplicare a legii antrenează mai mulţi participanţi care, respectând regulile de procedură, dezbat contradictorial şi în public asupra drepturilor subiective şi a obligaţiilor corelative – dacă sunt ilicite sau nu – asupra faptelor care ar fi infracţiuni, astfel ca orice persoană făptuitoare să fie pedepsită conform legii, iar persoana nevinovată să nu fie atrasă la răspundere. În urma expunerii opiniilor participanţilor, susţinute pe baza argumentelor extrase din probe şi din interpretarea legii, instanţa cântăreşte ea însăşi şi îşi asumă o opinie proprie, motivat, care constituie hotărârea *cu autoritatea de lucru judecat*. Înţelegeţi de aici rolul pe care îl deţine opinia raţională în drept şi tehnica argumentării şi neconstrângătoare.

Legiuitorul procedează la înregistrarea faptelor sociale nenormate juridic; dacă termenul de *grevă* nu este termen juridic, adică nu e definit şi cuprins într-o reglementare juridică, atunci faptul social de a nu se prezenta la lucru al lucrătorilor, asociat cu faptul prezentării unor revendicări proprietarilor întreprinderii, împreună, nu constituie un fapt juridic. Dacă faptul social respectiv, nereglementat, tulbură ordinea juridică existentă, atunci legiuitorul îl înregistrează atât la propoziţii descriptive, cât şi axiologice: "Muncitorii au întocmit o listă de revendicări", "Muncitorii nu s-au prezentat la lucru", "Muncitorii au cerut audienţă la conducerea acestei fabrici" etc; acestea sunt propoziţii descriptive adevărate sau false; b) "Muncitorii s-au revoltat", "Muncitorii sunt nişte leneşi", "Muncitorii sunt violenţi",

Scanned with OKEN Scanner

"Fabrica nu mai e utilă" sunt propoziţii axiologice deoarece cuprind termeni-valori – revoltă, lene, violenţă, util, judecăţile din (b) sunt judecăţi de valoare, formulate de cineva, de un subiect care a apreciat faptul că "nu s-au prezentat la lucru" prin termenul-valoare *revoltă*, faptul întocmirii listei de revendicări prin termenul-valoare (etică) *leneşi*. Subiectul care a apreciat faptul supus aprecierii i-a dat acestuia un calificativ (un atribut de valoare). Spre deosebire de descripţii, judecăţile axiologice (morale, dacă valoarea este una morală, politică, dacă valoarea e una politică etc.) angajează totdeauna atitudinea subiectului care le emite şi nu există pentru ele o metodă-sigură şi univocă de întemeiere raţională. Trecerea de la descripţia faptului în discuţie la conceptualizarea lui normativă – grevă – şi la elaborarea unui act normativ are loc, mai întâi, printr-o generalizare inductivă: dacă au loc mai multe fapte concrete, x, p, r ca nereprezentări la lucru ale "muncitorilor care ...", se constată un fapt social-tip; dacă faptul social-concret are ca efect tulburarea ordinii politico-morale existente, atunci el primeşte o evaluare politico-morală; pe baza principiilor juridice faptul-tip e reglementat juridic într-un act normativ. În norme valoarea se referă la faptul tip, petrecerea unui fapt individual, ulterior, atrage calificarea sa juridică după cum corespunde ori nu normei deja promulgate. Când alegem între normele ce s-ar potrivi cu faptul petrecut, în realitate potrivim (sau vrem să potrivim) acel fapt cu faptul-tip valorizat din normă. De exemplu, "X a făptuit cutare" căutăm să potrivim acel fapt cu faptul-tip valorizat din normă. De exemplu, "X a făptuit cutare" căutăm să potrivim pe "Cutare" cu valoarea de ultraj sau calomnie cuprinsă în normele respective.

Normele sunt exprimate prin propoziţii gramaticale *ipotetice* de genul "Dacă... atunci" ("Dacă avocatul a fost înscris în urma facerii tabloului, el va putea pleda în baza diplomei de avocat sau a cărţii de identitate") sau *categorice* (d.e., "cauţiunea se fixează de Ministerul Industriei şi Comerţului cu avizul consiliului superior de mine") fiind, însă obligaţii, interdicţii sau permisiuni. Într-o formulare ipotetică ipoteza indică situaţia acţională sau/şi condiţiile acţiunii, consecventul (dispoziţia) indică o anume conduită ce trebuie adoptată de judecător faţă de subiectul care a încălcat conţinutul consecventului (dacă avocatul nu a fost înscris, atunci el nu va putea pleda). În ipoteză nu stă descrisă o situaţie prezentă, ci una posibilă, iar instanţa încadrează fapta săvârşită în acea descriere pe care a considerat-o posibilă. După încadrare urmează sancţionarea făptuitorului cu una din sancţiunile prevăzute şi în limitele stabilite.

Cum procesul este public şi contradictoriu, iar judecătorul este obligat să asculte părţile şi să permită luminarea cât mai clară a faptei, adică descrierea cât mai riguroasă a faptei trecute deja, căci de această descriere depinde includerea ei în *fapta juridică tipică de care legea leagă consecinţe juridice*, participanţii la proces dezbat, împreună, descrierile *care se propun* şi ar constitui şi soluţii la respectiva problemă. Din momentul în care instanţa de judecată se socoteşte îndestulată, adică argumentele ce i s-au prezentat – *că aceasta şi nu altă descriere e admisibilă* – sunt necesare şi suficiente pentru a se retrage să delibereze, ea opreşte dezbaterea. În camera de chibzuinţă judecătorul alege între soluţiile propuse şi formulează un raţionament deontic în *modus ponens*. "Dacă subiectul cutare a

Scanned with OKEN Scanner

făptuit alfa și alfa are tipic ceea ce e cuprins în ipoteza Z3 și ipoteza Z3 aparține normei Ni care prevede sancțiunea Si, atunci subiectul cutare, autor al faptei din argumentarea cutare se sancționează în mod obligatoriu cu sancțiunea Si. Opțiunea judecătorului are autoritatea de lucru judecat – e o hotărâre de executat.

Desigur, judecătorul nu e ținut de soluțiile propuse în timpul dezbaterilor, de asemenea, el poate constata că descrierea alfa nu aparține riguros (suficient și necesar) nici unei ipoteze din sistemul de norme cunoscut. În această situație se află în fața unei lacune a legii și soluția se dă prin similitudinea între fapte; fapta constatat nejustificată trebuie sancționată și fapta nejustificată e incriminată indirect. Limbajul juridic proiectează asupra realității doar un fascicol de raze dintr-un unghi de vedere, și prin urmare, o luminează doar din acel unghi. Omul nu trăiește doar în realitatea luminată prin limbajul juridic și de aceea în elaborarea, în cunoașterea și aplicarea dreptului mai argumentăm nu numai prin apel la termeni juridici, ci și la alții – morali, medicali, economici etc.

În retorica juridică se folosește un limbaj complex, în care propozițiile se adună sub semnul valorilor juridice, întrucât despre prezența lor în norme, despre implicarea lor în comportamentele analizate, se discută. De pildă, prezentăm situația economiei românești în limbaj economic, prezentăm starea pădurilor noastre în limbajul silvicultorului și specialistului forestier și o facem descriptiv. Situația economică sau a pădurilor noastre poate fi prezentată și în limbaj juridic, evaluativ și descriptiv. În argumentarea care să susțină elaborarea de legi juridice privind economia sau pădurile noi venim cu argumente care unele descriu, altele evaluează și altele prescriu. Iar argumentarea o săvârșește cineva, o persoană anume, cu optica ei, asumându-și descrierile, evaluările, prescrierile.

O propoziție despre opinie are forma structurală generală "S (cineva opiniază că p: "Ministrul Culturii din România opinează că există prea multe jurnale", "Carl Sagan opinează că în sistemul alfa din Centaurul se găsește o planetă cu viață". Acest gen de propoziții descrie o stare de fapt: că un cineva are opinia cutare; el are valoare de adevăr: "Ministerul Culturii din România opinează că există prea multe ziare la noi" e adevărată dacă Ministerul Culturii a pronunțat o asemenea opinie și e falsă, dacă Ministerul Culturii nu a pronunțat o asemenea opinie.

O propoziție opinabilă are forma structurală generală "Eu, S, opinez că p": "Eu, Ministrul Culturii din România, opinez că există prea multe ziare la noi", "Eu, Vasilescu Ion, opinez că străzile din orașul acesta sunt murdare", "Eu, Carl Sagan, opinez că în sistemul alfa din Centaurul se găsește o planetă cu viață" etc.

Manierele de exprimare a opiniilor de către autorii lor sunt extrem de diverse, atât în scris, cât și oral, depinzând și de structurile gramaticale variabile de la o limbă la alta. Astfel, francezul nu scrie și nu spune "Sunt convins", ca românul, ci "Je suis convençu", pronumele "Eu" fiind expus expres. Dar se obișnuiește, în general, ca autorii opiniilor să omită modusul opinabil, prezentând numai obiectul gândirii "Ei, ce zici?" întrebă X pe Y, într-o expoziție de sculptură. "Mda, acest nud este avântat, proaspăt", i se răspunde. Or, "acest nud este avântat, proaspăt", reprezintă obiectul gândit al opiniei "Eu, Y, opinez că acest nud este avântat, proaspăt". Când un autor scrie "Suntem de acord cu acei gânditori care cred că valoare absolută e o contradicție în termeni", el indică într-o formă retorică

Scanned with OKEN Scanner

elegantă opinia sa "Eu, Z, consider (ca şi alţi gânditori) că valoarea absolută e o contradicţie în termeni".

Un alt autor scrie "Pentru a decide în mod just, în ce măsură dispoziţiile alineatului 2 din art. 46 al Decretului nr. 221/1960 se referă la vânzările de mărfuri cu plata în rate, trebuie să distingem două situaţii, şi anume..." Această formulare, la rigoare, trebuie citită astfel: "Eu, Mircea Costin, sunt convins că pentru a decide în mod just, în ce măsură etc." Înşişi legiuitorii emit opinii diferite, desigur, fără a preciza modalitatea opinabilă, subînţeles ca fiind convingeri; astfel, legiuitorul bulgar: "(sunt convins că) dispoziţiile legii privind procedura administrativă se aplică în cursul emiterii actelor administrativ individuale, în procedura de soluţionare a apelurilor formulate împotriva lor şi în executarea acestor acte)" dar "(Eu, legiuitorul cehoslovac sunt convins că) dispoziţiile codului de procedură administrativă sunt aplicabile în toate cazurile în care organele centrale şi locale ale administraţiei de stat decid cu privire la drepturile, interesele ocrotite de lege sau la obligaţiile cetăţenilor şi organizaţiilor".

Se dă impresia, în majoritatea cazurilor, datorită resurselor limbii, că am avea de-a face cu adevăruri-falsităţi uşor de demonstrat. Însă, dacă urmărim cu atenţie textele care continuă expunerea, iese în evidenţă opinia şi argumentarea ei: "Se pare că nu putem exclude metalogismele din tabloul metabolelor. Într-adevăr, putem fixa pentru fiecare dintre ele un protocol care stabileşte adevărul faptelor, pe care metalogismul îl contestă"[4] etc. Legiuitorul nu-şi argumentează opinia, ci o afirmă ca o bază a legii, ca un sistem de "motive", uneori, alteori o subînţelege.

Propoziţia "Totul e reductibil la mulţimi" e semantic adevărată sau falsă, spre deosebire de propoziţia "Opinia mea, Constantin Noica, este că totul e reductibil la mulţimi"; propoziţia "Temporalitatea este o proprietate primordială a lucrurilor" e semantic adevărată sau falsă, ca şi propoziţia "Spaţiu-timp are realitate de sine", spre deosebire de propoziţiile "Eu, G. J. Witrow, sunt convins că temporalitatea e proprietatea primordială a lucrurilor" şi "Eu, Costa de Beuaregard, sunt convins de realitatea de sine a spaţiului-timpului."

"Dreptul este o realizare contractuală", "Dreptul este realizarea voinţei clasei dominante economiceşte" sunt două propoziţii adevărate sau false, pe când "Eu, Epicur, consider că dreptul este o realizare contractuală" şi "Eu, Vladimir Hanga, sunt convins că dreptul este realizarea voinţei clasei dominante economiceşte" nu mai pot primi asemenea calificări. Nu ne-am mira întrebându-ne ce fel de propoziţii pot deveni obiecte gândite într-o opinie oarecare? De regulă, propoziţiile "Doi plus doi fac patru", "Azotaţii sunt solubili în apă", "Fisiunea nucleului de uraniu este însoţită de emiterea unei perechi de neutroni" să se constituie în "Mie, Y, mi se pare că doi plus doi fac patru", "Eu, X, consider că azotaţii sunt solubili în apă, "Eu, Z, contest cu fuziunea nucleului de uraniu este însoţită de emiterea unei perechi de neutroni" este permis oricui, dar vom face întâmpinarea că atâta vreme cât există o demonstraţie pentru prima propoziţie, un experiment pentru următoarele două, care le verifică univoc valoarea de adevăr, nici o opinie nu contează. Socrate observa că acolo unde nu există o unitate de măsură obiectivă, acolo există opinia. Cu termeni logici binecunoscuţi, o propoziţie e adevărată dacă corespunde realităţii exterioare ei, la care se referă,

Scanned with OKEN Scanner

şi falsă dacă nu corespunde acestei realităţi. Această realitate, exterioară, poate fi orice secvenţă de realitate: fizică, biologică, socială, chimică, psihică etc. De pildă, propoziţia "Mă gândesc" enunţă ceva despre un fapt mintal, aşa cum propoziţia "Azotaţii sunt solubili în apă" enunţă ceva despre un fapt chimic, propoziţia "Dreptul este o realitate, exterioară, poate fi orice secvenţă de realitate: fizică, biologică, socială, chimică, psihică etc. La fel propoziţiile negative ("Nu mă gândesc", "Azotaţii nu sunt solubili în apă" etc. enunţă ceva despre o realitate exterioară lor. Propoziţia "Mă gândesc" e adevărată dacă şi numai dacă mă gândesc şi e falsă dacă şi numai dacă nu mă gândesc; propoziţia "Azotaţii sunt solubili în apă" e adevărată dacă şi numai dacă azotaţii sunt solubili în apă şi falsă dacă şi numai dacă azotaţii nu sunt solubili în apă.

În drept propoziţiile nu sunt numai indicative şi verificabile univoc printr-o procedură-etalon; unele au ca realitate de referinţă legile (d.e, "Plafonul de credit a fost respectat"), altele au ca realitate de referinţă obiectul concret (d.e., "Acest om este nevinovat"), altele au ca obiect de referinţă principiile (d.e., "Cine dă şi cele ce sunt de trebuinţă ei") etc. De aceea, foarte multe dintre ele, nemăsurabile riguros univoc, se constituie în obiecte gândite în opinii.

Reluând condiţiile în care o propoziţie e adevărată sau falsă şi aplicând-o mecanic, opiniilor, ar reveni că dacă eu, X, am exprimat, opinabil o idee, implicându-mă – prin prezenţă fizică, prin semnătură, prin spusă – în această exprimare, atunci de unde ştie, cum reuşeşte să afle destinatarul – auditor ori cititor – că este ori nu opinia mea ca realitate de referinţă? Mai clar: opinia mea este în două lumi: în realitatea mea spirituală, înlăuntrul cugetului meu şi în afara mea, ca exprimare adresată; opinia exprimată cuiva, altuia decât subiectului său, redă sau nu redă starea interioară de opinie a subiectului, deci o stare intelectuală determinată; când cineva spune (scrie) "Eu, prietenul tău, consider că trebuie să te menajez", redă sau nu redă ce-şi spune lăuntric acest "eu, prietenul tău". În acest caz, "consider că trebuie să te menajezi" e adevărată dacă şi numai dacă în sinea mea, eu, prietenul tău, consider că trebuie să te menajezi, şi e falsă dacă şi numai dacă în sinea mea, eu, prietenul tău, nu opinez considerativ că trebuie să te menajezi.

În acest sens particular opiniile pot fi calificate în termenii adevărului şi falsului, deoarece au un denotat, un ceva exterior lor la care se referă: realitatea subiectuală a celui care le declină.

Dificultatea constă în aceea că această realitate subiectuală de referinţă o poartă însuşi subiectul care se cuprinde pe sine în propoziţie: "Eu, prietenul tău, sunt convins de nevinovăţia ta" e adevărată dacă şi numai dacă există în sinea mea, prietenul tău, convingerea asupra nevinovăţiei tale. În acest caz cum verificaţi valoarea de adevăr a opiniei mele?

Pe de altă parte, îl interesează, oare, pe destinatar această corespondenţă? Urmăreşte, oare, declaratorul opiniei să probeze această corespondenţă? Uneori da, alteori nu. Desigur juridic este interesat de argumentele care îi sprijină declaratorului obiectul opinabil, nu modalitatea opinabilă cu care e ataşat psiho-logic de obiectul gândit, aşa cum o exprimă, tot cu ajutorul argumentelor. Astfel, prin opinia exprimată "Eu, prietenul tău, sunt convins de nevinovăţia ta", eu am în

Scanned with OKEN Scanner

vedere dovedirea obiectului gândit ("tu eşti nevinovat") prin argumente care să întemeieze ideea de nevinovăţie a ta, cu convingerea mea cu tot, în această idee. Tu, destinatarul, primeşti şi ceri argument la ("tu eşti nevinovat") obiectul gândit aşa cum îl exprim, ignorând evident pe "sunt convins", pe care nu ai cum să-l verifici, însă tocmai admiţând ceea ce primeşti (ceri) sfârşeşti prin a fi atras în "sunt convins"-ul meu.

Să aplicăm aceste constatări la opinia juridică "Eu, X, consider că semnăturile părţilor de pe contract sunt autentice". Instanţa de judecată nu e interesată dacă opinia adresată de X coincide cu realitatea lui subiectuală, ci dacă are argumente pentru obiectul gândit de opinie – "semnăturile părţilor de pe contract sunt autentice". Să presupunem că X ar avea argumentele a, b, c, d, e, f. Înainte de a le prezenta, el va cântări aceste argumente, va aprecia capacitatea acestor argumente de a-i susţine *consideraţia* rostită, deoarece vizează ca şi instanţa să considere ca şi el. În consecinţă, va avansa, să zicem, argumentele b, d, f. Instanţa, la rândul ei, nu-şi propune să-şi însuşească pur şi simplu *consideraţia* altuia, ci să şi-o formeze pe a sa. Declaratorul ştie că argumentele, care pentru sine întemeiază *consideraţia*, nu întemeiază în chip necesar *consideraţia şi pentru altul*. În consecinţă, el apreciază nu capacitatea argumentelor de a întemeia *consideraţia sa pentru sine, ci pentru celălalt*, în cazul nostru pentru instanţă; b, d, g reprezintă, din punctul de vedere al lui X dovezi în favoarea unui obiect gândit opinabil *consideraţiv* pentru destinatarul concret – instanţa. Dacă reuşeşte, instanţa îşi va însuşi nu adevărul propoziţiei "semnăturile părţilor de pe contract sau autentice", ci *consideraţia lui X, ca propria-i consideraţie* "Eu, X, consider că semnăturile etc."

În acest caz, mai putem spune despre opinii că sunt adevărate sau false? Din exemplul de mai sus, putem constata că există două interese nu divergente, ci corelative; pe destinatar îl interesează obiectul gândit de întemeiat, pe declarator îl interesează modalitatea opinabilă prin care se întemeiază acelaşi obiect gândit pentru destinatar. Această dezbatere (nu dialectică – unilaterală) în discurs – sau bilaterală – în dialog caracteristic argumentativă constituie miezul retoricii, inclusiv al celei juridice.

Luând ca reper referinţa, vom deosebi între referinţa obiectului gândit, referinţa modalităţii opinabile şi referinţa opiniei ca întreg. Deoarece obiectul gândit se referă la varia realităţii vom uni aceste realităţi în una, generică, în raport de care enunţul propoziţiei va fi potrivit mai mult sau mai puţin, într-un fel sau altul; "Eu, X, consider că semnăturile părţilor de pe contract sunt autentice" este o opinie care cuprinde: modalitatea opinabilă "Eu, X, consider", referitoare la starea cognafectivă lăuntrică de consideraţie a lui X şi obiectul gândit "semnăturile părţilor de pe contract sau autentice" referitor la o stare de lucruri, obiectivată în contractul cu semnături autentice. Luată izolat, "semnăturile părţilor de pe contract sunt autentice" e o propoziţie constatativă oarecare, adevărată sau falsă, indiferent cine o afirmă. La ea s-a ajuns printr-un raţionament inductiv sau deductiv. Luată în cadrul opiniei: "Eu, X, consider că semnăturile părţilor de pe contract sunt autentice", propoziţia apare ca obiect gândit de cineva, subiect determinat, X, acest cineva întemeind-o cu argumente astfel alese încât să fie nu doar sieşi raţional instaurată, ci interesat să o transmită, să determine un altul să admită:

Scanned with OKEN Scanner

"Da, şi eu, Y, consider că semnăturile părţilor de pe contract sunt autentice". Însuşindu-şi opinia lui X (şi o face prin acceptarea raţionamentelor lui X, examinând atât forma, cât şi ce spun acestea), Y va decide împreună cu (sau ca şi) X. Or, aceste "ce spun" sunt propoziţii-argumente care: a) întemeiază cognitiv obiectul gândit, b) întemeiază afectiv prin limbaj potrivit modalitatea opinabilă, c) permit să se derive corect logic propoziţia opinată. Prin "ce spun" opiniile, soluţiile ca şi argumentele la ele, sunt juridice, politice, morale, ştiinţifice, simple observaţii etc. Opiniile soluţii şi argumentele la ele, juridice, politice, morale, ştiinţifice, simple observaţii etc. Opiniile soluţii şi argumentele sunt juridice dacă spun despre realitatea juridică, poartă valori juridice. "În materie succesorală, acţiunea prin care se cere numai partiţiunea fructelor mai este imprescriptibilă?" "Într-o opinie, s-a susţinut (A. Sitaru – *n.n.*) că şi în acest caz acţiunea nu va fi supusă prescripţiei extinctive, deoarece (urmează argumentul lui A. Sitaru – *n.n*) atâta timp cât fructele constituie accesoriul bunurilor indivizibile, ele au şi sub aspectul prescriptibilităţii soarta acestora." Dimpotrivă, într-o altă opinie (a lui M. Mâyo – *n.n.*) s-a susţinut că o asemenea acţiune este prescriptibilă în termen de trei ani[5]. Cum calificăm opiniile, în general, cele juridice, în special? În raport de ceea ce sunt ele în forul lăuntric al autorului şi cum apar în adresabilitate valoarea ar fi de sinceritate ("Spune-mi sincer opinia ta", "Fii sincer şi spune-mi ce crezi"), dar adeziunea la opinia celuilalt nu depinde, invariabil de sinceritatea ei; adeseori oamenii chiar se supără tocmai de opiniile sincere şi nu de puţine ori (îndeosebi când nu ne convine), îi etichetăm ca pe nişte fiinţe nedelicate, grosiere, brutale, ba chiar de-a dreptul necivilizate. Desigur, nu sinceritatea e cauza, ci felul în care e ea dezvăluită; arta diplomaţiei stă printre altele, să ştii cum să fii sincer.

În raport de destinatar opiniile au valoarea de *admisibilitate*; sinceritatea nu poate fi dovedită prin argumentare, nici prin demonstraţie, dar *admisiunea* e realizabilă sau nu prin argumentare. În codul de procedură penală se precizează că în camera de chibzuinţă judecătorii îşi spun opiniile lor şi ea hotărârea se dă cu majoritate, cel care e în minoritate exprimându-şi în scris propriul punct de vedere; având admisibilitate majoritară, opinia cutare devine hotărâre judecătorească; hotărârea minoritară nu e falsă, ci insuficient argumentată, neconvingătoare pentru a obţine majoritatea. Într-o echipă guvernamentală dacă trei miniştri au o altă opinie decât a majorităţii într-o problemă de stat, el demisionează, căci nu au voie să mineze unanimitatea opinabilă, dar nu se pune problema că se situează în fals. Membrul unei conduceri de partid, în dezacord opinabil cu restul conducerii e forţat să demisioneze, căci "subminează" unitatea opinabilă a partidului (a conducerii sale); prin urmare, argumentarea vizează în primul rând întemeierea admisibilităţii şi abia în al doilea rând valoarea de sinceritate.

Note bibliografice:

1. I. Rosetti-Bălănescu, *Principii de drept civil*, Bucureşti, 1945, p. 15.
2. I. Rosetti-Bălănescu, *op. cit.*, p. 15-18.
3. Actul normativ, adică actul ce cuprinde un ansamblu de norme, în articolele sale, este mijloc în raport cu scopul autorităţii normative; scopul, desigur, ar fi înfiinţarea unui

Scanned with OKEN Scanner

comportament generic conform modelului, manifest în fiecare subiect de drept. Acest act normativ constituie mijlocul de a-l determina pe subiectul concret să săvârşească numai acţiuni ordonate într-o reţea just organizată. De exemplu, actul normativ ce reglementează circulaţia rutieră în România cuprinde norma care obligă circulaţia autovehiculelor pe dreapta carosabilului. Această normă e mijlocul prin care conducătorii auto – cărora li se adresează norma – sunt constrânşi să circule pe dreapta carosabilului; prin aceasta se petrece evenimentul că toţi circulând astfel, circulaţia se desfăşoară într-o ordine de care beneficiază toţi. În cazul că un conducător auto încalcă prevederile normei, atunci, deoarece norma sancţionează, el este sancţionat pentru tulburarea ordinii.

4. J. Dubois, *Retorică generală*, Ed. Univers, Bucureşti, 1974, p. 196.
5. E. Safta-Romano, *Probleme teoretice şi practice – actuale din domeniul prescripţiei extinctive*, rev. Dreptul 10/1993) şi discuţii (în legătură cu problematica daunelor combinatorii, I. Lulă, rev. Dreptul nr. 9/1944) care combat şi susţin soluţii teoretice, fără a le califica drept false. Este enunţată o problemă: "Începând de la data de 12 mai 1993 a rămas fără nici o reglementare legală evaluarea pagubelor cauzate prin infracţiuni şi contravenţii silvice; în acest caz, organele abilitate constată infracţiunea silvică, dar nu au nici un criteriu legal să evalueze paguba, legiuitorul având alte preocupări. Soluţia: "...considerăm (adică autorul îşi asumă opinia sa) că unica soluţie posibilă (deci restul ar fi imposibile în opinia lui – *n.n.*) este aceea de a continua aplicarea Ordonanţei Guvernului nr. 2/1992 şi după data de 12 mai 1993 (deşi temeiul ei legal de a fi în vigoare a fost înlăturat prin art. 11 din Legea 42/1992, abrogat de art. 9 din legea 23/1993. Întrebare: cum putem lua în seamă ca unic criteriu legal, de evaluare a pagubei o ordonanţă guvernamentală ea însăşi fără temei legal? Autorul găseşte două argumente în favoarea opiniei sale-soluţie: a) dacă Legea 23/1993 nu a adoptat o nouă reglementare a problemei respective, poate se înţelege că acceptată tacit valabilitatea vechii reglementări; b) legiuitorul nu a abrogat expres ordonanţa guvernamentală 2/1992 şi atunci, se poate înţelege că accept tacit valabilitatea ei (Augustin Ungureanu, *Probleme teoretice şi practice actuale privind apărarea prin mijloace de drept penal a pădurilor*, rev. Dreptul nr. 9/1994, p. 60-61.

Scanned with OKEN Scanner

4. EXPLICARE, JUSTIFICARE, MOTIVARE

Poate că ar fi nimerit – şi bine, căci dacă se iveşte controversa, fiind în argumentare, e şi ea bună – să încep prin a spune un loc banal: ştiinţa explică lumea, pe fragmente, ea dă explicaţii, dar ce semnificaţie umană primeşte întregirea lumii – în care omul este – pentru omul însuşi? Adevărul ştiinţific este valoare epistemică supremă pentru oamenii de ştiinţă şi credinţă laică, pentru ceilalţi, o autoritate mitizată, un clişeu, un stereotip. Ştiinţele care *explică* omul nu-i stau acestuia ca model de viaţă; nimeni nu trăieşte conform teoriei sintetice a evoluţiei, nici conform teoriei lui G. Lucacs, nici conform aceleia a lui Lévi-Strauss. Ştiinţa (explicând) schimbă faţa pământului, dar nu-l schimbă pe om, observa A. Malraux, în *Lazăr*.

a) Tratatele clasice de Retorică atrag atenţia oratorului (autorului, utilizatorului) să nu lase ca emoţiile şi pasiunile să-i deformeze raţionamentele, dar nici ca raţionamentele să sacrifice sentimentele; firește, aceasta nu se realizează decât prin *cumpănire*, adică printr-un control reciproc al componentelor conştiinţei lui. Revine că cel care nu îşi subordonează riguros raţiunii sentimentele şi pasiunile este descumpănit, de bună seamă expus *seducţiei* cu argumente aparent raţionale, cel care stă deschis invaziei emoţiilor şi pasiunilor este tot descumpănit, însă expus *incitării* cu "argumente" care le stârnesc, le amplifică. Slăbiciunea raţionalului constă în faptul că el însuşi este întruchiparea logicii fără subiect şi, în problemele în care e implicată firea umană, dacă se face abstracţie de întregimea sinelui, aceasta generează o succesiune de greşeli în soluţionare.

De aici rezultă că toţi oamenii sunt *vulnerabili retoric*; utilizatorul (orator sau scriitor) *cumpănit* poate persuada un public *cumpănit*, poate *seduce* un public raţional, poate *incita* un public emotiv. Utilizatorul *necumpănit* nu poate realiza nici una din speciile discursului retoric, aşa cum publicul necumpănit poate fi manipulat împotriva voinţei sale. *Vulnerabilitatea retorică* este detectabilă prin investigarea complexului limbaj-gândire – la persoane sau la grupuri – procedând dinspre bagajul vehiculat de cuvinte, împreună cu modul acestora de exprimare şi structurare în frază, cu exprimările nonverbale, spre ceea ce au propriu subiecţii. Acest propriu, cognafectiv, dă discursul retoric caracter explicativ-justificativ.

Înainte de a detalia susţinerea noastră să distingem între procedurile specifice ştiinţei şi procedurile specifice doxativului. Când abordăm ideea unghiurilor unilaterale de vedere, aflate în relaţii de complementaritate între ele, sugerăm implicit că procedurile ştiinţelor sunt relative şi conduc la unilateralitatea adevărului promovat de o teorie sau de alta. Pe baza unor calcule, prof. Luis Alvarez elaborează teoria dispariţiei marilor reptile de pe Terra din cauza procentului excesiv de iridium în mediul lor de viaţă.

Pe baza altor calcule Everett Lindsay şi Noye Johnson au infirmat teoria lui Alvarez, fără ca aceasta să-şi piardă "atracţia prin simplitatea sa elegantă. Dar datele culese din teren nu au permis validarea ei, fapt care dă dreptul la existenţă

Scanned with OKEN Scanner

şi altor teorii", scrie M. Şerban[1]. Dacă "nu există nici o logică între straturile bogate în iridiu şi dispariţia dinozaurilor[2], atunci construcţia lui Alvarez nu poate fi numită *teorie,* căci nu explică nimic şi dacă nu explică nu poate să atragă prin simplitatea ei; o teorie nu atrage prin exprimare, ci prin ceea ce explică şi probează, respectând legile interne de coerenţă.

Pe baza unor observaţii sistematice Alvarez a elaborat o explicaţie ipotetico-ştiinţifică; apoi a verificat cu ajutorul datelor de teren şi al legilor cunoscute şi a obţinut categoricitatea adevărului din ipoteză, adică teoria. Robert Reynolds şi Michael Rampino au admis ipoteza lui Alvarez, ca răspuns provizoriu la problema ştiinţifică referitoare la dispariţia dinozaurilor dând altă interpretare datelor probatoare invocate de profesorul american, pe temeiul că acestea nu corespund propriilor lor date. Charles Officer şi Charles Drake au căutat să verifice teoria lui Alvarez din unghiul de vedere al paleomagnetismului şi au constatat că din acest unghi ea nu se confirmă. Geologii Everett Lindsay, Robert Butler şi Noye Johnson au aplicat teoria cu pricina în zona New Mexico, bogată în urmele de fosile de dinozauri, unde trebuia – conform ei – să existe un coeficient ridicat de iridiu în structuri de rocă; coeficientul nu a fost găsit, deci teoria nu se proba. Se poate observa că procedura ştiinţifică de testare antrenează examenul critic intersubiectiv, în înţeles popperian, apelul la grila invincibilă a principiilor logicii formale.

Metodologii spun că a explica înseamnă a deduce un enunţ, care descrie un obiect numit explicat, din enunţuri de legi şi din enunţuri despre condiţii în care acest obiect există. Definiţia explicaţiei exclude subiectul explicator din ea; adică, aici nu e vorba de părerea lui cutare, de evaluări personale între legi şi date, cum că acestea s-ar potrivi mai degrabă decât acelea etc. ci de conexiuni deductive şi inductive între enunţuri de legi şi datele observate şi contabilizate. Desigur, explicatorul se află îndărătul respectivelor date, dar se prezumă că nu el contează ci datele; explicatorul se află în îndărătul conexiunilor realizate, dar de asemeni se prezumă că nu el contează ci rigoarea conexiunilor. Să trecem în revistă câteva specii de explicaţii[3], deoarece ele sunt prezente şi în viaţa juridico-politică.

1. *explicarea cauzală* este răspunsul la probleme de forma "De ce x?" De ce stepele devin deşerturi? Din cauză că sunt suprapăşunate (suprapăşunarea stepelor este condiţia necesară şi suficientă a prefacerii lor în deşerturi), cum s-a observat în teren, şi legea lui Dansereau enunţă că orice modificare în biosferă datorită activităţii economice a oamenilor modifică biosfera. De ce sporeşte criminalitatea juvenilă? Din cauză că sporul de civilizaţie o ia înaintea sporului de cultură şi disipării ei în societate (condiţie necesară şi suficientă pentru creşterea criminalităţii juvenile) şi legea lui Clarck enunţă că dezacordul între confortul spiritual şi confortul de viaţă materială produce disfuncţionalităţi de comportament individual şi colectiv.

2. *explicarea prin mecanism* este răspunsul la probleme de forma "Cum are loc x?" Cum funcţionează electromotorul? Cum se întocmeşte statul de plată? Cum se promulgă o lege? Cum constituim o societate comercială? Descrierea riguroasă a modului în care funcţionează electromotorul se întocmeşte statul de plată etc., conform cu legile sau principiile cunoscute reprezintă explicarea prin mecanism.

Scanned with OKEN Scanner

3. *explicarea teleologică* este răspunsul la probleme de forma "Pentru ce, în vedere a ce, ce se urmăreşte în cazul x?" Pentru ce a falsificat actul de naştere? În vederea a ce a întocmit aşa statul de plată? Ce urmăreşte legiuitorul promulgând legea cutare? În ce scop s-a constituit societatea comercială cutare? Pentru ce a spus asta şi nu aia? Căutarea unei explicaţii teleologice are sens dacă şi numai dacă e raţional să admitem că desfăşurarea unui proces, unui fenomen are implicat un scop. Astfel, probleme de tipul "Pentru ce (cu ce scop) stepele devin deşerturi? Pentru ce (cu ce scop) sporeşte criminalitatea juvenilă? Pentru ce (cu ce scop) funcţionează electromotorul? sunt fără sens. Între "De ce a fost asasinat X?" şi "Pentru ce a fost asasinat X?" deosebirea constă că în primul caz dorim să aflăm cauza, în al doilea dorim să aflăm scopul. Or, cauza, se spune, este *totdeauna* obiectivă, scopul e *totdeauna* subiectiv."

Comportamentele *umane* au un scop, o ţintă, un ideal, mai mult sau mai puţin cristalizate, au motivaţii ce ţin de subiectivitatea noastră individuală, dar sunt şi *cauzate* de ceva ce determină şi trece prin şi rezultă din aceste scopuri, din aceste motivaţii. A deosebi cu grijă între cauze, motive şi scopuri este esenţial şi pentru legiuitor şi pentru politician şi pentru activitatea din instanţă. "Pentru ce îţi alungi copiii de acasă?" "Îmi alung copiii de acasă pentru ca (în vederea, cu scopul) să dorm liniştit, căci nu pot dormi liniştit decât dacă e linişte (condiţie), or copiii fac gălăgie (factor perturbator al condiţiei, eliminarea efectului (gălăgia) nu poate fi realizată decât prin eliminarea cauzei (copiii), deci îmi alung copiii (mod în care îmi asigur liniştea)". După cum se observă, autorul raţionamentului răspunde invocând fapte (gălăgia), scopuri, cauze şi motive, reguli şi principii de viaţă personală. Vom spune că, în acest caz, *se explică şi se justifică*.

4. *explicarea normativă* este răspunsul la problema în forma "conform cărei norme a fost încadrată (juridic, moral) fapta (făptuitorul) X?" De ce a fost condamnat X? Deoarece a calomniat (faptă juridică încriminată de Codul Penal în vigoare) şi calomnia se condamnă prin art. 206 c. p. Problema "A fost dovedită calomnia?" solicită o explicaţie procedurală, variantă a explicării prin mecanism. În alte cuvinte, se cere să se enunţe propoziţiile considerate calomnii, să se arate că ele au caracter defăimător, compromiţător, adică expun persoana calomniată la dispreţ public etc. Şi aici explicăm şi justificăm.

Discursul este *retoric nu prin lungimea lui*, aşa cum copacul este stejar nu prin grosime, iar crocodilul e reptilă nu prin ochii săi; de asemeni, discursul este retoric nu prin prolixitatea limbajului şi nici prin avalanşa de argumente, ci prin psihologica structurii lui explicativ-justificativă, fie cumpănită (persuasiunea), fie descumpănită (seducerea şi incitarea).

În fondul ei originar, ideea de just înseamnă poruncă persistentă cum zice Cicero[4] – "*iussa ac vetita*", "*pernicioasa eu iniust iussa*" – Fiind ceea ce are conformitate cu *ius* – poruncă bună, sfântă şi pură – justificarea ar însemna o mărturisire întru poruncă, o deducere conformă cu aceasta şi corelată cu principii ce ar da rost unei anumite lumi, fără a mai fi explicată. *Explicările* sunt construite prin proceduri axate eminamente pe obiect,[5] *justificările* sunt construite prin proceduri axate pe subiectul care vede pe sine prin obiect; *motivaţiile* trimit la trăirile subiectului motivator, la schemele lui de cântărire a lumii nu cum e ea,

Scanned with OKEN Scanner

ci cum ar vrea el să fie, justificările angajează *valoric* subiectul în obiectul văzut de acesta. În viaţa juridică, morală, politică subiectul vede obiectul şi se caută pe sine în obiect, cântăreşte cântărindu-se pe sine, pendulând de la motivări la justificări pentru care cheamă şi explicări. Justificarea strictă este testabilă cu ajutorul principiilor şi valorilor juridice (morale, politice) – direct sau prin interpretarea lor – şi acordul intersubiectiv asupra acestora ţine de consens, dacă procedura se respectă[6].

A fost dovedită fapta cutare cu atributul juridic evaluativ de "calomnie"? Nu existenţa faptei ne interesează, ci existenţa faptei care să-şi întrunească însuşirile, prevăzute de lege, de calomnie, căci de ele sunt legate consecinţe juridice. Prevederea din art. 206 c. p. nu are valoare de adevăr actual, deoarece nu are un referent real actual, dar poate sta ca referent pentru propoziţia juridică de valoare cognitivă despre un caz determinat. În acelaşi timp, această propoziţie este justificată, adică dă viaţă justului cuprins în norma juridică invocată. Norma juridică valorifică, în felul ei, în materia ei, principiile şi valorile de drept, le în-dreptăţeşte într-un sistem de drept în vigoare, general şi abstract, *hic et nunc*, dar se şi în-dreptăţeşte prin ele. Încât, raţionamentul retoric juridic nu vizează descoperirea unui adevăr, în sens strict cognitiv, ci explicarea justificativă a unei concluzii corect obţinută, adică întemeiată pe fapte şi pe lege, pe principii şi valori. Chiar o propoziţie zisă de fapte, în drept solicită amendamente serioase; descrierea unor evenimente, a unor acte este o dovadă factuală dacă şi numai dacă ea conţine elemente de evaluare judicioasă. Însăşi fapta nu e o probă a veridicităţii, căci faptele nu sunt adevărate sau false, ci propoziţiile care le descriu, iar o propoziţie factuală adevărată nu e şi juridică decât dacă legea îi conferă relevanţă juridică şi îi conferă asemenea relevanţă dacă se subordonează valorilor juridice, se justifică.

Pe de altă parte, întrebarea "Cum s-au petrecut lucrurile?" capătă o seamă de răspunsuri ca *descrieri fizicaliste* (Afară ploua, pavajul era ud, bătea vântul, covorul era verde) sau *fizicalist riguros ştiinţific* (forţa vântului era de 15 m/s din direcţia nord-nord vest), dar şi *descrieri subiectuale* (avea privirea rătăcită, vorbea precipitat, buzele îi tremurau de emoţie, zgomote ciudate se auzeau din parc etc.), *reproduceri* doxative a unor discuţii, a unor documente citite, a unor texte văzute, a unor audiţii radio (El zicea, ea zicea, da' el a zis, numa'că ea a zis, el se prefăcea, ea se alinta etc.), ca *opinii despre* obiectele şi persoanele descrise (Cred că ar fi putut să-l doboare, mi se pare că nu-l prea iubeşte, simt eu că o suspecta pe cumnată-sa, sunt sigur că abia aştepta să rămână singuri etc.).

Caracterul explicativ-justificativ al discursului retoric se întemeiază pe aceea că interesul nostru pentru adevăr nu poate fi separat de factori externi lui, care îndeplinesc roluri potrivite în microdeterminările referitoare la ariile de veriformitate căutate şi, când acestea sunt stabilite, ne şi asumăm ceea ce am găsit.

Se află instalat în asumare subiectul care înţelege că înţelege, reuşind să-şi denunţe, într-o polemică lăuntrică, partea de subiectivitate ascunsă, printr-o regulă de metodă; faptele întemeiază valorile iar valorile constituie criterii în stabilirea sancţiunii făptuitorului. Asumarea este conştiinţa unui subiect care se are pe sine ca obiectiv, astfel încât el şi obiectivul său se controlează reciproc, prin raportare continuă la realitate, în termenii valorii la care a optat.

Scanned with OKEN Scanner

Și atunci, obsesia depersonalizării subiectului cunoscător, în drum spre obiectul de cunoscut, apare ca o anomalie, normală printr-o înțelegere de logică simplistă: unul sau opusul unului. Adevărul este valoare și, ca orice valoare, predicativizează ceva dintr-o gândire scăldată de conștiință; nu de gândire ca gândire morală sau imorală, nu de gândire juridică sau nonjuridică, politică sau nonpolitică, liberală sau sechestrată, visătoare sau violentă, ci numai și numai din gândirea în conștiința cuiva, individualitate, unde poate fi liberă sau nu, morală sau nu, juridică sau nu, etc.; abia așa poate să se instituie pe sine față de sine și să se comunice.

Discursul *retoric juridic* se referă la o activitate explicativ-justificativă de întemeiere a normei și de aplicare a ei, discursul *retoric judiciar* se referă la recompunerea unor evenimente trecute din perspectiva calificării și sancționării celor care au produs respectivele evenimente, conform cu normele în vigoare; nici unul, nici celălalt nu refuză științificitate[7]. Dar ambele sunt mai mult, căci juristul – zice comentatorul – cum *in arte logica peritus esse tamen suum per so modum docendi et discendi habuit et opinionem privatam et iudicium quasi sectum et ab aliis separatum*; în alte cuvinte, propunerile au o deschidere cognitivă, care orientează spre anume orizont și – sau tocmai de aceea – datorită prezenței judecăților de valoare și preferințele autorului (utilizatorului), una justificativă.

Publicul (individual sau colectiv) *este vulnerabil la explicații în limitele ignoranței sale acceptate*; sub această limită el respinge explicația, opunându-i credința (experiența personală sau dogma religioasă), peste această limită el face critica dovezilor ce i se aduc. Vulnerabilitatea la explicații constă în admiterea lor așa cum sunt prezentate, fără vreo reflecție asupra unilateralității adevărului evidențiat, fără examinarea personală a demersului explicativ; autoritatea științifică, având o forță covârșitoare, constituie o premisă utilă pentru vulnerabilitatea retorică. Astfel, în instanță poate fi invocată explicația dată de doctrină, prin teoria cutare, care are șanse să fie acceptată, în limitele ignoranței destinatarului. Sub limitele ignoranței acceptate publicul nu mai e vulnerabil la explicații – lucru firesc, de altfel – și atunci îi valorificăm exclusiv vulnerabilitatea retorică, adică putem să atacăm cu alte mijloace credința sa. Dacă publicul stă în *credința* că dreptul provine din fapte, că soarele se învârte în jurul pământului, că omul are ca strămoș maimuța, atunci nici o teorie științifică nu-l va zdruncina; persuasiunea e cel mai potrivit remediu, aceea în care găsim contrajustificări și contraindicații la justificările și motivațiile lui[8].

Un public critic* față de dovezile aduse de o explicație creează acea situație de intersubiectivitate, de care amintește Popper, utilă în cercurile de competenți, dar neconvenabilă ca premisă a vulnerabilității retorice. Astfel, într-un fel tratează sociologii explicația ce o dă un sondaj științific pe o temă oarecare, altfel publicul deja încredințat și altfel publicul care își acceptă ignoranța. Popper se adresează unui public care aspiră la rigoare logică și libertate față de dogme[9], la aplicabilitatea practică a teoriei și la aventura cunoașterii; ori, retoric exact acela "va fi de acord cu mine" care "acceptă explicația și justifică valoarea ca și mine", nu care

---

* Critica poate privi forma logică sau conținutul. Critica, în al doilea caz, poate fi efectuată în cunoștință de cauză (competent) sau diletant, în stare de amatorism. "Abia cunoscând legea (juridică – *n.n.*) știm de ce mi-am pierdut încrederea în ea", scria Gassemmius.

Scanned with OKEN Scanner

"demonstrează (experimentează) ca şi mine (în demonstraţie şi experiment "ca şi mine" e de prisos).

În cazul unor probleme cu soluţii univoce, *metoda explicativă*, axată eminamente pe obiect, nu are nevoie de persuasiune (Nu persuadăm că suma unghiurilor unui triunghi euclidian este de o sută optzeci de grade) iar convingerii i se dă sens de produs al avansării de argumente pur raţionale, cum zice M. Baciu; la fel se petrec lucrurile în interacţiunea cognitivă axată pe cunoştinţe: Williams şi Pickup au dezvoltat ideile lui Yukawa ca ipoteze de lucru, nu ca declaraţii ale savantului japonez. În explicaţie sunt corelate cunoştinţele anterioare cu ipotezele despre obiect; abia când subiectul nu poate fi omis, când relaţia cognitivă e axată pe el, *metoda e explicativ-justificativă.*

b) Folosim termenul de *justificare* în sensul de "ceea ce are loc conform cu principii şi valori morale, juridice, politice" pe care îl aplicăm propoziţiilor nondescriptive; astfel o normă juridică, în plus de coerenţă logică internă, este necesar legală şi trebuie să fie justă. Necesitatea legalităţii ţine de sistemul de drept în vigoare în care se află conexată şi oportun integrată. Dar legalitatea nu substituie justeţea; norma juridică are justificarea de drept în principiile şi valorile pe care le exprimă; principiul dreptului oricărui om la viaţă nu justifică existenţa unei norme care să permită condamnarea la moarte a cuiva, principiul libertăţii de conştiinţă nu justifică norme care să oblige cetăţeanul unui stat să adopte o religie. Noi spunem că şi normele morale au sau nu au justificare în raport de principiile morale pe care le exprimă; dar nu numai normele, ci şi opiniile, recomandările, evaluările, intenţiile sunt sau nu justificate după cum "substanţializează" principii şi valori morale, juridice, politice etc. O crimă poate fi explicată sociologic, psihiatric, biochimic, prin cauze, prin mecanism, ca un ceva făptuit, de sine, într-un context, invocând legi biochimice necesare; dar nu există crime, ci fapte care, din perspectivă juridică, primesc apreciativul de *crime*. Ele s-ar *motiva* sub unghiul de vedere al autorului, s-ar *explica* sub cercetarea obiectuală a psihologiei, dar dreptul (ca şi morala, ca şi politica) leagă obiectul de subiect dând răspuns explicativ-justificativ; explicaţia nu e suficientă pentru a sancţiona, justificarea nu e suficientă pentru a absolvi.

Totuşi, justificarea suportă această slăbiciune inevitabilă cu dublu aspect: unilateralitatea temporară a enunţurilor (cognitivul) şi alegerea interesată a acelor formulări care să dea o cât mai pregnantă acreditare sistemului de valori, promovat să se dezvolte pe cutare perspectivă. Construcţia afectivă a sistemului ales propune, firește, şi cunoaşterea enunţurilor ce urmează a fi aliniate. Rezultă o opţiune teoretică, a cărei putere explicativă e diminuată şi, prin urmare, justificarea recurge la accentuarea pe subiectul implicat în alegere. Principiile de metodă sunt, într-un fel, porunci, adică "aşa trebuie să fie gândit", iar aserţiunea cutare, avansată, e nu numai adevărată, ci şi justă (justificată), căci justeţea ei vine din aceea că se subordonează poruncilor născute în pântecul principiilor. Discursul retoric nu mai stă pe discutarea principiilor juste, ci pe dezvoltarea argumentelor la aserţiunile ce se încadrează în lumea ce implică principiile.

Observăm că precaritatea are avantajele ei dacă şi numai dacă productivitatea cunoaşterii e unită cu întemeierea opinabilă printr-o procedură de argumentare,

Scanned with OKEN Scanner

într-un delimitat asumativ adecvat, adică psihologic. Încât, justificarea nu ține de logica inductivă, nici de aceea deductivă, fiind un demers mai complex decât îl poate susține o structură formală[10]. Justificarea, apare din cele spuse, seamănă cu verificarea în sens discriptiv, seamănă cu invocarea probelor juridice sau morale sau din cine știe care experiment, folosirea ei anapoda neprovocând nici un frison autorilor[11]. În viziunea lui Th. Ribot raționamentul justificativ e net teleologic, de o mare sărăcie argumentativă, o manifestare parțială a instinctului de conservare: "Acela ce are o credință arzătoare într-un om, într-un regim politic, într-o formă de guvernământ nu recunoaște niciodată neputința acestora, nu capitulează în fața eșecului, ci caută în afară simulacre de cauze"[12]. Bătrânul înțelept disprețuiește justificarea ca pe orice aparență de demonstrație, fidel fiind spiritului cartezian, pentru el aici concluziile sunt hotărâte din capul locului – explicit sau implicit – subiectul invocă o cât mai mare diversitate de premise din care să le derive, cu respectul strict al legilor de gândire corectă*. "În fond, însă, există o tendință dominantă o preferință individuală, o subiectivitate care, disimulată sub acest aparat logic, ghidează spre un scop fixat dinainte"[13].

Constatarea lui Ribot e adevărată oarecum; ceea ce numește concluzie dinainte hotărâtă sau scop deja fixat reprezintă teza-alternativă-soluție-opinie de argument. Ea nu este înainte de alegere; în activitatea de alegere a ei se caută propoziții-argumente din care opinia să decurgă cu necesitate, criteriile afective și de materie intervin și subiectul optează pentru acea opinie care în exterioritatea lui devine *soluția sa propusă*. Cum ar răspunde Ribot, eventual contemporan lui J. J. Rousseau, observației acestuia: "Dacă este undeva pe lume un stat mizerabil în care fiecare nu poate trăi fără să facă rău și în care cetățenii sunt șarlatani din necesitate, acolo nu trebuie să spânzuri pe răufăcător, ci pe cel care îl silește să fie astfel"[14]. Fiind vorba de stat, răspunsul ar trebui să se refere la organizarea politică și la sistemul lui juridic; în acest caz, autoritatea ar oferi concluzii din principii indiscutabile, pe care le-ar justifica în sensul concluziilor hotărâte din capul locului. Caracterul teleologic al raționamentului justificativ, după Ribot, stă în aceea că nu aduce un spor de cunoaștere, concluzia-scop în slujba valorii căreia sunt puse premisele fiind o teză anticipat adevărată și promovată cu orice preț, fără vreo cercetare diaporematică; "ținta este definită înainte ca drumețul să pornească la drum", drumețul luându-și libertatea să aleagă drumul, eventual prin evocarea unei practici individuale, convertită în temeinicie rațională.

Un american, Backman, în cartea sa *Justification*, născocește tot felul de reglementări provinciale, pragmatice, fără să distingă, printre altele ceea ce e deosebit (repetă eroarea ribotiană de omisiune): între raționamentul care conduce la concluzia-scop și raționamentul care propune scopul. Cu excepția unui *pistis*, o propoziție asumată e rezultatul unui proces de gândire, indiferent dacă este sau pare a fi adevărată. Dacă vom caracteriza scopul drept enunțul unei stări

---

* Altfel spus: cineva *crede arzător*, adică nedovedit *more geometrico*, deci nerațional, că regimul republican e forma perfectă de regim politic. Apoi, pentru a da credinței lui speranță de logicitate, caută propoziții "evidente" care, stând de premise, să conducă la credința lui concluzie, printr-un raționament deductiv.

Scanned with OKEN Scanner

posibile viitoare a unui sistem de acţiune imaginat de agent, atunci întreb: ce fel de raţionament l-a condus pe respectivul agent la acel anunţ? În alţi termeni, fixarea scopului e exterior logicii? Nu cumva în însuşi actul fixării găsim justificarea? Mă întreb şi găsesc mai multe răspunsuri provizorii, corect construite de altfel, fiecare. Aleg nu doar răspunsul cu gradul cel mai înalt de verosimilitate pentru mine, ci şi cel mai consistent justificat. În acest caz, am ţinta pe care alegerea mi-o impune, prin cântărire. Justificarea posterioară, faţă de altcineva, constituie firesc un lucru, "explicarea" asumării şi iniţiativei de comunicare.

c) Backman identifică justificarea cu motivarea şi logica preferinţei subiectuale cu raţionamentul dogmatic. Faptul că o propoziţie este asumată în valoarea ei nu-i conferă nota de scop decât într-un sens particular: în raport cu argumentele expuse ca să o sprijine. Dar, în atare manieră, orice aserţiune făcută argumentativ – indiferent de materia ei – este scop! Fără a fi asumată, de fapt, respectiva aserţiune e căutată, descoperită, recunoscută ca alternativă admisibilă, comparată, admisă prin tot atâtea succesiuni de raţionalitate, refuzând justificativul e, în fond, refuzul arbitrariului provenit dintr-o temporaritate autoritaristă. Situaţia decurge din ceea ce Rousseau remarca: "În anumite privinţe, ideile sunt sentimente şi sentimentele sunt idei. Când, preocupaţi mai întâi de obiect, nu ne gândim decât prin reflexie, este o idee; din contră, când impresia primită stimulează mai întâi atenţia şi nu ne gândim decât prin reflexie la obiectul care o determină, este un sentiment"[15]. Ideile, oricât le-am studia în nuditatea lor formală aflătoare în spiritul uman poartă o energie afectivă, cum observa şi Odobleja, în afara căreia autonomia pe care şi-o afirmă subiectul e de neconceput[16].

Fără îndoială, între Backman şi Ribot, francezul are dreptate; o credinţă, o prejudecată acţionează, în anumite împrejurări, asupra explicaţiilor şi teoriilor, al căror autori pretind cu sinceritate a fi "obiectivi din punct de vedere ştiinţific"*.

Aici justificarea are sensul trimiterii la constante teoretice, cum zice Popper – "A justifica o ipoteză e mai mult decât a o verifica sau întemeia cel puţin ca probabilă"[17] – sau de fondare subiectivistă, nu de subiectualitate, de înţelegere conceptuală. Consecinţa este, pentru discursul retoric, pedalarea pe aspectul apodictic-autoritarist ("Trebuie să fie clar că...", "Trebuie să înţelegem că...", "Este necesar să admiţi că...", "Suntem obligaţi să apreciem că..." etc.), conform căruia aceste valori întemeiază invincibil (cele care trebuie, e necesar, suntem obligaţi să...), altele pur şi simplu, nemaiexistând; orice expansiune a eu-ului dincolo de ele desemnează o infracţiune la raţiunea teoretică şi practică.

Argumentarea structurată apodictic-autotarist nu persuadează; între retorica lui Napoleon de la Piramide şi aceea de la Leipzig distanţa e uriaşă: prima provenea de la o personalitate care impunea, a doua de la un dictator care dispunea. Discursurile lui Hitler îi fascinau pe cei fideli, îi captivau pe cei indecişi şi îi

* Criticii Retoricii folosesc expresii cât mai omate în care cuvântul "ştiinţific" joacă un rol de capcană manipulatorie: "a lustrui ştiinţific pantofii", "a elabora un program ştiinţific de alimentare a populaţiei", "a planifica ştiinţific relaţiile sexuale din familie", "a ne folosi ştiinţific gândirea", "a dormi ştiinţific" şi alte expresii NU fără sens, ci cu un scop ascuns.

Scanned with OKEN Scanner

amenințau pe oponenți, dar nu persuadau în sensul retoricii stricte. Obsesiva repetare a lui "trebuie să", în discursurile liderilor comuniști deghiza obsesia lui "este obligatoriu să". Argumentarea justificativ-motivațională este tipică discursurilor retorice seductive și incitative în fața unui public particular, tulburat îndeosebi de nevoi primare și secundare[18].

Discursul retoric explicativ-justificativ, așadar, trimite la descrierea unui "(nu) este cum (nu) trebuie să fie", la timpul prezent sau trecut, sub semnul veriformității argumentelor propuse – adevăruri unilaterale, asumate, pe de altă parte trimite la implicarea subiectului în respectiva descriere a valorilor privitoare la principii și valori. Astfel, legiuitorul explică-justifică necesitatea-obligativitatea cutărei legi, adică în conștiința publicului de cetățeni, destinatarul, să se cristalizeze convingerea că acea lege juridică se înscrie în legitatea istorico-naturală și corespunde principiului Dreptății (legile obiective plus voința de dreptate a legiuitorului), deci obligativitatea e și necesară, și justificată. Judecătorul explică-justifică necesitatea-obligativitatea hotărârii pronunțate, prin rezolvarea *publică* a lui *questio facti* și *questio iuris*. Politicianul explică-justifică necesitatea-datoria publicului de a-i urma sfatul, spre binele și fericirea lui etc. Ziaristul explică, justifică necesitatea-preferabilul pentru un public liber în adoptarea unei atitudini. Bineînțeles că fiecare din aceștia pot apela și la discursuri justificativ motivaționale, cu o structură argumentativă proprie.

Note bibliografice:

1. M. Șerban, *Omul și astrele*, Cluj-Napoca, p. 158.
2. Idem, p. 160.
3. Vezi și G. von Wright, *Explicație și înțelegere*, București, 1994, ca și T. Dima, *Explicație și înțelegere*, Iași, 1995.
4. Cicero, *de Legibus*, II, 4, 5.
5. "Scientia est assimilatio mentis ad rom scitam", observă Toma d'Aquino, preluată de Popper, de Pârvu, de Hollis și de mulți alții.
6. K. Popper (op. cit., p. 81) zice "o luptă de opinii rațională, bazată pe argumente, poate avea loc însă numai între cei care urmăresc același scop; alegerea scopului este însă o chestiune de opțiune, opțiune asupra căreia nu poate exista o discuție de argumente" și adaugă "*Consider* că între parteneri de discuție care sunt interesați în cunoașterea adevărului și gata să acorde atenție argumentelor celuilalt este posibilă o discuție rațională". În primul rând, nu e posibilă o luptă de opinii *decât* rațională și *numai* bazată pe argumente; în al doilea rând, comunitatea de scop e *convingerea celuilalt* de "adevărul tău", *dar* materiile scopului sunt fundamental diferite; în al treilea rând, nu *discuția* are parteneri, ci *dialogul*; în al patrulea rând, dacă partenerii dialogului nu acordă atenție argumentelor celuilalt dialogul nu există, nu că ar fi irațional; în al cincilea rând, Popper face observații pe cât de superficiale, pe atâta de nepotrivite. Mult mai interesante sunt remarcile lui N. Ivanciu, *Epistemă și receptare*, București, 1988, p. 16-19.
7. Rosetti-Bălănescu, *Drept civil român*, București, 1943, pag. 732-735; E. Mihulesc, *Sistemul probator în procesul civil*, București, 1970, p. 67-69; I. Stoenescu, *Drept procesual civil*, București, p. 341 și urm.
8. Ținând seama și de opinia lui J. J. Rousseau, *Emil*, București, 1973, p. 276.

Scanned with OKEN Scanner

9. Despre rolul dogmei avem acest text semnificativ: "După cum o femeie de o frumuseţe sublimă, găsită într-o mulţime de prizonieri de război, nu este introdusă în palatul domnitorului până ce părul şi unghiile ei nu vor fi tăiate... tot astfel aceste cărţi să fie examinate cu rigoarea necesară şi cu atenţia ce se impune, eliminând orice eroare cu cea mai mare grijă" (apud B. Haureau, *Histoire de la philosophie scolastique*, Paris, 1980, t. II, vol. I, p. 115-116).
10. Perelman precizează "Nous nous proposos d'appeler persuasive une argumentation qui ne pretend valoir que pour un auditoire particulier er d'appeler convaincante celle qui est censée obtenir l'adhésion de tout être de raison", în *Traité de l'Argumentation*, Paris, I, p. 36.
11. Th. Ribot, *Logica sentimentelor*, Bucureşti, 1988, p. 112.
12. Idem, p. 112-113.
13. Ibidem.
14. J. J. Rousseau, *op. cit.*, p. 175.
15. Idem, p. 276. Şi W. A. Backman, *Justification*, Cincinnati, 1982, p. 18.
16. Şt. Odobleja, *Introducere în logica rezonanţei*, Craiova, 1984, p. 73.
17. K. Popper, *op. cit.*, p. 298.
18. Despre riscurile acceptabilităţii sugestive în S. Ajsseling, *Rhetoric and Philosophy in Conflict*, London, 1976, p. 127-138.

Scanned with OKEN Scanner

PARTEA A III-A

PRINCIPIILE RETORICE

Scanned with OKEN Scanner

1. PRELIMINARII

Aflăm, descoperim, cunoaştem, contemplăm, preţuim, decidem, alegem folosind acest instrument – gândirea – pentru care vechii greci aveau termenul ambiguu *logos*. Firesc lucru – aşadar, ca ştiinţa care cercetează instrumentul (Organon, zicea Aristotel) să primească numele de *Logică*. Din binecunoscuta definiţie "Omul este fiinţă raţională" ar rezulta nu doar că fiinţa nonraţională nu e om, dar şi că orice fiinţă raţională e om, la fel că orice om este raţional (indiferent de vârstă, sex, naţionalitate, etnicitate, nivel de cultură, capacitate intelectuală, avuţie, rasă etc). Pare să fi spus un loc comun dacă nu am întâlni şi azi persoane care să ierarhizeze specia noastră oameni-suboameni-supraoameni.

Raţionali, oamenii raţionează prin raţionamente, derivând în chip ordonat, adică după legi logice, o cunoştinţă nouă din cunoştinţe deja ştiute. Derivarea poate fi efectuată deductiv, inductiv, abductiv, analogic, reductiv, mijlocit sau nemijlocit; ştiinţa Logicii se preocupă, în principal, de studiul inferenţelor, cu descoperirea legilor de raţionare, astfel încât să distingem riguros între inferenţele *valide*, care conduc necesitatea de la cunoştinţe adevărate la cunoştinţe adevărate, şi cele nevalide, care pot conduce la cunoştinţe false, deşi pleacă de la cunoştinţe adevărate. Ştiinţa Logicii este *formală*, adică operează nu cu raţionamente concrete, ci doar cu forma lor logică, desigur cu propoziţiile – elemente structurale ale acestei forme, cu termenii – elemente structurale ale propoziţiilor, cu specificul conexiunilor formale dintre ele. Ideile (gândurile) noastre sunt logice întrucât sunt în formele raţionale ale termenilor, propoziţiilor şi raţionamentelor. Structurile sunt, fireşte, tot formale; conexiunile dintre propoziţiile raţionamentului, dintre raţionamente, dintre termenii propoziţiei, dintre propoziţii sunt tratabile formal. De asemeni ştiinţa Logicii consideră propoziţiile sub aspectul valorilor de adevăr – adevărat, fals – care presupun, fără a fi totuna, conceptele epistemologice de adevăr sau fals. Pentru logica bivalentă, de pildă, orice propoziţie indicativă, descriptivă are o valoare de adevăr – adevărat sau fals – indiferent de conţinutul ei cu sens. Dacă premisele (propoziţiile) unei inferenţe sunt luate ca adevărate prezumtiv şi dacă inferenţa e validă (respectă legile formale de construcţie), atunci, conform prezumţiei iniţiale, şi concluzia e cu necesitate adevărată, indiferent de conţinutul ei.

În acest sens, Piaget nota că ştiinţa Logicii "nu decide dacă o propoziţie e adevărată sau falsă în raport cu experienţa; pur şi simplu primeşte cu titlul de date un anumit număr de enunţuri, unele calificate ca adevărate şi altele ca false, şi activitatea ei proprie începe cu compunerea formală a acestor enunţuri, adevărate sau false prin ipoteză. Ea arată deci – şi acesta e rostul său în exclusivitate – cum ajung aceste enunţuri combinate între ele la consecinţe formale necesare sau la contradicţii, după felul în care sunt sau nu respectate anumite structuri formale de compunere"[1].

Scanned with OKEN Scanner

De aceea, afirmația "fiecare gândește după logica lui" este falsă căci formele, structurile, operațiile, legile de raționare sunt generale și necesare omului, nu pot fi create de cineva sau distruse de altcineva. Afirmații ca "fenomenul social al dreptului are logica sa", "viața are logica ei", "politica are propria-și logică" se referă, fiecare, la un specific al ordinii lucrurilor, de aici sau de acolo, nu la ordinea formală discursivă, aceeași în orice gândire normală.

S-a observat că gândirea este numai întrupată în limbaj, că restul existențial al limbajului îl constituie întruparea gândirii; deși distincte între ele, acestea nu pot ființa separat. Și încă, gândirea se aplică în comportamente, în fapte, în acțiuni, în nesfârșita varietate a acestora și se referă la o realitate. În practică nu există gândire ca gândire, ci gândirea cuiva determinat, a unui subiect care gândește despre ceva, în vederea a ceva, într-un limbaj oarecare; formele logice, asupra cărora stăruie știința Logicii, nu există ca atare în mintea nimănui, ci purtând un conținut cognitiv determinat, particular. Dar nu formele logice decid asupra conținutului cognitiv, ci acesta asupra lor; "Împrumută-mi pixul, te rog!", "Cred că mâine va ploua", "Protonul este o particulă elementară" sunt cunoștințe care au formă logică propozițională, dar de specii diferite. Prin analogie, raporturile juridice civile, administrative, penale sunt manifestări particulare ale raportului juridic. Când studiem raportul juridic știm că el nu există ca atare, ci prin diferitele lui specii; așa cum raportul juridic penal nu-i nici mai mult, nici mai puțin raport juridic decât cel civil, dar are caracteristici formale care îl fac inconfundabil cu acela, la fel forma propoziției normative, forma propoziției opinabile, forma propoziției de rugăminte sunt trei forme speciale, dar la fel de logice. Încât Logica juridică, de pildă, nu-i nici mai mult, nici mai puțin logică decât Logica matematică, dar are particularități care pot și merită să fie studiate în egală măsură cu acelea ale Logicii matematice.

Care ar fi aceste particularități? Unii autori socotesc că ele rezidă în natura normelor juridice, cu care formulăm raționamente normative. Asta ar însemna că dreptul se reduce la ansamblul normelor juridice. Alți autori o circumscriu activităților din instanța de judecată, ceea ce ar însemna că dreptul se reduce la ansamblul procedurilor dintr-un proces judiciar. În sfârșit, alți autori contestă existența logicii juridice pe temeiul că gândirea e juridică în conținutul ei, conținut de care logica, formală, nu se interesează, deoarece nu spune nimic nou, nimic deosebit.

Prin urmare, întrebându-se dacă judecătorul sau avocatul sau parlamentarul convertesc, dilematizează, soritizează după alte legi logice formale decât poetul sau taximetristul sau fizicianul, vom răspunde negativ. Și totuși, când purcedem la descrierea mecanismului formal de gândire corectă a subiectului, întâlnim nu logici personale, căci atunci cunoștințele n-ar mai putea fi transmise, ci specii, cu un grad mai mic de generalitate. Unii autori susțin că Logica juridică descrie înlănțuirea argumentativă (nondemonstrativă) a raționamentelor subiectului în activitatea sa de elaborare, interpretare și aplicare a dreptului. Din perspectiva perelmaniană finalitatea argumentării o constituie valorificarea particulară a ideilor de dreptate și legalitate, care constă fie în justificarea unui act normativ, fie în interpretarea lui teoretică, fie în confirmarea sau infirmarea justificativă a unei fapte juridice[2].

Scanned with OKEN Scanner

Teorie a organizării discursului retoric, Persintologia studiază principiile, regularităţile structurale psiho-logice, mijloacele de comunicare şi de transfer a valorilor purtate de opţiunile subiecţilor în materie de soluţii la probleme argumentative (nondemonstrative). Un discurs retoric are în vedere gândirea subiectului determinat, exprimată intenţional într-un limbaj, către altcineva, urmărind o asumare, univocă sau comunitară. Încât, spre deosebire de Logica juridică, a cărei cercetare vizează raţiunea justificatoare, întru dreptate şi legalitate, Retorica juridică descrie modul în care opţiunea juridică rezonabilă a unui subiect s-ar putea instaura în conştiinţa altuia.

Persintologia – teoria Retoricii – analizează condiţiile şi mijloacele generale de convingere, prin discursul persuasiv, seductiv şi incitativ. Dar acest discurs nu există decât formal, ca atare, căci practic el se manifestă în diverse specii: politic, juridic, filosofic, ştiinţific, religios, moral. Pe de altă parte, el e implicat în toate domeniile de activitate socială, la toate nivelele: în diplomaţie, în jurnalistică, în învăţământ, în reclamă şi publicitate, în relaţiile interpersonale ale vieţii de fiecare zi, în literatură, în campaniile electorale, laudativ, polemic, contestar, informativ sau dezinformativ.

Note bibliografice:

1. J. Piaget, *Tratat de logică operatorie*, EDP, Bucureşti, 1991, p. 21. Ideea este reluată de M. Meyer în *Rhetoric, language and reason*, Pennsylvania, S.U.Press, 1994, p. 15-16. Chestiunea este a implicării naturii propoziţiilor, consideră C.M. Stamatis, *Argumenter en droit*, Publisud, Paris, 1995, p. 148.
2. Ch. Perelman, *Traité de l'argumentation*, vol. I: "Les effects de l'argumentation", unde scrie "une argumentation efficace este celle qui réussit à accroître cette intensité d'adhesion de façon à déclenchér chez auditeurs l'action envisagée..." (p. 59). În *How to win an argument*, M.A. Gilbert consideră justificarea într-un sens moral-politic (New York Chichester Wiley, 1996). Rămâne de vazut în ce măsură faptul ca dat îngustează credibilitatea, cum socoteşte J.H. Balkin, în *The Rhetoric of Responsability*, Virginia Law Review, 2/1990.

Scanned with OKEN Scanner

2. PRINCIPIUL HAERESIC (AL ALEGERII)

Spiritul nostru redă, în personalitatea fiecăruia, ceea ce este sieşi, fiecare, adică redă modul complicat cum apărem noi, fiecare, între semenii noştri, în întreaga noastră alcătuire spirituală. Psihicul este uman numai penetrat de logic, logicul este uman numai instalat în structurile dinamice ale psihicului; în afara logicului, psihicul e animal, în afara psihicului, logicul e calculator. Ceea ce dă unitate psiho-logică gândirii, limbajului şi acţiunii subiectuale este principiul alegerii (haeresic).

Pus să aleagă între mărturisirea credinţei creştine şi decapitare, martirul alege decapitarea, pus să aleagă între cariera de militar, cariera de diplomat sau cariera de profesor, Barteau alege profesoratul, ajuns în situaţia de a alege... dar în aproape orice clipă suntem în situaţia de a alege între alternative, adică de a (ne) fi altul (alter). Alegerea efectuată ne pune în situaţia alegătoare imediat. Din punct de vedere logic formal în alegere funcţionează legile necontradicţiei şi a terţului exclus în sensul următor: $A \bullet \bar{A}$, $A \vee \bar{A}$; dacă notăm cu A = renegarea credinţei, cu $\bar{A}$ = decapitarea, atunci deoarece este imposibil, în acelaşi timp şi sub acelaşi raport, să stea împreună A şi $\bar{A}$, numai unul se realizează şi dacă unul se realizează, celălalt nu se realizează. Logica nu indică, fireşte, care alternativă să fie aleasă, de ce să fie aleasă, *cine* să aleagă, în ce *scop* să aleagă, *când* să aleagă; de altfel asemenea probleme nu cad sub incidenţa logicii, fără să putem spune că ea este absentă; nici în formularea, nici în rezolvarea lor. Când spunem "alegere raţională" subînţelegem că a avut loc o "alegere conform cu principiile logice", deşi altfel de alegere nu există. Din exteriorul unui alegător cineva observă că opţiunea aceluia a fost "iraţională", dar nu în sensul încălcării principiului neconcordanţei – lucru, de altfel imposibil – ci în acela că s-a bizuit pe criterii altele decât ale lui. Dacă o persoană alege între audierea unei conferinţe şi plimbarea prin parc, deoarece eu socotesc că audierea conferinţei era raţională, califlc alegerea plimbării drept iraţională!

Se mai spune "alegere inteligentă, oportună, justă, bună, previzibilă, curajoasă, proastă, ridicolă, rea, perversă etc.", de unde se vede că în alegere intervine factorul psihic şi, de la situaţie la situaţie, contribuie factori morali, economici, juridici, politici. O alegere în situaţie juridică este, desigur, psiho-logică şi juridică, dacă termenii alegerii sunt juridici sau cu implicaţii juridice.

Să ne înţelegem: termenii alegerii nu sunt într-o deplină exterioritate faţă de subiect – mă culc pe paie sau în fân, paiele şi fânul ca termeni ai alegerii nu sunt străini de subiectul care alege; mănâncă pâine, cozonac sau mămăligă care, ca termeni ai alegerii nu sunt exteriori subiectului etc. – decât ca entităţi; subiectul nu este constrâns de factori zişi obiectivi *să fie* în alegerea acestor termeni, ci el a ajuns prin succesiunea alegerilor anterioare, optând mereu, între aceşti termeni şi criteriile care-l "constrâng" acum provin din sinea sa. Spunem "Ieri, fiind în Bucureşti, în jurul orei 11, în Piaţa Romană, am fost nevoit să aleg între taxi şi

Scanned with OKEN Scanner

autobuz pentru a ajunge în Piaţa Presei". Evident, expresia "am fost nevoit" este derutantă, deoarece nimeni nu te-a constrâns să: a) fii; b) ieri; c) în Bucureşti; d) în jurul orei 11; e) în Piaţa Romană; f) să ajungi în Piaţa Presei; g) să alegi; h) între taxi şi autobuz. Din continuitatea mediului psihic domină şi modelează discontinuitatea structurală a raţionamentelor care, la rându-i ordonează acest mediu, ambele participând la un compus care face din subiectul uman un întreg – *synolon*. În acest întreg trebuie căutat temeiul oricărei alegeri; nu e vorba de propoziţii sau de termeni, ci de valori semnificative pentru alegător.

Orice acţiune materială şi spirituală actualizează un subiect şi o temă. Cel care îşi clădeşte o casă are ca subiect a clădi o casă şi ca temă a fi acasă[1]. O argumentare are subiectul ei ales de autor în împrejurări specifice. Acest subiect e problematizat. Problemele argumentative neconstrângătoare se caracterizează prin soluţii cu mai multe alternative; aceste alternative sunt alese de rezolvitori într-o modalitate anume[2].

Problema argumentativă neconstrângătoare permite cel puţin două soluţii, fiecare soluţie având o valoare unilaterală asumată de către subiectul rezolvitor, care a ales-o fără altă constrângere decât sinele său, înlăuntrul căruia a cântărit şi s-a întemeiat. Soluţionarea însăşi are caracter comunicativ, adică rezolvitorul nu o face doar pentru el, ci vizează să atragă şi pe alţii la soluţia sa. Există două căi, în viziunea clasică, de comunicare – dialogul şi monologul retoric.

Un monologant retoric a gândit subiectul spre a fi adresat, a înregistrat problemele subiectului, din care a ales pe cele apte să le comunice soluţiile, a înregistrat soluţiile eventuale din care a ales pe cele în stare să le argumenteze cu succes. Succesul constă în asumarea de către auditor a soluţiilor ce i s-au argumentat. Soluţiile sunt teze de argumentat ale monologantului retoric, conexe prin intermediul argumentelor. Iată, deci, câte alegeri efectuează cineva în vederea expunerii ideilor sale într-o comunicare.

Observă Aristotel că sunt oameni care cer pentru orice lucru să dăm o demonstraţie, chiar şi pentru alegere! Pe drept cuvânt, cei care umblă să ne convingă prin demonstraţia lor urmăresc în chip nefiresc ceva cu neputinţă de realizat[3]. Dar atunci cum să convingem?

Când Karl Popper notează că niciodată convingerile nu pot întemeia adevărul enunţurilor ştiinţifice, vorbeşte de puterea de convingere a unei trăiri, de sursa ei eminamente afectivă[4]. Mai întâi că trăirile nu posedă nici cea mai mică putere de convingere, Popper confundând aici *pistis* cu *doxa*, impresia cu opinia, emoţia cu sentimentul. În al doilea rând, convingerea este un termen polisemantic; el desemnează, pe de o parte, o modalitate doxativă ("Eu, A, sunt convins că p"), pe de altă parte, o activitate – aceea de argumentare neconstrângătoare persuasivă – psihologică. În al treilea rând, între propoziţiile ştiinţifice unele sunt opinii care, chiar dacă se numesc ştiinţifice, întemeindu-se neconstrângător, sunt susţinute şi modalităţile doxative – convingeri. În al patrulea rând, Popper – şi numai el[5] – distinge neexplicat între convingeri subiective şi convingeri obiective. Având natură psiho-logică, desigur, convingerea nu poate fi subiectivă cum nu poate fi nici obiectivă; pe scurt, atâta vreme cât convingerea – modalitate doxativă – se instaurează în spiritul nostru pe calea argumentativă, orice încercare de a o subpreţui este o dovadă de obtuzitate. În continuarea ideii, identificarea convingerii

Scanned with OKEN Scanner

cu credința îi determină pe unii autori[6] să înrădăcineze această modalitate de opinie în dorințe și să nu observe că un argument este rațional în formă sau nu este argument.

Pentru Quintilian[7] alternativele alegerii au caracter de verosimilitate. Același lucru îl constată și Soeteman și Hintikka[8]. Interesant de aflat cum ajunge personalitatea individuală să-și asume ca adevărată o alternativă din mai multe verosimile? Și de ce și-o asumă? Dacă personalitatea individuală știe că alegerea sa este doar între verosimilități, argumentele sale n-ar avea calitatea decât să o apropie de adevăr, indefinit, dar nu să o facă adevărată, asumarea sa fiind pretenție demagogică sau ignoranță. Însă nici un convins de alegerea sa nu va admite că verosimilul e obiectul convingerii sale.

Am încerca tălmăcirea verosimilului prin "asemănător cu adevărul"; asemănător cu soarele de pe cer este cercul galben pictat de Van Gogh, este ceea ce văd în lac în mijlocul zilei de vară. Nu e clar de ce pictura lui Van Gogh ar fi mai asemănătoare soarelui decât ce văd eu în lac, nici invers. La fel nu e clar cum un asemenea verosimil devine, deodată, adevăr asumat. Dar verosimil ar putea fi tălmăcit prin "în o vecinătate a adevărului" în care vecinătatea ar fi adevăr, unilateral asumat de subiect. Cine vede lanțul Făgărașului dinspre nord afirmă că muntele însuși e prăpăstios și arid, cine-l vede dinspre sud afirmă că e unduios și verde; avem două vecinătăți de adevăr, două adevăruri unilaterale asumate subiectual, tocmai deoarece nu e proprietatea unei cunoștințe întregitoare. Poate și pentru că se întinde dincolo de granițele puterii de demonstrație, de experiment etc.

Problema "Plăcerea merită sau nu merită dorită?" are două alternative-soluții: "Plăcerea merită să fie dorită" și "Plăcerea nu merită să fie dorită"; ele rezultă cu aceeași corectitudine logică din ea. În actul alegerii uneia, rezolvitorul găsește argumente pro și contra pentru fiecare; verosimilitatea inițială, este pentru acest rezolvitor, *o verosimilitate haeresică*, de ales.

Principiul necontradicției arată că două propoziții opuse nu sunt împreună adevărate, principiul terțului exclus stabilește că două propoziții opuse nu pot fi ambele false. Prin urmare, logico-formal dacă una din cele două soluții e adevărată, cealaltă e falsă. Trebuie să dovedim adevărul uneia și, aplicând principiul, cealaltă e falsă, da, dar care e adevărată? Altă problemă: în cadrul legii 1/1967 acțiunea în repararea pagubei pricinuite este oare nedespărțit legată de acțiunea în desființarea actului administrativ nevalid sau cele două acțiuni fiind independente una de cealaltă, acțiunea în despăgubire ar putea fi pornită singură, în cadrul legii precizate?[9]. Ambele opinii se sprijină pe art. 17 din numita lege; M. Lepădătescu opinează că cele două acțiuni trebuie exercitate cumulativ și argumentează cu articolul 17. Alții opinează contradictoriul, invocând același articol de lege.

Alte probleme: din textul alin. 5 art. 1000 c. c. "Tatăl și mama, institutorii și artizanii sunt apărați de responsabilitatea arătată mai sus, dacă probează că nu a putut împiedica faptul prejudiciabil" rezultă:

a) că obiectul acestei probe este o cauză străină neimputabilă sau lipsită de culpă?

Scanned with OKEN Scanner

b) în ambele cazuri, prin consecinţă, obiectul probei urmează să fie lipsa raportului de cauzalitate dintre comportarea părinţilor şi fapta ilicită a copilului şi, până la urmă, dintre această comportare şi prejudiciul pricinuit de copil sau nu?

c) oricare ar fi soluţia primelor probleme, dovada făcută pentru înlăturarea prezumţiei trebuie să privească oare numai faptul supravegherii copilului sau şi pe acela al educării acestuia?[10] Iată, însă, că oricare ar fi soluţia primei probleme, fie că s-ar accepta ideea că exonerarea părinţilor atârnă de dovada cauzei străine, fie că dovada lipsei de culpă ar fi îndestulătoare pentru a-i apăra de răspundere, se iveşte problema dacă apărarea părinţilor trebuie să poarte numai asupra îndeplinirii îndatoririi lor de supraveghere, cum opinează S. Ghimpu, sau dacă exonerarea lor atârnă şi de faptul că şi-au îndeplinit corespunzător şi îndatorirea de a da educaţie copilului, cum opinează I. Nestor[11].

Orice persoană fizică (de altfel, ca şi orice persoană etică) înzestrată cu autonomie (= conştientă de sine) de gândire şi voinţă are discernământ şi, prin urmare, responsabilitate pentru ceea ce intenţionează şi vrea, pentru ceea ce hotărăşte, aflat pe pragul alegerii între alternative, pentru ceea ce făptuieşte (face sau nu face). Atât Dreptul, cât şi Morala prezumă că omul-personalitate are cunoştinţa distincţiei între Bine şi Rău, între Licit şi Ilicit şi, deci, are capacitatea de a prevedea urmările eventualei fapte, are capacitatea de a alege între a adopta o conduită conform cu normele societăţii (morale, juridice) sau una potrivnică lor, asumându-şi conduita. Este normal, dacă această conduită valorifică răul, persoanei să i se impute şi să fie trasă la răspundere pentru greşeala săvârşită; dacă această conduită valorifică ilicitul, de asemenea persoana răspunde pentru infracţiunea, delictul comis. Acest gen de alegere în lumea normelor îl plasează pe om în agent al transformării lui "trebuie" în "este" sau al obturării posibilităţii de transformare[12].

Oricum, fiinţa umană e alegătoare faţă cu natura, faţă cu societatea, faţă cu spiritul în individualitatea şi/sau în universalitatea lui. În alegeri subiectul nu se prezintă cu logica sa – formele, operaţiile şi structurile gândirii nu diferă de la un ins la altul – ci cu modul propriu profilului psihic în care logica este. Nimeni nu este exonerat pe temeiul "am gândit eronat, vă rog să mă iertaţi, am omis legea raţiunii suficiente, am confundat matricea implicaţiei cu a disjuncţiei, nu mă descurc în sistemul axiomatic 5 al lui Lewis ş.a." Dar poate fi exonerat dacă i se constată lipsa de discernământ.

Să comparăm următoarele probleme: "Plăcerea merită sau nu să fie dorită?", "Acţiunea în despăgubire poate fi pornită singură sau numai împreună cu acţiunea de reparare a pagubei pricinuite?", "Dacă în România nu a avut loc nici un proces de corupţie majoră în 1991-1992, atunci premierul Stolojan a spus adevărul sau a minţit când a declarat că în ţara noastră corupţia a atins proporţii nemaipomenite?" Observaţi că alternativele sunt propoziţii care nu pot fi calificate în termenii adevăr-fals. "Plăcerea merită să fie dorită", "Acţiunea în despăgubire nu poate fi pornită singură", "Premierul Stolojan a spus adevărul declarând că ţara noastră este alterată grav de fenomenul corupţiei", ca şi altele nu pot fi demonstrate, din pricina

Scanned with OKEN Scanner

fundamentală că reprezintă opinii-propoziţii care poartă nu numai semnificaţii cognitive, ci şi afective, nu numai denotaţii, ci şi conotaţii şi, deci, dovedirea valorii lor presupune un "mecanism" dual psiho-logic.

Admiterea problemei cutare implică admiterea alternativelor ca soluţii, care se prezintă conştiinţei rezolvitorilor nu ca două adevăruri sau ca două valabilităţi sau realizări, ci ca două (sau mai multe) unilateralităţi valorice. Alegerea interioară, premergătoare expunerii monologale retorice sau dialogale, este o căutare de argumentare, prin intermediul cărora unilateralitatea valorică se instituie drept *valoarea mea*. Repet "Premierul Stolojan a spus adevărul" ales de A şi "Premierul Stolojan a minţit" ales de B nu constituie verosimilităţi zero ce ies din starea aceasta prin argumentare, ci sunt adevăruri unilaterale, adevărul unilateral, meu-ul lui A şi adevărul unilateral, meu-ul lui B. "Acţiunea în despăgubire nu poate fi pornită singură" aleasă de A nu e verosimilă, nici unilateral adevărată, ci unilateral justă, căci e o opinie juridică; toate opiniile juridice sunt unilateralităţi juste, ale justului. Dacă asumantul ar fi în alegere de verosimilităţi, atunci ori discuţia nu s-ar întemeia (în dialog), ori valoarea impusă ar fi extracognitivă.

Principiul alegerii (haeresic) fiind temeiul alegerii, reprezintă şi sursa din care meu-ul îşi luminează autonomia faţă de oricare altul; fără îndoială că din perspectiva înţelegerii comunicării drept "punere în comun" a valorilor asumate de fiecare subiect, în adresabilitate, este necesar să stabilim (ar fi bine să luăm cunoştinţă, să aflăm) realitatea ideilor lui, ale subiectului-partener, în dialog, ale auditoriului (evident, ideile generice), în monologul retoric. Neîndoielnic, căci oricine îşi dă seama cu uşurinţă că expunând o idee a cărei valoare autorul şi-o asumă explicit sau implicit "a mea", urmează să se delimiteze de altă "a mea", ca "a ta", eventual căutând ceea ce ar putea face din două sau mai multe "a mea" un "al nostru (a noastră)". Faptul că ideea noastră provine din ideea mea şi a ta nu le ştirbeşte acestora nici conţinutul, nici forma, nici valoarea. Poate Popper, în declaraţia "convingerile nu pot întemeia niciodată adevărul enunţurilor ştiinţifice" vru să spună că nu ideile mele întrucât sunt ale mele dovedesc adevărul, ci întrucât sunt idei. Dar într-o întemeiere ştiinţifică nu interesează nici meu-ul, nici nostru – sau ar trebui să nu intereseze, pentru că destul de des autoritatea ştiinţifică a unui savant blochează apariţia cunoştinţelor noi, uneori chiar afirmarea adevărului – şi de acea expresia "demonstraţie convingătoare" nu-şi are locul.

Cum însă ideea mea e conţinutul cognitiv al convingerii mele, ideile noastre sunt conţinutul cognitiv al convingerilor noastre, nici o demonstraţie nu va reuşi trecerea de la *meu* la *nostru*. Ne imaginăm un avocat sau un candidat la scaunul de deputat sau un ziarist prezentând onoratului auditoriu – instanţa de judecată, adunării de cetăţeni din circumscripţie, cititorilor ziarului – alfabetul de semne pentru formele logice, axiomele, teoremele, regulile de deducţie, algoritmul după care obţine teorema adevărată (sau nu); e exact, e precis, e univoc, e riguros, fără să implice asumarea într-un nostru. Asta în cazul actual al formalismului obsedant. Propoziţia "Cei trei idealişti obiectivi sunt Platon, Leibniz şi Hegel" este logic adevărată ca şi propoziţia "Cei trei idealişti obiectivi sunt Pitagora, Toma d'Aquino şi Husserl" ca răspunsuri la întrebarea, adisă "Care sunt cei trei idealişti obiectivi în filosofie?" Dacă oricine şi-o asumă convingător pe prima, nu poate fi

Scanned with OKEN Scanner

convins şi de a doua fără să i se reproşeze măcar o carenţă de enumerare. Acest oricine a ales trei gânditori, aceştia, şi nu-i vorba de verosimilitatea asumată, ci – în acest caz – de adevăr unilateral, iar dacă e şi asumat, atunci e în stare să desfăşoare o argumentare (nu neapărat convingătoare pentru altul, căci ceea ce m-a convins pe mine nu convinge – în chip necesar – pe altul). O argumentare neconvingătoare a alternativei alese informează, fără să comunice, anunţă "iată argumentele pentru care îmi asum adevărul acestei alternative (sau justeţea sau valabilitatea sau realizabilitatea etc); e adevărul meu". Dacă structura logică a argumentării este corectă, atunci celălalt rămâne cu meu-ul său, dacă-l are.

Ce înseamnă alegere greşită? Când suntem în spaţii normative – în morală, în drept, în politică, în tehnică – ne întâlnim cu o faptă contrară normelor în cauză, fără a avea ceva de reproşat celui ce şi-a asumat, dacă e pe deplin responsabil: el e sancţionat. Când suntem în afara spaţiilor alternative, în anumite situaţii, greşeala în alegere e constatarea alegătorului însuşi.

"Cum apreciaţi sporturile de iarnă?" "După opinia mea, A, sporturile de iarnă sunt periculoase", "În opinia mea, B, sporturile de iarnă sunt spectaculoase". "După mine, C, sporturile de iarnă sunt brutale". Ascultând răspunsurile lui A, B şi C – care-s teze faţă de argumentele susţinătoare, – poate oare D să le califice drept "greşeli"? Sigur, din unghiul său, cine emite o opinie alta decât a sa greşeşte şi cu el nu se va stabili niciodată altfel de dialog decât unul în care adevărul e de partea-i. La fel, dacă nu-i admiţi argumentele, ale tale necontând, iarăşi eşti în greşeală; practic, ne confruntăm mereu cu asemenea situaţii. Ce ar putea însemna Opinie adevărată?

Note bibliografice:

1. După M. Heidegger, *Repere pe drumul gândirii*, 1983, p. 337.
2. "Orice raportare a omului ce ţine de istorie este, fie că e accentuată sau nu, fie că este înţeleasă sau nu, colorată afectiv şi, prin această coloratură afectivă, ea este aşezată prin fiinţarea în întregul ei" (*idem*, p. 149).
3. Aristotel, *Metafizica*, VI, 1011a. În *Retorica* el propune silogismul retoric (I, 2, 1356 b3) – deducţie care se bazează pe verosimil şi indiciu. Despre deosebirea între verosimil şi plauzibil în A. Rorty, *Essay on Aristotle's Rhetoric*, University of California Press, 1996. O descriere precisă şi scurtă în M.C. Sperber, *Philosophie grecque*, PUF, Paris, 1997, p. 436-439. Comentariul lui W.M.A. Grimaldi, *Aristotle, Rhetoric*, New York, 1980, rămâne de referinţă. Probabilitatea indiciului constituie izvor al alternativităţii, cu toate riscurile acesteia, în Steven Mailloux, *Rhetoric, sophistry, pragmatism*, Cambridge, 1995.
4. K. Popper, *Logica cercetării ştiinţifice*, Bucureşti, 1981, p. 87. Distincţia popperiană la M. Meyer, *op. cit.*, p. 38-52.
5. Şi Ch.S. Peirce, *Semnificaţie şi acţiune*, Bucureşti, 1990, p. 115 şi urm. Cantonând în capcana formalismului, autorul nu poate să înţeleagă *actul* convingerii. Asupra descifrării acesteia în W. Jost, M.J. Hyde (ed.), *Rhetoric an hermeneutics in our time*, London, 1997.
6. R. Carnap, în mod sistematic.
7. *Inst. Orat*, II, 17, 34.
8. A. Soeteman, *Logic in Law*, Kluwer, 1988, p. 35-36. Asupra modelului toulmian al alegerii în F.H. van Eemeren, *Fundamental of argumentation theory*, New Jersey,

Scanned with OKEN Scanner

1996, p. 129-139. Asupra particularității alegerii în drept la Alexy, R.W., *A theory of legal argumentation*, Oxford, 1989. O cercetare mai veche asupra fundamentelor alegerii ne introduce în spațiul subiectualității determinante: G. Gottlieb, *The logic af choice – An investigation of the concepts of rule an rationality*, New York, 1968, p. 35-37. Punctul de vedere al lui J.B. Grize despre alegere ca rezultat în M. Meyer (ed.), *De la metaphysique à la rhetorique*, Bruxelles, 1986, p. 45-55.

9. M. Eliescu, *Răspunderea civilă delictuală*, București, 1972, p. 163, unde prezintă opinii privind abuzul de drept. Asupra opiniei și adevărului în V. Ponsard, *Vérité et Justice*, Nournées canadiennes, 1989, p. 673.
10. M. Eliescu, *op. cit.*, p. 258-260.
11. *Ibidem*.
12. F. Agostino, *Freedom and Rationality*, Kluwer, 1989. R. Dworkin nu are preocupări în această privință, iar coerența nu este suficientă, cum arată și N. Mc Cormick, *Raisonnement juridique et théorie du droit*, Paris, 1996, p. 231 și urm. Este ceea ce numește B. Richard "rațiune critică", în *Rethorique*, Paris, 1995, p. 241.

Scanned with OKEN Scanner

3. PRINCIPIUL COMUNICĂRII

Ideile pot fi *transferate* sau *comunicate* de la un individ la altul printr-un ansamblu de proceduri retorice. Transferul este fie o încunoştiinţare impersonală, de tipul "Ministerul Culturii aduce la cunoştinţă directorilor de muzee teritoriale că începând cu data... se vor organiza manifestări ştiinţifice...", fie una intenţionată, cu caracter manipulator (seductiv sau incitativ), de tipul "Genocid economic – cuponul, într-o ţară a blocajului financiar, este o hârtie pentru faliment". Prin încunoştiinţare se înţelege transferul unui mesaj informaţional *a* de la emitentul A la receptorul B, intenţia lui A fiind strict cognitivă sau cognafectivă. Dacă B, la rându-i, transmite mesajul lui C, acesta lui D, procesul se numeşte propagarea mesajului *a*. Funcţie de intermediari, de mijloacele de propagare şi de viteza de propagare, de complexitatea semnificaţiilor pe care le poartă, mesajul poate fi deformat într-un grad oarecare. *A orienta tocmai această deformare (d) în interesul emitentului reprezintă scopul fundamental în transferul manipulator.*

Receptorul D asimilează (a + d) la care adaugă un coeficient de subiectivitate Dj, încât la el aA = (a + d + Dj), unde *d* e prevăzut de A, iar Dj este scontat de A. Pe baza (a + d + Dj) e lansat spre propagare mesajul *b* care, împreună cu *a* formează o celulă de *reţea captatorie,* caracterizată *printr-o stare de presiune afectogenă, prin capacitate de difuziune accelerată şi printr-un coeficient de rezistenţă la proba raţionalităţii.* Între aceste caracteristici există următoarea corelaţie *logică*:

Li – *Creşterea indicelui stării de presiune afectogenă dintr-o celulă de reţea captatorie conduce la creşterea capacităţii de difuziune a complexului ei informaţional intenţionat, care determină creşterea coeficientului de rezistenţă la proba raţionalităţii.*

Cu alte cuvinte, proba raţionalităţii se subordonează capacităţii de difuziune, iar aceasta stării de presiune afectogenă – situaţie specială în care se află transferul intenţionat al ideilor.

La întrebarea "Cât fac doi plus doi? răspunsul "Doi plus doi fac patru" nu e opinie, întrucât e demonstrabil. Răspunsul "După mine, A, doi plus doi fac şase" nu este opinie, deoarece nu există o demonstraţie în sistemul admis comun de numărare, şi atunci "După mine, A" e lipsit de sens sau nu există un sistem comun de numărare, şi atunci răspunsul nu e valid ca răspuns[1].

Fac parte dintre cei care susţin că nu există opinie publică (dar există opinia publicului!) decât pentru inventatorii de metafore, pentru demagogi, pentru manipulatori. Există stări de conştiinţă comune membrilor unui grup care, cu cât e mai mare, cu atât le reţine mai puţin; stările de conştiinţă contagioase, situate în – cel mult – lumea preconştientului sunt superficiale şi de scurtă durată. Din momentul în care membrii grupului au tradus în plan raţional aceste stări apar interpretările contrare şi contradictorii, grupul se destramă.

Scanned with OKEN Scanner

Fireşte, s-au elaborat tehnici foarte subtile de a provoca – într-un loc, într-un moment, unui grup – stări de conştiinţă care să evolueze într-o anumită direcţie; poate vom dezvolta în alt capitol teoria tehnicilor incitative, puţin cunoscute: *a impulsului negativ, a inducţiei netensionate, a turbionării, a disipării energiei locutive, a câmpurilor afenice.* Ele constituie probleme foarte specioase şi nu sunt de pus la îndemâna oricui, aşa cum arma cu laser nu o dăm tuturor soldaţilor. Tehnicile incitative au ca sursă pre şi subconştientul individual şi colectiv, forma raţională – facultativă şi limbajul extralingvistic. În producerea unor stări de conştiinţă numite "opinie publică" importantă e aparenţa coerenţei logice, subordonată creşterii tensiunii afectogene şi contagiunii emoţionale, imposibil de menţinut la o cotă dezirabilă un timp notat *istorie*. Aici funcţionează *legea amplificării – diminuării: intensificarea tensiunii efectogene şi a contagiunii emoţionale către o cotă dezirabilă micşorează durata lor de persistenţă la orice mulţime dată.* O opinie publică nu-şi este, astfel propriul stăpân, nu stăpâneşte nimic ci fluctuează necontenit, legată de fluctuaţiile realităţilor imediate *ce i se dau.* Tocmai aici este esenţa tehnicilor incitative, despre care nu vom vorbi.

Există credinţe comune unui popor, unei naţiuni; există ziceri, specifice unei categorii socio-profesionale, poate unei vârste, ca mentalităţi; există zvonul şi bârfa lansate cu o anumită ştiinţă sau fără ştiinţă, care – uneori pot declanşa stări tensionate de conştiinţă şi, prin intermediul acestora, acţiuni. Dar opinia publică? Doxa nu e pistis, o ştim încă de la Platon. Doxa e o propoziţie cu sens (deci trimite la o judecată), dovedibilă. Ce ar putea însemna adjectivul "publică"?[2]

Să ne oprim puţin. Argumentarea este activitatea intelectuală de a expune, sub forma unui lanţ de raţionamente, propoziţii care au calitatea de a întemeia şi se numesc argumente. Opinia "Eu, A, sunt convins că sporturile de iarnă provoacă grave tulburări endocrine practicanţilor" se sprijină pe propoziţii-argumente întemeietoare, organizate în raţionamente conexe; ce întemeiază aceste argumente? Fireşte, valoarea obiectului gândit de A – propoziţia – *dictum* "sporturile de iarnă provoacă grave tulburări endocrine practicanţilor" – şi valoarea modusului – sunt convins. Cu alte cuvinte, argumentele trebuie să răspundă la întrebarea, în cazul nostru, dacă e adevărat sau falsă propoziţia "Sporturile de iarnă provoacă grave etc." şi dacă A îşi asumă la nivel de convingere una din valorile propoziţiei. A *nu e convins de faptul* provocării unor grave tulburări endocrine practicanţilor de către sporturile de iarnă, *ci de valoarea* de adevăr, aici, a propoziţiei "sporturile de iarnă etc", pe care o gândeşte: nu între fapte a ales A, el a ales între valori. Limbajul în care adresezi opinia acoperă gânditul şi prin acesta referentul lui. A corecta relaţia dintre obiectul opinabil (propoziţia – *dictum* din opinie) şi faptul la care se referă el e una, a judeca relaţia mea afectivă cu obiectul meu opinabil e alta. Opinia expusă declară opinia lăuntrică subiectului, prin probare-persuadare. Voi spune că opinia, totdeauna individuală, expusă are valoare de "sinceră" dacă şi numai dacă ea corespunde opiniei lăuntrice, la care subiectul a optat neconstrângător şi este "nesinceră" dacă nu corespunde. Evident, nimeni nu optează fără să cunoască obiectul gândit, fără conştiinţa valorii lui, fără ataşament la această valoare.

Fie titlul de jurnal "vameşii români nu iau în considerare hotărârile guvernului". De un bun-simţ gramatical elementar şi întrucât propoziţia e universal-negativă,

Scanned with OKEN Scanner

se înţelege că *toţi vameşii* procedează astfel. Sub titlu, textul îl contrazice prin "unii vameşi au găsit soluţia salvatoare. Ei (aceşti *unii - n.n.*) emiteau chitanţe..." Adecvat acestui text titlul ar fi fost logic "Unii vameşi români au luat în considerare hotărârile guvernului". Dar în acest caz, manipularea nu ar fi putut fi efectuată. Titlul în cauză emite un mesaj *a*, B îl receptează cu deformarea *d*, prevăzută de jurnalul *"România liberă"* (serie nouă, nr. 1644) (deformarea constând în admiterea universalei-negative, chiar dacă proba raţionalităţii o infirmă, în text propoziţia fiind o particulă-afirmativă), la care adaugă subiectivitatea sa Dj ("Vameşii sunt stat în stat", "Guvernul e sfidat de vameşii români" etc), scontată de jurnal. Aceasta, împreună cu "Guvernul beneficiază de încălcarea embargoului", formează o celulă de reţea captatorie, caracterizată prin cele arătate mai sus.

Presiunea afectogenă nu poate avea loc *omni et soli*, ci diferenţiată după micromedii cognitive şi afective corespunzătoare. Dacă un mesaj are un potenţial de presiune afectogenă alfa şi micromediul cognafectiv un grad de asimilare delta, cu cât diferenţa delta minus alfa e mai mare, cu atât consonanţa mesaj-public e mai mică. Aşadar, pentru transferul unui mesaj politic, juridic, artistic, ideologic, determinarea celor două raporturi este esenţială. Nu intrăm în detalii. În orice caz, în transferul ideilor în chip intenţionat (seductiv sau incitativ, politic, ideologic etc.) *funcţionează legea minimei rezistenţe:*
Lii – *în situaţia psiho-logică în care enunţurile unui discurs retoric propagat comportă capacităţi de difuziune, având forţă afectogenă diferită de zero, în diferite direcţii, fiecare enunţ va fi deformat în direcţia în care întâmpină cea mai mică rezistenţă raţională.* Cu alte cuvinte, transferul intenţionat manipulator e garantat, când raţiunea doarme.

Prin *comunicare* se înţelege atât acţiunea de, cât şi rezultatul acţiunii de "punere dimpreună" a valorii unui mesaj. În *transfer* nu interesează atitudinea emitentului faţă de ceea ce transmite el, problema esenţială fiind ca receptorul să prindă semnificaţia mesajului; nu importă dacă emitentul îşi asumă valoarea de adevăr al enunţului "Vameşii din România nu iau în considerare hotărârile guvernului"; ci – hotărâtor – importă ca receptorul *aşa* să-l ia. De altfel, nici într-un referat ştiinţific nu interesează (dar se prezumă fără verificare) dacă autorul îşi asumă ceea ce declară, dar aici nici asumarea de către public nu interesează, ci înţelegerea *probaţiunii* la teza susţinută.

În comunicare, propriu vorbind, are loc "Dacă A îşi asumă şi dacă B îşi asumă, atunci (A şi B) îşi asumă". Dacă B, la rându-i, procedează la fel cu D, acesta cu E, atunci are loc propagarea comunicativă a mesajului lui A, astfel că (A şi B şi D şi E) îşi asumă. Comunicarea continuă se realizează prin discursul retoric persuasiv, iar cea discontinuă prin dialog. Sigur, comunicarea continuă are caracter dirijist, dirijarea – cognafectivă – este rezonabilă, dar discursul retoric îmbracă şi forma seductivă şi forma incitativă, unde se utilizează transferul intenţional, adică o aparenţă sau o lipsă de comunicare. Dirijarea rezonabilă *poate* fi urmată de propagarea rezonabilă, dirijarea prin transfer e urmată în chip *necesar* de propagarea contagioasă, cum o impun legile mai înainte enunţate.

Criteriul dirijării este – autentic sau aparent – valoric. Dacă evaluăm valoarea subiectivă a temei susţinute de discursul retoric, implicăm în ea atât particularităţi

Scanned with OKEN Scanner

atitudinale ale autorului, cât şi ale publicului destinatar. Alegerea temei însăşi ca soluţie la problema rezolvată argumentativ prin discursul retoric stă sub regula:

Alegerea este cu atât mai adecvată publicului cu cât ea are o valoare persuasivă concretă mai mare.

Chestiunea aceasta teoretică, fără îndoială, comportă o dificultate hotărâtoare; dacă doar discursul retoric propriu-zis, cel persuasiv, înfăptuieşte *comunicarea*, cum ştim noi să-l disociem de cel impropriu? Într-adevăr, dacă autorul discursului retoric nu-şi asumă ceea ce urmăreşte ca eu să-mi asum, atunci el vizează să mă manipuleze prin transfer intenţional al unui mesaj de care e sau detaşat, sau indiferent sau, poate, neîncrezător. Presupunând că publicul Cutare îşi asumă programul politic A susţinut de candidatul X pentru un loc în Parlament, iar după o lună de alegere candidatul X trece la partidul B, e credibil că X îşi avea asumat ceea ce e lepădat ulterior? Oare ce vrea să spună proverbul românesc "Să nu faci ce face preotul, să crezi ce spune el?" Adică să-mi asum susţinerile lui, în pofida faptului că el însuşi nu crede în ele? Poate, dar *asta* nu mai este comunicare, un "dimpreună, preot şi enoriaşi", ci un transfer intenţional de mesaj, unilateral şi, prin urmare, manipulator. Este, oare, lipsit de relevanţă ca judecătorul să nu-şi asume ceea ce susţine în hotărârea sa, pe temeiul că aceasta are, oricum, autoritate de lucru judecat? A nu crede înseamnă că oricând este capabil să-şi schimbe asumarea, este indiferent că a dat această hotărâre, posibil nici să nu creadă în ea! Este oare lipsit de relevanţă ca profesorul să nu-şi asume valoarea mesajului său ştiinţific faţă de elevi, opţiunea sa fiind alta, ceea ce face derivând dintr-o obligaţie profesională? În numeroase acte cotidiene, dar şi în multe, esenţiale pentru viaţa individului, rolul raţiunii este să justifice stările activ-emoţionale; votarea e un act emoţional justificat în varia modalităţi de raţiune, desigur, argumentativ; participarea la război, atitudinea faţă de terorismul neetatic sau etatic, faţă de avort sau homosexualitate, faţă de droguri sau un anume act normativ, sunt dominate de stările afecto-emoţionale, contagioase, cărora *li se caută* justificarea raţională *temporară*; odată aceasta găsită, restul ţine de tehnică retorică sistematică.

Dar, dacă în numeroase acte cotidiene, în comportamentele noastre raţiunea *este convocată* să dea temei, după interese, acestor sau acelor stări afectiv-emoţionale, atunci ideea de comunicare este una din marile înşelăciuni ale veacului. Într-adevăr, lucrări cu titluri ca "În spatele uşilor închise", "Din culisele diplomaţiei", "Secretele politicii...", "De la Yalta până la Malta", "Războiul psihologic", "Războiul informaţional" etc., evidenţiază că nu comunicarea, ci transferul intenţional univoc se petrece în văzul public sub aspect retoric. Comunicarea admite concesia, dar respinge compromisul; transferul intenţional univoc le refuză pe ambele, rostul lui fiind captaţia publicului, general sau special. În tratativele politice bi şi multilaterale expresia "părţile au găsit un limbaj comun" semnifică stabilirea unor interese comune, apte să fie satisfăcute prin concesie sau prin compromis; în negocierile partidelor politice "limbajul comun" este tot al intereselor grupurilor de decizie din respectivele partide care, în cazul compromisului, stabilesc alianţe, utile "până trec puntea" spre Putere. În cazul alegerilor nu se caută *comunicarea*, lucru pe cât de inutil, pe atât de periculos

Scanned with OKEN Scanner

pentru partidele politice şi candidaţi, ci *transferul* retoric de mesaje. În negocierile economice, chiar şi după stabilirea unor acţiuni comune, părţile se suspectează şi se controlează reciproc, dovedind că între ele comunicarea este "de ochii lumii".

Totuşi, formele discursului retoric nu trebuie respinse doar pentru că ar înşela, neapărat, publicul. Aceasta deoarece problema argumentativă retorică, am arătat, are mai multe soluţii-răspuns, opinabile, pe care autorul le cercetează optând pentru aceea potrivită pentru sine, pentru sine şi pentru public, pentru public. Opţiunea pentru sine argumentează, stă de temei pentru asumarea comportamentului decurgător din ea; opţiunea pentru sine şi pentru public, argumentată, stă de temei pentru asumarea comună a actelor decurgătoare, în ceea ce am numit comunicare propriu-zisă, retorică; opţiunea pentru public, argumentată acestuia, stă de temei pentru acte ale lui urmărite de autor în interesul respectivului public. Se pare că aici nu am avea de-a face, riguros, cu relaţia de comunicare, în termenii de mai înainte. Chestiunea e mai subtilă.

Principiul comunicării presupune nu doar asumări, ci şi un rol deosebit al raţiunii – acela de *convocatoare a stărilor afective,* de coordonate şi organizare a lor în vederea obţinerii rezultatului. Prin urmare, *retorica transferului intenţional convoacă raţiunea să justifice stări afectiv-emoţionale, retorica proprie comunicării convoacă stările afective să sprijine asumarea raţională a valorilor argumentate.* În acest caz, un public insuficient informat, instabil în asumări sau derutat sau lipsit de asumări, prins în păienjenişul dezinformărilor e firesc să fie dirijat nu cu asumarea autorului pentru sine, ci cu aceea care serveşte binelui publicului. Un prim-ministru comunică prin discursul retoric persuasiv cu naţiunea când argumentează o opţiune utilă să fie asumată de aceasta pentru binele ei, indiferent sau chiar în pofida a ceea ce e valabil pentru sine; un ziarist publică argumentativ nu ceea ce asumă pentru sine, ca şi cum binele său e bine public ci se depăşeşte pe sine argumentând pentru binele public. În aceste condiţii principiul comunicării rămâne puternic valorificat.

Problema este, în acest caz, ce asumare avem la utilizator? Avocatul, de pildă, are argumente pentru sine că inculpatul e vinovat, dar fiindu-i apărător din oficiu va susţine, ce? Publicul său este instanţa de judecată pe care trebuie să o persuadeze conform cu asumarea sa pentru sine ori potrivnic ei, dar pe cât posibil favorabilă inculpatului? Se spune că avocatul nu vorbeşte în nume propriu, ci al părţii care l-a angajat, sugerându-se o oarecare lejeritate morală ce l-ar proteja. În realitate, el are două soluţii: dacă nu-şi asumă, va argumenta manipulatoriu, dacă îşi asumă sau se depăşeşte pe sine va argumenta comunicativ. Instanţa de judecată, deplin neinteresată de asumarea sau neasumarea avocaţială, e ţinută de lege să-şi asume hotărârea pe care o dă.

Stările afectiv-emotive ale publicului, dirijate cu pricepere, pot avea caracter devastator; această dirijare fie convoacă raţiunea, subordonând-o intenţiilor de manipulare pentru a le da tentă judicioasă, fie stă sub semnul raţiunii, ordonând afectoemotivitatea într-o direcţie rezonabilă. În primul caz, ea accentuează pe aşteptările difuze, pe refulările, pe clişeele, pe prejudecăţile, pe obsesiile, pe iluziile, pe distorsiunile, pe stereotipurile subiectului-public; în al doilea caz, acestea sunt

Scanned with OKEN Scanner

cu grijă delimitate şi fructificate în concordanţă cu valorile şi principiile gândirii. În ambele cazuri se utilizează o gamă variată de mijloace de *insistenţă*.

Putem ilustra ideea cu două exemple interesante. Ziarul *Evenimentului zilei* a atacat imaginea publică a scriitorului Paul Everac, în funcţia de Preşedinte al TVR, afectând o treime de pagină zilnică, vreme de trei luni, mesajelor incriminatoare provenite de la "telespectatori revoltaţi". Etapele dirijării au fost: 1. comentarea discursurilor lui P. E. în chip nefavorabil; 2. ironizarea şi batjocorirea (şi ridiculizarea) discursurilor săptămânale ale lui P. E.; 3. răstălmăcirea discursurilor, prin procedee fragmentării, răsturnării raporturilor între sensuri, disensualizării frazelor etc.; 4 atacul la persoană ca substituent al contraargumentării; 5. extinderea atacului la persoană la atacul la adresa partidului de guvernământ, valorificând sofismul partea în-locul-particularului. Presa de opoziţie a descoperit că poate utiliza idiosincrazia publicului faţă de numele Ilici (Vladimir Lenin) şi amplifică la maximum acest nume ori de câte ori se referă la Preşedintele în funcţie Ion Iliescu, "vinovat" (?!) că îl poartă (deşi Vladimir e şi dl. Tismăneanu, Iosif e şi dl Dan, Nicolae şi dl. Manolescu etc.).

Note bibliografice:

1. Cf. Gheorghe Mihai, D. Luminosu, *Opinia publicului – sursă şi scop în manipulare*, Iaşi, 1997.
2. *Idem*, p. 132-134.

Scanned with OKEN Scanner

4. PRINCIPIUL ATITUDINII IMPLICATE

După cum se ştie, *atitudinea are coloratură afectivă, conţinut cognitiv şi intenţie comportamentală.* Evoluează în forul subiectului de la confuz spre cristalizare; astfel, de la emoţie la preferinţă axiologică, afectivitatea trece prin nivele de *intensitate*, ideile au grade de *întemeiere* de la aproximare la apodicticitate, intenţiile comportamentale trec prin trepte de *decizie*, indiferent dacă obiectul atitudinii este o abstracţiune sau o realitate concretă.

Conţinutul cognitiv al atitudinii are forma logică a propoziţiilor subiectual-declarative, exprimate prin opinii. Limbajul natural în care se exprimă poartă coloratura afectivă a respectivelor atitudini şi indică intenţia comportamentală a subiectului. Dar opinia gândită nu e, în chip necesar, exteriorizată numai prin acte verbale; o paletă foarte largă de manifestări individuale neverbale relevă opiniile gândite, deci atitudinile autentice, adeseori contrazicând practic expresiile verbale. Urmărirea acestor manifestări neverbale ale publicului, în timpul expunerii discursului retoric, reprezintă una din regulile elementare în dirijarea lui. Aceasta în cazul oralităţii, căci în cazul discursului tele sau radio sau scris, sondajul prealabil privind iluziile, mentalităţile, prejudecăţile, aşteptările publicului este hotărâtor.

Se poate spune că valorile constituie obiect al atitudinii, ceea ce se constată simplu în opiniile exprimate de subiect. "(Eu cred) că e *bine* să vă păstraţi cupoanele", "(Mi se pare) că ministrul Cutare e *amestecat* în afacerea dubioasă x", "(În opinia noastră) *integrarea* în Europa e un imperativ", "(Sunt convins că) numai *împreună* vom reuşi". La fel de nimerită e observaţia că valorile reprezintă criterii de preţuire (standarde, etaloane) ale lucrurilor, faptelor, evenimentelor, persoanelor, relaţiilor, ideilor, stărilor de spirit la care se raportează omul şi în funcţie de care îşi orientează atitudinile faţă de ele. Cum atitudinile se cuprind în opinii, fireşte că acestea vor avea în *dictum*-ul lor judecăţi de valoare şi în *modus* relaţia opinabilă a subiectului cu *dictum*-ul. Desigur, nu toate opiniile au *dictum* axiologic, dar judecăţile de valoare declarate din cineva au formă opinabilă expresă sau implicită.

Valorile sunt, desigur, sociale, reprezentând în viaţa fiecărui om principii, fundamentale în opţiune, în măsura în care le cunoaşte şi în intensitatea în care trăieşte ceea ce cunoaşte. Spre deosebire de normele sociale, care ne prescriu cum să ne comportăm în situaţii-tip, valorile apar personalităţii ca repere, ca scopuri pentru nesfârşitele ei activităţi practice şi cognitive; ordonând gama dezirabilităţilor individuale, ele fac posibilă comunicarea, trecerea de la eu-ri la noi. Desigur, subiectivitatea joacă un rol atât de important, încât discuţia despre valorile autentice ne poate deruta. Astfel, dacă intenţionez ca o persoană să-şi încalce atribuţiile de serviciu în favoarea mea şi o "conving" dându-i o sumă de bani, iar persoana a acceptat suma, aceasta reprezintă "argumentul banului" (valoarea lui pentru ea); dacă o "conving" promiţându-i o avansare certă, aceasta ar fi "argumentul promisiunii" (valoarea ei pentru ea); dacă o "conving"

Scanned with OKEN Scanner

satisfăcându-i plăcerile sexuale, am folosit "argumentul sexului" (valoarea lui pentru ea) etc. Aici nu e vorba, de fapt, de valori, ci de imaginea lor în conștiința individuală care permite discursul retoric seductiv. Insistența lucrărilor de manageriat politic și economic, care recomandă valorificarea "limbajului corpului" se orientează tocmai în obținerea seducerii partenerilor posibili folosind impresii.

Pe de altă parte, dacă intenționez ca un public să adopte un comportament prin intensificarea unei stări afectoemotive corespunzătoare și o "conving" printr-o pseudoraționalitate, aceasta reprezintă "argumentul pseudovaloric". De pildă, cineva să-și încalce atribuțiile de serviciu, *deoarece* (?!) legile îi defavorizează statutul social sau, iubindu-mă *trebuie* (?!) să aleagă între mine și între respectarea atribuțiilor de serviciu etc. În materie de incitare individuală și colectivă avem la dispoziție clasa evaluărilor numită *slogan*.

Propoziție polisemantică, de obicei confuză cognitiv, care pare să se argumenteze singură, sugestivă puternic prin coloratura afectivă, sloganul forțează slăbiciunile raționale ale oamenilor într-un moment de neliniște al lor. "Nu este liber un popor care asuprește alte popoare!" pretinde că ar fi existat vreodată în istorie *popor asupritor*; incitarea provine din termenii ambigui *liber* și *asupritor*. "Vom fi din nou ce-am fost și mai mult încă!" pretinde că am fost ceva grozav cândva și acum, coborâți, avem șansa revenirii la acel ceva, pe care-l vom și depăși. *În contextul* crizei moral-politice a anilor '94-'95 sloganul prinde, deși rațional e profund confuz: ce am fost *când?* "Noi nu ne vindem țara!" pretinde că o țară poate fi vândută! și incită prin verbul a vinde. "Piară lumea, numai dreptatea să învingă!" pretinde că, pierind lumea prin aplicarea dreptății, aceasta mai are sens etc.

Împlinirea atitudinii e vădită în discursul retoric juridic, în toate speciile acestuia. Astfel, discursul judiciar urmărește să convingă că a) acest act normativ (această prevedere) e just/nejust; b) această faptă e licită/ilicită; c) această persoană e îndreptățită/nedreptățită; d) această soluție e legală și echitabilă/ilegală și inechitabilă; e) această interpretare e conformă/neconformă cu legea etc. Evident, aceste perechi valorice disjuncte domină argumentarea juridică și îndeosebi pe aceea judiciară, dirijând atitudinile publicului. Expresia "la marginea legii", în accepțiunea de "aproape legal" nu are sens, căci în cuprinsul ei legea e peste tot la fel de lege; dacă e faptă și nu întrunește condițiile de calificare juridică prevăzute în normă, ea nu devine "aproape juridică"; un act normativ nu poate fi "aproape sau aproximativ constituțional" ș.a. Regula "îndoiala e în favoarea inculpatului (pârâtului)" cere respectarea cu rigoare a disjuncției menționate. Limbajul juridic – am mai spus-o – e *calificator autorizat* al comportamentului și, îndărătul acestuia, a atitudinii; aceste calificări sunt *evaluări* juridice din perspectiva valorilor sociale apărate. O acțiune în instanță e admisă nu pentru că trebuie să se decidă dacă e bună sau rea, frumoasă sau urâtă, adevărată sau falsă, utilă sau inutilă, ci dacă e îndreptățită sau nu; un contract e lovit de nulitate nu pentru că ar fi disgrațios, neplăcut, posibil fals, neeficient, ci pentru că a încălcat o condiție de legalitate.

Odată stabilită pricina, discursul retoric caută să stabilească mărimea pagubei, reparațiilor, adică să răspundă la întrebarea "cât?", sub aspectul cantității, la întrebarea "ce fel?", sub aspectul calității; intervin, prin urmare evaluări cantitative și calitative ale atitudinii implicate în comportament.

Scanned with OKEN Scanner

Pe de altă parte, utilizatorul se adresează unui public, general sau particular, asupra atitudinilor căruia lucrează argumentativ, exprimându-şi – mai mult sau mai puţin deschis – propriile atitudini. Intensitatea afectivă, gradul de întemeiere cognitivă, treptele de intenţie din atitudinea autorului se răsfrâng în automodelarea subiectuală a argumentelor ca opinii ale sale. Cineva poate manifesta un comportament automotivat convingător, considerativ sau indecis, ceea ce se impregnează asupra *calităţii* făptuitorilor, în cazul nostru al argumentării. Cel care urmăreşte să schimbe la B atitudinea *a* cu atitudinea *b* faţă de obiectul x ori, dacă B nu are nici o atitudine, să-i instaureze *a* va căuta să o facă într-un *maxim* de trăinicie, adică sub forma convingerilor; aici intensitatea afectivă, întemeierea cognitivă şi intenţia nu numai că trebuie să se situeze la cele mai înalte cote, dar şi să se afle într-un echilibru optim între ele.

Principiul atitudinii implicate enunţă că, în situaţii determinate, acţionăm asupra unei dimensiuni sau alteia din atitudini, pentru a ajunge la acest echilibru; astfel, uneori e nevoie de un limbaj afectiv mai pregnant pentru sporirea intensităţii afective, căci claritatea cognitivă nu e suficientă prin asumare; alteori e nevoie de un limbaj probator mai pregnant pentru întărirea temeiurilor cognitive, căci ataşamentele afective nu stau totdeauna pe suporturi de gândire lucidă; în sfârşit, alteori e nevoie de întărirea intenţiei care, în spiritul nostru poate să împiedice desfăşurarea normală a argumentării, datorită precarităţii ei.

*

Se socoteşte că, dacă o propoziţie se ia ca adevărată şi ea nu este, răspunzător este subiectul care a luat-o, unind pe plan mintal ceva ce nu era unit în realitate, dar dacă propoziţia se dovedeşte adevărată, valoarea e socotită a fi independentă de subiect[1]. Fireşte, dovada e făcută în ambele cazuri de cineva care, astfel, va implica şi din sine, sub forma unor aparenţe mai mult sau mai puţin evidente, dând o unilateralitate provizorie şi deschisă adevărului.

Numesc această situaţie *unghi de vedere* şi în diversitatea subiectului vom constata că unghiurile de vedere se găsesc de la raportul de divergenţă parţială până la divergenţa totală; acest lucru nu-i complicat de constatat. În limbajul curent se foloseşte mai puţin expresia *unghi de vedere* în favoarea celei mai brutale *punct de vedere* (adică "din punctul de vedere din care mă situez văd" în loc de "din acest unghi văd", subînţelegând că punctul în cauză e vârful unghiului) iar uneori în favoarea alteia, academice *din perspectiva* (aceasta sau aceea) sau *în sensul*. Toate aceste expresii dau întâietate subiectului aşezat în vârful unghiului în debutul sensului, la începutul perspectivei de unde ochii minţii lui văd; el poate să-şi spună ca marinarul de pe gabie: "De aici, de unde sunt, văd" sau ca grecul de pe numele asiatic "Văd marea!" către ceilalţi, pe pantă, care nu vedeau nimic.

Unghiul de vedere ţine loc şi de criteriu nu numai în apreciere sau în valorizare, ci şi în taxonomii cât de cât utile în descripţii, în clasificări şi diviziuni. Te întrebi deseori, cărei realităţi exterioare aprecierii spiritului evaluator îi corespund acele împărţiri legiuitoare după care pedeapsa pentru un furt simplu este de şase luni, maximum (de ce şase şi nu cinci şi nu trei?), pedeapsa pentru calomnie e trei luni închisoare şi

Scanned with OKEN Scanner

amendă (de ce o calomnie se repară prin închisoare şi amendarea calomniatorului? de ce cu atât?) Unghiul de vedere legiuitor e unul volitiv ei, exprimat, prescriptiv, cu legătură grozav de întortocheată cu adevărat. Noi presupunem că facem evaluări în care conţinutul cognitiv îl corelăm cu factori condiţionali de natură a) *psihologică*, referitoare la puterea de înţelegere a obiectului, la gradul de imixiune subiectivă în orizontul cunoaşterii; b) *logică*, referitoare la corectitudinea şi validitatea raţionamentelor efectuate; c) *sociologică* referitoare la apartenenţa socială, profesională, naţională, de epocă a respectivilor subiecţi; d) *metodologică*, referitoare la sistemele procedurale, operaţionale şi la criteriile adoptate; e) *ideologică*, referitoare la sistemele de interes economico-politice pe care subiecţii le promovează explicit, conştient sau nu. Participarea acestora de la caz la caz ţine de aceea ce numea fascinantul profesor Vasile Pavelcu "mai mult sau mai puţin, dar tot cu măsură".

Pretutindeni însă, din judecăţi şi complexe de raţionamente răzbat lumini şi, o dată cu ele, obscurităţi şi tenebre. Ele declanşează – funcţie de receptor – bucurie, panică, refuz. Trebuie să acceptăm – măcar în efortul de comunicare – că nu putem impune un singur cod de adresabilitate juridică şi un singur sistem de norme de conduită etico-juridică pe temeiul că există o singură raţionalitate formală, fără să riscăm lunecarea în aventura mecanismului scientist. Neîncetând să fie ceea ce sunt, prin comunicarea în limbile aşa-cum-sunt-ele sau adaptate nevoilor unei episteme ori alta, oamenii îşi primesc, produc şi dau înţelesuri la care aderă într-un mod oarecare cu elanurile izbucnite din trăirea lor.

Comerţul nostru cu lucrurile, cu proprietăţile şi relaţiile lor, începe devreme, parcă în vremurile micii copilării, îl învăţăm repede de la generaţia anterioară; acest comerţ ne atrage, ne acaparează, ne captivează şi ne capturează, ne place prizonieratul; abia dinăuntrul lui, când şi când, simţim precaritatea şi nevoia de comunicare autentică. În stare de comercianţi cu orice – inclusiv cu divinul, inclusiv cu noi înşine – informaţia guvernează ca forţă care uneşte şi desparte, paralizând fiece tentativă de aprehendare, cu etichetă "joc facil şi steril de cuvinte".

Cum prezenţa subiectului se vădeşte cu ponderi în cunoaşterea de la un tip la altul, şi presupunerile noastre îşi schimbă natura, funcţie de această pondere, după o schemă deja stabilită şi socotită, în generalitatea ei, pe deplin confirmată. Merită să observăm că aceste condiţionări ce dau măsura subiectualităţii sunt obiective pentru subiect, care nu le conştientizează pe parcursul elaborărilor sale[2]. Faptul că nu le conştientizează constituie o sursă excelentă pentru practica manipulării micro şi macrogrupurilor, pentru tehnicile disipării unor secrete lingvistice cu autonomie psiho-logică, pentru tacticile de dezinformare în situaţii conflictuale poliantropice.

Produsele elaborărilor, exprimate ca unghiuri de vedere, acolo unde se cere, faţă de altele concomitente, având acelaşi referent, sunt consimţite ca subiectualităţi, fără ca autorii lor să fie neapărat în cunoştinţa condiţionării amintite. Unilateralitatea a "ceea ce vezi" din unghiul în care eşti, prezentă în orice act de recunoaştere, nu poate fi confundată cu denaturarea "văzutului" (minciuna) sau cu deformarea "văzutului" (eroarea) imputabile subiectivităţii. Se întâmplă însă că poziţia ocupată în vârful unghiului de vedere, una spirituală, e încărcată de stări afective şi volitive, e potenţată cu interese contorsionate; subiectul epistemic

Scanned with OKEN Scanner

determinat e posesorul unghiului său de vedere, la care ţine, despre care pretinde, susţine, ambiţionează, cu care negociază şi negustoreşte. Dacă Mircea Eliade tânărul aprecia unghiurile de vedere ale unor Jean Wahl, Paul Ricoeur, Gabriel Marcel, Karl Jaspers "prolixe, năclăite, detestabile" preferându-le Fenomenologia spiritului, un tânăr român cât ar greşi să prefere în Logică pe Petre Botezatu, în Sociologie pe Traian Herseni, în filosofie pe Constantin Noica, în psihologie pe Vasile Pavelcu, în Drept pe Traian Ionaşcu, din atâtea poze interminabile, prolixe, năclăite din care cu greu se pot salva de la înec câteva remarci, nuanţe, sugestii? Noi am învăţat deja că Mircea Eliade şi tânărul actual nu cad în vreo capcană, deoarece se situează în opinii!

Această unilateralitate subiectuală, dincolo de ambiţiile unuia sau altuia cum că unghiul său de vedere ar fi mai larg, mai cuprinzător, vederea sa mai profundă, relevă anumite relaţii de complementaritate între valori, în primul rând între adevăruri. Sigur, nu-i vorba de adevărul propriu-zis, ci de vederea lui de către unul sau altul, deţinătorii unghiurilor, perspectivelor, punctelor lor. Aici – socotesc – este locul să sugerez că ar fi trei modele principale de descoperire a adevărului.

Primul model prezintă cunoaşterea din perspectiva subiectului, *al doilea* din perspectiva obiectului cuprins de unghiul acestui subiect, *al treilea* din perspectiva cunoştinţelor. Noi nu putem decide cu un sistem de măsurare riguroasă cum anume să găsim echilibrul perfect între subiect şi ceea ce cuprinde unghiul său, dar socotind că un asemenea echilibru trebuie să fie (altfel cădem fie în subiectivism, fie în obiectivism, fie în cine ştie ce încâlcitură de paradoxuri), vom observa că ştiinţa tinde, metodologic, să se afle departe de echilibru, spre obiect. Totuşi, oare îndepărtându-ne spre subiect (sau obiect) ne îndepărtăm realmente de obiect (sau subiect)?

Enunţul problemei are drept presupoziţie reprezentarea mecanică a acestei axe: ar urma că, pe măsură ce ne apropiem de subiectualitatea subiectului, acesta să se subiectiveze, să scape din vedere zarea în ce-o fi ea, pe măsură ce ne apropiem de obiect ne desubiectivizăm şi, astfel, ne obiectivizăm, adică scăpăm de noi înşine, punând în cunoştinţe strict obiectul. În bună modestie, împărtăşesc gândul hartmannian că subiectul nu poate să prindă obiectul fără a se transcende, dar nu poate să devină conştient de ceea ce a prins fără a reveni în sine[3]. Obiectul nu este lucrul, ci imaginea lui în cunoştinţă. La un moment dat, spre obiect, departe de echilibru ne conduce formalismul total şi perfect în care el ar subzista informaţional în universalitatea sa abstractă.

După cum am arătat, individul uman este într-un context de relaţii intersubiectuale, unde-când (se) delimitează persoana şi personalitatea sa, din intersubiectualitate se naşte examenul obiectivităţii, dar şi spiritul colectiv, ale cărei subiectivităţi se transmit pe coordonata istoriei, fapt lesne de probat. Personalitatea subiectului constituie un sistem cognafectiv edificat pe calitatea lui de actant, cum bine şi elegant dezvoltă profesorul Cornel Popa[4]. El nu acţionează precum îi dictează datul său de "produs al împrejurărilor", pur şi simplu, căci sub asemenea dicteu i s-ar refuza plăcerea, responsabilitatea, atitudinea, partea proprie de creaţie şi de imaginaţie ş.a. expresia "produs al împrejurărilor", explicată teleologic (prin scop) sau prin consecinţe devine o scuză sau o acuză, la fel ca şi

Scanned with OKEN Scanner

expresia "producător de împrejurări", deci o sursă pentru orice ideologie agresivă şi imorală. Observaţia lui Migdal*, că romantismul şi poezia ştiinţei constau nu în distrugerea ideilor anterioare, ci în întrepătrunderea şi împletirea ideilor vechi şi noi, pare-mi-se valabilă nu doar în planul teoreticului, ci şi al practicului.

Subiectul persoană posedă şi re-creează ideile în aceleaşi forme logice**, însă purtătoarea de câmpuri psihologice determinative şi de materii de cunoştinţe. Într-un model al cunoaşterii din perspectiva subiectului acestea vin în avanscenă pe când din perspectiva obiectului ele nu-şi au rostul. Într-un model de tipul al treilea intelectul revine ca supoziţie şi ne interesează coerenţa, corectitudinea, validitatea operaţiilor, structurilor, formelor gândirii.

După A. Schaff, influenţa subiectului concret în actul cunoaşterii are loc prin intermediul factorilor care îi determină starea psihică şi modalităţile de comportament şi anume: structura aparatului perceptiv, limba şi interesele de clasă. Teza filosofului este interesantă şi, aplicată, conduce la rezultate surprinzătoare: este foarte clar că între mecanica lui Planck şi cea a lui Einstein, între matematica Russell şi cea a lui Heyting, între poezia lui Ion Alexandru şi cea a lui Ion Gheorghe între psihologia lui Vasile Pavelcu şi psihologia lui Nicolae Mărgineanu etc. deosebirile îşi au izvoarele în structura aparatului perceptiv, limba şi interesele de clasă ale numiţilor, nu-i aşa?

R. Muller-Freienfels introduce printre cele 12 criterii de apreciere a cunoştinţelor ştiinţifice (opinii, ipoteze, teorii):

a) *depersonalizarea progresivă* – cu cât o cunoştinţă subzistă fără să fie nevoie de intervenţia autorului ei, cu atât sporeşte gradul de ştiinţificitate;

b) *eliberarea de sentiment, de pasiune* – o cunoştinţă este ştiinţifică dacă întemeierea ei este strict raţională, iar înţelegerea ei nu declanşează nici o pasiune.

c) *criticismul* – o cunoştinţă ştiinţifică are forţă de a "critica" alte cunoştinţe şi capacitatea de a se îmbunătăţi prin expunerea sa de către alte cunoştinţe ştiinţifice.

d) *colectivismul* – o cunoştinţă e comună în urma verificării de către comunitatea ştiinţifică.

Aşa cum am mai spus, orice individ formându-şi o imagine proprie asupra obiectului adoptă o conduită faţă de această imagine[5]. Pe cât de adevărat este că pe nivele tot mai înalte de cunoaştere ştiinţifică (trepte de generalizare şi abstractizare) subiectul determinat tinde să reducă la minimum în concept atitudinea sa – deşi constatarea e o banalitate, întrucât acest subiect nici nu are altă cale şi procedează astfel în chip spontan, nu cu metodă – este adevărat şi se

---

* În ştiinţe există opinii, elaborate de specialişti de înalt profesionalism, care se confruntă între ele, prin mijloacele potrivite comunităţii ştiinţifice. Faţă de o teorie, de o ipoteză sau de o opinie din chimie, sociologie, geologie sau psihologie nu se pot pronunţa decât experţii, iar dintre aceştia cei care au înţeles, s-au plasat în cunoştinţă de cauză, în raport cu semnificaţia susţinerilor. Nu se poate decreta "mie nu-mi place cutare din microbiologie sau istorie sau mecanică stelară", cu atât mai puţin descalifica pe autor, din afara personalităţii, comentează A. Migdal în *De la îndoială la certitudine*, Ed. Politică, Bucureşti, 1989, p. 38.

** "Nu gândirea i-a unit sau i-a diferenţiat pe oameni, ci ceea ce gândesc ei realmente", apud, Hartmann, Estetica, Ed. Univers 1974, p. XVII.

Scanned with OKEN Scanner

subliniază atitudinea aceasta faţă de semnificaţia cognitivă: de la una inserată pe fondul obscur de emoţie şi stări primare de cunoştinţă, la alta majoră, angajată, de interese cognitive, conştientizate că-i aparţin. Acum, a cere depersonalizarea progresivă este a cere ca interacţiunea cognitivă subiect – obiect să fie depersonalizată, adică subiectul determinat să se apropie de obiect ca subiect generic universal, nu prin ceea ce este el. Ar urma să fie privit tot mai distanţat şi ca ceva străin, la fel şi cunoştinţele obţinute.

Sunt de acord că termenul *străin* este psihologic şi că una e afectivitatea constituită pe un fond de cunoaştere şi alta declanşată prin mecanisme din subconştient. Dar prima – afectivitatea propriu-zisă – e o stare asociată permanent nu numai procesului de cunoaştere, ci şi fiecărui segment de cunoaştere; nu mi se pare a fi un *mai întâi* şi *mai pe urmă* decât în măsura în care există o succesiune de segmente în procesul amintit. Şi există. Ceva îmi este străin deoarece nu-l cunosc, adică e un altceva decât mine ca spiritualitate, ca sediu al cunoştinţelor cu care lumea e cum s-a spus, casa mea; acea lume e casa mea prinsă în gândul şi în consimţirea îngândurată şi restul este străin sau mi-i străin. Nimeni nu m-ar putea convinge că n-aş avea capacitatea să trăiesc ceea ce cunosc. În fapt, cu cât gradul de clarificare cognitivă şi axiologică e mai înalt, cu atât ideile au, pentru purtătorii lor, rezonanţe mai complexe şi mai cuprinzătoare, cu atât angajează mai puternic; fără îndoială, e vorba de angajament lucid, orientat, spre semnificaţii cum sunt ele.

A ne feri de subiectivitatea obiectului în numele unei nestrămutate opţiuni nu e totuna cu subiectualizarea cunoştinţelor despre obiect de care nu e nici posibil, nici necesar să ne ferim, căci ea ne dă responsabilitatea şi marca în istoria cunoaşterii. Prin conduită afectivă intelectuală demarcăm acţiunea de asumare (cu grade diferite, explicit sau implicit formulate) a semnificaţiilor ca valori cultivate, realizate de subiect în calitate de personalitate – *synolon*. Faptul că aceste conduite au durată, ritm, nivel deosebite de la o personalitate la alta, iar la aceeaşi personalitate diferă funcţie de unghiul de vedere şi de văzut, probează subordonarea la procesul judicativ strict.

Pentru discursul retoric importantă este următoarea observaţie: fiecare semnificaţie desluşită constituie o treaptă în ascensiunea spre absolut, pe care se pot găsi mai multe unghiuri de vedere, unilateralităţi, în relaţie de "examinare critică intersubiectivă", cu întreaga încărcătură cognafectivă.

Poincaré compară acumularea faptelor disparate cu un morman de pietre din care trebuie să construieşti o casă. În ştiinţele naturii repetabilitatea experimentului, reproductivitatea rezultatelor, corectitudinea demonstraţiei reprezintă acest examen critic între autori, care fac opinabilul ştiinţelor "convingător". În alte ştiinţe, în activitatea publică, în disputele lăuntrice reţinerea "pietrelor" potrivite pentru construcţia "casei" devine o problemă de prim ordin.

Mi se pare evident că ne alegem unghiul de vedere, deşi uneori el aproape că ni se impune, izvorât din vârstă, din cultură, din capacitatea nativă, din statut social etc. Cuprinsul dintre laturile unghiului constituie o universalitate şi reprezintă obiectul în unilateralitatea văzului nostru, suntem chiar noi înşine acolo. Această

Scanned with OKEN Scanner

unilateralitate poate trăi egoist sau altruist, indiferent, iubitor, cu ură, smerit sau trufaș, mai mult ori mai puțin. Și asumarea decurgătoare la fel.

Că unghiurile de vedere ale aceluiași orizont pot comunica între ele, că subiecții le pot lărgi sau îngusta, e simplu de înțeles. Oare contemporanii unor Braudel, Stone, Schrodinger, Heinsenberg, Tzcho Brahe, Kepler, Mendel, May, Huxley, Piaget, Chomsky ș.a. au văzut în susținerile lor complementaritatea în unilateralitate? Abia cercetând interacțiunea cognitivă din perspectiva subiectului vom admite această complementaritate, fără de care discursul persuasiv nu e inteligibil. Aceeași practică – s-ar zice – nu e capabilă să confirme două sau mai multe adevăruri despre același obiect, deși e posibil să releve bogăția mai mare a unuia față de altele; aceasta cu rezerva că practica o săvârșesc aceiași subiecți în haină de agenți, că la ea nu se apelează ca la un zeu extramundan; cei care fac istorie nu sunt și cei care o proiectează și se poate discuta asupra libertății de a face istorie independent de proiectanții acesteia, ca și asupra libertății de a proiecta istorie rupt și istorie. Pe drept observa Karl Popper că nu deținerea adevărului irevocabil caracterizează spiritul lucid, ci căutarea neostenită și ireverențioasă, critică a adevărului, acceptarea limitelor gândirii lui subiectuale, examinarea neorgolioasă a alternativelor. Răspunsul celui care se crede autoritate prin ceea ce știe: "Da, dar există un număr mic de adevăruri irevocabile de care e un nonsens să te atingi și tu faci asta; da, dar critica aceasta ireverențioasă a dat la iveală adevăruri minore și inutile; în fine, poți examina orice opțiune, dar nu pe-a mea și pe a preferaților mei, care susțin adevăruri clare și majore". Ca un adevăr să fie luat complementar se cere să i se recunoască incompletitudinea în raport cu altul, unul simultan, de către autorul ce și-l asumă, dar și de criticii ce studiază dialogul dintre autori. Aceeași practică – oameni diferiți.

Fiecare adevăr reprezentat desemnează un orizont cognitiv limitat, chiar dacă întreg între aceste limite, indiferent de domeniu: juridic, astronomic, fiziologic sau politologic, cotidian sau teoretic. Și atunci, adevărurile unilaterale sunt complementare nu în sensul trivial al lipirii unul de altul îndepărtând limitele anterioare, fapt imposibil, de altfel, datorită construcțiilor psiho-logice diferite, ci în sensul că ele aduc împreună un obiect mai bogat. Așa se întâmplă cu mărturiile de bună credință și neeronate din instanța de judecată – fiecare e un adevăr unilateral, dar realizează imaginea căutată de judecător. Așa și cu articolele de bună credință neeronate din ziare – care ar depăși unilateralitatea intențională într-o imagine largă*.

Mă gândesc la antichitatea reconstruită în discursul lui Fustel de Coulange și la acea reconstituită de către Dodds, poate și – de ce nu – la aceea a lui Glotz. Fustel de Coulange își asumă antichitatea reconstruită, ea este a lui ca vedere, pe care o și promovează din subiectualitatea-i, deși s-a străduit să fie cât de cât mai

* Unilateralitatea cognitivă subiectuală nu e totuna cu unilateralitatea morală, politică sau ideologică. Orbirea — neintenționată — interesele conștientizate sau nu, reaua credință etc. generează nu adevăruri unilaterale, ci deformări ale adevărului și, în general, ale oricăror valori. Când discursul vizează modificări de atitudini, atunci unilateralitatea cognitivă e subordonată moralei, politicii, ideologiei, ceea ce face ca complementaritatea să nu mai fie posibilă.

Scanned with OKEN Scanner

departe de sine. La fel Dodds ne oferă asumarea valorii vederii sale, a cărei argumentare psiho-logică e indiscutabilă în structura sa. Totuşi, nu sunt două antichităţi ori trei ori mai multe, nici o îmbinare, nici o lipitură nu sunt posibile. Vom spune: o sinteză a lor; desigur, o sinteză ca un etaj superior faţă de ele, un unghi de vedere, căci sintezele se înfăţişează ca perspective.

Mă mai gândesc la texte de legi asupra căror realizăm unghiuri de vedere, opinabile, obiecte încărcate de umbre în care orbecăim; la art. 13 din legea 30/1990 care se referă la "organe judecătoreşti competente când prevede calea de atac împotriva măsurilor dispuse de organele de control financiar, la art. 5 din legea 29/1990, la art. 4 din aceeaşi lege, la art. 7 alin. 2 din H. g. 779/1991 etc.

Ceea ce unifică punctele de vedere este referentul mijlocit de material probator; astfel, avem asupra absenţei afirmaţiile "*Absentem accipere debemus qui non est in locum in qui petitur*" (Dig. De verbumsignifications, 50, 16) precum şi "*Qui ita absit, ut ignore ubi sit, et asn sit*" (Dig. De ritu nuptiarum, 23, 2) unde prima pune în evidenţă o prezenţă cerută, a doua pune în evidenţă incertitudinea privitoare la existenţa persoanei.

În spaţiul verosimilităţii adevărurile unilaterale complementare sunt întru totul de admis, deoarece aici subsistă asemănări, nu aparenţe, stare de lucruri ce atrage cu sine probări cu particularităţi psihologice şi după anumite reguli de procedură. Discursul persuasiv desfăşoară tocmai argumente descriptiv-intenţionale, sub semnul unor principii normatoare care să susţină valoarea asumată, subiectul căutând fie să realizeze comuniunea, fie să se întâlnească măcar cu celălalt.

Ţinut de varia imperative, autoritaristul identifică actul asumării valorii cu valoarea însăşi şi astfel caută să transforme propunerea, în impunere; în loc de "Mi-am asumat (moral, politic, juridic) pentru că aşa înţeleg eu" subiectul declară "această cunoştinţă este aşa pentru că mi-am asumat-o EU", aplicare a celebrului dicton "cauza noastră e adevărată deoarece e justă şi e justă pentru că e a noastră". În acest fel confruntarea are loc între asumări nu între adevăruri (justeţi) unilaterale; dogmatismul[6], boala bătrâneţii asumării e – ca şi fanatismul – boala adolescenţei asumării – încremenită în imperative autarhice în numele unor "Trebuie" inventate. Amândouă pândesc vederile unilaterale refuzându-se stratul de existenţă, descalificând nu vederile, ci purtătorii lor şi condamnându-i. Prezente în orice domeniu al cunoaşterii şi acţiunii şi la orice nivel al valorizării, *dogma şi fanatismul* (totdeauna blocări într-un unghi de vedere) pretind a fi orizont de vedere, provoacă rivalităţi artificiale şi, abandonând intelectualismul, crime, suferinţe, dezastre în cultură şi civilizaţie, frângeri dureroase de destine omeneşti.

Nu are rost să fie negat rolul diferiţilor factori condiţionali, inevitabili de astfel, în actul valorilor a ceea ce e văzut, dar în măsura în care în exces amplificându-i în aceaşi măsură nu se îngustează zarea cuprinderii complementarităţii cognitive, deci chiar calea spre asumare şi atenuăm forţa comunicării. În general, etapa următoare de discurs, exerciţiul lui practic dovedeşte *insistenţa* noastră.

Discuţia capătă claritate în modelul actului de cunoaştere din perspectiva subiectului când ţinem seama de subiect. Fără îndoială Fustel de Coulange şi Glotz reprezintă două puncte de vedere a doi subiecţi determinaţi care, în discursurile lor, nu s-au eliberat de ei înşişi fie şi în interpretarea materialului

Scanned with OKEN Scanner

faptic, față de care au acționat intențional. Dar partea fiecăruia de subiectualitate a intrat în subiectul generic temporar și de aceea acestui subiect i-a apărut așa antichitatea, celuilalt alt fel, ambii într-o anume generalitate. Dacă publicul vede tot astfel antichitatea, atunci aparține aceluiași subiect generic temporar, cu subiectualitatea lui de personalitate generică temporală; ne asumăm individual, da, dar într-un spirit transindividual. Decurge că discursul persuasiv, aici sau acolo, atunci sau acum, dezvoltă o valoare unilaterală asumată; un public perfect omogen, unul cu altă valoare asumată în întregimea sa, posibil complementară, constituie doar un etalon abstract. Există însă, în masa publicului, asemenea complementarități de care utilizatorul trebuie să țină seama, căutând să le asambleze într-un întreg convingător; căci esența a ceva este un mănunchi de însușiri, ceea ce numim cauză e un sistem cauzal, determinantul e un ansamblu de determinanți, în toate acestea ierarhiile nefiind imuabile și nimeni nu le poate poseda pe toate, nici pretinde că e cel mai aproape de valoarea absolută.

Este firesc pe deplin ca între toate însușirile și elementele unui sistem problematic, aflate în varia raportului m, complementaritatea să fie tot atât de prezentă ca și tensiunea; discursul persuasiv se întemeiază pe această evidență și atunci are șanse de obținere a adeziunii. Mi se pare la fel de important că două sau mai multe probleme, subsumate uneia întregitoare să fie rezolvate sub semnul acesteia și să se caute obținerea de adeziune pentru fiecare în parte, pe parcursul discursului – condiție necesară pentru instaurarea adeziunii finale. "Depinde, zice filosoful de axiomele alese; alegând aceste axiome se administrează bine rigoarea cunoașterii în acest sens. Axiomatica săvârșește o reluare, niciodată un adevăr început, și pretinzându-se cauză plină, zice, astfel își maschează finalitatea. Dar alegerea axiomelor este o introducere a psihologismului împotriva pretenției de imixtiune din partea psihologismului".

Procedura științifică: științifică, firește, întrucât îndrumă în rezolvarea problemelor ce cad în sarcina științelor căutătoare a exactității lui *idem per idem*. Popper respinge existența unei căi specifice pentru filosofie, admițând posibilitatea de a formula probleme cu claritate și de examina în mod critic diferitele soluții propuse[7], valabilă în egală măsură pentru științele naturii, ca și pentru cele socio-umane, în efortul acestora de a obține cunoștințe univoc adevărate. Dar – s-ar ivi rezerva – pentru a avea certitudini de ființă, trebuie să ai certitudini în devenire; gândirea este promovarea ființei. Existența ființei gânditoare este esențialmente devenire a ființei[8].

Și atunci? Atunci calea filosofică este altceva decât a științei. Însăși procedura discursului persuasiv nu poate fi calificată în termenii stricți al uneia, nici al alteia[9]; drept care i s-a spus *artă*.

Mi se pare util să introducem aici o distincție, consecință a propunerii celor trei modele de relație cognitivă; desigur, procedura cerută de cunoașterea departe de subiect nu poate fi decât una *explicativă*, ceea ce ar implica și confirmarea și infirmarea prin instanța obiectului, cum se petrec lucrurile – întru totul de înțeles – în demersul științific. Pe teritoriul explicației cauzale, nomologice, prin mecanism, prin consecuție ș.a. – subiectul face abstracție de sine, în principiu. O problemă teoretică nu explică nimic, dar prin rezolvarea ei se dă o explicație; soluția obținută pe calea unor reguli univoce este tocmai ceea ce știm și, iată am aflat noi, cei ce am formulat problema fără să știm unde ne va duce.

Scanned with OKEN Scanner

Note bibliografice:

1. Şt. Lupasco, *Logica dinamică a contradictoriului*, Bucureşti, 1982, p. 207-210.
2. Ibid. p. 217-219
3. N. Hartmann, *Grundzuge einer Metaphysik der Erkenntnis*, Berlin, 1941, p. 43. Interesante consideraţii la S. J. Schmidt, *Strategie discursives*, în Actes du Centre de Recherches Linguistiques et semiologiques, P. U. de Lyon, 1977, p. 24-31.
4. C. Popa, *Actul înţelegerii din perspectiva semanticii logice*, în Revista de Filosofie, nr. 8/ 1972
5. V. Pavelcu, *Drama psihologiei*, Bucureşti, 1972, p. 207
6. Dogma e o propoziţie opinabilă, numai că posedă o veriformitate infailibilă fie ca rezultat al unui artificiu izvorât din cunoaşterea noastră episodică, în care are loc un transfer de la obiect la subiect, fie e adevărul necesar pentru mântuirea omului religios.
7. Cf. M. Hollis, S. Lukes, *Rationality and Relativism*, Oxford, 1982, p. 14-16; G. Bachelard, *Dialectrica spiritului ştiinţific modern*, Bucureşti, vol. I, p. 260-261; K, Popper, *op. cit.*, p. 60.
8. G. Bachelard, *op. cit.*, II, p. 42.
9. Ţinând seama de observaţia lui J. J. Rousseau, *Emil*, Bucureşti, 1973, p. 276. Dar şi Cicero, *De Legibus*, II, 4.5.

Scanned with OKEN Scanner

5. PRINCIPIUL ETIC

Organizarea discursului retoric prezintă două aspecte indisociabile – *cognitivul şi afectivul*. Ambele sunt implicate conştient de utilizator pe întregul ex-punerii sale orale sau scrise. Publicul *trebuie* să ştie că *propunerea* argumentată de autorul cutare constituie expunerea acestuia, că realmente acel cutare se ex-pune; trebuie să ştie, dar chiar aşa stau lucrurile în fondul lor? Pe de altă parte, chiar are nevoie imperativă publicul să i se ex-pună în discurs?

"Astăzi toţi, de la vlădică până la opincă, trebuie să luăm parte la nevoile şi la fericirea ţării. Muncă şi câştig, datorii şi drepturi, pentru toţi deopotrivă".

Aceste zile ale boierului nu fură înţelese de Moş Ion Roată şi atunci grupul de ţărani a fost trimis să mute un coşcogea bolovan dintr-un loc în altul, ca să dovedească teza că unirea face puterea. Principiilor egalităţii formale şi al distribuţiei autoritare a rolurilor sociale Ion Roată le opune principiul egalitarismului şi al meritului:

"Dumneavoastră, ca fiecare boier, numai ne-aţi poruncit să aducem bolovanul, dar n-aţi pus umărul împreună cu noi la adus, cum ne spuneaţi dinioară, că de-acum toţi au să ieie parte la sarcini... până acum noi, ţăranii, am dus fiecare câte-o peatră mai mare sau mai mică pe umere; însă acum suntem chemaţi a purta împreună tot noi, opinca, o stâncă pe umerele noastre..."

Boierul a ex-pus ce înţelegea el prin unire, Ion Roată a replicat cu propriu-i înţeles, comunicarea nu s-a realizat, fiindcă nici unul nu a ţinut seama de celălalt. Acesta ar fi un prim aspect al principiului etic în discursul retoric.

Un al doilea aspect ar fi subordonarea ideilor expuse valorilor (juridice, politice, religioase ş.a). Argumentarea adeveritoare în discursul avocaţial, judecătoresc sau legislativ are, în orice cauză, o singură orientare – în-drept-ăţirea. Îndreptăţirea juridică e imparţială, căci altfel dreptatea n-ar avea nici un sens.

Practic, ce urmăreşte avocatul? Foarte simplu: "să câştige clientul său procesul", adică să obţină o hotărâre judecătorească favorabilă, adică instanţa de judecată să adere la soluţia sa, cum că dreptatea e de partea sa. În măsura în care tehnicile retorice îi înlesnesc apropierea de prevederile legale, în acea măsură el este moral; de altfel, nici pe "client" nu-l interesează dreptatea din lege, ci dreptatea lui sub forma "câştigării" procesului, deşi dreptatea din lege e generală şi abstractă, vie e cauza lui. Datoria morală a avocatului stă în căutarea dreptăţii *împreună* cu adversării săi, cu instanţa de judecată. Imparţialitatea impusă de această căutare dimpreună este grevată de partizanul părţii apărate, deci persuasiunea se îmbină cu manipularea, accentul pe cunoaştere cu accentul pe afectivitate şi emotivitate. Principiul etic cere discursului retoric avocaţial să urmărească îndreptăţirea particulară sub semnul valorilor morale şi juridice; dar nu tot ce e juridic e moral şi zadarnic e moral, dacă nu e şi juridic.

Cu totul altfel stau lucrurile în cazul judecătorilor; ei trebuie să apere valorile juridico-morale perene sau cele cuprinse în prevederile legale în vigoare? Iată

Scanned with OKEN Scanner

marea şi perpetua problemă de conştiinţă a magistraţilor tuturor vremurilor! Lor li se cere, expres, să hotărască în conformitate cu *convingerile* intime, adică nu cum li se pare, nu cum ar fi mai convenabil, cum ar fi mai oportun, ci în conformitate cu convingerile lor intime moral-juridice. De aceea, principiul etic stă în prim planul discursului retoric judecătoresc, din care decurge şi responsabilitatea decisivă a autorilor lui. Judecătorii *trebuie* să fie imparţiali, nu echidistanţi, dincolo de orice interes subiectiv al părţilor, dincoace de orice interes al puterii politice. Fără îndoială că ei apără Dreptatea şi nu dreptatea.

Discursul retoric politic nu ia în seamă îndreptăţirea juridică pentru finalităţile sale decât, eventual, ca mijloc; a o face înseamnă să se situeze în imparţialitate, iar în politică a fi imparţial dacă nu e o prostie, cert e o naivitate, ceva deplin neproductiv.

Dărâmarea Cartaginei, la propriu, nu servea interesului general roman, dar Cato o cerea perseverent, în numele grupului de interese din senat, pe care îl reprezenta. Discursurile politice în favoarea intrării României în război alături de Antanta, în 1916, nu serveau interesului general al naţiunii, ci intereselor diferitelor grupări ale clasei noastre politice. În parlament nu au loc discursuri juridice pe marginea unor legi sau a unor articole de lege, ci discursuri politico-juridice; termeni ca "etnocid", "genocid cultural", "genocid economic", "naţionalism nătâng", "vânzarea ţării", etc sunt termeni manipulatori, în context, având ca obiectiv convingerea majorităţii să voteze în favoarea actului normativ dezbătut; votarea e un act politic al parlamentului, desfăşurat după reguli juridice, şi consemnează că pentru majoritatea interesul ei are aceeaşi semnificaţie cu interesul naţional general. Se prezumă că exprimă interesul general actul normativ adoptat chiar cu o majoritate de un vot.

De o atenţie deosebită se bucură, în discursul politic, sloganul. Un persintolog politic imaginativ găseşte, pentru orice situaţie, un slogan potrivit intereselor celui care l-a angajat; inspirat, el ţese în jurul acestuia un minimum de expresii seductive sau incitative, cu aparenţă argumentativă, întru orientarea publicului: "Omul şi pogonul", "Omul şi cuponul", "Fără integrare nu avem scăpare". Un slogan primeşte varia sensuri, funcţie de autorii lui, mânaţi de interese pe care, fireşte, nu le dezvăluie; "Să fim realişti! (Lupta de clasă există, jos burghezia, proletari din toate părţile, uniţi-vă)", "Să fim realişti (satisfacerea interesului individual conduce la bunăstarea individului şi colectivităţii, în condiţiile unei libertăţi convenabile); "Să fim realişti (faptele contează, e de drept voinţa generală care dă fiecăruia ce e al său, sub privegherea grijulie a statului)", "Să fim realişti! (fiecare are dreptul la fericire (!?!))." "Să fim realişti! (să ieşim din starea de tribalism naţional)" etc.

Un al treilea aspect al principiului etic îl constituie implicarea *sincerităţii* în discursul retoric. În concepţia noastră, sinceritatea e valoarea pe care o au opiniile expuse în raport cu opiniile gândite de autor; astfel, dacă A afirmă "Eu sunt convins că Ion merită să fie ales primar" faţă de un public oarecare, exteriorizând convingerea sa lăuntrică, atunci el este sincer şi nu este sincer dacă lăuntric are altă convingere sau nici una vis-à-vis de faptul că Ion merită să fie ales primar. Academicianul N. N. Constantinescu este convins că "acest pro-

Scanned with OKEN Scanner

gram de privatizare nu este eficient". Este convingerea lui intimă, îi aparţine, aşa cum are şi alte convingeri intime? Iar autorul şi-o expune, o adresează publicului, cititor de ziare. Are nevoie publicul de convingerea intimă, deci sinceră, a academicianului? Are nevoie academicianul ca publicul să-i ştie doar opinia lui intimă, deci sinceră? Este la mijloc un interes general, un bine general, pe care academicianul îl apreciază afectat prin acest program de privatizare şi atunci el crede că opinia lui, sinceră, serveşte publicului, căruia i se dedică. Sinceritatea lui are nevoie de retorică; *orice sinceritate are nevoie de retorică pentru a fi împărtăşită*. Academicianul nu vizează simpla încunoştiinţare a publicului, "iată opinia mea", ci împărtăşirea cu el; scontează ca publicul să adere la respectiva opinie şi să adopte, în consecinţă, un comportament – cel care decurge din convingerea comunicată. Cei care l-au publicat pe autor au avut în vedere că el este o autoritate în domeniu, deci că opiniile lui au forţă retorică sporită chiar la necunoscători, când semnează articolul "Acad. N. N. Constantinescu"; dar atunci ce însemnătate mai are sinceritatea, dacă acel articol trebuie semnat cu titlul academic? Prin urmare, sinceritatea autorului avea trebuinţă de retorică, dar retorica articolului nu avea trebuinţă de sinceritatea autorului, ci de coerenţa logică şi de logică seductiv şi, mai ales, de semnătură "*Acad.* N. N. Constantinescu"*. Încât, nu e suficient ca un discurs retoric să fie sincer pentru a se obţine adeziunea, ci e *condiţionat de claritate pentru a fi înţeles, de expresivitate pentru a fi ascultat, de coerenţă logică pentru a fi urmărit, de trezirea interesului cognafectiv pentru a fi asimilat*. Toate acestea conferă autorului o putere – puterea retorică de a conduce, de a dirija, de a instaura, comunicativ sau incitativ sau seductiv, stări cognafective în publicul-ţintă a activităţii sale. El poate abuza de această putere şi atunci încalcă principiul etic, la fel cum poate să nu abuzeze, folosindu-şi puterea spre binele publicului, cum ar fi cazul discursului instructiv-educativ al profesorului.

Prin urmare, principiul etic cere ca autorul unui discurs retoric să nu abuzeze de puterea pe care o are atentând la demnitatea şi spiritul critic al publicului destinatar. Ţinuta de sinceritate a unui discurs are trei referinţe:

a) valoarea de sinceritate a argumentelor declarative subiectuale folosite de autor (de exemplu "Nu m-aş fi angajat să apăr cauza inculpatului, dacă n-aş fi fost convins de dreptatea lui", "Numai pentru că sunt convins de nevinovăţia pârâtului m-am angajat să-l apăr");
b) competenţa autorului în materia alternativei susţinute, recunoscută de public;
c) aura psihologică a autorului că acţionează retoric numai cât privesc convingerile sale intime.

Dacă autorul nu apelează la argumente declarative subiectuale cererea de sinceritate în discursul retoric e inutilă. Într-adevăr, căci în privinţa competenţei nu despre sinceritate e vorba, ci de adevăr sau fals. Substituirea competenţei cu aura psihologică e un abuz care afectează principiul etic, dar poate da

* Este instructivă retorica *in actu* a cărţilor de vizită. Iată o mostră: "Societatea XXX, director general tehnic adjunct ing. dr. XY, membru al O.P.R - France, consilier principal al T.T.T - London, fost senator."

Scanned with OKEN Scanner

rezultate foarte bune sub aspect dirijist. Candidatul Bill Clinton a promis electoratului american un program social în cinci puncte, cu o aură psihologică seductivă care a substituit competenţa de a le înfăptui; a fost votat şi, scurt timp după aceea, a declarat că trei din cele cinci puncte nu le poate îndeplini. Da, dar era deja Preşedinte al statului.

Alegem între alternativele- răspuns una pe care o susţinem pentru public: situate în acelaşi orizont de veriformitate, alternativele opinabile pot primi calificativele de bune sau rele? Expresia "opinie sănătoasă" ţine de limbajul ideologic şi se referă la alinierea opţiunii individuale la o majoritate (unanimitate) formală sau informală, dar conotează şi opţiunea exprimată de cineva ca să-i fie lui bine (util). Totuşi, putem vorbi de alternativă opinabilă bună dacă serveşte morala publică, spre deosebire de aceea utilă aflată în slujba persuasiunii eficiente. Este de preferat ca alternativa opinabilă – ca şi argumentul opinabil – să întrunească ambele valori, deşi nu totdeauna acestea au necesitate; în anumite cazuri publicul nu sesizează ceea ce îi este util ori bine (moral), ori şi una şi alta. Însă, de aici, se poate apela uşor la argumente care să-l înşele, în sensul pseudobinelui şi/sau pseudoutilului, cum întâlnim prin sporturile publicitare. Discursurile lui Roosvelt s-au axat pe ideea că e bine şi util pentru publicul american să nu participe efectiv în războiul cu Hitler, dar au "pregătit" publicul că e bine şi util să lupte contra japonezilor. Deşi ştia cum stăteau lucrurile în realitate, Brătianu a argumentat că e bine (moral) şi util pentru poporul român să intre în război, în 1916, alături de Antantă; norocul lui s-a numit revoluţia bolşevică.

Discursul retoric este bun (moral) dacă:

1. utilizatorul (autor, scriitor) nu ascunde informaţii utile publicului pentru a adopta o atitudine etică limpede. Despre tăcerea ministrului de externe român T. Meleşcanu, în legătură cu recomandarea 1201 a APCE, ziaristul I. Cristoiu scria "Motivele (tăcerii – *n.n.*) ne scapă... s-ar putea (neavând informaţii, desigur, putem doar presupune – *n.n*) ca ea să îşi aibă explicaţia în anumite *jocuri de culise*" (sublinierea noastră – *n.n.*), pe care cetăţeanul român nu (trebuie? are rost?) să le ştie (*Evenimentul zilei*, nr. 866/1995).

2. utilizatorul nu deformează informaţiile pe care le pregăteşte pentru public. Fireşte, în acest caz el nu prezintă informaţii, ci deformaţii, cu care nu persuadează, ci seduce, poate şi incită. Or, deformaţiile au calitatea de a sta drept sursă pentru zvonuri, lucru de luat în seamă.

Retoricile politice, juridice, ale serviciilor secrete urmăresc reuşita cu invocarea ideii de onorabilitate, satisfacerea unor interese imediate în conexiune cu o posibilă armonizare a acestora, de durată; propensiunea spre eficienţă le îndeamnă mereu să refuze – mai mult sau mai puţin voalat – tot ce le-ar îngrădi libertatea de mişcare, inclusiv exigenţele preceptelor etice. De aici înclinaţia spre deformaţie, recursul constant la mijloace care, din unghiul axiologicului, au fost denunţate de moralişti. Proclamate perseverent cu străşnicie, valori precum sinceritatea, onestitatea, buna credinţă şi scrupulul sunt repere ocolite, abandonate sau folosite convenabil. Poate nu ar fi exagerat să vorbim despre tendinţa naturală a discursurilor retorice politice, juridice, ideologice de a-şi ascunde erorile, de a-şi masca intenţiile, acţiunile şi posibilităţile reale, de a ieşi versatil dintr-o situaţie jenantă printr-o piruetă verbală, de a deturna atenţia de

Scanned with OKEN Scanner

la o informaţie autentică şi a supralicita faptul banal, de a exagera propriile merite, virtuţi, victorii, în schimb trecând sub tăcere sau minimalizându-şi defectele, viciile şi eşecurile, de a compromite pe adversar, de a ademeni şi ralia potenţiali aliaţi şi aderenţi, de a fabrica ficţiuni etc. Un specialist în problemă recomanda: "... trebuie să fim pregătiţi să folosim la nevoie tot felul de şiretlicuri, planuri şi stratageme ilegale, să negăm şi să ascundem adevărul... vizăm în mod concret învrăjbirea în rândurile inamicului... să provocăm ura şi confuzia, nu pentru a convinge adversarul, ci pentru a-l disloca; nu pentru a-i îndrepta greşelile, ci pentru a-l distruge, măturându-i structurile de pe suprafaţa globului". Or, cum jocuri de culise nu au loc între prieteni şi nici nu se petrec pentru a nu le vedea ochi de prieten, veriformitatea expunerii scenice e deformaţie – denaturare, ascundere, disimulare, travestire, unilateralizare mistificată a adevărului.

3. utilizatorul nu prezintă raţionamente ambigui;

4. utilizatorul nu răstălmăceşte sau/şi rupe de context argumentele adversarului, cum arătăm în capitolul despre sofisme.

Scanned with OKEN Scanner

6. PROBLEMA VERIFORMITĂȚII

Atât Logica juriştilor, cât şi Retorica generală şi specială solicită o discuţie aparte despre veriformitate fără subiect (sintactică, semantică etc.) şi despre veriformitatea subiectuală; să ne amintim că *prin lege*, adică normat, hotărârile judecătoreşti sunt *considerate* adevărate.

Legiuitorul construieşte ceea ce numeşte adevăr juridic sub forma poruncii din lege, astfel încât în aplicarea acesteia la cauzele judiciare singulare, conţinutul unei hotărâri judecătoreşti este luat *ca* adevăr – *adevăr legal* deoarece corespunde referentului – act normativ. Sub aspect epistemologic, o afirmaţie sau o negaţie sunt adevărate, zice bătrânul stagirit, dacă leagă sau desparte în mintea noastră ceea ce e legat sau despărţit în realitate, *despre* care afirmă sau neagă; frumos zis că este ceea ce este şi nu este ceea ce nu este determină spusa noastră că este sau nu este întru adevăr. Ar comporta asta o analiză semantică.

Ce mai înseamnă adevărul lui "Închide uşa!", "Mi se pare că ar fi bine să închizi uşa", "Este obligatoriu uşa să fie închisă", "Te sfătuiesc să închizi uşa" etc? Despre ce realitate e vorba într-un ordin, o opinie, o obligaţie, un sfat? În primul caz se cere o realitate imperativ de înfăptuit, în al doilea de o atitudine cu privire la o realitate "bună", în al treilea despre o realitate-reper, în al patrulea despre o realitate care poate fi liber consimţită. În toate patru cazurile avem realităţi imaginare, ce ţin de comportamente ordonate de valori, principii, norme, preferinţe, fulgurante în subiectualitatea lor generică sau individuală.

Ne oprim la "Este obligator ca fiecare cetăţean să plătească impozitele". Ea poate fi rescrisă cu modalitatea *trebuie*: "Trebuie ca fiecare cetăţean să plătească impozitele". E o veriformitate deontică juridică spre deosebire de "Mi se pare că eşti trist", care e o *veri*formitate opinabilă, fiecare cu referentul său şi cu procedurile sale de *veri*ficare. Normele juridice sunt trecute prin sita aprecierilor legiuitorului, după criterii de oportunitate politico-juridică privind ocrotirea interesului general, aşa cum îl "vede" el.

Epistemologic vorbind adevărul e proprietatea unui enunţ complet, *raportat* la un univers exterior sistemului de semne în care enunţul este construit; adevărul-raport sau adevărul-copie a fost caracterizat de Aristotel astfel: dacă unim pe plan mintal ceea ce e unit în realitate şi separăm pe plan mintal ceea ce e separat în realitate, gândim adevărul, iar dacă separăm pe plan mintal ceea ce e unit în realitate şi unim pe plan mintal ceea ce e separat în realitate, gândim falsul. Pentru Aristotel realitatea e tocmai acest univers exterior la care se referă enunţul, iar "unirea" şi "separarea" despre care vorbeşte are în vedere definiţia pe care o dă judecăţii – o afirmaţie (unire) sau o negaţie (separare) a ceva despre altceva:

A: "România este un stat european" – România este un stat european
F: "România este un stat asiatic" – România nu este un stat asiatic
F: "România nu este un stat european" – România este un stat european
A: "România nu este un stat asiatic" – România nu este un stat asiatic.

Scanned with OKEN Scanner

Deci adevărul e proprietate a formei logice numită judecată, cu privire la conținutul ei; componentele judecăților, luate separat, noțiunile, sunt forme logice elementare de nedescompus, nu au valoare de adevăr, cum nu au valoare de adevăr nici referenții judecăților, nici raționamentele; noțiunile sunt dotate cu sens, referenții există (sau nu), raționamentele sunt corect sau incorect construite logic.

Judecățile însele, nu toate au proprietatea de a fi adevărate, ci numai cele care descriu, indică universul exterior lor, îl constată *în* trupul lor lingvistic, propoziția logică (deoarece gândirea fără limbaj nu există). Propoziția logică se exprimă gramatical, prin propoziția proprie gramaticii fiecărei limbi; când construim o propoziție logică în limba română respectăm regulile de gramatică românească, dacă o facem în limba spaniolă respectăm regulile de gramatică spaniolă.

O propoziție gramaticală în limba română, de exemplu "Acest minor a pătruns prin efracție în magazie", are înțeles, adică are calitatea de a exprima gramatical românește o propoziție logică. Propoziția "Ce mineur a pénétré par efraction dans la remise", exprimă în gramatica limbii franceze o propoziție logică. Pentru vorbitorul limbii franceze semnificația propoziției gramaticale române îi e străină, căci gândirea lui desfășurându-se în limba franceză, acea semnificație îi scapă. Pentru poliglot același înțeles cognitiv al propoziției logice poate să-l prezinte în limbi diferite. Semnificația cognitivă a propoziției logice se datorează faptului că ea se referă la un univers exterior ei și numai o propoziție gramaticală corect construită după regulile gramaticii unei limbi o exprimă. Astfel, "Acest minoră au intrați prin efracții în magaziei" nu redă semnificația propoziției logice din pricina greșelilor de gramatică românească.

O propoziție corect construită gramatical în limba română poate să nu aibă semnificație și pentru că nu redă o propoziție logică (d.e. – "Această magazie a intrat prin minor în efracție"), și deoarece cuvintele nu participă la semnificația ei (d.e. "Acest minor a pătruns prin audiție în supin"), la fel cum poate să aibă semnificație pentru emitent, dar nu și pentru destinatarul, necunoscător al sensului cuvintelor componente: "Cesionarul primește plata când creanța s-a transmis prin intermediul cesiunii de creanță sau prin subrogație personală". Observăm că numai propozițiile care descriu, având proprietatea de a fi adevărate, posedă semnificație cognitivă (de cunoaștere).

Adâncind chestiunea, constatăm că a) orice propoziție logică există în gândirea noastră într-o formă lingvistică, b) referindu-se la un univers exterior ei, c) în gândirea unui subiect care o gândește. Subiectul care gândește propoziția *își* și o adresează, cu intenții de comunicare sau pur și simplu de înștiințare, într-o limbă corect construită gramatical, prin fraze și propozițiuni. El va căuta, prin urmare, să folosească în propozițiuni acele cuvinte care să contribuie nu numai la înțelesul cognitiv al propoziției, ci și la unul afectiv, cu care să declanșeze sentimente (de ură, de dispreț, de atașament, de entuziasm, de dragoste, de neîncredere etc.). Considerată ca atare, propoziția logică are numai semnificație cognitivă, dar subiectul care o gândește nu o poate gândi altfel decât într-un sine propriu și, privită din această perspectivă, a subiectului, semnificația cognitivă e asociată

Scanned with OKEN Scanner

celei afective. Aşa cum semantica logică izolează metodologic semnificaţia cognitivă de cea afectivă, la fel stilistica izolează semnificaţia afectivă de cea cognitivă, pe când retorica le ia dimpreună.

Într-adevăr discursul retoric este organizat pe o structură logico-formală coerentă necesară, nu şi suficientă; aceasta întrucât el (se) adresează intenţional cuiva, subiect, a cărui gândire judecă în conexiune naturală cu voinţa, cu afectivitatea lui. Gândire "la rece", în mod real, adică demersul logico-formale, în limbajele formalizate, întâlnim doar în cazul calculatoarelor; raţionalitatea umană nu poate fi nicicând zero afectiv şi intenţional, lucru dovedit de limbajul ei natural.

A cerceta dacă propoziţia "Acest minor a pătruns prin efracţie în magazie" e corect construită gramatical este a o verifica apelând la regulile gramaticii limbii române. A cerceta aceeaşi propoziţie dacă este adevărată sau falsă este a trece dincolo de construcţia ei gramaticală, la semnificaţia cognitivă a propoziţiei logice pe care o exprimă; propoziţia logică semnifică cognitiv semnificatul, adică universul exterior ei la care se referă şi cu care se găseşte în relaţia de semnificare. Dacă relaţia de semnificare cognitivă e verificată şi confirmată direct, nemijlocit, prin observaţii şi experiment, atunci propoziţia logică (semnificaţia ei cognitivă) e adevărată şi spunem că avem confirmat adevărul ei material. Dimpotrivă, dacă verificarea are loc prin derivarea propoziţiei logice din alte propoziţii deja stabilite ca fiind adevărate, cu ajutorul unor inferenţe logico-formale, atunci spunem că avem de a face cu adevărul ei formal; nu-i vorba aici de două feluri de adevăr, ci de două feluri de a obţine adevărul, în ambele cazuri fiind vorba de semnificaţia cognitivă a propoziţiei logice.

După cum se constată, în explicaţia de mai sus am ignorat pe deplin subiectul, cel care gândeşte propoziţia logică într-o limbă oarecare; dimpotrivă, luându-l în seamă, remarcăm imediat adaosul de semnificaţie afectivă; în cuvintele utilizate subiectual, semnificaţie care-l determină, posibil, să declare adevărul cognitiv ca adevăr al lui, adică să se ataşeze de acesta.

6.1. DESPRE ADEVĂRUL JURIDIC

De pildă, art. 181 al. 1 c. p. r. glăsuieşte "Fapta prin care s-a pricinuit integrităţii corporale sau sănătăţii o vătămare care necesită pentru vindecare îngrijiri medicale de cel mult 60 de zile se pedepseşte cu închisoare de la 6 luni la 3 ani."

Această frază conţine o interdicţie juridică penală: "Este interzisă pricinuirea unei vătămări integrităţii corporale sau sănătăţii pentru vindecarea căreia se cer îngrijiri medicale de cel mult 60 de zile, sub sancţiunea cu închisoare de la 6 luni la 3 ani". Art. 1, al. 1, c. p. p. r. declară "Procesul penal are ca scop constatarea la timp şi în mod complet a faptelor care constituie infracţiuni, astfel ca orice persoană care a săvârşit o infracţiune să fie pedepsită potrivit vinovăţiei sale şi nici o persoană nevinovată să nu fie trasă la răspundere penală". Art. 144 c. p. r. precizează "Prin «săvârşirea unei infracţiuni» sau «comiterea unei infracţiuni» se înţelege săvârşirea oricăreia din faptele pe care le pedepseşte..."

Scanned with OKEN Scanner

Aceste citate sunt eficiente pentru a ne lămuri cu privire la adevărul căutat de instanța de judecată. Dosarul unei cauze este, precum se vede, dosarul unei probleme de rezolvat – un complex factual și evalutiv juridic – cu soluții propuse de participanții la proces, din care se impune aceea a judecătorilor, cu autoritate de lucru judecat. Adevărul în instanță apare în câteva ipostaze interesante: ca valoare cognitivă a propozițiilor care descriu, împreună, "în mod complet faptele", sub rezerva că decizia de a fi descris "în mod complet" o ia instanța de judecată; ca valoare cognitivă a propozițiilor care constată infracțiunea ("faptele care constituie infracțiuni"); ca valoare cognitivă a propozițiilor care constată infracțiunea juridică. Art. 343 al. 1 c. p. p. atrage atenția că "Completul de judecată deliberează mai întâi asupra chestiunilor de fapt și apoi asupra chestiunilor de drept", adică asupra existenței (unde, când, cum) faptei și vinovăției făptuitorului. Despre faptă s-au afirmat o mulțime de propoziții descriptive, adevărate sau false; acum instanța discută, analizează cu argumente pro și contra, care sunt adevărate și care sunt false. În timpul deliberării, judecătorii au îndatorirea să-și spună *părerea* asupra fiecărei chestiuni" (art. 343, al. 3 c. p. p.), adică judecătorul x spune "După părerea mea propozițiile q, r, s sunt adevărate și m, n, d sunt false", judecătorul Y spune "După părerea mea propozițiile q, n, s sunt adevărate și r, m, d sunt false" etc. fiecare argumentându-și opinia despre valoarea de adevăr a propozițiilor avansate în timpul procesului. Art. 308 c. p. p. spune "Hotărârea trebuie să fie rezultatul *acordului* membrilor completului de judecată asupra *soluțiilor* date chestiunilor supuse *deliberării*... Când unanimitatea nu poate fi întrunită, hotărârea se ia cu majoritate... Dacă din *deliberare* rezultă mai mult decât două *păreri* etc". Prin urmare, nici o hotărâre judecătorească nu are valoare de adevăr – adevărată sau falsă – pentru simplul motiv că este "rezultatul unui acord", care sfidează înțelesul epistemologic al adevărului. Cum procesul penal are ca scop constatarea *completă* a faptelor, dacă majoritatea membrilor completului de judecată votează că s-a constatat complet, atunci s-a constatat complet, dacă nu există majoritate, atunci nu s-a constatat complet! La fel, probele sunt pertinente, relevante, concludente, verosimile în urma unui *acord* al aceleiași majorități! Acord între opinii care, după cum știm, nu au valoare de adevăr. De aceea, o hotărâre judecătorească se bucură de *prezumția* absolută de adevăr, intrată în puterea lucrului judecat. Până la ea, discursurile retorice ale procurorului, avocaților, expertului convocat sunt verosimilități, propuneri de soluții la problemă, care pot influența – uneori decisiv – soluția judecătorească, în care se îmbină descripția (adevărul unilateral), evaluarea (valabilitatea juridică) și normativitatea juridică impusă, care trebuie să fie așa, în vederea unei repuneri în ordinea juridică lezată.

Un fapt brut – cutare și-a rupt piciorul, ca să reluăm un exemplu bine cunoscut – nu este adevărat sau fals, ci există sau nu există. Propoziția logică "Muncitorul Ionescu și-a rupt piciorul în timpul activității de muncă în întreprinderea x" are valoare de adevăr adevăratul sau falsul. Dovada că este adevărată se face, în instanță, cu certificatul medicului specialist, cu o confirmare a asistentului de la ambulanța care l-a transportat la spital. Dar atât medicul, cât și asistentul nu descriu condițiile în care și-a rupt Ionescu piciorul, starea lui fizică și psihică din ziua, la ora producerii evenimentului. Sunt chemați martori colegii de muncă, șefii

Scanned with OKEN Scanner

imediaţi, cu declaraţiile cărora se recompune – din fragmente – realitatea petrecută. Noi ştim dacă acea realitate petrecută a avut loc într-un fel *alfa*, legea leagă de ea efectul juridic E1, dacă a avut loc în alt fel *beta*, legea leagă de ea efectul juridic E2, dacă a avut loc în alt fel *gama*, legea leagă de ea efectul juridic E3 ş.a.m.d. Cei care recompun realitatea petrecută caută ca judecătorii să "vadă", să trăiască astfel, ca şi cum ar avea loc "sub ochii lor". E vorba de locul de muncă, de momentul acela, de muncitorul concret Ionescu, persoană vie, cu tristeţile şi bucuriile lui, cu priceperea lui, cu relaţiile lui din micromediu de activitate; "În hală era frig şi întunecos, aerul îmbâcsit, maşina la care lucra Ionescu era învechită, podeaua de ciment lunecoasă, maistrul îi păstra o antipatie din motive particulare şi-i tot căuta nod în papură etc."

Descrierea conduce la definirea faptului petrecut, din perspectiva legii: accident de muncă. Prin caracteristicile sale esenţiale, acest fapt singular e cuprins în extensiunea noţiunii juridice *accident de muncă*. Acum trebuie să stabilim termenul care leagă conţinutul empiric al descrierilor factuale de conţinutul juridic al ipotezei – *răspunderea civilă*. Acest accident de muncă a avut loc din vina cui? Petrecut în *alfa* – vina e a muncitorului, petrecut în *beta* – vina e a maistrului, petrecut în *gama* – vina e a patronului ş.a.m.d. Avocatul muncitorului susţine descrierea *gama* a faptului, care conduce la teza accidentului de muncă din vina patronului. Dacă patronul a comis o greşeală, atunci aceasta constituie o culpă care trage răspunderea. Dar ce fel de culpă are patronul: *in committendo* sau *in omittendo*? Avocatul nu poate face dovada culpei *in omittendo* şi atunci apelează la o tehnică de retorică juridică, anume converteşte problema de fond cu una probatorie şi cere patronului să probeze în instanţă că a luat toate măsurile de evitare a accidentului de muncă. Este adevărată descrierea *gama* a faptului? Constituie, desigur, un adevăr unilateral, ceea ce nu e suficient pentru ca patronul să răspundă civil. Avocatul purcede la noi tehnici retorice: prin *analogia juris* el asimilează lucrătorul cu lucrul şi aplică noţiunii "contract de locaţie de serviciu" regulile privind contractul de locaţie de lucruri. Rezultă că dacă lucrătorul s-a închiriat pe sine patronului, ca lucru, atunci acesta – conform cu normele de închiriere – este obligat să restituie celui care a închiriat lucrul în starea în care l-a primit, adică lucrătorul trebuie să se primească pe sine, la sfârşitul unei zile de muncă, în integritatea sa corporală şi psihică. Încălcând această obligaţie, patronul va răspunde pentru daune, conform prevederilor legale; dacă hotărârea judecătorească afirmă ceea ce prevede legea şi descrierea faptei, atunci ea este adevărată, dacă neagă ceea ce prevede legea şi descrierea faptei, atunci ea este falsă; dacă hotărârea judecătorească afirmă ceea ce nu prevede legea şi descrierea faptei, atunci ea este falsă şi dacă neagă ceea ce nu prevede legea şi descrierea faptei, atunci ea este adevărată.

Controversa din instanţă are loc nu între propoziţii cu valori opuse de adevăr, ci între *propuneri* diferite de soluţionare, din unghiuri descriptive şi evaluative diferite. De aceea, avocaţii nu-şi reproşează "Ai spus falsul", dar îşi replică "Argumentul tău e mai puţin relevant, e neconcludent, e o privire slab verosimilă, o interpretare forţată a legii, o deducţie incorectă logic, derivă din probe îndoielnice etc". Desigur, prezentând probele în anumită lumină, avocatul poate minţi, înşela,

Scanned with OKEN Scanner

dar judecătorul e ţinut de probe, nu de lumina avocaţială asupra lor şi avocatul ştie asta.

6.2. ADEVĂRUL JURIDIC ÎN DISCURSUL RETORIC

În discursul juridic, persuasiv sau nu, *sunt* prezente enunţuri cu valoare de adevăr factual ("Documentul *a ars* integral", "Unele acte contabile lipsesc din dosar", "Nici o persoană nu era de faţă" etc), raţionamente cu premise adevărate sau false ("Autovehiculul a explodat la impact, deoarece era încărcat cu benzină", "Întrucât era persoană trecută de 70 de ani, s-a împiedicat şi a căzut"), dar ele nu sunt juridice în materia lor. Dacă enunţurile au termeni juridici *primesc* valoare de adevăr *juridic factual* prin calificarea normativ legală a factualităţii: în "Documentul a fost *distrus* integral" expresia "document distrus" e calificare conţinută de textul codului penal român; la fel, enunţul "Unele acte contabile sunt *sustrase* din dosar" conţine termenul calificativ legal "sustragere" de acte ca şi "Nici un martor nu era de faţă", ca şi raţionamentul juridic cu premise juridic adevărate "Martorii au absentat la proces, deci şi tu ai absentat" care descriu o situaţie procesuală.

Deci, spre deosebire de propoziţia "Unele acte contabile *lipsesc* din dosar", care constată o stare de absenţă, propoziţia "Unele acte contabile sunt *sustrase* din dosar" *califică* acţiunea al cărei rezultat e absenţa şi deci, ea constată o stare de *fapt juridic*, valoarea ei nemaifiind de adevăr cognitiv, ci de *adevăr factual juridic*. În primul caz, simpla observaţie atestă direct veridicitatea propoziţiei, în al doilea caz adevărul solicită implicarea calificării legale. Propoziţia "rezoluţiunea vânzării este determinată de viciile bunului vândut" afirmă că o acţiune raţional juridică (rezoluţiunea) privind un raport (vânzarea) depinde de valoarea juridică (viciul) a obiectului juridic, "bunul vândut", afirmaţie a cărei veridicitate nu poate fi verificată decât raţional, adică prin o deducţie cu termeni evaluativi juridici; ori nu-i putem atribui proprietatea de a fi adevărată în acelaşi sens ca propoziţiei "Viteza apei râului este determinată de unghiul de înclinaţie a albiei lui"; e vorba de măsurători foarte diferite între ele.

Într-adevăr, propoziţiile din deducţia "Contractul de gaj are caracter unilateral, deoarece generează o singură obligaţie în sarcina creditorului" conexează termeni juridici evaluativi, care descriu contractul special ca izvor de obligaţii şi în acest sens ele sunt adevărate juridic.

Retorica discursului politic e mai puţin riguroasă decât a celui juridic, deşi nu cade neapărat în retoricism prin aceasta; altfel spus, în drept, în politică, în morală, în ideologie – *retoricismul* este a) a spune (scrie) cuvinte din abundenţă pentru exprimarea câtorva idei, b) a întortochea stilistic demersul logic al ideilor, c) a denatura până la degradare maximă semnificaţiile cognitive, prin vorbărie (sforăitoare, isterică, trivială, teribilistă etc). Deoarece *toate* expresiile coerente ale limbajului natural sunt semnificative, *a fi retoric înseamnă a controla şi*

Scanned with OKEN Scanner

coordona termenii, expresiile şi conexiunile de expresii ale limbajului natural astfel încât fiecare să ocupe un loc necesar în sistemul discursului orientat să persuadeze sau să manipuleze, adică absenţa sau substituirea unuia să prejudicieze nemijlocit finalitatea vizată, în chiar condiţiile păstrării coerenţei formale. În cazul încălcării legilor formale, prezenţa termenului (expresiei) e necesară pentru sofism (paralogism) şi sofismul transformă discursul retoric din persuasiv în manipulator. În fraza cu sublinieri care ne aparţin "Când faci alianţă cu un partid care a dat, în timp, *nenumărate* probe de naţionalism" *nătâng*, de moralitate *dubioasă*, de *abuz demagogic*, un partid pe care *atâta lume* în ţară şi în străinătate îl califică drept *"extremist"*, e bine să ştii la ce să te aştepţi"[1] intenţia de manipulare prin sofisme e evidentă: a) prin pretenţia că propoziţia "Acest naţionalism este nătâng" ar face parte din clasa propoziţiilor descriptive categorice, deci dovedibilă printr-o deducţie cu propoziţii generale adevărate sau printr-o inducţie completă, ceea ce formal e eronat; b) prin pretenţia că termenul de *probă* are acelaşi înţeles şi pentru predicatelor indicative şi pentru predicatelor evaluative (cum e cazul cu nătâng); c) prin introducerea determinativului retoric *atâta* pentru expresia "atâta lume", ca şi cum ar fi vorba de celebra majoritate aristotelică din definiţia probabilului.

Autorul citat, apelând la mijloace retorice, uzează expresii nenecesare persuasiv, dar utile propagandistic, adică pentru manipularea cititorului: naţionalism nătâng, naţionalism rudimentar, naţionalism gregar. În discursul persuasiv juridic această situaţie conduce imediat la compromiterea autorului şi la pierderea publicului de persuadat; dacă afirmi despre cineva că a dat nenumărate probe de *violenţă nătângă* trebuie să aduci probe *nu* pentru acţiunea violentă, *ci* pentru aceea de *violenţă nătângă*, acţiune nedefinită în limbajul juridic; dacă afirmi că există atâta lume din ţară şi străinătate care califică pe cineva de extremist, trebuie să aduci în instanţă ca martori pe toţi cei din sfera lui *"atâta lume"* căci, în caz contrar, e frumos spus, dar nu convingător. Principiul fundamental al *retoricismului politic* a fost enunţat în formă interogativă de Eminescu: "Mereu alţii sunt de vină, domnii mei, nu este aşa?"

Un model de discurs retoric juridic *scris*, care *este* persuasiv, găsim în paginile aceluiaşi săptămânal mai înainte amintit, sub semnătura lui Antonie Iorgovan. Autorul scrie: "La noi s-a încetăţenit fenomenul înregistrării unor fundaţii, dar plecându-se de la unele reglementări prevăzute de lege pentru înregistrarea asociaţiilor... schimbând cei doi termeni, sunt «fundaţii» sau «asociaţii» fără scop lucrativ care, în realitate, fac afaceri peste afaceri, dar beneficiază de statutul fundaţiei sau al asociaţiei, prevăzut de Legea nr. 21/1924 etc. este, poate, unul din cele mai periculoase fenomene: fără alte vorbe, toate aceste «fundaţii» sunt ilegale, lucru spus într-un articol şi de un savant al dreptului privat de talia prof. Tudor Popescu". Natura retorică a pasajului transpare din utilizarea unor termeni şi expresii –, "s-a încetăţenit fenomenul", "fac afaceri peste afaceri"; "este, poate, unul din cele mai periculoase fenomene" – justificate, însă, prin argumente, pas cu pas. Autorul caută să întemeieze, cu mijloace proprii dreptului, că propoziţia "Aceste «fundaţii» sunt ilegale" este adevărat juridic, referent fiind materia legilor în vigoare".

Scanned with OKEN Scanner

Să cercetăm un alt text: "Faptul juridic, în înțelesul restrâns al noțiunii, ni se înfățișează ca o acțiune omenească săvârșită fără intenția de a produce anumite efecte juridice, dar care efecte se produc în virtutea legii, independent de voința autorului, uneori chiar împotriva acestei voințe"; cum îmbogățirea fără justă cauză e o formă de fapt juridic, ar însemna că se îmbogățește fără justă cauză cel care săvârșește acțiunea de mărire a patrimoniului său în detrimentul patrimoniului altuia fără intenția de a produce acest efect juridic, dar efectul se produce independent de voința autorului (adică fără să vrea el, ba chiar, uneori, împotriva voinței lui); aici retorica e prezentă, dar logica formală nu e încălcată: dacă pentru mărirea patrimoniului s-ar respecta dispozițiile legale care au dus la micșorarea patrimoniului altuia, îmbogățirea este cu justă cauză, este licită, deși expresia "justă cauză" pare paradoxală, iar expresia "acțiune omenească" un exces verbal.

Pentru a li se considera valoarea de adevăr, propozițiile juridice trebuie să aibă un semnificat, să se refere la ceva exterior lor în chip univoc, iar limbajul în care se exprimă (se formulează) să denumească acel ceva. Se numește *probă* "mijlocul juridic de *convingere* prin intermediul căruia se urmărește stabilirea adevărului cu referire la faptele sau actele juridice pe care părțile le consideră a fi izvorâte de drepturi ori obligații[2]. Prin urmare: fie o hârtie pe care A și B au scris și semnat ceea ce se numește un contract de vânzare-cumpărare; dacă legea în vigoare prevede că înscrisul, autentic sau sub semnătură privată, este mijloc de probă pentru actul de vânzare-cumpărare, atunci acel act e mijlocit juridic de probă a adevărului propoziției "A a vândut lui B", "B a cumpărat de la A". Hârtia e obiectul material purtător al mijlocului juridic de probă.

Dar de autorul susmenționat scrie "mijloc juridic de convingere", dar e vorba de stabilirea adevărului? Firește, deoarece: a) se referă la un conținut calificat juridic, la o semnificație juridică a propoziției care enunță "fapte sau acte juridice pe care părțile le consideră a fi izvorâte din drepturi ori obligații"; "b) fiecare parte emite «o considerație» personală, o pretenție, se spune, un punct de vedere propriu cu privire la drepturile sau obligațiile ce îi revin, părere probabilă (adică ce ar putea fi probată)." "Probabilă" are sensul de dovedibilă în spațiul îndreptățirii juridice în vigoare, căci afirmația "I-am dat" s-ar proba că e adevărată descriptiv, dar dacă nu a respectat formele juridice, ea iese de sub jurisdicția adevărului juridic; c) convingerea are destinatar: instanța de judecată, care *verifică*, adică supune testelor prevăzute de lege ceea ce consideră părțile, în propozițiile ei conclusivă sunt *adevărate cu autoritatea lucrului judecat*.

Că proba e un mijloc juridic de convingere, un mijloc de "demonstrare", rezultă și din interpretarea ei prealabilă; dacă A și B au, fiecare, considerația lui despre drepturile și obligațiile ce le revin, atunci numai interpretând conținutul mijlocului juridic de convingere vom îndreptăți pe unul sau pe altul. Primul rezultat al interpretării mijlocului juridic interpretabil este *calificarea juridică* a actului, faptului, adică încadrarea lui într-o anumită categorie stabilă de lege; o interpretare (a) conduce univoc la o încadrare (a'), o interpretare (b) conduce univoc la o încadrare (b') etc. Încadrarea, la rândul ei, atrage efecte juridice proprii ei și iarăși se ivește problema alegerii, prin interpretare, a unuia dintre efecte.

Scanned with OKEN Scanner

Verbul "a proba" indică şi totalitatea operaţiilor de "înfăţişare a mijloacelor de convingere admise de lege, prin care părţile înţeleg să stabilească adevărul unei susţineri", scrie în continuare acelaşi autor. Cum înfăţişarea nu-i o simplă *depunere* a mijloacelor de probă, în cadrul unor rigori operaţionale procesuale, ci o *expunere* într-o ordine argumentativă la care a optat partea, revine că ea constituie o componentă a discursului juridic persuasiv (id est, care sfătuieşte) şi anume dezvăluie (orice înfăţişare e o dezvăluire) organizarea acestui discurs de către autorul lui.

Între faptele sau elementele de probat *se aleg* numai cele care exprimă drepturi subiective, obligaţii subiective, drepturi subiective şi obligaţii corelative; între acestea sunt alese cele adecvate la subiect în chip optim, sunt de respins fapte care nu pot forma obiect al probei şi cele care nu sunt de probat în chip necesar; sunt acceptabile sau contestabile interpretările prin apel la intenţia părţilor (d. e. art. 977 c. c. p.) la efecte juridice (contractele "obligă nu numai la ceea ce este expres într-însele, dar la toate urmările, ca echitatea, obiceiul sau legea dă obligaţiei, după natura sa", cf. art. 970 alin. 2, c. c. r.).

Veriformitatea juridică raportată la momentele dreptului

Un aspect interesant privind adevărul juridic îl constituie distincţia între cele trei momente ale dreptului: a) elaborarea şi promulgarea; b) interpretarea actelor normative; c) aplicarea la caz.

a) legiuitorul constată că ordinea juridică (ordo juris) pe care o impune (impune "trebuie să fie" lui "ceea ce este") în numele principiilor (Toţi oamenii sunt egali în faţa legii) şi valorilor (Dreptatea), este tulburată sub un aspect al ei (adică, indubitabil, ceea ce este se desfăşoară altfel decât pe albia a ceea ce trebuie să fie: indicele de natalitate scade, în pofida legilor drastice împotriva avorturilor, delincvenţa juvenilă creşte în pofida legilor penale riguroase, a legilor securităţii persoanei şi grupurilor defavorizate etc.). În acest caz, el procedează la o generalizare inductivă a faptelor sociale, pe care le califică *just* ca antisociale (unde "antisocial" e luat în înţelesul de "antidreptul în vigoare hic et nunc": cerşetoria ca şi furtul, homosexualitatea ca şi loviturile cauzatoare de moarte etc.), constată fie absenţa unor acte normative care să le justifice, fie forţa juridică insuficientă a reglementărilor actuale. În absenţa actelor juridicatoare legiuitorul substituie probabilitatea statistică a concluziei inductive incomplete cu probabilitatea consensuală, pe care o transformă în imperativ, invocând tocmai principiile şi valorile dreptului, indiferent dacă ele provin din "lunga experienţă practică milenară" sau provin din ceva natural (raţiunea ori divinitatea ori cosmosul); sub aspect logic formal acest lucru e neraţional, sub aspectul voinţei legiuitorului este raţional, fiind în joc temeiul Justului, desigur adecvat sistemului pozitiv de drept. De aceea, singura cale de a o face admisibilă este ca noua reglementare să fie argumentată persuasiv juridic, căci ea ar avea un beneficiar – cetăţenii statului, conlucrativi şi colaboratori.

Apoi legiuitorul mai constată că fenomenele sociale antidrept îmbracă forme noi, se diversifică şi sporesc, într-o dinamică superioară schimbărilor legislative; în temeiul acestei stări se manifestă interesul general de a se legifera şi, deci, actele normative se promulgă cu o argumentare care să obţină acordul general,

Scanned with OKEN Scanner

pe baza respectivului interes, circumscris principiilor şi valorilor de drept. În ambele cazuri, aşadar, se pune problema adevărului-convingere şi nu a adevărului-copie.

b) Interpretarea normelor ţine, de asemenea, de discursul retoric care caută să comunice un adevăr – convingere. Un model, în acest sens, avem în soluţionarea problemei cumulului răspunderii civile delictuale şi a celor contractuale, de către C. Stănescu şi C. Bârsan, în lucrarea *Drept civil*. Teoria generală a obligaţiilor, Bucureşti, 1993, pp. 128-132. Autorii descriu analitic soluţiile problemei enunţate, cu argumentele lor cu tot, fiecare soluţie fiind o interpretare a *textului legal* arată, după aceea, contradicţiile şi insuficienţele logico-juridice ale soluţiilor, şi, din combatere, trec la propunerea soluţiei proprii, per a contrario, cu argumente care să o facă admisibilă şi convingătoare. Iată un pasaj semnificativ de retorică juridică din respectivul discurs:

"În ceea ce ne priveşte punem, însă, în discuţie înseşi concluziile la care s-a oprit practica judiciară şi literatura de specialitate, în interpretarea art. 17 şi 18 c. p. p..."

a) expresia "În ceea ce ne priveşte" este echivalentă semantic cu "Din unghiul nostru de vedere (deci o unilateralitate subiectuală opusă altei sau altor unilateralităţi subiectuale)".

b) "punem, însă, în discuţie" este o ofertă retorică de angajare a cititorului, căci această discuţie e efectuată doar de autori; de fapt, e "Vă propunem să reţineţi confirmarea/respingerile noastre şi să optaţi".

c) "la care s-au oprit..." este altă formulă retorică de precizare că literatura de specialitate a tratat chestiunea în mod limitar.

Într-adevăr, care sunt premisele acestor concluzii la care s-au oprit cei respinşi? "O primă premiză este aceea că art. 17 conţine o normă imperativă, şi anume aceea că ori de câte ori printr-o infracţiune s-a cauzat un prejudiciu uneia din părţile menţionate, în mod obligatoriu chiar din oficiu, acţiunea civilă trebuie să fie înlăturată acţiunii penale şi deci să fie judecată de instanţa penală" (*n. n.* – aceasta nu e o premisă, cum susţin autorii, ci un raţionament entimematic).

"A doua premiză... instanţa penală, urmând a se pronunţa asupra reparării pagubelor produse prin infracţiune... care depăşeşte sfera contractului, este competentă să judece numai în temeiul regulilor privind răspunderea civilă delictuală". Deci, practica judiciară şi literatura de specialitate deduc că singurul temei impus este cel al răspunderii delictuale.

Dar această concluzie, deşi derivă corect din premize, răspunde exigenţelor de logică formală, e potrivnică justificativ; un logician ar fi desprins concluzia şi ar fi hotărât că aşa e raţional. Nu, spun juriştii noştri, deoarece intenţia legiuitorului este de a sprijini părţile prevăzute la art. 17 c. p. p. printr-o dispoziţie favorabilă, adică să poată alege între acţiuni, să nu fie obligate la una – aceea a răspunderii delictuale. Bine, observă logicianul formalist, dar şi raţionamentul nostru tot exigenţe formale trebuie să răspundă. Şi noi care din cele două raţionamente corecte alegem? întreabă autorii şi decid: "Aceasta demonstrează, după părerea noastră, fragilitatea concluziilor care au fost deduse din interpretarea art. 17 c. p. p.". Dar spunând asta, ei cad în propria lor capcană logică: dacă demonstrează nu mai poate fi "după părerea lor", căci părerile nu se demonstrează; dacă e

Scanned with OKEN Scanner

părerea lor nu au demonstrat nimic, ci au argumentat haerestic, neconstrângător. Şi încă: o concluzie nedemonstrată nu e fragilă, ci falsă, iar dacă e fragilă e din pricina argumentării insuficient justificată. Dar fraza are raţiune retorică: pregăteşte avansarea argumentării proprii, favorabilă soluţiei autorilor.

Citind ambele argumentări constatăm că sunt construite corect, din punct de vedere logic-formal şi atunci, firesc lucru, ne întrebăm care din cele două propoziţii-concluzii-soluţii la problema argumentativă reprezintă interpretarea adevărată? Autorii scriu: "... Concluzia pe care o tragem în cadrul soluţiei examinate, din art. 17 c. proc. pen., *diferă* de concluzia reţinută îndeobşte de practica judiciară şi de literatura juridică de specialitate. *Considerăm* că, în realitate... textul articolului menţionat permite o *adevărată* atribuire de competenţă pentru instanţa penală..." (p. 131). (sublinierile ne aparţin – *n. n.*).

Formula opinabilă "considerăm că..." ne lămureşte: cele două argumentări susţin *păreri*, în sensul curat de *opinii*, adică de unghiuri subiectuale de vedere a textului logic obţinute fiecare corect deductiv, dar *unilateral*. De altfel, autorii precizează "diferă de concluzia reţinută îndeobşte"; prin urmare, deoarece concluzia majorităţii şi concluzia minorităţii nu se află în relaţie de incompatibilitate, nici de contradicţie, avem doar o *diferenţă* între adevăruri asumate subiectual, dovadă fiind că se practică în instanţe, pentru unele convingătoare prima, pentru altele secunda.

O opinie nu are valoare de adevăr – copie, lucru binecunoscut, indiferent de opinant. Şi totuşi, în drept se petrec fapte ciudate, adică nici măcar iluzia de adevăr, astfel, în speţe care privesc întreţinerea copilului major aflat în continuarea studiilor soluţiile legale ar fi respingerea acţiunii, deoarece nu avem vreun text din Codul familiei sau din altă lege care să prevadă obligaţia părinţilor de a presta întreţinerea copiilor lor aflaţi în atare situaţie. E adevărat că Tribunalul Suprem a dat îndrumare instanţelor judecătoreşti (nr. 2/1971) în sensul că părinţii sunt obligaţi să-şi întreţină copii majori aflaţi în continuarea studiilor, fără să depăşească vârsta de 25 ani, dar respectiva îndrumare *nu are nici un temei legal*. Şi cu toate acestea, orice instanţă judecătorească sesizată în sensul menţionat mai sus, a obligat (!!) pe părinţi la numita întreţinere. Aici nu e vorba nici măcar de adevăr legal!!!

Note bibliografice:

1. A. Pleşu, *O scrisoare (care trebuia) pierdută*, Ordinea, nr. 34 (172), p. 4.
2. Paul Cosmovici, *Introducerea în dreptul civil*, Bucureşti, 1993, p. 146.

Scanned with OKEN Scanner

PARTEA A IV-A

ORGANIZAREA PSIHO-LOGICĂ A DISCURSULUI RETORIC

Scanned with OKEN Scanner

1. PRELIMINARII

Verbul a persuada are, atât în forma lui latină, cât şi în aceea grecească, sensul de a *sfătui-până-la-capăt*. Oratorul sfătuieşte, adică stă *activ* la sfat până la capăt, în chip unilateral, prin urmare *nu* în consfătuire; "până la capăt" se referă la însuşirea sfatului de către sfătuit, în aceasta constând rostul sfătuirii retorice. Precizarea e fundamentală; astfel, strict a persuada nu mai apare sub expresia de acţiunea suspectă de a face plăcere altora, de a le stârni stări afecto-emotive, pur şi simplu. E impropriu să susţinem că a sfătui are ca scop a face plăcere cuiva, mai puţin în cazul provocării de stări afectivo-emotive. În general, totuşi, orice om care stă la sfat intenţionează să anuleze hotarele care-l despart de ceilalţi, propunându-le o soluţie pe care destinatarii o pot admite măcar ca posibilitate de discutat.

De subliniat că în această accepţiune etimologică persuasiunea realizată naşte o asumare comună – orator-public – a tezei argumentate *continuu*, ceea ce presupune sinceritate de ambele părţi, în actul numit de latini *communicatio*. Aceasta ar fi forma propriu-zisă a discursului retoric, procesul lui şi finalitatea primind aceeaşi denumire – *persuasiunea*.

Totuşi, a sta la sfat, a te sfătui cu alţii şi a sfătui pe alţii sunt lucruri foarte diferite, deşi toate ar fi persuasiuni; a) a sta la sfat este fie a ne afla întâmplător, fie în chip necesar, la o adunare care *se* sfătuieşte; intervenţia noastră, în primul caz (discursul nostru) este spontană, indiferent dacă se iveşte din proprie iniţiativă, ori dacă răspunde solicitărilor celorlalţi; dacă nu intervenim, ascultăm dacă ne interesează ceea ce se discută, nu ascultăm şi plecăm dacă nu ne interesează. Stăm la sfat în chip necesar dacă e rezultatul unui interes real pentru ceea ce se dezbate, ştim dinainte tema şi, eventual, intervenim cu opinia noastră, pe care o avem, deci şi cu argumente la ea. Ca ascultători suntem parte a publicului, ca intervenienţi suntem persuasivi; b) *ne* sfătuim cu alţii când sfătuirea cu noi înşine nu e suficientă pentru autopersuadare sau când e nevoie de o hotărâre comună cu alţii; acum cerem ca alţii să ne persuadeze ("Tu cu cine votezi?", "Ce părere ai despre calitatea învăţământului la Facultatea de Drept din Dorohoi?", "Oare e bine să plec anul acesta în concediu la Călimăneşti?"). Evident, nu ne sfătuim cu oricine ci, funcţie de problema noastră, ne alegem persoane care prezintă credibilitate şi au autoritatea potrivită în ochii noştri. Cel care cere sfatul altora are, de obicei, opinii nedecise; în consecinţă, ori caută altundeva argumente pentru a le întări, ori are nevoie de opinii convingătoare ce ar putea proveni de altundeva. Labilitatea opinală este caracteristică majorităţii oamenilor; numesc *labilitate opinabilă* unghiul de vedere cogn-afectiv din care subiectului "i se pare că p", cel puţin , "consideră că p", cel mult. "Mi se pare că non p" este echivalent cu "Consider că p" şi "Consider că non p" este echivalent cu "Mi se pare că p", conform cu teoria opoziţiei judecăţilor modale opinabile, în analogie cu aceea a judecăţilor modale clasice. Aceste echivalenţe sunt valide în condiţiile ignorării aspectului

Scanned with OKEN Scanner

1. PRELIMINARII

Verbul a persuada are, atât în forma lui latină, cât şi în aceea grecească, sensul de a *sfătui-până-la-capăt*. Oratorul sfătuieşte, adică stă *activ* la sfat până la capăt, în chip unilateral, prin urmare *nu* în consfătuire; "până la capăt" se referă la însuşirea sfatului de către sfătuit, în aceasta constând rostul sfătuirii retorice. Precizarea e fundamentală; astfel, strict a persuada nu mai apare sub expresia de acţiunea suspectă de a face plăcere altora, de a le stârni stări afecto-emotive, pur şi simplu. E impropriu să susţinem că a sfătui are ca scop a face plăcere cuiva, mai puţin în cazul provocării de stări afectivo-emotive. În general, totuşi, orice om care stă la sfat intenţionează să anuleze hotarele care-l despart de ceilalţi, propunându-le o soluţie pe care destinatarii o pot admite măcar ca posibilitate de discutat.

De subliniat că în această accepţiune etimologică persuasiunea realizată naşte o asumare comună – orator-public – a tezei argumentate *continuu*, ceea ce presupune sinceritate de ambele părţi, în actul numit de latini *communicatio*. Aceasta ar fi forma propriu-zisă a discursului retoric, procesul lui şi finalitatea primind aceeaşi denumire – *persuasiunea*.

Totuşi, a sta la sfat, a te sfătui cu alţii şi a sfătui pe alţii sunt lucruri foarte diferite, deşi toate ar fi persuasiuni; a) a sta la sfat este fie a ne afla întâmplător, fie în chip necesar, la o adunare care *se* sfătuieşte; intervenţia noastră, în primul caz (discursul nostru) este spontană, indiferent dacă se iveşte din proprie iniţiativă, ori dacă răspunde solicitărilor celorlalţi; dacă nu intervenim, ascultăm dacă ne interesează ceea ce se discută, nu ascultăm şi plecăm dacă nu ne interesează. Stăm la sfat în chip necesar dacă e rezultatul unui interes real pentru ceea ce se dezbate, ştim dinainte tema şi, eventual, intervenim cu opinia noastră, pe care o avem, deci şi cu argumente la ea. Ca ascultători suntem parte a publicului, ca intervenienţi suntem persuasivi; b) *ne* sfătuim cu alţii când sfătuirea cu noi înşine nu e suficientă pentru autopersuadare sau când e nevoie de o hotărâre comună cu alţii; acum cerem ca alţii să ne persuadeze ("Tu cu cine votezi?", "Ce părere ai despre calitatea învăţământului la Facultatea de Drept din Dorohoi?", "Oare e bine să plec anul acesta în concediu la Călimăneşti?"). Evident, nu ne sfătuim cu oricine ci, funcţie de problema noastră, ne alegem persoane care prezintă credibilitate şi au autoritatea potrivită în ochii noştri. Cel care cere sfatul altora are, de obicei, opinii nedecise; în consecinţă, ori caută altundeva argumente pentru a le întări, ori are nevoie de opinii convingătoare ce ar putea proveni de altundeva. Labilitatea opinală este caracteristică majorităţii oamenilor; numesc *labilitate opinabilă* unghiul de vedere cogn-afectiv din care subiectului "i se pare că p", cel puţin , "consideră că p", cel mult. "Mi se pare că non p" este echivalent cu "Consider că p" şi "Consider că non p" este echivalent cu "Mi se pare că p", conform cu teoria opoziţiei judecăţilor modale opinabile, în analogie cu aceea a judecăţilor modale clasice. Aceste echivalenţe sunt valide în condiţiile ignorării aspectului

Scanned with OKEN Scanner

dual al unghiului subiectual de vedere – cognafectiv; dacă îl luăm în seamă, atunci consideraţia este mai puternică decât părerea nedecisă, prin aceea că e univoc orientată afectiv, spre deosebire de aceasta – netranşantă afectiv, cum am mai arătat. Labilii opinabili stau la sfat să asculte, să înveţe, ca public, uneori intervin spontan cu argumente sau reacţionează emotiv; ei constituie publicul potenţial de persuadat, dar şi – în primul rând – de manipulat.

Cel care-i sfătuieşte pe alţii o face stând la sfat cu ei, fie ca răspuns la o solicitare (cu statut de utilizator-pentru-public), fie ca o provocare a nevoii de el (cu statut de utilizator-care-cheamă-publicul). Utilizatorul solicitat persuadează publicul într-o stare de labilitate opinabilă, căci altfel ar fi absurd să convingă convinsul. Aici persuasiunea ar trebui să se manifeste în forma ei ideală, deoarece este solicitat cel în care publicul a investit încredere, cel convins de teza ce urmează să fie făcută teză comună. În a doua situaţie persuasiunea are un sens mai larg, în ea fiind cuprins şi sensul *seducţiei* şi cel al *incitării*, întrucât autorul caută şi constituie un public pe care să-l orienteze din iniţiativa lui (ziarul x îşi face publicul cititor, emisiunea "Viaţa economică" îşi face (tele)spectatorii săi etc.).

Încât, pot să stau la sfat aşa cum stau la foc sau la oglindă, înregistrând idei cum înregistrez energia calorică sau imaginea mea din oglindă, situat într-o exterioritate liberă. Pot să stau *la* sfat în chip unilateral ascultând, pur şi simplu, dar şi dând sfaturi, fără vreo cooperare cu ceilalţi. De cele mai multe ori situaţia de "la sfat" survine din constatarea prealabilă că nu reuşesc să rezolv singur o problemă cu soluţii opinabile, când nu ştiu să-mi valorific disponibilitatea naturală de a alege, când deliberarea mea nu e suficientă să aleg, când mă situez în "mi se pare" ş.a., în general când izvorul persuasiunii optime nu stă în mine, nevoindu-mă să-l cercetez în exterior.

Un autor susţine că prostia îşi propune să convingă, nu să supună judecăţii realitatea problematică; după el, birocratul consideră orice îndoială o erezie şi orice contrazicere o trădare. Din două – una: sau autorul (Glucksman) nu ştie ce este convingerea, sau are convingerea că prostia are capacitatea intelectuală să procedeze la acest demers şi încearcă să ne persuadeze de "adevărul lui". În fapt, neposedând decât sentinţe stereotipe, înlăuntrul cărora trăieşte confortabil, prin definiţia ei, prostia este incapabilă fie şi doar să-şi propună o activitate de convingere; câtă vreme nu e anti şi nici noninteligenţă umană, ci un fel, relativ, de inteligenţă, ea nu-i anti sau nonjudicativă, caută o formă de influenţare, până spre ceea ce se numeşte convingere.

Afirmaţia că oamenii nu-şi formează şi nu-şi însuşesc cu uşurinţă o opinie e prea generală pentru a o trata în materie de sfătuire (persuasiune); opinia în modalitatea ei cea mai înaltă, *convingerea*, e şi cea mai bogată cognitiv, totodată cea mai sublimată afectiv; convinsul, care şi-a asumat-o rezonabil ca "adevărul său", se jertfeşte pe sine chiar în numele acestui adevăr, fără să o facă închizând ochii minţii. În acelaşi timp, convinsul e dispus să stea la sfat, să sfătuiască, să schimbe argumente critic şi autocritic, pe scurt nu e opac, raţional vorbind; ezitările lui ţin de imersiunea către argumente cât mai profunde, cât mai ample. Cu toate acestea, sinceritatea faţă de sine nu-l obligă la sinceritate faţă de alţii; şi nu e tocmai sigur că aceşti "alţii" au neapărată nevoie de sinceritatea lui oricând şi

Scanned with OKEN Scanner

oriunde. E adevărat însă că procesul de formare a convingerilor e foarte dificil şi nu putem avea asemenea opinii în orice domeniu şi pentru orice situaţie. În schimb, se întâmplă adeseori să avem impresia sau să ni se pară: prima, impresia, e o nonopinie şi cu ea nu putem persuada, deşi ne foloseşte când intervenim într-o consfătuire pentru o posibilă autoclarificare, pentru o posibilă clarificare. Numai că principalul defect al impresiilor e rigiditatea lor: cantonăm în ele cu o permeabilitate scăzută faţă de o argumentare exterioară, o susţinem cu motivaţii subiectuale preponderent emotive care ţin locul argumentelor. Probabil *asta* să fi vrut Glucksman să spună.

Poate cineva să susţină un discurs retoric, adică să sfătuiască determinând publicul să adere la alternativa ce i-o propune, fără ca el însuşi să fie convins de respectiva alternativă? Răspunsul e nuanţabil: nu orice convins deţine mijloacele necesare să-i persuadeze şi pe alţii; adeseori publicul nu are nevoie de modalitatea noastră proprie relaţională faţă de obiectul opinabil, ci de argumentele care întemeiază acest obiect (de ex. instanţa nu e interesată dacă avocatul e sau nu convins de obiectul opiniei lui, ci de temeiurile logico-juridice la acesta). În numeroase situaţii, aşadar, întrucât argumentele sunt totdeauna *pentru public*, în rolul sfătuitorului (autor, cuvântător) putem obţine adeziunea la ceva faţă de care nu interesează dacă noi înşine suntem convinşi.

Cu atât mai mult, cu cât publicul însuşi e suspicios, ezitant, lipsit de opinii, orgolios şi nu vom miza pe aceste trăsături ale lui. Othello e un bun exemplu; el a fost ţinta manevrată de Jago, care a valorificat o părere a generalului, deşi manevrantul nu avea convingerea sugerată victimei. Şi dacă Jago ar fi fost convins, oare rezultatul ar fi fost altul? Dimpotrivă, Bălcescu nu şi-a putut convinge colegii de guvern de propriile asumări, nici Ceauşescu poporul că e manevrat din exteriorul ţării, în fatidicul decembrie 1989.

Dar pare ciudat că, în fondul ei, persuadarea este sfătuire; să ne amintim că Parlamentului i se mai spune "Sfatul Ţării", în care parlamentarii-sfătuitori consfătuiesc sfătuindu-se şi când ajung la *consens* dau ţării legi; acelaşi lucru îl face instanţa, asupra unei pricini, avocaţii şi procurorul dând sfaturi judecătorilor, aşa cum permite procedura, iar în camera de chibzuinţă judecătorii se sfătuiesc asupra hotărârii lor. La fel, reclamele, spoturile publicitare, candidaţii la alegerile electorale, manifestele, prefeţele cărţilor etc., adeseori sfătuiesc (desigur, fără să le-o ceară cineva) să facem, să gândim, să adoptăm o conduită *a* şi nu alta. S-ar zice că şi dialogul sfătuieşte, ceea ce nu vom admite; într-adevăr, discursul retoric (persuasiv în sens strict sau în sens larg – seductiv şi incitativ) e calea prin care ex-punem continuu sfatul nostru, dezvăluind pas cu pas argumentele susţinătoare astfel încât el să fie eficient, adică asumat de sfătuit, pe când dialogul e calea *consfătuirii* între argumentări şi contraargumentări, prin obiecţii, completări şi rezerve reciproce, nemijlocit, ceea ce e cu totul altceva.

Aşa cum discursul retoric e un anumit tip de discurs, cu principiile, legile şi regulile lui, datorită cărora are specificităţi inconfundabile, la fel dialogul zis dialectic are principii, legi şi reguli care-l deosebesc de conversaţie, de o discuţie oarecare; şi unul şi celălalt erau considerate de antici *arte*, în rând cu pictura, poezia, muzica, pentru care e nevoie de multă muncă şi talent. De sfătuit poate

Scanned with OKEN Scanner

oricine, dar doar unii reuşesc, sistematic, să sfătuiască astfel încât sfatul lor să fie asumat şi să declanşeze comportamente. De controversă e capacil oricine, dar numai unii stabilesc raporturi dialogale, în sensul strict al termenului; declanşăm, spontan, adeseori dialoguri pe care tot noi le blocăm, le transformăm în "discuţie", în conversaţie, în schimburi amabile de replici de genul "mai stăm şi noi de vorbă". Ele sunt imitaţii de dialog, aşa cum imitaţii sunt intervenţiile şi interogatoriile, rubricile din ziare şi emisiunile radio-tv numite seductiv "Dialog cu ascultătorii (cititorii etc.)". Cei care nu ştiu ce înseamnă dialogul autentic se lasă cu uşurinţă înşelaţi.

Pentru a colabora – cuvânt cu performanţe extraordinare în secolul nostru – oamenii, liberi, nu au altă cale decât să găsească un cer comun de valori, sub care dau naştere idealurilor, speranţelor, înfăptuirilor; colaborarea e activitate dimpreună între egali cu bună credinţă reciprocă în materie de mijloace şi de scopuri, adică e mai mult decât alianţă, decât parteneriat. Oricine poate fi partener cu diavolul ca să treacă puntea, dar nimeni nu va colabora cu acelaşi personaj neavând un cerc de valori comun. Or, acest cerc se constituie numai prin comunicare – premisă fundamentală inevitabilă colaborării. De aceea, o ştiinţă care să răspundă la întrebarea "Pe ce căi comunicăm?" este, în fond, o ştiinţă despre om şi umanitate.

Cum am putea formula altfel întrebarea "Pe ce căi comunicăm?" Unii răspund: "Pe care căi transmitem informaţie cu o cât mai mică deformare?"; dar asta nu-i comunicare, ci tot informaţie, una prefăcută. Alţii răspund: "Pe care căi transmitem informaţii care să influenţeze aşa sau altfel publicul?"; nici aici nu avem de-a face cu comunicarea, deoarece statutul informatorului nu e clarificat. Dar discursul retoric serveşte şi la comunicare şi la aparenţă de comunicare, ceea ce ar explica variantele de răspuns. Poate nu e întâmplător că teoriile despre discursul retoric au precedat logica şi geometria. Faptul că exerciţiul dialectic, cel al discuţiei contradictoriale a fost ridicat la rangul de metodă filosofică, faptul că exerciţiul expunerii continue întru apărarea unei teze a ajuns la prestigiul unei *techne* în cetatea grecească, solicită o mai atentă tratare atât a dialecticii, cât şi a retoricii. Nu suntem atât de departe de grecii lui Socrate şi Gorgias precum pretindem, deşi nu suntem atâta de aproape încât să-i înţelegem cu uşurinţă. Cine, oare, mai jură azi pe acelaşi adevăr mărturisit de Platon? Căci pentru a jura trebuie să-l gândeşti greceşte, să fii grec de pe vremea lui, trebuie să aparţii spiritualităţii aceleia; dacă nu, interpretăm.

A observa că Retorica teoretizează asupra organizării psiho-logice a unui anumit tip de discurs, valorificând funcţiile semiotice ale limbajului, prin care sunt articulate ideile într-un întreg, înseamnă, în bună măsură, să ne întoarcem la vechii maeştri. Aceştia, mai întâi, exersând în activităţile judiciare şi politice discuţia contradictorie, peirastică şi diaporematică, ca şi discursul oral, au descoperit propoziţia declarativă opinantă – doxa – şi cea epistemică, au descoperit clasificarea, diviziunea, silogismul, virtuţile cuvântului şi relaţia lui cu ideea, ajungând să reflecteze asupra formelor, operaţiilor şi legilor gândirii corecte – adică asupra logicii formale – dar şi asupra convingerii şi persuasiunii, asupra dovedirii constrângătoare şi neconstrângătoare.

Scanned with OKEN Scanner

Discursul retoric posedă o viclenie în lanţul entimemantic ţesut prin cuvinte, aşa cum îl concepe autorul lui şi cum îl adresează. Să luăm un caz elementar: structura unui silogism aristotelic constă din două propoziţii categorice de predicaţie, numite premise, şi o propoziţie numită concluzie, derivată cu necesitate logic-formală din ele; astfel: Orice procuror este jurist, aceste persoane sunt procurori, deci aceste persoane sunt jurişti. Dacă primele două propoziţii sunt adevărate sau le admitem noi că sunt adevărate, atunci concluzia e adevărată, dacă e derivată cu necesitate logic formală din acelea; dacă admitem că "nici un înger nu are sex" şi că "arhanghelul Mihail e un înger", logica ne obligă să admitem că "arhanghelul Mihail nu are sex" e o propoziţie adevărată. Dimpotrivă, dacă nu admitem una din premise, concluzia, deşi derivă corect, nu e admisibilă. În adresabilitatea obişnuită – orală sau scrisă – noi prescurtăm silogismul spunând "Deoarece orice procuror e jurist, aceste persoane sunt jurişti" sau "Arhanghelul Mihail nu are sex, fiindcă e un înger", subînţelegând că e adevărată sau admisă ca adevărată propoziţia nespusă "Aceste persoane sunt procurori", respectiv "Nici un înger nu are sex". Vorbim, aşadar, entimatic, fie continuu, fie dialogal. În fraza "Deoarece proba calităţii de comerciant este o chestiune de fapt, o hotărâre judecătorească prin care se constată această calitate are efect relativ" lipseşte o premisă, ca şi în "Regimul de funcţionare a depozitelor de apă reprezintă importanţă naţională în grija unităţilor specializate şi, de aceea, imixtiunea oricărui organ dăunează exploatării corecte a instalaţiilor hidroenergetice".

Iată însă dificultatea entimemei în materie de discurs retoric juridic, în care argumentele premise sunt propoziţii opinabile: "Eu, A, consider că însuşirea de comerciant o are persoana interpusă (teza lui A, expusă de el ca o concluzie – *n.n.*), deoarece (urmează argumentul-premisă) ceea ce interesează este numele sub care se săvârşesc faptele de comerţ".

"Eu, B, consider că însuşirea de comerciant o au atât persoana interpusă, cât şi persoana care exercită în realitate comerţul (teza lui B, expusă de el ca o concluzie – *n.n.*), deoarece (urmează argumentul-premisă) faptele de comerţ se săvârşesc în nume propriu, dar şi în numele altuia".

"Eu, C, am convingerea că însuşirea de comercian o are stăpânul afacerii (teza lui C, expusă de el ca o concluzie – *n.n.*) deoarece (urmează argumentul-premisă) în dreptul comun actul simulat este anulat".

Toate trei concluziile sunt corect derivate din premise, adică sunt logice. Problema e dacă premisele expuse şi, mai ales, cele neexpuse, sunt adevărate sau de admis drept adevărate. Gândirea rapidă şi iscoditoare va stabili care din susţinători este de preferat, rezonabil juridic şi coerent.

Entimema dialogată:

A: Astăzi e o vreme frumoasă, trebuie să mergem la pescuit.

B: Nu merg.

A: De ce? Nu eşti de acord că e vreme frumoasă?

B: Ba da, dar asta nu înseamnă că trebuie să mergem la pescuit.

(adică B nu e de acord cu premisa subînţeleasă "Ori de câte ori e vreme frumoasă trebuie să mergem la pescuit").

Scanned with OKEN Scanner

A fi persuasiv este prin urmare a sfătui pe cineva să-şi însuşească alternativa aleasă de tine la o problemă cu răspunsuri alternative argumentabile cogn-afectiv, după structuri psiho-logice, într-un limbaj potrivit cu materia problemei, cu trăsăturile publicului destinatar, printr-un discurs numit retoric. Dacă utilizatorul dă *impresia* că ar fi convins de acea alternativă şi mizează pe aparenţa de rezonabilitate în argumentare, persuasiunea lui îmbracă haina *seducţiei*, iar discursul retoric este *seductiv*; dacă utilizatorul nu angajează neapărat impresia că ar fi convins de acea alternativă, adresându-se doar stărilor afectiv-emotive ale publicului, printr-un limbaj corespunzător, discursul său retoric nu sfătuieşte, ci *incită*.

Hotărât lucru, seducerea şi incitarea nu pot avea loc decât prin discurs retoric, deci prin persuadare în sensul larg al termenului, dar sunt sfătuiri care vizează conectarea publicului la intenţiile ascunse ale autorului, nedetectabil imediat sub aspect axiologic. Invitaţia "să ne aşezăm la masa tratativelor (negocierilor)" e invitaţie la dialogul dialectic şi la discursul retoric, lucru de preferat coerciţiei şi violenţei. Numai că, în cazul discursului retoric, la masa tratativelor (negocierilor), la masa chibzuinţei, a consfătuirilor, apar discursuri retorice persuasive în sens strict, ca şi seducţii şi incitări. Publicul e foarte uşor de incitat, uşor de sedus, dificil de convins, indiferent dacă e vorba de o singură persoană sau de un grup. În toate trei cazurile sfătuirea se bizuie pe principiul libertăţii de alegere, dar atentatul la acest principiu este şi el supus libertăţii de alegere.

În cele de mai sus, am trecut în revistă subiectul nostru pentru a ne face o idee despre dificultăţile pe care le comportă susţinerea unui discurs retoric şi despre sinuozităţile lui, utile sau inutile în situaţii determinate. Este momentul acum să privim mai îndeaproape structura specială a lui, numită de noi *psiho-logică*, încercând să o descriem detaliat. Oricum, sfătuitorul (utilizatorul, autorul) nu este un hipnotizator, ci un om care ştie să folosească vorbele, potrivite cu ceea ce vrea să ştie publicul, astfel încât să adere la ceva, să-şi asume, să fie sedus, să fie contaminat.

Numai că forţa persuasivă a argumentării ţine nu doar de un anume *Ce* exprimat în adresabilitate cu argumentele propuse, ci şi – mai ales – de *cum* sunt exprimate aceste argumente; de aceea, discursul retoric organizează trei structuri, logică, psihologică şi stilistică, într-o unitate firească pentru materia respectivă a tezei. De altfel, din preocuparea grecilor antici pentru fiecare structură a discursului retoric s-au născut Logica formală, Dialectica, Psihologia, Poetica, Gramatica, care s-au dezvoltat cu timpul. Dar renunţând la logică discursul retoric se dizolvă în exerciţii fără noimă, redus la valoarea afectivă a cuvintelor el e absorbit de Stilistică, identificat cu jocul sensurilor şi semnificaţiilor devine Semantica aplicată. Valenţele lui – probare plurivocă, consimţire, plăcere – chiar dacă provoacă surâsul gândirii *more geometrico* şi dispreţul moraliştilor sunt din plin fructificate pe variate planuri.

Scanned with OKEN Scanner

2. CREDIBILITATEA RETORICĂ

Am socotit că un discurs impune forţa sa retorică – persuasivă, seductivă sau incitativă – prin aceea ce poartă, fără legătură cu nemijlocit cine îl desfăşoară. Dar discursul aparţine cuiva, totdeauna cuiva; *pentru public* el *este al celui ce-l prezintă*: buletinul de ştiri tele revine speakerului, răspunsurile purtătorului de cuvânt al Guvernului revin purtătorului de cuvânt, monologul despre fiinţare aparţine actorului – Hamlet, intervenţia deputatului X în Parlament revine lui ş.a.m.d. De unde şi condiţia retorică sine qua non: prezentatorul – autor sau desemnat autor – să aibă *farmec*.

Lucid vorbind, farmecul farmecă şi, prin urmare, e dificil de disociat de fermecătorul expozant. Dar, dacă unul sau altul, ne putem sustrage farmecelor fermecătorului, prin efort intelectual, nu acelaşi lucru se petrece cu publicul, contagiat. Barbusse povesteşte undeva despre frenezia de care a fost cuprins, aflat în mijlocul unei mulţimi sub tumultul rostirilor unui activist de partid şi, apoi, de ruşinea care l-a potopit când s-a desprins de acea mulţime: de la amăgirea farmecelor la des-amăgirea prin raţionament.

Am subliniat că în cazul retoric *persuasiv* publicului i se recunoaşte practic libertatea de a-şi însuşi sau nu argumentaţia propusă, pe când în seducţie şi incitare – specii ale discursului manipulator, care au ca efect colonialismul mental – această libertate este, tot practic, omisă cu premeditare. Însă, în toate trei speciile credibilitatea trebuie instaurată, indiferent dacă mijloacele utilizate sunt frauduloase sau oneste.

Este credibilă o idee opinabilă a cuiva, asimilată cognafectic în sistemul de aşteptări al publicului concret[1]. Tocmai de aceea implicarea celui ce o avansează e inevitabilă. Iar aceasta trebuie să degaje *forţă cognitivă şi amplitudine afectivă*. Lipsit de una el se poate sprijini pe cealaltă; acolo unde una e insuficientă, cealaltă o întăreşte.

Farmecul acţionând asupra amplitudinii afective poate fi efect al "cosmetizării" prezentatorului şi a expunerii, separat sau împreună.

a) "Cosmetica" prezentatorului se referă la înfăţişarea sa, la gesturile, posturile sale corporale, la felul în care vorbeşte, tratată de teoria retorică a acţiunii încă din antichitate şi cunoscută sub denumirea de teoria formării mediatice. Plecând de la o seamă de observaţii empirice psiho-sociale asupra diferitelor segmente ale vieţii comunitare, aceeastă teorie sedimentează reguli cu caracter de recomandări care, urmate, ar face o prezenţă minimal agreabilă, maximal seducătoare în o situaţie definibilă[2]. Un grup de reguli se constituie ca schemă de prestaţie pentru acea situaţie. Astfel:

– schema de prestaţie electorală;
– schema de prestaţie tele;
– schema de prestaţie radio;

Scanned with OKEN Scanner

– schema de prestaţie la reuniuni ştiinţifice
  - politice
  - economice
– schema de prestaţie la negocieri politice
  - diplomatice
  - economice
– schema de prestaţie avocaţională
  - didactică
  - mondenă

b) "Cosmetica" expunerii se referă la stilul oral sau scris şi la mijloacele substanţiale de fermecare. În discursul retoric scris s-au stabilit scheme de prestaţie valabile pentru instrumentele:

– corespondenţa comercială, politică, diplomatică, juridică, mondenă;
– afişaj electoral, comercial, ocazional;
– presa cotidiană;
– presa săptămânală culturală, ştiinţifică, sportivă, mondenă;
– spotul publicitar tele sau radio comercial, electoral, ocazional;
– cartea de larg consum, de specialitate;
– rapoartele, memoriile, cererile, dările de seamă;
– casetele audio şi video;
– ambalajele oricărui produs de vânzare.

Toate acestea trebuie să aibă o componentă seductivă sau indicativă.

Importanţa credibilităţii retorice a discursului verbal decurge din natura opinabilă a tezei de argumentat, luată *drept adevărată*, cum a precizat Aristotel. Ceea ce conţine obiectul opinabil p nu are credibilitate retorică prin sine, ci numai în conexiune cu opinantul lui. De pildă, "Eu consider că, desigur, civilizaţia unei societăţi începe cu primul WC ce îţi iese în cale" nu e adevăr, ci o propoziţie luată drept adevărată de cineva care ne-o propune. Dintre toate componentele definitorii ale unei societăţi civilizate, autorul consideră esenţială prezenţa WC-urilor[3]. Dacă ignorăm pe cel ce o consideră, sub unghiul său de vedere, propoziţia are o valoare de adevăr. Dacă îl ignorăm, practic, întrebăm cine a declarat-o? Cântăreţul Michael Jackson? Petre Ţuţea? Haralamb Zincă? Poziţia noastră depinde de locul pe care îl ocupă fiecare, ca personalitate de credibilitate retorică într-o ierarhie valorică; eu voi spune că Petre Ţuţea nu putea afirma una *ca asta*, căci filosoful ocupă primul loc în ierarhia mea, la nivelul culturii mele; Haralamb Zincă putea să o declare, dar eu neaparţinînd publicului său, nu-i acord credibilitate.

"Vom intra în Europa, în clipa în care în cartierul Berceni va urca apa la etaj în mod firesc, când vor funcţiona closetele în Gara de Nord, când clanţa de la uşă se va încuia fără să fii obligat să o trânteşti de câteva ori, când laptele nu va fi considerat un drog care se vinde pe sub mână ca marijuana."

Această propoziţie e adevărată sau falsă. E adevărată dacă, spre deosebire de spaţiul nord-american,oriental, extremoriental, african, centramerican, sudamerican, australian, spaţiul cultural european se caracterizează prin: a) urcatul apei la etaj, b) funcţionarea closetelor în gări, c) funcţionarea clanţelor la uşi, d) laptele nu se vinde ca un drog. Dacă spaţiul cultural european se caracterizează esenţial prin altceva, atunci propoziţia este falsă.

Scanned with OKEN Scanner

Dacă propoziţia de mai sus este opinia cuiva – şi este a unui poet, Mircea Dinescu – atunci ea nu cade sub semnul valorii de adevăr (adevărat, fals, probabil, plauzibil, verosimil etc.), ci e credibilă într-un grad oarecare pentru publicul căruia îi este destinată şi-i este personalitate de autoritate cognitivă, în asociere cu expresia sa fermecătoare.

Spre deosebire de credibilitatea ştiinţifică, aceea retorică depinde, aşadar, de recunoaşterea autorităţii cognafective a autorului, prezentator sau nu. Autorul ştie aceasta şi procedează în consecinţă. Prezentatorul lipsit de respectiva personalitate, temător de personalitatea lui pentru a-şi întări ideile ori pur şi simplu în absenţa argumentelor foloseşte autoritatea cognafectivă a altcuiva, potrivită cu publicul, în vederea sporirii propriei credibilităţi.

Oral sau scris se apelează la formule aparent neutrale (Aşa cum observa x...", "După cum arată y...", "În viziunea lui z...", "Majoritatea agenţiilor de presă...", "Din surse sigure din interiorul S.R.I. ...", "Conform cu declaraţia unor apropiaţi ai primului-ministru, care vor să rămână anonimi...", etc.) sau expres partizane ("Aşa cum excelent a observat x...", "După cum subtil a observat y...", "Marele savant (filosof, politician, etc.) z spunea...", "Bine a remarcat NAPOLEON...", "Pătrunzător scrie Karl Marx..." etc.). Formula "Să ne amintim subtila constatare a lui Noica" atinge două obiective: dezvăluie publicului adeziunea cunoscătoare a prezentatorului la gândirea noiciană şi faptul că el, prezentatorul, are o subtilitate comparabilă cu aceea a filosofului; ambele contribuie salutar la sporul de credibilitate retorică.

Firește, aici sunt necesare diferite nuanţări, ca măsuri de prevedere. Astfel, regula ar fi să nu invocăm autori neştiuţi de public. Totuşi, experienţa retorică arată că un public cu cât este mai snob, cu atât e mai orgolios şi va da credit tocmai unor nume neştiute de el (mai ales dacă şi sunt calificate în termeni ca *marele*, *binecunoscutul*, *genialul* etc.), pentru că nu va recunoaşte în ruptul capului că-i sunt străine. Semidoctului îi lipseşte bunul simţ intelectual şi nu e nimic surprinzător să admită un invocat ca argument, în construcţia de tipul "Opinia academicianului francez x este că...", întrucât e şi academician şi francez. În imposibilitatea unei verificări imediate, a unei îndoieli metodice, citarea orală este un minunat mijloc de obţinere a credibilităţii, faţă cu un public leneş.

Regula "să citãm anumiţi autori, acceptaţi de destinatar" este utilă pentru sporirea credibilităţii noastre, în sensul că legăm imaginea personalităţii noastre cognitive de un nume, nu neapărat de un citat. Doctrina juridică nu este un izvor de drept, dar opiniile diferitelor personalităţi au însemnătatea lor, evocate în instanţă. Ele nu dovedesc, ci întăresc argumentarea noastră, sub aspectul credibilităţii pe care o au pentru publicul concret. M. Eliescu sau A. Ionaşcu sau D. Alecsandresco ş.a. au credibilitate care se răsfrânge asupra noastră. Nu-i vorba de "a face impresie", adică de fermecare, deşi e vorba *şi* de aceasta.

Vreau să orientez rezonabil publicul referitor la consecinţele producţiei nelimitate; ideea mea e că aceste consecinţe sunt primordial nefaste. Ca să fiu mai pregnant caut o analogie şi spun "Căci producţia nelimitată poartă în sine războiul, precum norii – furtuna". E adevărat că norii poartă, de obicei, rezultatul aşteptat de om – ploaia. Dar de câte ori, în locul acesteia, n-am avut grindină? Furtună? Rupere de nori? Nu sunt sigur de credibilitatea mea. Şi atunci apelez la

Scanned with OKEN Scanner

această analogie pe care o declar că aparţine cui? "Max Weber a spus..." şi publicul de sociologi devine atent, "Milton Friedman a spus..." şi publicul de economişti tresare interesat, "Joseph Schumpeter a spus..." şi publicul politolog aprobă. "Daniel Hausman a spus..." şi publicul de filosofi adoptă o conduită favorabilă mie, "cum spune poporul nostru..." şi publicul cotidian aprobă[4].

La urma-urmelor, respectiva analogie nu are nimic extraordinar în ea, posibil să mi-o fi propus vreun student. Totuşi, vă mărturisesc cinstit că am găsit-o într-un volum semnat Albert Camus.

Aşa că, revin: "Căci, după fericita comparaţie a (scriitorului francez) Albert Camus, producţia nelimitată poartă în sine războiul, precum norii – furtuna":

- un public semidoct va cădea pe spate la orice nume aş fi optat, din cele de mai sus şi credibilitatea mea e asigurată;
- un public cult va fi atent la conţinutul rostit, pentru că aparţine lui Camus şi credibilitatea mea e asigurată;
- un public neinstruit nu reţine numele, ci faptul că mă sprijin pe un nume, iar credibilitatea mea e asigurată.

Credibilitatea[5] provine şi din notorietatea personalităţii, pusă într-o situaţie retorică. Publicului îi impui un nume, dacă tu însăţi ai autoritate cognafectivă să îl recomanzi, şi-ţi impui credibilitatea retorică apelând la un nume cu autoritate pentru public; a-l încova pe Marx liberalilor conduce la acelaşi eşec, la fel cum a-l cita pe Heidegger comuniştilor.

Pe de altă parte, se pune problema funcţiilor de credibilitate a argumentelor în discursul retoric. Deoarece reprezintă o opinie sau o verosimilitate, el are atât valoare cognitivă, cât şi una afectivă, credibilitatea propunătorului, abstractă, depinde – în situaţie concretă – de argumentul ales, iar farmecul argumentului depinde de propunător. Farmecul şi credibilitatea, închegate în adresabilitatea argumentativă, îşi găsesc încheierea eficientă în componenţa certitudinii publicului. Spor de cunoaştere probantă, obiectul opinabil poate fi argumentat prin sine, dar ca rezonanţă afectivă el nu semnifică decât împreună cu sursa, fapt care ne interesează, sub aspectul obţinerii adeziunii.

"Nimeni nu poate guverna în mod inocent" reprezintă opinia cuiva care, când a strigat-o, a uluit prin adevărul ei evident. Ei? Avem vreun exemplu de guvern, de rege responsabil, de prezident normal care să fi condus un stat în chip inocent? Au existat conducători chibzuiţi, luminaţi, viteji, ba chiar asceţi, dar inocenţi? Dacă luăm afirmaţia *drept adevărată* e una – o opinie oarecare, discutabilă. Dacă o luăm ca adevăr apodictic, atunci ar decurge că lipsa inocenţei este situare în păcat, sub aspect religios, situare în vinovăţie, sub aspect moral şi/sau juridic. Aşadar, oricine este vinovat, o face cu vinovăţie şi, *ipso iure*, trebuie pedepsit. Guvernare fără vinovăţie nu există, iar dacă noi o admitem ne facem părtaşi ideii ca guvernanţii să se plaseze deasupra legilor care sancţionează vinovăţia. Dacă Saint-Just, care a declarat-o, are credibilitate la dvs., veţi fi de acord cu el, dacă nu, îl veţi refuza. Refuzându-l, raţional trebuie să propuneţi, dovedit, un caz de guvernant inocent..

Credibilitatea retorică[6] se obţine şi prin folosirea mijlocului numit "atac la persoană" care, *prin diferenţă*, aduce în prim-plan personalitatea prezentatorului.

Scanned with OKEN Scanner

Mijlocul este falacios, dar asta nu contează, vis-à-vis de eficienţa rezultatului. Astfel, dacă Eminescu a fost nebun (atac la persoană), atunci (?) şi poeziile lui; dacă Wagner a fost antisemit (atac la persoană), atunci (?) muzica lui a fost antisemită; dacă Einstein (atac la persoană) a fost evreu, atunci (?) şi teoria lui fizică a fost evreiască; dacă politicianul X provine dintr-o familie de comunişti (creştini, atei, liberali, anarhişti, darwinişti, masoni etc.), ipso facto (?) argumentele lui sunt de aceeaşi natură!

S-au înregistrat 263 procedeee de compromitere a unei persoane, din care 114 ţin de tehnica retorică; prin diferenţă orientativă, autorul retoric obţine credibilitatea publicului său ("Eu nu sunt ca...").

În limbajul diplomatic etichetarea – tehnică bine cunoscută de creditare sau discreditare a personalităţii cu un grad oarecare de credibilitate – are un caracter subtil, de avertisment sau de propunere. Titulescu spunea "îl admir respectuos pe acest bărbat *excelent*, care formulează cu o *rară* (amplificare retorică – *n.n.*) sinceritate în orice chestiune, punctul său de vedere", ceea ce e – evident – o linguşeală ordinară în termeni eleganţi. Dar putea declara brutal "Azi văd Iugoslavia (pentru el politicienii iugoslavi erau tot una cu poporul acestei ţări) tratată de italieni (de fapt de politicienii italieni, nu de naţiunea italiană – *n.n.*) ca pe o prietenă, în timp ce eu rămân «duşmanul». Însă pentru că logica şi politica nu merg mână în mână totdeauna, mă aştept ca această situaţie să nu se schime". Titulescu, având credibilitatea sa, se înşela, sau încerca să înşele; politica nu poate să se sustragă logicii formale fără a cădea în incoerenţă niciodată, dar fiecare politician avansează construcţiile sale argumentative, psiho-logice. Deoarece guvernanţii italieni erau impermeabili farmecului său, diplomatul român le reproşa opacitatea cognitivă!

Note bibliografice:

1. Vezi şi Karl Popper – *Logica cercetării*, ESE, Bucureşti, 1981, p.135 şi urm. Autorul scrie "Dacă enunţurile ştiinţei nu sunt acceptate dogmatic, ele trebuie să fie justificate (întemeiate)", p.123. Justificarea ar fi deci derivarea inductivă sau deductivă a unei propoziţii din altele, care o întemeiază corect logic. Altundeva acelaşi autor scrie că despre legile gândirii există două justificări – că nu putem gândi altfel şi că reflectăm legi logice din lucruri; mai scrie că orice cunoaştere ştiinţifică e una care poate fi justificată independent de bunul plac al fiecăruia: "O justificare este obiectivă dacă poate fi recunoscută şi controlată în principiu de oricine", p. 86.

   Deci pentru Popper – şi nu numai pentru el – justificarea ar fi explicarea coerent logică. Noi luăm termenul de justificare în alt înţeles, pe care îl sugerează chiar autorul când notează "speranţa că există undeva hrană, «justifică» căutarea acesteia, chiar dacă această speranţă e departe de a reprezenta o cunoaştere", p. 410.
2. "În elocinţă trebuie să existe şi element agreabil şi element real; dar e necesar ca elementul agreabil să fie el însuşi bazat pe adevăr", ne atrage atenţia Blaise Pascal; (comentariul filosofului francez la afirmaţia "O opinie este numită probabilă când e întemeiată pe argumente de o anumită importanţă, de aici decurge faptul că uneori un singur savant de mare prestigiu exprimă o opinie probabilă" este un joc al său agreabil cu sensurile termenului *probabil* (*Scrisori provinciale*, scrisoarea a cincea).

Scanned with OKEN Scanner

3. Haralamb Zincă ia termenul de civilizaţie în sensul de societate cu un înalt grad de tehnologie; dar pretenţia că "societate cu un înalt grad de tehnologie" şi "civilizaţie" sunt noţiuni identice permite sofismul autorului sau, cel puţin, face discutabilă opinia lui. Eu consider că civilizaţia tehnologică a triumfat din momentul istoric în care membrii ei au socotit moartea drept sfârşit absolut al existenţei umane; din această socotinţă decurge că pentru H. Z. e mai important să existe numeroase WC-uri publice decât instituţii culturale care să-i scoată anxietatea "descoperii" că omul este propriul său soare.

   Probabilitatea opiniei mele şi a autorului citat se compară prin forţa cognafectivă a argumentelor susţinătoare.

4. Le "sens commun" – une accumulation de residus d'opinion publique qui sont tous dus à la vie collective des societés et qui s'entassent à l'infini, les uns sur les autres... L'ensemble de ces formations s'exprime par le langage commun", J. Furstenberg, *Dialectique du XX siècle*, Plon, Paris, 1956, p. 191.

5. Vezi şi scrisoarea a cincea a lui Pascal, deşi el notează în scrisoarea a şasea "Aceasta însă nu înseamnă că pro şi contra sunt împreună adevărate în acelaşi sens, căci acest lucru este imposibil; înseamnă numai că ele sunt probabile şi deci şi sigure".

6. Cetăţeanul trebuie să aibă certitudinea că legea juridică îi asigură securitatea, că îi ocroteşte drepturile şi îi garantează libertăţile. Or, credibilitatea este implicată în această certitudine; deci legii juridice trebuie să i se acorde credibilitatea pe care o manifestă prin însuşirile ei. Fără ea, cetăţeanul o suspectează de parţialitate şi încearcă să-şi facă singur dreptatea "pe care a mâncat-o lupul". Vezi şi F. Sartiaux, *La Civilisation*, Paris, 1940, p. 26 şi urm.

Scanned with OKEN Scanner

3. MANTANOLOGIA

Cei vechi au împărţit retorica în patru capitole:

a) *Teoria invenţiei*, care răspunde la întrebarea capitală "Pe baza cărui material avut la dispoziţie ne construim argumentarea?" – Mantanologia.

b) *Teoria dispunerii*, care se concentrează pe tema "Cum organizăm argumentativ un discurs" – Tasologia.

c) *Teoria elocuţiunii*, care investighează modul în care expunem, prin limbaj, argumentarea pro şi contra – Tropologia.

d) *Teoria acţiunii*, care se referă la mijloacele extra şi paralingvistice utilizate să sprijine activitatea retorică – Teatrologia.

Aceste patru teorii arată că discursul retoric se bucură de următoarele însuşiri: *coerenţa logic formală, probabilitate psiho-logic opinabilă, unitate stilistică şi capacitatea de a obţine adeziunea publicului.*

Coerenţa logic-formală e asigurată de respectarea legilor şi regulilor de raţionament, de definire, de clasificare şi diviziune, de inducţie, deducţie şi analogie.

Probabilitatea psiho-logic opinabilă este asigurată de respectarea specificului subiectului în relaţia retorică, adică a celui care propune argumentele, ca şi a celui care le primeşte, într-o situaţie determinată concret (parlament, tribunal, catedră, academie, miting; prin intermediul radioului, televiziunii, presei scrise, cărţii, afişului etc.).

Unitatea stilistică este asigurată de tehnica utilizării figurilor, tropilor, prezente în modalităţile figurative şi nonfigurative de adresabilitate.

Capacitatea de a obţine adeziunea publicului e asigurată de valorificarea forţei perlocuţionare şi amplitudinii intelective a argumentelor destinate, cărora li se adaugă factori extralingvistici, întăritori[1].

Retorica nu se preocupă de prima însuşire arătată, dar fără serioase cunoştinţe de logică avocatul, politicianul, profesorul rămân nişte dependenţi ai inspiraţiei de moment, care le poate face surprize, cum am exemplificat mai înainte. Eficienţa retorică a unui film, a unui roman, a unui editorial, a unei intervenţii parlamentare, a unui act normativ, a unui dezinformator solicită, mai întâi, coerenţă logică.

Într-adevăr, dacă e vorba de o gândire predicativizată (interesată, dezinteresată, tristă, bucuroasă, necăjită, înflăcărată, solemnă etc.), ei îi adresăm argumentaţia; nimeni nu aderă din instinct, nu opinează cu sentimentele, nu raţionează cu simţurile, nu înţelege cu voinţa. Gândirea detaşată de acestea e o gândire depersonalizată, care nu poate sta ca destinatar al discursului retoric, aşa cum nici sentimentele, simţurile, voinţa separate de gândirea cuiva nu pot fi convinse sau persuadate[2]. De aceea, autorul (cuvântătorul, scriitorul) trebuie să fie şi logician, dar nu e câtuşi de puţin nevoie ca logicianul să fie retorician.

Pe de altă parte, apelând la retorică, juristul trebuie să ştie logică, *ipso facto* politicianul trebuie să ştie logică, jurnalistul, specialistul în relaţii cu publicul, în

Scanned with OKEN Scanner

reclamă şi publicitate, negociatorul neputându-se dispensa de retorică, nu se pot dispensa de logică, o dată în plus în cazul seducerii, în care primează viclenia sofistică.

Dar discursul retoric vizează un public care gândeşte predicativ: indiferent, înflăcărat, interesat, dezinteresat, pripit, visător, suspicios etc., adică intenţionat într-o atitudine. Încât, apelând la retorică, juristul (politicianul, jurnalistul, profesorul, agentul serviciilor de informaţii, ofiţerul de caz, specialistul în reclamă şi publicitate, negociatorul etc.) are nevoie şi de psihologie şi de sociologie pentru a determina publicul – individual sau colectiv – să-şi asume teza susţinută[3].

Mediul retoric al discursului judiciar, politic şi negociativ este caracterizat prin *competitivitate*, spre deosebire de cel al discursului didactic, legislativ şi al serviciilor secrete, caracterizat *prin inducere diferenţială*. Competiţia are loc între adversari: cine va reuşi să-şi vadă admise argumentele avocatului A sau B? Cine va reuşi să determine parlamentul să voteze majoritar cutare: deputatul (partidului) A sau (partidului) B, în relaţie de opoziţie? Cumpărătorul şi vânzătorul se tocmesc (negociază) asupra preţului, fiecare urmărind un câştig în detrimentul celuilalt, lucru evidenţiat de teoria modernă a tocmelii (negocierii). Dar, spre deosebire de competitivitatea judiciară şi politică, aceea a negocierii nu are un terţ de persuadat – instanţa, parlamentul – ci părţile însele sunt, reciproc, de sedus. Şi încă, publicul competiţiei judiciare avocaţială e instanţa, totdeauna; hotărârea instanţei de judecată nu stă în competitivitate, ci în inducerea diferenţială.

Inducerea diferenţială se referă la situaţia când discursul retoric are un public nemijlocit şi, totodată, unul mijlocit. Cartea, de pildă, se adresează cititorului contemporan autorului, dar şi celui din viitor ("Scrisoarea a III-a" eminesciană e pentru toate generaţiile de români), expunerea de motive a legii cutare e destinată publicului prezent şi celui de mâine, un discurs electoral televizat e adresat publicului din sală (din piaţă), dar şi telespectatorului etc. Autorul trebuie să ţină seama şi de gândirea predicativizată a celui nemijlocit, dar şi de aceea a mijlocitului, introducând argumente diferenţiate, când unuia, când altuia, făcând concesii ba unuia, ba altuia.

Teoria invenţiei mai poate fi numită teoria despre sursele discursului retoric. Autorul va căuta şi va găsi, mai înainte de orice, materialul pentru discurs din fapte, din valori, din documente, din stările de spirit ale publicului, din instrumentarul logicii. Se vede că, încă de la începutul preparării discursului ştiu că nu ne angajăm într-o joacă, în care să domine inspiraţia şi talentul. Să ne închipuim că sculptorul s-ar apuca de lucru fără să-şi lămurească hotărârile: din ce material va sculpta? Cui va adresa opera sa? Cum instalează în marmura, în metalul, în lutul avut la dispoziţie ideea pe care şi-a schiţat-o în minte? Dar nici un sculptor nu porneşte la lucru fără răspuns la aceste întrebări, pe când de ţinut "discursuri" orale sau scrise mulţi oameni se angajează în mod neglijent. Şi, observând că publicul nu aderă, adică nu au fost eficienţi, procedează ca Xerxes: vinovat e destinatarul, "incapabil" să-i înţeleagă.

Faptele nu sunt dovezi, ci fapte; că x conduce automobilul cu viteza de 120 km/h e un fapt, propoziţia "x conducea automobilul cu viteza de 120 km/h", e propoziţia descriptivă a faptului care a avut loc; în acest caz, este adevărată şi

Scanned with OKEN Scanner

prin ea faptul dovedeşte; respectarea propoziţiei descriptive se numeşte argument doveditor, probator şi participă la o ţesătură de raţionamente doveditoare. Dar propoziţia "x conducea automobilul cu viteza de 120 km/h" nu descrie întregul fapt, ci un aspect al acestuia; alt aspect este reliefat de propoziţia "Conducătorul auto nu avea permis de conducere"; alt aspect e descris de propoziţia "Pneurile automobilului erau uzate 90%" etc.

Acelaşi fapt permite formularea mai multor propoziţii descriptive doveditoare, utile în raţionamente ca argumente, în conexiune, fiecare fiind – cum se vede – un adevăr unilateral. Dacă reformulăm propoziţia astfel: "Automobilul rula pe şoseaua umedă condus cu viteză de 120 km/h", ea descrie faptul mai amplu şi permite alte propoziţii – "Ploaia torenţială încetase de 15 minute", "Şoseaua se curba cu 60 grade la dreapta" etc. Analiza faptului relevă noi propoziţii, despre componentele lui: starea automobilului, starea conducătorului auto, cadrul natural etc. Am adunat o sumă de propoziţii descriptive, posibile argumente; problema e, le integrez pe toate în discurs? Mă avantajează dacă îl apăr pe conducătorul auto? Mă avantajează – oare – dacă sunt adversarul apărătorului său? Pe lângă suma propoziţiilor descriptive apar în plus propoziţiile evaluative, cele declarativ-subiectuale despre fapt şi despre componentele acestuia; la fel, mă întreb: sunt toate integrabile în discurs? Dacă nu, care dintre ele, în calitatea mea de apărător sau de reclamant? Producţia mare de grâu din agricultura românească a anului 1996 e un fapt, dar descrierea lui s-a făcut în două feluri de propoziţii indicative şi evaluative, după cum unghiul de vedere era al partidului de guvernământ sau al opoziţiei, ceea ce a generat două tipuri de discursuri retorice – pro şi contra. Fapt este că în septembrie 1996 se petrec pe glob 31 de războaie şi 13 se află în stare lentă. Dar descrierea acestui fapt e diferită, ceea ce indică prezenţa unghiurilor descriptive, subiectuale, asupra lor, mai înainte de a le interpreta (căci orice interpretare vizează descrierea, nu faptul însuşi). Spunem "Musulmanii s-au retras în Bihaci" şi cineva ne întreabă "Şi cum să interpretăm aceasta?", adică faptul prin *intermediul* propoziţiei pe care i-am spus-o. Spunem "Conducătorul auto purta perucă" şi, pe baza informaţiei din această propoziţie, ne gândim "Oare ce să însemne *asta*?

E foarte important să reţinem două reguli: a) *orientăm interpretarea publicului prin intermediul descrierilor noastre despre fapte*; şi atunci, e normal să ne propunem acele argumente doveditoare care să dirijeze concluzia şi interpretările în direcţia urmărită de noi; b) *Publicul trebuie să ştie cât intenţionăm noi să ştie,* în vederea interpretării schiţate de *noi*; mai puţin sau mai mult conduce la scăparea lui de sub control. Desigur, regula aceasta poate avea valoare morală sau poate fi întrebuinţată imoral, depinde de practicianul, nu de teoreticianul ei.

Conexarea faptelor prin propoziţii descriptive şi evaluative e o activitate delicată, cere meticulozitate şi atenţie sporită; una e să ai o imagine cât mai clară şi mai cuprinzătoare asupra subiectului tematic, în faza pregătitoare, şi alta e ceea ce trebuie să reţii pentru rezolvarea problemei argumentative, în direcţia alternativei aleasă să fie asumată de public. E simplu de înţeles că în timpul tocmelilor politice – numite şi tratative şi negocieri – şi comerciale participăm cu un dosar de informaţii despre fapte, din care le utilizăm, ca argumente, doar pe acelea potrivite cu scopul nostru, lucru cunoscut şi aplicat încă de pe vremea cetăţilor-state Ur şi

Scanned with OKEN Scanner

Summer. Cicero lasă de înțeles – în *Pro Milone* – că nu aduce alte argumente (pe care le deținea, deci) pentru a proteja interese de stat superioare.

Într-un discurs funebru – demonstrativ, îl califică Retorica tradițională – sunt eliminate, din respect pentru defunct – elemente biografice cu spini, între atâtea și atâtea coroane de flori. Există opinia că, deoarece discursul funebru trebuie să aibă o morală penetrantă sub aspect instructiv și educativ, ar fi cazul să introducem și argumente critice la adresa defunctului.

Pentru discursul deliberativ și judiciar sunt de reținut nu numai propozițiile descriptive utile argumentării pro, ci și cele în vederea criticii și, eventual, în cedarea apărării.

Ființa juridică a lui "ce trebuie de făcut îndreptățitor" se constituie din norme care, respectate, o așază în realitate. Care ar fi această ființă? A Dreptății, ar fi de spus, căci fără ea cum să *fie drepte* sau *nedrepte* faptele oamenilor? Din această perspectivă orice normă juridică reprezintă "drum imperativ întru realizarea realității modelatoare numită Dreptate". Normele juridice, purtătoare ale Dreptății, împart lumea faptelor concrete în fapte drepte și fapte nedrepte, unele și celelalte fiind, astfel, fapte de drept. Dreptatea este măsură a faptelor, pe care le "încadrează" prin intermediul regulilor (normelor) stabilite de legiuitorul concret, aceste norme însele fiind drepte între niște limite subiective și obiective. În consecință faptele ajung să fie de drept prin apreciere, criteriul aprecierii aflându-se în enunțul juridic al normelor fixate; pentru filosofii antici aprecierile, evaluările numerice formează clasa propozițiilor opinabile întrucât valorile sunt obiecte ale acordului, se supun obiecțiilor, contestărilor, argumentării pro și contra: este drept sau nu este drept să restituie creditorul debitorului chitanța, după ce acesta a restituit întreaga datorie la timp? Este drept sau nu este drept ca minorul să-l cheme în judecată pe părintele care l-a supus la rele tratamente? Este drept sau nu este drept ca teritoriul românesc al Bucovinei de Nord, luat în gaj de U. R. S. S. în 1945, până la achitarea datoriilor de război ale României, să fie restituit statului român în 1996? Ca să răspund, întreb, la rândul meu: "Dar legea ce spune?"

Într-adevăr, ce spune legea?

"Cineva traversează strada când semaforul arată culoarea roșie" e o propoziție care descrie acțiunea unei persoane la un moment specificat, cu altă semnificație decât "Cineva traversează strada când păsările zboară în lungul ei"; prima propoziție descrie o faptă care încalcă o regulă juridică, deoarece semnificația culorii semaforului e "Nu e voie să traversezi acum", ea simbolizează interdicția. A doua propoziție descrie o faptă conexată cu un fenomen observat, unul oarecare, natural. Fapta unuia, Popescu, de a traversa strada e individuală, îi aparține, dar culoarea roșie a semaforului e pentru oricine ar săvârși faptul *său*, individual, o interdicție. Faptele individuale revin unui fapt generic: traversatul străzii când semaforul arată culoarea roșie, uciderea, vânzarea copiilor, tăierea copacului din grădina vecinului, claxonatul pe străzile orașelor, otrăvirea apelor etc. Norma juridică denumește faptul generic, totalitatea termenilor care denumesc faptele generice și pe agenții generici ai faptelor constituie limbajul juridic. "Este interzis traversatul străzii când semaforul arată culoarea roșie" înseamnă că faptul generic este oprit agentului generic, căruia îi se subordonează faptele individuale și

Scanned with OKEN Scanner

indivizii concreţi. Nesăvârşirea individuală a faptului generic interzis de lege este un fapt-de-drept drept, săvârşirea individuală a faptului generic interzis de lege este un fapt-de-drept nedrept; în primul caz, fiecare agent este în-drept-ăţit, în al doilea caz fiecare agent este ne-în-drep-tăţit. În primul caz agentul individual dă viaţă unei valori cuprinse în normă, în al doilea caz el blochează viaţa valorii în normă.

Ordinea de drept înseamnă tocmai valorificarea valorilor juridice cuprinse în normele juridice de către agenţii individuali, prin faptele lor individuale. Normele juridice califică faptele cerute de ele şi săvârşite de agenţi determinaţi ca fiind drepte, agenţilor le dă dreptatea pe care au prevăzut-o reglementările în vigoare, dar califică şi încălcarea a ceea ce denumesc generic faptă juridică, această încălcare e tot faptă, una individuală nedreaptă. Înainte de a rezolva problema juridică particulară "Este drept sau nu este drept ca minorul T. D. să-l cheme în judecată pe părintele său care l-a supus la rele tratamente?" trebuie rezolvată problema juridică generală "Este drept sau nu este drept – conform dreptului în vigoare – minorul (termen generic juridic) să cheme în judecată (termen generic juridic) pe părintele său (termen generic juridic) care l-a supus la rele tratamente (termen generic juridic)." Ce spune legea?

Care fapte generice, posibil de săvârşit, sunt îndreptăţite şi care nu sunt îndreptăţite le hotărăşte legiuitorul, justificându-şi alegerea printr-o argumentare care invocă valorile-scop ale societăţii etatice, identificată cu societatea însăşi, evaluând prescriptiv pe făgaşul unei ordini de drept dezirabile. Desigur, nu orice lege e expres argumentată în actul normativ cuprinzător, dar orice lege este dezbătută argumentativ politico-juridic, pas cu pas, până la a fi promulgată.

Care fapte individuale, săvârşite, cad sub semnul în-drep-tăţirii *din legea în vigoare* şi care nu cad le hotărăşte instanţa, în urma *procedurilor de publicitate* şi *contradictoriale*, justificându-şi alegerea printr-o argumentare care face apel la normele existente; în fapta şi agentul ei, generice, s-ar înscrie fapta individuală cu agentul ei cu tot. În ambele situaţii, logica este juridică prin raţionamentele justificativ explicative care conexează valoarea juridică – norma juridică – fapta juridică – subiectul de drept.

E dificil de reunit într-o singură logică formală structura dreptului subiectiv cu aceea a dreptului obiectiv. Să ne amintim: totalitatea normelor juridice (indiferent din care stat, indiferent din care epocă) formează *dreptul obiectiv*. Norma juridică este o specie de regulă de conduită care obligă, interzice, permite sau stimulează agentului generic să adopte sau să nu adopte un comportament; cum logica regulilor de conduită este deontică, dreptul obiectiv cade sub ordinea formală a logicii deontice, în care intervine functorul sancţiunii, în cazul în care agentul încalcă regula. Dreptul obiectiv este logic deontic dacă e construit conform legilor logicii deontice[4]. Cum totalitatea normelor juridice în vigoare, adică dreptul pozitiv, e particularul dreptului obiectiv, şi aici avem funcţionalitatea logicii deontice.

Prerogativa unui subiect de drept de a avea o conduită sau de a pretinde o asemenea conduită din partea altor subiecte de drept, în scopul valorificării sau apărării unui anumit interes, legalmente reglementat de dreptul pozitiv, în cadrul

Scanned with OKEN Scanner

unui raport juridic concret constituie *dreptul subiectiv*. Logica dreptului subiectiv este aceea a valorificării sau apărării unui anumit interes de către un subiect de drept, *o logică lato sensu, numită argumentativă*. Valorificarea aceasta, apărarea aceasta e funcţie de dreptul material civil sau penal sau administrativ sau comercial etc., funcţie de reglementările procedurale de aplicare a dreptului material şi de valorificare a drepturilor şi obligaţiilor participanţilor determinaţi la raporturile juridice circumscrise în normele dreptului material. Formele normative generice potenţial protejează, în act trebuie *argumentat* că îl protejează pe cutare subiect de drept; Logica argumentativă descrie argumentarea (juridică), Retorica arată *cum să argumentăm* persuasiv, plecând de la fapte, valori, legi.

Faptă este ceea ce săvârşeşte un individ, un grup de indivizi, obiectivându-se într-o măsură oarecare, cu intenţie sau fără intenţie, voluntar sau involuntar; fapta e o lucrare a ceva, cu lucrător cu tot, dusă parţial ori total la capăt. Conducerea unui automobil, tăierea unui pom, citirea unei cărţi, predarea unui curs, demontarea unui mecanism, asistarea la o încăierare, înjurătura sunt diverse fapte, selecţionate aici din mulţimea celor săvârşite de om. Toate faptele produc efecte, firește că datorită, în principal, făptuitorului: săvârşirea a ceva are efecte unele naturale, altele sociale, altele psihice, altele mixte; cineva taie un pom, deci a săvârşit o faptă. Căzând, pomul a dărâmat gardul vecinului, a rănit un animal şi a rănit un copil care era în trecere, a adus mai multă lumină în grădina aceluiaşi vecin. Autorul faptei este cel care a determinat producerea celor patru efecte, dintre care pe primul ar fi trebuit să-l prevadă, pe al doilea ar fi putut să-l prevadă, etc. Dar el l-a intenţionat numai pe ultimul, adică doar acesta este scopul realizat al făptuitorului.

Din numărul nesfârşit al faptelor, legiuitorul le selecţionează pe cele ale căror efecte pot căpăta semnificaţie juridică. Criteriile selecţiei sunt valorile şi principiile de drept, integrate în sistemul cultural al societăţii. Cele patru efecte ale tăierii pomului devin efecte juridice dacă există o normă de drept care să investească fapta cu această calitate: "produce efecte juridice". Abia aceste fapte se numesc juridice, pentru că produc efecte juridice prevăzute de legea în vigoare, generic.

Aici se petrec anume operaţii logice: de la individualitatea faptelor la tipizarea lor; Popescu Ion din Luceni a tăiat un pom în vecinătatea megieşului său, Zaharia Vasile, e un fapt individual, tăierea unui pom e un fapt tipic. Legiuitorul nu selecţionează faptele individuale, ci faptele tipice. Tipului de faptă îi sunt caracteristice o seamă de efecte tipice, dintre care unele *pot* căpăta semnificaţie juridică. Legiuitorul dă această semnificaţie juridică, abstractă, iar fapta tip devine juridică. Lovirea inferiorului este fapta militarului superior în grad, cu atribuţii de şef, care produce înjosirea inferiorului, lezarea demnităţii sale; această faptă tipică primeşte semnificaţie juridică: tulburarea disciplinei militare. Prin tulburarea disciplinei militare se lezează o valoare – ordinea militară şi, în consecinţă, fapta e incriminată, făptuitorul e pedepsit. După operaţia tipizării ar urma operaţia de stabilire a efectelor caracteristice tipului de faptă, apoi operaţia de reţinere din mulţimea efectelor a acelora care angajează ordinea juridică a societăţii, prin semnificarea lor într-o normă corespunzătoare.

Scanned with OKEN Scanner

Norma juridică prescrie tipul de fapte[5] care trebuie să fie, care nu trebuie să fie, care sunt permise să fie sau să nu fie, sub ameninţarea că, în caz contrar, făptuitorul va fi sancţionat, deoarece a călcat ordinea instituită de drept. Se numeşte ordine *reală* de drept ordinea în care sunt faptele care trebuie să fie în cerinţa normei, nu sunt faptele care nu trebuie să fie şi au loc cele permise să fie; această ordine reală se găseşte înscrisă în chip ideal – realitatea ideală a dreptului – în ansamblul normelor de drept şi se găseşte înscrisă în chip efectiv în ansamblul faptelor de drept săvârşite de subiectele de drept, ansamblu numit realitatea socială a dreptului. În realitatea ideală a dreptului nu sunt cuprinse faptele individuale, în infinitatea lor, ci fapte-tip de care norma leagă tipuri de efecte, juridificând, adică dându-le semnificaţie juridică, o anume valoare delimitându-le. În viaţa socială întâlnim numeroase fapte individuale, dintre care unele împlinesc ordinea de drept, altele o împiedică să fie; problema argumentativă este să aflăm aceste fapte individuale cu predicatele lor – juridice sau nonjuridice – calificarea şi, dacă e cazul, sancţionarea autorilor, dacă sunt doveditor tulburătoare; astfel realizăm să fie ordinea de drept care trebuie să fie.

Normele juridice "substanţializează" valorile juridice, sunt expresii ale valorilor juridice, deşi nu la modul absolut[6]; pe de o parte, nici în ansamblu, nici individual nu indică total o valoare juridică (d.e. libertatea, egalitatea), nu-i epuizează bogăţia de conţinut; pe de altă parte, dreptul fiind o tehnică de *convieţuire umană*, normele juridice atrag în "substanţializarea" lor nu numai valorile juridice (ceea ce ar însemna construirea unui drept pentru sine), ci şi conexele lor – valori politice şi morale şi economice şi cognitive. A argumenta o lege juridică este a dezvălui în ce măsură ea dă seama de prestanţa valorilor juridice, dar şi de implicarea valorilor morale, politice, împreună cu care contribuie la împlinirea axiologică a omului. Egalitatea juridică e formula în afara egalităţii politice, a celei economice; fericirea e un ideal moral, dar dreptul nu poate fi indiferent faţă de acesta, riscând să-şi piardă adeziunea publicului de cetăţeni la atributul pe care îl are de tehnică de convieţuire umană.

Prin urmare, normele, faptele, actele, agenţii sunt de drept dacă au semnificaţie şi valoare juridică; a stabili ce semnificaţie, ce valoare au, întinderea semnificaţiei, forţa valorii, valorificarea valorii în situaţii juridice concrete, referentul semnificaţiei, în individualitatea lui *sunt activităţi ce ţin de momentul invenţiei pentru discursul retoric juridic*. Noi urmărim să stabilim concordanţa între norme-fapte-agenţi în cazuri care se repetă doar formal. Concordanţa însăşi capătă nu orice conţinut juridic, ci unul care se exprimă prin intermediari – norme, fapte, acte, persoane – o semnificaţie juridică de autoritate incontestabilă. Căutarea concordanţei solicită alegerea între norme şi între argumente normative, alegerea între interpretările normei şi între argumentele de interpretare, alegerea între înţelesurile faptelor şi între argumentele probatorii, prin cântărire obiecţională, cu respectul formelor logice şi juridice; nu valorile însele se aleg, ci normele care le exprimă în unilateralitatea lor. Normele, faptele, documentele sunt apreciate pentru alternativa optimă.

Cel mai simplu răspuns la întrebarea "Pe baza cărui material avut la dispoziţie ne construim argumentarea (retorică)?" ni-l dă teoria invenţiei pentru discursul

Scanned with OKEN Scanner

retoric juridic, în general, judiciar, în special. Ne referim la fapte, legi, documente, persoane. Dar cum răspundem la aceeași întrebare în cazul retoricii jurnalistice, care nu cade în stilistică? Dar în cazul discursului etic? Dar în cazul, foarte special, al discursului filosofic? Dar în cazul discursului politic?

Orice problemă argumentativă este juridică întrucât angajează termeni proprii, implicit sau explicit: "este drept sau nu este drept?", "Este vinovat sau nu este vinovat?", "Are răspundere civilă, care?", "Cât de periculoasă este fapta juridică socialmente periculoasă?", "Ce sancțiune aplicăm și câtă?" etc. Dar cum recunoaștem o problemă argumentativă jurnalistică sau una politică sau una didactică? Căci fără problemă nu există alternative, fără alternative nu căutăm argumente, iar argumentele izvorăsc din ceva, au o bază, un material din care se elaborează. Pe de altă parte, obiectivul oricărui discurs retoric juridic stă sub semnul dreptății și în-dreptățirii: publicul e determinat să-și asume alternativa argumentată explicativ-justificativ că ar fi îndreptățitoare; dar obiectivul retoricii jurnalistice care ar fi? Acest obiectiv îl revendică și retorica politică și cea etică?

Discursul retoric negociator (de tocmeală), în forma lui necoruptă, stă sub semnul câștigului, formulat în termenii: satisfacerea reciprocă a interesului (economic, politic), câștig-câștigi. Să nu uităm, în negocieri publicul are un rol activ, adică poate răspunde la discurs cu discurs, poate dialoga *face to face*, situație nemaiîntâlnită altundeva. Încât, iată ce ne învață Herb Cohen în cartea sa "Orice se poate negocia"[7]: "În politică, pocher și negociere, succesul nu provine din a te ține tare pe poziție, ci din analizarea situației totale, în așa fel încât să știi să-ți joci cărțile cu abilitate... trebuie să analizați în mod realist poziția celeilalte părți, ca și pe a dvs. proprie, în lumina celor trei variabile interdependente și omniprezente – puterea, timpul, informația".

Dar Cohen face recomandări utile și jurnalistului care își pregătește retoric articolul său: "Cum obțineți informații? Începeți din timp, pentru că este cu atât mai ușor să obțineți informații cu cât începeți mai din timp... De la cine spicuiți și culegeți informații? (ceea ce e folositor și pentru agentul serviciilor secrete – *n. n.*). De la oricine lucrează cu/sau pentru persoana cu care vă veți întâlni în timpul tratativelor (negocierii, tocmelii – *n. n.*) sau cu oricine a avut de-a face cu firma respectivă (cu instituția, organizația, familia, grupul de care ține persoana – *n. n.*). Aceasta include secretare, funcționari, ingineri, administratori, soții, tehnicieni sau foști clienți. Ei vă vor răspunde cu bunăvoință, dacă vă folosiți de un mod de abordare inofensiv" (p. 107).

Evident, aceste recomandări nu servesc filosofului, a cărui retorică stă sub semnul lămuririi inserției subiective în lume, după unii, a analizei logice a științei, după alții, a metafizicii, după câțiva.

Stările de spirit ale publicului, ca subiect tematic pentru prepararea argumentelor, constituie condiția de adecvare a acestora; utilizatorul va căuta un răspuns cât mai clar posibil la întrebarea "Cine e destinatarul?", altfel spus "Care e specificul de personalitate al publicului?". Termenul de "populism" are o conotație de dispreț pentru politicianul care strânge mâna a sute de oameni din masa căreia urmează să-i adreseze discursul său electoral, care poartă șapcă printre muncitori și căciulă în fața agricultorilor, folosește expresii familiare constructorilor sau minerilor sau medicilor sau profesorilor, după structura

Scanned with OKEN Scanner

profesională a publicului, abordează teme pentru un public tânăr sau matur, feminin sau masculin, "coboară în rândul maselor". De fapt, aşa trebuie procedat şi aşa procedează toţi, cu mai multă sau mai puţină îndemânare, fiecare după măsura orgoliului său. "Fiecăruia pe limba lui" e o regulă de pregătire retorică pe cât de veche, pe atât de elementară, căci "pulsul" intelectual-afectiv al publicului, cunoscut, permite "tratarea" lui cu argumente care pot să-l accelereze sau să-l diminueze.

Inventăm argumente adecvate publicului: publicul discursului demonstrativ (lauda, elogiul, proslăvirea: "În voi stă tăria, în voi – speranţa, numai împreună vom reuşi"); publicul neomogen al discursului deliberativ (parlamentul, consiliul de administraţie, congresul, mitingul); publicul omogen al discursului competent (instanţa de judecată, comisia de negociere, comisia de etc.); publicul necompetent al discursului seductiv (al audio şi telespectatorilor); publicul tensionat de nevoi scontate, dar întârziate în satisfacerea lor (electoratul, grevişti).

Instrumentul logic considerat în invenţie se referă la *definirea, clasificarea, diviziunea şi compararea termenilor*[8]; *la distribuirea valorilor în ordinea scop-mijloc*, într-o ierarhie coerentă; *la inferenţe nemijlocite*, din care ar rezulta eventualele obiecţii, pe care trebuie să le avem în vedere; la entimeme, cărora să le ascundem propoziţia dezvăluitoare a intenţiilor noastre; la dileme şi paradoxuri, acolo unde e cazul – în raport de starea de intelectualitate a publicului; la mijloacele extra şi paralingvistice.

Note bibliografice:

1. Masson J. – *Philosophical Rhetoric*, Routledge, London, 1898, p. 8, după care unitatea funcţională a discursului retoric o asigură *numai* comunicarea sub semnul ontologicului.
2. Gh. Mihai – *Introducere pentru o logică juridică*, Piatra Neamţ, 1991, p. 5-8. De altfel, ideea am putea-o regăsi ca subînţeleasă la J. Cosneir, *Descrire la conversation*, Paris, 1987, p. 126-128.
3. "Toată arta oratorului politic este de a îndruma pasiunile şovăitoare. Fiecare îşi spune plecând de acolo «Tocmai aşa gândeam şi eu». Se vede că în orice progres al raţiunii există totdeauna o doză de persuasiune ce urcă spre gândire ca o aclamare, căci nu se poate ca omul să nu aibă pasiuni şi ca sufletul frământat să nu regăsească adevărul", zice Alain, *Eseuri*, Bucureşti, 1970, p. 86. Asupra rolului publicului, în F. Jacques, *Logique on rhetorique de l'argumentation*, "Revue International de Philosophie", 127/1979.
4. Am notat mai înainte o seamă de titluri de lucrări ale logicienilor în domeniul deonticii. Un excelent povestitor al logicii este profesorul Petru Ioan; în a sa carte "Orizonturi logice", Bucureşti, 1995, găsim informaţii utile despre diferite specii ale genului LOGICA, inclusiv cea deontică. Studii sobre, cu implicaţii juridice, la F. Feldman, *An Essay in/on Informal Deontic Logic*, D. R. P., London, 1986, şi la R. Audi, *Practical Reasoning*, Routledge, London, 1991. În *Conditions preliminaires a l'application de la logique deontique dans les raisonnements juridiques*, Z. Ziemba spune că *logica normelor* – ceea ce noi numim logica dreptului obiectiv – descrie relaţiile formale dintre norme (juridice), în particular relaţia de contradicţie (de compatibilitate) şi relaţia dintre două norme (juridice) dintre care cea de a doua e consecinţa primeia. (În *Logique et Analyse*, nr. 49-50/1970). Dar rămâne logica dreptului subiectiv care descrie cum îşi valorifică sau apără dreptul său un subiect oarecare, din perspectiva unui sistem coerent de norme, adică o logică argumentativă.

Scanned with OKEN Scanner

5. Carbonnier, în a sa *Sociologie juridique*, Paris, 1978, notează la pag. 175 că juridicitatea fenomenului juridic ar consta în aceea că dreptul poate fi cauză, efect sau ocazie, reluându-şi o idee de la pag. 15. Dar societatea are şi alte fenomene: morale, religioase, politice, economice. Ar urma că fenomenul moral, de pildă, să se caracterizeze prin aceea că este cauză, efect sau ocazie, ceea ce l-ar confunda cu dreptul, sau nu este cauză, efect sau ocazie, ceea ce l-ar distinge de drept; dar dacă fenomenul moral (sau politic sau religios) nu e nici cauză, nici efect, nici ocazie, atunci iese din spaţiul explicaţie, rămâne inexplicabil şi îl plasăm în acela al miracolelor. Vezi şi Gh. Mihai, R. Motica, *Filosofie a Dreptului*, Timişoara, 1995, p. 174-75.
6. G. F. Gaus, *Value and Justification*, London, 1990, p. 443 şi urm. Alte aspecte ale problemei lui Gh. Mihai, R. Motica, *Introducere în studiul dreptului*, Timişoara, 1995, vol. I, p. 101 şi urm.
7. "Negocierea este un domeniu de cunoaştere şi eforturi care se concentrează asupra câştigării favorii persoanelor de la care vrem anumite lucruri", spune Herb Cohen, în *Orice se poate negocia*, Bucureşti, 1995, p. 9. Teoria negocierii ar fi, prin urmare, teoria care descrie modalitatea câştigării favorii persoanelor de la care intenţionăm să obţinem anumite lucruri: după Cicero, oratoria este "a vorbi cum trebuie pentru a convinge" (De inv. V), este "să captezi, prin puterea cuvântului, atenţia unei adunări, să încânţi mintea ascultătorilor şi să le determini voinţele într-un sens sau altul" (De oratore, VIII). Prin urmare, Cohen instalează negocierea în Retorică, fapt întru totul justificat, şi o defineşte ca Retorica însăşi, fapt întru totul nejustificat; negocierea este o specie de retorică, anume Retorica discursului seductiv. Distincţii interesante la J.B. Grize, *L'argumentation*, în "Linguistique et Sémiologie", Lyon, 1981.
8. Vezi Gh. Enescu, *Fundamentele logice ale gândirii*, Bucureşti, 1980. Lucrarea marelui nostru logician explică riguros componentele formale ale gândirii. Asupra unor consecinţe aplicate, vezi Gh. Mihai, St. Papaghiuc, *Încercări asupra argumentării*, Iaşi, 1985.

Scanned with OKEN Scanner

4. TASOLOGIA

Teoria retoricii care se referă la organizarea discursului persuasiv (şi nu numai) se numeşte a *dispoziţiei*[1]. Obiectul organizării îl constituie argumentele cu care susţinem teza-soluţie alternativă la problema de rezolvat, propusă nouă sau avansată de noi. În fond, cuvântătorul debutează cu mirările: ce am de spus, cum am să spun, ce am de spus, cui am să spun, cum am să spun ce am de spus (oral sau scris). Lămurind, în invenţie, ce am de spus, dispoziţia priveşte organizarea retorică, psiho-logică, a argumentelor găsite, astfel încât să determine adeziunea publicului şi, prin aceasta, asumarea printr-o conduită scontată.

Discursul retoric clasic este un sistem structurat în elementele: a) *exordiul*; b) *naraţiunea (descrierea*; c) *confirmarea şi respingerea* (argumentaţia pro şi contra); d) *peroraţia*[2]. Unii autori mai introduc *propoziţia* şi *digresiunea*, detaliu fără mare însemnătate. Este de reţinut că, funcţie de specia de discurs, aceste elemente au o pondere mai mare sau mai mică în sistem, în anumite cazuri un element sau altul este pur şi simplu absent, într-o manieră care nu afectează întregul.

4.1. DESCHIDEREA CĂTRE PUBLIC

a) *exordiul*. Cine găseşte capitolul dedicat de Cicero exordiului[3] se poate minuna asupra minuţiei cu care marele retorician tratează subiectul. Exordiu ar însemna *Introducere*, dar – cum vom arăta – nu de orice fel; o fi atât de importantă introducerea când începem un discurs, de Cicero – şi nu doar el – îi dedică o atenţie deosebită? Da, merită atenţie, spun teoreticienii, e importantă prin scopul ei: obţinerea bunăvoinţei publicului să asculte pe utilizator şi să-i urmărească expunerea. Deci exordiul ar fi *nu* o punere în temă, ci *o pregătire de punere în temă*, ar fi o preparare a publicului, de natură psihologică, o invitaţie să păşească şi el întru întâlnirea cu acest utilizator, o chemare la colaborare, o provocare a *interesului şi atenţiei* publicului. Paradigma exordiului ne-a rămas stabilită de discursul lui Cicero în apărarea lui Roscius din Ameria:

"Cred că vă miraţi, judecători, de ce, atunci când atâţi oratori şi oameni dintre cei mai de seamă şed locului, m-am ridicat eu, mai degrabă, care nici prin vârstă, nici prin talent, nici prin autoritate nu mă pot compara cu ei... (Dar) pe lângă mine au stăruit persoane care atât prin prietenia lor, cât şi prin binele făcut mie şi prin numele lor au mare preţ în ochii mei; bunăvoinţa lor faţă de mine eram dator să nu o uit, autoritatea lor să nu o nesocotesc, dorinţa lor să nu o trec cu vederea[4]".

Cicero avea 23 de ani; provenea dintr-o clasă pe care am numi-o azi de mijloc; se ştia că este un studios, cam atât. Nu se bucura de o înfăţişare fizică deosebită, dar vorbea melodios, într-o latină impecabilă. Judecătorii, oameni de vârstă medie, obişnuiţi într-ale proceselor, aveau în faţă încă un oarecine care pleda. Cicero

Scanned with OKEN Scanner

începe tocmai prin a sublinia dezavantajele lui: tinerețea, mai întâi, lipsa de experiență, talentul necunoscut, absența autorității, adică a credibilității în domeniu. Apoi anunță că nu interesul material l-a determinat să-și asume cauza, ci tocmai persoane prietene care au investit încredere în el, persoane cu trecere prin competență juridică. Or, dacă s-au petrecut asemenea evenimente, judecătorii au ridicat mirați frunțile și și-au spus "Oare ce are a ne spune acest tinerel dezinteresat?"; Cicero a obținut, rostind oral, liber, textul pregătit minuțios acasă, bunăvoința, curiozitatea, atenția judecătorilor.

Trebuie să precizăm din capul locului că un discurs este retoric NU PRIN LUNGIMEA LUI, nici prin NUMĂRUL ABUNDENT DE FIGURI folosite, ci prin *forța lui cognitiv-afectivă*; "Zdrobiți orânduirea cea crudă și nedreaptă ce lumea o împarte în mizeri și bogați etc." e un discurs retoric incitativ de câteva versuri. Imaginea asociată cu textul "Parfumul trupului meu" e un discurs seductiv de câteva secunde. Cercetarea discursurilor clasice relevă că exordiul ar reprezenta cam o optime din întreg; dar ce poate însemna această optime? Și apoi, se mai apelează azi la exordiu oare? Nu e riguros stabilită această optime, dar e sigur că la exordiu se apelează, în continuare, sub diferite forme.

Un discurs persuasiv trebuie să aibă exordiu[5]; absența acestuia îl lipsește, din debut, de calitatea pe care o pretinde. A intenționa să persuadeze, să seduci, dar omițându-l este a renunța să obții *bunăvoința, interesul* și *atenția publicului.* Câtă vreme oralitatea domina în politică, în agora, în tribunale, la "banchetele" filosofice, în școală regulile exordiului oral erau de neevitat; o dată cu apariția și precumpănirea scrisului, respectivele reguli au necesitat modificări, adăugiri specifice textului, citit în absența autorului. În urmă cu trei secole a apărut jurnalistica propriu-zisă și, o dată cu ea, desigur, o nouă specie de discurs retoric: scris. Mijloacele radio și teleinformative, cinematograful, televiziunea și telefonia au impus maniere noi de exordiu.

1. *Exordiul oral direct,* rămâne cel clasic, angajând în realizarea funcțiilor lui limbajul, mimica, gesturile, vestimentația, postura corporală. Utilizatorul îl prezintă fie *gradând* tensiunea cognafectivă a publicului, fie abordând-o *abrupt*:

- gradat: "Onorată Curte, Onorat Juriu, prezența mea în această instanță a fost considerată de unii ca asemuitoare aceleia a unui urs alb la Ecuator: "Dongoroz înaintea Curții cu jurați". Dragă doamne – de 14 ani fac avocatură exclusiv penală, așa că prezența mea este explicabilă în orice proces penal. Bănuiesc că s-a gândit altceva decât ceea ce s-a spus "ce caută Dongoroz în procesul Găetan..."[6].
- abrupt: "Până când, în sfârșit, Catilina, vei abuza de răbdarea noastră? Cât timp nebunia asta a ta își va mai bate joc de noi? Până unde se va dezlănțui îndrăzneala ta neînfrânată?..."[7].
- gradat: "Domnilor, dacă Adunarea Electivă a Moldovei a putut încredința unora din membrii săi o misie onorabilă, aceasta este misia ce ne-au încredințat nouă, căci a făcut din noi interpreții a două milioane de români către alte trei milioane. Mare onoare ni s-a făcut nouă, întâi ca să putem figura în această Adunare care s-a făcut atât de ilustră prin luminatul ei patriotism, care a știut să se pună mai presus de toate piedicile, care a triumfat de tot spiritul de partidă

şi de orice consideraţie personală, şi care, prin actul cel mare de la 24 ianuarie, a dovedit Europei că vechea virtute romană nu s-a stins din inimile coloniilor lui Traian. Mare onoare mi s-a făcut mie, în parte, de a mă putea sui pe această tribună după care au răsunat atâtea glasuri ilustre în favoarea raţionalităţii române şi a libertăţilor publice"[8].

– abrupt: "Domnule preşedinte, domnilor, nefiind prezent în momentul în care textul noii Convenţii a strâmtorilor a fost admis în unanimitate, să-mi fie îngăduit în această clipă a semnării, la care am ţinut să particip personal, să aduc un omagiu tuturor delegaţiilor care au lucrat la elaborarea acestui instrument diplomatic care va marca o dată importantă în viaţa internaţională"[9].

În primul exordiu cheia o are expresia "Dongoroz înaintea curţii cu juraţi"; în al doilea cheia retorică e interogaţia indignată; în al treilea – termenul "onoare"; în al patrulea – expresia "am ţinut să particip personal", chei asociate – fără îndoială, cu anume componente extralingvistice, potrivite publicului şi situaţiei*.

2. Exordiul *oral indirect*, este prezentarea efectuată de altă persoană, care îşi asumă o formulă bine cunoscută: "Doamnelor şi domnilor, invitatul nostru este domnul X. Y., profesor universitar *doctor* (docent), *expert* al Comitetului n, din Consiliul Europei, *membru al Academiilor* din Berlin, Copenhaga, Tokio, Paris şi Milano, *bine cunoscut dvs.* ca autor al tratatului fundamental în frământatul domeniu al bioenergiilor recurente". La radio şi televiziune se practică un exordiu *oral indirect de tipul* "ca şi cum am fi singuri": "Domnule X. Y., v-aţi întors recent de la Paris şi Viena, unde – *invitat* de Comitetul european pentru probleme bancare – *aţi dat* consultaţii şi aţi făcut un schimb util de idei cu experţii occidentali".

Clipurile publicitare sunt de neconceput fără exordii (imagiste şi/sau orale indirecte: ceea ce ni se prezintă – din preerie, cu călăreţul acela, indirect – până a nu apărea pachetul cu ţigări "Marlboro" este exordiu seductiv; frazele muzicale, urmate de o voce bătrânească rostind "In blugins, maică" constituie, de asemeni, un bun exordiu seductiv).

În anumite contexte exordiul poate îmbrăca un aspect glumeţ, mai ales dacă, în oralitate, utilizatorul (cuvântătorul, vorbitorul, prezentatorul) posedă *farmec*. În orice caz, a vorbi *numai* despre sine, a folosi mereu pronumele "eu" este o greşeală des întâlnită la exordanţi. Utilizatorii în vârstă invocă "părul alb", tinerii invocă lipsa de experienţă care poate conduce lesne la blocarea publicului.

3. Exordiul *scris direct* este prezentat nemijlocit de către utilizator fie în componenţa organizată a discursului său, fie separat, el însuşi ca un mic discurs, fie printr-o formulă semnatorie, fiecare modalitate crescând gradat sau abrupt tensiunea cognafectivă a publicului.

În componenţa organizată a discursului, gradat: "Je ne suis, Mademoiselle, qu'un *vieux malade*, et il faut que non *état soit bien douloureux*, puisque je n'ai pu reprondre plus tot à la lettre dont vous m'honorez. Vous me demandez des conseils; il ne vous en faut point que votre gout..."[10].

* Firește, înţelegerea exactă a acestor exordii orale e condiţionată de ascultarea lor, fiind în publicul lor auditor.

Scanned with OKEN Scanner

În componența organizată a discursului, abrupt "Monsieur et *illustre* ami, Votre discours sur Rousseau est *à la fois* un chef d'oeuvre et un acte de haute moralité politique"[11].

- separat gradat (prefețele, "cuvânt înainte" semnat de autor): "Această sinteză asupra limbajului artistic din secolul nostru s-a dovedit a fi *mult mai greu* de realizat decât cea privitoare la secolul al XIX-lea: nu numai... nici din cauza... ci, în primul rând..."[12].
- separat abrupt (schițele de "cuvânt înainte", semnate de autor): "În o secvență din filmul *Vivre sa vie* de Jean-Luc Godard, Brice Parain, care joacă rolul filosofului, opune vieții cotidiene «viața întru gândire», pe care o numește și viață superioară..."[13].
- formula semnatorie se folosește pe copertele cărților, caracterul și mărimea literelor ducând rol seductiv: "Prof. univ. dr. X. Y.", "X. Y. membru (corespondent) al Academiei W"; se folosește o scurtă autoreprezentare pe ultima copertă, sub forma "X. Y., deputat, membru al...", "De același autor: ..."; tipicul articolelor de specialitate – să zicem, de drept în care subiectul tematic e arătat din titlu, iar exordiul e implicit de numele autorului, scris într-un anume fel: "În legătură cu problema efectelor contractelor colective de muncă încheiate la nivel național, de ramură sau al grupurilor de unități"[14] de dr. ȘERBAN BELIGRĂDEANU. În aceste cazuri, începutul articolului justifică numele: "*Recent* (autorul se declară în actualitate – *n. n.*) într-un studiu *deosebit de interesant și de referință* cu privire la problematica de ansamblu a contractelor de muncă încheiate la nivel național, autorul (făcut astfel egalul utilizatorului – *n. n.*) expunând și fundamentând numeroase opinii, teze și concluzii (este curios cum cineva poate fundamenta mai multe opinii, așa cum distincția între teze și concluzii e pe deplin neîntemeiată – *n. n.*) – indiscutabil judicioase (măsură de precauție – *n. n.*) – exprimă și un punct de vedere în legătură cu efectele acestor contracte, cu referire la care avem *unele* (regula modestiei, necesară în exordiul științific – *n. n.*) a căror expunere și justificare formează obiectul prezentului articol". Iată, așadar, "expunere și justificare" sugerează efortul notabil al utilizatorului, pe de o parte, pe de alta, ideea că el dorește *doar* să contribuie la luminarea unei chestiuni pentru uzul publicului și în numele justificării, convenind asupra judiciosului, în o seamă de privințe, cu opinia celuilalt. Alteori titlul preia incitarea cognitivă a pubicului, din exordiu, sub forma întrebării retorice sau întrebarea retorică rezolvă exigențele de exordiu: "...În raport cu aceste formulări diferite, *unii* practicieni și-au pus întrebarea dacă... În *pofida* amintitei deosebiri de reglementări soluția este *totuși* simplă"[15].
- exordiu, el însuși în discurs retoric: "În lucrarea de față *încercăm* să pătrundem în adâncimile sufletești ale artistului pentru a ne apropia de sursa forțelor sale creatoare din care izvorăște opera de artă. *Propunându-ne* această analiză, *nu* avem intenția să ne mărginim la problema creației ca atare, ci *încercăm* să scoatem în evidență..."[16]. Urmează, în cunoscuta tradiție retorică, celelalte părți ale discursului.

Scanned with OKEN Scanner

4. Exordiul *scris indirect* este prezentat de altcineva, care fie se limitează la un elogiu fățiș al autorului, fie la unul echilibrat, evident că gradat sau abrupt. Exordiul altcineva-ului poate aparține editorului care vizează să vândă cartea, fie ziaristului care urmărește să-i fie citit articolul. Un exemplu, printre altele: "Fără îndoială cel mai exaltant, complex și derutant roman de Science-fiction scris vreodată", Groff Conklin, "O astfel de carte apare o dată la zece ani", John W. Campbell; este aici un exordiu seductiv căruia e greu să reziști[17].

Semnalăm asupra pericolelor ce pândesc un exordiu: banalitatea, stridența, excesul de lungime cu întregul discurs, snobismul, limbajul abscons, nepotrivirea cu tema și cu situația retorică. Dimpotrivă, simplitatea, onestitatea, claritatea sunt exigențele unui exordiu potrivit. Ideea contemporană a tacticienilor este un exordiu șocant; să urmărim copertele multor cărți de literatură beletristică; ilustrațiile lor sunt exordii. Să urmărim titlurile ziarelor: ele sunt exordii, pentru a economisi spațiul tipografic. "Programele de radio tv." sunt exordii, căci urmăresc bunăvoința, interesul și atenția publicului.

Universul discursiv al exordiului implică, în speciile lui epistemice, privilegierea unor structuri instanțial euristice și a unor parametri explicativi-polemici, cărora li se subordonează virtualități focalizate pe o realitate sintactică, verificabilă printr-un transpozant modal factuar sau veriform, inferențial sau tezist. Dimpotrivă, în celelalte specii articularea relevantă survine dintr-un preconstruct, configurat pe o schemă semantică, în care dualitatea polemică – asertivitate axează presupoziția generală într-o sursă portdeliberativă intimă. Această centripetizare paradigmatică țese o deschidere interreferențială sintagmatizând receptarea într-o perspectivă macroactantă, așa cum ne propune D. Rovența – Frumușeni, în *Semiotica discursului științific*, E. S. București, 1985, p. 177 și urm.

Note bibliografice:

1. Asupra dispoziției, în limba română: Simeon Marcovici, *Curs de retorică* (cap. II), 1834; Al. Aman, *Logica judecătorească*, (cap. III), 1852, Nicolae Vasile, *Retorica*, Ioan Alecsandri, *Retorica*, Ion Maiorescu, *Retorica*, apărute cam pe la mijlocul veacului trecut, lucrări de factură filosofică. Lucrările ulterioare sunt, toate, de factură literară. Vezi și Gheorghe Mihai, *Retorica*, Iași, 1993, prin care se reînnoadă o linie întreruptă de mai bine de un secol.
2. Alte componente nonnecesare: *propositio*, după exordiu; *digresio*, pe parcursul confirmării sau după ea. Subliniem că aceste părți sunt valabile numai în cazul discursului retoric comunicativ clasic, conexe în continuitatea lui. Am arătat că azi unele părți revin altor persoane (îndeosebi exordiul), iar că seducția evită confirmarea, incitarea evită exordiul și confirmarea (în sensul de probare argumentativă rezonabilă).
3. Cicero, *De inv.* XIV.
4. Cicero, *Pro Roscio Amerino*, I; Seneca zice în *Epist.* 11: "Non alius ingenio, alius animus color".
5. A se vedea opțiunile: G. Vignaux, *L'Argumentation, Essai d'une logique discursive*, Geneve, 1976; H. Abelson, *Persuasion*, A. P. London, 1960; R. Edmonson, *Rhetoric in Sociology*, McMillan, London, 1984; J. S. Murray, *The True Rhetoric*, Pittsburgh, 1984; W. J. Levelt, *Speaking: From Intention to Articulation*, Bradfort Book, 1993, M. Meyer, *Questions de rhétorique*, Paris, 1993.

Scanned with OKEN Scanner

6. apud Y. Eminescu, *Pledoarii celebre*, Bucureşti, 1973, p. 275. Sublinierile din texte ne aparţin şi atrag atenţia asupra cuvintelor sau expresiilor cheie pentru intenţia autorilor. În cazul de faţă ne-am dat întregul exordiu, care se termină cu propoziţia "Şi acum, Onorat Juriu, voi veni la procesul de faţă".
7. Cicero, *Catilinara* I-a, 1.
8. M. Kogălniceanu, *Scrieri*, Bucureşti, 1967, p. 224.
9. N. Titulescu, *Discursuri*, Bucureşti, 1967, p. 541.
10. Voltaire către domnişoara X, în F. Desonay, *L'art d'ecrire une lettre*, Bruxelles, 1945.
11. H. Quinet către L. Blanc, în F. Desonay, *op. cit.*
12. L. Rusu, *Eseu despre creaţia artistică*, Introducere, p. 39-45, Bucureşti, 1989. Exordiul introducerii pentru întregul discurs, căci fiecare parte a eseului are propriul său exordiu, ca microdiscurs în macrodiscurs.
13. A. Finkielkraut, *Înfrângerea gândirii*, Bucureşti, 1992, p. 7. Exordiul se încheie cu propoziţia "Cartea de faţă este povestea ascensiunii şi triumfului lor", adică o promisiune captatorie.
14. Revista Dreptul, nr. 5/1992, p. 33
15. Revista Dreptul, nr. 4/1992, p. 16.
16. M. Mancaş, *Limbajul artistic românesc în sec. XX*, Bucureşti, 1991, p. 5
17. Pe coperta unei cărţi din colecţia "SF. Cristian". Este exordiu seductiv prima copertă a unei cărţi; fie, de pildă, Crăciun Ionescu, *Misterele Serviciilor Secrete*, titlul în două culori, pe fondul unor fotografii ciudat aranjate. Autorul, aşadar, afirmă că serviciile sunt de două feluri: secrete şi publice. Serviciile secrete deţin secrete şi, prin aceasta, misterioase. Numai că el, autorul, a intrat în posesia respectivelor secrete, treaba lui cum, şi s-a hotărât să le *comunice* publicului, asumându-şi toate riscurile; dacă îi cumpărăm cartea şi o vom citi, desigur că serviciile secrete şi-au pierdut secretele şi misterul va cădea, vom fi copărtaşi la ceea ce *ştie* Crăciun Ionescu. Pentru noi autorul e necunoscut, numai că a fost publicat de Editura Militară; *asta* înseamnă că fie face parte, fie are legături cu cercurile militare, ceea ce constituie un spor de credibilitate. Dar dacă era publicat de Editura Humanitas? Atunci, de asemeni, câştiga în credibilitate, datorită prestaţiei pe care o are, pentru noi, respectiva editură. Şi, astfel, utilizatorul poate să renunţe la "Cuvânt înainte", la "Prefaţă" etc. A se vedea şi O. Reboul, *Introduction à la rhétorique*, Paris, PUF, 1991.

4.2. NARAȚIUNEA /DESCRIEREA

"Este expunerea unei fapte săvârşite sau înfăţişate ca săvârşite, care urmăreşte să convingă"[1], zice Quintilian şi, mai zice că rostul ei nu e doar să informeze, ci să informeze astfel încât publicul (instanţa, un auditoriu, cititorul) să adere la teza-concluzie a utilizatorului[2]. Obişnuit, *naraţiunea* s-ar defini ca relatarea unor evenimente în succesiunea lor, iar *descrierea* ca o relatare a dispunerii spaţiale, a configuraţiilor concomitente. Ele, ca să reluăm o idee a lui R. Barthes, reprezintă mărimi cu două feţe, deschise în direcţii diferite – în exterior, spre substanţa expresiei, în interior, spre substanţa conţinutului.

Povestirea despre naraţiune/descriere este îndeajuns de complicată. Decelările teoretice sunt şi mai delicate; ce ar însemna, de pildă, să narezi sau să descrii o

Scanned with OKEN Scanner

normă, un concept, o valoare? E simplu să descrii o floare, dar cum realizezi descrierea datoriei? Care ar fi sensul narării căii spre fericire? E simplu să descrii *un* contract, dar cum să descrii raportul juridic? Ce specific are descrierea Binelui? Politicianul narează sau descrie (şi cum?) bunăstarea? Apar aici distincţii şi specificităţi demne să fie luate în seamă[3].

În naraţiune/descriere, mai întâi se vădeşte cultura utilizatorului în materie de limbă, de gramatică şi de stil. Să apelăm la câteva exemple tulburătoare; "lumea e lumea limbajului meu", binecunoscutul aforism wittgensteinian, sugerează, printre altele, că bagajul de cuvinte, ţesătura gramaticală şi "al său"-ul exprimabil al cuvântătorului (oral sau scris) îl aşază, fără voie, într-un loc din orizontul cultural, mai aproape sau mai departe de ceea ce crede el despre sine. Cuvintele, propoziţiile, frazele trimit la idei, nu-i aşa, astfel că totul e clar. Propoziţia "O grilă asociativă gestionează cuplarea polilor explicativi ai creativităţii printr-un efort care ne permite să omologăm activitatea novatoare în curs de constituire" este întru totul gramaticală (satisface regulile gramaticii române), este *plăcută* cititorului de un anumit orizont cultural, prin manevrele stilistice realizate cu verbele "a gestiona" şi "a omologa" şi cu expresia surprinzătoare "cuplarea polilor explicativi", dar – deşi nu pare – e incoerentă logic, nu descrie nimic.

Obiectul de descris poate fi luat în fenomenalitatea lui, în "cum ne apare" sau în esenţa sa, poate fi luat analitic sau sintetic. Descrierea însăşi pare a fi de patru feluri:

- *conceptuală*, care priveşte obiectul din perspectiva universalităţii, totalităţii, a întregimii fiinţei, specific filosofiei, ca şi teologiei. Descrierea conceptuală *închisă* (dogmatică) este guvernată de principiul non-parafrazei, neîngăduind o "respunere" a ideilor ei, o hermeneutică reconstitutivă fără deformare; descrierea conceptuală *deschisă* (retorică) este guvernată de principiul comunicării, implicând alegerea şi evaluarea intenţionată. În acest sens, Retorica este convocată de filosof la elaborarea discursului său, dar nu orice discurs filosofic este şi retoric; aici utilizatorul "se spune pe sine", adică dă seamă de principiul etic, dar se spune cui? Hegel considera că filosofia este spiritul viu al unei epoci, este chintesenţa vremii sale; atunci: prin *ce* se caracterizează *întreaga* filosofie din epoca Restauraţiei şi prin ce *întreaga* filosofie interbelică? Epoca interbelică trecând, urmează că *întreaga* ei filosofie e moartă. Un asemenea mod de a trata lucrurile e dogmatic, refuză orice contestaţie[4].
- *categorială*, care priveşte obiectul din perspectiva regularităţilor legice, ale explicativităţii generale, axată pe obiect, specific teoriilor, ipotezelor ştiinţifice. Descrierea categorială închisă (dogmatică) este guvernată de exigenţele logicii formale demonstrative care, respectate, nu îngăduie să mai demonstrăm, ci doar să repetăm demonstraţia; altă demonstraţie este alt "discurs". Descrierea categorială deschisă (retorică) *angajează* subiectul descriptor într-o atitudine cognitivă care îl determină să-şi asume, întrucât e legat de obiect fie prin Metoda "sa", fie prin proiectele sale. Este situaţia ştiinţelor zise socioumane, a expunerilor popularizatoare sau eseistice (de genul colecţiei "Ce ştiu?")[5].

Scanned with OKEN Scanner

- *descrierea performantă*, care urmăreşte să modeleze cognafectiv publicul, din perspectiva particularului şi individualului obiectului, specifică dreptului, politicii, negocierilor, reclamei şi publicităţii etc. Ea nu poate fi decât *deschisă*, fără să respecte neapărat principiul comunicării, dar, încălcându-l îl recunoaşte, cum e cazul seducţiei. În descrierea performantă (retorică) există totdeauna un unghi de vedere cognafectiv al subiectului asupra obiectului, o evaluare intenţionată, o referinţă intenţionată, o formă intenţionată, o verificare prefigurată[6].
- *descrierea orfică* este aceea pentru care obiectul există aşa sau altfel, prin medierea subiectului descriptor, care există aşa sau altfel; specifică artei, literaturii îndeosebi, descrierea orfică este retorică acolo unde plăcerea estetică e subordonată persuasiunii şi poate fi retorică într-o măsură, determinată de rolul persuasiunii în realizarea plăcerii estetice, după caz. Pe de altă parte, orficitatea e implicată în descrierea performantă, dar subordonată totdeauna persuadării. În discursurile categoriale şi conceptuale elementul orfic e angajat sub forma metaforei categoriale şi a celei conceptuale, în principal[7].

În discursul retoric naraţiunea/descrierea s-ar caracteriza prin:
a) *subiectualitatea cognafectivă* proprie unghiului de vedere asupra obiectului; b) *cantitatea de informaţii dată* despre persoane, fapte, stări de lucruri, acte, valori; c) *indiciile* care permit stabilirea relaţiilor necesare şi suficiente, suficiente între informaţii; d) *tehnica* prin care expunerea e selectivă, e intenţionată în evaluare, referinţă, formă şi verificare.

Condiţiile de performanţă ale unei naraţii/descrieri retorice sunt lesne sesizabile:

a) *să delimiteze în spaţiu-timp obiectul său:* în atac, absenţa delimitării la adversar constituie o sursă de obiecţie din partea noastră ("... cu o gardă numeroasă..." – "Cu o gardă numeroasă? Doi însoţitori constituie «gardă numeroasă»? Atunci garda de zece sclavi ce mai e?", se întreabă Cicero).
b) *să exprime un punct de vedere;* în atac, absenţa opţiunii, indecizia adversarului reprezintă sursă de contestare ("Cerem amânarea procesului, deoarece nu ne-am format o imagine limpede asupra cauzei", solicită Jackson).
c) *să fie coerentă sub aspect logic*, adică să se bizuie pe relaţii formale obiective şi verificabile între idei, sub *aspect asociativ*, adică să se bizuie pe relaţii subiective şi personale între semnificaţii sub *aspect spaţial*, dacă se referă la o descriere fizicalistă, sub *aspect cronologic*, dacă se referă la succesiunea faptelor, la o înşiruire evenimenţială.
d) *să fie oportună şi pertinentă*, în raport de public şi de temă.
e) *fiecare componentă a ei să fie argumentabilă*.

Într-adevăr, naraţiunea/descrierea discursului retoric nu e un ansamblu de propoziţii strict indicative, aşa cum prezintă Linné o plantă sau Hoyle o structură cosmică, ci, de *indicative intenţionat* orientate spre alternativa-soluţie la care *a optat utilizatorul pentru public*. "El ştie dinainte concluzia şi acum doar îi potriveşte premisele", obiectează Ribot; ştie, în ce sens? În inventţie, utilizatorul a formulat

Scanned with OKEN Scanner

problema sau a cercetat-o pe aceea primită, a inventariat răspunsurile coerente posibile şi a căutat argumentele din care să derive corect, a cântărit forţa cognafectivă a fiecăruia pentru sine, apoi pentru publicul destinatar, a selecţionat şi şi-a propus să le avanseze, pe baza unor informaţii descriind ceva, obiectul, anume a acelora ce s-ar ex-pune şi publicului; apoi procedează invers: întâi, zic clasicii, avansează descrierea şi, pe baza acesteia, argumentează pro şi contra.

Dacă aţi citit trei biografii ale lui Napoleon aţi constatat că nararea faptelor acestuia, descrierea psihologică a personalităţii, descrierea bătăliilor, ne înfăţişează trei generali, trei împăraţi, trei bărbaţi, în pofida unor trăsături comune. Nu putem descrie viaţa unui om, a unei colectivităţi aşa cum descriem o pasăre sau un stup, iar când e vorba de un episod trecut, ca faptă, ca ghem de fapte, în care persoana e implicată cu toate ale ei, cu sufletul, cu mintea, cu eşecurile şi cu iluziile ei, peste care vin atâtea condiţionări sociale exterioare, sub forma presiunilor, represiunilor, imperativelor şi darurilor, anomine, prezentarea obiectivă, fizicalistă e o pretenţie searbădă.

Faptele noastre au caracter cultural, fiind ele potenţate de valori; când descriem faptele socioumane, urmărim să arătăm dacă au respectat sau au încălcat norme, principii, valori, explicit sau implicit: "Nici o dovadă că dl. Socolescu a comis crima. Interes nu avea, mobilul nu există. Şi cum v-aţi explica un fenomen, imposibil de explicat, că un om curat, absolut cinstit până la vârsta de 45 de ani, dintr-o dată şi din senin, să treacă peste cinstea lui?" Vedeţi? Nu descriem, pur şi simplu, ci descriem intenţionat, urmărind să confirmăm sau să infirmăm ceva: Socolescu, om curat şi absolut cinstit până la 45 de ani, nu confirmă că la 45 de ani a trecut peste cinstea lui; cu condiţia să acceptăm că premisa e adevărată. Şi mai este o condiţie, pe care Delavrancea o trece sub tăcere: ca un om curat (?) şi absolut (?) cinstit până la vârsta de 45 de ani, în chip necesar, adică logic (?) să fie curat şi absolut cinstit în următorii ani; dar această necesitate nu există, ci e doar verosimilă, în nici un caz "imposibilă", aşadar, să treacă, totuşi, peste cinstea lui.

Teoria retorică tradiţională afirmă că naraţiunea/descrierea înşiruie propoziţiile descriptive intenţionate pentru viitoarea argumentaţie, ea însăşi neargumentând nimic, în sensul că este "proba pregătită sub formă de povestire, proba e confirmarea care o verifică"[8]. Evident, e vorba de naraţiunea/descrierea din discursul judiciar.

Pe bună dreptate, căci discursul laudativ este, în întregime sau aproape, o naraţiune/descriere, efectuată cu numeroase figuri de elocinţă, tipice, schemele argumentative fiind de circumstanţă; nimeni nu stă să dovedească, la mormântul marelui dispărut, că a fost de o imensă bunătate, devotat familiei, funcţionar model, absolut cinstit, că lasă un gol nesfârşit în inimile tuturor, că nu-l vom uita niciodată. Nimeni nu stă să dovedească, la tribuna festivă, că sărbătoritul e o personalitate covârşitoare, că e devotat familiei, un funcţionar model, absolut cinstit, că s-a jertfit pe altarul muncii neprecupeţite, că e modest, harnic şi bun, că ne este necesar etc.

În discursul politic naraţiunea/descrirea constituie baza de compunere a unei realităţi din care să rezulte, cu necesitate logic-formală, alternativa-concluzie cu caracter politic; astfel, starea actuală a agriculturii române, descrisă de partidul

Scanned with OKEN Scanner

de guvernământ, de P.U.N.R., de P.D., de P.D.A.R., de P.N.Ţ.C.D., de P.S.M., prin purtătorii lor de cuvânt ne indică şase agriculturi româneşti, din chipul cărora decurg şase concluzii politice, fie în disjuncţie exclusivă, fie în disjuncţie inclusivă, fie în complementaritate. "România liberă" şi "Vocea României" au prezentat două clisuri ale Dunării, prima bântuită de contrabandişti, traficanţi şi criminali, a doua în plin efort de reconstrucţie democratică, în ordine şi disciplină; cineva ar spune: "Adevărul e la mijloc". Nu, niciodată adevărul nu e la mijlocul drumului, ci la capătul lui, dacă suntem pe făgaşul care duce într-acolo.

Naraţiunea/descrierea discursului retoric judiciar constituie expunerea stării de fapte trecute, din perspectiva legii ce urmează a fi invocată, căci asupra acestei *stări indicate* se pronunţă instanţa, nu asupra stării cum-a-fost-ea. Legea de procedură îl obligă pe judecător să cerceteze probele pentru a-şi face o imagine cât mai apropiată de aceea a realităţii cum a fost ea, bineînţeles ca o pretenţie care nu poate fi satisfăcută decât subiectiv. Hotărârea judecătorească *indică*, în urma discuţiilor opinabile, din camera de chibzuinţă (a chibzui este a cântări psiho-logic asupra argumentelor pro şi contra unei alternative), elementele din fondul cauzei şi împrejurările obiective şi subiective conexe cu cauza, astfel încât să conducă la o anume calificare a faptei şi a făptuitorului.

Clasicii Retoricii pretind ca naraţiunea/descrierea să îndeplinească trei condiţii sine qua non: *credibilitate, probabilitate, verosimilitate*[9]. Aceasta înseamnă, în primul rând, că relatarea îl implică pe relatant; n-am fost *acolo*, dar avem încredere în Delavrancea, n-am fost *atunci* şi *acolo*, dar avem încredere în Cocke, în Jules Verne, în Cicero, în Bogza, în Maigret. Asta înseamnă că ea, personalitatea rostitoare – firma Philips sau I. I. C. Brătianu sau Tanoviceanu sau bărbatul acesta, necăjit, din spatele meu – are credibilitate pentru public; ca să aibă credibilitate fie trebuie să fie cunoscut ca om cinstit, corect, integru, competent, bun observator, fie să dea această impresie, la momentul oportun. Fără îndoială, credibilităţii i se asociază impresia artistică, acel "să placem", antic[10].

Probabilitatea se referă la introducerea propoziţiilor dovedibile prin mijlocirea probelor directe sau care să aibă legătură cu speţa, cu tema; regulile de probabilitate retorică privesc a) evitarea unor aspecte dăunătoare sau nefolositoare cauzei (nu spunem câte şcoli rurale sunt într-o stare jalnică, ci câte sunt într-o stare bună, dacă guvernăm şi invers, dacă suntem în opoziţie; nu spunem câţi analfabeţi avem, ci câţi premianţi Nobel ne revin (sau invers); nu spunem despre conduita violentă a clientului, ci despre iubirea lui de mamă sau invers, după interes; b) cuprinderea tuturor elementelor ce privesc cauza, din perspectiva argumentării din confirmare. Verosimilitatea ar fi condiţionată de coerenţa logică, de claritatea limbajului, de concizia expunerii.

Regula clasică "naraţiunea/descrierea pregăteşte confirmarea (respingerea), aceasta argumentează naraţiunea/descrierea" presupune că sfârşind relatarea, să-i reluăm fiecare afirmaţie/negaţie şi să o întemeiem într-o succesiune determinată; e dificil pentru utilizator şi plictisitor pentru public. De altfel, în discursul judiciar respectiva regulă nu mai este respectată, iar în cel politic nu a fost niciodată respectată.

Scanned with OKEN Scanner

Modalitatea optimă este însoţirea unei aserţiuni sau a unei grupări asertive de confirmări/respingeri doveditoare argumentativ. Altfel spus, are loc contopirea celor două părţi ale discursului clasic: "În literatura de specialitate s-a arătat că obligaţiile in solidum izvorăsc din lege sau din convenţia părţilor (descriere – *n. n.*). După părerea noastră, obligaţia aceasta nu poate izvorî decât din lege, deoarece dacă părţile se obligă la una şi aceeaşi prestaţie şi convin să împiedice diviziunea de drept a acesteia, chiar dacă nu utilizează expresia «solidar», atunci convenţia lor nu va putea fi caracterizată ca «asemănătoare», etc." (confirmarea argumentativă – *n. n.*), scrie I. Lulă în *Discuţii în legătură cu interpretarea şi sfera de aplicare art. 1003 din codul civil*, Dreptul, 8/1996, p. 58.

Note bibliografice:

1. Quintilian, Inst. orat., IV, 2, 31; Cicero, De Inv. XIX.
2. "Naraţiunea oratorică însă se face cât se poate sub culorile cele mai frumoase şi mai plăcute, aşa ca să impătimească şi să aprindă pe auditorii sau cititorii săi. Nararea faptelor din subiect, pe lângă frumuseţea lor, va trebui să cuprindă şi tărie; şi aceasta se face prin legământul părţilor cu totul faptei", zice D. Gusti, *Ritorica*, 1852, reed. 1984, Bucureşti, p. 130. Prin urmare, e vorba a) de limbajul narării care să placă, să impătimească publicul; b) de "ceea ce spune" limbajul, veriformitatea argumentativă a ideilor conţinute (legământul cu fondul *faptei*, când e referinţa factuală).
3. Se pot face comparaţii între diferite specii de descrieri:
   – *nonretorice categoriale:* J. Watson, *Biologia moleculară*, Bucureşti, 1974, p. 109; E. Cazimirovici, *Teoria deformării plastice, Bucureşti, 1981.*
   – *nonretorice conceptuale*: E. Husserl, *Meditaţii carteziene*, Bucureşti, 1994, p. 97-98; Ioan Damaschin, *Dogmatica*, Bucureşti, 1993, p. 42-43.
   – *retorice categoriale:* V. Popa, Gh. Mihai, O. Cozmâncă, *Drepturile omului*, Timişoara, 1995, p. 87-88; D. Pichiu, C. Albuţ, *Teoria valorii şi elementele de axiologie*, Iaşi, 1994, p. 169-170.
   – *retorice factuale:* N. Titulescu, *Discursuri*, ed. cit.; N. Iorga, *Discursuri*, ed. cit.
   – *retorice orfice*: L. Baldrige, *Codul manierelor în afaceri*, Bucureşti, 1994, p. 75; P. Evdokimov, *Iubirea nebună a lui Dumnezeu*, Bucureşti, 1993, p. 106-111.
4. Vezi descrierea conceptului de fenomen la Heidegger, *Fiinţă şi timp*, Bucureşti 1994, p. 46-48. Ion Damaschin prezintă descrieri închise: "Trebuie să se ştie că Dumnezeu ştie totul dinainte, dar nu le predestinează pe toate... Trebuie să se ştie că virtutea a fost dată în natură de Dumnezeu şi el este principiul şi cauza a tot binele..." (*Dogmatica*, ed. cit., p. 92).
5. "Pe lângă aspectele relevate, ţinem să subliniem şi faptul mobilităţii extreme a conştiinţei, aptitudinea acesteia de a trece cu uşurinţă extraordinară de pe un plan de înţelesuri pe altul". Urmează un exemplu care să susţină afirmaţia descriptiv explicativă, ca ipoteză, în V. Pavelcu, *Cunoaşterea de sine şi cunoaşterea personalităţii*, Bucureşti, 1982, p. 169.
6. "Văd că aveţi un ceas *mic* de vânzare (deasupra căruia scria 750 dolari – *n. n.*). Văd deasupra tăbliţei, ceea ce arată că şi ea e de-acum antică... să vă spun ce-o să fac. Vă voi face o ofertă şi numai una pentru ceas şi cu asta gata. Şi sunt sigur că o să vă emoţioneze până în adâncul sufletului... Sunteţi pregătit? ...Ei bine, iat-o, 250 de dolari". Discursul e seductiv, lipseşte exordiul, descrierea e intenţionată şi gradată, cu finalitatea expresă.

Scanned with OKEN Scanner

Pentru incitare nu avem exemple acum, dar citãm din cartea lui Crăciun Ionescu "Misterele serviciilor secrete": "... agentura autohtonă (cei cumpăraţi de C.I.A. – *n.n.*) fusese trimisă în stradă pentru a agita spiritele... În ultimele 48 ore, în capitala iraniană avuseseră loc puternice manifestaţii în favoarea lui Mossadegh, unele dintre ele cu caracter spontan (deci altele cu caracter premeditativ, incitativ – *n. n.*). Profitând de efervescenţa turbulentă a străzii (manifestaţii spontane şi manifestaţii premeditate să incite populaţia – *n. n.*), cele două agenturi (C. I. A. şi M. I – 6 – *n. n.*) îşi *infiltrară* în mulţime oamenii lor, plătiţi cu bani grei, pe care îi recrutaseră din pleava lumii interlope. Aceştia... reuşiseră să provoace *haosul planificat"* (p. 83-84). Avem aici aplicaţia lecţiilor de discursuri retorice incitative de către serviciile secrete în vederea *haosului planificat*, într-o ţară în care Anglia şi S.U.A. voiau să schimbe guvernul printr-o "revoluţie a maselor disperate de dictatură". Într-adevăr, "În atmosfera tulbure de manifestaţii şi contramanifestaţii (de haos, planificat la Londra şi Washington, cu elementele diversioniste care au incitat, "uzând şi de sentimentele religioase ale maselor populare", diferite grupuri, din variate straturi ale societăţii – *n. n.*) se declanşă puciul militar" (p. 84), cu care "revoluţia populară" s-a încheiat conform intereselor C.I.A. şi M.I. – 6, la rândul lor, ale guvernelor şi magnaţilor.

7. "Autocarul părea că transportă turişti, aşa cum erau adunaţi într-un singur grup, dar ochii îi trădau, majoritatea injectaţi, obosiţi sau pierduţi, sugerând teribila încercare prin care treceau"– M. Tolkin, *Printre morţi*, Bucureşti, 1995, p. 149. Orficitatea puternic implicată în descrierea performantă e evidentă în "Acele aspecte intime" din volumul lui A. Huxley *Şi restul e tăcere*, Bucureşti, 1977, sau în aceea a lui Kitagawa din *În căutarea unităţii*, Bucureşti, p. 108–117.
8. Quintilian, *Inst. Orat.*, IV, 2, 21. În consecinţă, *non idem est si duo dicent idem*, în proba cu martori.
9. D. Gusti, *op. cit.*, p. 130.
10. Quintilian, *op. cit.*, IV, 1, 79. Vezi şi J. S. Murray, *op. cit.*, p. 147–149.

4.3. CONFIRMAREA/RESPINGEREA

Între anul întocmirii acestei lucrări şi anul apariţiei primei şi ultimei cărţi de Retorică, clasică, 1852, sub semnătura lui Dimitrie Gusti, s-au petrecut paisprezece decenii, aproape un secol şi jumătate. Într-adevăr, în orizontul cultural românesc Retorica a fost cenuşăreasă. De aceea îl vom cita pe acest fondator al nostru:

"Confirmaţiunea este partea discursului (retoric – *n. n.*) în care se probează tot aceea ce s-a zis în propoziţiune (o componentă necesară în organizarea discursului retoric, dar pe care Gusti o are în vedere, minuţios cum este – *n. n.*) şi apoi s-a dezvăluit în naraţiune. Probarea sau dovedirea este partea cea principală şi neapărată la care tinde discursul... Confirmaţiunea este un câmp liber pentru orator, în care are să se înfăţişeze descoperindu-şi *puterea judecăţii celei sănătoase* şi *frumuseţile oratorice*... Armele ce-i asigură triumful sunt: ideile puternice (relevante cognitiv – *n. n.*), temeiurile solide (raţionamente corect construite logic – *n. n.*), expresiile nervoase (să aibă forţă afectivă – *n. n.*) şi întorsături strălucite (figuri retorice potrivite – *n. n.*)"*. Prin urmare, dincolo de structurile de semiotică

* D. Gusti, *Ritorica, Pentru tinerimea română*, ed. cit., p. 135.

Scanned with OKEN Scanner

lingvistică, cu importanţa lor, se află ideile cu ţesătura lor psiho-logică ("puterea judecăţii celei sănătoase"), dincolo de retorica spusei (limbajului) se află organizarea persintologică a ideilor spuse, o a doua retorică, de un nivel mai profund.

Într-o formulă riguroasă, confirmarea este partea din discursul retoric în care utilizatorul argumentează soluţia-alternativă la problema de rezolvat, pe care o susţine spre asumarea ei de către public. De aceea, ea ar putea primi şi denumirea de argumentarea dialectică, discontinuă, peirastică şi diaporematică, de asemenea neconstrângătoare. Datorită faptului că teoria elocuţiei a fost separată de Retorică şi revendicată de teoria literară, datorită faptului că teoria acţiunii a fost şi ea separată de întregimea Retoricii şi autonomizată în *arta teatrală*; sub influenţa lui Perelmann, Retorica a fost identificată cu teoria dispoziţiei, teoria dispoziţiei a fost identificată cu teoria confirmării şi respingerii, deci Retorica a devenit o teorie a argumentării (confirmare şi respingere), sub denumirea NEORETORICA, în care sunt conexate dialecticitatea dialogală cu retoricitatea monologală, într-o logică argumentativă neconstrângătoare.

Este un punct de vedere interesant. Al nostru e următorul: întregul discurs retoric, luându-l ca model pe cel persuasiv, are o organizare proprie, psiho-logică, de la care nu se poate sustrage nici confirmarea-respingerea, adică argumentarea neconstrângătoare continuă; cele două structuri – logică şi psihologică – se integrează organizatoric *psiho-logic*; toate speciile de argumentări neconstrângătoare – juridică, filosofică, politică, negociatorie, publicitară, morală, orfică – sunt psiho-logice, deoarece discursurile cărora aparţin sunt *psiho-logice*.

Logica zisă juridică este fie a dreptului obiectiv, şi atunci apare ca o aplicaţie a logicii deontice, fie a dreptului subiectiv, şi atunci apare ca o *psiho-logică* juridică, subsumată principiilor Retoricii. Stilistica literară are ca sursă Retorica clasică, dar şi-a croit drumul ei, aşa cum stilistica artelor nonfigurative evoluează pe drumul ei, îndrumate de, eventual, o Stilistică generală.

Organizarea discursului retoric solicită împletirea imaginaţiei cu memoria, coerenţa gândirii cu stările afective, cunoştinţele cu interesul şi voinţa şi motivaţia în vederea obţinerii adeziunii la o veriformitate, ca asumare subiectuală. Este fascinant să demonstrezi că suma unghiurilor unui anume triunghi e mai mare decât 180 de grade, că aliajul cutare în proporţia exactă infinitezimal va avea proprietăţile cutare, în mod univoc; rămâne să vedem cât este de eficient să argumentăm cuiva care are opinia că Ionescu merită să fie deputat, că Ionescu nu merită să fie deputat, astfel încât acel cineva să renunţe la opinia lui *şi* să adere la opinia promovată lui; rămâne să vedem dacă argumentarea opiniei că sacrificiul personal pentru binele public e superior sacrificiului personal pentru binele personal – unuia care este convins că binele personal e mai important decât sacrificiul pentru binele public – îl determină să renunţe la opinia iniţială şi să-şi asume opinia ce i se susţine; e vorba de argumentare, nu de ridicarea tonului, nu de ameninţare, nu de jignire. E de reţinut de câte ori am acceptat un schimb dialogal în locul unei conversaţii "în orb"; de câte ori, în finalul unui dialog am renunţat definitiv la opinia noastră personală îmbrăţişând-o pe a partenerului şi de câte ori partenerii au renunţat la opiniile lor aderând la aceea

Scanned with OKEN Scanner

pe care am susținut-o. După experimentatorii americani discursul retoric solicită activități de laborator, în care sunt verificate ipoteze cu mijloace logice, psihologice etc. Pe bandă magnetică, la televizor, cu fotografii și computere se studiază discursuri ale diferitelor personalități politice, juridice, didactice ș.a., se corelează eșantioane de public cu modele de discurs, au loc sondaje psihosociologice pre și postelectorale, analizate cu atenție etc.

Teoria confirmării caută răspuns la o seamă de întrebări: oare argumentele, alese în invenție, sunt consistente în materia lor? În ce măsură corespund valorilor și principiilor? Au forță să acceadă în public? Care a gradul de permeabilitate cognafectivă a publicului? Cum distribuim argumentele în chip optim? Este întemeierea corect construită?

Cicero observa că orator e acela care poate să vorbească:

a) cu o bună cunoaștere a subiectului pe care și l-a ales;
b) cu o ordine metodică în argumente;
c) cu eleganță a formei de exprimare a argumentelor;
d) ajutat de o bună memorie;
e) având un nivel de ținută de credibilitate și prestanță exterioară;
f) cu o adâncă cunoaștere a publicului, a modurilor în care acesta poate fi mișcat, prin ce fel de limbaj și în ce sens.

În privința discursului, el are de urmat cinci "pași":

a) formularea problemei și găsirea argumentelor *pe care să le spună*;
b) repartizarea argumentelor pe alternative, cântărirea lor și reținerea celor care vor susține alternativa aleasă;
c) organizarea argumentelor după greutatea lor, cognafectivă, firește;
d) împodobirea lor prin mijloace de exprimare, potrivite cu publicul;
e) fixarea lor bine în minte, căci va vorbi liber, ca și cum ar fi spontan;
f) rostirea discursului cu demnitate și eleganță.

Rostirea discursului se desfășoară în următoarea ordine psiho-logică:

a) câștigăm atenția, interesul și bunăvoința publicului (exordiul);
b) expunem faptele (narațiunea/descrierea)
c) stabilim chestiunea care formează obiectul dezbaterii (problema argumentativă, soluții – alternative la ea)
d) dovedim (întemeiem) ceea ce susținem și respingem ceea ce ni se opune într-o organizare a argumentelor după greutatea lor cognafectivă (în confirmare și respingere);
e) în încheiere, amplificăm și dezvoltăm ceea ce e în favoarea noastră și slăbim sau nimicim tot ce ar folosi adversarului (perorația).

Că discursul retoric este *psiho-logic* decurge și din observația lui Cicero: "Este orator acela care se poate folosi... de o vorbire pe care îți *place* s-o auzi și de *idei, potrivite* spre a convinge... de *gesturi* potrivite și de un anumit *farmec* personal" (sublinierile ne aparțin – *n. n.*).

Cât privește argumentele, în adresarea lor ar fi trei reguli de respectat:

R1 – Argumentele să fie potrivite în materia lor cu subiectul tematic, pe care să-l acopere cât mai mult;
R2 – Argumentele să se adecveze permeabilității cognafective a publicului;

Scanned with OKEN Scanner

R3 – Argumentele să fie rânduite psiho-logic, adică să răspundă exigenţelor logicii şi legilor psihologiei.

Exigenţele logicii formale transpar din principiile ei – al identităţii, al noncontradicţiei, al terţului exclus, al raţiunii suficiente – din regulile deducţiei şi inducţiei, ale operaţiilor ei de definire, clasificare, diviziune, determinare etc. Exigenţele psihologiei transpar din legi ale ei – a trebuinţei, a interesului, a reproducerii asemănătorului, a compensaţiei, a optimului motivaţional, a nivelului de aspiraţii, a acomodării.

Avansarea unui argument nu interesează logica decât dacă e corect construit, căci având destinatar un public abstract universal raţional, ar decurge ca fiecare să-l asume; psiho-logic, acelaşi argument logic corect e reconstruit în şapte variante, dacă există şapte tipuri de public:*

- nu întrebi ce trebuie făcut, fiindcă ştii;
- dacă ştii ce trebuie făcut, nu întrebi;
- cine ştie ce trebuie făcut, nu întreabă şi eu ştiu că trebuie făcut;
- nu întrebi ce trebuie făcut, căci cine ştie nu întreabă;
- vă interesează de ce am făcut fără să întreb? Pentru că ştiu;
- de ce oare n-a întrebat înainte de a face? Pentru că nu ştia;
- ştiind el ce trebuie făcut, n-a întrebat, ci a făcut.

Se constată că în argumentarea entimematică de mai sus a fost evitată propoziţia cu funcţie psihologică mai slabă, după cum a presupus utilizatorul în invenţie. La fel, în următorul exemplu:

a) *cu evidenţa logică totală*: Sinuciderea este o sustragere de la calitatea de om şi orice sustragere de la calitatea de om este un act ruşinos, aşa încât sinuciderea e un act ruşinos;

b) *cu evidenţa logică generală*: Deoarece sustragerea de la calitatea de om este un act ruşinos, sinuciderea este act ruşinos;

c) *cu evidenţa logică particulară*: Fiind o sustragere de la calitatea de om, sinuciderea e un act ruşinos;

d) *cu evidenţa psiho-logică performantă*: Cine eşti tu? Ce-ai făcut? Crezi că ai scuză în obscuritatea numelui tău? Crezi că defectele tale te scutesc de datorii faţă de semeni? Şi pentru că în patria ta nu ai renume, crezi că eşti mai puţin supus datoriilor faţă de ea? Ţi-e uşor să vorbeşti despre sinucidere, pe când viaţa şi întrebuinţarea ei o datorezi altora. Află că moartea asupră-ţi, pe care o meditezi, e un act ruşinos, e o fugă de la calitatea de om.

Inferenţial, o propoziţie C poate deriva dintr-o singură propoziţie A (de pildă, subalterna universalei afirmative), admisă ca, luată ca, propusă ca, considerată ca, crezută ca, probată ca adevărată şi justă; din constatarea "În cetatea mea nu mi se recunoaşte valoarea" deriv, corect logic: "Plec în cetatea cealaltă, care mi-a recunoscut-o" sau "Mă sinucid" sau "O pedepsesc, trădând-o" sau "O oblig să mi-o recunoască" funcţie de o altă propoziţie, temei-argument, cu care o asociez. Pentru mine e o problemă: "Ce să fac în condiţiile în care cetatea mea, căreia i-am dedicat cei mai buni ani ai mei, cu devotament şi speranţă, nu-mi recunoaşte valoarea?"

* Reluând ideea lui F. Jacques că publicul este referent retoric.

Scanned with OKEN Scanner

Răspunsurile: "Mă sinucid, O oblig să mi-o recunoască, O pedepsesc trădând-o, Plec în cetatea cealaltă, care mi-a recunoscut-o," sunt soluţii-alternative, fiecare corelate logic cu întrebarea, din care, ca să aleg unul, îmi trebuie argumentul cel mai puternic în raport cu argumentele susţinătoare ale celorlalte; acest argument, din care deriv logic-corect răspunsul, mă determină psihologic să-l admit, să mi-l însuşesc, să mi-l asum, să devină crezul meu. "Cine nu are recunoscută valoarea de cetatea lui să se sinucidă, eu nu am recunoscută valoarea de către cetatea mea, deci mă sinucid" şi "Cine nu are recunoaşterea de către cetatea lui să plece în cetatea care i-o recunoaşte, eu nu am recunoscută valoarea în cetatea mea, deci plec în cetatea care mi-o recunoaşte" sunt două raţionamente la fel de logice, adică ireproşabile în construcţia logic-formală, dar sunt diferite psiho-logic, fiecare *eu* plec de la temeiuri asumate cu adevărat diferit.

Teoria confirmării cercetează diferite clase de argumente, de falacii utile în atac, în combatere, în obiecţii, în contestări sau în apărare, în susţinere, în sprijinire, în promovare, clase cu caracter psiho-logic, de o veriformitate specifică, catalogate după sursă, după intenţii, după public, după moment retoric etc. Astfel, unele argumente aparţin exclusiv lumii dreptului: extrase din motivaţia legii, din interpretarea ei extensivă sau intensivă, din conflictul de legi, din excepţia de lege, din încetarea motivului legii, din lacuna legii, din prezumţii, din definiţiile legale, din jurisprudenţă, din expertize etc. Sub denumirea de argumente, tratatele de drept cataloghează reguli tehnice de folosire a lor: *a contrario, a fortiori, ad simili, a majori ad minus, ab absurdo sensu* etc. Aceste reguli *nu* sunt specifice numai gândirii juridice; argumentare prin reducere la absurd (*ab absurdo sensu*) întâlnim şi în discursul filosofic şi în cel politic şi în cel moral; analogia o întâlnim şi la Aristotel şi la Heidegger şi la Titulescu şi la Cerveni şi la jurnalistul cutare. Acelaşi lucru îl putem spune şi despre figurile retorice în care sunt adresate argumentele; nu există figuri retorice exclusiv juridice sau exclusiv morale sau exclusiv literare. *O figură literară (de stil) este şi retorică dacă şi numai dacă îndeplineşte, realizează funcţia persuasivă*, căci *ea serveşte argumentului* să placă, să instruiască, să determine publicul spre o asumare. Deci numai întrucât are, în materia sa, un argument, figura (tropul) este retorică; un argument cuprins într-o figură de stil dă acesteia forţă cognitivă şi primeşte de la ea forţă afectivă, astfel că utilizatorul dă dovadă de "tărie şi strălucire", cum remarca Gusti.

Să citim aceste versuri:

"Port soarta mea într-o batistă sărată,
Tânjesc la liniştea clorofilei,
M-am topit, sunt o plantă
Şi-a mai rămas din mine,
Pe colinele iubirii doar o răsuflare,
Doar o adiere"...

(Val Popa, *Stingerea păsării roz*, p. 36).

Ca figurile utilizate de autor să fie retorice ele trebuie să cuprindă argumente întemeietoare ale unei soluţii convingătoare la o problemă argumentativă pentru public. În caz contrar ele rămân figuri de stil.

Scanned with OKEN Scanner

Spre comparaţie:

"Nici tu, nici eu nu dorim
să ne-ntâlnim
Tu ... pentru ceea ce ştii
Eu că prea mult o iubii
Mergi pe-această cărare
în mâini
cu rănile
cuielor
Nu vezi
cum sângerez?
Nu privi niciodată înapoi;
încet mi te du
şi lui San Cayetano, ca mine
te roagă
că nici eu şi nici tu
nu dorim să ne-ntâlnim"

(I. G. Lorca, *Carte de poeme,* Helicon, 1995, p. 39).

Aici avem probleme, soluţia autorului la ea, argumentele încastrate în figuri, constant retorice, permisive.

4.3.1. PROBLEMA ARGUMENTATIVĂ. APLICAŢII

Dialectica, în accepţiunea aristotelică, argumentează pornind de la propoziţii probabile, adică de la propoziţii acceptate sau de toţi, sau de majoritatea sau de cei înţelepţi, iar dintre cei înţelepţi, sau de toţi sau de majoritate sau de cei mai de seamă[1]; o propoziţie probabilă şi o propoziţie probabil adevărată sunt două lucruri diferite; dacă afirm că este ceea ce este şi nu este ceea ce nu este spun adevărul, adică mă raportez direct la obiectul cunoştinţei mele, prin care mă şi verific; dacă afirm că este ceea ce are *consensul* tuturor, majorităţii, celor înţelepţi etc., că este şi că nu este ceea ce nu are *consensul* tuturor etc. că nu este spun probabil. O propoziţie derivată, prin raţionament, din premise-propoziţii şi prime (cum ar fi principiile) sau obţinute din acestea este o propoziţie argumentat adevărată; o propoziţie derivată, prin raţionament, din premise-propoziţii probabile (care au consensul tuturor etc.) sau obţinute din acestea este o propoziţie argumentat probabilă. O propoziţie care nu are consensul tuturor sau al majorităţii, dar îl poate obţine, este argumentabilă neconstrângător, adică psiho-logic şi astfel devine probabilă pentru cei situaţi în respectivul consens.

Argumentarea neconstrângătoare are loc prin discursul retoric sau pe calea dialogului; de unde: Retorica se ocupă de discursul retoric. Dialectica se ocupă de dialog. Aristotel şi urmaşii săi au susţinut că numai discursul retoric apelează la pasiunile publicului pentru a obţine consensul (un sens asumat dimpreună, comunicare), pe când pentru a obţine consensul partenerului de dialog e suficient ca acesta să fie adus să încalce principiul noncontradicţiei pe parcursul susţinerii propriului punct de vedere. De aceea consensul retoric s-a numit *persuasiune*,

Scanned with OKEN Scanner

cel dialectic – *convingere*. Dar tot persuasiune se numește și activitatea retorică prin care se obține consensul retoric, tot convingere se numește și activitatea dialogală care obține consensul dialectic. Publicul, persuadat, se spune că și-a dat adeziunea, partenerul convins se spune că și-a schimbat convingerea sau *s-a* convins, dacă nu avea nici una. Practica nu se lasă sedusă de aceste discuții teoretice; declarăm, privind un clip publicitar, ca și citind un eseu de Biberi, ca și ascultând un discurs politic, ca și studiind opera noiciană "Devenirea întru Ființă" – "M-a convins" sau "Da, dom'le, așa este. Voi (cumpăra parfumul cutare, voi adopta viziunea lui Biberi despre moarte, voi vota cu partidul acesta, voi interpreta astfel devenirea) cutare". Pe de altă parte, numai încrederea totală în virtuțile logicității gândirii conduce la convingerea că o persoană convinsă că lupta de clasă e motorul de dezvoltare a societății, sub impactul încălcării principiului noncontradicției în susținerea convingerii sale, va renunța la ea, ba chiar va adopta convingerea opusă, declarând "Într-adevăr, renunț la convingerea mea, deoarece argumentele mele încalcă principiul noncontradicției și, deoarece convingerea ta nu încalcă acest principiu, o adopt." Aprioristului îi argumentezi că filosofia kantiană cade în contradicție și el, în loc să renunțe la convingerea sa aprioristă, ceea ce va fi rațional, caută noi argumente, sondează interpretativ kantianismul pentru a-și apăra convingerea, ceea ce e la fel de rațional. Atunci îl calificăm drept "irațional", un fanatic, un dogmatic etc.

Distincția noastră este alta; o propoziție e probabilă și pe baza consensului meu cu mine, căci eu cu mine formăm un minimum de "tuturor". Dacă destinatarul meu e o singură persoană, alta decât mine, care mă ascultă atentă, cu bunăvoință și interes, el e publicul căruia să-i obțin consensul, folosindu-mă de propoziții cu care am consensul cu el. Dacă destinatarul meu e un grup (micro sau macro), care mă ascultă atent, cu bunăvoință și interesul ce le-am asigurat, el e publicul căruia caut să-i obține consensul, folosindu-mă și de propoziții la care am consensul cu el. Acest public poate fi ierarhizat pe grade de "înțelepciune" și urmăresc consensul lui, al totalității sau al majorității.

Toate aceste feluri de probabilități le-am numit opinii, propoziții opinabile. Când cineva îmi spune "Orice bine este plăcut", formulând categoric afirmația, ca și cum ar fi un adevăr categoric, eu îi pot replica "Aceasta e părerea ta", la care vine precizarea "Este convingerea mea" sau "Este opinia generală" sau "Cei mai mulți consideră astfel" sau "Marii gânditori susțin asta" sau "Mi se părea că e așa, dar m-a convins Aristotel că e chiar așa". Să reținem trei formulări ale lui Kitagawa:

a) "Adevărul e că imaginea noastră despre Adam e profund evreiască".
b) "Din perspectiva unității omenirii, maniheismul reprezintă o pagină importantă în istoria neamului omenesc",
c) "Părerea mea este că în Japonia există trei forme principale de sinteză religie-cultură-societate-ordine politică"[2].

Declarația din a) nu e susținută de nimic, din capul locului autorul calificând-o adevărată; și trece mai departe. Afirmația din b) că maniheismul reprezintă o pagină importantă în istoria neamului omenesc este, categoric, adevărată, dar dintr-o perspectivă: a unității omenirii; dacă publicul cititor se află în această perspectivă, el nu va avea nevoie de argumente, dacă nu se află, treaba lui; e informat că există un asemenea adevăr unilateral. În c) Kitagawa anunță expres că are o opinie dar,

Scanned with OKEN Scanner

prudent, evită să ne dezvăluie cât de puternic e sădită în spiritul lui; întrucât e opinie, imediat urmează argumentarea, pentru ca părerea lui să obţină consensul cititorului, să devină o propoziţie probabilă pentru toţi, pentru majoritate etc.

Să ne oprim la un discurs filosofic care întruneşte toate condiţiile de retoricitate, pe tema "Acţiunea intenţionată considerată ca text" de P. Ricoeur. La punctul "Fixarea acţiunii" el scrie:

"Acţiunea intenţionată devine obiect al ştiinţei numai sub condiţia unei modalităţi de obiectivitate echivalentă cu fixarea discursului prin scriere. Aşa cum interlocuţia suferă o transmutaţie prin scriitură, interacţiunea suferă o transformare analoagă în situaţii numeroase în care se lasă tratată ca un text fixat"[3].

Este aici exprimată opinia autorului sau avem de-a face cu adevăruri argumentate apodictic? Ricoeur n-o arată, dar eu ştiu că este opinie (deoarece am alta, a mea) şi deoarece filosoful nu-i aduce nici o dovadă, ci o enunţă ca adevărată. Că e opinie rezultă dintr-un pasaj următor: "Teza mea este că acţiunea însăşi, acţiunea cu sens, poate deveni obiect al ştiinţei".

Într-o accepţiune larg răspândită termenul *probabil* are înţeles de măsură a posibilului între adevăr şi fals; posibil adevărat şi probabil adevărat sunt valori net deosebite. Dar termenul *probabil* e folosit şi cu alte sensuri, derivate din sensul nuclear: a) ceva presupus provizoriu ca adevărat şi care, printr-o metodă anume, se dovedeşte apoi că e adevărat sau fals; b) ceva verosimil să fie, să aibă; c) ceva ce poate fi testat ca existând sau neexistând etc. Dar este, de asemenea, probabilă o propoziţie fundată pe o experienţă cognafectivă personală şi care poate fi consensualizată de către cei cărora li se împărtăşeşte respectiva experienţă. Izvorând din experienţă personală cognafectivă, fie la un înalt nivel de cristalizare spirituală, cum e cazul trăirii filosofice, fie la un nivel cotidian, trecând prin ştiinţific, propoziţia probabilă, individuală o numim opinabilă. Această experienţă se bizuie pe valori, pe principii, pe norme de viaţă morală juridică, politică, economică etc., purtând semnificaţia acestora. Ea se transpune în opinii care, astfel, au raţionalitate, deci se deosebesc fundamental de impresii, de credinţe. Am arătat că opinia se modalizează, iar în această modalizare convingerea este echivalentul subiectual al necesităţii. Vom arăta, mai jos, importanţa opiniei, totdeauna rezonabilă, în argumentarea retorică.

Specific argumentării sunt: problema despre care se argumentează şi propoziţia cu care se argumentează. Problema formulează o alternativă di, tri ori plurihotomică: "X este sau vinovat sau nevinovat?", "X a instigat sau a tăinuit sau a efectuat?", "Care a fost rolul lui X în evenimentul cutare?", "În cât timp s-au petrecut lucrurile?", în formă de întrebare sau în formă afirmativă: "X este sau vinovat sau nevinovat", "X a instigat sau a tăinuit sau a efectuat", "X a avut un rol anume în evenimentul cutare". Se observă că răspunsurile posibile sunt egale sub semnul probabilului şi se propun spre susţinere rezonabilă, spre întemeiere, spunem, spre argumentarea care să obţină consensul, asumativitatea: "X a fost sufletul evenimentului", "X a dat sugestii hotărâtoare pentru a avea loc evenimentul", "X s-a împotrivit să aibă loc evenimentul" etc.

Problemă[4] e orice propoziţie care afirmă fără să propună ceva: "X a avut un rol în desfăşurarea evenimentelor din Costa Rica, anul trecut", "Vasile Voiculescu a

Scanned with OKEN Scanner

participat în numeroase rânduri la discuţii antipopulare din casa lui Dumitreasa", "Adeseori, când trecea prin faţa casei lui X, Y striga înjurături pornografice"; propoziţia interogativă în care cade problema deja propune soluţiile ce ar urma să fie alese de cineva: "Ce rol a avut X în desfăşurarea evenimentelor din Costa Rica, anul trecut?", "De câte ori a participat Vasile Voiculescu la discuţiile antipopulare din casa lui Dumitreasa?", "Profera X înjurături adeseori, când trecea prin faţa casei lui X?". Se vede, cu uşurinţă, că o problemă argumentativă poate fi intenţionat pusă *limitativ*: "X a fost complice sau instigator?"; viclenia constă că, dacă e admisă, problema îl scoate din cauză pe X din condiţia de coautor. În "De câte ori *a participat* V. V. etc.?" constă în implicarea lui V. V. în participare, rămânând să discutăm *doar* "de câte ori". E limpede că în formularea problemelor *argumentative*, adică a acelora cu *mai multe răspunsuri alternative*, aceste răspunsuri sunt egale sub semnul probabilităţii, în sensul obţinerii *consensului*, respectarea legilor logice şi a prevederilor legale (a principiilor politice, a idealurilor morale etc.).

Aşadar, pentru problemele juridice argumentative respectarea legilor logice şi a prevederilor legale (în cazul afirmării dreptului) este absolut necesară. Problema "X e creditor sau debitor?" e corectă sub aspect logic, dacă şi numai dacă ignorăm calitatea de terţ, considerată de gândirea juridică. Formularea are consecinţele ei juridice, căci una e să problematizez "X este debitor sau creditor?" şi alta "X este debitor sau creditor sau terţ?": probabilitatea e în ambele cazuri, dar în prima e subversivă prin ignorare, a doua onestă prin epuizare a genului. Prin urmare, la determinarea corectă a problemei argumentative (şi, implicit, a premisei interogative) participă şi cunoaşterea termenilor materiei în care aceasta apare.

Mario Bunge* distinge între: problemele de acţiune, de cunoaştere, de apreciere şi de vorbire. Oricare ar fi ea, problema prezintă o serie de aspecte: conceptual diferită de enunţ, epistemologic se găseşte la acelaşi nivel cu acesta; forma interogativă o conotează psihologic şi o exprimă printr-un limbaj (*"Ai scris* tu scrisoarea asta?", "*Tu* ai scris scrisoarea asta?", Scrisoarea *asta* e scrisă de tine?").**

Componentele unei probleme ar fi: presupoziţiile, generatoarea şi soluţia. Problema "Cine este inculpatul?" nu are sens să se pună decât dacă există un inculpat; ea e generată de funcţia propoziţională "X este inculpat" (unde X e

---

* Mario Bunge, în *Logica alternativă şi aplicaţiile* ei, Bucureşti, 1982, p. 190 şi urm., carte editată de un excelent specialist român în erotetică, prof. univ. Constantin Grecu.

** Semnele grafice "?", "?!", "!?!", "!" nu dau seama de flexionarea interogativă sau/şi exclamativă a vocii, care introduce în enunţare o stare sufletească subiectivă, indică o atitudine şi orientează o atitudine. Întrebarea poate fi tratată ca judecată incompletă, prin care se evidenţiază o lipsă de veridicitate în raport cu nişte cunoştinţe date, expres şi subînţeles, spre deosebire de exclamaţie, care arată o instalare fermă în veridicitate a subiectului. Interogaţia exclamativă este, deja, figură retorică – Ai scris *tu* scrisoarea asta?! – care admite raţionalitatea abstractă a răspunsului, nu şi pe aceea concretă, pe când exclamaţia interogativă, tot figură retorică, este manifestarea îndoielii în veridicitatea răspunsului ("Ai scris tu scrisoarea asta!?!").

Mai trebuie să ştim, ca întrebători sau întrebaţi, că întrebarea indică o tensiune cognafectivă internă, care poate fi anulată prin răspuns ori, dimpotrivă, intensificată. În discursul retoric avem întrebări retorice şi întrebări seductive; aceasta din urmă deghizează o afirmaţie: "De unde ai tu părul acesta *minunat*?".

Scanned with OKEN Scanner

necunoscuta de aflat), ce duce la soluţia "C este inculpat" (C – Constantin Constantinescu). Generatorul unei probleme este funcţia propoziţională care produce problema prin aplicarea operatorului "?", iar soluţia problemei este o mulţime indusă de formule care, inserată în generator, transformă problema într-o mulţime de enunţuri cu *valoare determinată* de adevăr[5].

Presupoziţiile problemei sunt enunţuri care, într-un fel sau altul, fiind conţinute în problemă, nu sunt puse sub semnul întrebării ei. Aşa, "Ce instrument ai folosit ca să deschizi seiful?" are presupoziţiile:

a) seiful a fost deschis;
b) tu ai deschis seiful;
c) ca să deschizi seiful ai folosit un instrument.

Întrebătorul pretinde că prezumţiile sunt enunţuri adevărate, nu mai trebuie să le dovedească întrebatului şi acesta, răspunzând, admite că sunt adevărate.

Presupoziţiile se împart în *factuale* sau *formale*; cele factuale sunt aserţiuni despre stări de fapt: "Care era starea de spirit a celor din cameră?" presupune a) "În cameră existau nişte persoane", b) "În cameră se instaurase o anume stare de spirit", aserţiuni descriptive adevărate sau false. Dacă modificăm întrebarea: "Cât de agitaţi erau cei din cameră?" vom avansa presupoziţiile a) "În cameră erau nişte persoane", aserţiune descriptivă adevărată sau falsă şi b) "Cei din cameră se agitau", aserţiune confuză semantic. Presupoziţiile formale în drept sunt aserţiuni a căror valoare rezultă din analiza conţinutului normei: "A făcut pârâtul dovada că pretenţia reclamantului e neîntemeiată?" presupune că pârâtul e ţinut să dovedească pretenţia reclamantului. Noi vom respinge întrebarea, deoarece presupoziţia "Pârâtul dovedeşte pretenţia reclamantului" e contrară articolului 1169 cod civil, care glăsuieşte "Cel ce face o propunere înaintea instanţei trebuie să dovedească".

Dacă problema are mai multe presupoziţii descriptive, acestea se ordonează între ele: "Ce culoare avea automobilul cu care aţi circulat ieri spre Caransebeş?" presupune:

a) "Dumneavoastră aţi circulat spre Caransebeş"
b) "Aceasta s-a petrecut ieri"
c) "Aţi circulat cu un automobil"
d) "Automobilul avea o culoare"

Dacă *ieri* am circulat spre Caransebeş, atunci am circulat spre Caransebeş, dar dacă am circulat spre Caransebeş, nu înseamnă neapărat că am făcut-o ieri; dacă am circulat spre Caransebeş ieri, nu înseamnă neapărat că am făcut-o cu automobilul, dar dacă am circulat ieri cu automobilul spre Caransebeş, precis că automobilul avea o culoare.

Fie problema "Ce rol a îndeplinit Ionescu în încăierare?" Ea presupune:

a) Între participanţii la încăierare a existat o persoană, Ionescu;
b) În acea încăierare Ionescu a îndeplinit un rol.

Dacă a) e adevărată, atunci b) e adevărată, dacă a) e falsă, atunci b) e falsă; dacă b) e adevărată, atunci a) e adevărată, dacă b) e falsă, atunci nu putem decide asupra lui a).

Scanned with OKEN Scanner

Problema "Cum se băteau cei din cameră?" presupune:
a) În cameră existau nişte persoane;
b) Aceste persoane se băteau.

Dacă a) e adevărată, nu înseamnă că şi b), dar dacă a) e falsă, sigur că şi b). Dacă b) e adevărată, înseamnă că şi a), dacă b) e falsă, nu înseamnă că şi a).

Fie problema "Şi ... era plăcută muzica pe care o ascultaţi?" presupune:
a) Dvs. ascultaţi muzică;
b) Muzica vă crea un sentiment.

În b) ni se sugerează un răspuns evaluativ, pe care îl dăm dacă şi numai dacă a) e adevărată. Dacă a) e adevărată, atunci b) e valabilă, dacă b) nu e valabilă, atunci nu putem decide asupra lui a), dacă b) este valabilă, atunci a) e adevărată.

Aşadar, când între supoziţiile unei probleme există propoziţii de valoare, admiterea acestora validează problema; neadmiterea lor invalidează problema, dacă descripţiile sunt adevărate. Cu alte cuvinte, într-o problemă care are implicate presupoziţii evaluative acestea au prioritate, întrucât răspunsurile însele sunt aşa.

Întrebările nu au valoare de adevăr, ci sunt valide sau nevalide. Validele se bizuie pe presupoziţii adevărate, admise ca, valabile, iar nevalidele se bizuie pe presupoziţiile false, neadmise ca, nevalabile. Întrebarea "Ce mi-au spus fantomele?" e nevalidă, deoarece presupune propoziţii false "Există fantome" şi "Fantomele mi-au spus ceva".

Cu privire la problemele pe care întrebările le exprimă lingvistic, Mario Bunge avansează trei condiţii:

1. O problemă e bine (corect) formată dacă satisface următoarele reguli de formare:
   a) generatorul ei să conţină atâtea variabile câte necunoscute are;
   b) generatorul ei să-i fi prefixat atâtea semne de întrebare câte necunoscute (variabile) sunt;
   c) orice problemă, dacă este bine formată şi conţine o singură necunoscută, atunci trebuie să fie sau *individuală* (cere valoarea unei sau mai multor variabile individuale: "Cine a participat la furt?", "Care dintre aceştia purtau însemne militare?") sau *funcţională* (cere valoarea sau valorile mai multor variabile predicative: "Cum arăta infractorul?").
   d) Orice problemă bine (corect) formată, neelementară, este o combinaţie de probleme bine (corect) formate, elementare.
   e) Termenii unei probleme bine (corect) formate, elementară sau neelementară, trebuie să fie neechivoci ("Prin ce se caracterizează regimul feudalo-hitlerist al lui Ceauşescu?", e o întrebare confuză, care urmăreşte să răspândească, firește, confuzii).

2. O problemă este bine concepută (bine întemeiată dacă nici una din presupoziţiile ei nu e evident falsă sau formulă nedecisă în acelaşi context), ceea ce înseamnă:
   a) indicarea tuturor presupoziţiilor problemei;
   b) evidenţierea presupoziţiilor până la presupoziţii cu uşurinţă de dovedit ca adevărate sau false;

Scanned with OKEN Scanner

c) trebuie să acceptăm că presupoziţiile scoase din contextul lor pot schimba sensul întrebării, că într-un context pot fi discutabile, în alt context indiscutabile;
d) dacă acceptăm presupoziţiile, în chip necesar acceptăm problema ca fiind bine concepută (bine întemeiată) şi, deci, să răspundem, adică să o soluţionăm.

3. O problemă bine (corect) formată şi bine concepută (bine întemeiată) este o problemă bine formulată (corectă, întemeiată).

În instanţă, la interogatoriu, în negocieri, la tribună, prima grijă a utilizatorului este să verifice condiţiile de bună formulare a problemei de soluţionat, prima grijă a publicului este să urmărească dacă utilizatorul respectă exigenţele unei bune formulări a problemei.

Am văzut că problemele se pun în forma lingvistică a întrebărilor. Acestea sunt de mai multe tipuri:

a) *decizionale* (cu răspunsuri "Da-Nu": "Are dreptul subiectiv limite interne?", "Îţi aparţine semnătura?"). Se observă că decizionalele cer o aprobare sau respingere, o confirmare sau o contestare, o afirmare sau o negare, în care întrebatul se implică, în sensul că promite şi eventuala argumentare a răspunsului său: "Nu-mi aparţine semnătura, deoarece ...";
b) *completive* (care, cine, ce, cât, unde, pentru cine, pentru ce, la cine, la ce etc.). Completivele pot fi simple ("Care sunt limitele dreptului subiectiv?", "Ce ai urmărit prin scandalul provocat?") sau complexe ("Care era starea şoselei în zorii zilei de 15 septembrie 1995, între km 71-72, pe drumul naţional şapte?").

Şi în întrebările completive rezolvitorul poate fi implicat expres sau tacit în răspunsul dat, după cum este vorba, într-un fel sau altul, de persoana sa: "Care a fost atitudinea ta în timpul încăierării?", "Cum ai procedat?", "Când ai dat telefonul să se tragă în revoluţionari?" etc. Evident, simple sau complexe, completivele pot solicita răspunsuri descriptive – "Unde a avut loc încăierarea? Încăierarea a avut loc în partea sud-estică a parcului Herăstrău" – sau evaluative – "Pe ce ton vorbea la telefon generalul? Generalul vorbea pe un ton mânios, repezit, alarmat, indignat etc."

Vom distinge între probleme *explicative*, *justificative* şi *explicativ justificative*[6]. În problemele explicative (cauzele, de mecanism etc.) presupoziţiile sunt aserţiuni descriptive, adevărate sau false, întrebaţii nu se implică în răspuns: "De ce au loc seismele?", "Cum funcţionează această mitralieră?". În problemele justificative, atât formularea lor, cât şi răspunsurile angajează în chip exclusiv pe întrebat: "De ce ai lovit primul?", "Cum aţi pregătit această fraudă?". În problemele explicativ-justificative implicarea persoanelor se împleteşte cu situaţiile obiective: "De ce eşti murdar de noroi?"

Problema explicativă "De ce lemnul pluteşte pe apă?" are răspuns explicativ "Deoarece lemnul este un element al clasei substanţelor cu greutate specifică mai mică decât 1". Propoziţia "Lemnul este un element al clasei substanţelor cu greutate specifică mai mică decât 1" e răspunsul argumentat pe temeiul "Orice substanţă cu greutate specifică mai mică decât 1 pluteşte pe apă", căreia i se

asociază constatarea "Lemnul este o asemenea substanță". Avem aici un raționament deductiv-explicativ.

Întrebarea justificativă "De ce ai lovit primul?" are răspuns justificativ. "La bătaie trebuie să loveşti primul" sau "Într-un conflict nu trebuie să dai răgaz adversarului" (şi eu am aplicat aceste principii); întrebarea devine motivațională prin răspuns "De ce ai lovit primul? Deoarece mi-am ieşit primul din fire (îmi ies uşor din fire etc.). Întrebarea este explicativ-justificativă tot prin răspuns: "De ce eşti murdar de noroi? A plouat afară (explicația) şi e plăcut să mergi prin noroiul care se face ori de câte ori plouă (justificarea)" sau explicativ-motivațională: "De ce eşti murdar de noroi? Am mers prin noroiul care se face ori de câte ori plouă".

Formulările problemelor nu sunt neapărat în haina întrebărilor: "Ce fel de cârmaci e fenicianul?", "Care este atitudinea savantului față de principii?", "În ce măsură se apropie justiția juraților de justiția divină?" pot apărea sub formă indicativă a unui subiect de dezbătut pro şi contra: "Despre felul de a fi cârmaci al fenicianului", "Atitudinea savantului față de principii", "Raportul justiției juraților cu justiția divină". Expresia lingvistică a problemelor determină natura dezbaterilor. Paul Cosmovici nu foloseşte formularea standard "Care sunt opiniile cu privire la structura dreptului subiectiv?", ci aceea foarte răspândită azi, tematic: "Diferite opinii cu privire la structura dreptului subiectiv", din care desprindem aceleaşi presupoziții ca şi în cazul întrebării. Un afiş anunță "Planul lui Dumnezeu cu omenirea" şi nu "Ce fel de plan are Dumnezeu cu omenirea?" etc.

Răspunsurile sunt propoziții care dezvăluie necunoscuta (necunoscutele din problemă), sunt soluții – deci – ale acesteia, demonstrabile sau argumentabile[7]. Dacă dezvăluie, atunci ele sunt adecvate, dacă nu dezvăluie, atunci nu sunt adecvate problemelor. Astfel, "Cât i-a revenit lui X la împărțirea sumei? I-au revenit 20 procente"; răspunsul e adevărat. "Din ce cauză a deraiat trenul? Din cauză că X a tras semnalul de alarmă"; răspunsul nu e adecvat. Răspunsurile adecvate sunt *directe* ("Ai fost de față? Da, am fost de față") sau indirecte ("Ai fost de față? Eram în altă parte"). De asemenea, vorbim despre răspunsuri *complete* ("Cine era de față? Erau de față Ionescu, Popescu şi Vasilescu") sau *parțiale* ("Cine era de față? Mai multe persoane").

Fie problema "Ce fel de cârmaci este X?" La ea se pot da mai multe răspunsuri: "X este un cârmaci priceput", "X este un cârmaci stăruitor", "X este un cârmaci prudent", "X este un cârmaci leneş", "X este un cârmaci priceput şi stăruitor", "X este un cârmaci prudent, dar leneş" etc. Sau problema: "În ce măsură se apropie justiția juraților de justiția divină?" o putem soluționa cu răspunsurile "Se apropie oarecum", "Se apropie (foarte) mult", "Se apropie îndeajuns" etc. Sau problema "Care a fost atitudinea lui X când i s-a făcut propunerea de mită?" o putem soluționa cu răspunsurile "Şi-a manifestat revolta şi indignarea", "A tăcut şi apoi a scris ceva pe hârtia din fața sa", "S-a gândit o clipă şi a întrebat «Cât?» etc. Sau problema "Cum să interpretăm instrucțiunea Ministerului: în spiritul sau în litera legii?" are răspunsurile-soluții "Eu consider că în spiritul legii", "Iar eu susțin că în litera legii".

Observăm că fiecare dintre aceste răspunsuri are legătură de sens cu problema, că e corect construit, că sunt, în egală măsură – înainte de orice întemeiere – admisibile, verosimile, probabile. Problemele care permit acest gen de soluționare

Scanned with OKEN Scanner

se numesc probleme argumentative; ele fac parte din clasa explicativ-justificativelor, în forma lor pură. Discursul retoric se axează pe rezolvarea problemelor argumentative, căutând ca răspunsul, ales deliberat dintr-o masă de alternative, să treacă de la o probabilitate personală la una generală, adică să obţină consensul şi, prin aceasta, asumarea publicului căruia i-l destinează.

Desigur, asumarea provine şi din înfrângerea celorlalte alternative, dar nu în accepţiunea că ar fi false, ci pentru că sunt inferior întemeiate psiho-logic, nu satisfac condiţiile cognafective de consensualitate. Alternativa aleasă constituie teza-soluţie pe care utilizatorul urmează să o argumenteze retoric: "(Eu, Cicero, sunt convins că) X este un cârmaci priceput; argument: nu a naufragiat niciodată; temeiul argumentului: cine este priceput nu naufragiază niciodată" Cicero putea să spună şi altfel: "Mă întrebaţi ce fel de cârmaci este Titius? Vă răspund: unul priceput, căci aduce totdeauna corabia în port" sau "Vă răspund: unul priceput, că mi-a răspuns la toate întrebările ce i le-am pus legate de meseria lui". Putea să spună, dar a optat pentru argumentarea potrivită publicului său de atunci şi de acolo. Depinde nu doar de public, dar şi de ceea ce a urmărit oratorul să evidenţieze. Desigur, argumentaţia, oricare, e unilaterală, ceea ce se probează cu obiecţiile publicului: "Oare Cicero, dacă are o corabie şubredă, priceputul tău nu va naufragia niciodată?", "Oare, priceperea lui Titius e de-asupra tăriei furtunilor?", "Oare, Cicero, tu însuţi eşti autoritate competentă în materie de conducere a corabiei?". Dar unilateralitatea argumentării nu constituie, invariabil, o piedică în calea persuadării.

Teza-soluţie a lui Delavrancea "Justiţia juraţilor se apropie de justiţia divină" are ca întemeiere argumentele: "Căci *ca şi* justiţia divină ea afundă sau înalţă: *ca şi* justiţia divină, ea distruge sau salvează; *ca şi* justiţia divină ea fulgeră verdicte înaintea cărora ne închinăm ca în faţa unei puteri indiscutabile". Publicul stă în *consens* că justiţia divină afundă sau înalţă, distruge sau salvează, fulgeră verdicte înaintea cărora ne închinăm. Ca să obţină adeziunea, avocatul puse *în analogie* propoziţia *lui*, probabilă *a publicului* format din *juraţi*. Să ne imaginăm ce stări de suflet a provocat Delavrancea cu această *confirmare*.

Problema argumentativă juridică poate fi legislativă, doctrinară sau judiciară. Prima are de explicat-justificat teza necesităţii-utilităţii cutărui act normativ; a doua are de explicat-justificat soluţii teoretice privind diferite aspecte ale ştiinţelor juridice; a treia are de explicat-justificat o soluţie practică pentru o speţă[8].

Fie următoarea problemă argumentativă doctrinară: prescripţia stinge *dreptul* la acţiune în sens material sau însuşi dreptul subiectiv civil? A adopta răspunsul-soluţie-teză T1: prescripţia extinctivă stinge însuşi dreptul subiectiv civil; B adoptă răspunsul-soluţie-teză T2: prescripţia extinctivă stinge dreptul la acţiune în sens material. După un exordiu oarecare, A derivă soluţia sa din dispoziţia art. 1091 c. civ., prin folosirea regulii de logică juridică "ubi lex distinguit nec nos distinguere debemus"[9]. După propriu-şi exordiu, B îşi scoate întemeierea indirect, obiectând lui A: art. 1091 se află în capitolul VIII "Despre stingerea obligaţiilor", capitol situat în titlul III "Despre contracte sau convenţii", şi deci nu vizează decât prescripţia extinctivă (teza sa). Şi chiar dacă ar exista o interdependenţă între dreptul material şi dreptul subiectiv, de neînfrânt, (alt argument al lui A), totuşi dreptul subiectiv

Scanned with OKEN Scanner

este o posibilitate ori putere juridică, pe când obligaţia civilă este îndatorire juridică şi, prin urmare, prescripţia extinctivă stinge dreptul la acţiune în sens material, zice B. Argumentul lui A, continuă B, cum că un drept subiectiv nu poate fi apărat doar pe calea excepţiei, fără să fie proteguit şi pe cale de acţiune, nu are suport legal, pe când al meu are. Sub aspectul răspunsurilor alternative problema (juridică, politică, negociatorie etc.) argumentativă ar fi de specia problemelor *deschise*, dar ea e mai mult decât atât, întrucât întemeierea e aici *liberă*. Şi încă: prin aceasta ea nu e numai retorică, ba chiar şi dialectică, deoarece dialogul debutează cu formularea ei[10]. Totodată, sugerăm că ea e prezentă şi în discursul persuasiv propriu-zis, ca şi în cel seductiv şi incitativ; vrem să spunem că în cazuri determinate manipularea începe cu chiar formularea şi adresarea problemei.

Note bibliografice:

1. Aristotel, *Topica*, I, 1, 100
2. Kitagawa, *op. cit.*, p. 112-113; 117.
3. P. Ricoeur, *Eseuri de hermeneutică*, Bucureşti, 1995, p. 160-161.
4. M. Meyer, *De la problematologie*, Mardaga, 1986, p. 14-15; 86-88.
5. C. Simoi, *Logica decizională*, Bucureşti, 1978, p. 189-193. Autorul este una din cele mai strălucite şi mai originale personalităţi ale culturii româneşti, ale cărei contribuţii în domeniul logicii pot sta alături de cele ale lui Odobleja; ca orice creator puternic şi autentic, Simoi este un deschizător de drumuri în mai multe zone ale ştiinţei Logicii. Ideea lui de "tensiune interogativă" este fascinantă prin implicaţiile teoretice şi aplicaţiile practice, în modalitatea în care o tratează. Simoi zice: "În prezenţa unor tensiuni interogative puternice pot rămâne «umbrite» sau «oarbe» foarte multe întrebări, de altfel actuale, justificate pentru intelect. Şi întrebările slabe în raport cu altele pot fi inhibate şi menţinute în afara actualizării" (p. 193). Acum să ne gândim la utilitatea observaţiei simoiene în practica jurnalistică, în aceea a serviciilor secrete, în anchetarea unui caz de către procuror, în activitatea electorală, în negocieri.
6. A. Aarnio, *The Rational as Reasonable*, Amsterdam, 1986, p. 34-36. În general, nu putem fi de acord cu sensul "in evaluing arguments from sign" al autorului.
7. Gh. Mihai, *La structure de l'argumentation*, R.R.S.S., 1/1995, în care însăşi problema argumentativă este psiho-logică.
8. Noi afirmăm, astfel, alt sens al justificării decât cel formalist al lui A. Peczenik, *The Basis of Legal Justification*, Lund, 1983, p. 18 şi urm.
9. A. Soeteman, *Logic in Law*, Dordrecht, 1988, p. 118-119, în legătură cu variabilele consistente.
10. Gh. Mihai, *Psiho-logica argumentării dialogale*, Bucureşti, 1987. Pe altă cale urmează O. Ducrot, *La preuve et le dire*, Paris, Mame, 1973.

4.3.2. EVIDENȚA CA BAZĂ A ARGUMENTULUI

A afirma despre ceva că este evident subînţelege că acel ceva se impune raţiunii noastre fără nici un fel de verificare; o propoziţie evident adevărată, un tablou evident frumos, o faptă evident bună ar fi, astfel, fără probare. O propoziţie neevident adevărată fie o facem evidentă prin derivarea din propoziţii evident

Scanned with OKEN Scanner

adevărate, fie o respingem. Evidenţa exclude îndoiala; de unde şi exigenţa metodică de a poseda idei clare şi distincte, fără de care ştiinţa nu sporeşte în cunoaştere.

Unde există evidenţă, discuţiile, controversele, argumentarea retorică sau dialectică nu-şi au locul; dacă un ceva există evident aşa sau altfel, este iraţional ca raţiunea să se opună, să conteste, să obiecteze; dacă nu există evident şi nici nu poate fi făcut evident este iraţional ca raţiunea să-l admită. În acest caz, când noi (ne) înşelăm, săvârşim erori, nu raţiunea – propriu vorbind – este vinovată, căci raţiunea iraţională ar fi contradicţie în termeni, ci fie voinţa, fie sentimentele, fie armonia, fie imaginaţia, unele sau toate.

Acest mod de a trata problema, drag raţionaliştilor de sorginte carteziană, generează întrebări la care cu greu am găsi răspunsuri satisfăcătoare; evidenţa însăşi, ce este? Care ar fi criteriul conform căruia mai degrabă acesta este evident decât acela, fără dovedire?

Împotriva afirmaţiei "e evident ceea ce e raţional" avem dovezi; de exemplu, că întregul e mai mare decât părţile sale e o evidenţă raţională eliminată prin demonstraţia nevalabilităţii ei pentru ansambluri infinite.

Împotriva afirmaţiei "e evident ceea ce ne dau simţurile" avem dovezi; de exemplu, că soarele se deplasează dintr-un punct în altul al orizontului nostru e o evidenţă perceptuală eliminată prin demonstraţie şi experiment ştiinţific.

Împotriva afirmaţiei "e evident ceea ce ne intuim" vom cere definirea incontestabilă a noţiunii *intuiţie*, înainte de a indica intuiţii accidentale în acea coloană în participare la manifestaţie, argument evident datorită faptului fixat foto. Filmele, fotografiile, înregistrările sonore, parfumurile, chitanţele de mână, scrisorile, jurnalele etc., pe baza cărora se formulează propoziţii indicative formează clasa *evidenţelor reale*, spre deosebire de propoziţiile martorilor, declaraţiilor care formează clasa *evidenţelor personale*. Astfel:

- "X a fost de faţă la discuţia despre cursele de trap (concluzia), deoarece prezenţa sa a fost consemnată în procesul-verbal al acelei discuţii" (premisă evidentă pe baza procesului-verbal).
- "X a fost de faţă la discuţia despre cursele de trap (concluzia), deoarece prezenţa sa a fost descrisă de declaraţia martorului Y" (premisă evidentă pe baza declaraţiei martorului Y).

Dar dacă ne îndoim de autenticitatea procesului-verbal sau a spuselor martorului? Firește, îndoiala distruge evidenţa şi, nemaifiind "evidente", ele nu mai stau la baza unor propoziţii de asemenea natură. În legătură cu evidenţa reală, să reţinem că sursele lor pot fi trucate fie printr-o compunere de imagini separate, fie printr-o indicaţie scrisă (în cazul fotografiilor) sau pe banda sonoră (în cazul filmelor); avem pseudo-jurnale, pseudo-scrisori, bancnote contrafăcute etc., a căror autenticitate este dificil de infirmat. Să reţinem că memoria senzorială se pierde îndeajuns de uşor pentru un credit nelimitat într-o reconstruire. Pot plasa adversarului documente "autentice" pe baza cărora el să-şi construiască o strategie şi tactici convenabile mie nu numai în război, ci şi în conflictele de interese dintre partide politice, dintre firme.

În legătură cu evidenţa personală sunt utile răspunsuri probabile la întrebări ca: persoana care indică este aptă mental, în deplinătatea perceptuală scontată?

Scanned with OKEN Scanner

Este calificată să indice? Ce interese ar avea să deformeze realitatea? În ce grad i s-a alterat memoria, dacă descrierea priveşte un trecut mai îndepărtat? Ce rol joacă emoţiile înşelătoare? Să ne imaginăm ce valoare ar avea hotărârile judecătoreşti care s-ar sprijini pe intuiţiile autorilor lor, invocându-le ca autorităţi ale evidenţei, în afara oricărei probaţiuni!

Practic, evidenţa este o caracteristică psiho-logică, variabilă de la o persoană la alta în componenta ei psihologică, dar constantă în conponenta ei logică. Fiind psiho-logică, evidenţa imprimă adevărului calitatea de "adevărul meu" chiar şi în geometrie. Imprimarea acestei calităţi îşi vădeşte rostul în comunicare, când urmăresc ca "adevărul de care sunt eu convins, adevărul meu, evident mie" să fie admis şi de celălalt; acum, calea retorică are utilitate.

Dacă sursa evidenţei este faptul, considerat fie sub experienţa proprie, fie sub experienţa altuia (altora), însuşită, atunci argumentul clădit pe ea e evident şi este admis fără obiecţie. Vom numi acest tip de argumente – factual.

Sunt argumente factuale relatările martorilor, statisticile, presupunerile verificabile empiric: "Am fost de faţă când se băteau", "X deţine 34,6 din acţiunile companiei", "Nu ai răsucit cheia de două ori în încuietoare" etc. Introducerea unor termeni evaluativi în relatări înlătură cu totul sau în mare măsură posibilitatea lor de verificare, scade forţa probatorie şi creşte forţa perlocuţionară (cum am numit noi componenta afectivă a argumentului). Putem uşor înţelege evidenţa propoziţiei indicative "X a fost prezent la discuţia despre traficul de droguri", dar nu şi "X a *participat* cu *entuziasm* la discuţia *vehementă* despre *interesantul* trafic de droguri".

Se observă cum se trece dintr-un limbaj descriptiv la unul afectiv, orientat. "De unde ştii că pregătea lovitura?", "Păi, *simplu*: a surâs misterios". Surâsul e un fapt, evident, surâsul misterios nu e un fapt, nu are evidenţă, e un *pistis* (credinţă, cunoaştere), cum ar zice Socrate, nu constituie o dovadă şi nici nu poate fi dovedit.

Identificarea unei persoane – printr-o fotografie – care trece printr-o coloană de manifestanţi permite transformarea *prezentei* ei participări în sancţiunea juridică ce decurge de aici. De aceea, trebuie să răspundem la anume întrebări preliminare, pentru a ne bizui pe evidenţa argumentărilor de un anume tip: care e calitatea memoriei în relatări? În ce măsură influenţează mentalităţile şi preferinţele persoanei percepţiile ei? Cum transpare evidenţa prin limbajul unei persoane? Dar interesul ei afectiv şi pragmatic? Ce rol joacă inconştientul în evidenţa relatărilor?

Acestea sunt, firește, observaţii generale, cu particularităţi la fiecare caz, la fiecare domeniu şi nivel de cunoaştere; există evidenţa ştiinţelor empirice, a politicii, a practicii juridice, a serviciilor de contrainformaţii. Astfel, unui stat est-european care şi-a exprimat dorinţa să intre în instituţiile comunitare i s-a cerut să dea semne *evidente* de democraţie, unui guvern care intenţiona să încheie un tratat bilateral i s-au cerut *semne evidente* de prietenie, unui partid care a propus colaborarea altui partid i s-a cerut o *atitudine evidentă* de sinceritate, unui negociator i se pretinde o *propunere evidentă* de cooperare etc. Aici se consideră că asupra definiţiilor prieteniei, atitudinilor, propunerilor există un consens unanim, catalogându-se ceea ce Aristotel numea indicii nemijlocite. În discursul retoric politic, eminamente seductiv, indiciile sunt pretenţii autoritariste: "Intenţia de a

Scanned with OKEN Scanner

capitula are ca semn evident depunerea armelor", "Intenţia de a negocia are ca semn evident votarea în Parlament a legii cutare" etc.

Aristotel analizează tehnica orientării rezonabile spre concluzii prin tehnica indiciilor (semnelor); un indiciu nu stă de explicaţie cauzală, ci de semnalare, eventuală, a unui raport cauzal. Mulţimea informaţiilor televizate cu privire la starea handicapaţilor din statul X în anul A e un indiciu că o anume măsură guvernamentală se pregăteşte, din cauza a ceva. Indiciul fiind constatat se recomandă găsirea cauzei. Or, adunarea şi ordonarea indiciilor, pe teme determinate, reprezintă o activitate politică de eficienţă scontată, o preocupare majoră a serviciilor secrete, o bună perspectivă a societăţilor comerciale, o şansă în plus pentru negociatori, pentru legiuitor.

Evidenţa unui argument o asigură opinia unei personalităţi credibile a unei autorităţi, datele statistice, obiectele materiale ca indicii etc. Cât priveşte evidenţa personală, ea ţine seama de mentalităţile, de iluziile, de starea de spirit a publicului (dezamăgire, entuziasm, exasperare, dezorientare ş.a.), conform regulii: publicului îi este evident ceea ce cade în unghiul de vedere, la un moment dat, evident.

Tocmai plecând de la acest unghi de vedere determinat, ca de la ceva câştigat, utilizatorul va persuada, va seduce, va incita: "E evident că a vrut să-şi bată joc de tine; ce mai stai?", "E evident că faţa asta de masă s-a curăţat imediat; cu praful nostru Trombotix; cumpăraţi-l", zice surâzătoarea şi apetisanta gospodină de pe ecranul televizorului, în cele douăzeci de secunde, cât are la dispoziţie. Este evidentă creşterea infracţionalităţii juvenile, pe baza datelor oferite de organizaţia ROMIJPRO; această evidenţă ne ajută să criticăm poliţia, guvernul, partidul de guvernământ, şcoala, sistemul economic, patronatul; să lăudăm şcoala, dar să arătăm că ministrul de resort e slab şi incompetent; să lăudăm patronatul, dar să arătăm că guvernul nu e ataşat idealurilor naţiunii; să evidenţiem destinul crud al şomerilor şi să ne lamentăm pe constatarea că incultura deserveşte speranţele noastre; să lăudăm poliţia, dar să arătăm că sistemele asigurărilor sociale e precar etc.

În legătură cu evidenţa probelor materiale ştim din teoria probării judiciare că ea e unilaterală şi incompletă. Vom deosebi, desigur, între evidenţă *directă* – urme de sânge pe covor – şi evidenţa *circumstanţială* – un personaj a depus sume mari la CEC într-o perioadă relativ scurtă.

Statistica este o sursă de evidenţă factuală des invocată în argumentările confirmative şi de respingere de cele mai diferite naturi: în statul X, în anul n au dat faliment 1 000 de unităţi, în anul n +1 au dat faliment 2 000 de unităţi, în anul n +2 au dat faliment 3 000 de unităţi, anul trecut au dat faliment 4 000 de unităţi, anul acesta au dat faliment 5 000 de unităţi; care e concluzia privind evoluţia viitoare a economiei statului respectiv? Criză, degringoladă, incapacitate guvernamentală. Dar, în anul n, în statul X s-au înfiinţat 800 de unităţi noi, în anul n +1 alte 1 500 unităţi noi, în anul n +2 – 2 000 de unităţi noi, anul trecut – 4 350 unităţi noi, anul acesta – 4 100 unităţi noi; care e concluzia privind evoluţia viitoare a economiei statului respectiv? Progres, bunăstare, justificarea guvernământului. Ce date statistice va invoca primul ministru? Dar opoziţia?

Afirmaţia că 55% din tinerii S.U.A. nu izbutesc să termine liceul uimeşte comparativ cu afirmaţiile că 80% din savanţii premiului Nobel din ultimii zece ani provind din acea ţară, că în ultimii patru ani fiecare român consumă un kilogram

Scanned with OKEN Scanner

de portocale anual, că speranţa de viaţă a bărbatului suedez este de 76,3 ani, că inculpatul bea 0,55 kg coniac/zi, că 27,8% din femeile franceze preferă ciocolata unei reprize de amor sexual cu bărbaţii etc. Ca bază a evidenţei factuale, datele statistice sunt foarte puternice psiho-logic şi prin autoritatea sursei lor: Institutul Naţional, IRSOP, GALLUP, Asociaţia Internaţională a Statisticienilor Apolitici etc. Trebuie totuşi un maximum de prudenţă cu aceste date, căci să nu uităm butada: "Dacă A a mâncat azi două fripturi de căprioară şi B nici una, statistic fiecare a mâncat câte o friptură de căprioară"; beduinul din cutare ţară arabă nu are a se plânge, deoarece venitul pe cap de locuitor din statul al cărui cetăţean este se ridică la 30 de mii de dolari/an.

E foarte răspândită statistica pe bază de eşantion "ştiinţific stabilit". Fireşte, cota de popularitate naţională a lui X e de 34,2% pe baza unui eşantion de 14 000 de cetăţeni din Bucureşti, "ştiinţific stabilit", ca şi cum respectivul eşantion reprezintă poziţia ciobanului din Maramureş, a ţăranului din Vrancea, a lucrătorului din portul Constanţa. Statistica e înlocuită de prefixori retorici, mai ales în discursurile judiciare: "*Adeseori* (de obicei, regulat, sistematic) venea beat acasă", "Tu, *mereu*, Catilina, te-ai împotrivit hotărârilor senatului", "*Ori de câte ori* îi ceream să întocmim actul, mă refuza".

Pe baza unei repetitivităţi constatate empiric putem afirma prezumtiv o predicţie, sub forma unei propoziţii categorice sau ipotetice (în care antecedentul e admis, fără a cere dovedirea lui): "La toamnă frunzele salcâmilor vor cădea", "Dacă va veni noiembrie, atunci frunzele cireşului nu vor mai fi". Fără îndoială, evidenţa empirică a repetitivităţii ne pune în situaţia să acceptăm că nu există nici o raţiune să contestăm prezumţia rostită; "ca orice om, gândeşte" şi ne uimim că nu gândeşte. De asemenea, putem aşeza antecedentul la timpul trecut: "Dacă a murit, atunci nu a ucis"; nu suntem nevoiţi să probăm că nu a ucis, câtă vreme el a murit. În drept gradul înalt de repetitivitate permite prezumţii relative: "Dacă e soţul mamei, atunci copilul născut în timpul căsătoriei îl are ca tată, până la proba contrarie", "Dacă nu se mai ştie nimic de el vreme de şapte ani, atunci e socotit decedat, până la proba contrarie". Evidenţa e atât de clară, încât soţul nu trebuie să facă dovada calităţii lui pentru a fi recunoscut de tată al copilului născut în timpul căsătoriei cu mama acestuia, nici persoana interesată de decesul cuiva, că acest deces a avut loc. În schimb, precum se vede, e admisă dovada contrară: că, în pofida *evidenţei legale*, nu e tată; că, în pofida evidenţei *legale*, nu a decedat. În drept legiuitorul a creat el însuşi, pentru evitarea unor complicaţii tehnice, propriile evidenţe, incontestabile *absolut*: "Hotărârea judecătorească e o autoritate de lucru judecat", "Prezumţia legală dispensă de orice dovadă pe cale în favoarea căreia este făcută" etc.

Cum am mai tot repetat, opiniile personale sunt propoziţii care reprezintă un unghi de vedere subiectual asupra semnificaţiei unui fapt, unei persoane, unei stări de lucruri, unei valori, unui act, unui comportament etc. Având evidenţă personală, opinia cuiva nu se demonstrează, ea are veriformitate particulară, subiectuală – am spus – astfel încât admiterea sau respingerea ei stă în strânsă legătură cu autoritatea de credibilitate a celui care o declară şi cu consensul publicului; astfel, deşi o opinie, afirmaţia "Secretul e începutul tiraniei" e numită

Scanned with OKEN Scanner

"legea lui Long", căreia nimeni nu-i cere – prin evidenţa ei consensuală – nici dovedire argumentativă, nici dovedire demonstrativă. Găsindu-i un număr de argumente ilustrative, oricât de mare, conform logicii inductive ar fi corect să enunţăm "Probabil că secretul e începutul tiraniei", dar repetitivitatea empirică e atât de mare, încât – fie şi a lui Long – o luăm ca enunţare categorică şi contrariul ni se pare o bizarerie.

Oamenii ţin seama de opinii sub formă de zvon şi de bârfă, sub formă de slogan şi de sentinţă, uneori în detrimentul propoziţiilor dovedite adevărate; aceasta e foarte important în publicitate, în negocieri, în provocări, în manevre politice. Astfel, "legea lui Smith" în forma "Nici o problemă reală nu are soluţie" e invocată ca argument pentru cineva care, întâmplător, nu a rezolvat asemenea problemă, pentru că este "lege a lui Smith".

Evidenţa opiniilor de autoritate joacă un rol extrem de mare în viaţa politică, juridică, morală, religioasă, filosofică, adeseori şi în ştiinţă: dacă a spus-o X (marele Disraeli, Eminescu, Carbonnier, Hare, Augustin, Heidegger ş.a.) e adevărat. Firește, opiniile de autoritate constituie puncte de reazem într-o argumentare, dar nu reazemul însuşi; Bohr a spus cândva că între un enunţ al tău care pare absurd şi o propoziţie a unei personalităţi productive să-ţi asumi enunţul. Neîndoielnic, în atare situaţia retorică e mai delicat.

"A fi naţionalist este a te situa pe o poziţie tribalistă", consideră politicianul X. Primitorul panseului fie e covârşit de personalitatea politicianului şi va socoti evidentă zicerea lui, astfel încât va căuta să nu fie tribal, fie va cere argumente la teza propusă şi atunci se va vădi situat în spaţiul argumentării neconstrângătoare.

4.3.3. VALORIFICAREA EVIDENȚEI

Când spunem "X a participat la discuţia despre legionarism şi deoarece orice participare înseamnă iniţiativă şi activism, urmează că X a fost activ şi cu iniţiativă la acea discuţie. Dar legionarismul se caracterizează prin fascism şi antisemitism, după cum a spus în chip strălucit marele istoric W. W., deci X a participat la discuţia despre fascism şi antisemitism", propoziţia "Orice participare înseamnă iniţiativă şi activism" conduce la concluzia "X a fost activ şi cu iniţiativă", lăsându-ne în confuzie cu privire la atitudinea lui X: s-a manifestat pro sau contra? E foarte clar că fără această propoziţie implicarea lui X nu e cu putinţă; de aceea o vom numi instrument de orientare rezonabilă – *ior*. "Orice participare înseamnă a face parte dintr-un întreg, tu ai participat la discuţia unui grup despre, deci faci parte din grup", unde propoziţia "Orice participare înseamnă a face parte dintr-un întreg" este elementul *iorian*, ales de utilizator pentru a-l implica pe X în ceva; însă, ca alegător, utilizatorul însuşi s-a implicat pe sine în afirmaţii, fără să specifice: "Cred, sunt convins, mi se pare, consider etc.". Pentru el elementul iorian este o evidenţă pe care îşi clădeşte argumentarea către public. Admiterea ei face punctul lui de vedere rezonabil. Eu îl contest pe utilizator: "Nu cred că participând la discuţia despre legionari X a fost activ şi cu iniţiativă", bizuindu-mă pe evidenţa ioriană "Unele participări se manifestă prin iniţiativă şi activism", care nu-l plasează pe X, categoric, într-o situaţie sau alta.

Scanned with OKEN Scanner

Evidenţa orientează materia argumentului, indiferent dacă e vorba de una juridică sau filosofică sau politică etc., chiar dacă semnificaţia ei diferă de la o materie la alta: categorială, conceptuală, empirică. Această orientare se realizează tehnic utilizând comparaţia, clasificarea, diviziunea, generalizarea şi definiţia.

Ce este tehnica, în fond? Dacă ştiu că prin forţa fizică a braţelor nu pot traversa fluviul, folosesc un substitut al lor – vâslele; dacă puterea ochilor nu mă ajută să văd microbii, o voi substitui cu puterea lentilelor orânduite într-un anume fel; în locul muşchilor folosesc puterea vorbelor etc. Deci tehnica ar cuprinde un ansamblu de procedee, de operaţii care substituie cu pricepere ceva neeficient şi, poate, dăunător cu altceva eficient şi, poate, nedăunător. Ea ar reprezenta o viclenie, prin care mintea se dovedeşte inventivă, născocitoare într-un sens bun, în altul rău, şi bun şi rău, în orice caz util pentru moment sau pentru multă vreme, să înfăptuim ceea ce nu e posibil cu mijloacele fizice ale propriei noastre corporalităţi.

Produsul obţinut prin tehnică este voit, anticipat de autor, acesta ştie dinainte ce urmăreşte şi în vederea scopului fie elaborează tehnici, fie aplică tehnici deja stabilite. Pentru necunoscătorul lor, posesorul tehnicilor pare un magician, un vrăjitor, faţă de care adoptă o atitudine confuză; teamă şi admiraţie. "Mare minune: cum de-ai reparat hârbul ăsta de automobil? Extraordinar: cum de l-ai convins? Miraculos: l-a operat şi i-a salvat viaţa" etc.

Ne interesează, acum, tehnicile spirituale: "Cum se rezolvă o ecuaţie trigonometrică? Cum se calculează masa unei stele? Cum obţinem viteza unei particule elementare?" Prin "viclenii" matematice. "Cum obţinem spaţiul perspectivei în pictură?" Prin "viclenii" de geometrie. "Cum obţinem artisticitatea unui poem?" Fireşte, prin vicleniile numite figuri de stil. În fine, există tehnică în logica formală (d.e. procedura matriceală), aşa cum există tehnică în organizarea discursului retoric.

Cu aceste precizări, sumare, afirmaţia că sunt viclenii ale minţii puse în slujba retoricii, definiţia etc., e simplu de înţeles; rămâne să purcedem la o cercetare mai îndeaproape a lor.

"Dicţionarul de logică" arată că, desigur, *comparaţia* este "operaţia logică prin care stabilim notele comune şi notele diferenţiale ale noţiunilor unei mulţimi". "Mica enciclopedie a figurilor de stil" defineşte *comparaţia* ca "figură de stil cu ajutorul căreia se exprimă un raport de asemănare între două obiecte, dintre care unul serveşte în a-l evoca pe celălalt".

Deci, sub aspect logic tehnica aceasta a comparaţiei *stabileşte*, iar sub aspectul limbajului *exprimă* un raport. Unirea celor două aspecte face din comparaţie o tehnică *psiho-logică*. Fie noţiunile *curiozitate* şi *bombă*. Logica se întreabă: ce note comune şi ce diferenţe ar fi între ele? Stilistica se întreabă: ce asemănare s-ar putea făptui astfel încât un cuvânt să-l evoce pe celălalt? Un răspuns posibil: când se manifestă într-un caz concret, această manifestare febrilă a curiozităţii, prinsă în cuvântul *curiozitate*, ce exprimă noţiunea, e o revărsare bruscă a energiei cognitive, asemuibilă cu explozia fizică a unei bombe prinsă în cuvântul *bombă*, ce exprimă noţiunea.

Comparaţia e constituită dintr-un termen comparat (subiectul ei) şi alt termen, cu care se compară, declanşator al unei reprezentări cu forţă cognafectivă,

Scanned with OKEN Scanner

intenţionată de utilizator; într-adevăr, putem realiza orientări rezonabile foarte diferite spunând "Judecătorul a rezolvat chirurgical pricina", "Judecătorul a rezolvat solomonic pricina", prima propoziţie evocând bisturiul, a doua înţelepciunea. S-ar putea observa că "rezolvarea chirurgicală" e figură de stil; este, dacă ne oprim la raţiunea estetică, şi nu este, dacă vom căuta răspuns la întrebarea: "De ce utilizatorul, în argumentare, a ales-o pe ea, mai degrabă decât alta?" Firește, pentru că a vizat ceva, a vizat să comunice un mesaj anume, prin opţiunea acestei raţiuni estetice.

Orientarea rezonabilă aduce mai uşor în spiritul publicului o abstracţie fie prin paralelism, fie prin analogie, ca modalităţi tehnice ale comparaţiei. Paralelismul evidenţiază însuşiri caracteristice subiectului având o forţă constructivă sau distructivă, după cum cer împrejurările; una e paralela fenomenului corupţiei din România anilor 1995 cu acela al Italiei anilor 1992, altul cu acela al României anilor 1935; una e paralela Cepex – gaşcă, alta Cepex – divan boieresc în timpul domniei lui Ştefan cel Mare. Argumentul pentru etnocid – "Suntem îndreptăţiţi să cerem condamnarea acestora" este "deoarece grupul lor este asemănător clicii hitleriste".

Tehnica aceasta a comparaţiei este retorică dacă şi numai dacă prin ea notele evidenţiate sunt relevante cognafectiv pentru concluzie, deci pentru un public determinat şi într-o împrejurare anume, conţinutul cognitiv al concluziei sporeşte dacă similitudinile prevalează şi scade dacă diferenţele prevalează. În controversă, dacă A foloseşte paralela pentru a sublinia diferenţele, atunci adversarul B va folosi paralela pentru a sublinia similitudinile. Şi A şi B au a se confrunta cu aceeaşi problemă: să găsească elementele relevante cognafectiv, în vederea corelării evidenţei cu enunţul concluziv, astfel încât lui "ca şi" să-i putem opune eficient pe "spre deosebire de". Schematic:

1. Nota *a* este prezentă la A, B, C.
2. D are, ca şi A, B, C, notele *b, c, d*.
3. Deci nota *a* ar fi prezentă la D.

Bine, dar:

1'. Nota *a* fiind prezentă la A, B, C.
2'. D are, spre deosebire de A, B, C, notele *m, n, r*.
3'. Deci nota *a* nu ar fi prezentă la D.

Problemă: Sunt relevante cognafectiv notele *b, c, d* sau *m, n, r*, în relaţie cu nota *a*, pentru ca aceasta să fie sau să nu fie transferată la D?

Orientarea rezonabilă a evidenţei prin analogie este mai complicată:

1. Un paricid (A) este în raport cu tatăl său (B), ca şi un stejar tânăr (C) în raport cu stejarul din ghinda căruia a răsărit (D).
2. Magistratul (A) este în instanţă (B) ceea ce este chirurgul (C) în sala de operaţie (D).
3. Circulaţia informaţiei (A) este pentru societate (B) aşa cum e circulaţia sângelui (C) pentru corp (D).

AB, analogatul, se raportează la CD, analogul, după criterii care permit desprinderea din evidenţa acestuia a unei concluzii accesibile şi asimilabile publicului.

Scanned with OKEN Scanner

Într-adevăr în (1):

- este evident că, ivindu-se din ghinda căzută în apropierea stejarului cutare, stejarul tânăr nu poate evalua în plenitudinea sa decât în competiţie cu acela, până la sufocarea lui; e legea biologică, aşa că stejarul tânăr nu e cauza pieirii stejarului bătrân.
- Deoarece paricidul stă în acelaşi raport cu tatăl său,
- nu el e cauza morţii acestuia.

La fel, în (2):

- Este evident că în sala de operaţie chirurgul îşi asumă eliminarea organului bolnav din trupul suferind pe care, astfel, îl redă vieţii.
- deoarece magistratul este în instanţă pentu a-l înlătura pe infractor din trupul bolnav al societăţii,
- el are justificare.

La fel, în (3):

- Este evident că circulaţia sângelui e vitală pentru corp.
- Deoarece circulaţia informaţiei este pentru societate ceea ce este circulaţia sângelui pentru corp,
- ea este vitală pentru societate.

Numai că, spre deosebire de raportul biologic stejar bătrân-stejar tânăr, raportul tată-fiu e unul psihosocial; numai că, pare deosebire de raportul biologic organ-trup, raportul persoană-societate e unul cultural, politico-economico-social. Putem respinge ultima analogie?

Cum rostul analogiei constă în valorificarea evidenţei în argument spre o concluzie adecvată intenţiilor utilizatorului, importanţa ei în discursul retoric a fost constant subliniată. În (1) ea ne indignează, în (2) ne scandalizează, în (3) ne convinge. Poate, căci depinde şi de propoziţiile noastre probabile, pe al căror consens cade sau nu utilizatorul: o gândire biologizantă a societăţii ar putea să admită (1) şi (2), o gândire fizicalistă ar putea să respingă (3).

Analogia are virtuţi şi defecte nu prin forma, ci prin materia ei; de aceea i s-a reproşat slaba capacitate doveditoare, recunoscându-i-se totuşi disponibilitatea de a clarifica şi ilustra, desigur, în chip convenabil, un punct de vedere; să ne gândim la interpretările date de Noica, pe de o parte, de Popper, pe de alta, dialogului platonician "Republica". Dificultatea acestei tehnici se referă la admiterea de către public a similitudinii între entităţi distincte, pe care o propune utilizatorul. Este evident că orice tată trebuie ascultat de propriii copii, dar nu oricine aprobă că Dumnezeu e pentru om ceea ce e tatăl pentru copiii săi. Admitem evidenţa, dar nu înseamnă că vom admite şi ceea ce ni se oferă în analogie cu ea. De aceea, alegerea unei comparaţii analoage solicită atenţie deosebită. Această atenţie decurge din faptul că nu e vorba de stabilire a unei identităţi între analogaţi, ci de concordanţă între ceea ce face chirurgul şi magistratul, între circulaţia sângelui şi circulaţia informaţiei etc. Important e că respectiva concordanţă să vizeze ceva esenţial pentru a reliefa numitorul comun al unor entităţi, altfel diferite în privinţe neesenţiale *hic et nunc*.

"După cum marea, care parcă ar voi să acopere întreg pământul, este oprită de ierburi şi de cele mai mici pietricele, tot aşa şi monarhii, a căror putere pare fără margini, sunt opriţi de cele mai mici piedici şi îşi pleacă firească lor mândrie în faţa plângerilor şi rugăminţilor."

Scanned with OKEN Scanner

Evidenţa 1: După cum marea... este oprită de ierburi şi de cele mai mici pietricele.
Tema: tot aşa şi monarhii...

Marea în comparaţie cu monarhia: marea dă impresia de nesfârşit, de nelimitat, are tendinţa de expansiune (parcă ar voi să acopere întregul pământ) în concordanţă cu monarhia tocmai pentru că şi aceasta dă impresia de nesfârşit, de nelimitat, de expansiune; dar e o impresie, căci li se opun micile piedici (ierburi şi pietricele, plângerile şi rugăminţile). Precizarea din evidenţă este intenţionată, căci Montesquieu urmăreşte ceva: să arate că puterea monarhului se opreşte şi ea înaintea plângerilor (figură retorică pentru nemulţumire – metonimie) şi înaintea rugăminţilor (figură retorică pentru cereri şi memorii, reclamaţii etc.).

Pentru a-l persuada pe cititor că onoarea deţine locul promordial în monarhie, Montesquieu apelează la analogie:

"S-ar putea spune că aici (în guvernul monarhic – *n. n.*) e ca în sistemul universului, unde există o forţă care îndepărtează fără încetare toate corpurile de la centru şi o forţă de gravitaţie, care le readuce către el. Onoarea pune în mişcare toate părţile corpului politic; ea se leagă prin însăşi acţiunea sa şi rezultatul este că fiecare tinde spre binele comun crezând că-şi urmează interesele particulare (centrifuge – *n. n.*)".

Se observă că autorul pune în relaţie elemente apartenente unor domenii opuse, cărora le găseşte concordanţe. Ar veni, interogativ: "Ce reprezintă onoarea pentru guvernământul monarhic?" Răspuns-soluţie: "Ceea ce reprezintă forţa centripetă pentru univers".

Analogia cu trei termeni asigură o continuitate între elementele evidenţei şi cele ale temei:

"După cum banii de metal sunt semnul valorii mărfurilor, tot aşa şi hârtia-monedă este un semn al valorii banilor de metal."

Analogia cu doi termeni care *se* sprijină unul pe celălalt:

"După cum banii sunt semnul unui lucru, reprezentându-l, tot aşa fiecare lucru este un semn al banilor, reprezentându-i"*.

În domeniul dreptului, fiind evidentă reglementarea juridică a faptei *a* şi fiind constantă concordanţa lui *a* şi *b*, nereglementată de lege, lui *b* i se aplică reglementarea pentru *a*. Avem aici două momente, fiecare cu însemnătatea lui: evidenţa reglementării lui *a;* concordanţa *factuală* între *a* şi *b*. Această concordanţă permite ca *b* să primească reglementarea lui *a*. Nu e reglementată juridic hărţuirea sexuală, ştim ce înseamnă faptul acesta, dar ea nu are o încadrare juridică. A spune "Nu numai că m-a calomniat, dar m-a şi hărţuit sexual", "Legea nu prevede în materie de hărţuire sexuală", replică judecătorul. Şi totuşi. Nu avem reglementată fapta de etnocid, ştim ce înseamnă asta, dar nu e categorie juridică. Am avea posibilitatea, prin analogie, să incriminăm o atare faptă?

Firește, înainte de orice, trebuie să existe certitudinea că *b* – nu cade sub incidenţa nici unei legi în vigoare, în literă, în spirit juridic.

Aceasta înseamnă:

- dacă *b* ar avea nota α, aceeaşi şi la *a*, pe baza căreia *a* primeşte calificarea din norma N, generală şi impersonală, atunci nu se pune problema analogiei;

* Montesquieu, *Despre spiritul legilor*, vol. I, Bucureşti, 1974, p. 28, 38, 39.

Scanned with OKEN Scanner

- dacă *b* nu are nici o notă aceeaşi cu *a*, dar o notă a sa, β, concordă cu nota α a lui *a*, atunci analogia factuală e întemeiată;
- dacă, pe baza notei sale, α, *a* cade sub incidenţa normei N, iar nota β a lui *b*, determină asemănarea acestuia cu *a*, atunci *b* cade analogic sub incidenţa normei N.

Practic vorbind, căutându-se pentru fapta *b* o normă juridică anume, calificatoare, şi numai în condiţiile inexistenţei vreunuia, apoi găsindu-se o faptă asemănătoare, pentru care există o normă calificatoare, acea normă se aplică lui *b* prin analogie (dacă dreptul pozitiv nu o interzice). Adică: nu putem să aplicăm dreptul în cazul *b*, dar am putut în cazul *a*, iar prin schemă analogică îl aplicăm, totuşi.

Pe vremea când codul penal reglementase pirateria doar în sensul ei maritimo-fluvial, a apărut fapta, numită ulterior piraterie aeriană. Cum trebuia rezolvată ea? Judecătorul nu a spus "Legea nu prevede; se respinge", ci a observat că norma juridică, deşi necorespunzătoare, se referea la ceva similar, prin care a reuşit să dea o hotărâre. Aceasta a fost posibil prin confruntarea a două stări de fapt: una generală, cuprinsă în dispozitivul legii, alta concretă, necuprinsă, ceea ce poate însemna o trecere de la interpretarea la aplicarea dreptului. S-a arătat că şi în legiferare se utilizează analogia, anume când legiuitorul dispune aplicarea unei norme juridice ori aplicarea ei "corespunzătoare" la o altă stare de fapt, amintită în lege, dispunând ca regulile de detaliu stabilite pentru prima stare să-şi găsească aplicare şi în cealaltă, nereglementată în detaliu.

Aici nu e vreo confuzie cu ficţiunea juridică, deoarece în această situaţie presupunem ceva, deşi ştim că presupunerea nu e întemeiată, că nu corespunde realităţii (de pildă, poate enunţa că, într-un anumit caz, o condiţie trebuie considerată ca fiind îndeplinită, deşi ea nu este).

Generalizarea se referă fie la trecerea în concluzie de la puţin la mult, fie de la unii la toţi. Logic formal discuţia poate fi uşor blocată. Într-adevăr, propoziţiile sunt fie universale, fie particulare. Toţi S (nu) sunt P, fie Unii S (nu) sunt P; aşadar, indiferent dacă-s mulţi sau puţini, oricât de mulţi sau oricât de puţini, propoziţia se referă extensional tot la "unii S"; între "Mulţi delincvenţi sunt minori" şi "Foarte puţini delicvenţi sunt minori" logic formal nu-i nici o deosebire – ambele sunt propoziţii particulare. Pe de altă parte, legea raportului de alternare enunţă că din adevărul universalei se deduce adevărul particularei ei şi din falsitatea particularei se deduce falsitatea universalei ei, univoc, cu necesitate. Invers nu se poate decide. Adică: dacă e adevărat că "Toţi românii sunt europeni", atunci e adevărat că "Unii români sunt europeni", dar dacă e adevărat că "Unii români nutresc sentimente antiparaguayene" nu putem decide că e adevărat "Toţi românii nutresc sentimente antiparaguayene"; dacă e falsă propoziţia "Toţi infractorii sunt educabili" nu deducem că propoziţia "Unii infractori sunt educabili" ar fi falsă, în schimb din falsitatea propoziţiei "Unele obligaţii sunt interdicţii" se deduce falsitatea propoziţiei "Toate obligaţiile sunt interdicţii".

Practic lucrurile nu stau atât de simplu, iar în drept ele nu sunt de fel simple. Astfel, deşi propoziţiile "Unele dosare au fost distruse" şi "Puţine dosare au fost

Scanned with OKEN Scanner

distruse" şi "Multe dosare au fost distruse" sunt particulare şi au aceeaşi structură formală cantitativă, totuşi instituţiei păgubite nu e indiferentă masa dosarelor distruse. Cetăţeanul nu-i e indiferent dacă sunt mulţi sau puţini poliţişti, mulţi sau puţini delincvenţi, mulţi sau puţini corupţi, ascunşi sub forma logică "Unii". În acelaşi timp, deşi ştie că legea alterării logice îi interzice, omul de ştiinţă afirmă categoric din propoziţia "Aceste (unele) schelete de fiinţă primitivă seamănă cu scheletul omului", adevărată, că propoziţia "Omul provine din acea fiinţă primitivă" e adevărată. Astronomul, din unele observaţii şi calcule asupra unor porţiuni ale Universului, adevărate, deduce adevărul propoziţiei "Universul e infinit". Judecătorul, din cercetarea dovezilor privind cauza (care nu epuizează universul dovezilor), deduce ca adevărată propoziţia "Acesta a săvârşit fapta" etc. Această critică, aparentă, ne îndeamnă să răspundem întrebării: Ce şi Cum generalizăm? Uneori, constatând o însuşire la câţiva indivizi dintr-o clasă (1 247 români au furat din magazinele germane, în 1993), afirmăm că toţi indivizii din acea clasă au respectiva însuşire (Toţi românii sunt hoţi); spunem, imediat, că e o generalizare pripită, că din adevărul particularei nu deducem valid adevărul universalei ei. Alteori, constatând o însuşire la câţiva indivizi dintr-o clasă (14 835 scheletele de australopitec), afirmăm categoric că australopitecul e strămoşul omului, în linie evolutivă, ca pe o generalizare validă.

Condiţiile unei corecte generalizări, întru orientarea rezonabilă a evidenţei, sunt:

Condiţia a – eşantionul din care decurge să conţină note *esenţiale şi utile* concluziei generalizatoare intenţionate; esenţialitatea cade pe logicitate, utilul cade pe intenţie.

Evidenţa 2: Alexandru Macedon a murit otrăvit, Iulius Cezar a fost asasinat, Baiazid a fost decapitat, Nero – înjunghiat, Henric IV – asasinat, Ludovic XVI – ghilotinat, Napoleon – exilat, Mussolini – spânzurat, Stalin – sugrumat, Ceauşescu – împuşcat; clar, majoritatea tiranilor mor de moarte violentă.

Termenul de "majoritate" are un sens retoric, întrucât are ca termen de comparaţie "totalitatea", pe care nu am precizat-o. Acestor nume strălucite, de altfel, li se poate opune o listă de personalităţi politice care, deşi netirane, au pierit tot de moarte violentă, ca şi una de tirani care au murit de "moarte bună".

Condiţia b – eşantionul să cuprindă un număr suficient de elemente cognafective care să susţină concluzia:

Evidenţa 3: Este oare un rău să fii neînţeles de contemporanii tăi? Nici Pitagora, nici Socrate, nici Dante, nici Shakespeare, nici Beethoven, nici Hegel, nici Coopernic, nici Saint-Hilaire, nici Galilei, nici Eminescu, nici Bolyai, nici Wittgenstein, nici Odobleja nu au fost înţeleşi la vremea lor; deci, a fi geniu presupune a suporta aceeaşi povară.

Lista e evidentă, dar – de asemenea – îi putem opune altă listă, tot evidentă, prin care să arătăm că generalizarea nu e pripită, ci precară.

Condiţia c – criteriul de alegere a elementelor eşantionului să fie respectat, în ideea din intenţia retorică:

Scanned with OKEN Scanner

Evidenţa 4: Dacă în 1991 a stat 15 zile internat la Psihiatrie, în 1992 – 25 de zile, în 1993 – 35 de zile, în 1994 – 45 de zile, în 1995 – 55 de zile, oare nu e limpede că X este tot mai grav bolnav psihic?

Întrebarea retorică din final sugerează tocmai precaritatea pe care am considerat-o. Ea ar constitui o pregătire de întâmpinare a unor eventuale obiecţii. În cazul că ele nu există, sugestia e admisă, desigur, iar argumentarea poate continua.

În tehnica binecunoscută a *clasificării,* evidenţa afirmă una sau câteva caracteristici ale clasei, apoi susţinem că indivizii în discuţie aparţin clasei respective, pentru ca în concluzie să arătăm că acele caracteristici clasiale cad şi pe indivizii (entităţile) apartenenţei. Fie:

a) Minorii familiilor cu părinţi şomeri şi alcoolici au carenţe educaţionale, D.T. este minor dintr-o asemenea familie, deci el are carenţe educaţionale.
b) Copilul unic al familiei tinzând să devină un egoist, are ulterior dificultăţi de adaptare socială, or, copilul unic crescut de un singur părinte tinde să devină un egoist, încă ulterior el va avea dificultăţi de adaptare socială.

Remarcăm aici că evidenţa aparţine unei propoziţii adevărate, cu caracter general, iar propoziţia orientativă clasificator tinde să cuprindă o specie a evidenţei, care ar fi o noutate pentru public. Dacă sunt îndoieli în privinţa evidenţei sau în privinţa corectei clasificări, atunci publicul va fi suspicios asupra concluziei. Pentru utilizator important e ca în concluzie să nu spună mai mult decât permite evidenţa, căci altfel cade în nesiguranţă.

Desigur, în formularea evidenţei, dat fiind publicul de o anumită natură, poate chiar şi problema, trebuie să fim prudenţi şi să apelăm la prefixări retorice, de genul "În cele mai multe cazuri", "Adeseori", "Cu multă certitudine", prefixări reluate în concluzie, pentru a evita ca ea să depăşească evidenţa propusă.

Dacă prin clasificare aplicăm regula incluziunii, în *diviziune* aplicăm regula excluziunii sau a eliminării. Să presupunem că, după cercetarea alternativelor, socotim că – fiind evidentă insolvabilitatea debitorului la termenul stabilit – creditorul îl va da în judecată sau se va angaja să i se plătească sau va renegocia termenul. Cântărind fiecare alternativă, ajungem la concluzia că debitorul va renegocia termenul, eliminând celelalte variante. Prin urmare, se stabileşte evidenţa, apoi enumerăm alternativele, punând concluzia prin eliminare. Fireşte, fiecare alternativă are argumentul ei de evitare:

Evidenţa 5: Candidaţii pentru această comisie de privatizare sunt A, B, C, D. Deoarece trebuie să alegem unul dintre ei:
A nu corespunde, deoarece (argumentul) este prea liberal;
C nu corespunde, deoarece (argumentul) este prea conservator;
D nu corespunde, deoarece (argumentul) este prea extremist
deci, îl vom alege pe B.

Cine poate *obiecta*: "Dar criteriul diviziunii acesteia e unul politic. Noi avem nevoie în comisie de un om competent" (propunerea altui criteriu, desigur). Încât, admiţând aceeaşi evidenţă, schimbăm criteriul diviziunii şi rezultă:
A nu corespunde, deoarece este artist plastic;
B nu corespunde, deoarece a terminat facultatea anul în curs;

Scanned with OKEN Scanner

C nu corespunde, deoarece e greoi în decizii
deci, îl vom alege pe D.

Fiind dată alternativa, problema e a criteriului: "Întrucât aceştia sunt candidaţii, să stabilim criteriul după care decidem asupra unuia care să fie în comisia de privatizare: competenţa? moralitatea? abilitatea politică? vârsta? starea civilă? apartenenţa politică? Un complex de criterii, care?" Criteriile sunt constrângeri sau resimţiri de constrângeri: spre exemplu, "X şi-a ales prietenii după înălţimea corporală" e o autoconstrângere subiectivă; criteriile pot fi raţionale sau rezonabile sau motivaţionale.

Aceste câteva exemple arată că evidenţa are fie o explicaţie, fie o explicaţie justificată, fie o motivaţie; că alternativele *găsite* trebuie să se excludă reciproc, în spaţiul admisibilităţii lor; că avem nevoie de un criteriu (un ansamblu de criterii) omogen. În caz contrar diviziunea produce seducţii sau incitări, adică încălcarea exigenţelor ei e utilă acestor manevre.

Legătura cu concluzia retorică poate fi efectuată apelând la tehnica raportului de cauzalitate (sau de condiţionare) ori la succesiune:

Fie exemplele:

Evidenţa 6: Cu interzicerea oricăror măsuri de protecţie directă sau indirectă a producătorilor proprii, de către statul naţional, membru al Comunităţii Europene, se formează o piaţă unică europeană;

a) Formarea pieţei unice (europene) ruinează agricultura statelor membre, slab dotate tehnologic, lipsită de protecţie etatică proprie;

deci, Agricultura României integrate, slab dotată tehnologic, va cunoaşte un şomaj cronic.

b) Formarea pieţei unice (europene) permite o circulaţie liberă a produselor agricole, a forţei de muncă, o apropiere a preţurilor agricole;

deci, nivelul de bunăstare a cetăţenilor din România va creşte.

Evidenţa 7: Sponsorizările unor activităţi sportive de mare audienţă aduc sponsorilor venituri indirecte, prin sporirea vânzărilor produselor proprii;

Firma "Ana Electronic" îşi extinde aria sponsorizării în activităţi sportive de mare audienţă;

deci, rămânându-i constante celelalte cheltuieli, veniturile firmei "Ana Electronic" sporesc.

Evidenţa 8: În lunile februarie-aprilie 1995 numărul călătorilor cu trenul Intercity a crescut cu 250%;

Deoarece preţurile biletelor au rămas aceleaşi, iar salariile au crescut cu 17%;

înseamnă că populaţia care călătoreşte cu trenul Intercity dispune de mai mulţi bani.

Evidenţa 9: Studentul A.A., premiant anul trecut, anul acesta a rămas repetent;

Deoarece anul trecut a locuit cu părinţii săi, iar anul acesta a locuit singur, în alt cartier,

se poate presupune deci că tocmai această mutare ar fi subminat pregătirea lui universitară.

În (6) evidenţa cauzei conduce la efectul evident scontat (a) sau (b). Retoric, problema utilizatorului este alegerea între efecte pe acela care convine temei sale,

Scanned with OKEN Scanner

C nu corespunde, deoarece e greoi în decizii
deci, îl vom alege pe D.

Fiind dată alternativa, problema e a criteriului: "Întrucât aceştia sunt candidaţii, să stabilim criteriul după care decidem asupra unuia care să fie în comisia de privatizare: competenţa? moralitatea? abilitatea politică? vârsta? starea civilă? apartenenţa politică? Un complex de criterii, care?" Criteriile sunt constrângeri sau resimţiri de constrângeri: spre exemplu, "X şi-a ales prietenii după înălţimea corporală" e o autoconstrângere subiectivă; criteriile pot fi raţionale sau rezonabile sau motivaţionale.

Aceste câteva exemple arată că evidenţa are fie o explicaţie, fie o explicaţie justificată, fie o motivaţie; că alternativele *găsite* trebuie să se excludă reciproc, în spaţiul admisibilităţii lor; că avem nevoie de un criteriu (un ansamblu de criterii) omogen. În caz contrar diviziunea produce seducţii sau incitări, adică încălcarea exigenţelor ei e utilă acestor manevre.

Legătura cu concluzia retorică poate fi efectuată apelând la tehnica raportului de cauzalitate (sau de condiţionare) ori la succesiune:

Fie exemplele:

Evidenţa 6: Cu interzicerea oricăror măsuri de protecţie directă sau indirectă a producătorilor proprii, de către statul naţional, membru al Comunităţii Europene, se formează o piaţă unică europeană;

a) Formarea pieţei unice (europene) ruinează agricultura statelor membre, slab dotate tehnologic, lipsită de protecţie etatică proprie;

deci, Agricultura României integrate, slab dotată tehnologic, va cunoaşte un şomaj cronic.

b) Formarea pieţei unice (europene) permite o circulaţie liberă a produselor agricole, a forţei de muncă, o apropiere a preţurilor agricole;

deci, nivelul de bunăstare a cetăţenilor din România va creşte.

Evidenţa 7: Sponsorizările unor activităţi sportive de mare audienţă aduc sponsorilor venituri indirecte, prin sporirea vânzărilor produselor proprii;

Firma "Ana Electronic" îşi extinde aria sponsorizării în activităţi sportive de mare audienţă;

deci, rămânându-i constante celelalte cheltuieli, veniturile firmei "Ana Electronic" sporesc.

Evidenţa 8: În lunile februarie-aprilie 1995 numărul călătorilor cu trenul Intercity a crescut cu 250%;

Deoarece preţurile biletelor au rămas aceleaşi, iar salariile au crescut cu 17%;

înseamnă că populaţia care călătoreşte cu trenul Intercity dispune de mai mulţi bani.

Evidenţa 9: Studentul A.A., premiant anul trecut, anul acesta a rămas repetent;

Deoarece anul trecut a locuit cu părinţii săi, iar anul acesta a locuit singur, în alt cartier,

se poate presupune deci că tocmai această mutare ar fi subminat pregătirea lui universitară.

În (6) evidenţa cauzei conduce la efectul evident scontat (a) sau (b). Retoric, problema utilizatorului este alegerea între efecte pe acela care convine temei sale,

Scanned with OKEN Scanner

omiţându-le pe celelalte sau combătându-le. Fireşte, alegerea presupune analiza unui lanţ succesiv de efecte: (a) – (a'); (b) – (b') – (b'') – (b'''), nu doar cât am arătat noi. Dar şi în acest lanţ, tot efectele scontate convenabile vor fi reţinute.

În (7) procedura s-a desfăşurat de la repetitivitate la o repetitivitate empiric observată, pe când în (8) invers. Decelarea raportului de cauzalitate (necesar şi suficient) de cel de condiţionare (necesară sau suficientă), precum şi a acestora de o repetitivitate oarecare sau de câteva coincidenţe nu e de fel simplă şi, prin urmare, provoacă încurcături. E bine cunoscut exemplul:

Evidenţa 10: B a băut luni 200 gr. whisky şi 300 gr. apă şi s-a îmbătat;
B a băut marţi 200 gr. pălincă şi 300 gr. apă şi s-a îmbătat;
B a băut miercuri 200 gr. vodcă şi 300 gr. apă şi s-a îmbătat;
B a băut joi 200 gr. coniac şi 300 gr. apă şi s-a îmbătat;
B a băut vineri 200 gr. coniac şi 300 gr. apă şi s-a îmbătat;
B a băut sâmbătă 200 gr. sake şi 300 gr. apă şi s-a îmbătat;
Deoarece a băut în mod constant apă
B se îmbată din cauza (?) consumului de apă.

Ca şi 11. Evident, când antrenorul e bun, echipa lui câştigă.

Deoarece în ultimele cinci partide echipa lui a pierdut, deşi cu ea a câştigat campionatul,

Antrenorul e cauza înfrângerilor echipei.

Dacă orice repetitivitate ar ascunde o cauzalitate, atunci, deoarece ziua urmează nopţii, noaptea ar fi cauza zilei. În materie de comportament uman cauzalitatea ia forma teleologică sau motivaţională: "Am omorât-o din cauză că nu voia să divorţeze", "Am furat din cauză că mi-era foame", "Am semnat în alb din cauză că m-a obligat şeful", "Vom provoca noi acte teroriste din cauză că sistemul vostru politico-juridic e nedrept" etc. Această formă permite argumentarea sub semnul valorilor şi normelor, neconstrângătoare: o speţă se mai numeşte, în limbajul juridic, *cauză*, în care cineva e pus, cu fapta lui cu tot, procurorul îl acuză, avocatul îl apără; cauza furtului unei pâini e, pentru făptaş, foamea, pentru păgubit, golănia individului şi lipsa unei legislaţii exigente, pentru Victor Hugo caracterul funciar nedrept al sistemului juridic existent şi inechitatea socială, pentru procuror, unitatea laturii obiective cu cea subiectivă. Cauza accidentului rutier cutare este viteza excesivă cu care conducea şoferul, este starea deplorabilă a şoselei pentru conducătorul auto care, astfel, se scuză la acuza ce i se aduce. Prin "viteza excesivă" se înţelege depăşirea vitezei legale, dar şi inadecvarea vitezei, în limitele legalităţii, astfel încât să fie evitat orice accident de către conducătorul auto. Să ne amintim că termenul grecesc *aitia* înseamnă "ceea ce produce, imputare, acuzaţie, culpabilitate", termenul latin *causa* înseamnă "ceea ce produce (obiectiv), pledoarie, proces judiciar", art. 966 c. civ. stipulează "Obligaţia fără cauză sau fundată pe o cauză falsă sau nelicită nu poate avea nici un efect".

Aristotel ne-a lăsat teoria celor patru cauze: materială, formală, eficientă şi finală; el scrie "Dacă lucrurile artificiale sunt produse în vederea a ceva, este evident că aşa sunt şi lucrurile în natură". Cu alte cuvinte:

Evidenţa 11: lucrurile artificiale sunt produse în vederea a ceva;

Deoarece lucrurile din natură sunt produse, urmează că ele sunt produse în

Scanned with OKEN Scanner

vederea a ceva.

Filosoful grec se joacă, aici, cu înţelesurile verbului "a produce"; în lumea umană, în lumea faptelor, a relaţiilor interumane există cauzalitate dar, spre deosebire de ceea ce se petrece în lumea naturală, în ea vom găsi mereu implicată sau cel puţin proiectată ideea de responsabilitate, care evocă intenţia, scopul, motivaţia. Ştiinţa dreptului explică de ce şi cum există norma, obligaţia, însă pe juristul practician nu această cauză îl interesează primordial. După cum grăieşte codul civil:

- *cauza falsă*: când subiectul are o reprezentare falsă asupra realităţii; se argumentează că a avut-o sau că nu a avut-o, în total sau în parte;
- *cauza simulată*: când în înscrisul ce cuprinde operaţiunea juridică se arată altă cauză decât cea autentică; se argumentează pro sau contra.
- *cauza ilicită*: când rezultatul către care tinde subiectul să-l obţină reprezintă asumarea unui scop considerat contrar ordinii publice; se argumentează, de pildă, că X a oferit cuiva avantaje într-o afacere dacă aceea semnează în fals.
- *cauza absentă*: când rezultatul urmărit nu poate fi realizat datorită unor factori independenţi de subiect; de pildă, în contractele reale cauza este absentă când prestaţiunea ce putea fi scopul obligaţiei de restituire nu s-a efectuat pentru că nu exista.

În drept ne interesează cauza finală (scopul urmărit), primordial, căci subiectul îşi asumă să acţioneze într-un fel sau altul mânat de o intenţie, vizând să realizeze un scop; el se angajează cu disponibilităţile lui intelectuale, afective, cu structura sa de personalitate. Interesul ne e satisfăcut argumentativ, întrucât nu ne oprim la stabilirea doar a scopului imediat, ci şi al celui mediat; într-adevăr, scopul imediat e cuprins, principial, în cuprinsul formal al unui înscris, de pildă, rezultă din înscrisul care consemnează operaţiuni juridice. Astfel, în contractele cu titlu gratuit cauza finală imediată constă în a face cuiva o liberalitate (d.e., o donaţie). Se poate arăta că, într-un caz determinat, cauza e absentă, în sensul că donatorul avea credinţă că persoana beneficiară de liberalitate era X, fără ca aceea să fi fost X. Aici evidenţa a condus la o eroare. Scopul mediat nu transpare în formele juridice, deşi el îi guvernează pe subiecţi. Noi putem argumenta, cu o anume trăinicie, într-un sens sau altul, luând în seamă fapte vecine şi conexe, a căror evidenţă e penetrată de reprezentările noastre subiective, de asemenea.

În concluzie, evidenţa este o componentă de primă mărime în argumentarea retorică juridico-politică, cu accepţiunea de instrument în calificare, în încadrarea unei operaţii juridice într-o categorie sau alta, ceea ce face ca, desigur, consecinţele juridico-politice să fie diferite.

Fie propoziţia "Afacerea noastră aduce beneficii părţilor implicate", adevărată sau falsă, conform principiului bivalenţei. O persoană care pretinde că această propoziţie e adevărată va căuta să şi dovedească, invocând alte propoziţii din care să o derive corect logic. Astfel:

1. Deoarece orice investiţie în domeniul x aduce beneficii părţilor implicate,
2. iar afacerea noastră este o investiţie în domeniul x,

Scanned with OKEN Scanner

A. urmează că afacerea noastră aduce beneficii părţilor implicate.
3. Dacă partenerii unei afaceri sunt competenţi şi serioşi, atunci ea aduce beneficii părţilor implicate,
4. iar partenerii afacerii noastre competenţi şi serioşi,
A. urmează că afacerea noastră aduce beneficii părţilor implicate.

Să presupunem că o persoană X invită altă persoană, Z, să traverseze un râu pe podul a; X va începe prin a arăta lui Z că acel pod se sprijină pe pilonii (P1), (P2), că (P1) susţine structura metalică (M1) şi, respectiv, (M2), peste care trece şoseaua (T). Z nu are încredere în şoseaua prezentată, fie din pricina argumentelor privind soliditatea fiecărei structuri metalice, fie a tuturor structurilor metalice, fie a unui pilon, fie a tuturor pilonilor. Privind podul ca un proces construit, (P1-M1-TA (tronsonul A al şoselei T)) constituie celulă argumentativă, în limbajul retoricii, în care podul este discursul. Acestei celule X îi poate adăuga (P2-M2-TB), (P3-M3-TC) etc., după cum va socoti că Z va da curs invitaţiei sale. Z ar putea asuma invitaţia lui X, dar la fel s-ar putea să se îndoiască de o celulă argumentativă sau de o componentă opinabilă a ei. Problema lui X, dacă Z e publicul retoric, este că invitaţia e urmată sau nu *după* ex-punerea întregului ("pod"). Vom arăta simplist:

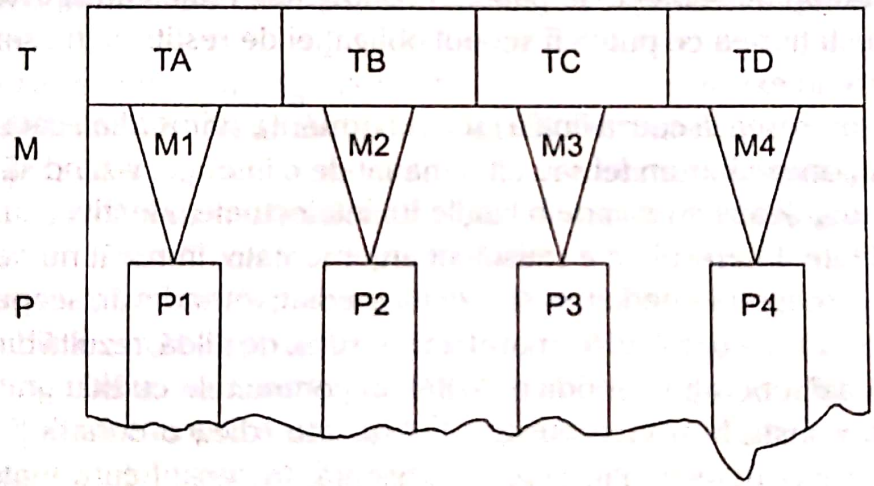

Pentru ca Z să-l însoţească (să-şi asume), X poate socoti suficiente podului (discursului retoric) său doar celulele argumentative (P1-M1-TA) şi (P2-M2-TB), dar este gata şi pentru (P3-M3-TC), (P4-M4-TD) etc. În orice eventualitate, e necesar ca X să fie apt cu mai multe celule argumentative, ca invitaţia lui să aibă succes.

Din desenul de mai sus rezultă că la fiecare P, publicul Z e susceptibil să formuleze întrebări referitoare la consistenţa acestuia, adică să ceară lămuriri cu privire la întregimea lui întemeietoare: "De unde ştii că *orice* investiţie în domeniul cutare aduce beneficii părţilor implicate?", "Pe ce bază afirmi că seriozitatea şi competenţa partenerilor unei afaceri aduce beneficii părţilor implicate?" De asemenea, Z şi-ar exprima îndoiala că orice investiţie în domeniul indicat aduce beneficii părţilor implicate sau să obiecteze că seriozitatea şi competenţa partenerilor unei afaceri constituie condiţia suficientă pentru rezultate profitabile. În aceste cazuri, X (este pregătit să ofere sau oferă fără să mai aştepte solicitarea publicului) prezintă celule argumentative la CA (F1-R1-P1) – (F2-R2-P2) – (F3-R3-P1), (B1-S1-P2) – (B2-S2-P2) etc. M1 sau M2 sau M3 sunt şi ele susceptibile de întâmpinări, în anumite cazuri. De pildă, în (1) – (2) – (A), (2) stabileşte o relaţie

Scanned with OKEN Scanner

univocă de la general la singular, incontestabilă, dar (4) poate stârni întrebări, obiecţii, căci este o propoziţie evaluativă opinabilă (e subînţeleasă convingerea lui X despre parteneri). Prin urmare, M2 (sau/şi M3) e sprijinit de celule argumentative, avansate de X, fără să mai aştepte replici, reacţii, deoarece expune retoric: (E1-G1-M2) – (E2-G2-M2)..., (H1-K1-M3) – (H2-K2-M3).. suficienţa numărului de celule argumentative are caracter psihologic, adică depinde nu numai de amplitudinea cognitivă, purtată de idei, ci şi de starea sufletească a publicului concret.

Desigur, utilizatorul X dispune celulele argumentative, într-o structură entimematică oarecare, la Tx după ordinea pe care o stabileşte funcţia de permeabilitate iniţială a publicului, determinată şi ea de poziţia lui opinabilă; notând publicul cu Z, consideraţia cu i, părerea nedecisă cu a, convingerea cu litera c, poziţia lui opinabilă, în raport cu utilizatorul poate fi:

I. $T^z ix$, $T^z ax$ care poate determina o permeabilitate cognafectivă directă;

II. $T^z cs$, $T^z is$, $T^z as$ unde s este obiectul opinabil alternativ la x, care determină o permeabilitate cognafectivă indirectă;

III. $T^z cx$, $T^z ix$, $T^z ax$, $T^z o$ care determină o permeabilitate inversă;

Să ne imaginăm că X ştie că Z are convingerea că afacerea noastră nu aduce beneficii implicate ($T^z cx$). Fireşte că el va proceda la altfel de argumente faţă de cazul că Z ar avea părerea nedecisă că afacerea noastră prezintă riscuri majore ($T^z as$). Cu cât coboară în modalităţi opinabile de la convingere spre părere nedecisă, cu atât reţinerile afective la orice public sunt mai puternice, datorită legăturilor mai puternice cu prejudecăţile şi emoţiile; în consecinţă, coloratura afectivă a limbajului argumentativ e superioară în $T^z ax$ faţă de oricare poziţie opinabilă a lui Z.

Pe de altă parte, P1-P2-P3-P4 există în această ordine indirect datorită tezei utilizatorului, Tx, ori direct, datorită ideii generale prezentă în fiecare P. În exemplul de mai înainte, fiecare P era autonom unul faţă de celălalt, unitatea lor conferind-o concluzia, mereu aceeaşi. Această autonomie dispare dacă dispunem celulele argumentative în trepte, pentru o scară ce duce la teză; de pildă, "Vom avea tensiuni sociale":

1. Raportul ministrului Y arată creşterea constantă a criminalităţii în România ultimilor patru ani; or, creşterea criminalităţii afectează securitatea cetăţeanului; deci, raportul ministrului Y evidenţiază că securitatea cetăţeanului e afectată.
2. Raportul ministrului Y cu privire la creşterea constantă a criminalităţii indică o criză de autoritate a guvernului; or, un guvern în criză de autoritate îşi depune mandatul; deci raportul ministrului Y relevă o necesară schimbare de guvern.
3. Raportul ministrului Y cu privire la creşterea constantă a criminalităţii dezvăluie o constantă sporire a instabilităţii sociale; or, în astfel de situaţii se ivesc tensiuni sociale; deci, vom avea tensiuni sociale.

Aceasta spune X pornind de la aportul ministrului Y; tot de la raport, însă, pleacă şi Z, care derivă alte concluzii-teze:

Scanned with OKEN Scanner

1'. Raportul ministrului Y arată creşterea constantă a criminalităţii în România ultimilor patru ani; or, de patru ani România a instaurat un regim democratic occidental; deci, în regimul democratic occidental criminalitatea creşte constant.
2'. Regimul democratic occidental afirmă drepturile şi libertăţile persoanei; or, criminalitatea creşte constant în regimul democratic occidental; deci creşterea criminalităţii în chip constant afirmă drepturile şi libertăţile persoanei.
3'. Satisfacerea democratică a drepturilor şi libertăţilor persoanei e garanţia evitării tensiunilor sociale; or, România satisface democratic aceste drepturi şi libertăţi; deci tensiunile sociale vor fi evitate.

Se vede că argumentul îndeplineşte în structura discursului un rol logic: asigură derivarea concluziei. Dacă derivarea e corect logic efectuată, sub acest aspect el nu poate fi contestat, dar nimic nu ne obligă să ne asumăm concluzia. Cu atât mai mult când adevărul lui e discutabil. Tocmai pentru această asumare utilizatorul asociază tehnici retorice. Despre tehnicile retorice vom vorbi în capitolele următoare.

4.3.4. SIMETRIZAREA ARGUMENTULUI

O relaţie este numită simetrică atunci când ea poate fi afirmată între a şi b, ca şi între b şi a; deci intervertirea ordinii nu ar afecta afirmarea relaţiei, iar relatele se confirmă mutual: nordul şi sudul sunt simetrice[1], argumentul "Salariul lunar al unui profesor universitar din România anului 1995 este un geamantan marca «Redo»" se bizuie pe o simetrie, deoarece valoarea exprimată în bani a muncii unui profesor universitar român pe o lună (1995) e egală cu aceea a unui geamantan marca «Redo»; am putea spune şi "Un geamantan marca «Redo» este salariul unui profesor universitar român pe o lună în 1995" (fireşte, simetria nu e tot una cu identitatea; dacă Ion e frate cu Vasile şi Vasile e frate cu Ion, nu înseamnă că Ion e identic cu Vasile; identitatea e o relaţie simetrică şi reflexivă).

Argumentul "Salariul lunar al unui profesor universitar din România anului 1995 este 40 kg carne de calitate x"; b) "40 kg carne de calitate x e un geamantan marca «Redo»". Se observă intervenţia intenţionalităţii în structura logic-formală a invocării simetriei.

Egalitatea juridică[2] este o relaţie simetrică; astfel, dacă în faţa legii A este egal juridic cu B, atunci este valid că B este egal juridic cu A; într-un contract juridic de vânzare-cumpărare părţile sunt în relaţie de egalitate juridică, aşa cum sunt părţile unui contract civil de căsătorie: soţul este egal juridic cu soţia, soţia e egală juridic cu soţul. Păstrând sensul, intervertirea din structura internă a unui argument de relaţie poate duce la constatări retorice utile: din "Dictatura se corelează cu paternalismul politic" obţinem simetricitatea "Paternalismul politic se corelează cu dictatura". De simetrie se bucură argumentele trase din analogia legii şi cele de drept.

De vreme ce discursul retoric are, prin componentele şi structurile sale, capacitatea de a penetra afectiv[3], el transparte şi ca operă de artă; aşa cum s-a

Scanned with OKEN Scanner

arătat, pe drept cuvânt, trebuie să săvârşească şi o educaţie a gustului pentru adevăr, aşa cum arta muzicală trebuie să săvârşească o educaţie a gustului estetic pentru frumos[4]. Printr-o modificare particulară a semnelor lingvistice – lexicală, gramaticală, fonologică-rezultă o modificare a expresivităţii în sensul intensificării ei şi atunci comportamentul argumentului în acţiunea cognafectivă e mai bogat în implicaţii. Tehnica realizării acestei particularităţi poate fi consecinţa directă a simetriei stilistice; procedurile modificatorii, empirice sau sistematice, aduc sporul dorit de atenţie din partea publicului, îl sensibilizează, îl solicită să recepţioneze idei abstracte, să disocieze echivocurile, îl orientează să reflecteze într-o direcţie[5].

O simetrie *anadiplozică* are ca axă valoarea lexicală şi topica invariantă a termenilor repetaţi. Din punct de vedere logico-formal se săvârşeşte o inversiune, dar o inversiune frumoasă întru adevăr. Sesizăm cu uşurinţă diferenţa: "Unitatea spiritului este o realitate care rezultă din activitatea sa în năzuinţa spre adevăr", asimetrică şi "Năzuinţele după valori constituie existenţa umană în căutare de lucruri tot mai perfecte", simetrică ("Existenţa umană în căutare de lucruri tot mai perfecte constituie năzuinţele ei către valori").

O simetrie *epanodică* are aceeaşi axă ca şi anadiplozica, numai că se realizează prin repetarea detaliată a unei enumerări. Astfel, V. Pavelcu revine asupra ideii de înaintare în grad de eficienţă psihologică a profesionalităţii, mai degrabă decât de competenţă; cu cât birocraţia e mai hipertrofiată, cu atât eficienţa ei psihologică e mai scăzută, cu atât ea e mai hipertrofiată. Între civilizaţia tehnologică şi criminalitate corelaţia e nemijlocită: una o marchează esenţial pe cealaltă; sporul de civilizaţie e, primordial, spor de criminalitate, sporul de criminalitate e spor de civilizaţie, fiecare e preţul celeilalte, criminalul e beneficiar şi producător de civilizaţie tehnologică.

De asemeni, simetria epoforică, uzitată în combaterea argumentelor conformative, nu atât sub aspectul materiei lor, cât – eventual – şi al veriformităţii lor, restricţiilor decurgătoare din unilateralitate.

Astfel, "în privinţa consimţământului – în cazul nulităţii recunoaşterii de filiaţie – *n. n.* – se va ţine seama de faptul că la recunoaştere el e valabil chiar dacă emană de la o persoană fără capacitate, dar cu discernământ, iar în privinţa viciilor de consimţământ se va lua în considerare faptul că recunoaşterea făcută din eroare va putea fi înlăturată de către autoarea recunoaşterii prin acţiunea în contestare de maternitate anume prevăzută de art. 49 c. fam. pentru ipoteza recunoaşterii «care nu corespunde adevărului» şi nu prin acţiunea în anularea recunoaşterii"[7].

În consecinţă, dispunerea simetrică a argumentelor nu este pur şi simplu o chestie formală sau una de plăcere estetică, în pofida faptului că această realitate trece prin opţiunile personale ale utilizatorilor; ea relevă ceva nou, sub aspect psiho-logic, o surpriză. Respingerea simetriei presupune: a) a arăta că dispunerea simetrică este eronată şi, deci, corecte ar fi asimetria sau incluziunea; b) a arăta că expresiile generează echivocuri şi nesimilitudini; c) a arăta că faptul că însăşi situaţia, evenimentul la care se referă argumentele nu intră în relaţii simetrice şi, prin urmare, e intervertit majorul cu minorul, evidenţa cu ambiguitatea, rigoarea cu aproximaţia. Dezacordul în privinţa simetriei nu lămureşte natura relaţiei, dar ne impune o altă alegere: asimetria sau incluziunea.

Scanned with OKEN Scanner

Dispunerea argumentelor ne obligă la analiza construcţiei de întemeiere a întregului discurs retoric. Există, în această privinţă, două căi psiho-logice: una descendentă – de la argumentul principal spre celelalte argumente, fiecare susţinând anteriorul, aşa cum procedează Th. Ionescu sau V. Maurit[7]. A doua cale e argumentarea ascendentă – expunerea diferitelor argumente, de ordin istoric şi logic, aparent fără legătură între ele, apoi, ca în tactica "obuzului fixator". Simetria e mai mult decât logică, ea atacă însăşi raporturile dintre subiecţi[8].

Note bibliografice:

1. A. Zeneanu, RSVA, 1/1941, p. 14
2. J. Rawls, *A Theory of Justice*, Harvard Univ., 1971, p. 504 şi urm.
3. cf. E. Buyssens, *La communication et l'articulation linguistique*, PUB, Bruxelles, 1970, p. 3-5.
4. V. Iancu, *Structura conştiinţei estetice*, ETHOS, 3-4/1945.
5. Într-o substanţială expunere, St. Bârsănescu, *Suflet de student*, ETHOS, 1/1944. Poate una dintre cele mai profunde persuasiuni în privinţa rostului pe lume a studentului.
6. M. Banciu, *Dreptul familiei*, Cluj-Napoca, 1955, p. 162. Autoarea este o subtilă utilizatoare a simetriei argumentative. Asimetria e sesizată prin observaţia "Acţiunea în tăgăduirea paternităţii se introduce *împotriva* copilului a cărui paternitate se tăgăduieşte, fiind menită să lipsească copilul respectiv de beneficiul prezumţiei legale de paternitate."
7. ASUY, XV; RSVA, 1/XVI.
8. Asupra aspectelor descendenţei, a se vedea implicaţiile lui M. Miclea, *Psihologie cognitivă*, Bucureşti, 1994, p. 133-136.

4.3.5. SOLUȚIONAREA PROBLEMEI ARGUMENTATIVE

Problema argumentativă se soluţionează dialogal sau retoric, adică prin dispută diaporematică şi peirastică, directă, cu partenerul sau în chip continuu, printr-o ex-punere intenţională, unui public luat ca partener[1]. Această problemă se pune expres sau implicit sub forma unei întrebări – spun clasicii – după exordiu. Modernii sunt mai concesivi şi fie o subînţeleg prin titlu, care pare să sugereze opţiunea utilizatorului, fie prin distribuirea ei într-o "tablă de materii", în cazul unei lucrări scrise. Să menţionăm că în vremuri anterioare, aceste "table de materii" nu existau; raţiunea lor ar fi deci un şir de indicii ca linie pe care ar urma-o autorul în susţinerea tezei sale fundamentale.

Răspunsul la întrebare, firește, e adecvat sau nu întrebării. O neadecvare e semn al slăbiciunii de logicitate, de luat în seamă aici. Adecvarea înseamnă şi potrivirea naturii răspunsului – ca soluţie – la natura întrebării; apoi acest răspuns trebuie dovedit, prin urmare el e potenţial probabil, fie luat ca apt de a fi consensualizat, fie să se constituie ca derivat din propoziţii probabile, în accepţiune de măsură între adevăr şi fals.

În cazul problemelor juridico-politice sunt posibile răspunsuri univoce sau alternative;[2] faptul că dau un răspuns reprezintă o soluţionare propusă, nu

Scanned with OKEN Scanner

soluţionarea dovedită; dovada trebuie făcută "cine a văzut anunţul acestei vânzări?", adică "Există un X care a văzut anunţul aceste vânzări", cu răspunsul "X este Adrian (sau Ion sau Bogdan)", răspuns probabil, adică dovedibil; dovedit, el ("Bogdan a văzut acest anunţ") e soluţie confirmată.

"Cum tratăm juridic un caz de hărţuire sexuală?" e o problemă juridică sau nu? Răspunsuri-soluţii: a) Nu este; b) Este o problemă juridică. "De câte ori ai trecut ilegal graniţa în ultima lună?" Răspunsuri-soluţie a) o dată; b) de două ori; c) de mai multe ori. Soluţiile au fost date, acum urmează ca ele să fie argumentate ca veriformităţi asumate, asociate cu confirmarea. Fiecare răspuns-soluţie constituie teza celui ce o propune, indiferent dacă soluţia e unică, de alternativă strictă sau de liberă alegere. În drept, de pildă, simpla rostire a răspunsului nu conferă acestuia autoritate de asumare.

Corect ar fi ca răspunsul să nu fie propus fără ca propunătorul să se afle în posesia argumentelor care să-l întemeieze psiho-logic. Deschidem o carte şi citim titlul unui capitol: "Alegerea persoanei adecvate"[3]. Pus în formă enunţiativă, titlul se numeşte temă, dar el este deghizarea unei probleme argumentative: "Cum alegem o persoană adecvată?"; o persoană adecvată poate fi aleasă în mai multe feluri, din care autorul a optat pentru unul, pe care îl expune şi îl susţine. Sub aspectul expunerii, el tratează un subiect – subiectul expunerii; sub aspectul susţinerii desfăşoară un discurs retoric persuasiv, căci alt autor ar avea alt punct de vedere cu privire la felul în care alegem o persoană adecvată etc.

După un exordiu de şapte rânduri, numit "Privire de ansamblu asupra acestui capitol" (să ne amintim că şi "Cuvânt înainte" e exordiu, dar la întreaga lucrare), în cea mai bună tradiţie retorică, autorul cărţii pe care am deschis-o anunţă subproblemele problemei pusă tematic în titlu, după care le contopeşte cum se procedează azi în mai toate discursurile retorice, descrierea, confirmarea afirmând şi apoi susţinându-şi afirmaţia, pentru fiecare subproblemă; defineşte, clasifică, divide, inferează deductiv, ilustrează etc. După 21 de pagini decriptiv-confirmative, încheie cu o peroraţie de 23 de rânduri.

Să deschidem o altă carte şi să analizăm eseul "Democraţie şi elite"[4]. Titlul, enunţiativ, acoperă problema "Care e raportul dintre democraţie şi elite?" Ar fi multe răspunsuri din care autorul a ales unul, pe care – spre deosebire de cazul de mai sus – îl indică abia în peroraţia de 5 rânduri, sub formă de concluzie sintetică. Eseul debutează, respectând regulile quintiliene, cu exordiul indirect, de două paragrafe. Urmează o enunţare a firului pe care îl va urma, în loc de naraţie – descriere, şi apoi argumentarea că imperativul selecţiei e compatibil cu organizarea democratică. Argumentarea se desfăşoară ascendent, autorul apelând la tehnici de valorificare a evidenţelor, la inferenţe inductive şi deductive, la analogii şi ilustrări convenabile tezei sale. În ambele cazuri nimeni nu le-a adresat autorilor cererii de răspuns la probleme, nu le-a adresat problemele, nu le-a cerut soluţionări de un fel sau de altul. Asta e ca şi la tribuna parlamentară: pe deputatul X nimeni nu l-a chemat acolo, nu i-a adresat problema pe care o rosteşte, nici nu i-a cerut vreo soluţie; ca şi la un miting electoral: pe candidat nimeni nu l-a chemat acolo, nu i-a problematizat dispoziţia sa de a se sacrifica pe altarul patriei în materia cutare sau cutare; ca şi editorialul gazetei Y: publicul cititor nu i-a propus redactorului-

Scanned with OKEN Scanner

şef, "într-o unanimitate sau, măcar, majoritate fermă", enunţarea şi soluţionarea problemei, pe care el a ales-o pe ziua respectivă. În instanţă, da, problema îi este dată avocatului, judecătorului, procurorului, expertului, martorului etc.

În discursul retoric utilizatorul formulează, de obicei, în forul intim problemele, caută răspunsurile rezolvitoare, adună material argumentativ (argumentele), îl ordonează, îl selectează în vederea penetrării psiho-logice a publicului. Constituie ea argumente propoziţiile organizate inferenţial care conduc explicativ-justificativ, performant la răspunsul propus[5]. Argumentele *nu curg din condei, nu se ivesc pe parcursul argumentarii, ci provin din mintea care deja le-a ticluit, le-a potrivit, în ordinea de care ia cunoştinţă publicul.*

În schema organizatorică fiecare argument participă la sistemul inferenţial argumentativ al discursului, direct ori indirect; dacă nu participă e surplus, e exces, e un balast[6]. Totodată, e indiscutabil că argumentele care susţin o teză, prin aceasta, resping (refuză) altă teză, dar bogăţia lor semantică, ambiguitatea, generalitatea fac posibilă utilizarea lor într-o contraargumentare. Faptul că resping altă teză nu înseamnă că nu pot sta cu argumentele acelei alte teze în relaţii de contradicţie, de contrarietate, de alternare etc[7].

4.3.5.1. OBȚINEREA ARGUMENTULUI

Indiferent dacă e vorba de discursul juridic sau politic sau oricare altul, utilizatorul obţine argumente cu ajutorul unor tehnici specifice. Particularitatea acestor tehnici constă în aceea că se găsesc sub controlul subiectului concret angajat cognafectiv să apere sau să respingă într-o problemă pentru a cărui soluţionare are vederi proprii sau pretins proprii[8]. Se observă cu uşurinţă că participanţii la procesul judiciar propun argumentele lor, extrase din dosarul cauzei şi din normele în vigoare care, fiecare, ar conduce – pare-se – la tezele avansate în mod incontestabil; la o mai atentă observare se constată totuşi că unele sunt slabe, altele mai slabe, altele tari, ba chiar foarte tari, în materie de întemeiere. Însă, ce înseamnă argumente slabe sau tari?

Întemeiez deductiv afirmaţia "Socrate e muritor" pe "Toţi oamenii sunt muritori şi Socrate e om" sau pe "Orice fiinţă raţională e muritoare şi Socrate e fiinţă raţională" sau pe "Fiecare grec e muritor şi Socrate este grec". Premisele fiind: adevărate şi prime sau derivate din acestea". Nu se pune problema argumentelor tari sau slabe, căci aceste calificative se referă la disponibilităţile de consens la stări psiho-logice implicate în deducţie.

Totodată, efortul argumentativ ar fi steril dacă alegerea n-ar decupa tocmai acele susţineri potrivite cu publicul şi cauza, dar să şi corespundă exigenţelor procedurale. Pentru legiuitor tehnicile sunt utile întrucât argumentele nu trebuie să apară ca expresii juridice ale programului său politic, ci răspunzând aşteptărilor destinatarilor.

Un argument bun retoric este cel care se integrează în sistemul confirmării/respingerii: teza sa se conexează cu părţile întregului. Premisele sunt opţionale, concluzia derivă cu necesitate logic-formală; dacă admitem opţiunea autorului că "Lumea islamică se defineşte în afara oricărei idei naţionale în sensul modern al cuvântului", atunci deoarece "Iranienii fac parte din lumea islamică" rezultă

Scanned with OKEN Scanner

logic – formal "Iranienii nu au idei naţionale în sensul modern al cuvântului"[9]; concluzia, logică, e asociată derivativ premisei acordate psihologic şi, deci, argumentul e psiho-logic. Autorul ne-ar putea spune că o astfel de definire a lumii islamice este opinia majorităţii savanţilor, se bizuie pe consensul lor, aşadar e probabilă la acest nivel sau că este o evidenţă în care verbul "se defineşte" are accepţiunea de "se caracterizează esenţial şi prin", dar publicul nu e obligat nici într-un caz, nici în celălalt să-şi dea acordul la ea; dacă îl dă, concluzia i se impune.

Decurge că, dacă necesitatea raportării la teză e naturală, raportul de "antrenează că" ţine de subiectualitate, căci şi alte argumente pot fi antrenate de aceeaşi teză[10]. În consecinţă, bun retoric e unitatea a două aspecte: aspectul psihologic al lui "antrenează că" specifică bunul retoric – prin referinţă la subiectul care declară, la destinatarul-public şi la conţinutul argumentului. Astfel:

1) "X loveşte primul, pentru că nu mai poate suporta şi cine nu mai poate suporta loveşte primul"
2) "X pleacă primul pentru că nu mai poate suporta şi cine nu mai poate suporta pleacă primul"

Concluzia "X loveşte primul" derivă din două premise probabile; temeiul "cine nu mai poate suporta loveşte primul" e o zicere, un "on dit" caracteristic unui anumit mediu, unei anumite mentalităţi, un principiu de acţiune valabil "de multe ori, dar nu totdeauna". În favoarea lui se poate invoca "evidenţa experienţei de viaţă", "învăţătura maestrului", "tactica militară" etc. Propoziţia "X nu mai poate suporta" la rându-i s-ar sprijini pe "x e un impulsiv şi cine e impulsiv nu mai poate suporta". Argumentăm pe "X loveşte primul" cu argumente la argumente, după cum sunt sau nu acceptate, pe rând (sau presupunem noi că nu sunt acceptate). Concluzia "X pleacă primul", opusa, e în conexiune de antrenare cu alte premise, puse de alt subiect.

Valoarea cognafectivă a argumentelor juridice o dau evidenţa probelor şi justa interpretare a normelor[11]; "Cercetând motivarea (adică explicaţia-justificare – *n. n.*) cuprinsă în hotărâre, instanţa superioară de control juridic va putea verifica modul cum a ajuns instanţa inferioară să aprecieze (o apreciere – Acest apus de soare mi se pare foarte frumos – nu e verificabilă, dar tehnica, metoda prin care s-a ajuns la ea e veri-ficabilă, spune autorul – *n. n.*) într-un fel sau altul (d. e. Acest apus de soare mi se pare apăsător) mărturiile depuse (o mărturie e subiectul aprecierii judiciare aşa cum apusul de soare e obiectul aprecierii estetice sau psihologice – *n. n.*), cum a ajuns ea să-şi formeze intima convingere[12] (de asemenea, o convingere – Eu, judecătorul A, sunt convins că această faptă are aceste efecte juridice – nu e verificabilă, vrea să spună autorul, dar tehnica, procedeul, metoda cu care a ajuns la ea este verificabilă – *n. n.*)." Obţinem adeziunea cu acel argument care arată că, din ansamblul probelor, proba este utilă, concludentă şi oportună[13]; că, la textul legii, interpretarea e justă, concludentă şi actuală. În ambele cazuri, concludenţa e ţinută de claritatea şi rigoare termenilor argumentului, iar claritatea şi rigoarea e dată de definiţie.

Prin *tehnica definirii* obţinem argumentul definiţiei. Încât, din perspectiva confirmării retorice funcţia definirii e una tehnică, ea constând în a indica publicului criterii de identificare şi de delimitare a unei clase de entităţi – lucruri, evenimente,

Scanned with OKEN Scanner

fapte etc. În scopul găsirii argumentelor probatorii *tehnica de definire* dezvăluie semnificaţia purtată de mijloacele de probă. Adecvarea acestor mijloace la sistemul argumentativ al discursului retoric concret se face, adeseori, prin definirea ostensivă. Întrebarea retorică, însoţită de gestul care arată obiectul "Putem, oare, numi acest lucru cuţit?", concentrează atenţia asupra relaţiei dintre nume şi lucrul la care se referă el. Funcţia definirilor ostensive de a indica un ceva la care se aplică termenul sau cuvântul definit furnizează un exemplu de utilizare specială a lor într-o circumstanţă dată: "Iată această bucată de tablă, numită cuţit de domnul expert". Despre definirea ostentativă s-a scris mult şi interesant"[14]; ar fi de adăugat o idee "Priviţi agricultura română şi aveţi definiţia stării ei actuale", ne declară un parlamentar; este nu un apel la o percepţie anterioară în condiţiile absenţei obiectului, ci o trimitere la un obiect generic, prin intermediul unei reprezentări asociate lui.

Gândirea juridică are limbajul ei, ai cărui termeni, corect definiţi, asigură rigoarea elaborării, cunoaşterii şi aplicării actelor normative.[15] Tehnica definirii se referă la a) indicarea unei caracteristici proprii unui obiect (fapt juridic, raport juridic, valoare juridică etc); b) dezvăluirea semnificaţiei (sensului) unui termen, Logica dreptului subiectiv reţine o condiţie esenţială pentru definire; ea trebuie să respecte reguli de legalitate. Fenomenul hărţuirii sexuale poate fi definit (şi) ostensiv, dar argumentul lui nu prezintă nici o însemnătate juridică, deoarece în sistemul de drept în vigoare nu posedă normativitate.

Definirea prin gen proxim şi diferenţă specifică e de obicei găsită în reglementările juridice şi definiţia rezultată e un argument legal, scos din lege, cum e cazul; "1. Camerele de comerţ şi industrii sunt instituţii publice create în vederea apărării şi susţinerii intereselor comerţului şi industriei, precum şi a reprezentării lor în Stat[16]; aici "instituţii" e genul proxim, adică noţiunea cea mai apropiată de noţiunea "Cameră de comerţ şi industrii" şi "create în vederea apărării şi suţinerii intereselor comerţului şi industriei, precum şi a reprezentării lor în stat" reprezintă însuşirea esenţială care deosebeşte noţiunea "cameră de comerţ şi industrii" de oricare alta cuprinsă tot în noţiunea "instituţii publice".

Spre deosebire de "raţional" din definiţia "omul este fiinţă raţională", care e o însuşire descoperită de savanţi, prin intermediul căreia ei explică omul, însuşirea "create în vederea apărării" etc., din definiţia "cameră de comerţ şi industrii" e pusă de legiuitor cu scopul de a-i explica-justifica propriul existenţei ei juridice în sfera instituţiilor publice. În tehnica definirii juridice explicarea-justificarea reliefează conformitatea cu valorile dreptului, aşa cum le interpretează legiuitorul; legea franceză, de pildă, defineşte noţiunea "cameră de comerţ şi industrii" prin "organe de interes industrial şi comercial, pe lângă puterile publice". Prin urmare, pentru ea genul proxim e altul.

Tot explicativ-justificative sunt definirile prin relaţii: "Sunt funcţionari publici români, fără deosebire de sex, care îndeplinesc un serviciu public permanent (civil şi eleziastic) la stat, judeţ, comună sau la instituţiunile a căror buget este supus aprobării Parlamentului, guvernului sau consiliilor judeţene sau comunale." Aici nu sunt indicate însuşirile funcţionarului, ci sistemul de relaţii sociale instituite – "serviciu public permanent la" – prin care se şi justifică din perspectiva legiuitorului

Scanned with OKEN Scanner

calitatea funcţionarului. Propoziţia-definiţie este un argument legal, impus ca obligaţie: "Este obligatoriu să fie funcţionar cetăţeanul român etc". În schimb, definirile doctrinare oferă argumente-definiţii probabile: îl invocăm pe I. Wisziewski care defineşte sancţiunea în sensul că ar exprima consecinţele defavorabile cuprinse în dispoziţiile normei de drept, suportate de acela care nu se comportă în modul stabilit de lege; dacă nu ne convine Wisziewski, îl invocăm pe C. E Gyula care defineşte sancţiunea juridică în sensul că ar fi dezavantajul impus de stat responsabilei persoane de săvârşirea unei fapte ilicite; sau îl alegem pe M. Djuvara care defineşte sancţiunea juridică în sensul de punere a forţei organizată de stat în serviciul dreptului; sau îl alegem pe S. Popescu, pentru care sancţiunea juridică e acea parte a normei juridice care precizează modalitatea prin care este asigurată respectarea ei; sau propunem propria-ne definiţie – modul de reacţie, răspunsul social statal faţă de conduita neconformă[17].

Nici un act normativ nu defineşte sancţiunea juridică, adică nu impune o explicaţie-justificare asupra ei, dar fiind o entitate juridică distinctă de normă şi de răspundere juridică, ea are un conţinut propriu, deci note definitorii; care ar fi acestea: întrucât reliefează un aspect sau altul, definirile doctrinarilor sunt propoziţii probabile, argumente cu care să susţinem sau să combatem. Analiza lor formală ne-ar arăta dacă sunt ori nu corect construite, însă dincolo de această corectitudine logică ne interesează raţiunea juridică desemnată, prin intermediul căreia se justifică sistemul de drept în vigoare.

Altfel spus: fie A noţiunea pentru definire juridică şi a, b, c, d notele ei proprii. Dacă legiuitorul defineşte pe A prin a, atunci spunem că a dat o definiţie explicativ-justificativă obligatorie, căci prin ea reglementează ceva, cu o forţă juridică intenţionată, în vederea unui interes imediat sau/şi mediat; prin definiţia sa, legiuitorul a vizat să prevină, a vizat să stimuleze, a fost dominat de un anume scop şi nu de altul, ceea ce a şi impus; dacă un teoretician al dreptului defineşte A prin b, alt teoretician prin c, dacă definiţia normativă lipseşte, atunci – cum e cazul definiţiei sancţiunii – optăm pentru una, avansând-o ca argument; dacă definiţia normativă există, noi nu o putem eluda.

Un caz interesant îl constituie definirea calificatorie a faptelor[18] prin care, astfel, devin fapte juridice generice: "Falsul intelectual este fapta persoanei care, în exerciţiul atribuţiilor sale de serviciu, întocmind un înscris oficial, alterează în cuprinsul acelui înscris adevărul pe care înscrisul trebuia să-l constate". E clar că obligaţia de constatare a adevărului ("trebuia să-l" derivă în "exerciţiul atribuţiilor sale de serviciu" şi tocmai de aceea nu-i vorba de orice fel de adevăr); "a raporta de câte ori pe zi deţinuţii îşi manifestă nemulţumirea faţă de regimul nostru politic" îl obligă pe reportor la a constata măcar o manifestare, în raportul său de serviciu, iar în cazul neconstatării nici unei manifestări, el alterează adevărul ce rezultă din exercitarea atribuţiilor sale de serviciu.

Tehnica de definire are loc şi când este nevoie să se substituie reciproc expresia definitului prin expresia definitorului. Termenii actelor normative au a) sensurile obişnuite din limba naturală; b) sensuri juridice speciale; c) sensuri tehnice particulare, comune câtorva domenii. Cazurile (b) şi (c) solicită tehnica de definire, cu ajutorul căreia obţinem argumente utile. Astfel, lovirea unei persoane, datorită

Scanned with OKEN Scanner

căreia acesteia i s-a vătămat un organ, atrage după sine calificarea de infracţiune, conform art. 182 sau 174 c. pen., cu referire la art. 20, după cum organul e vital sau nevital. Imediat ne întrebăm: "Care organe sunt vitale şi care nu? Oare ficatul e vital şi rinichiul nu? Oare organul auditiv e vital şi cel vizual nu? Ori invers? Dacă prin *vital* urmează o definire a termenului – înţelegem "ceea ce produce şi întreţine viaţa", prin nevital vom înţelege ceea ce nici nu produce, nici nu întreţine viaţa; şi atunci care ar fi organul care e aşa şi care e altfel? Dacă prin organ vital înţelegem organul în absenţa căruia organismul moare, atunci termenul e variabil în aplicare, căci o persoană poate muri absentându-i limba şi alta poate să nu moară absentându-i un rinichi.

Un proiect de lege propune textul "Cetăţenii au datoria să apere, păstrând secretul, ţara". Secretul cui? Cetăţenii se definesc prin raportare la stat, acesta are secrete, nu ţara, care nu are o circumscriere juridică. "Rămâne să examinez termenul de arbitrar. Oare termenul în sine constituie o infracţiune? Nicidecum. Dacă, după cum spunea înainte Viviani, i s-ar fi dat timp să-şi dezvolte ideea, ar fi spus că prin acest cuvânt înţelegem o acuzaţie în contradicţie cu legea... a vrut să spună că urmărirea era ilegală, pentru că era contrară legii... şi nimeni nu poate critica o asemenea expresie"[19]. Iată cum, prin tehnica de definire, avocatul Cartier obţine argumentul-definiţie cu care susţine că Viviani este nevinovat.

Tehnica definirii stabileşte că un termen trebuie să fie înţeles într-un anume fel în cadrul cutare, neglijând sensul său iniţial; spre exemplu, termenul "solidar", din art. 1034 c. civ. e definit stipulatoriu, ca un raport de obligaţie în care, existând mai mulţi creditori, fiecare poate pretinde plata întregii creanţe, plata făcută unuia dintre ei liberând pe debitor (solidaritatea activă) sau a unui raport în care, existând mai mulţi debitori, fiecare poate fi urmărit pentru întreaga creanţă, plata făcută de unul dintre ei creditorului nu-i absolvă şi pe ceilalţi codebitori (solidaritate pasivă). Dacă în acest sens iniţial nu a existat, atunci stipulaţia se numeşte inventivă, dacă sensul a existat, atunci stipulaţia se numeşte noninventivă; problema nu e a denumirii, ci a stabilirii a două argumente stipulative diferite.

Scopul *definirii stipulatorii* este să înlesnească simplificarea conexiunii termenilor în argument; o dată ce se stabileşte că o stipulaţie sau un ansamblu de stipulaţii sunt formal coerente şi util alene, este un exces să fie contestate pe motiv că nu reuşesc să reflecte sensul curent al termenilor sau termenului adresat. În această accepţiune particulară pare firesc să spunem că stipulaţiile sunt de liberă alegere, în bunul spirit haeresic.

Am arătat că definirea prescriptivă conduce la argumentul legii, când am prezentat definirea funcţionarului; ea nu contravine sensului obişnuit, oarecum comun, al termenului. Dimpotrivă, *definirea stipulatorie* ne obligă la un sens, indiferentă de sensul originar al termenului; ea creează sensuri juridice, fie şi artificiale. Tehnica definirii descriptive se referă la descrierea unei semnificaţii dată de lege sau acceptată de jurisprudenţă. Spre deosebire de stipulaţie, descrierea juridică, la fel ca şi cea politică, este apreciată raportându-se la precizia în reflectare a sensului iniţial al termenului; astfel spus, nu vom vorbi de o descriere *stricto sensu*, fizicalistă, ci de una evaluativă, după criterii juridice sau politice sau economice etc. În cazul evaluării juridice intervine invariabil justificarea, adică

Scanned with OKEN Scanner

semnul Justului[20]: "Persoană se zice în lege omul care are într-un stat stare politicească, adică drepturi politice şi îndatoriri" (art. 26, nota 4, cod Callimachi); "Persoană este atât omul, considerat în mod individual, prin însuşirea sa de fiinţă socială, cât şi în temeiul aceleiaşi însuşiri de fiinţă socială, orice colectiv de oameni care având o organizare de sine stătătoare şi patrimoniu propriu urmăreşte realizarea unui anume scop, în acord cu interesul obştesc" (art. 28, Decretul 31/1954). Avem două definiri descriptiv-apreciative juridice diferite referitor la termenul de persoană. În psihologie orice om este persoană şi orice persoană este om; în drept orice om este persoană, dar numai unele persoane, cele fizice, sunt oameni, ca titulare de drepturi şi obligaţii (juridice). Ne putem întreba, sub aspect etic, dacă copilul este sau devine persoană (morală).

Aprecierea va fi fiind înţeleasă şi în funcţie de interesul şi de scopul urmărit de legiuitor de la un act normativ la altul, adică de spiritul lui, când e vorba de argumentele-definiţii legale. De pildă, Legea 2/1966 defineşte accidentul de muncă, în art. 18 într-un fel nemaiîntâlnit în H.C.M. 252/1967, art. 3, fără să cadă în contradicţie explicativ-justificativă.

Într-un întreg argumentativ, cum i se cere confirmării retorice, care să susţină teza-răspuns-soluţie la problemă, argumentele-definiţii sunt avansate din intenţia utilizatorului de a da o anumită semnificaţie termenilor introduşi în argumentare, pe linia căreia îşi urmăreşte ideea. În orice caz, implicarea afectivităţii este dificil de contestat, chiar dacă nu transpare ostentativ; astfel, faptul că utilizatorul apelează la definiţia dată de X şi nu de Y sau Z dovedeşte o clară opţiune teoretică pentru acel moment, deci angajat practică, în acea situaţie.

În conlucrare cu procedurile definirii, respectându-şi programul argumentativ stabilit, utilizatorul obţine argumente cu *tehnicile clasificării şi diviziunii. Diviziunea* este – clasicii ne-o probează răspicat – alături de inducţie şi de autoritate, un procedeu al entimemei, ca şi o cale de a ajunge la definiţii; dividem, adică descompunem o noţiune în noţiuni subordonate, adică indicăm speciile-noţiuni ale unei noţiuni-gen; se divide noţiunea de nulitate în noţiunile-specii de "nulitate relativă – nulitate absolută". A perceput vreodată cineva, cumva nulitatea-gen sau speciile sale? Nulitatea juridică nu primeşte definiţia celei psihologice sau a celei, eventual, matematice, ci una convenţională-prescriptivă, deoarece e vorba de o calitate evaluativă. Această condiţie existenţială a ei n-o absolvă de rigorile logicii formale; noţiunea se divide, şi corect logic e ca diviziunea să aibă un criteriu unic şi să epuizeze sfera genului.

Dar, prin diviziune obţinem un argument, ajungem la specii din care le alegem pe acelea care au scopul să dirijeze publicul; specia-noţiune, ea însăşi, ar fi difizibilă, astfel ajungem, prin diviziune, să câştigăm argumente care să întâmpine opoziţii cât mai mici, după care să urcăm – din treaptă în treaptă – către soluţia pe care am propus-o sau către care ne îndreptăm pe ascuns.

Perelman recomandă – în bun spirit cartezian – pentru a face să fie admisă o soluţie care, la prima vedere pare dezagreabilă, să divizăm problema argumentativă în subprobleme; "A săvârşit această faptă? s-ar desface în "A fost capabil să o săvârşească", "Avea interesul să o săvârşească", "A fost acolo?" etc.

Scanned with OKEN Scanner

Cu tehnica diviziunii despărțim argumentele și le repartizăm subproblemelor, expunându-le într-o ordine convenabilă.

În practică, arareori cealaltă parte așteaptă neutră ca afirmațiile noastre să câștige teren; discursul e întrerupt și intervine cu propuneri care să evidențieze celelalte specii ale diviziunii, evitate de noi, ca argumente potrivnice; în ordinea administrării argumentelor intervine gradul de încredere pe care acestea le inspiră nu numai instanței, ci și părții adverse, aflată într-o cvasipermanență atitudine de atac.

Tehnica clasificării vizează gruparea obiectelor în clase, potrivit unui (unor) criterii, într-un întreg închegat, astfel ca fiecare clasă să ocupe un loc precis și constant în conexiune cu celelalte clase. Gruparea diferitelor fapte antisociale în clasa faptelor antisociale înlesnește obținerea a două feluri de argumente: de interpretare a legii, în numele căreia califică, de caracterizare a faptei, prin care aceasta e inclusă într-o clasă, conform schemei argumentative a utilizatorului. Neputând ignora datele reale, nici sensurile textului legal, utilizatorul A indică intenționat o serie de atribute care l-ar clasifica pe culpabil într-o anumită categorie de culpabili (genocid? criminal? deținător de arme? omor prin imprudență?), iar fapta lui într-o anumită categorie de fapte. Utilizatorul B, indicând intenționat altă serie de atribute, fireşte că are în vedere altă clasificare, de la care a plecat premeditat. Expertiza judiciară, de pildă, e un mijloc de probă prin care se aduce la cunoștința organelor judiciare opinia unor specialişti cu privire la acele împrejurări de fapt pentru a căror lămurire sunt necesare cunoștințe autorizat competente. Dar ea nu e argument, ci sursă a argumentului, adică permite evaluarea și clasificarea din care ar putea rezulta o anume orientare a publicului (instanței).

Astfel, în dreptul penal posibilitățile diferite de clasificare intențională, care permit alegeri de argumente diferite, deci direcționări tot atâtea în susținere, se referă la mai multe aspecte:

- clasificarea faptelor care intră în categoria faptelor penale;
- clasificarea faptelor penale în categoria celor care prezintă un pericol social prin componentele lor materiale, sociale și juridice, în mod concret, știut fiind că gradul de pericol social variază de la o faptă la alta, chiar în sfera aceleiași infracțiuni;
- clasificarea faptelor penale după vinovăția autorului, ținând seama de formele și modalitățile acesteia, care au relevanțe concrete felurite[21].

4.3.5.2. INTEGRAREA ARGUMENTULUI ÎN DISCURS

Aceste modalități sunt *aprecierea după contextualizarea*. Ideea de *apreciere* implică totdeauna comparația între prestațiile cognafective posibile ale argumentelor, fundate pe valorile mijloacelor de probă și pe valorile purtate de normele invocate. Fără scop, fără criterii de deosebire între valori, fără intenționalitate, comparația încetează să instrumenteze individualizat, iar discursurile politic-juridice cad în demagogie.

Un argument extras dintr-un înscris autentic poate fi superior argumentului extras din înscrisul sub semnătură privată, dacă nu se face dovada înscrierii în

fals; un argument indus din înscrisuri sub semnătură privată poate fi superior unuia indus din depoziţiile martorilor, dacă nu se face dovada contrarie. Însă ar fi greşită concluzia, de aici, că două argumente, formulate pe baza aceluiaşi înscris, sub semnătură privată, deşi reprezintă opţiuni evaluative juridice diferite, ar fi de aceeaşi forţă argumentativă datorită sursei lor comune; inegalitatea de forţă se datorează nu numai apartenenţei argumentelor la discursuri diferite, plasării lor în ordini subiectuale diferite, ci şi capacităţii utilizatorilor de a reda în ele valorile juridice.

Valorile intervin în orice argumentare declanşând alegerile subiectuale şi în calitate de criterii de ordonare, de dispunere a argumentelor alese: "Argumentul *a* este mai potrivit (bun, elocvent, clar, tulburător) decât *b*. Să procedăm la o analiză de caz:

A. P. "În ultimii cinci ani am trăit o mulţime de surprize, de decepţiune, de schimbări de opinii şi de prieteni (propoziţie declarativă subiectuală care pregăteşte punerea problemei – *n. n.*). În decembrie '89, Andre Glucksmann mi-a spus un lucru pe care atunci nu l-am înţeles: *nebunia* cea mare abia acum începe (termenul «nebunie» este o evaluare, o caracterizare axiologică: o societate «nebună» este una derutată, una dezechilibrată mental, dezarticulată în acţiuni, imprevizibilă în acţiuni, imprevizibilă, aberantă în scopuri şi mijloace."

A. P. invocă această caracterizare pentru a pune problema – *n. n.*) Mă întreb (autoreflecţie retorică) şi vă întreb: Oare *asta* (adică "nebunia" prevăzută de Glucksmann şi devenită realitatea lui 1995: o societate derutată, dezechilibrată, dezarticulată, imprevizibilă, aberantă – *n. n.*) este ceea ce am vrut?

Avem motive să fim dezamăgiţi sau optimişti? Acesta este rezultatul la care am vrut să ajungem? (Observaţi că întrebările sunt formulate la persoana întâi plural, sugerând pe "noi, cei care am făcut revoluţia, noi, eu şi dvs. şi ceilalţi, români şi polonezi". Mai sugerează că *noi*, cei care am făcut revoluţia, am avut un scop, am vrut ceva atunci, în '89. A. P. destinează întrebarea lui B. G., numai aparent, căci – de fapt – îi propune acestuia să convingă publicul cititor, care trăieşte "nebunia", că "noi, eu, A. P., dvs., B. G., revoluţionarii români şi polonezi" *nu* asta am vrut, deci *nu* suntem vinovaţi de evoluţia societăţii, ajunsă altundeva decât ne-am propus, căci ne-am propus ceva. A. P., nu spune ce. În schimb ne oferă o cheie foarte subtilă prin întrebarea "Avem motive să fim dezamăgiţi sau optimişti"? Adică, dacă tot am ajuns în această "nebunie", fără vrutul nostru, adică datorită unor factori din afara voinţei şi posibilităţilor noastre de a dirija evenimentele, ce raţiuni ar întemeia o atitudine a noastră faţă de viitor? Ce trebuie să ştie publicul cititor, în această privinţă?)

B. G. Avem amândoi acelaşi fel de a medita asupra locului nostru în lume (adică: împărtăşim aceleaşi valori, comunicăm, suntem dimpreună, ca declaraţie de frăţietate, de comuniune, zice într-un exordiu ambiguu; căci expresia "locul nostru în lume" se referă la cine? A. P. şi B. G. La revoluţionarii români şi polonezi? La cele două naţiuni? La omul în univers? Declaraţia lui B. G. are valoare retorică deosebită pentru publicul cititor al revistei DILEMA, al cărei director este A.P. Credibilitatea lui A. P. faţă de acest public angajează şi credibilitatea lui B. G.), avem aceeaşi atitudine faţă de cultura europeană şi de fenomenul totalitar (s-o ştie publicul cititor al revistei, din care răzbate respectiva atitudine a lui A. P.; aici e folosită simetricitatea ca forţă

Scanned with OKEN Scanner

persuasivă). Știm ce trebuie să urâm și ce trebuie să iubim (altfel spus: pe baza argumentului care cuprinde valori "Știm ce trebuie să urâm și ce trebuie să iubim" se întemeiază concluzia "Avem aceeași atitudine... etc", ca și concluzia "Avem amândoi același fel de a medita asupra locului nostru în lume").

Diferența dintre noi doi constă în punctul de plecare (deși în felul de a medita e identitate, în ce trebuie să iubim și să urâm o identitate – *n. n.*), pentru că (urmează argumentul pentru ideea de diferență) Polonia este destul de diferită de România (*nu* foarte, nu radical, nu profund, nu pur și simplu, ci *destul* ca să existe diferențe). O spun cu toată sinceritatea, o spun ca prieten (pentru constatarea că între două entități există diferențe *nu* e necesară sinceritatea, prietenia: că între o frunză de stejar și alta de mesteacăn există diferențe e constatabil nemijlocit, iar sinceritatea, aici e hilară; e hilară și o afirmație de genul "Între un jurist și un geometru există diferențe, o spun cu toată sinceritatea", dacă sinceritatea nu cade pe *destul de* și nu are caracter valorizator – *n. n.*) Urmează unsprezece fraze, în care nu e explicată diferența, nu răspunde dacă e cazul să fim optimiști sau dezamăgiți, dar B.G. folosește de șapte ori imperativul *trebuie*, din care se înțelege "nebunia": pendulăm între optimism și dezamăgire pentru că deliberăm excesiv, pentru că nu am închis *cu fermitate* capitolul comunismului, pentru că n-am distrus moștenirea *grea* și *prostească* a comunismului, pentru că ruptura cu *vechiul* sistem nu *e clară*, pentru că nu am realizat *minimul* de piață și proprietate privată. Termenii subliniați evaluativ, aparțin lui B. G. și ordonează, în această ordine, argumentele, sublinierile lor ne aparțin[22].

În viața judiciară, din mai multe argumente din înscrisuri sub semnătură privată ca probe primare, ale căror conținuturi se contrazic, în absența înscrisurilor autentice și a depozițiilor martorilor cu care s-ar corobora, aprecierea presupune nu numai comparația între acte, ci și confruntarea părților pentru aflarea voinței acestora la încheierea lor; aceasta decide alegerea unor argumente și respingerea altora. Din mai multe argumente extrase din depozițiile martorilor care se contrazic, în absența altor probe cu care s-ar corobora, se separă argumentele opuse absolut, se ordonează cele susceptibile a fi ordonate valoric în argumente consistente și, prin raportare la fapte, se aleg cele cu conținut informațional verificabil empiric și cu forță psiho-logică ridicată.

În vederea încadrării juridice a faptei *a*, dovedită a fi așa și nu altfel, trebuie găsită norma, din ansamblul normelor, din care să rezulte calificarea justificatoare. Dreptul apreciază faptele concrete trecute, dar totodată prescrie fapte generice viitoare; de aceea, prin calificare măsurăm juridic faptele săvârșite din perspectiva unui sistem de valori înscris în normele referitoare la faptele generice, calificate de legiuitor în actele lui normative (trecerea frauduloasă a frontierei României, în 1987 era infracțiune, în 1991 – contravenție). Aprecierea care servește alegerii argumentelor probatorii privește, numaidecât, și normele considerate ca surse de argumente justificatorii.

O altă modalitate de integrare a argumentului în discursul retoric este *contextualitatea*. A contextualiza un argument înseamnă a-l plasa în *confirmare* (a tezei să fie susținută), pentru momentul și publicul potrivit de utilizator. *Contextualizat*, argumentul se impune nu numai cu necesitate logic-formală, ci

Scanned with OKEN Scanner

şi cu necesitate psihologică, sub orizontul de valori în care se situează utilizatorul. Substratul intenţional al contextualizării este stabilirea relaţiei de adecvare concretă cu sistemul însuşi, de către subiectul rezolvitor al problemei, între un element şi alt element; Iorga combate ideea de politică externă tradiţională şi aduce un argument al autorităţii, citindu-l pe Pitt: "Nu se poate ceva mai absurd decât politica tradiţională a unei ţări; politica unei ţări stă în legătură cu tot ceea ce se petrece la hotarele ei şi se schimbă, după cum se schimbă şi celelalte împrejurări". "Or, dacă în 1908 facem aceeaşi politică externă ca şi în 1880, *atunci* suntem absurzi. Ca să nu fim absurzi trebuie să ducem altă politică externă faţă de vecini"; deoarece "Rusia de acum, bătută de toate păcatele şi de toate nenorocirile şi având necontenit în spate frica unor tulburări interne; Rusia aceasta umilită... nu mai constituie azi acea primejdie permanentă care o constituia pe vremuri"[23], politica noastră externă faţă de ea trebuie să fie alta decât în 1880. Iorga a contextualizat argumentul "Rusia de acum...", conexându-l cu ideea de absurditate, pentru a-şi susţine teza modificărilor de conduită faţă de vecini, în primul rând faţă de Rusia. Găsind un număr de argumente şi combinându-le cu cele anterioare în raţionamente deductive şi inductive şi analoage, subiectul rezolvitor stabileşte haeresic în care context argumentativ ele sunt mai tari (psihologic), unde îşi valorifică (justificativ) şi unde ocupă poziţia coerentă.

Criteriile de contextualizare vizează mai multe aspecte ale argumentării retorice din confirmare; în primul rând, este vorba de integrarea în acelaşi plan retoric; în al doilea rând, criteriul sistemic priveşte coerenţa integrării atât din perspectivă sintactică, dar şi din aceea semantică; în al treilea rând, ne referim la respectarea aceluiaşi mod de întemeiere. Iată cum îşi susţine P. P. Soulier teza: "O prea mare longevitate creşte proporţia neproductivilor. O societate a cărei vârstă creşte mereu, pe câtă vreme natalitatea scade mereu, are zilele numărate"[24].

Argumentarea autorului, scoasă din contextul său, pare de-a-dreptul fără sens. Într-adevăr, deoarece autorul e vag în expresia "prea mare longevitate", ignoră faptul că disponibilitatea de a participa la creaţie creşte la individ o dată cu binefacerile medicinei profilactice, ignoră că socialitatea nu se reduce la reproducerea biologică; aceste critici le adresăm lui Soulier numai dacă nu privim argumentarea lui în întregul discurs retoric, dacă nu ştim teza lui.

Răspunsul la o problemă retorică-argumentativă întruneşte o triplă specificitate; e *logic-corectă, e psihologic asumativă şi fie juridic justificatorie, fie politic interesantă, fie moral bună, fie cotidian afectivă*. De aici tripla sa întemeiere: corespunde necesităţii de logicitate, cu aşteptările publicului, valorilor juridice sau politice etc. Se poate observa că avem o condiţie psiho-logică şi diferenţe în antrenarea valorilor. Fireşte, putem găsi şi schemă în argumentare, şi valori politice şi valori morale etc., dar cum teza noastră e de anumită natură, valorile care nu o au contribuie, dar în chip secundar, fără să ne abată de la scopul nostru[25].

4.3.5.3. TEHNICI DE ÎNTEMEIERE

Argumentul are, prin urmare, această triplă funcţie: să indice (fapte, norme, valori, principii), *să exprime* (atitudinile cognafective ale utilizatorului), *să determine asumarea* (modificarea stării psiho-logice a publicului). Indicator,

Scanned with OKEN Scanner

argumentul stă sub o triplă condiționare: *să fie coerent-formal, probabil, coeziv semantic;* în expresia sa lingvistică i se cere *să aibă claritate denotativă, intensitate timică* (conotativă), *ordine gramaticală;* ca determinant asumativ: *să fie adecvat situației retorice, fondului intelectiv-afectiv al publicului, modalității opinabile în care se află el, prestației de credibilitate a competenței utilizatorului.*

În prima (și singura) lucrare apărută în literatura românească, dedicată exclusiv dialogului, "Psiho-logica argumentării dialogale", autorul propune respectiva triplă funcție, cu o analiză a manifestărilor ei concrete, deși anterior, în "Încercări asupra argumentării" considerase că "argumentul îndeplinește un dublu rol: susține fondul afectiv (certitudinea subiectului în asumarea sa) și semnificația cognitivă a obiectului gândit"[26].

Un discurs retoric nefiind, nu poate fi tratat ca povestire, iar expresia "povestire retorică" primește, desigur, doar un sens stilistic; în accepțiunea riguroasă a termenului, dacă e retorică nu mai rămâne povestire, trebuind să îndeplinească, strict, condițiile retoricității. De aici, considerarea Retoricii ca "studiu al comunicării persuasive" constituie o confuzie: comunicarea în calitate de rezultat nu poate fi decât pe calea persuasiunii, iar comunicarea nepersuasivă e iluzie, e aparență. Ideea lui Benveniste că discursul e ancorare în situația de enunțare[27] are valabilitate în lingvistica lui, căci discursul retoric juridic, de pildă, impune utilizatorului tocmai distanțarea de situația de enunțare. Și această caracterizare transpare din analiza argumentelor probatorii și a celor bizuite pe normele juridice.

Conținuturile mijloacelor de probă poartă informații pe care subiectul le decelează totdeauna incomplet, le coroborează și le comunică, se presupune, sub forma argumentului probatoriu; de obicei, descrierii nude i se adaugă un determinativ retoric și o evaluare: "Adeseori se certau într-un limbaj trivial", cu scopuri persuasive. Argumentul propriu-zis e "Se certau", bizuit pe declarațiile martorilor, pe propriile declarații, ale părinților, indică într-o exprimare vizând asumarea (nu exprimarea duce la asumare, prin întorsăturile frazei și/sau a vocii, căci acestea țin de stil, iar stilul nu produce asumări). Forța argumentelor probatorii este tocmai rezultatul dualității temeiului: cognitivitatea informației și evaluarea informației.

Împărțim operațional mijloacele de probă în trei tipuri:

1. Mijloacele de probă care informează complet, univoc și deci indiscutabil; le vom numi generatoare de argumente de gradul I.
2. Mijloacele de probă incomplete și neechivoce, deci completabile; le vom numi generatoare de argumente de gradul II.
3. Mijloacele de probă incomplete și echivoce, deci discutabile. Le vom numi generatoare de argumente de gradul III.

Orice mijloace de probă furnizează mai multe informații despre situația trecută, în chip unilateral și punctiform. Referitor la aspectul care interesează cauza, se stabilește și se evaluează dacă aceste informații sunt complete sau nu, univoce sau nu. Argumentul se obține inductiv din aceste mijloace de probă. Astfel:

– "situația alfa a cerut un ordin pertinent, just și corect (tehnic) din partea căpitanului de cargou" este argumentul apărătorului obținut din mijlocul de probă (a) – șeful de echipaj – care dă informațiile x, y, z, t, despre situația alfa;

Scanned with OKEN Scanner

mijlocul de probă (b) – comisia de experţi – care dă informaţiile m, y, z, v despre situaţia alfa;

mijlocul de probă (c) – secundul – care dă informaţiile r, y, s, z despre situaţia alfa;

mijlocul de probă (d) – jurnalul de bord – care dă informaţiile x, y, n, t, despre situaţia alfa.

Cel mai puternic sprijin este informaţia y şi apărătorul va accentua găsita informaţie, mai degrabă decât z, dacă nu cumva, datorită unei complementarităţi, se va sprijini pe complexul (y, z). În cazul că informaţia z subminează pe y, apărătorul o va eluda, iar acuzatorul o va utiliza în argumentarea lui, cu şanse mai mici, dacă nu are şi alte mijloace probă. Dar, în general, o sumă oarecare de mijloace de probă în care informaţia y se repetă permite argumentul "Situaţia alfa a cerut... etc." să fie adevărat cu probabilitate numerică sau exprimabilă astfel; repetabilitatea nu-i condiţie necesară şi suficientă a cauzalităţii, căci atunci din repetabilitatea celor două labe ale gâştelor vom decide că acestea sunt ceea ce sunt din cauză că au două labe.

Tehnica întemeierii inductive a argumentelor probatorii prin concordanţa informaţiilor:

– dacă mijlocul de probă (a) informează că y a avut loc în asociere cu A, B, C; cu A, F, G, atunci propoziţia-argument pe care o derivăm inductiv de aici poate susţine o asociere a lui y cu A, invocând mijlocul de probă (a). Presupunând că există o singură condiţie pentru existenţa lui y şi că A, B, C, D, E, F, G sunt singurele condiţii posibile de existenţă ale lui y, ar urma că A e condiţia suficientă pentru y.

– dacă mijlocul de probă (a) informează incomplet şi echivoc că y a avut loc în asociere cu A, B, C; cu A, D, F, atunci propoziţia-argument pe care o derivăm inductiv de aici poate susţine că între y şi A există o asociere de un anumit tip – de probabilitate minimă, căreia i-ar corespunde modalitatea opinabilă "mi se pare". În acest caz, mijlocul de probă (a) (declaraţiile şefului de echipaj) se coroborează cu al doilea mijloc de probă (b) incomplet şi neechivoc, care arată că y a avut loc în asociere cu A, B, C; cu A, D, E; cu A, F, G; atunci propoziţia-argument indusă că între y şi A există aceeaşi asociere constatată în (a) ar avea probabilitatea corespunzătoare modalităţii opinabile "consider"

– dacă mijlocul de probă (a) informează incomplet şi echivoc că y a avut loc în asociere cu A, B, C; cu A, D, F şi e coroborat cu mijlocul de probă (b) care informează că y a avut loc în asociere cu A, M, N; cu A, R, T; cu A, V, L; atunci propoziţia argument indusă că între y şi A asocierea e aceeaşi ar avea probabilitatea corespunzătoare modalităţii opinabile a convingerii.

Tehnica întemeierii inductive a argumentelor probatorii prin diferenţa între informaţii:

– în cazul în care mijlocul de probă (a) (declaraţiile şefului de echipaj informează că y a avut loc în asociere cu A, B, C, dar nu şi cu B, C, atunci propoziţia-argument indusă de aici poate susţine y-A prin diferenţă. Ar urma că A ar fi condiţie necesară pentru y. Acum: dacă mijlocul de probă (a) este complet şi univoc, atunci A are valoare de condiţie suficientă pentru y;

– dacă mijlocul de probă (a) este incomplet şi neechivoc, atunci el informează că a avut loc în asociere cu A, B, C, dar nu şi cu B, C, şi inducem că pentru y A este condiţia necesară, nu şi suficientă.

Scanned with OKEN Scanner

– dacă mijlocul de probă (a) se coroborează cu (b), (c) incomplete şi neechivoce, care informează că y se asociază cu A din A, B, C, dar nu şi cu B, C, atunci probabilitatea propoziţiei-argument îi conferă modalităţi opinabile mai puternice (consideraţie, convingere). Dacă mijlocul de probă (a) este incomplet şi echivoc, atunci el informează că y a avut loc în asociere cu A, B, C, dar nu şi cu B sau C sau A; de aceea coroborarea e inevitabilă. Trebuie găsit cel puţin un mijloc de probă (n) care să informeze că nu şi cu B, C.

Tehnica întemeierii inductive a argumentelor probatorii prin concordanţa şi diferenţa între informaţii:

– dacă mijlocul de probă (a) informează că y a avut loc în asociere cu A, B şi în asociere cu A, C, dar nu şi în asociere cu B, C; dacă pentru y există o singură condiţie A, iar A, B, C sunt singurele condiţii iniţial considerate, atunci vom induce propoziţia-argument că y este condiţionat necesar şi suficient de A.

– dacă mijlocul de probă (b), (c), (d) etc informează că y a avut loc în asociere cu AB, AD, AC, ABD, ACD, nu însă orice altă asociere în care A lipseşte, propoziţia-argument indusă are probabilitatea corespunzătoare modalităţii opinabile a convingerii. Sigur, unele din noile mijloace de probă vor fi arătând că în absenţa lui D asocierea (y-A) lipseşte. În acest caz, fără a contesta pe (y-A), se va releva că D este un factor necesar în cadrul asocierii. Când unele din noile mijloace de probă vor fi arătând că asocierea (y-A) se produce numai în prezenţa lui B, se va releva că acesta este un însoţitor suficient al asocierii. Dacă evidenţa asocierii (n-y) nu poate fi atacată, precum şi dacă D sau B agravează situaţia procesuală a căpitanului de vas, apărătorul acestuia va căuta mijloace de probă din care să rezulte fie că D nu este necesar, fie că B nu este suficient.

– mijlocul de probă (a) reliefează asocierea (y-A) şi asocierea (q-B) afirmă asocierea (yqr-ABC). Dacă admitem că există o singură condiţie pentru apariţia lui y (sau q sau r) şi că A, B, C sunt singurele condiţii iniţiale posibile, urmează asocierea (r-C), unde C este condiţia necesară şi suficientă a lui r. Întărirea sau diminuarea argumentului probatoriu are loc şi prin felul în care el este dispus în sistemul confirmării.

4.3.5.4. DISPUNEREA ARGUMENTELOR PROBATORII

Vom nota problema argumentativă cu *Pa*, alternativele-răspunsuri alese cu T1, T2, T3, argumentul probator cu Ar. pr. a, Ar. pr. b, Ar. pr. c, argumentul legal cu Ar. 1. a., Ar. 1. b., Ar. 1. c. Fie T1: "(Eu, A, consider că) victimele au fost atacate după miezul nopţii", care antrenează Ar. pr. a ("Paznicul declară că a auzit ţipete în parc după miezul nopţii"). Acest argument se obţine din mijlocul de probă – mărturia paznicului. Înseamnă că putem efectua raţionamentul; ""Deoarece paznicul a auzit ţipete în parc după miezul nopţii, victimele au fost atacate după miezul nopţii".

Dar T1 antrenează şi Ar. pr. b. ("Ceasul uneia din victime era oprit la ora unu"). Acest argument se obţine din mijlocul de probă – ceasul uneia din victime. Înseamnă că putem efectua raţionamentul: "Deoarece ceasul uneia din victime era oprit la ora unu, victimele au fost atacate după miezul nopţii".

Dar T1 antrenează şi Ar. pr. c. ("Rana din piept a altei victime putea să se fi produs în urmă cu o oră, adică în jurul orei 24"). Acest argument se obţine din

Scanned with OKEN Scanner

mijlocul de probă – expertiza medicală. Înseamnă că putem efectua raţionamentul "Deoarece rana din piept a altei victime putea să se fi produs în jurul orei 24, victimele au fost atacate la miezul nopţii".

Dar T1 antrenează şi Ar. pr. d ("Un automobil a ieşit din parc aproximativ pe la ora 24"). Acest argument se obţine din mijlocul de probă – mărturia unor pietoni întârziaţi. Aceasta înseamnă că putea efectua raţionamentul "Deoarece un automobil a ieşit din parc aproximativ pe la ora 24, este plauzibil ca între atentat şi automobil să existe o legătură".

Cum dispunem aceste argumente? Ar. pr. d este cel mai uşor de atacat, Ar. pr. b este echivoc şi, deci, discutabil, Ar. pr. c provine de la o autoritate competentă, Ar. pr. a se bizuie pe o evidenţă auditivă. Dacă ordonăm argumentele c-a-b-d spunem că argumentăm descendent, dacă ordonăm argumentele d-b-a-c spunem că argumentăm ascendent. Chiar dacă naraţiunea reconstituită începe cu mişcarea automobilului, argumentele probatorii nu depind de această ordine, ci de gradul de probabilitate pe care l-ar da argumentele induse din mijloacele de probă şi de intenţia persuasivă a apărătorului.

Alternativei T1 i se opune o alta, T2, care antrenează şi decurge din argumentele ei. T1 şi T2 vor fi socotite alternative rivale incompatibile sau negociatorii, după cum disjuncţia dintre ele este exclusivă sau inclusivă; "A avut sau nu a avut vreun rol X în acea acţiune?" sau "Cât a primit X pentru a săvârşi acea faptă?" Pe de altă parte, mai mult decât se aşteaptă apărătorul, acuzatorul îi va ataca fiecare argument cu obiecţii şi contestări. În cazul că T1 este rivală incompatibilă cu T2 atunci T1 antrenează Ar. pr. a, b, din care derivă, iar T2 antrenează Ar. pr. nona nonb, nonc, cel puţin, din care derivă.

Argumentele zise legale sunt mijloacele prin care se apreciază, se caută, se aleg acele norme sau se alege acea normă N, corespunzătoare rezolvării cauzei, din punctul de vedere al justiţiei. Această activitate se corelează cu probarea pentru susţinerea unei alternative – răspuns la problema argumentativă judiciară concretă. Faptele fiind cunoscute suficient (calificantul "suficient" îl hotărăşte instanţa, nu logica inductivă) şi temeinic, aplicarea prevederilor legale urmează din determinarea consecinţelor juridice pe care le-ar avea ele: se aplică prevederea legală x, dacă şi numai dacă fapta a are consecinţa juridică a pentru care există x; în limbaj juridic se numeşte efect juridic, stipulat abstract, general şi impersonal.

O propoziţiune sau o frază exprimă o normă, fără să fie norma însăşi: "Răboajele, când crestăturile după amândouă bucăţile sunt egale şi corelative, sunt un mijloc de probare între persoanele care au un obicei de a se servi cu un asemenea mijloc de probaţiune" (art. 1187 cod civil). Ce normă indică această frază? "În contractele unilaterale propunerea este obligatorie îndată ce ajunge la cunoştinţa părţii căreia îi este făcută" (art. 38 c. com.). Ce normă exprimă această propoziţiune?

O propoziţie descriptivă are sens întrucât exprimă o judecată, iar judecata are valoare de adevăr întrucât are referent. Art. 1187 cod civil pare să descrie, deci ar indica o judecată cu referent. Formulările lingvistice ale normelor au semnificaţie şi semnificaţia este norma însăşi. Când suntem în faţa unui text normativ, prin

Scanned with OKEN Scanner

faptul că a fost promulgat de autoritatea legislativă, de pildă, ne întrebăm "Ce semnifică acest articol?", adică "Ce normă adresează legiuitorul subiectelor de drept?" Şi dacă răspundem într-un fel, altcineva poate să ne întâmpine cu observaţia "Nu acesta e sensul normativ al articolului, adică nu aceasta e norma intenţionată, voită de legiuitor". Echivocul, ambiguitatea, amfibolia sunt caracteristici, ale cuvintelor, expresiilor, în nici un caz nu ţin de ce spun ele. Când afirmăm că interpretăm o normă, de fapt nu pe ea o interpretăm, ci fie formulările lingvistice din care o extragem, fie intenţia, voinţa pe care legiuitorul a pus-o în ea.

Formulările de norme juridice se bucură de proprietăţi retorice speciale: asertivitate intenţională, adecvare tranzacţională, predicţie erotetică şi univocitate teleologică. Pe aceste proprietăţi se bizuie "argumentarea din lege".

Argumentarea politică, unde utilizatorul valorifică formulări de proiecte, are proprietăţi retorice: *focalizare intenţională, vectorializare tranzacţională, predicţie deliberativă.* Ceea ce uneşte cele două tipuri de argumentări este confruntarea cognafectivă; de aceea, teza că discursul retoric ar fi o reconstrucţie a limbajului ca acţiune constituie o reducţie grosolană, lipsită de un temei serios. Nimeni nu aderă la cuvinte, la conexiuni de cuvinte.

În orice caz, "voinţa" legiuitorului este în norma juridică, aşa cum ce vrea să spună politicianul (filosoful, negociatorul, autorul) este în ce spune el, e angajat în cum spune, în spusă. Noi avem spusa, care e cum-ul ce-ului voit de posesorul lui. Aceste paliere, aceste nivele indică parcursul obţinerii argumentului din: formulare de normă, formulare de proiect, formulare de concepte, formulare orfică* etc.

Argumentul, în general, cel juridic, acum, nu e o propoziţie anume ca secvenţa de text cu funcţii psiholingvistice, ci o unitate psiho-logică determinată prin funcţii cognafective, propusă de utilizator să persuadeze, *lato sensu*; faptul că-i putem decela o dimensiune sintactică, alta semantică şi alta pragmatică nu face decât să-i releve complexitatea.

Care ar fi căile pe care, urmându-le, obţinem un argument din lege? Mai întâi, ansamblul acestor căi poartă numele de interpretare, căile însele se numesc uneori metode, alteori tehnici, prin care decidem: "Acesta este sensul voit de legiuitor, acesta e conţinutul normei din formulare, aceasta e finalitatea normei din formulare"; iar ceea ce propunem e argumentul nostru, asertiv şi deschis unei tranzacţii, cum ne-o permite formularea.

Ştim care sunt aceste căi: interpretarea *ad litteram*, căreia i se mai zice gramaticală, nu tocmai fericit; dată textul unui act normativ redă întocmai spiritul legiuitorului, atunci simpla şi atenta lui citire conduce la soluţionarea problemei; prin urmare, unde textul nu distinge, nici noi nu trebuie să distingem, dacă textul indică un ceva, înseamnă că opusul ceva-ului e negat. A nu confunda interpretarea gramaticală cu aceea semantică: prima se referă la respectarea regulilor de construcţie de sintaxă gramaticală, de morfologie şi ortografie, a doua se referă la sensurile şi semnificaţiile cuprinse în text. Sunt totuşi de reţinut câteva abateri, pentru a nu cădea în sofistică: folosirea substantivelor la forma singulară implică forma lor

* Termenul desemnează unitatea dintre sensul cognitiv şi cel estetic al metaforei.

Scanned with OKEN Scanner

plurală ("Funcţionarul care..." implică "orice, fiecare funcţionar, toţi funcţionarii"), folosirea genului masculin include genul feminin ("Cetăţenii care..." presupune bărbaţii şi femeile) etc.

Interpretarea contextuală este pe cât de dificilă, pe atât de eficientă; ea constată în decelarea normei dintr-un text în conexiune cu întregul act normativ, care exprimă întreaga voinţă a legiuitorului referitor la acea materie. Găsirea acestei conexiuni, naturale, duce la argumente de mare forţă persuasivă (căci, se pune problema, de ce acest sens şi nu acela? Răspuns: pentru că se conexează cu acest text din context şi nu cu acela). Art. 481 c. civ. prevede "libertăţile fie făcute prin acte între vii, fie făcute prin testament, nu pot trece peste jumătatea bunurilor dispunătorului, dacă la moartea-i lasă un copil legitim". Cum aplicăm prevederea într-o speţă anume? Dacă vom conexa acest articol cu art. 53 al. 1, c. fam. este copil descendentul direct al mamei şi tatălui său; dacă îl conexăm cu art. 842 c. civ., este copil descendentul de orice grad. Şi atunci, dacă copilul legitim al dispunătorului a murit înaintea acestuia, lăsând un nepot, acesta beneficiază sau nu de libertăţile conform cu art. 481 c. civ.? Argumentul extras prin conexiune cu art. 842 c. civ susţine că da. Dar conextul art. 841 c. civ. e art. 842 c. civ. şi nu art. 53 al. 1 c. fam., deci el e cel care impune.

Interpretarea sistemică este calea de obţinere a unui argument prin o contextualizare mai largă dincolo de marginile actului normativ, adică la nivel de ramură de drept, ba chiar la nivelul întregului sistem de drept, poate şi în ţesătura dreptului comunitar european, sub rezerva că *lex speciali derogat legem generali.*

Toate tehnicile de interpretare, prin care inventăm un argument, urmează o seamă de reguli, aplicarea cărora ne conduce la rezultat.
Astfel:

– *a contrario* este regula conform căreia a) *qui dicit de uno, negat de altero aut qui de uno negat, de altero dicit*; b) *inclusione unius, fit exclusio alterius*; c) *exceptio firmat regulam in cesibus non exceptis*. Acestea de mai sus ar putea fi traduse în următoarele restricţii:

R-1: Un mijloc de probă nu poate dovedi că evenimentul a avut loc şi, în acelaşi timp, că nu a avut loc;

R-2: Un argument probatoriu nu poate dovedi şi în acelaşi timp să nu dovedească acelaşi lucru despre acelaşi fapt, prin intermediul aceluiaşi mijloc de probă;

R-3: Acceptarea unui mijloc de probă sau a unui argument probatoriu exclude acceptarea mijlocului de probă sau a argumentului probatoriu opus;

R-4: Într-o situaţie argumentativă Si, utilizatorul A nu poate accepta faţă de sine şi, deci, nu poate avansa un argument probatoriu şi opusul său referitor la acelaşi mijloc de probă;

R-5: Într-o situaţie argumentativă Si, dacă utilizatorul B acceptă argumentul probatoriu al utilizatorului A, nu poate susţine contradictoriul acestuia referitor la acelaşi mijloc de probă;

R-6: Când din două ipoteze opuse legea n-a prevăzut decât una, pe care a reglementat-o într-un fel, este de înţeles că pe cealaltă a intenţionat să o reglementeze opus;

Scanned with OKEN Scanner

R-7: Acolo unde norma ordonă sau interzice o acțiune, abținerea de a săvârși sau săvârșirea ei se sancționează;

R-8: Unde legea prevede o sancțiune pentru săvârșirea unei fapte care o încalcă, se înțelege că nu acordă vreo răsplată pentru ea.

După cum se observă, *a contrario* este o adecvare a principiului noncontradicției la gândirea juridică; astfel, dacă înscrisul autentic dovedește săvârșirea faptei, instanța de judecată exclude orice probă care susține nesăvârșirea ei; dacă orice asociație declarată se bucură de capacitate juridică, atunci, dacă nu este declarată, nu se bucură de această capacitate. Dacă legiuitorul folosește în lege expresiile "numai" "exclusiv", prin regula *a contrario* aceste expresii se valorifică printr-un raționament ce cade sub forma legii logice: Cel care admite propoziția de tipul "pentru orice X (f numai x)" este în drept să admită propoziția de tipul "pentru orice x non (fx)". Dar folosirea mecanică a regulii *a contrario* conduce la concluzii absurde și tocmai de aceea legiuitorul trebuie să considere logicitatea textului său. Astfel, art. 64 din Legea 18/1991 pus *a contrario* s-ar ivi în: "Terenurile nedegradate și nepoluate incluse în perimetrul de ameliorare nu sunt scutite de taxe și impozit către stat, județ sau comună, dacă și numai dacă asupra lor nu se acționează cu un mijloc de ameliorare". Dacă "Cadrele didactice au dreptul să facă parte, în condițiile legii, din asociații profesionale", atunci *a contrario* ar fi că unii care nu sunt cadre didactice sunt lipsiți de acest drept, ceea ce e anticonstituțional.

– *a fortiori rationae* este o regulă utilizată pentru a se extinde aplicarea normei întrucât motivele avute în vedere de către legiuitor când a elaborat norma se regăsesc în cazul concret judecat. Astfel, dacă un caz anume nu are soluție nemijlocită în norme, dar aprecierea lui îl relevă ca făcând parte dintr-o clasă de cazuri pentru care există soluția generală, se deduce că are soluție legală în spiritul legii. *A fortiori rationae* solicită să comparăm două situații: una, a necesității logico-formale, alta a comparării prin apreciere. Ca expresie a necesității logico-formale, traduce – oarecum impropriu – regula alternării: dacă universala e adevărată, particulara ei e adevărată, dacă particulara e falsă, universala ei e falsă; de asemenea ar traduce regula: nota genului revine speciilor sale, nota speciei e nota genului *per accidens*.

Ca expresie a comparării apreciative, *a fortiori rationae* se formulează "cu atât mai mult, cu atât mai puternic", aplicabil de la caz la caz, prin stabilirea criteriilor valorice de ierarhizare a ceea ce se compară. De pildă, dacă un oarecine poate fi condamnat la moarte, cu atât mai mult poate fi condamnat la închisoare pe viață, pe criteriul valoric al asprimii pedepsei. Firește, ierarhia valorilor fie să transpară evident din acte normative, fie să aibă accept unanim, general, majoritar etc. Dacă opera lui Bellini e frumoasă, cu atât mai mult opera lui Puccini (deoarece Puccini e superior lui Bellini); dacă se permite schimbarea numelui copiilor minori în cazul schimbării numelui unui părinte, chiar împotriva voinței celuilalt, prin hotărârea autorității tutelare, deși căsătoria se menține, *a fortiori rationae* se permite aceasta când soții sunt despărțiți, iar copiii au fost încredințați acelui părinte al cărui nume nu se schimbă. Regula nu este de logică strictă, aici, în

Scanned with OKEN Scanner

sensul că totdeauna trebuie să intervină un criteriu de stabilire a ierarhiei valorilor, ceea ce poate înşela, cum s-a întâmplat cu Michiduţă în povestea cu Dănilă, a lui Ion Creangă. Dar nu e de logică strictă: tutorelui autorizat să vândă nu i se permite să ipotecheze, deşi trecerea de la vânzare la ipotecă ar fi de natura lui *a fortiori rationae*, pe când soţul având drept să vândă din bunurile sale, are drept să şi ipotecheze, chiar dacă raportul formal ipotecă-vânzare nu ar trebui să se aplice nici aici.

– *a majori ad minus* este considerat de unii autori că ar fi particularizare a lui *a fortiori rationae*; U. Klug găseşte în *a majori ad minus* schema logică "din afirmaţia că toţi S sunt P se deduce că Unii S sunt P" De exemplu: "Dacă drepturile cetăţeneşti sunt garantate de Constituţie, atunci dreptul cetăţenesc la muncă este garantat de Constituţie" aşa că se întrevede acel *a fortiori rationae*. Dar majori-minus pot semnifica nu numai cantitatea – mic-mare, mult-puţin, – ci şi calitatea – puternic-slab, superior-inferior, bun-mai bun, frumos sublim, rău-execrabil etc.

Ţinând seama că trecerea de la o relată de grad ridicat la altă relată de grad scăzut are loc *a fortiori rationae* s-ar putea admite o schemă pentru *a majori ad minus*: "Dacă x şi y sunt legaţi prin relaţia «de la mai mult la mai puţin» şi dacă x este permis (interzis, obligatoriu, indiferent), atunci şi y este permis (interzis, obligatoriu, indiferent) dacă x este evident, atunci şi y este evident, dacă x este eficient, atunci şi y este eficient etc."

Într-o interpretare actuală, raţionamentul corespunzător la *a majori ad minus* ar avea ca premisă majoră norma promulgată într-o manieră explicită şi dezvoltată de interpretarea care admite ca subînţeleasă expresia "Cel puţin la fel de... ca şi...", iar ca propoziţie minoră, propoziţia care afirmă că acţiunea cutare este cel puţin, la fel de, precum, şi acţiunea generic prevăzută. Structura formală a acestui raţionament corespunde unuia normativ de tipul "Dacă orice subiect care aparţine clasei x poate efectua orice acţiune care aparţine clasei *a*, şi dacă orice acţiune care aparţine clasei *a* aparţine clasei *b*, atunci orice subiect al acţiunii care aparţine clasei x poate executa orice acţiune aparţinând clasei *b*. Aceasta ar reveni, în termenii logicii deontice, "Dacă toţi x pot face *a* şi *a* este *b*, atunci toţi x pot face *b*".

Dar argumentarea retorică din confirmare nu vizează adevărul formal prin valorificarea regulii *ad minus*; în raport cu circumstanţe, *a majori ad minus* este o modalitate de trecere, adaptată solicitărilor din partea normei şi potrivit cu intenţiile utilizatorilor. Astfel:

a) dacă prin interpretare legea ordonă să se facă mai mult şi s-a făcut mai puţin, *a majori ad minus* serveşte apărării;
b) dacă prin interpretare se înţelege că legea permite să se facă mai mult şi s-a făcut mai puţin, *a majori ad minus* foloseşte acuzării;
c) dacă prin interpretare se înţelege că legea interzice să se facă mai mult şi s-a făcut mai puţin, *a majori ad minus* serveşte pentru susţinerea atenuantelor.

– *ab absurdo sensu* este o regulă care solicită: când pentru a arăta un adevăr se începe prin a presupune ca adevărat contrariul şi raţionând pe linia acelei presupuneri ajungem la o concluzie ce o contrazice, trebuie să admitem ceea

Scanned with OKEN Scanner

ce voiam să arătăm că e adevărat. Plecând de la două teze contradictorii, procedeul determină obținerea din teza presupusă adevărată consecințe evident false și astfel îl obligă pe adversar să considere teza opusă ca adevărată. Dacă adversarul e adus să se contrazică, rațional e nevoit să admită ceea ce nu voia să admită.

În limbajul juridic absurdul e luat sinonim cu injustul, alteori cu imposibilul, alteori cu nerezolvabilul. Sinonimia cu injustul se vădește, de pildă, în art. 1018 c. civ. al. 2, care spune că e injust să pretinzi reparație debitorului dacă obiectul a pierit în întregul său, fără greșeala acestuia. Este imposibil din punct de vedere juridic ca acțiunea în nulitate și valorificarea consecințelor patrimoniale decurgând din nulitatea constatată să fie unul și același lucru, sub aspectul tratamentului, deoarece în primul caz nu s-ar mai putea vorbi de prescriptibilitate, iar în al doilea caz de imprescriptibilitate. Este nerezolvabilă ca infracțiune complexă acea infracțiune în conținutul căreia un element constitutiv ar forma obiectul unei cauze de înlăturare a răspunderii penale; am ajunge, indirect, la înlăturarea răspunderii pentru infracțiunea complexă, prin dispariția uneia din componentele ei.

Din cazurile de mai sus se vede că pot apărea două absurdități și se pune problema soluționării lor. În cazul în care o altă alegere nu este posibilă întrebarea se respinge. Internarea unui opozant într-un spital de psihiatrie e o absurditate juridică, deoarece un iresponsabil nu poate fi un adversar politic, iar adversarul politic nu poate fi un iresponsabil. Totuși, procedeul a fost aplicat, deoarece un adversar politic poate fi socotit un iresponsabil, printr-o deturnare circumstanțială de limbaj, tipică stilisticii politicii.

Regula *ab absurdo sensu* apare și ca o interpretare semantică a principiului noncontradicției: o universală și opusa ei particulară nu pot fi împreună nici adevărate, nici false; în raportul de contrarietate universalele opuse pot fi împreună adevărate; în raport de subcontrarietate particularele opuse nu pot fi împreună false. Sub aspect retoric regula *ab absurdo sensu* servește ridiculizării, în sensul că generează o stare de spirit care înlesnește o situare în incompatibilitate.

– *regula dilemei* se formulează astfel: examinarea a două ipoteze conduce la concluzia că oricare ar fi aleasă cade pe aceeași opinie pentru una din rațiunile: sau ipotezele permit același rezultat fiecare sau permit două rezultate de aceeași valoare veriformă sau antrenează în fiecare caz o incompatibilitate cu principiul, cu norma cărora le este subordonată.

– *a simili ad simile* se referă la raportul dintre ceea ce este cunoscut și ceea ce poate fi cunoscut, în dublu sens:

a) dacă o normă N interzice (permite, obligă) tipul de acțiuni x care are valoare juridică n, oricărei acțiuni interzice (permise, obligatorii) x1, x2, x3... xn sunt similare între ele;
b) dacă o normă N interzice (permite, obligă) tipul de acțiune x care are valoare juridică j, orice acțiune y poate avea valoare juridică j și deci poate fi calificată numai găsindu-i-se o similaritate cu x. Similaritatea i se găsește doar prin compararea între x și y și care duce la un transfer de valoare juridică. Transferul

Scanned with OKEN Scanner

de valoare este necesar pentru că instanţa nu o să-şi suspende activitatea până când legiuitorul va face loc lui y în ipoteza normei, în mod clar şi univoc. Transferul de valoare este realizabil în măsura în care se înfăptuieşte pe linia intenţiilor legiuitorului şi în spiritul principiilor de drept.

În legislaţie există "goluri", scăpări ale legiuitorului. O speţă afectată de aceste "goluri", totuşi, trebuie rezolvată, cum grăieşte art. 3 c. civ. Cum? Limbajul juridic în care e fixată o normă poate sugera că sfera acesteia de aplicare e mai mare decât cea intenţionată de legiuitor, dar dacă această sugestie contrazice raţiunile legii însăşi, atunci organul de interpretare trebuie să dea normei o interpretare restrictivă, conformă cu *ratio legis*. Dacă, dimpotrivă, nu găsim sugestie şi avem o speţă de rezolvat, totuşi vom apela la *analogie*: constatăm dacă reglementarea expresă a unei situaţii de fapt asemănătoare e bizuită pe un principiu care ar putea justifica aplicarea ei şi pentru speţa în dificultate de soluţionare (analogia legii). Însă, sunt trei categorii de situaţii în care analogia nu poate opera: a) a pedepselor prevăzute în codul penal, în sensul că dacă o faptă nu a fost incriminată expres ea nu poate fi pedepsită (cf. art. 2 c. p.); b) excepţiile prevăzute de legiuitor la o normă, cărora nu li se poate adăuga nimic; c) prezumţiile legale absolute, care sunt de strictă interpretare. Analogia dreptului permite obţinerea unui argument de soluţionare a cauzei prin apel la o normă sau la un principiu care aparţin altei ramuri de drept decât celei căreia se presupune că ar aparţine cauza, fie chiar la principiile fundamentale ale întregimii dreptului. Tehnica analogiei însă e aceeaşi peste tot.

Într-adevăr, ea presupune că ceea ce legea a stabilit pentru o clasă de cazuri ar fi valabil şi în altele, în care aplicarea ei se justifică fie prin raţiuni identice, fie prin raţiuni asemănătoare. Clasa stabilită de cazuri nu este nici finită, nici închisă, practica adăugându-i noi elemente. Aceste elemente vor fi apreciate ca apte să primească aceeaşi valoare ca celelalte anterioare, prin interpretarea lor sau, dacă legea tace, valoarea le este dată prin interpretarea intenţiei legiuitorului.

Procesul analogiei dezvăluie prezenţa inducţiei incomplete în gândirea utilizatorului; acesta răspunde la problemă pe temeiul unei scheme bine cunoscute; între cazurile A şi B poate fi egalitate de tratament juridic pentru că:

a) în cazul A avem însuşirile a, b, c, d, e ca valoare juridică j;
b) constatăm în cazul B însuşirile a1, b1, c1, comune cu a, c, b;
c) încât este de presupus că însuşirile g, h ale lui B ar fi apropiate cu însuşirile d, e ale lui A;
d) astfel ca valoarea juridică j să fie transferată asupra lui B.

De exemplu, ori de câte ori curatela este un mijloc de ocrotire a unor persoane lipsite de capacitate, cu capacitate de exerciţiu restrânsă sau a căror punere sub interdicţie a fost cerută, ea va fi cârmuită, datorită analogiei, de dispoziţiile privitoare la tutelă. Totuşi, trebuie să reţinem, că distincţiile şi apropierile se cer justificate şi acceptate; tehnica analogiei este explicativ-justificativă, ca toate celelalte, în argumentarea juridică.

Art. 16 alin. 3 decret. 31/1954 dispune că "cel dispărut în cursul unor fapte de război, într-un accident de cale ferată, într-un naufragiu sau în altă împrejurare asemănătoare, care îndreptăţeşte a se presupune decesul, poate fi declarat mort,

Scanned with OKEN Scanner

fără a se mai declara în prealabil dispariţia sa, dacă a trecut cel puţin un an de la data împrejurării în care a avut loc dispariţia". Termenul de un an e o ficţiune, fiindcă nu ştim dacă a murit imediat după accident sau după 363 de zile, ba chiar nu avem dovada individuală a dispariţiei. Aici operează ficţiunea juridică şi ea poate fi altă tehnică de obţinere a unui argument.

În afara argumentelor probatorii şi a celor extrase din lege, discursul retoric angajează şi alte clase de argumente, cum ar fi aceea a structurilor axiologice: succesul, credinţa, tăcerea, autoritatea etc. Asupra lor nu mai este cazul să revenim[29].

Note bibliografice:

1. Cf. Gheorghe Mihai, (Teză) *Teoria argumentării juridice,* 1974. Această libertate de ordonare, aproape deplină, a utilizatorului, n-o întâlnim şi în disputa între dialoganţii care îşi dau replici. Numim replică orice obiecţie, rezervă, cerere de completare solicitată de partenerii dialoganţi. Replica poate să apară sub diferite forme lingvistice: interogaţii, optative, conjunctivale, imperative. Apostel avansează patru reguli de tehnică argumentativă dialogală (Rhetorique, Psycho-sociologie et Logique, în LOGIQUE ET ANALYSE 21-24/1963, p. 301), cărora li se poate răspunde cu *patru reguli de tehnică argumentativă retorică:*

   a) *regula stabilizării:*

   în dialog:

   o dezbatere nu avansează către o stare de echilibru, dacă în orice moment afirmaţiile asupra cărora s-a stabilit acordul sunt readuse în discuţie. Dar, într-o anumită măsură, trebuie admis să se realizeze o revenire asupra acordurilor prealabile, funcţie de consecinţele ulterioare.

   în discursul retoric:

   o expunere adresativă intenţională nu avansează către o stare finală de soluţionare asumativă pentru public dacă părţile discursului nu se găsesc într-un echilibru persuasiv care să facă admisibile consecinţele în succesiunea lor.

   b) *regula continuării*

   în dialog:

   dacă o dezbatere schimbă constant subiectul, după o confruntare iniţială de opinii, fără o apropiere de poziţii pe parcurs, o dată în plus nici un echilibru nu se produce. Din contră, pentru a se ajunge la echilibru, se cere o continuitate "în aprofundarea aceluiaşi subiect până la realizarea unui acord minim."

   în discursul retoric:

   dacă un discurs conţine digresiuni, continuitatea lui suferă. Digresiunile sunt utile, dar necesitatea lor e apreciată funcţie de continuitatea argumentativă, care cade în sarcina exclusivă a utilizatorului.

   c) *regula limitării*

   în dialog:

   trebuie epuizată cererea de justificare a poziţiilor avansate; dacă nu se solicită pentru fiecare afirmaţie noi legitimări, nu se avansează, căci se pun iarăşi în discuţie concesiile făcute.

   în discursul retoric:

   teza-soluţie limitează argumentarea la sensurile ei; cade în sarcina utilizatorului să preîntâmpine depăşirea cadrului soluţiei sale prin auto-obiecţii determinate.

Scanned with OKEN Scanner

d) *regula înţelegerii*

în dialog:

trebuie ca partenerii să poată modifica subiectul discuţiei, dar numai printr-un acord; la fel trebuie să existe un minim de înţelegere mutuală asupra tezelor avansate.

în discursul retoric:

publicul înţelege funcţie de utilizatorul care i-a determinat în prealabil structurile de cognafectivitate şi-şi desfăşoară propunerile în limitele acestora.

La respectivele reguli revin încă două (dincolo de propunerea lui Apostel):

e) *regula redistribuirii argumentelor*, conform căreia dacă o anumită ordine a acestora nu aduce acordul, este posibilă o altă ordine care să-l obţină, ceea ce e valabil şi pentru dialog, şi pentru discursul retoric.

f) *regula substituirii argumentelor*, convorm căreia un argument sintetic trebuie prezentat prin substituirea lui cu argumente pe care le-a sintetizat, respectiv substituirea argumentelor analitice cu un argument sintetic, dacă permeabilitatea cognafectivă a publicului (partenerului) o permite. (vezi şi Gheorghe Mihai, Ştefan Papaghiuc, *Încercări asupra argumentării*, Iaşi 1985, p. 88-89). Interesantă analiză la P. Grice, *Logic and Conversation*, A.P. New York, 1975.

Sub aspect psihologic problema argumentativă e tratată în capitolul "Making Use of Problems and Barriers", din cartea *Psychology for Leaders*, London, 1995, de D. Tjosvold, S. Frazeer. O problemă, în general, are un spaţiu consemnat de reprezentarea ei internă de către rezolvitor, funcţie de sistemul său cognitiv compus din a) starea iniţială (ceea ce se dă); b) stări intermediare de cunoştinţe, care trec unele în altele prin operaţii cognitive asupra lor; c) starea finală (ceea ce se cere, se intenţionează). În soluţionarea problemei juridice argumentative comisiile de legislare parlamentare, judecătorul, anchetatorul, avocatul în invenţie aplică reprezentarea sub strategii prospective, pe când sub aspectul organizării discursului avocatul, negociatorul, parlamentarul, profesorul aplică strategii retrospective. Prima strategie desfăşoară o imersiune de la starea finală spre aceea iniţială, a doua strategie de la starea iniţială spre aceea finală (fundamentală pe această temă e lucrarea *Human Problem-Solving* de H. A. Simon şi A. Newell, Prentice Hall, 1972.

2. Gheorghe Mihai, Ştefan Papaghiuc, *op. cit.*, p. 192-217.
3. J. Payne, S. Payne, *Lasă lucrurile să meargă*, Bucureşti, 1995, p. 70-93.
4. Paul Dumitriu, *Paradoxele politice*, Bucureşti, 1994, p. 50-54.
5. Gheorghe Mihai, *op. cit.*, p. 27.
6. Este balast sub aspect argumentativ, căci, altfel, poate avea raţiune stilistică, reprezentând un introducător sau un traducător sau, chiar, un captator estetic. Să nu uităm că discursul retoric comunicativ cere o strategie de persuasiune, fără să fie el însuşi această strategie etc.
7. Gheorghe Mihai, *Modalităţile opinabile*, Revista de filosofie, 1/1978. O persoană constată că altă persoană şi-a declarat opinia prin "A opinează că p". Propoziţia "A opinează că p" este adevărată dacă A a declarat "Eu, A, opinez că p" şi este falsă dacă A nu a făcut această declaraţie. Verificarea propoziţiei descriptive "A opinează că p" ţine de logica strictă, ca şi a propoziţiei de tipul "E există opinia că p"; se poate spune că dacă A opinează că p, atunci există opinia că p; particula că sugerează caracterul modal al propoziţiei "A opinează că p", nu numai în sensul constituirii ei din *dictum* şi *modus*, ci şi că *modus* însuşi s-ar modaliza: A opinează convingător pentru sine, destul de convingător, nu tocmai convingător, foarte convingător pentru sine. Atunci, vom standardiza aceste aproximări de convingere în: destul de convingător – consideră; nu tocmai convingător – i se pare. Un eventual pătrat logic ar evidenţia:

Scanned with OKEN Scanner

1. A este convins că p A nu consideră că nonp A nu i se pare că p A contestă că nonp;

2. A contestă că p A nu consideră că p A nu i se pare că nonp A este convins că nonp;

3. A consideră că p A i se pare că nonp A nu contestă că p A nu este convins că nonp;

4. A i se pare că p A consideră că nonp A nu contestă că nonp A nu contestă că nonp A nu e convins că p.

În toate aceste cazuri referința o reprezintă declarația lui A. Să presupunem că B îi propune lui a o afacere bună, sub forma "Îți propun o afacere bună". Forma aceasta naturală de adresare subînțelege "Sunt convins că afacerea pe care urmează să ți-o propun este bună". Care este obiectul convingerii lui B? Firește, "afacerea pe care urmează să ți-o propun este bună". "Desigur ce este vorba?" întreabă A. Ce vrea să afle A? Evident, care sunt temeiurile, argumentele lui B la starea lui opinabilă de convingere cum că afacerea ar fi bună și pentru el. B, la rându-i știe că argumentele cu care s-a convins nu sunt, cu necesitate, eficiente să-l convingă și pe A, pentru simpla rațiune că A nu e B. Și mai știe că deși e pe deplin ignorant în privința afacerii respective, A este tentat să facă una *bună*, că nu i-ar displăcea s-o realizeze cu el, că dispune de anumite caracteristici pentru a-l angaja în acea afacere. A, pe de altă parte, nu știe dacă B este, într-adevăr, convins că afacerea e bună; urmărind argumentarea lui B, A analizează ce anume l-a convins pe acesta și măsura în care ce-urile (argumentele) l-ar convinge și pe el; B îi va avansa lui A acele argumente ca posibilul lui partener să spună "Da, e o afacere care mi se potrivește"; înseamnă că l-a convins. Dar A poate să declare "Da, iată o afacere care m-ar interesa"; nu l-a convins, însă i-a indus o modalitate opinabilă – considerația; A ar putea, la fel, să declare "Nu mi se pare o afacere bună", în care negația nu e una formală, ci psiho-logică, în sensul că s-ar situa pe cea mai slabă treaptă de convingere, subliniată prin această negație.

Cu alte cuvinte, și pe scurt, opiniile constatate de noi sub forma "(Eu, A) sunt convins (consider, mi se pare, contest) că p" se întemeiază argumentativ, în accepțiunea dată de noi argumentării. Când spun (declar) "Nici o hotărâre nu e finală", "Uneori mai deschide și legea ochii" se subînțelege că emit o opinie într-o modalitate anume, iar dacă o adresez, că sunt apt să o susțin cu argumente că are veriformitatea minimală a "adevărului meu" sau veriformitatea "adevărului nostru". Asupra argumentării opinabilelor ca teze-răspuns, soluția în materii speciale: Gheorghe Mihai, *L'inference causale dans la technique de la réglementation juridique*, AU-III, XVIII, Iași, 1972.

8. Gheorghe Mihai, *Cu privire la unele principii ale reclamei și publicității*, în "Studii de teoria radioului și televiziunii", București, 1974, p. 63.
9. L. Apostel, *What is the force of an argument?* in Revue Interantional de Philosophie 84, 127/1979. citatul e din P. Dumitriu, *op. cit.*, p. 42.
10. Gheorghe Mihai, *Structura psiho-logică a dialogului*, în AU-III-XXIV, 1978; generalizarea ideii în Gheorghe Mihai, *Un model factoriel tridimensionnel du discours argumentatif*, RRSS, 1-2, 1987, p. 159 și urm.
11. Gheorghe Mihai, *Elemente constructive de argumentare juridică*, București, 1982, p. 27 și urm.
12. A. Ionașcu, *Probele, în procesul civil*, București, 1969, p. 230.
13. Subtila distincție între obiectul probei, obiectul probator, probă și raționalitatea ei argumentativă la Ch. Perelman, P. Forriers, *La preuve en droit*, Bruxelles, 1981, p. 9 și urm.
14. Cornel Popa, *Teoria definiției*, București, 1972, p. 150 – 175.

Scanned with OKEN Scanner

15. R. Robaye, *Introduction à la logique et á argumentation*, Louvain – La Neuve, 1991, p. 3-5.
16. Legea din 12 mai 1925, art. 1. Asupra definiţiilor în drept, cf. Gheorghe Mihai, *Introducere pentru o logică juridică*, Piatra Neamţ, 1991, p. 87 şi urm.
17. Apud Gheorghe Mihai, op. cit. p. 58 şi urm.; a se vedea şi Şt Popescu, *Introducere în studiul dreptului*, Bucureşti, 1994, p. 156.
18. Ch. Perelman, *op. cit.*, p. 327 şi urm.; se discută despre consecinţele libertăţii de apreciere a faptelor. O analiză locuţionară la U. Eco, *Les limites de l'interpretation*, Paris, 1992.
19. În F. Payen, Anthologie..., Paris, 1964, apud Gheorghe Mihai, *op. cit.*, p. 86.
20. Verbul "a justifica" analizat cu diferite sensuri: a motiva, a preciza, a îndreptăţi, a legitima, a dezvinovăţi, a arăta temeiuri rezonabile etc. "Asemeni celorlalte mijloace de probă – dar cu mai multă justificare – prezumţia se prestează unei reglementări unitare (V. Popa, *Elemente de drept probator*, Timişoara, 1992, p. 85), unde termenul are sens de "conform dreptăţii din lege"; "Que toutes les passions se justifient et des jugements qu'elles nous font faire pour leur justification" zice Malebranche, apud A. Lalande, *Vocabulaire*..., Paris, 1926, p. 408. În discursul retoric juridic justificarea stă în conexiune cu explicaţia, deoarece invocă valorile şi principiile dreptului, explicit sau implicit; lato sensu, justificare e pretutindeni unde se cheamă ca instanţă valori şi principii pentru a întări adevărul probabil.
21. Ch. Hennau, J. Verhaegen, *Droit penal general*, Bruxelles, 1991, cap. 1.
22. DILEMA, nr. 141, p. 16.
23. N. Iorga, *Discursuri parlamentare*, Bucureşti, 1981, p. 197
24. Cf. Ch. Perelman, *Traite*..., *op. cit.*, Ideea reapare în Ch. Perelman, R. Ven der Elst, *Les notions a contenu variable en droit*, Bruxelles, 1984.
25. P. P. Soulier, *Enigma vieţii*, Bucureşti, 1991, p. 32.
26. Gheorghe Mihai, *Psiho-logica argumentării dialogale*, Bucureşti, 1987, p. 92. Explicaţii asupra argumentului, reluate.
27. E. Benveniste, *Problemes de linguistique generale*, Paris, 1974, vol. II. O interpretare particulară la Heckhausen, J. Beckman, *Intentional action and action slips*, Psychological Review, p. 36 şi urm.
28. Un punct de vedere detaliat la Ch. Perelman, P. Lucie Olbrecht-Tyteca, *Le Probleme des lacunes en droit*, Bruxelles, 1968.
29. Ch. Perelman, Traite... *op. cit.*, vol. II. Autorul trece în revistă peste şaptezeci de figuri. La fel, P. Oléron, *L'argumentation*, PUF, Paris, 1983.

4.3.5.5. CONEXAREA NORMEI CU REALITATEA

Sociologii ar spune că realitatea socială este alcătuită din fapte, cu proprietăţile şi relaţiile lor, făptuitori, cu însuşirile şi relaţiile lor, înscrişi în varia sisteme organizaţionale etc. Parafrazându-l pe Carr, am putea spune că juristul şi faptele juridice au nevoie unul de celălalt; într-adevăr, fără faptele sale, juristul e inutil, fără jurist faptele sociale nu capătă semnificaţie juridică. Juristul – antrenat în activitatea de legiferare sau în aceea de aplicare – nu săvârşeşte o descriere obiectivă a unei mase de fapte cotidiene, cum procedează biologul, de pildă, când cercetează un proces verbal; ca şi politicianul, de altfel, el nu are

Scanned with OKEN Scanner

cum să evite propria-şi subiectivitate, unilateralităţile unghiului său de vedere determinate de spaţiotemporalităţile lumii în care trăieşte, de limitele personalităţii sale. Încadrarea unui fapt social individual în prevederile legii existente se numeşte predicativitatea lui axiologică – faptul x a devenit faptul juridic x. Dar, ceea ce primeşte calificarea respectivă nu e faptul individual propriu-zis, ci din el atâta cât şi aşa cum l-a cunoscut juristul, ceea ce înseamnă o unilateralitate subiectivă. Principiul contradictorialităţii caută tocmai să lărgească această unilateralitate, fără să o evite în totalitate; dovadă stă posibilitatea de schimbare a încadrării faptului, izvorâtă din probarea insuficientei cunoaşteri a lui în orice fază a procesului judiciar, adică pe parcursul aplicării legii. Dar această operaţiune presupune existenţa faptului juridic generic, stabilit de legiuitorul cu unilateralităţile lui. Acesta, el însuşi, poate să modifice încadrarea juridică a faptului generic, determinat de altă viziune subiectivă a vieţii sociale. Se pare că juristul, deci, descrie explicativ şi evaluativ faptele fie pentru a construi faptul generic fixat în normă, fie pentru a încadra în acesta faptul individual. O problemă practică interesantă este aceea de a şti dacă faptele juridice se constituie doar prin evaluare. De pildă, dacă vorbim de asemenea fapte ca precauţiile rasiale sau genocidul din timpul celui de al doilea război mondial sau terorismul de stat din a doua jumătate de veac XX sau hărţuirile sexuale, evaluarea juridică se află în faptele însele sau provine de altundeva? Descrierea faptelor individuale de genocid ar permite abstragerea acelor trăsături generale şi esenţiale prin care să se definească faptul generic de genocid; pentru ca aceasta să intre în ipoteza unei norme juridice, trebuie corelat cu dispoziţii de interdicţii corespunzătoare, prin care ar deveni fapt juridic generic. Dar dacă persecuţia rasială sau genocidul conţin în ele însele valoarea juridică, atunci nu norma juridică le preface în fapte juridice, ci invers, faptele juridice fac norma cutare juridică. În acest caz, în activitatea legiuitorului nu intervine nici o componentă evaluativă, ci doar una constatativă, iar opinia e exclusă din gândirea lui, ca şi din aceea a practicianului. Absurditatea iese imediat în evidenţă printr-o formulare succintă: faptul juridic este juridic (crima, furtul, succesiunea testamentară, creditul ş.a.) anterior şi independent de vreo normă juridică!

În realitate, aceea care "ridică" faptele sociale individuale la rangul de fapte juridice generice şi "coboară" faptele juridice generice la cele individuale este interpretarea lor evaluativă, pe baza cunoaşterii şi selectării lor interesate (unde interesul e luat în triplul său înţeles: cognitiv, afectiv şi pragmatic), prin inducţii şi deducţii particulare.

Termenul "interpretare" se aplică în trei sensuri diferite:

a) *sunt interpretate* de către legiuitor *faptele sociale*, prin abstragerea generalului şi esenţialului din ele, sub semnul principiilor de Drept, al doctrinei, al valorilor juridice şi al sistemului juridic în procesualitatea lui; am zice că are loc o inducţie apreciativă – deoarece nu se generalizează din fapte, ci din faptele apreciate – ale cărei concluzii devin premisele elaborării actului normativ cu necesitate teleologică. Aceste premise sunt cuprinse, uneori, într-un discurs retoric justificativ, destinat publicului care i-ar da legitimitate moral-îndreptăţitoare.

Scanned with OKEN Scanner

b) *sunt interpretate dispoziţiile legale* de către practicieni, pentru a stabili încadrarea juridică a faptei individuale în discuţie.

c) *sunt interpretate obiectele-probă,* din care sunt obţinute propoziţii ca argumente probatorii, cu ajutorul cărora se califică fapta şi făptuitorul aşa sau altfel.

În (a), pretenţia de pură cunoaştere a faptelor sociale, cu o metodologie strict obiectivă, nu satisface, deoarece un legiuitor axat exclusiv pe obiect (societatea, în cazul de faţă) şi exterior lui nu există. Admiţând subiectivitatea care îl angajează pe legiuitor, admitem că faptele sociale de reglementat sunt, încă din faza observării şi examinării lor, fapte interpretate conform principiilor şi valorilor invocate că atunci când se discută trebuie să aibă loc sau să nu aibă loc un ceva generic[1].

În (b) interpretarea – operă a doctrinei şi jurisprudenţei – caută să evidenţieze straturile de semnificaţii din cuprinsul textului de lege, să stabilească spiritul în care legiuitorul a promulgat dispoziţiile sale, obiectivele imediate şi mediate din perspectiva cărora legea e coerentă şi consistentă sau nu[2].

Să amintim câteva reguli de interpretare a legii:

- verbis legis tenaliter inhaerendum;
- in re igitur dubia, melius est verbi edicti servire;
- exceptio firmat vim legis in casibus non exceptis;
- favores ampliandi, odia restringenda;
- in dubio pro libertate civium;
- in poenalibus causis benignius interpretandum est;
- ubi eadem est legis ratio, ibi eadem est legis dispositio;
- ubi lex non distinguit, nec nos distinguere debemus;
- in civile est, nisi tota lege perspecta, una aliqua particula ejus proposita, judicare vel respondere;
- non est novum, ut priores leges ad posteriores trahantur etc[3].

Sunt cunoscute mai multe clasificări ale interpretării: oficială şi neoficială, extinctivă şi restrictivă etc. Manualele de teorie generală a dreptului (sau de *Introducere în studiul dreptului*, cum li se mai spune) glăsuiesc despre metodele de interpretare a legii; dincolo de indistincţia între termenii metodă-procedeu-procedură, vom observa că nu legea e interpretabilă, ci modul de fixare a ei în actele normative.

Petre Botezatu scrie despre metoda (calea) deductivă şi metoda inductivă în logică, Karl Popper cercetează metoda critică, alta decât cea ştiinţifică sau dialectică, în biologie întâlnim metodele experimentale, tipologică, sistemică. La fel se vorbeşte despre metoda axiomatică, a intuiţiei, a metafizicii, a diviziunii, a sintezei. "Ştiinţele progresează parcurgând patru etape succesive: descriptivă, inductivă, deductivă, axiomatică... Metoda deductivă interferează astăzi cu procesul de matematizare a ştiinţelor, cu axiomatizarea teoriilor şi cu formalizarea limbajului."[4] notează R. Blanche. În bună linie progresivă, logicianul francez consideră aceste etape ale propensiunii spre inteligibil ca momente întru conceptualizare. Academicianul român Ilie Pârvu susţine, în chip ciudat, că "Logica ştiinţei se constituie prin convergenţa unei pluralităţi de metode de analiză şi fundare a ştiinţei şi din perspective asociate lor. Dintre acestea, cele mai

Scanned with OKEN Scanner

semnificative sunt metodele: semantică, axiomatic-algebristă, fenomenologică şi reductivă"[5]. Atunci nu ne mai mirăm când citim "Pe lângă dialectica marxistă, ca metodă generală, ştiinţa dreptului procesual penal foloseşte şi alte metode, printre care analiza şi sinteza, deducţia şi inducţia, ca procedee logice, metoda istorică i metoda comparativă... metoda statistică... metoda cibernetică[6]. Neglijenţa formulărilor de mai sus constă în a suprapune ideea de metodă – ansamblul principiilor şi regulilor de urmat pentru cunoaşterea unui domeniu al realităţii – cu ideea de procedeu – mod sistematic de executare a unei operaţii, în cadrul unei metode. În acest sens, deducţia nu poate fi procedeu, comparaţia nu poate fi metodă.

Riguros vorbind, în drept singura cale de cunoaştere a sensului cuprins în textele normative şi a mijloacelor de probă este aceea a interpretării lor, dacă refuzăm intuiţiei demnitatea de metodă. Metoda interpretării constituie un ansamblu de procedee, prin care ea se aplică; respectivele procedee au primit, prin abuz, denumirea de metodă. Astfel, analizând intepretarea gramaticală, T. Ionaşcu se referă la "înţelesul termenilor", "înţelesul cuvintelor", "definiţia legală", care nu intră în preocupările gramaticii[7]. Szabo Imre atribuie "metodei" gramaticale cercetarea când a cuvintelor, când a termenilor, când a noţiunilor[8].

Ceea ce "se exprimă" printr-o propoziţie este sensul că: "Adunarea generală va fi convocată de administratori de câte ori va fi nevoie, în conformitate cu dispoziţiile din statut" (art. 77, al. 1, Legea privind societăţile comerciale, ian. 1991). Sensul acestei propoziţii este condiţia pe care trebuie să o satisfacă o stare de lucruri pentru ca ea să-i poată fi aplicată; dacă nu sesizăm sensul propoziţiei nu putem spune despre ea că ar fi adevărată sau falsă, realizabilă sau nerealizabilă, acceptabilă sau neacceptabilă; dacă propoziţia este astfel construită încât sensul e confuz, atunci fie o respingem, fie încercăm să o conexăm cu alte propoziţii, pentru a-i afla sensul intenţionat de legiuitor, de cel care a formulat-o. De pildă, virgula din textul de mai sus ţine loc de conjuncţie sau de disjuncţie? Dacă ţine locul disjuncţiei (?), atunci se naşte subiectivitatea şi arbitrariul administratorilor în convocarea adunării generale; dacă ţine locul conjuncţiei (?) expresia "ori de câte ori va fi nevoie" e perfect inutilă. Aşa produc legiuitorii confuzii.

De aici desprindem concluzia că în interpretare utilizăm tehnici de operare cu raţionamente obişnuite, prin care căutăm "ce spun" termenii şi propoziţiile juridice, fără să ne abatem de la spiritul legiuitorului. În fond, prin stabilirea definiţiilor, de pildă, se efectuează o dezambiguizare a respectivelor formulări în limbajul natural, funcţie de sistemul juridico-politic în vigoare, de intenţiile legiuitorului, de spaţiul şi timpul socio-uman în care au loc aserţiunile, de persoana care asertează; fiind un proces raţional, orice procedeu de interpretare – a actului normativ sau a obiectului de probă – se subordonează legilor de gândire corectă. Iată un admirabil raţionament deductiv al lui G. Sescioreanu: "Considerând că întrucât după acest articol (art. 46) martorii sunt admişi ca mijloc de probă în materie comercială, implicit sunt admise şi prezumţiile, deoarece este de principiu că ori de câte ori este admisibilă proba cu martori sunt admisibile şi prezumţiile; că pe lângă aceasta, din moment ce ultimul alineat al art. 46 c. com. prevede că dovada se face prin orice alte mijloace de probă, admise de legea civilă şi din moment ce în

Scanned with OKEN Scanner

codul civil prezumţiile sunt admisibile, rezultă că ele sunt primite şi în materie comercială"[9].

Procedeul gramatical, componentă a metodei interpretării, vizează analiza textului normativ din perspectiva regulilor de construcţie gramaticală a limbajului juridic, analiză subordonată găsirii sensului normei; procedeul sistematic contribuie la justa interpretare, considerând locul pe care îl ocupă o normă în sistemul actului normativ căruia îi aparţine şi, în acelaşi timp, în sistemul general al legislaţiei în vigoare; procedeul istoric participă la interpretarea prin invocarea împrejurărilor în care s-a stabilit actul normativ care conţine norma cercetată.

Teoria Generală a Dreptului, dar şi Teoria dreptului civil admit că ar exista un procedeu de sine stătător, numit logic. Regulile acestui procedeu se numesc argumente[10].

În fapt, aceste "argumente" nu sunt decât aplicaţii ale legilor logice, utilizabile şi în analiza gramaticală şi în cea sistematică şi în cea istorică: nici gramatica, nici istoria, nici măcar politica nu se sustrag logicităţii fără riscul de a deveni incoerente. Astfel, regula *a contrario*, zisă "argumentul *a contrario*", este aplicaţie banală a principiului noncontradicţiei: un subiect logic nu poate avea, în acelaşi timp şi sub acelaşi raport, un predicat logic şi opusul său; şi atunci, se înţelege că dacă are cutare predicat nu are opusul său.

Totuşi, considerarea strict formală a regulii *a contrario* ar tulbura adecvarea normei la realitate, în unele situaţii. De pildă, din cuprinsul art. 113 c. c. r. reiese că cei trimişi în posesiunea provizorie a bunurilor unui absent nu pot înstrăina, nici ipoteca averea acestuia imobiliară, strict a contrario, ignorând voinţa legiuitorului ar rezulta că ei ar putea înstrăina averea lui mobiliară.

La fel, argumentul *a majori ad minus* este, în formă, regula alternării în varianta trecerii de la universală la particulara ei argumentul *ab absurdo sensu* este, în formă, binecunoscuta reducere la absurd. Prin urmare, toate aceste reguli ţin de tehnica de interpretare, într-o variantă sau alta, atât a legilor, cât şi a obiectelor de probă. Dar, ceea ce e de reţinut, noi obţinem, într-adevăr, argumente pentru atac sau apărare, ca rezultat al interpretării. Astfel, deoarece legiuitorul a precizat că registrele, pentru a constitui o probă în favoarea celui ce le ţine, trebuie să îndeplinească anumite condiţii, *a contrario*, aplicat, ar veni că pentru cel ce nu le-a ţinut nu-i sunt favorabile, în condiţiile stabilite. *A fortiori* condiţiile fiind îndeplinite, registrele sunt favorabile celui ce le-a ţinut, este absurd să fie invocate de cei care nu le-au ţinut. După cum se vede, argumentele sunt produse ale aplicării regulilor şi legilor logice.

O tehnică interesantă de obţinere a argumentelor care să conexeze realitatea faptelor cu prevederile legale este aceea a *prezumţiilor*. Art. 1199 c. c. r. defineşte prezumţiile ca fiind "consecinţele pe care legea sau magistratul le trage dintr-un fapt cunoscut la un fapt necunoscut". În tehnica legislativă aceste prezumţii transformă probabilitatea în certitudine impusă, stabilind că este, ceea ce probabil este, în chip imperativ, încât să stea la temelia reglementărilor în vigoare. Dacă legea sau judecătorul prezumă că este ceea ce doar probabil, în fapt, este, atunci nici o dovadă nu e cerută pentru acel doar probabil, întrucât prezumarea imperativă l-a stabilit că este. Astfel, dacă s-a pronunţat o hotărâre judecătorească definitivă,

Scanned with OKEN Scanner

se consideră că ea exprimă adevărul (prezumţie absolută, impusă), categoric, cu privire la faptul juridic tratat şi, prin consecinţă, acest adevăr nu mai poate cădea sub semnul probabilităţii printr-o a doua cerere în judecată, cu acelaşi obiect, întemeiată pe aceeaşi cauză, între aceleaşi părţi făcute de ele şi în contra lor în aceeaşi calitate.

Propoziţia prezumtivă "Copilul născut în timpul căsătoriei îl are ca tată pe soţul mamei" întemeiază o regulă de conduită, pe coeficientul ridicat de frecvenţă al situaţiilor caracteristice, conferindu-i o anumită stabilitate prin sensul ei deontic ascuns: "Copilul născut în timpul căsătoriei îl are, obligatoriu, ca tată pe soţul mamei". Dar noi găsim încă un sens deontic ascuns: "Dacă copilul s-a născut în timpul căsătoriei mamei, atunci obligatoriu soţul mamei este tatăl copilului". Naşterea unui copil în timpul căsătoriei dispensează de probă pe mama copilului în ceea ce priveşte paternitatea acestuia, deoarece însăşi legea prezumă imperativ că acel copil îl are ca tată pe soţul mamei. Prezumţia "Starea civilă a copilului este aceea ce rezultă din folosirea ei conform cu certificatul său de naştere" o voi reciti "dacă copilul are stare civilă, atunci ea obligatoriu este aceea ce rezultă din folosirea ei conform cu certificatul său de naştere"; condiţia fiind îndeplinită, consecinţa derivă fără probabilitate (doveditoare).

Propoziţia prezumtivă se bizuie pe veriformitatea stabilită de legiuitor, generalizând ce este dominant şi comun pentru anumite fapte sau împrejurări ce urmează a dobândi semnificaţie juridică; fie o generalizare care nu permite nici o probă contrară, adică absolută, fie una care permite proba contrară într-un caz determinat. De pildă, mama copilului născut în timpul căsătoriei e dispensată deplin de proba paternităţii acestuia prin însăşi prezumţia legală, pe când soţul, prezumat tată, dacă doreşte să răstoarne prezumţia de paternitate, poate face dovada contrară, în limitele permise de lege. În schimb, autoritatea lucrului judecat e o prezumţie imperativă ce nu admite combaterea.

După funcţiile îndeplinite, propoziţiile prezumtive sunt fie a) mijloace de tehnică legislativă, fie b) reguli de fond, fie c) mijloace de probaţiune. Sub aspect retoric ele permit argumente explicativ-justificative în (a) şi (b), argumente probator-justificative în (c). Dar numai în (b) şi (c) ele folosesc în apărare şi atac.

Ca mijloc de tehnică legislativă, prezumţiile transformă probabilităţile în certitudini juridificatoare. Dacă prin *probabil* înţelegem *dovedibil cu argumente extrase din observarea realităţii sociale*, atunci prezumţiile în tehnica legislativă săvârşesc tocmai operaţia de a da veriformităţii juridice opinabile tentă de certitudine; că lucrurile stau aşa, că trebuie să stea aşa pentru că stau aşa, cum zice legiuitorul, tehnica legislativă include operaţii logice efectuate asupra "materialului" care să facă obiectul reglementării juridice: analize, sinteze, generalizări, clasificări, definiri, dar şi judecăţi de evaluare politico-juridice.

Tot de tehnica legislativă ţin şi regulile privind alegerea formei de reglementare, a formelor de exprimare juridică, a valorilor sociale de apărat, a obiectivelor mediate şi imediate, a corelării actelor normative. Aceste reguli intervin în respectivele operaţii logice orientându-le axio- şi proxio-logic. Este bine de ştiut că toate acestea nu vor fi regăsite niciodată în activitatea Parlamentului, căci nu Parlamentul elaborează actele normative, ci specialiştii jurişti. Parlamentarii discută sub as-

Scanned with OKEN Scanner

pect politic preponderent, semnificaţiile actelor normative, pe articole, ei aprobând sau respingând un sens sau altul, în numele unui presupus interes general pe care l-ar apăra; retorica discursurilor parlamentare nu e una juridică, în sens strict, ci una partizană, politică unui partid sau altuia spunându-şi opinia. Când Parlamentul respinge un act normativ procedural, acesta revine juriştilor specialişti care, în situaţia dată, sunt chemaţi să împace dezideratele politice cu principiile generale ale dreptului şi ale fiecăreia din ramurile sale, cu valorile juridice universale. UDMR a atacat Legea învăţământului din România din 1995 nu pentru că nu ar fi corespuns exigenţelor logico-juridice, ci pentru că nu corespundea idealurilor lui politice; retorica lui a fost una politică şi nu una juridică.

O hotărâre judecătorească rămasă definitivă se bucură de autoritatea lucrului judecat şi nu se mai poate reface procesul; rămasă definitivă, ea ar cuprinde adevărul juridic şi se bucură de valenţa inatacabilităţii – *rea judicata proveritate habetur*; impusă ca un adevăr irefragabil, în virtutea prezumţiei legale de adevăr, numita hotărâre conţine, însă, atât argumente probatorii, cât şi argumente legale, sub condiţia coerenţei.

Spunând că sunt propoziţii ipotetice, în tehnica legislativă prezumţiile constituie anticipări de adevăruri probabile, dar impuse ca fiind certe fie absolut, fie până la proba contrarie. Odată cuprinse în actul normativ, se înţelege că ar fi rezultatul unui raţionament inductiv complet – prin voinţa legiuitorului – şi majora oricărui silogism deductiv, în aplicarea legii.

Împărţirea propoziţiilor prezumtive în *relative* şi *absolute* relevă faptul că primele au putere până la proba contrarie, secundele exclud orice atingere a puterii de adevăr prin cerere în probare. Sub aspect logico-formal:

- prezumţiile absolute nu pot fi combătute în adevărul lor impus prin nici un mijloc de dovadă, adică prin nici un argument probatoriu; am avea de-a face cu o teză logică. Pusă în forma unei propoziţii ipotetice, o prezumţie absolută afirmă adevărul antecedentului, din care derivă cu necesitate adevărul succedentului.
- prezumţii relative, se ştie, sunt adevărate până la proba contrarie, prin anumite mijloace de probă ori în anumite condiţii ori de către anumite persoane. Legea admite ca antecedentul adevărat să nu fie suficient pentru a impune adevărul consecinţei; propoziţia "soţul mamei este tatăl copilului" nu decurge cu necesitate din propoziţia "copilul s-a născut în timpul căsătoriei mamei", pentru orice tată-soţ al mamei şi atunci unii soţi valorifică dreptul să facă dovada că nu sunt şi taţi ai respectivilor copii. Falsitatea consecinţei nu face falsă ipoteza ci, în cazuri determinate, pune în falsitate prezumţia în întregul ei; în realitate, substratul prezumţiei analizate ar fi: "Copilul născut în timpul căsătoriei mamei îl are, în opinia legiuitorului, ca tată pe soţul mamei". Această opinie poate fi acceptată sau contestată de un soţ sau altul cu argumente probatorii. Soţul nu contestă antecedentul, ci succedentul, în sensul nu că ar fi fals, ci că nu corespunde cu starea lui de fapt. Dacă propoziţia "Copilul este născut în timpul căsătoriei" este adevărată constatativ, propoziţia succedentă "Soţul mamei este tatăl copilului" e adevărată numai dacă soţul x al mamei y o admite ca adevărată; se observă

că antecedentul e un argument pentru admiterea de către soț a adevărului succedentului. Legiuitorul consideră că rezultă adevărul opusei succedentului, prin probarea acesteia, fără a verifica adevărul ipotezei. În cazul în care e adevărată propoziția "Soțul mamei nu este tatăl copilului" e falsă propoziția "Copilul este născut din căsătoria mamei".

S-a arătat (T. Ionașcu, 1969) că propoziția prezumtivă ca argument probator solicită o dublă deplasare a obiectului probei: o dată de la faptul generator de drepturi, necunoscut, greu ori imposibil de dovedit, la un fapt vecin și conex cu aceasta, de asemenea necunoscut, dar mai ușor de dovedit și a doua oară, de la acest fapt vecin și conex la un fapt probant. Din cunoașterea faptului probant se trage mai întâi concluzia existenței faptului generator și conex și apoi din cunoașterea acestuia se derivă concluzia existenței faptului generator de drepturi. În limbaj logic prin "fapt vecin și conex" se înțelege un fapt aflat într-o relație de codeterminare cu faptul generator de drepturi. Încât: dacă faptul B, în conexiune cu faptul A, este dovedit și conexiunea este dovedită, atunci faptul A este dovedit. Procesul de deplasare a obiectului probei îngăduie o probabilitate căreia i se conferă valoare de adevăr printr-o prezumție.

Noi știm că aplicarea legii, *lato sensu*, are loc în trei moduri:

a) *adecvarea normei*, generică și abstractă, la cazul dovedit, în considerația unei transparențe a textului normativ;
b) *interpretarea normei* în adecvarea ei la caz până la o transparență care se referă la spiritul legii;
c) *apelul la principii și valori* ale Dreptului pentru a găsi soluția-concluzia valabilă pentru caz, atunci când legea tace. Grosier spunea: dacă norma N prevede Op pentru clasa subiecților X și dovedindu-se că există un x, din clasa X, care a încălcat Op, atunci x primește sancțiunea normei N.

Dacă x a săvârșit ceva și încadrarea juridică nu poate fi efectuată nici prin (a) nici prin (b), atunci suntem în fața unei lacune juridice. În asemenea situații intervine subiectivitatea interpretativă a judecătorului care, constatând tulburarea ordinii juridice, trebuie să găsească soluția refacerii ei.

Determinarea segmentului rămas exterior reglementării juridice exprese, într-un domeniu principal reglementat din punct de vedere juridic, este unul din elementele foarte importante ale rezolvării lacunei juridice; acolo unde sistemul de drept cere o interpretare strictă, nu există lacune, deoarece un raport ori este, ori nu este cuprins în lege și atunci judecătorul nu-i ținut să hotărască în vreun fel.

Acolo unde sistemul de drept permite abaterea de la o interpretare strictă apar și lacunele și rezolvările aduse de către judecător. Prezența lacunelor este condiționată de:

a) *lipsa unei reglementări generice* și abstracte prin adecvare la raporturi, stări de fapt singulare;
b) aceste raporturi, stări singulare de fapt, ar trebui să aibă o reglementare, conform principiilor dreptului;
c) existența, în sistemul pozitiv de drept, a unor reglementări pentru cazuri asemănătoare cu respectivele raporturi, stări singulare de fapt.

Scanned with OKEN Scanner

Exemple de lacune juridice:

- dreptul de retenţie (mijloc specific de garantare a obligaţiilor, constând în dreptul creditorului de a refuza să restituie un bun al debitorului aflat în detenţia sa, până ce debitorul nu-i plăteşte în totalitate ceea ce îi datorează în legătură cu acel bun) este reglementat dispersat de codul civil, putând fi regăsit în unele prevederi din materia drepturilor reale, a contractelor, obligaţiilor şi succesiunilor. În practica juridică s-a constatat necesitatea recunoaşterii dreptului de retenţie şi în alte situaţii decât cele regăsibile în lege, în scopul de a se legitima refuzul de restituire de către detentor a unui bun aflat în puterea sa materială, dar aparţinând altei persoane. Confruntat cu astfel de raporturi juridice deduce judecăţii, judecătorul a "extins" aplicabilitatea recunoaşterii dreptului de retenţie, prin analogie, ori de câte ori detentorul lucrului are împotriva proprietarului acestuia un drept de creanţă certă, lichidă, exigibilă în legătură directă cu bunul respectiv.
- codul civil reglementează posibilitatea unor libertăţi cu cauză de moarte sub următoarele forme: prin testament olograf, autentic, mistic sau privilegiat. Statutul CEC, intrat în vigoare în temeiul decretului 371/1958, prevede posibilitatea titularilor unor depuneri de a indica CEC-uri personale cărora urmează să li se elibereze sumele depuse, în caz de moare. Practica judiciară a caracterizat clauzele conţinând astfel de dispoziţii ale titularilor, în absenţa unor reglementări legale explicite, ca fiind testamente olografe simplificate, prin analogie, în sensul că nu trebuie să fie scris în întregime, semnate şi datate de mâna testatorului, ci numai semnate de acesta.

În cazul lacunelor juridice se pune problema găsirii unei tehnici de conexare a unor raporturi, stări de fapt singulare cu prevederile legale în chip indirect, prin analogie. Tehnica analogiei nu poate fi numită "argumentul analogiei", cum afirmă unii autori, ci *procedeu* prin care se ajunge la respectivul argument; altfel spus, prin analogie argumentăm că...

James Gregor[11] indică trei paliere diferenţiate prin trepte de elaborare ştiinţifică a analogiei:

- construcţia modelelor analoage fondate pe asemănări efective, întâlnită în ştiinţe uşor formalizate;
- recursul la modele formale sau analoage, care presupune o interpretare a unui ansamblu de simboluri matematice, în virtutea căreia lumea obiectelor considerate asociază proprietăţile sale structurale cu limbajul formalizat;
- abandonul modelelor pentru teoria propriu-zisă.

Dincolo de socotinţa matematizant formalizată a autorului citat, reţinem ideea simplă că analogia e destinată să mijlocească în vederea soluţionării unei probleme teoretice sau practice. Ca o similitudine de structură formulele ei generale ar fi:

a) A este pentru B ceea ce D este pentru C
b) A este pentru B ceea ce A este pentru D
c) A este pentru B ceea ce B este pentru D
d) A este pentru B ceea ce D este pentru B
e) A este pentru B ceea ce D este pentru A

Scanned with OKEN Scanner

E foarte clar, cum zice undeva J. St. Mill, că în cazul în care două entităţi se aseamănă într-o privinţă ori în mai multe, iar o anumită teză e valabilă pentru una din entităţi, atunci probabil ea e valabilă şi pentru cealaltă (celelalte). Pentru a decide asemănarea, e necesară operaţia comparaţiei între entităţi aparţinând unor domenii diferite, sub aspectul formei, conţinutului, proprietăţilor, structurii, manifestărilor lor. Alegerea elementelor comparabile e pândită de pericolele trivialităţii, banalităţii, ridicolului, confuziei şi ei i se pot opune alte alegeri: "Calificarea pentru jurist este ceea ce reprezintă diagnosticul pentru medic" răspunde la întrebarea "Cu anume ce se aseamănă foarte mult calificarea juristului?", iar acestui răspuns i se poate opune altul sau se pot cere explicaţii suplimentare, deoarece el nu a fost ales la întâmplare.

Tehnica analogiei juridice constă în aceea că pornind de la un caz particular neprevăzut de lege (ex: persecuţie sexuală, hărţuire sexuală, etnocid, terorism cultural, discriminare sexuală, atentatul la memorie, contaminare emoţională, corupţie religioasă etc., în cazuri determinate) să se ajungă la alt caz special, în temeiul unor principii generale, pentru ca în vederea soluţionării acelei stări de fapt nereglementată de lege, să se aplice – totuşi – o prevedere legală, valabilă pentru cazul asemănător. Încât, având o normă aplicată la un caz de contaminare, de exemplu, conform codului penal român, cu care cazul nostru are mai multe asemănări decât deosebiri, o aplicăm pe aceea, prin analogie, la contaminarea emoţională. Astfel, prin mediere analoagă am unit cazurile sub semnul aceleiaşi norme.

Perelman[12] arată că interacţiunea între termenii analogiei conduce adeseori la integrarea în construcţia argumentativă de elemente care n-ar avea nici o semnificaţie gândite separat: "Tatăl înăbuşă afirmarea plenară a fiului său, aşa cum bradul înăbuşă afirmarea spre lumină a brăduţului din vecinătatea lui".

Szabo Imre observă că trebuie să distingem între analogia juridică şi *ficţiunea legii*. Într-adevăr, căci lacuna este rezolvabilă în practică, prin tehnica analogiei, chiar dacă ea suscită obiecţii şi contestări, pe când în cazul *ficţiunii* legiuitorul poate dispune formal, prin enunţarea unui ordin, ca o normă juridică, să fie aplicată la o stare de fapt, nereglementată ordinar. *Ficţiunea* constă în transpunerea la o altă situaţie concretă, prin translaţie, a unor norme procedurale, Dreptul pozitiv poate utiliza ficţiunea că într-un anumit caz o condiţie trebuie considerată ca fiind îndeplinită, deşi ea nu este îndeplinită. Dar această ficţiune nu poate stabili o legătură între stări de fapt între care nu există vreo similitudine, adică nu apelează la tehnica analogiei[13].

Codul familiei prevede obligaţia de întreţinere a copiilor de către părinţi până la majoratul acestora, dar nu grăieşte despre situaţia acelor tineri care, după majorat, îşi continuă studiile şi nu au posibilitatea să se întreţină singuri. Prin aplicarea riguroasă a legii urmează că – indiferent de starea de lucruri – părinţii nu au nici o obligaţie de întreţinere a copiilor lor majori studioşi. Lacuna legii a fost complinită de către practica judiciară care a "extins" prevederea, valabilă numai pentru minori, şi pentru majorii aflaţi la studiu, dar nu mai mult de împlinirea vârstei de 24 ani. Dacă obligaţia de întreţinere rezultă din observarea unor trăsături specifice clasei copiilor minori, care solicită respectiva întreţinere şi, dacă unele

Scanned with OKEN Scanner

din aceste trăsături se regăsesc şi dincolo de minorat, atunci – în condiţii de încheiere a studiilor – obligaţia de întreţinere se extinde şi asupra unei clase de majori.

Revine că tehnicile de conexare a realităţii faptelor cu prevederile normative în vigoare realizează ceea ce scria cândva A. Donici: "Înţelegerea pravilelor este nu ca să priceapă cineva cuvintele, ci tâlcuirea şi puterea lor"[14].

Note bibliografice:

1. "Neque leges, neque senatus consulta ita scribi posunt, ut omnes casus, qui quandoque inciderent, comprehendantur sed sufficit et ea, quoque plerumque accidunt contineri" – L. O., Digeste.
2. "Dans les états despotiques, il n'y a point de loi, le juge est lui même sa regle. Dans les etats monarchiques, il y a une loi; et là où elle est precise, le juge la suit, là où elle ne l'est pas, il en cherche l'esprit... Il n'y a point de citoyen contre qui on puisse interpreter une loi, quant il s'agit de ses biens, de son honneur ou de sa vie", notează Montesquieu, *Esprit de lois*, VI-3.
3. D. Alexandresco, *Principiile dreptului civil*, vol. I, Bucureşti, 1926, p. 46-47. "După cum evidenţiază şi exemplele, în această ordine de idei atingem nu numai problema definirii ştiinţifice a anumitor noţiuni, a deformărilor posibile a «limbajului juridic» şi, în general, a unui limbaj «profesional», ci am atins şi punctul în care precizarea noţiunilor din limbajul de toate zilele duce la formarea de termeni tehnici, până la problematica termenilor tehnici ai dreptului", după Szabo Imre, *Interpretarea normelor juridice*, Bucureşti, 1964, p. 124.
4. R. Blanché, *L'axiomatique*, PUF, Paris, 1959, p. 76.
5. I. Pârvu, *Semantica şi logica ştiinţei*, Bucureşti, 1974, p. 11; autorul identifică în repetate rânduri metoda cu procedeul şi operaţia.
6. G. Teodoru, L. Moldovan, *Drept procesual penal*, EDP, Bucureşti, 1979, p. 25, unde confuziile sunt, la fel, supărătoare.
7. T. Ionaşcu, *Tratat de drept civil*, Bucureşti, 1967, pp. 139-141. De asemenea, A. Colin, H. Capitant, *Drept civil*, vol. I, trad. 1939, pp. 121-125; indistincţia între argumentul probator şi probă la A. Ionescu, *Probele în procesul civil*, Bucureşti, 1969, ca şi la Ion Dogaru, *Elementele dreptului civil*, Bucureşti, 1993, care consideră incorect că regulile gramaticii ne conduc la lămurirea înţelesurilor unei dispoziţii legale (p. 50) şi proclamă argumentele drept procedee de demonstraţie, ca şi cum în drept s-ar putea demonstra ceva (p. 53).
8. Szabo Imre, *op. cit.*, p. 125. A se vedea şi I. Deleanu, V. Mărgineanu, *Prezumţiile*, Cluj, 1981, Un atac la adresa formalismului în J. Garozzi, *Les antinomies en Droit*, PUF, Paris, 1965.
9. Cas. III, 1922, P. R. 1923, 115.
10. P. Nerhot, *Law, Interpretation and Really*, Dordrecht, 1989, cu rezerva că schemele logice nu au nici o caracteristică juridică. Vezi şi I. Dogaru, *op. cit.*, p. 53-54.
11. J. Gregor, *An Introduction to Metapolitics*, New York, 1971, p. 186-194. Autorul avansează ideea transferului analogic.
12. Ch. Perelman, *Traité...* II, cap. Analogia, inferenţele probabile populează nu numai ştiinţele zise sociale, ci şi matematica şi ştiinţele naturii, zice G. Polya, în *Matematica şi raţionamentele plauzibile*, Bucureşti, 1962, vol. I.

Scanned with OKEN Scanner

13. S. J. Stoljar, *Moral and Legal Reasoning*, London, 1980. Dar mai înainte, Szabo Imre, *op. cit.*, p. 263 şi urm.
14. Vezi *Codul Donici*, I, 10, în L. 18, *De legibus*, 1, 3; Benignius leges interpretandae sunt, quae voluntas earum conservatur.

4.3.5.6. ROLUL LOCURILOR ÎN SOLUȚIONAREA PROBLEMEI ARGUMENTATIVE

Propoziţiile cărora le lipseşte necesitatea valorii de adevăr sunt numite de Aristotel probabile (*endoxon*). Ele constituie premisele raţionamentului dialectic, a cărui concluzie, derivată corect logic, nu mai poate fi supusă discuţiei, de vreme ce au fost admise premisele. O propoziţie probabilă e una opinabilă, opinie luată drept adevărată prin aceea că a fost admisă:

a) *de toţi* – comunitate, colectivitate, grup, organizaţie, epocă, întrucât "toţi" nu e un termen obţinut prin însumare, fiecare cu fiecare, ci se referă la o idee generală, obţinută printr-o admisibilitate implicită. "Unde este fum este şi foc" e o opinie admisă de toţi, deci nu adevărată, nu probabil adevărată în sensul teoriei probabilităţii, ci în sensul că toţi o iau drept adevărată, e o asumare a adevărului.
b) *de majoritate* – din toţi doar unii, dar cei mai mulţi, o iau drept adevărată şi pentru că o iau drept adevărată şi-o asumă ca pe o convingere, ca pe o consideraţie, ca pe o părere nedecisă, fiecare din aceşti "cei mai mulţi". "Dreptul la viaţă este un drept sacru" constituie o propoziţie declarativă pe care majoritatea o ia drept adevărată şi niciodată toţi, întrucât ateii nu pot fi de acord cu predicatul de valoare sacru. Ateii, nemajoritari, vor opune declaraţia "Dreptul la viaţă este un drept inerent fiinţei umane", luată de ei, la fel, drept adevărată.
c) *de cei înţelepţi* – toţi – am zice, azi, competenţii, iniţiaţii care prin natura lor au coborât la un nivel mai adânc de reflecţie şi admit drept adevărat ceva care scapă tuturor sau majorităţii de mai sus.
d) de majoritatea înţelepţilor – adică a competenţilor, a iniţiaţilor într-un domeniu general sau particular, care admit drept adevărată o propoziţie precum "Orice fiinţă umană este creatoare".
e) de cei mai de seamă înţelepţi – am zice, azi, de autorităţile indiscutabile (relativ, firește) într-un domeniu general sau particular.

Dar, spune Stagiritul, diplomatic, vom lua drept adevărat ceea ce admit înţelepţii dacă nu e contrar opiniei majorităţii[1]. Se cuvine aşadar, să nuanţăm: în materie de admisiune o opinie va fi luată cu atât mai puternic drept adevărată, cu cât urcăm de la (e) spre (a).

Însă aceasta e aparenţă; avem aici două trepte calitative; toţi – majoritatea; cei înţelepţi: toţi – majoritatea – cei mai. Toţi nu argumentează majorităţii, aceasta nu o face minorităţii, dar invers, da.

Fie următorul exemplu de susţinere:

Tot ceea ce este natural este un bine
Orice plăcere este naturală

deci, orice plăcere este un bine, concluzia, corect derivată din premise, pe care

trebuie să o admitem dacă şi numai dacă am admis premisele. Dacă cineva afirmă "Orice plăcere este naturală", altcineva o poate admite spontan drept adevărată pentru sine fie deoarece îi convine în acel moment, fie i se pare aşa, fie e covârşit de personalitatea celui ce o declară; dar e posibil, fiinţă raţională fiind, să întrebe "De ce susţii asta?", adică în baza căror argumente?, adică nu îşi asumă cu ochii minţii închişi o idee a altuia, pentru că aşa e la modă, pentru că ar fi cuviincios, pentru că e mai comod astfel. Şi acel cineva îi răspunde cu premisele sus-menţionate. Cealaltă persoană poate să admită una din premise sau pe ambele: dacă o admite pe una, cealaltă revine a fi derivată din alte propoziţii pe care el să le admită; dacă nu admite nici una, urmează ca fiecare să fie derivată din alte premise ce se supun admisiunii lui. Dacă una din premise rămâne neadmisă, concluzia nu-l obligă la nimic.

Pe de altă parte, a doua persoană poate răspunde combativ la concluzia că orice plăcere este un bine cu propriu-i raţionament, care susţine opusul:

Orice bine este de dorit.
Unele plăceri nu sunt de dorit
deci, unele plăceri nu sunt un bine.

Dacă, de pildă, cineva nu e de acord cu propoziţia "unele plăceri nu sunt de dorit", i se poate oferi propoziţia confirmativă "Plăcerea de a ucide nu este de dorit". Aceasta ar fi argumentarea neconstrângătoare inferenţială prin natura propoziţiilor, "admise drept adevărate", cum am văzut, de toţi, de majoritatea etc.

Susţinerea şi combaterea, după Aristotel – şi nu avem motive să-l contestăm – presupune respectarea unor reguli derivate din statutul a ceea ce el numeşte predicabil: *genul, diferenţa, propriul, specia, accidentul* care dau definiţia. Mijloacele prin care precizăm predicabilii, zice el, se numesc *topoi*, locuri. De pildă, "Dacă unui subiect îi aparţine cu necesitate numai unul din cele două atribute contrare... şi dacă putem dovedi uşor că îi aparţine sau nu-i aparţine unul, atunci vom putea dovedi la fel şi în ceea ce-l priveşte pe celălalt... Acest loc comun (această regulă – *n. n.*) este valabil pentru amândouă cazurile, pentru stabilire şi pentru respingere"[2]. Recitind: deoarece un subiect (pârâtul) e imposibil să aibă şi să nu aibă un predicat (a semnat şi nu a semnat) în acelaşi timp şi sub acelaşi raport, revine că dacă dovedim că are un predicat (a semnat) respingem opusul său (nu a semnat).

Locurile (topoi) ar fi, deci, nişte reguli din perspectiva cărora combatem sau susţinem: învăţarea lor are utilitate cât se poate de practică. De pildă, "Tu afirmi că x este înţelept deoarece face binele şi oricine face binele e înţelept; sunt de acord că oricine face binele e un înţelept, dar nu sunt de acord că x face binele; iată argumentarea mea: oricine face binele este un înţelept, cel care-şi părăseşte camarazii pe câmpul de luptă nu face binele, deci nu este un înţelept, ori x şi-a părăsit camarazii pe câmpul de luptă, deci el nu a făcut binele, deci nu este un înţelept".

Dacă cineva spune "Toate prescripţiile sunt norme", cu aceasta ar pretinde că genul noţiunii prescripţie, este noţiunea normă, că una din speciile noţiuni normă este noţiunea prescripţiei, ceea ce înseamnă că în sfera noţiunii normă există şi

Scanned with OKEN Scanner

alte specii decât prescripţiile. Fie noţiunea instrucţiune. Ea este specie a noţiunii prescripţie, dar nu şi a noţiunii normă. Ori, aceasta e imposibil. Desprindem concluzia logică "Unele prescripţii nu sunt norme", care e contradictoria celei de mai sus; fiind dovedită adevărată, înseamnă că aceea e falsă. Exemplele acestea sunt elementare şi par atât de bun simţ, încât să nu le mai pomenim. De aceea vom analiza foarte succint un pasaj nevinovat dintr-o revistă nevinovată, FAMILIA MEA. "Există multe feluri de dragoste (deci dragostea e genul, "felurile" – specii – *n. n.*). Poate îmbrăca forma admiraţiei... a emoţiilor deosebite care unesc un soţ şi o soţie... ataşamentul faţă de muzica pe care o îndrăgim, opera de artă pe care ne place să o vedem, locurile pe care dorim să le vizităm, tablourile pe care vrem să le pictăm..."[3].

Deoarece genul cuprinde în totalitate speciile sale, speciile se includ în totalitate în genul lor, înseamnă:

- orice admiraţie este dragoste (!!)
- orice emoţie deosebită care uneşte un soţ şi o soţie e dragoste (?!)
- orice ataşament este dragoste (!!)
- orice plăcere faţă de o operă de artă îndrăgită (?) e dragoste (!!)
- orice dorinţă de vizitare a unor locuri este dragoste (?!)
- orice voinţă de a picta un tablou este dragoste (!?!)

Dacă aşa stau lucrurile, am putea adăuga:

- orice plăcere de a ucide este dragoste;
- orice voinţă de a consuma droguri este dragoste

Aceasta este sau confuzie, sau intenţie de manipulare.

Noi putem discuta despre locuri şi din altă perspectivă, adică să luăm în seamă *cantitatea, calitatea, ordinea, esenţa* lucrurilor. Urmându-l pe Perelman, locurile cantităţii sunt cele care afirmă că ceva este superior sau inferior faţă de altceva din raţiuni cantitative, de tipul "mult – puţin", "mare – mic" etc. Aristotel semnalează câteva cazuri: un număr mai mare de bunuri este preferabil altuia mai mic, în cazul unei moşteniri negrevate, de pildă; lucrul care serveşte mai multor scopuri este preferabil altuia care serveşte mai puţinor scopuri; ceea ce e mai durabil şi mai stabil este preferabil faţă de ceva mai puţin durabil şi mai puţin stabil; o amânare care nu te angajează e preferabilă unui angajament care te angajează; un câştig de perspectivă cu risc minim e preferabil unui câştig imediat cu risc major; o asociere sentimentală nu e preferabilă uneia raţionale etc. Când Platon opune opiniei adevărul, foloseşte locul (argumentul) cantităţii; Aristotel scrie: "E de asemenea de preferat ceea ce e util în toate ocaziile sau de cele mai multe ori; de exemplu, justiţia şi temperanţa sunt preferabile curajului, căci primele două sunt totdeauna utile, în vreme ce curajul doar în anumite momente"[4].

Locurile cantităţii se pot confrunta în instanţă; "este preferabil să munceşti mai puţin, chiar dacă veniturile scad, şi să ai mai mult timp liber" în opoziţie cu "este preferabil să munceşti mai mult, chiar dacă timpul liber scade, căci şi câştigi mai mult". Iată o corectă aplicaţie carteziană: "Cei care se simt foarte slabi şi foarte expuşi loviturilor soartei par a fi mai înclinaţi spre această pasiune (a milei – *n. n.*) decât alţii, deoarece îşi imaginează răul altuia ca fiind ceva ce li se poate întâmpla şi lor". Se subînţelege că, firesc, cu cât cineva este mai puţin senti-

Scanned with OKEN Scanner

mental, cu atât mai mult exclude că răul altuia i se poate petrece şi lui. "Toate autorităţile în materie sunt de acord asupra faptului că discernerea raporturilor (care au semnificaţie – *n. n.*) este o chestiune pur intelectuală"[5] scrie Dewey, invocând locul autorităţii prin operatorul "toate".

A prezenta ceva ca dificil sau rar, propune Aristotel, este o cale sigură de a-l valorifica. Facilul faţă de dificil e un loc al cantităţilor, dificilul faţă de facil este loc al calităţii, căci noi apreciem mai degrabă posesia a ceva care nu e uşor de câştigat[6]. În aproape orice biografie autorul subliniază, apelând la locul calităţii, cu câte eforturi, sacrificii şi nevoi s-a confruntat x pentru a realiza posibilitatea socială obţinută; este, aparent, cu atât mai meritoriu moral – deci mai deosebit – că y a ajuns director general al băncii cutare prin strădanii personale morale, prin virtuţile lor profesionale, astfel încât inculparea lui într-un proces de delapidare ar fi un accident.

Combaterea locurilor cantităţii se efectuează cu succes prin folosirea lucrurilor calităţii: "Proşti, dar mulţi", zice exasperată o gândire lineară; "Mulţi, dar proşti", răspunde o gândire manipulatorie. "Ne-au recunoscut majoritatea statelor afro-asiatice", proclamă şeful unui guvern instalat prin "revoluţie" la putere. "Da, dar nu şi SUA, Anglia şi Franţa", remarcă opoziţia. "Doctrina dvs. sfidează opinia publică", i se reproşează lui A; "Posibil, dar are acceptul persoanelor competente", replică A. "Opinia publică mondială e revoltată de intervenţia armatei ruse în Cecenia", declară un ziarist purtătorului de cuvânt al Kremlinului. "Se poate, răspunde acesta, însă pentru noi importantă e atitudinea Casei Albe".

Locul calităţii este foarte puternic dacă e invocată o unicitate (ceva original, remarcabil) pusă în antiteză cu o cantitate banală, comună. Făcând elogiul propriei persoane, un fost ministru român declară că are "un grad de normalitate în comportament, care din păcate lipseşte la prea mulţi dintre oamenii politici, indiferent din ce formaţiuni fac parte, real respect faţă de interlocutor... capacitatea de a-i asculta şi înţelege pe ceilalţi, la predispoziţia de a încerca să rezolv problemele cu care mă confrunt"[7], pretinzând că, astfel, aparţine unui grup elitist, de "prea puţini dintre oamenii politici actuali români"!

O specie de loc al calităţii este locul *oportunităţii*: "Un lucru este preferabil altuia în momentul în care are cea mai mare importanţă pentru deţinător; de exemplu, un palton e preferat de cineva la bătrâneţe, decât de altcineva la tinereţe"[8]. Argumentarea "Înţelepciunea se învaţă de la Socrate" este oportună sub cupolă academică şi inoportună în hala de zarzavat, lozinca "Noi muncim, nu gândim" era oportună în 13 iunie 1990, nu mai are oportunitate în 13 iunie 1996 etc.

Locul *ireparabilului* se prezintă ca o limită care accentuează forţa psihologică a argumentului: "Acceptând vânzarea terenurilor din România investitorilor străini, vom deveni noi, autohtonii, străini pe pământul altora"; a fost un argument construit pe regula *ireparabilului,* care a respins legea de vânzare a terenurilor investitorilor din alte ţări. Fireşte, ceva poate fi ireparabil în raport de cineva sau de altceva. Schimbarea reperului indică un reparabil, ceea ce este util în contraargumentare: "Dacă nu schimbaţi legea învăţământului, veţi avea grave tulburări etnice în Ardeal"; "Dacă schimbaţi legea învăţământului, unitatea inter-etnică se va întări".

Scanned with OKEN Scanner

Locurile *ordinii* afirmă superioritatea anteriorului față de posterior, a cauzei față de efecte, a scopurilor față de mijloace, a normei față de fapte, a formei față de conținut, a esenței față de fenomen, a necesității față de întâmplare, a stabilului față de instabil. "Cei vechi respectau mai degrabă obiceiurile și legile nescrise decât noi actele normative în vigoare, deoarece acelea erau mai aproape de ideea de dreptate, decât acestea", e un argument construit pe regula (locul) stabilului. În spațiul ordinii, anteriorul e superior posteriorului. "Medicina va fi știință când va trata cauza și nu efectul", e un argument construit pe regula superiorității cauzei față de efect. "Războiul e instrumentul chirurgical cu care vindecăm trupul bolnav al omenirii" afirmă superioritatea scopului (vindecarea trupului bolnav) față de mijloace (războiul). "Vecina mea, x, era bătrână și bolnavă și nu avea de mâncare; atunci am furat găina vecinului meu y și i-am dăruit-o bătrânei", se apăra un inculpat. "Legea interzice furtul", i s-a replicat.

Referindu-se la regulile (locurile) care asigură evitarea obscurității în definiții, Aristotel[9] le socotește și puncte de vedere din care criticăm construcția lor incorectă. Astfel, dacă regula cere să nu folosim metafore în definitor, iar noi privim din acest punct de vedere definiția, se spune că o tratăm din perspectiva locului metaforei; dacă definitorul are această metaforă, contraargumentarea privește tocmai imixtiunea ei.

Și invers: locul definiției este aplicarea rigorilor ei la o susținere, arătându-se contraargumentativ că este insuficientă. Avem un frumos exemplu în acest sens: – mai întâi este admisă o definiție retorică prin negație și enumerație – "Iubirea nu e fățarnică, nu e invidioasă, nu e lașă, nu e dureroasă, nu e clevetitoare, nu e trufașă, nu e nestatornică, ci e bucuria de a trăi binevoitor valorile vieții împreună cu semenul tău". Tu ai spus că acest general iubește Patria:

a) dar iubirea nu e fățarnică; și acest general s-a dovedit fățarnic;
b) iubirea nu e lașă, și acest general a fost un laș fugind de la postul său de comandă etc.;
c) iubirea nu e clevetitoare, și acest general a clevetit împotriva poporului;
d) iubirea nu e trufașă, și acest general a fost trufaș arogându-și merite pe care nu le-a avut;
e) iubirea nu e nestatornică, și acest general a scris pe ascuns scrisori când perșilor, când grecilor, când germanilor.

Deci acest general nu-și iubește Patria.

Datorită caracterului lor general, locurile nu-și modifică forma, ci conținutul concret argumentativ, funcție de tema aleasă, de situație și de limbaj, de epocă și de public. Apoi, același scop retoric poate fi atins servindu-ne de locuri foarte diferite, cum s-a arătat; pentru a accentua oroarea unei crime sau a unei lovituri de stat te slujești de locuri ale cantității, spunând că acea crimă e mai tulburătoare decât oricare alta, că acea lovitură de stat cumulează vicile tuturor loviturilor de stat cunoscute în ultima sută de ani; te slujești de locurile calității pentru a arăta contrariul; că victima era o persoană violentă, care-și teroriza în chip diabolic viitorul criminal, că acesta era supus la torturi inimaginabile, că victima era perversă sexual ș.a.m.d., că lovitura de stat este un act patriotic săvârșit de un grup exasperat de corupția, de tirania vechiului regim etc. Dacă adversarul apelează la locurile ordinii, îl combatem cu locuri privind persoana; dacă adversarul apelează la locurile

Scanned with OKEN Scanner

referitoare la cauze, îl combatem cu argumente extrase din locuri privind simptomele etc[10].

Locurile se pot combina cu mare eficienţă; în critica unor stări de lucruri foarte puternice sunt argumentele extrase din locurile principiilor, împreună cu argumentele extrase din locurile experienţei factuale de bun simţ. Dimpotrivă, în apărare mai utile sunt locurile diversităţii, ale contingenţei, ale ocaziei, luate împreună.

Note bibliografice:

1. Aristotel, *Topica*, I, 10, 104a.
2. Aristotel, *Topica*, II, 6, 112a.
3. *Familia mea*, nr. 7/1995, p. 1, articol semnat J. S. Eisner. Aristotel scrie "Trebuie să luăm seama dacă specia dată nu aparţine altui gen, care nici nu cuprinde genul dat, nici nu-i este subordonat (TOPICA, IV, 2, 121b). Asta înseamnă *o regulă*: noţiunea specie are un singur gen proxim şi numai unul, aşa cum este pentru *raport juridic* noţiunea *raport* sau pentru *iubire – sentiment*. Această regulă (loc, *topoi*) e instrument de construcţie corectă a argumentării proprii şi unul de analiză critică în combatere; astfel, noţiunea de *iubire* se subordonează noţiunii *psihic uman* prin mijlocirea noţiunii *sentiment*, deci *psihic uman* nu e gen proxim, ci genul genului. Propoziţia "Filosofia nu este doar un mod de interpretate a lumii, ci şi de schimbare a ei" pune specia *filosofie* în două genuri – "mod de interpretare a lumii" şi "mod de schimbare a lumii". Or, conform regulii (locului) "ori de câte ori o specie e subordonată la două genuri, unul e cuprins în celălalt" (IV, 2, 121b) dacă genul proxim al noţiunii *filosofie* e "mod de interpretare a lumii" sau "mod de schimbare a lumii", unul din aceste genuri e inutil şi suţinătorul tezei e incoerent, deoarece încalcă principiul noncontradicţiei. Un ilustru deputat a afirmat că "Politica criptocomunistă e acea politică liberală care deghizează idei comuniste", ca şi cum genul proxim al noţiunii *politică criptocomunistă* e noţiunea *politică liberală*. Un autor scrie că dreptul comunitar este dreptul european care priveşte relaţiile dintre statele europene în proces de integrare; eroarea constă în a considera genul proxim al noţiunii *drept comunitar* noţiunea *drept european*.

   Locurile, aşadar, sunt exigenţe eficiente într-o argumentare retorică. Mai insistăm cu un exemplu de loc (regulă): "Afirmarea că genul cutare are nota *n* subînţelege că fiecare specie a lui are nota respectivă; negarea că genul cutare are nota *n* subînţelege tăgăduirea că speciile sale ar avea-o; afirmarea că nota *n* aparţine unei specii a genului cutare, subînţelege că nota *n* nu aparţine cu necesitate acelui gen cutare". Iată locuri care pot fi "umplute" cu materii diferite, în aplicarea lor. Astfel, dacă omul european se caracterizează prin activism raţional, atunci şi omul român, ca specie a lui; dacă omul român se caracterizează prin nostalgie, nu însă şi omul european, genul său. Dacă "Judecata de valoare este un instrument persuasiv", atunci şi "Judecata etică este instrument persuasiv", căci "Judecata etică e judecată de valoare". După M. Djuvara "Graiul locuitorilor de peste Prut este mult diferit de al locuitorilor dintre Prut şi Nistru". Dar pentru ca oamenii să vorbească astfel, trebuie ca între ei să existe deosebiri de sânge. Deci, propriul unui grai este natura sângelui vorbitorului lui. Ar urma că natura sângelui locuitorilor de dincolo de Prut este diferită de aceea a locuitorilor de dincoace de Prut şi de aceea şi graiurile diferite. Dar din punct de vedere ştiinţific şi unii şi alţii au aceaşi natură a sângelui; deci nu această natură caracterizează graiul, în mod propriu.
4. *Topica*, III, 2, 117a.

Scanned with OKEN Scanner

5. Descartes, *Pasiunile sufletului*, art. CLXXXVI, J. Dewey, *Fundamente pentru o ştiinţă a educaţiei*, Bucureşti, 1991, p. 128
6. *Topica*, III, 2, 117b.
7. *România liberă*, nr. 1628, serie nouă, interviul dlui Babiuc.
8. *Topica*, III, 2, 117a.
9. *Topica*, VI, 2, 139b
10. Ch. Perelman, *op. cit.*, cap. "Locuri".

Scanned with OKEN Scanner

5. PRACTICAREA SOFISTICII

Cum considerăm, discursul retoric are caracter psiho-logic, la fel ca şi dialogul, de care se deosebeşte prin *continuitate, unilateralitate* în desfăşurare, *entimematism* şi *autotropism*. Oral sau scris discursul retoric se prezintă fie în formă persuasivă, fie în formă seductivă, fie în formă incitativă. Dar, indiferent de formă, elaborarea şi expunerea lui nu sunt ferite de greşeli de gândire, de apreciere, de prezentare din partea autorului, greşeli conştient săvârşite sau din pripeală, din ignoranţă, din superficialitate.

În principiu, un public educat cade mai greu victimă greşelilor, pe care le putem numi – generic – falacii, iar când cade nu e vinovat totdeauna agresorul, ci şi el, pentru că a intrat într-un joc pentru care nu era, în fond, pregătit. Criticii discursului retoric nu s-au sfiit să-l descalifice pe orator, descoperindu-i falaciile, fără să distingă între formele de retoricitate şi pe o linia reducţionistă: toate falaciile sunt premeditate, orice discurs e un atac la buna folosire a raţiunii. Aceşti critici, îndeosebi în timpurile moderne, începând cu Descartes şi Bacon, implicit tratează publicul ca imbecil, ca masă infantilă, lesne de manevrat; asta pe de o parte. Pe de altă parte, în chip tacit, cohorte de critici literari, regimente de politicieni, divizii de jurişti, armate de jurnalişti, indetectabile oşti angajate în războiul intoxicărilor cu cvasiinformaţii, dezinformaţii, pseudoinformaţii, parainformaţii uzează cu mai multă sau mai puţină abilitate tehnicile retorice clasice, adaptându-le la tehnologiile actuale. Atacul împotriva Retoricii este – în acest sens – e diversiune exact cu acele mijloace pe care le contestă.

Şi aceasta întrucât nu există armă cu caracter exclusiv defensiv şi armă cu caracter exclusiv ofensiv; logica formală, însăşi, e instrument la fel de eficient şi dincolo şi dincoace de Pirinei. Din clipa în care spunem "de la premise adevărate", din acea clipă am conexat formalul de material, logica de gnoseologie, teoria de experienţă, gândirea ca gândire de gândirea cuiva determinat, asertatorul. Şi atunci logica, matematica, fizica etc apar ca mijloace utile şi în susţinerea adevărului, ca şi în eludarea lui, în întemeierea poruncii şi în respingerea ei.

Socotind morală persoana care exersează şi adresează cunoştinţele în logicitatea lor – lucru întru totul onorabil pentru cel care şi le pretinde, întru totul dezirabil să fie ţelul tuturor – putem spune că lipsa de disciplină spirituală, dezordinea în gândire, neatenţia, nestăpânirea limbajului sunt câteva cauze, majore, ale falaciilor comise involuntar de cineva. Evident, celui care le săvârşeşte nu-i strigi "Domnule, dumneata în loc de ponendo-ponens ai comis un tollendo-pones!", ci îi contraargumentezi. Trebuie să acceptăm că tocmai disciplina spirituală, ordinea gândirii, atenţia riguroasă, chibzuinţa şi arta conducerii limbajului dă putinţa altora să aibă succes, inclusiv cu ajutorul erorilor. Arta de a guverna constă, în esenţa ei, în arta de a convinge pe alţii, pe altul; politicianistul, diversionistul în varia domenii, substituie arta convingerii cu arta seducţiei sau a

Scanned with OKEN Scanner

manipulării regresive, pentru că și ele aduc succesul, individualist, niciodată favorabil publicului destinatar, pus în obedienţă afectiv-emoţională într-un moment dat.

Totuşi, am observat că nu există graniţă, verificabilă în orice caz, după criterii more geometrico, între paralogisme (erorile voluntare) şi, prin consecinţă, nu distingem totdeauna cu claritate între persuasiune şi seducţie şi incitare. Ambele, falacii, sunt folosite pentru obţinerea adeziunii prin fraudă asupra gândirii corecte, spiritului, afectivităţii. Cel care citeşte ziarul n-o face cu pixul în mână nici după un curs de retorică frecventat sârguincios. La un ziar, încă de la denumire trebuie să ne atragă atenţia "ADEVĂRUL"? Dar e plin de opinii ale jurnaliştilor lui, iar opiniile nu au valoare de adevăr. "OPINIA"? Dar e plin de propoziţii categorice, ca aserţiuni impersonale, adevărate şi prime. "VOCEA ROMÂNIEI"? A cui? Jurnaliştii aceia pretind că vorbesc în numele statului? al patriei? al Naţiunii? al Poporului? al Parlamentului? al Guvernului? Care dintre aceştia sunt ROMÂNIA? Toate aceste denumiri sunt retorice, dar nu persuasive, ci seductive, bazându-se pe confuzii de limbaj şi incoerenţe de gândire.

Iată de ce este impresionant de actuală remarca lui ARISTOTEL*, bătrână de douăzeci şi patru de veacuri: "Ne ascundem gândirea pentru ca să nu se vadă intenţia noastră şi vrem să nu se vadă intenţia noastră pentru ca să înşelăm"! "... Cioran a nemuţumit şi nemulţumeşte pe *toată lumea* (sublinierea noastră – *n. n.*) ... de *nimeni* iertatul Cioran sfidează *orice* tip de iertare" (subl. noastră – *n. n.*). Autorul acestei afirmaţii, D. C. Mihăilescu[2] pretinde, nici mai mult, nici mai puţin că toată lumea, adică întregimea celor circa şase miliarde de locuitori ai planetei, ori cei vreo jumătate de milion de cititori ai lui Cioran şi-au manifestat nemulţumirea faţă de ideile acestuia şi nici unul nu l-a iertat! În plus, D.C. Mihăilescu consideră că ar exista mai multe tipuri de iertare, deşi aceasta nu poate fi decât morală, în varianta laică sau cea religioasă; aşadar, ce a urmărit el procedând cu aceste trei trucuri? (desigur, viclenii retorice direcţionate).

Într-adevăr, orice truc e o viclenie a minţii, prin care se obţine ceva, substituit al unui altceva, dând iluzia că ar fi chiar acel altceva. Am spus "o viclenie", deoarece nu orice viclenie este truc; astfel, când substituim braţele cu vâslele pentru traversarea râului, săvârşim o viclenie fără nici o iluzionare, fără a înşela pe cineva, iar folosul e maxim. Pe de altă parte, când apelăm la tehnici pianistice pentru a reda artistic sonorităţile valurilor mării, săvârşim o viclenie, creând o iluzie pe care o admitem conştienţi, din raţiuni estetice.

Falaciile voluntare, conştiente, premeditate sunt trucuri, sunt capcane întinse unor posibile victime şi în care acestea, cel mai adeseori, cad fără să-şi dea seama. Această premeditare indică la autor rea-credinţă, imoralitate. Firește, cunoaşterea trucurilor de către autor şi public pune problema practică a găsirii altora, noi, de stabilire a unor manevre mai subtile sau de renunţare la ele. Astăzi s-au pus la punct mijloace non-verbale care să provoace, prin rezultatele acţionării lor,

---

* Tot Aristotel scrie: "Fiindcă există oameni care preţuiesc mai mult să pară înţelepţi decât să fie... este evident că unor astfel de oameni le convine în chip necesar să pară că îndeplinesc sarcinile înţelepciunii, decât să le îndeplinească cu adevărat, fără a părea." (*Respingerile sofistice*, 11, 171b).

Scanned with OKEN Scanner

raţionamente corecte cu propoziţii aparent adevărate care, fireşte, produc derută în lumea politicienilor, afaceriştilor, juriştilor, poliţiei, serviciilor secrete etc. Analiza lor ar putea face obiectul unei lucrări de sine stătătoare, captivantă şi instructivă, desigur.

Prima regulă, în materie de falacii, este declararea expresă de către autor că le detestă; ostilitatea afişată reprezintă o minimă garanţie că le poţi folosi, în avantaj propriu, întrucâtva liniştit. Fireşte, a vorbi (a scrie) bombastic deserveşte persuasiunea, fiind o obturare a ei; bombasticul caracterizează discursul *retoricist*. Fireşte, ţintirea în spiritul publicului cu un vraf de argumente, sub care acesta e răpus duce, de asemenea, la *retoricism*. Fireşte, substituirea argumentelor cu elemente extralingvistice, ca şi cum acestea însele ar fi argumente, iarăşi constituie o lunecare în *retoricism*. Prin urmare, ostilitatea mărturisită expres faţă de falacii, în chip retoricist, trebuie să ne facă extrem de circumspecţi. Dar discursul retoricist are o sferă mai largă, implicându-se şi în seducţie şi în incitare. Faptul că o idee e îmbrăcată într-un limbaj afectiv adecvat e o necesitate de retorică persuasivă; faptul că limbajul afectiv care o exprimă e excesiv pentru o situaţie dată consemnează acelaşi retoricism ca şi excesul de limbaj ornat pentru a acoperi o idee confuză, obscură, precară. Iată un exemplu, în acest ultim sens: "Geniul naţional este expresia energiei naţionale şi deci argumentul ideii de dreptate şi egalitate a tuturor popoarelor între ele, a celor care au atins treapta geniului naţional întrucât au urcat până aici şi a celor care n-au atins-o întrucât au dreptul să se înalţe până acolo". Ce este de înţeles în această frumoasă frază cuprinzând un amalgam de idei, lăuntric obscur?

Prezenţa falaciilor în argumentarea retorică presupune că autorul ştie a) tehnicile psiho-logice de susţinere a tezei sale b) când şi cum şi în raport de cine să le aplice c) scopul urmărit. Tehnicile se referă la modul în care sunt valorificate resursele logicii formale, limbajului, psihologiei, psihologiei numită de clasici, în această parte a discursului, confirmatio-refutatio*, dintr-un unghi de vedere subiectiv.

1. Resursele logicii formale

Ansamblul tehnicilor prin care se încalcă legile logicii formale pentru a duce în eroare publicul constituie *metoda Babel*.

Logica formală oferă utilizatorului metode, operaţii şi structuri care, aplicate corect, asigură o raţionare corectă, o dovedire argumentativă corectă. Astfel, prin *inducţie* putem deriva o concluzie generalizatoare din reţinerea a ceea ce este constant într-un număr de cazuri observate, înregistrate. Pentru tehnica retorică sunt importante câteva chestiuni privitoare la utilizarea inducţiei:

a) concluzia valabilă pentru numărul cazurilor înregistrate este probabilă când o extindem şi la cazurile neînregistrate. Dacă de câte ori am conversat cu persoana x aceasta mi-a spus minciuni, pot deriva două concluzii corecte

---

* "De regulă însă sofism se numeşte o eroare intenţionată, adică o argumentare despre care sofistul ştie că este greşită şi pe care el însuşi ar putea-o nimici, dar pe care o întrebuinţează pentru a produce în mintea altora o anume convingere folositoare pentru el", scrie T. Maiorescu, în *Scrieri de logică*, ESE, Bucureşti, 1988, p. 276.

Scanned with OKEN Scanner

sau una incorectă – "x a minţit în toate convorbirile cu mine", "Probabil x minte în orice convorbire" sau "x este un mincinos". Să presupunem că au avut loc zece spargeri, după acelaşi procedeu, într-un timp relativ scurt, într-o zonă delimitată; vom conclude "Există cineva care a săvârşit în zece cazuri infracţiunea de furt prin efracţie" sau "Probabil cineva săvârşeşte orice spargere în aceeaşi manieră".

b) valoarea concluziei depinde de statutul logic al predicatelor care se repetă în cazurile înregistrate. Dacă predicatul e esenţial, atunci el este necesar şi numărul cazurilor înregistrate e suficient pentru a deriva cu certitudine şi asupra altora, neînregistrate. Astfel interesul – predicat esenţial pentru împrumut – stă acestuia cu necesitate şi nu avem nevoie să trecem în revistă toate cazurile de împrumut pentru generalizarea concluzivă "Orice împrumut este interesat". Dimpotrivă, un predicat neesenţial impune o generalizare probabilă.

Dificultatea constă în surprinderea cu adevărat a esenţialului, propriului, tipicului în lumea polimorfă a neesenţialului, impropriului, fenomenalităţii de tot felul.

Falacia inductivă constă în substituirea esenţialului, propriului, caracteristicului necesar cu opuşii lor şi, dintr-un număr oarecare de cazuri, să se pretindă o concluzie argumentativă certă. "Aşa suntem noi, românii, delăsători". "Orice om politic minte", "Justiţia română este coruptă". "Tu totdeauna m-ai înşelat, Bebe" etc reprezintă generalizări inductive neîntemeiate; deoarece *delăsător* nu-i un atribut esenţial al românului, afirmaţia "Românii sunt delăsători" e falsă; tot aşa, cel care susţine că "orice om politic minte" e adevărată trebuie să ne prezinte tabelul tuturor oamenilor politici, începând cu vremurile civilizaţiei mesopotamiene şi până azi, cu predicatul mincinos la fiecare sau să dovedească indiscutabil că minciuna e nota proprie a omului politic sau să deducă susţinerea din propoziţia universală adevărată categoric "Toţi oamenii sunt mincinoşi", căci în caz contrar a promovat o falacie. Ca "Justiţia română este coruptă" să fie adevărată, ar trebui să fie derivată dintr-o listă cuprinzându-i pe toţi cei care aplică justiţia, fiecare fiind corupt etc.

Un mod interesant de a face sofistică inductivă este *aplicaţiunea*: când un deputat din Parlamentul României, Adrian Năstase, a declarat "Tranziţia s-a încheiat în ţara noastră", în acelaşi timp, preşedintele statului român, a declarat "Tranziţia nu s-a încheiat". Aceste declaraţii sunt opinii, deci fără valoare de adevăr, dar ziarele de opoziţie au conchis că liderii partidului de guvernământ spun minciuni! O altă aplicaţiune este de tipul "Tu m-ai înşelat totdeauna, Bebe. De exemplu, ieri ai făcut-o". Ilustrarea e subterfugiul de a salva caracterul universal al afirmaţiei pretins adevărată.

Prin deducţie derivăm o concluzie generală sau particulară, afirmativă sau negativă, din două sau mai multe propoziţii generale sau din generale şi particulare; e un chip foarte aproximativ de a spune despre deducţie ceea ce tratatele şi manualele analizează deosebit de minuţios şi precis. Tipic pentru această deducţie e silogismul în formele lui pure – categoric, ipotetic, disjunctiv şi mixt. Un silogism corect construit respectă legi de construcţie şi dacă permisele sunt adevărate, atunci concluzia e inevitabil adevărată.

Scanned with OKEN Scanner

Raţionamentul deductiv este mijlocit, ca în cazul silogismului, sau nemijlocit, ca în cazul aplicării relaţiilor din pătratul lui Boetius sau în obversiuni, conversiuni, contrapoziţii, inversiuni etc. Prin natura sa, raţionamentul deductiv nu îndeplineşte funcţia persuasivă, seductivă, incitativă, rostul lui nu este să convingă, ci să indice univoc o concluzie din premise, prin legi de derivare formală; structura formei deductive de raţionament e surprinsă în scheme deductive, fixate într-un limbaj formal. Conform legilor de derivare, din premise false, ambele sau una, rezultă totdeauna, corect, o concluzie falsă; din premise admisibile, ambele sau una, rezultă totdeauna, corect, cel puţin o concluzie falsă, cel mult una admisibilă. Indiferent de natura premiselor, încălcarea unei reguli de construcţie face imposibilă derivarea *logică* a vreunei concluzii.

Astfel, un articol de lege poate încălca exigenţele logice. Să ne gândim la cel cu numărul 135 din actuala Constituţie română. Conform lui "Proprietatea publică aparţine statului *sau* unităţilor administrativ-teritoriale". Afirmaţia e potrivnică oricărei gândiri coerente, datorită introducerii operatorului *sau* în cuprinsul ei; acest operator, disjunctiv, indică o relaţie de opoziţie contrară sau contradictorie între două entităţi: "stat sau unitate administrativ-teritorială" înseamnă că unităţile administrativ-teritoriale nu sunt organizări structurale etatice pe plan local şi că statul nu e organizare administrativ-teritorială pe plan central. Prin urmare, proprietatea publică se împarte între stat şi altcineva decât statul. După acelaşi articol, bunurile proprietate publică sunt inalienabile. Comuna, de pildă, fiind o entitate în afara statului, deţine bunuri proprietate publică, dar poate deţine şi bunuri proprietate privată, poate fi proprietar privat. Pe de altă parte, prin societăţile comerciale cu capital de stat, legea 15/1990 învesteşte statul ca proprietar privat; dacă, acum, comuna este o entitate în afara statului nu-i poate folosi prevederile legii 15/90, dacă este înlăuntrul acestuia ea poate să aibă societăţi comerciale cu capital de stat. Prin urmare:

a) statul este proprietarul proprietăţii publice;
b) unităţile administrativ-teritoriale ale statului (entităţi exterioare statului, prin disjuncţia *sau*) sunt proprietarele proprietăţilor publice;
c) statul, prin societăţile comerciale cu capitalul lui, e proprietar privat;
d) unităţile administrativ-teritoriale (entităţi exterioare statului, prin disjuncţia *sau*) sunt proprietare de proprietăţi private;
e) alte persoane fizice şi juridice sunt numai proprietari privaţi. Decurge că o unitate administrativ-teritorială este persoană juridică nonetatică proprietară de proprietăţi publice şi private;

Falaciile formale privind deducţia sunt cotidian întâlnite, ca în banalul "Cum Elveţia nu e membru ONU şi Bulgaria, evident, nu e Elveţia, rezultă că Bulgaria e membră ONU". Mai puţin grosolană e susţinerea falacioasă "Orice acţiune care prejudiciază personalitatea omului trebuie scoasă în afara legii juridice şi minciuna e astfel de acţiune, prin urmare ea trebuie scoasă în afara legii juridice". Aici derivarea e corectă, concluzia necesară, problema fiind a valorii premiselor; suntem de acord cu acel "trebuie" din majoră? Suntem de acord cu minora? Dacă suntem de acord cu ambele premise, nu avem ce obiecta concluziei, dacă nu suntem de acord măcar cu una dintre ele, concluzia derivată corect nu ne priveşte şi o contestăm tocmai deoarece nu am admis premisele.

Scanned with OKEN Scanner

Dacă în convorbirile, în discursurile noastre, orale sau scrise, am ex-pune ca în schemele standard, lucrurile ar sta oarecum mai simplu; însă, practic, ex-punem prescurtat, căci gândim eliptic, *entimematic*, spun specialiții. Entitema – să ne amintim – este un silogism categoric căruia îi lipsește o propoziție – premisă sau concluzie. Nimeni nu zice, îndeobște, că "Toți oamenii sunt muritori, Socrate este om, deci Socrate este muritor", ci fie "Oamenii fiind muritori și Socrate e", fie "Socrate e muritor, căci e om", fie "Socrate e om și oamenii sunt muritori"; peste tot absentează ceva, o propoziție, fiind subînțeleasă, iar destinatarul o știe, o sesizează cu atâta ușurință, încât nu-i necesară indicarea ei expresă. Problema e: o știe? o admite? permite ea o construcție deductivă corectă?* Iată ce scrie un autor: "Motivele sau tendințele, interesele, resentimentele, trebuințele, aspirațiile sau idealurile etc. care determină și susțin adoptarea anumitor hotărâri sau atitudini comportamentale ilicite nu poate avea nici ele o justificare legală, fiind întotdeauna indiferent cât ar fi de variate și diferite, contrarie moralei și ordinei de drept penal"[3]. Premisa ascunsă e lesne detectabilă: "Tot ce este contrar moralei și ordinei de drept penal nu poate avea justificare legală". Afirmația asta e cel puțin discutabilă, căci e imoral să nu ajut un bătrân neputincios să traverseze strada, fără să încalc, așa, ordinea de drept penal; la fel, trecerea frauduloasă a granței de stat era o încălcare a ordinei de drept penal român, fără să fie și potrivnică moralei. Prin urmare entimema autorului citat deghizează o falacie de ordin formal.

"În procedura administrativă există principiul indisponibilității deoarece subiectele raportului de drept administrativ nu sunt părți și nu se află în litigiu; deci ele nu au posibilitatea de a dispune de crearea, modificarea, stingerea și executarea raporturilor administrative"[4]. Care ar fi structura logic-formală a acestei ziceri? Să o rescriem: "Deoarece subiectele raportului de drept administrativ nu sunt părți și nu se află în litigiu (premisă), în procedura administrativă există principiul indisponibilității (concluzie)". Premisa fiind negativă și concluzia afirmativă, entimema pare eronat construită și ar contraveni legii silogistice care cere concluziei să urmeze partea mai slabă din premise. Dar, în fond, autorii au trecut negația de la verb la predicat, de la "nu există principiul indisponibilității" la "există principiul indisponibilității". Particula *deci* e inutilă, căci propoziția care îi urmează explicitează tocmai principiul în cauză. Și atunci, coerent ar fi fost" Deoarece subiectele raportului de drept administrativ nu sunt părți și nu se află în litigiu (premisă expresă), subiectele lui nu au posibilitatea de a dispune de crearea, modificarea, stingerea și executarea raporturilor administrative (concluzia expresă), căci părțile aflate în litigiu au posibilitatea de a dispune crearea, modificarea, stingerea și executarea raporturilor juridice (principiul ca premisă ascunsă, considerată ca știută de destinatar)". autorii au preferat o cale întortocheată și, de aceea, greu de înțeles.

Într-o sentință civilă se spune că acțiunea reclamanților cutare se respinge, deoarece nu au fost îndeplinite cerințele art. x din legea N; avem de-a face cu o entimemă în care premisa absentă este "acțiunea de specia cutare se admite în condițiile îndeplinirii cerințelor art. x din legea N". Or, tocmai stabilirea acelei

* Propoziția omisă (ascunsă) poate fi, la rându-i, produsul unei conversiuni ilicite, o contradicție *in subjecto*, o tautologie, o obversiune incorectă etc.

Scanned with OKEN Scanner

premise a permis declararea recursului, căci dovedirea ei a înlăturat, ca falsă, minora invocată explicit de instanţă.

Falacia în entimemă constă în eschivarea propoziţiei neconvenabile pentru autor, fie datorită caracterului ei probabil, fie datorită falsităţii ei*, fie că ar încălca legi de construcţie corectă, ca în celebra lozincă leninistă, "Cauza noastră este justă, pentru că e dreaptă" (subînţelegând că tot ce este drept est just!).

În drept, în politică, în filosofie falaciile entimematice sunt foarte subtile şi e necesară o atenţie deosebită pentru a le sesiza.

"Conştiinţa solidarităţii umane... (este) unica realitate vie care există şi care, totuşi, este considerată inexistentă, pentru că se crede că poate fi încalcată fără nici un pericol, pentru că nu i s-au analizat consecinţele categorice; pentru că ea rămâne ascunsă tuturor celor care cred că viaţa constă numai din lucruri care pot fi numărate, măsurate sau cântărite"[5]. Să refacem aceste entimeme:

concluzia-conştiinţa solidarităţii umane este unica realitate vie, considerată inexistentă (confuzie premeditată – (unii? toţi?) consideră inexistentă conştiinţa solidarităţii umane care este unica realitate vie (? ceea ce înseamnă că din realitatea vie nu fac parte conştiinţa iubirii, conştiinţa adevărului, conştiinţa dreptăţii etc.);

premisa 1 – se crede (iarăşi diversiune retorică: "se" acoperă pe cine? pe unii? pe toţi? pe aceia? pe aceştia? că conştiinţa solidarităţii umane poate fi încălcată fără nici un pericol.

premisa evitată – ceea ce poate fi încălcat fără nici un pericol este realitatea existentă, considerată inexistentă.

Această propoziţie este un nonsens, căci nimeni nu poate considera inexistent ceva ce crede şi poate să încalce.

premisa 2 – conştiinţei solidarităţii umane nu i s-au analizat consecinţele categorice.

premisa evitată – aceia căreia nu i s-au analizat consecinţele categorice este realitatea existentă, considerată inexistentă.

Obiecţia e stranie! După ea, relaţiile microcosmice neanalizate în consecinţele lor categorice sunt realităţi existente considerate inexistente!

premisa 3 – conştiinţa solidarităţii umane rămâne ascunsă tuturor celor care cred că viaţa constă numai din lucruri care pot fi numărate...

premisa evitată – pentru cei care cred că viaţa constă din lucruri măsurabile, cântăribile, numărabile, realitatea existentă este considerată inexistentă.

Obiecţia este falsă; mai înainte Titulescu susţinea, implicit, că persoanele care analizează consecinţele categorice ale raporturilor contractuale internaţionale ale războaielor romano-cartagineze, ale energiilor electromagnetice consideră aceste realităţi existente ca realităţi inexistente! Acum susţine că ar exista persoane pentru care binele, iubirea, justiţia, frumosul nu au realitate *din cauză* că nu avem o măsură fizică pentru ele! Dar lui Titulescu îi erau *utile* premisele care să pară argumentate în favoarea tezei sale, net retoricistă: "Conştiinţa solidarităţii umane

* "A, eşti chiriaşul statului! Înseamnă că eşti sărac." Entimema ascunde propoziţia pretins adevărată "Oricine este chiriaşul statului este sărac".

Scanned with OKEN Scanner

este unica realitate vie (adică, or fi fiind conştiinţa iubirii, conştiinţa dreptăţii ş.a., realităţi, dar *nu vii*) care există şi care, totuşi, este considerată inexistentă". Sau poate unica vie existentă considerată inexistentă, cu alte cuvinte conştiinţa iubirii, a dreptăţii ş.a. sunt realităţi vii existente şi considerate existente. El nu spune "După părerea mea...", "Opinia mea este...", ceea ce l-ar fi scos de sub incidenţa valorii de adevăr, ci afirmă categoric, expunându-se oricărei critici; astfel, i se poate spune "Dumnezeu este unica realitate vie care există şi care, totuşi, este considerată de unii ca inexistentă".

Logica arată că definirea este operaţia prin care arătăm, univoc, esenţa unei entităţi, distingând-o de altele. Definiţia constituie un argument retoric foarte puternic, deoarece apelează la un limbaj accesibil destinatarului. Şi nu numai.

Cuvintele sunt unităţi de bază într-un limbaj natural, socotite simboluri (complexe) ale unor entităţi ideale numite înţelesuri. Astfel, cuvintele *dog, chien, câine* sunt complexe, diferite, pentru aceeaşi entitate ideală, care reprezintă înţelesul lor cognitiv unic.

Într-un alt exemplu, apar, dintr-o dată, nuanţările. Eu spun: "Ceahlăul", "coliba de lângă râu" şi zâmbesc melancolic sau mă încrunt. Aceasta deoarece numele propriu "Ceahlău" îmi trezeşte, parcă, sentimentele pe care le am faţă de binecunoscutul (pentru mine) munte, deoarece "coliba de lângă râu" îmi evocă plăcute zile de copilărie, pentru mine, cuvintele, frazele au şi alte înţelesuri, afective, deosebite de ale altuia. Dacă declar "trece luna prin brădet, eu rămân nemângâiet", înţelesul cognitiv e acelaşi pentru orice român, tradus în limba franceză oferă acelaşi înţeles cognitiv şi pentru orice francez etc; dar pentru o fire rece, pentru cineva care n-a trăit o noapte cu lună trecând prin brădet, pentru care nu este romantic, care face alergie la peisajele nocturne ş.a. înţelesurile intenţionale, personale, sunt diferite, ba uneori pot fi opuse. Majoritatea bucureştenilor aveau înţelesul cognitiv al cuvântului "revoluţie", dar după ce a participat, fiecare în felul său, cu experienţa sufletească proprie, la evenimentele din decembrie 1989, indivizii au adăugat un înţeles afectiv, diferenţiat de la unul la altul. În sfârşit, vom fi de acord că acest termen, "crimă", are acelaşi înţeles cognitiv pentru judecător, pentru soţia victimei, pentru criminal, dar alte înţelesuri intenţionale pentru fiecare. Din punct de vedere logic formal înţelesurile intenţionale (afective) nu au nici o relevanţă, din punct de vedere retoric ele sunt inevitabile. În materia sa, o propoziţie p, fie "Socrate a murit", are acelaşi sens cognitiv peste vremuri şi oameni, transmite aceeaşi cunoştinţă, dar ce a fost în inima lui Platon când a rostit-o, numai el o ştie.

Pentru tehnica retorică, persuasivă sau nu, trucată sau nu, este extrem de important să ştim că nu există cuvinte în limbajul natural fără nici o intenţiune, dar există cuvinte care nu denotează ceva real.

Prin urmare, a) *intenţiunea* se referă la atributele, notele unei noţiuni (aptitudinea de a avea drepturi şi obligaţii e atributul noţiunii "capacitate de folosinţă", b) *intenţiunea* se referă la înţelesurile afective, raportate la o persoană -subiect care le are şi le foloseşte în vederea a ceva*, c) extensiunea unui termen se referă la totalitatea entităţilor care există şi ar putea să existe; separat de

* "Fiecare spirit este limitat de propria experienţă, la fel cum lumea peştelui este limitată de apa în care el înoată". Cuvintele au restul lor, căci poartă — după caz — voinţa,

Scanned with OKEN Scanner

subiectul care îl utilizează într-un fel sau altul, unui termen nu i se poate determina vreo intenţiune şi de aceea logica formală nu-l ia în consideraţie; dimpotrivă, retorica neseparând subiectul de termeni, aceştia au intenţiunea lor care, împreună cu intensiunea constituie dimensiunea cognafectivă. Termenii care pentru destinatar nu reprezintă nici o intensiune, de asemeni nu reprezintă nici o intenţiune. Aceasta înseamnă că, deşi termenul *cauţiune*, de pildă, are intensiune, numai luarea acesteia la cunoştinţă de către cineva căreia îi declanşează o atitudine prin memoria afectivă îi certifică şi intenţiunea. Deşi între "dibăcie" şi "abilitate" nu e nici o deosebire intenţională dl. Iliescu l-a admis pe primul pentru că "i-a plăcut" şi "i-a plăcut" pentru că memoria lui afectivă a lucrat pe o experienţă sufletească pozitivă.

Iată un exemplu: "Pot să vă spun mai mult, întrucât dezbaterile dvs. au devenit practic publice, dar nici măcar nu sunt corect publice, ci în mod selectiv şi fraudulos folosite fragmente din declaraţie pentru a croi scenarii; decât aşa ceva, preferam o dezbatere publică"[6]. Aşadar, o entimenă:

1. "Pot să vă spun mai mult" – concluzia;

"întrucât dezbaterile dvs au devenit practic publice" – premisa spusă;

"în dezbaterile publice se poate spune mai mult" – premisa evitată.

2. "dar (aceste dezbateri) nici măcar nu sunt corect publice" – obiecţie la premisa spusă, care implică concluzia opusă "deci nu pot să vă spun mai mult";

3. argument la obiecţie: "ci (în sens de "pentru că" – *n. n.*) în mod selectiv şi fraudulos (au fost – *n. n.*) folosite fragmente din declaraţii pentru a croi scenarii", care antrenează concluzia opusă împreună cu propoziţia nespusă "Folosirea selectivă şi frauduloasă a unor fragmente din declaraţii pentru a croi scenarii fac dezbaterile să nu fie corect publice";

4. "dezbaterile dvs au devenit practic publice, dar nici măcar nu sunt corect publice (şi) decât aşa ceva (adică incorect publice – *n. n.*) preferam o dezbatere publică". Autorul nu se contrazice defel, ci săvârşeşte o falacie mai greu de sesizat, în cuprinsul aceluiaşi raţionament schimbă sensul noţiunii "dezbatere publică", anume de la "dezbatere prin publicare de fragmente din audieri, în presă" la "dezbatere directă şi orală cu publicul". Adică:

a) dezbaterile dvs au devenit practic publice prin prezenţa ziariştilor la lucrări şi accesul lor la documentele dvs., dar modul în care aceşti ziarişti dau publicităţii rezultatele activităţii comisiei este incorect; de aceea aş fi preferat o dezbatere directă, în faţa întregii naţiuni, nu prin intermediul respectivilor ziarişti de rea credinţă; b) dezbaterile dvs. au devenit practic publice prin relaţiile dvs. cu presa care vă mediatizează; dar dvs. oferiţi opiniei publice materiale în chip fraudulos selectiv, încât preferam o dezbatere fără comisia aceasta, cu poporul.

Autorul propune, în subtext, o definiţie prin negaţie pentru noţiunea "dezbatere publică", aceea în care nu sunt folosite selectiv şi fraudulos fragmente din declaraţii pentru a croi scenarii. Conform ei comisia cu pricina nu desfăşoară câtuşi de puţin această specie de dialog numită "dezbatere publică".

---

sentimentele şi cunoaşterea celui ce le adresează. Iar cel ce le adresează trebuie să ştie că nimeni nu primeşte decât în limitele spiritului său; aşa spun înţelepciunile lui Ptah.

Scanned with OKEN Scanner

Discursul retoric apelează cu grijă la argumentul prin definire, în sensul că alege termeni pentru definiţii funcţie de ceea ce este publicul, pentru a rezona optim cu acesta. Astfel:

1. Impozitul pe salariu este o procedură juridică prin intermediul căreia se asigură bugetul naţional printr-o câtime stabilită echitabil, reţinută de la angajaţi.
   Impozitul pe salariu este tehnica juridică legală folosită de birocraţia etatică pentru a-şi asigura venituri fără muncă din câştigurile angajaţilor, reţinându-le arbitrar o câtime din aceste câştiguri.
2. Numele persoanei fizice este dreptul subiectiv absolut, imprescriptibil şi intransmisibil, drept legal al omului de a fi individualizat în familie şi societate prin cuvinte stabilite cu această semnificaţie, potrivit legii.
   Numele persoanei fizice este mijlocul prin care legea juridică îl obligă pe individul uman să se semnalizeze prin cuvinte, astfel încât să fie lesne de urmărit şi identificat.
3. Politicianul este persoana de o onestitate, competenţă şi patriotism indubitabile, care se sacrifică pentru binele general al naţiunii în actul de conducere a acesteia.
   Politicianul este persoana aleasă de înţelepciunea populară să conducă destinele patriei.
   Politicianul este persoana şireată, egoistă şi oportunistă, care prin corupţie obţine încrederea naivă a poporului pentru a-l conduce, astfel satisfăcându-şi interesele proprii şi de clan.

Se observă că în (1) şi (2) definiţiile secundare sunt retorice şi corect construite logic, pe când în (3) se încalcă legile logicii şi termenii sunt falacioşi.

Sugestivă e definiţia prin enumerare, care evidenţiază foarte puternic *intenţiunea*.

– "General" este o persoană ca
   a) Eremia Grigorescu, Averescu, Antonescu
   b) Suvorov., Lee, Gian
   c) Rommel, Jodl, Runstedt

Corect logic, dar cu intenţiuni care ţintesc în lumea afectivă a publicului. Într-adevăr, spunând "mari conducători de stat", înţeleg persoane ca Stalin, Mao Tse Dung, Ceauşescu – ilustrarea mea afectivă poate stârni atitudini pozitive într-un gen de public şi atitudini negative la alt gen; aici nu apelez la o falacie, în sens strict, dar intervin cu o viclenie pentru a declanşa ceva convenabil mie, repulsie sau simpatie.

Pentru aceeaşi temă – a definirii – vom reda următorul pasaj din transcrierea suscitată:

Domnul V. G. "Sunteţi un om extrem de abil..."

Preşedintele Iliescu "Această apreciere are două faţete ale medaliei: poate fi o apreciere sau..."

Domnul V. G. "Abilitatea este obligatorie la un om politic, ce dumnezeu!".

Domnul A. P. N. "Dibăcie, spune românul..."

Domnul V. G. "Dibăcie, da."

Scanned with OKEN Scanner

"Abil" este un predicat de valoare, iar propoziţia care îl are – o propoziţie de valoare, în orice situaţie. Preşedintele observă că această apreciere "poate fi apreciere sau..." Disjuncţia "sau" trimite la o propoziţie de existenţă, ceea ce o imposibilitate logică pentru "Sunteţi un om extrem de abil". La fel, poate trimite la altă propoziţie de valoare dacă definim termenul "abil"; acesta, într-adevăr, poate avea un sens pozitiv (ingenios, priceput, îndemânatic) sau unul negativ (şmecher, lunecos). *Limbajul retoric este un limbaj de substituţie şi preponderent afectiv*, în acest sens; "abil" poate fi un complement, dar şi o substituţie pentru "oportunist". Intervenţia lui V. G., "dibăcie", sugerează definiţia lexicală "abilitatea este o dibăcie", care este o falacie, întrucât înlocuieşte un termen ambiguu cu alt termen ambiguu.

Ceea ce necesită definirea sunt termenii vagi, echivoci, tehnici sau inventaţi. Cel mai răspândit truc de definire este utilizarea unor asemenea termeni în locul altora, ca şi cum ar fi cunoscuţi de public. Dacă un candidat la un loc în senat promite "Voi apăra democraţia", ce promite el? Că va apăra democraţia socială sau social democraţia sau democraţia agrară sau democraţia creştină sau democraţia liberală sau democraţia populară sau democraţia revolutionară etc.? Dacă se va replica: scopul (democraţia) e unul, chiar dacă mijloacele (agrară, creştină, liberală etc.) sunt diferite, voi întreba dacă e totuna casa (scopul) construită din cărămidă sau din chirpici sau din vălătuci sau din nuiele sau din prefabricate (mijloacele).

Candidatul promite "Voi promova democraţia" şi

- patronatul se bucură – asta înseamnă, zice, să scadă taxele de profit;
- lucrătorii se bucură – asta înseamnă, zic, sporirea taxelor pe profit, pentru a ne creşte standardul de viaţă;
- şomerii se bucură – asta înseamnă, zic, locuri de muncă garantate;
- angajaţii se bucură – asta înseamnă, zic, să se menţină şomajul la cotele actuale;
- militarii se bucură – asta înseamnă, zic, sporirea cheltuielilor pentru armată – apărătoarea patriei;
- civilii se bucură – asta înseamnă, zicem, scăderea cheltuielilor militare şi creşterea celor civile.

Şi atunci, anume ce promite candidatul cu pricina altceva decât o falacie oarecare?

Ceea ce este vag solicită o definire de precizare. Am citat în *Introducerea pentru o logică juridică* procesul în care încadrarea juridică a faptei depindea de definirea noţiunii "cal" cu ajutorul genului ei proxim "vehicul" sau nu. Întrucât nu există o definire legală pentru "vehicul", acesta poate fi definit astfel încât să cuprindă sau să nu cuprindă noţiunea "cal"; este o falacie precizarea printr-un element neesenţial (culoare) şi nu e falacie când elementul este esenţial (transportă).

Spre deosebire de termenii (expresiile) vagi, intepretabili după o gamă variabilă de criterii ("Ucraina se va alia cu prietenii pe care îi iubeşte mai mult", a declarat preşedintele acestui stat; "în politică există exuberanţe oratorice" (?!) observă preşedintele statului italian), termenii echivoci* au înţelesuri limitate între care

* Vezi şi interesantul eseu al Martei Petreu *Jocurile manierismului logic*, E.D.P., Bucureşti, 1995.

putem opta. Falacia constă în înlocuirea vagului cu echivocul, ca şi cum astfel argumentul a devenit mai clar: "furibunde atacuri în inconfundabil stil securist", "nu suntem un popor mioritic, ci un popor balcanizat", "armata nu s-a retras, ci s-a repliat" etc.

O chestiune interesantă e aceea a criteriului adoptat de autor în definire, care poate avea sau nu ca rezultat o falacie. De pildă, în definirea prin gen proxim şi diferenţă specifică nota (proprietatea) indicată a definitului trebuie, realmente, să trimită la diferenţa specifică. Dar definitul are o diferenţă specifică sau mai multe? Răspunsul ar fi: depinde de unghiul de vedere; spun unui public format din ingineri: "Omul este o fiinţă tehnică", unuia format din filologi "Omul e o fiinţă care semnifică", unuia format din tineri "Omul este o fiinţă care iubeşte" ş.a.m.d. Nu am greşit în nici un caz deşi, fireşte, suntem de fiecare dată într-o unilateralitate, adaptându-ne retoric publicului concret. Falacie e să pretindem că nota propusă indică neîndoios diferenţă specifică de esenţă: "Cutuma este o regulă de conduită nescrisă (gen proxim – *n. n.*) care s-a format prin repetarea unei practici, pe o lungă durată, în credinţa că se respectă o regulă de drept (diferenţa specifică – *n. n.*)"[7] Evident, repetarea unei practici nu o transformă în regulă de conduită în sensul prescriptiv, credinţa nu e condiţie a cutumei şi regula de drept nu are anterioritate spirituală faţă de regula de conduită; într-adevăr, căci dacă schimbăm formularea că "se repetă o regulă de drept", cu "se repetă o regulă morală sau religioasă sau politică", ar veni că le considerăm pe toate acestea anterioare cutumei!

Există o gamă largă de tehnici de definire care, în anumite situaţii poduc falacii; tehnica negaţiei, prin care, indirect, se reliefează caracteristica de bază a definitului: "Creştin nu se numeşte cel care nu crede că Iisus Hristos s-a răstignit şi s-a îngropat şi a înviat a treia zi din morţi" e corect, dar e falacie "Creştin nu se numeşte cel care nu-şi iubeşte aproapele ca pe sine însuşi", deoarece aceasta nu e nota necesară şi suficientă a creştinului, ca şi în "Trădător e cel ce nu-şi iubeşte Patria, Partidul şi Poporul".

O variantă a acestei tehnici este aceea care foloseşte *operatorii "nu... ci:* "un fiu bun nu este cel care trăieşte din pensia părinţilor săi, ci unul care îi ajută muncind cinstit, tocmai pentru a le face bătrâneţea mai uşoară" devine falacioasă "Un fiu bun nu este cel care trăieşte din pensia părinţilor săi, ci unul care plânge când aceştia suferă şi se bucură când aceştia se bucură", deoarece notele evidenţiate nu definesc *fiul bun*, nici nu-l descriu în fondul său. De asemenea "o revoluţie nu e un proces, ci o lovitură de trăsnet asupra celor răi" (Marat) propune o metaforă intenţionată, năucitoare, în locul unei formulări univoce, prin termenul echivoc *rău*. Şi tehnica *definirii prin autoritate* poate fi o falacie. Aceasta se prezintă în speciile:

a) *autoritatea invocată nu există, iar definiţia îmi aparţine*: "Aşa cum a spus marele sociolog american Smith Feldman, zvonul este o pseudoinformaţie care contagioasă prin capacitatea ei de a satisface o aşteptare cu un grad oarecare de generalitate". Nu am curajul să o propun în nume propriu ca argument şi atunci o plasez în sarcina unei personalităţi fictive, mizând pe ignoranţa publicului.

Scanned with OKEN Scanner

b) *substitui numele adevăratei personalităţi, mai puţin cunoscută, cu numele alteia, de notorietate*: "După Hegel, cauzalişti sunt cei care consideră că intenţia este o cauză humeană a comportamentului"; Hegel nu a afirmat aceasta, dar deoarece Parenbad e un nume oarecare, prefer să-mi impresionez publicul punând în seama germanului ce a zis englezul;

c) *persoana invocată e autoritate, dar nu în materia noastră, în care a emis şi ea păreri, ca tot omul de bine:* "Însuşi Eminescu a definit religia ca un discurs inventat de preoţi", spun, deşi Eminescu nu e autoritatea potrivită cu tema, iar celebrul lui vers nu-i definiţie.

Tehnica *definirii prin repetiţie* este o falacie de logică formală căci repetând definitul, definitorul nu luminează în plus, nu explicitează, nu contribuie la lămurirea lui; astfel, "Mincinosul este cel care spune minciuni", "Martor este cel care depune mărturie", "Legea este lege", "Banul este ban", "Prin trădător nu înţeleg nici mai mult, nici mai puţin decât un trădător" (Iorga) sunt tautologii, se spune, deci falacii, desigur, în limbajele teoretice. Dar în discursul retoric repetiţia nu are un rost pur estetic, ci vizează să sublinieze sensul de bază al definitului, cunoscut altfel în intensiunea lui. Pe acest sens de bază orientează autorul intenţiunea publicului, în contextul în care o face. "Legea este (cu toate imperfecţiunile ei, cu toate ezitările ei) ceea ce este – lege", "Trădătorul e o fiinţă umană, sigur, care într-un moment de tulburare, sigur, ori din presiuni fizice şi/sau fizice, sigur, sub ameninţare invincibilă, sigur, din slăbiciune, omeneşte de înţeles, sigur, victimă a propriei educaţii, sigur, săvârşeşte fapta, dar rămâne ceea ce este – trădător". Însă, dacă intensiunea nu e cunoscută publicului, repetiţia rămâne o falacie: "Hipertimismul este hipertimism diagnosticat"!

Definiţiile stipulative, propuneri sau convenţii ca un termen deja în circulaţie să exprime o nouă noţiune, pe care obişnuit nu o are (titlu, precaritate, în limbajul dreptului civil) provin fie de la legiuitor (şi atunci se impun), fie de la doctrină (şi atunci se admit sau nu în practică), fie prin consens în actele juridice internaţionale (piraterie, agresor). Din art. 201, c. p. c. se înţelege că expert este persoana specialistă într-un domeniu căreia instanţa socoteşte de cuviinţă să-i cunoască părerea şi o numeşte astfel. Sigur, aceasta e o definiţie falacioasă, căci orice specialist într-un domeniu este expert, dar legea restrânge înţelesul la ceea ce ea vizează. Pentru G. Dahn dreptul internaţional "este ordinea comunităţii internaţionale, o comunitate care se ridică deasupra statelor şi popoarelor şi le leagă între ele". Această definiţie stipulativă e falacioasă pentru că a) dreptul internaţional este, în realitate, drept interstatal şi nu între naţiuni b) comunicarea de naţiuni se realizează prin comunitate morală, nu juridică c) comunitatea de naţiuni nu are cum să fie supraetatică, fiind vorba de planuri diferite d) o comunitate deasupra popoarelor le subordonează, nu le corelaţionează în spaţiul unui respect reciproc al independenţei şi suveranităţii acestora.

I. P. Filipescu[8] scrie că "Familia este o realitate juridică prin reglementarea ei de către lege"; asta înseamnă că ea are esenţa pe care i-o dă definiţia legală, e construită în sens reglementator de către legiuitor. În consecinţă, "familia socialistă se deosebeşte fundamental de toate formele de organizare a familiei din orânduirile bazate pe exploatare" (p. 25). Într-adevăr, căci fiind "o realitate juridică

Scanned with OKEN Scanner

prin reglementarea ei de către lege", familia socialistă își datorează esența și existența legiuitorului socialist (microgrupul din care fac parte soții, copiii lor, precum și părinții soților întreținuți de aceștia – art. 15, legea 5/1993), ceea ce se deosebește fundamental, adică nu are nici o legătură, fie și măcar de asemănare cu familia din Franța sau Argentina, care nu e formată din soți, copii lor, părinții soților întreținuți de aceștia). "Familia socialistă (realitatea juridică socialistă a familiei – *n. n.*) este cea mai înaltă formă de organizare a relațiilor de familie" (p. 25), zice autorul, contrazicându-se cu afirmația că "familia socialistă se deosebește fundamental"; din două, una ori e cea mai înaltă formă ori e o formă fundamental deosebită.

Definiția retorică este și ea pândită de falacii formate, pe care le face în numele reliefării unor aspecte ale realității care, altfel, ar risca să rămână în obscuritatea spiritului: "Ce este o armată? Un corp animat cu infinite pasiuni deosebite, pe care cineva abil îl determină să lupte pentru apărarea patriei; o trupă de oameni înarmați, care urmează orbește ordinul comandantului, ale cărui intenții nu le știe; o multitudine de suflete care, fără a reflecta asupră-le, se pun în slujba unor idealuri provenite de undeva... Acum înțelegem ce înseamnă să fii general. Definiția e corectă în construcția sa, dar autorul nu urmărește corectitudinea în cunoaștere, ci luminarea ideii de *general* prin definirea armatei pe care acesta o conduce. "Chiuretajul e fapta netrebnică a unei femei (gen proxim) prin care aceasta ia viața unei ființe ce se află deja în pântecele ei" e impresionantă definiție retorică, dar falacioasă, căci nu totdeauna chiuretajul e "faptă netrebnică a unei femei".

Operațiile logice ale *clasificării și diviziunii* sunt, după cum știm, tehnici de compunere a unei clase de entități pornind de la subclasele ei sau de descompunere a clasei în subclasele ei. Clase de entități pot fi obiecte, proprietăți, relații reale, dar și ideale. Respectarea regulilor de operare conduc la rezultate corecte, propoziția prin care se indică aceasta se numește argument al clasificării ori al diviziunii. Încălcarea uneia din reguli este o falacie cu izvorul în logica formală.

În art. 986-987 c. civ. formează clasa cvasicontractelor gestiunea de afaceri și plata nedatorată. Aceste două subclase se deosebesc între ele prin condiții și efecte, deși ambele sunt fapte juridice licite, săvârșite fără intenția de a produce efecte juridice, dar de care legea, totuși, leagă anumite efecte. Întâlnind, concret, un cvasicontract, dacă clasificarea e corectă, pe baza însușirilor lui îl includem într-o subclasă sau în alta, cu vădite consecințe diferite. În cazul unei clasificări incorecte incluziunea univocă nu mai e posibilă. O diviziune de genul "Oamenii sunt cu noi sau împotriva noastră" fiind incorectă, generează un pseudoargument (o falacie), evident în raționamentul continuat. "Tu nu ești cu noi, ci ești împotriva noastră". O formă atenuată, dar la fel de primitiv eronată este "Cine nu e cu noi e cu altcineva, tu nu ești cu noi, deci ești cu altcineva". Asemenea dihotomii sunt obișnuit întâlnite – bun-rău, alb-negru, tânăr-bătrân, mare-mic, naționalist-mondialist, iubire-ură, obiectiv-subiectiv etc. – generând tot atâtea falacii.

O falacie care ne trimite la diviziune este aceea numită a *compoziției*, prin care – inductiv – constatând o proprietate (funcție, raport) alfa la un număr de

Scanned with OKEN Scanner

entităţi dintr-o mulţime N, atribuim acea proprietate lui N, ca entitate. Dacă gestiunea de afaceri şi plata îndatorată sunt fapte juridice licite etc, atunci clasa cvasicontractelor e faptă licită etc., corect. Dar dacă *a* tuşeşte, *b* tuşeşte, *c* tuşeşte, evident clasa M (a, b, c) nu tuşeşte.

Legat de diviziune o falacie care constă în a atribui elementelor (ori părţilor) unei mulţimi (ori unui întreg) proprietăţi ale acesteia; de pildă, "deoarece activitatea intelectuală mai degrabă decât activitatea fizică determină o longevitate sporită, iar x desfăşoară activităţi intelectuale, cu siguranţă că el va avea o longevitate sporită"! O varietate de falacie a diviziunii este aceea care se foloseşte impropriu de termenii colectivi: "Turmele de porci din România sunt bolnave de trichineloză" (*Evenimentul zilei*). Orientarea incitativă a titlului e evidentă, căci dacă turmele sunt bolnave, urmează că şi fiecare membru al lor este bolnav, şi revine ca în 1995 fie consumul de carne de porc să se reducă drastic, fie să importăm masiv. "Ţăranii dau foc grâului" (*România liberă*), sugerând că fiecare ţăran din România procedează astfel...

Şi *statistica* permite falacii, utile seducţiei şi manipulării incitative; a) dacă 85,6% din tinerii din zonă sunt agresivi şi x e tânăr din zonă, evident e agresiv (!!); b) dacă 53% din subiecţii chestionaţi, într-un eşantion ştiinţific stabilit de 2 500 persoane, după metoda Blacke-noor, elaborată de Laboratorul Naţional de Sociologie din SUA, au optat pentru privatizare rapidă, iar x este persoană, atunci fireşte că x optează pentru privatizare rapidă (!!); mai ciudat este să conchidem că 53% din populaţia ţării îl simpatizează pe x, deoarece 53% din subiecţi dintr-un eşantion de 1 500 de persoane, ştiinţific stabilit, după metoda KJV a Universităţii Sorbona, îl simpatizează pe x. Cifrele sunt un minunat mijloc de manipulare, ca şi acele imargini TV ale unui canal NEWS, sub genericul "No comment"; astfel, un instrument de presiune orientativă este serialul ziarului "ZIUA", intitulat "Topul preşedinţilor" etc.

Surse psiho-logice

Prin falacii se manevrează cu indiciile. E adevărat că acestea trimit, uneori, la un fenomen, dar generalizarea lor, pretinzând că ar indica existenţa, cu necesitate, a fenomenului, e un truc. De exemplu, contabilul care anul trecut şi-a cumpărat automobil şi anul acesta a petrecut concediul la Sinaia este un delapidator! Faptul că preşedintele actual al statului român îşi petrece zilele de concediu la una din vilele fostului preşedinte ar fi un indiciu al continuării dictaturii comuniste în forme deghizate, iar faptul că sediul Preşedinţiei e palatul Cotroceni ar fi un indiciu al ambiţiilor regaliste ale preşedintelui actual.

Din clasa falaciilor care valorifică resursele logicii face parte aceea transmisă de tradiţia sub denumirea de *petitio principii*. Conform cu Aristotel, *petitio principii* constă în admiterea ca adevărat ceea ce, în realitate urmează să se dovedească; în alte cuvinte, căutând să înşele publicul, autorul ia ca premisă tocmai concluzia care este de obţinut din premise. Astfel, martorul suspectat de minciună se apără declarând că el a jurat să spună adevărul, iar dacă a jurat, atunci spune adevărul; sau, cel acuzat de calomnie declară că el nu a călcat legea, dacă nu a călcat legea, nu a calomniat, dacă nu a calomniat, nu a călcat

Scanned with OKEN Scanner

legea, dacă nu a călcat legea, nu a calomniat tot așa. "Aparența de respingere se produce prin aceea că nu se observă ceea ce este același și ceea ce este diferit", notează Stagiritul[9].

Ingoratio elenchi (ignorarea tezei) constă în substituirea în argumentare a ceea ce e de întemeiat, cu altceva, lăturalnic și minor sau în loc să infirme susținerea adversarului se infirmă alta, nerelevantă. Aceasta se obține prin tehnici diferite:

1) invocarea unei obligații fictive, a unei interdicții (permisiuni) inexistente, avansarea ca necesar ceea ce e doar accidental; "C-așa suntem noi, românii, *delăsători* (considerarea ca necesar a ceea ce e accidental). "Orice familie, pentru a se numi familie, *trebuie* să aibă copii: or, ea refuză să avem copii" (invocarea unei datorii fictive!), "Ceea ce se discută în cadrul privat, *nu trebuie* să apară în presă" (Dinu Patriciu) etc."
2) substituirea cauzei discutate cu condiția (valorificând, în acest scop, și ambiguitățile limbajului natural): "S-a lovit din cauză că a claxonat automobilul din spate", "L-am înjunghiat din cauză că țipa" "Încă o seară în care gândul lui se va desprinde cu greu de cele văzute și auzite"[10] "... nu putem ajunge la oameni din cauză că suntem ce suntem, nu pentru că (din cauză că – *n. n.*) suntem proști"[11]. Să recunoaștem, adeseori confundăm cauza cu scopul, cu condiția, cu motivul, fie din ignoranță, fie cu premeditare, ajungând la falacii, ridicule prin efectul lor: "Dacă tranziția s-a încheiat, putem spune că operația a reușit și pacientul a decedat", declară un lider de partid, reușind să sugereze că România va pieri, va "deceda" economic din cauza (?!) încheierii perioadei de tranziție; "După ce Teoctist s-a dat binecuvântarea lui Grillakis, flota trategică a României a fost vândută cu acte în regulă grecilor", scrie gazeta cutare manipulându-l falacios pe cititor cu substituirea coincidenței cu rațiunea cauzală.

Relațiile dintre două state vecine evoluează normal în cadrul unui tratat de recunoaștere reciprocă, de înțelegere și colaborare. Dacă în această evoluție are loc evenimentul E, care împiedică realizarea vechiului tratat, se încheie unul nou. Neîncheierea acestuia are drept cauză evenimentul E; pentru a-l înlătura trebuie explicat, pentru a-l explica trebuie identificat. Aplicație: care e cauza neîncheierii, încă, a unui asemenea tratat între România și Ungaria, până în vara anului 1995?

PDSR – pretențiile de autonomie și ideea de federalizare a României, avansate de UDMR, susținute de Budapesta;
UDMR – încălcarea drepturilor colectivităților de către statul român;
PUNR – iredentismul și aspirațiile imperiale ale statului maghiar;
CDR – falsul naționalism al arcului guvernamental.

Un examen atent al acestor poziții ne permite să observăm că fiecare partid susține cauza pe care o crede autentică, implicând mereu pe altcineva ("... alții sunt de vină, domnii mei, nu este-așa?"; ironiza Eminescu); ele nu disting – e limpede – între cauze, motive și context, pe care le amestecă falacios, subordonând interesele naționale intereselor de partid.

Este logic dacă se admite: a) același mănunchi de principii politice liberale, b) un cadru programatic de gândire liberală, c) o finalitate liberală, d) aceleași resurse de filosofie pragmatică liberală să existe un singur partid liberal. Dar în

Scanned with OKEN Scanner

România anilor '96 sunt şanse (!?!) partide *naţional – liberale* care se deosebesc între ele nu după criterii logice, ci psiho-logice. Într-adevăr, dacă PNLCD are (a), (b), (c), (d) şi PNLRC are (a), (b), (c), (d) şi PNLQ are (a), (b), (c), (d) şi PL '93 are (a), (b), (c), (d), atunci acestea patru sunt identice prin (a), (b), (c), (d) sub aspect logic; nonidentitatea stă altundeva: într-o falacie psiho-logică, ambiţii personale, interese de grup deghizate în aserţiuni de tactică.

Schimbările şi particularităţile fac parte din ansamblul condiţiilor necesare şi condiţiilor necesare şi suficiente, care îndeplinesc în rol important în determinarea cauzelor ce provoacă rezultatul-efect. Pentru identificarea cauzelor se caută ansamblul condiţiilor necesare şi suficiente (C), generatorul efectului (F). (C) este cauză a lui (F) dacă totdeauna, chiar variindu-se condiţiile (L), (F) apare după ce s-a manifestat (C), şi (F) nu apare niciodată dacă (C) nu a avut loc; dimpotrivă, dacă (F) este în absenţa lui (C) sau uneori este, alteori nu este, fireşte (C) nu e cauza lui (F). Care e *cauza* fenomenului de comerţ ilicit cu benzină în zona Moldova Nouă, în anul 1995 el înflorind extraordinar, în beneficiul traficanţilor români şi sârbi? Care este *cauza* creşterii rapide a fenomenului delincvenţei juvenile în România anilor 1991-1995? care este *cauza* proliferării corupţiei, la toate nivelele, în perioada 1992-1995, în ţara noastră? Care este *cauza,* deci ansamblul condiţiilor necesare şi suficiente – inevitabilităţii de integrare a României în structurile europene? Care este *cauza* – ansamblul condiţiilor necesare şi suficiente – prăbuşirii leului, a industriei naţionale, a agriculturii, a culturii noastre? Care este *cauza* asasinării cutărei vedete de muzică rock?

Ignorarea modalităţii întrebărilor conduce la falacii: la "de ce" se răspunde cu condiţia, la "pentru ce" se răspunde cu motivaţia, la "ce" se răspunde la mecanismul, la "care" se răspunde cu scopul sau mijloacele etc. Din multele exemple vom da unul, celebru prin ridicolul său; "Care este programul partidului dvs? – "Programul partidului nostru este 1821, 1848, 1877 ... (1905, 1917, 1927, 1933, 1939, 1945) etc".

3) "argumentul" *ad hominem* este o deviere de teză la autorul tezei, urmărindu-se discreditarea sau acreditarea acestuia:

a) "x susţine abolirea pornografiei, dar x este un cetăţean incorect la serviciu, binecunoscut prin limbajul său trivial, lipsit de tact în relaţiile cu subordonaţii, care a beneficiat de avantajele regimului comunist etc".

b) "Ei sunt justiţiarii în fruntea cărora se află, aidoma vulturului care ţine în ciocu-i de oţel sfânta cruce, apărătoarea omului de rând, senatorul x" (C. GH. Anin).

O varietate a discreditării este aceea numită "tu, de asemeni"; de exemplu: (îţi recomand) să nu (fumezi, minţi, înşeli etc); la care celălalt răspunde falacios "dar tu?". Un semnificativ exemplu din presă, care incită (şi, deci, manipulează): "El susţine că este inamicul declarat al corupţiei, dar a angajat-o pe C.S. ca simplă funcţionară şi, în câteva luni, a avansat-o şef de serviciu; C.S e soţia fostului ofiţer de securitate L.S., L.S este fiul fostului colonel de securitate D.S., actualmente şef de protocol al firmei ICE Atlas, care firmă are ca principal acţionar Preşedinţia statului şi este condusă de generalul (r) V. Ionel". Falacia manipulatoare e străvezie:

Scanned with OKEN Scanner

Președintele statului a sprijinit promovarea unei gospodine din postul de femeie de serviciu în postul de șef de serviciu, securitatea e omniprezentă etc.

Altă răspândită modalitate de discreditare a autorului, ocolind contraargumentarea tezei acestuia, este *falsa oportunitate*: "x nu a dovedit teza sa, deoarece până acum părerea lui era alta." Pe această cale se refuză ideea că ar fi posibil să ne schimbăm opiniile. Noi am insistat asupra modalităților opinabile tocmai pentru a se înțelege un adevăr elementar: este rațional ca un subiect oarecare S, care are opinia p în modalitatea "părere nedecisă", să și-o schimbe în convingerea că non p sau q, dacă argumentele favorabile schimbării sunt mai puternice, dacă i se avansează dovezi cognafective care implică subiectual această schimbare. Milioane de membri ai PCR au renunțat cu ușurință la opiniile lor comuniste tocmai pentru că le posedau fie în modalitatea părerii nedecise, fie în aceea a considerației. Un deputat, un senator, un "militant" al partidului x trece la partidul y pentru că (din cauză că) nu avea opinii – convingeri politice de natura partidului x, poate nu le are nici de natura partidului y, dar – oricum – modalitatea nouă e mai puternică. Un judecător – din judecătorie, din tribunal, din Curtea de Apel, din Curtea Constituțională etc – lipsit de *convingeri,* e coruptibil, e lesne supus greșelii, devine obedient. Dar, de aici și până la a-i reproșa cuiva că nu-și dovedește teza din motiv că înainte avea altă opinie, distanța e lungă; cel care reproșează trebuie să aducă contraargumente, nu în genul "Ai fost comunist, deci nu poți dovedi convingător teza cutare". Desigur, se poate spune în multe variante, în loc de *comunist* – termen contestator la modă – punând *mason, mondialist, filooccidental, filorus* etc.

Falacia ignoratio elenchi este și produsul tehnicii numită *argumentum ad verecundiam* (argumentul autorității, care invocă modestia). Tehnica ei constă în utilizarea fomulelor pseudoadevărate:

- o idee admisă ca adevărată de către majoritate, e adevărată;
- o idee admisă ca adevărată de mai multe generații, e adevărată;
- o idee admisă de personalități, e adevărată;
- o idee admisă de o succesiune de personalități, e adevărată;

și deci, nu mai trebuie să fie verificate.

În consecință, individul ar fi obligat să dea dovadă de modestie și să nu se socotească mai presus de majoritate, de tradiție, de personalitățile recunoscute, de "notoritate" etc. Prescurtat, ar fi: "Dacă toți (majoritatea, ilustrul, genialul, marii noștri savanți, filosoful francez, sociologia americană contemporană, profundul jurist, binecunoscuta școală germană etc) afirmă (nu se îndoiesc sau se îndoiesc), atunci nici eu (tu)". Există o sinistră aserțiune, reluată în limbajul de lemn actual, în locul limbajului de lemn de ieri: "Unul se poate înșela, câțiva, mulți se pot înșela, dar Partidul (Poporul, Geniile) nu se înșeală niciodată". Iată o mostră: "Toți suntem de aceeași părere, toți susținem, toți semnăm, toți vrem NATO, așa cum alaltăieri toți am vrut Tratatul de la Varșovia", observă autorul mai înainte citat. Poetul-politicianist folosește falacia invocării modestiei pentru a culpabiliza!

Niciodată adevărul nu e dovedibil prin vot – deschis sau secret – în nici un domeniu; faptul că "eu știu că e adevărat" nu e adevărat, ci e adevărul meu, iar eu trebuie să dovedesc ce știu. Impermeabilitatea celuilalt la dovezile mele probează

Scanned with OKEN Scanner

nu stupiditatea aceluia, ci incapacitatea mea de a mă adecva lui. Nu "poporul nu e pregătit să admită argumentele partidului nostru", ci "partidul nostru nu e pregătit să argumenteze poporului punctul de vedere promovat". "Dacă majoritatea constituţionaliştilor declară că actuala Constituţie nu este bună, atunci ea nu este bună" e o falacie de specie ad verecundiam, deoarece această majoritate trebuie să dovedească, nu să declare că nu este bună Constituţia. La fel, concidenţa în declaraţii nu ţine locul dovedirii cu certitudine, ci ne oferă o cale de verosimilitate. Aceasta, însă e un mod foarte general de a o spune; două surse, diferite în acuitate senzorială, interes şi înţelegere dau informaţii care pot dovedi, prin coincidenţa lor, că "aşa au stat lucrurile (vor sta)". În domeniul dezinformării, coincidenţa însăşi trebuie verificată, căci "trucarea" ei nu e atât de dificilă. Zvonul[12] e un mijloc banal al producerii coincidenţelor, pe aparenţa cărora se înalţă piramide de falacii. Conexat cu ceea ce "se ştie", zvonul e o propoziţie afirmată categoric a) de prelungire a informaţiei cunoscute fie amplificându-se, fie diminuând-o; b) de contrazicere a informaţiei cunoscute; c) de substituire a informaţiei cunoscute. Sub raportul originii sale, el este fie confecţionat şi lansat în chip organizat, fie se iveşte spontan, din nevoia oamenilor cotidieni de explicare a ceva ce li se pare confuz sau insuficient sau incredibil explicat. Sub raportul timpului, zvonul se referă la trecut ("Evenimentele din 1989 est-europene sunt rezultatul tratativelor de la Malta"), fie la prezent ("Societăţile comerciale române importă grâu pentru a submina economia micilor proprietari rurali"), fie la viitor ("Toţi maghiarii vor fi ucişi de români naţionalişti care le pregătesc o noapte a Sfântului Bartolomeu").

În retorica discursului politic falacia construită pe zvon se avansează prin tehnica (figura) insinuării; fie cel care lansează zvonul, după ce acesta s-a răspândit suficient ("Vin capitaliştii să ne jecmănească", "Se reîntorc moşierii, ăia din filmele produse la Buftea"), îl preia în rol de majoră a raţionamentului "politic", în vederea unei concluzii interesate, fie cel care îl combate, o face cu ajutorul altui zvon, spontan sau premeditat în circulaţie. Presa scrisă şi vorbită constituie un mijloc excelent de lansare a zvonurilor prin interpretarea deformată a unei informaţii insuficinte. Iată un titlu de articol – bună sursă de zvonuri: "Chiar dacă Iulian Vlad *pretinde* că nu-i aşa, UN GRUP DE FOŞTI SECURIŞTI AFIRMA RĂSPICAT CĂ VADIM A FOST INFORMATOR". Era în detrimentul intenţiei manipulatorii a ziarului să scrie invers: "Chiar dacă Iulian Vlad *afirmă* răspicat că nu-i aşa, UN GRUP DE FOŞTI SECURIŞTI PRETINDE CĂ VADIM A FOST INFORMATOR". Ziarului îi convine ca Iulian Vlad să pretindă şi grupul de foşti securişti să afirme răspicat, chiar dacă *a afirma răspicat* nu dovedeşte *nimic*; or, retorica jurnalistică se bizuie pe recitirea adverbului *răspicat* ca *dovedit*, falacie utilă autorilor; de aici îşi începe drumul său triumfător, zvonul.

Luni, 25 decembrie 1989, preşedintele României, Nicolae Ceauşescu, este executat; sâmbătă, 30 decembrie 1989, noii conducători ai statului au anulat Decretul 358/1948, care desfiinţa Bisercia Greco-Catolică din România. La întrebarea: în situaţia de maximă tensiune socială internă a ţării, din acea săptămână, în situaţia în care exista un maldăr impresionant de legi majore promulgate de vechiul regim, de ce tocmai acest decret a fost ales să fie anulat? Suspiciuni, lipsă de explicaţii şi, de aici, zvonul.

Scanned with OKEN Scanner

În legătură cu *falacia ad verecundiam*, există un substrat psihologic de care e util să ţinem seama:

a) nu e raţional să fim de acord cu majoritatea, pentru că e majoritate, dar din teamă, din prudenţă, din laşitate, din comoditate, din oportunism ne dăm acordul fără verificare;

b) nu e raţional să aprobăm o autoritate (sau mai multe) pentru că este o autoritate, dar nu o aprobăm din teamă, din respect, din interes, din indolenţă, din oportunism (d.e., "Vadim Tudor e vultur cu crucea-n ciocu-i de oţel", deşi poetul lăudat a fost dintotdeauna un ateu); c) nu e raţional să aderăm la aserţiunea cuiva pentru că era calitatea de om cumsecade, de cetăţean loial, e un "star", un "monstru sacru" (?) dar aderăm din oportunism, din modă, din fascinaţia ce-o exercită asupră-ne; astfel, un scriitor, Octavian Paler, publică un portret directorului SRI. Scopul e seductiv: cu prestanţa numelui său, scriitorul respectiv inoculează în publicul cititor opiniile sale, ca şi cum neîndoielnic aşa stau lucrurile.

O specie *de ignoratio elenchi* este falacia numită *ad populum*. Ea constă în substituirea argumentării tezei cu apelul seductiv la mentalităţile, prejudecăţile, emoţiile, pasiunile publicului, în favoarea sau împotriva conţinutului acelei teze, făcându-l, astfel, complice la diversiune. Fireşte, în acest scop limbajul afectiv şi amfibologiile au eficienţă asiguratorie; Masoneria are ca scop "*lupta împotriva forţelor răului din omenire* (care e răul din omenire? Care sun aceste forţe ale lui? – *n. n.*) *şi din noi înşine* (care sunt răul şi forţele răului din noi înşine? – *n. n.*), *înălţarea neostenită pe treptele tainice* (care sunt aceste trepte? de ce sunt ele tainice – *n. n.*) *de-a lungul lanţurilor care unesc lumea materială de lumea spirituală* (aberant: există trepte de-a-lungul lanţurilor! lanţurile unesc şi nu înlănţuiesc, în viziunea autoarei, două lumi – *n. n.*). *Scara aceasta are numeroase trepte* (e vorba de scara aşezată de-a-lungul lanţurilor) *iar lanţul* (care e altceva decât scara – *n. n.*) *acesta este alcătuit din verigi nenumărate* (foarte multe? infinit pe care nu le-a numărat nimeni? – *n. n.*), *printre care cele mai temeinice sunt următoarele* (verigile lanţului, unele, întemeiază, altele nu întemeiază! – *n. n.*): *cunoaşterea de sine* (de la Ferechide, din vremea înţelepţilor Greciei antici, până la Noica, filosofia nu a încetat să îndemne la cunoaşterea de sine, îndemn întâlnit şi la creştini şi la budişti, în sensuri specifice; deci se apelează la un ideal constant al omenirii – *n. n.*), *penitenţa* (idee creştină – *n. n.*) *edificarea unui Templu lăuntric* (de asemeni, o constantă a spiritului uman – *n. n.*), *puterea de pătrundere sufletească, la unii, căutarea extazului, la alţii, liniştea contemplării*[11] (seducţie prin diferenţierea idealurilor publicului – *n. n.*)

Textul ar căpăta inteligibilitate adăugându-i observaţia "De vreme ce masoneria rămâne *singurul mijloc* prin care îl avem ca să-l îndemnăm pe om să se îndrepte către sine însuşi (subînţeles: filosofiile, cu Platon, Sf. Augustin, Toma d'Aquino, Kant ş.a. nu reprezintă acest mijloc!! – *n.n.*) să ia cunoştinţă de nimicnia lui totală (subînţeles: creştinismul nu ne învaţă nimic în materie de nimicnicie! – *n. n.*), să ajungă să-şi stăpânească voinţa (subînţeles: ştiinţa e incapabilă să ne înveţe aceasta! – *n. n.*), toate strădaniile noastre trebuie îndreptate către dezvoltarea acestor mijloace (incoerenţă: mai înainte spusese că "masoneria rămâne *singurul*

Scanned with OKEN Scanner

mijloc", iar acum proclamă scopurile drept mijloc) prin care să-i putem smulge pe fraţii noştri din ghearele satanei"[13]. Ciudat program, care nu argumentează, ci apelează la speranţele, mentalităţile publicului destinatar; este ciudat, deoarece oare nu ştie că *religia* creştină promovează tocmai cunoaşterea de sine, umilinţa, stăpânirea "poftelor", iubirea, bunătatea, viaţa întru Hristos; deoarece aore nu ştie că filosofiile propun umanizarea omului, împlinirea sinelui său?

Un manifest evită argumentarea, de bună seamă, procedând la invocarea "argumentului" *ad populum* "Războaiele se câştigă de acei care au ştiut să atragă din văzduh (?!), din ceruri (?!) forţele misterioase ale lumii nevăzute şi să-şi asigure concursul acestor forţe (raţional, aici autorul face trimitere la magie – *n. n.*). Forţele acestea misterioase sunt sufletele morţilor (care, decurge logic, sunt în văzduh – *n. n.*) sufletele strămoşilor noştri (provocarea mentalităţilor – *n. n.*) care au fost şi ei odată legaţi de glia, de brazdele noastre, care au murit pentru apărarea acestui pământ şi care sunt şi azi legaţi de el prin amintirea traiului lor de aici (adică: sufletele strămoşilor noştri, aflate în văzduh, nevăzute, sunt legate de glia românească prin amintirile ce le au despre ea?!? – *n. n.* ceea ce înseamnă apel la superstiţiile populare, puternic înrădăcinate în prejudecăţi) şi prin noi, copiii, nepoţii şi strănepoţii lor. Dar mai presus de sufletul morţii stă DUMNEZEU". Retorica discursului e una incitativă, autorul urmărind să provoace emoţii şi pasiuni intense, nu să îndrume, să convingă.

În instanţa de judecată, avocatul adeseori apelează la mila judecătorului şi, mai subtil, la prejudecăţile şi emoţiile acestuia în favoarea clientului său, aşa cum procurorul incită instanţa pe aceeaşi cale, în sensul propunerilor sale. Să ne amintim de incendiarul discurs al "procurorului" în "Procesul" soţilor Ceauşescu. El nu a dovedit nimic, adică nu a prezentat probe altele decât "ceea ce ştie toată lumea", iar avocatul nu a adus nici o probă în favoarea "inculpaţilor" în accepţiunea codului de procedură penală.

În sfârşit, *ignoratio elenchi* apare şi în forma "argumentului" relativ la ignoranţa publicului (tehnica *ad ignoratiam*); dacă nu e posibil să se dovedească α, atunci α este fals şi dacă este fals, atunci opusul e adevărat. Astfel, dacă asasinarea lui x de către y nu se poate dovedi, atunci afirmaţia "x l-a asasinat pe y" este falsă şi atunci "x nu l-a asasinat pe y" e adevărată. Sigur, un fapt care nu s-a dovedit ca existent nu e identic cu acel fapt ca inexistent, iar un fapt nedovedit ca inexistent nu e identic nu acel fapt ca existent. Procedural, insuficienţa probării instaurată e îndoială care e în favoarea invinuitului, corelată cu prezumţia de nevinovăţie. Falaciile bazate pe ignoranţa publicului sunt surse impresionante de înşelare a lui: dacă fenomenul OZN nu a fost dovedit că nu există, nu rezultă adevărul că el ar exista; dacă fenomenul terorist nu a fost dovedit că a existat în România evenimentelor din decembrie 1989, nu rezultă adevărul că el nu a existat etc.

Încheiem cu o precizare: întemeierea tezei de limbaj afectiv atinge coarda sensibilităţii destinatarului, îl face mai receptiv, mai atent la argumente şi nimeni nu-l va încrimina pe cel care stârneşte sentimente pozitive, asociaţii de idei, experienţe personale demult uitate, o dată cu susţinerea prin energia verbului. Toată problema constă, aici, în deviere, substituţie de la dovedirea corectă a tezei la aparenţa de dovedire.

Scanned with OKEN Scanner

Analiza de mai sus arată, destul de limpede, credem, că tehnicile legate de *ignoratio elenchi* nu sunt pur și simplu valorificări ale logicii formale, ci ale acestei stări numită psiho-logică a publicului. De aceea, vom considera că, fără a se sustrage exigențelor structurii logice de gândire, el are în vedere angajarea acesteia subiectuală, conexă cu sentimentele și voliţiunile destinatarului*.

Resursele limbajului

Aristotel nota că deoarece nu avem cunoașterea tuturor lucrurilor nu deținem nici cunoașterea tuturor respingerilor sofistice[15] care au domeniu nesfârșit. Dar câte au fost catalogate, au relevat că valorifică fie resursele schemelor logice, fie resursele limbajului, fie ale ambelor, în adresabilitate speculând și disponibilitățile sufleteşti ale publicului. Această separaţie – logică, limbaj, suflet – are utilitate pentru sistemica didactică, dar în practica discursului retoric el nu are realitate: de aici până aici una, de acolo până dincoace, alta. Încât este greu, dacă nu chiar neeficient, să decidem între granițele lor, critica însăși trebuind să fie trinitară.

Potrivnic tradiției, să socotim că limbajul natal oferă posibilitatea a două clase de falacii – vagul și amfibologia. Caracteristica ambelor este multiplicitatea de sens pe care o poartă, deosebirea lor e că prima se referă la cuvinte (expresii), a doua la propoziții (fraze). Înainte de a le cerceta facem menţiunea categorică: atât vagul, cât și amfibologia sunt întru totul justificate ca *figuri retorice*. Este retorică figura care servește să placă, să instruiască și să convingă, dimpreună; este figură de stil aceeași figură care servește expresivității estetice, convingerea fiind o condiție accidentală; "Altă dată surâdea tăcuta vâlcea în care nimeni nu locuia... veşnic roua se prelinge și doare" (Poe), în care figurile sunt de stil, eminamente, pe când în "Și te-ai dus, dulce minune, și-a murit iubirea noastră, floare albastră, floare albastră, totul este trist pe lume" – concluzia din ultimul vers este argumentată de primele, figurile fiind subordonate acestei teze. De aceea, manualele consideră vagul și amfibologia specii ale figurii de stil numită ambiguitate, care permit *un plăcut ocol* în înțelegerea mesajului și nu o blocare a lui, nu o deturnare a conținutului său semnificativ. Or, tocmai aici avem cheia: când este un plăcut, instructiv și convingător ocol, ambiguitatea e figură retorică (persuasivă), când este plăcută ocolire care blochează înțelegere, trimițând altundeva, este falacie.

Pe falacie a vagului se bizuie Delavrancea când spune "Orice ar fi afirmat în chimie putem controla, tocmai fiind că chimia este o știință serioasă (subînțeles: Orice știință serioasă poate fi controlată – are metode de verificare – *n. n.*). Dar orice ar fi afirmat în grafologie nu s-ar fi putut controla de nimeni, tocmai din cauză că grafologia nu este o știință"[16]. Aici sunt săvârșite două falacii: prima – folosirea ambiguă a termenului *control*, a doua – folosirea lui *petitio principii*.

Un termen cu două înțelesuri luat într-un sens în majoră și în alt sens în minoră nu permite o concluzie univocă și, de aceea, silogistica interzice această manieră

---

* Să precizăm că sofismele *extra dictionem*, care reprezintă viclenii ale utilizatorului cu scopul nedeclarat să pervertească *gândirea* destinatarului pentru Stagirit erau șapte: *fallacia accidentis, fallacia a dicto secundum quid ad dictum simpliciter, ignoratio elenchi, petitio principii, fallacia consequentis, non sequitur, non causa pro causa, fallacia plurium interogationum.*

Scanned with OKEN Scanner

de raţionament. Dar dacă în entimemă permisă o ascundem tocmai pentru a nu rosti modificarea sensului eroarea nu e depistabilă cu uşurinţă. Comentând o decizie a Curţii de Apel din Suceava, Pavel Perju arată că ea – în chip falacios – a substituit înţelesul de vânzare a unui act încheiat între părţi, cu înţelesul de schimb, ceea ce a condus la o soluţie nelegală[17].

Aceeaşi lucrare se petrece şi cu amfibolia*. În anumite contexte se blochează (ca falacie), în altele înlesneşte mesajul comunicării. Deosebirea ar consta, practic, în aceea că, în cazul falaciei, autorul poate desprinde şi o concluzie, şi alta, amândouă îndreptăţitoare în aparenţă, pe când în figura retorică publicul recunoaşte, dincolo de aparenţă, sensul autentic. Astfel, în "Trebuie să mă aliez cu cineva, cel mai de nădejde aliat este prietenul cel mai iubit, deci trebuie să mă aliez cu prietenul cel mai iubit", concluzia nu e clară. Sau "Cum orice entitate se transformă şi Totul este o entitate, totul se transformă" – nu e clar despre ce fel de entitate e vorba.

Folosirea abuzivă a resurselor limbajului natural, tocmai în vederea manipulării publicului, solicită o bună cunoaştere a figurilor retorice, atât sub faţeta lor retorică, dar şi sub faţeta lor stilistică.

Problema raportului dintre morală şi falacii este simplă; discursul retoric – indiferent dacă e funebru sau comercial, juridic sau didactic, militar sau pur şi simplu cotidian – poate cuprinde sofisme de limbaj, de logică formală, de materie sufletească, oricum împletite premeditat pe autor (autori) ori spontane, din neatenţie, din incultură, din grabă. Dacă publicul le sesizează, dar rolul lor în argumentaţie e minor, atunci persuasiunea se realizează, totuşi, are loc comunicarea – caracteristica discursului persuasiv. Dacă publicul nu le sesizează, rolul fiind de asemeni minor, falaciile spontane par a nu impieta persuadarea.

Imoralitatea se iveşte când persintologul premeditează falaciile şi publicul nu-şi dă seama de ele. Discursul retoric falacios e tipic în seducţie şi incitare şi are ca obiectiv (ţintă) publicul general, eterogen, manipulabil în vederea a ceva imediat sau într-o perspectivă oarecare, adică ţinut într-o tensiune afectivă care să obtureze şi să blocheze desfăşurarea logic naturală a raţionamentelor, concluziile trase greşit sau aparent adevărate devenind repere de acţiune, de atitudini şi comportament, convenabile autorului (autorilor). Or, dacă rezultatul este obţinut, orice discuţie despre morală e inutilă, căci succesul şi eficienţa o înlătură; dacă rezultatul nu are eficienţa scontată, este necesar să se dezvăluie caracterul imoral al mijloacelor seductive şi incitative folosite, pentru a contracara impresia neplăcută produsă, nu pentru a le înlătura. Respingerea retoricismului şi a tehnicilor lui de manipulare e un pas extrem de important în promovarea propriului retoricism (vezi critica "limbajului de lemn" al comunismului, al totalitarismului, în general, ceea ce a înlesnit instaurarea altui limbaj de lemn, al democraţiei; în fapt e vorba de limbaje de lemn de specii diferite – mesteacăn, acela, salcie, acesta).

---

* Falaciile verbale – omonimia, amfibologia, compoziţia, accentul, forma expresiei – sunt, într-un fel sau altul, echivocităţi: "Dacă funcţia creează organul, ar însemna că organul Vasile Ionel să fie enorm".

Scanned with OKEN Scanner

Ce câştigă persintologul? De obicei inocularea unei încredinţări, în aparenţe de valori pozitive ale unor fapte, evenimente, profiluri de personalităţi prezente sau viitoare, proiecte de acţiuni sau acţiuni ale publicului. Acesta "se mişcă", adoptă atitudini şi comportamente în direcţia (orientarea) pe care i-o dau trebuinţele primare, trebuinţelor psiho-sociale, idealurilor. Fiecare din acestea, la rândul lor, sunt imperative imediate sau mediate, ierarhizate valoric funţie de parametri majori, stabili relativ, şi de mai mulţi parametri minori, instabili, variabili spaţio-temporal, etno şi culturo spaţiali, dar de neignorat într-o conjunctură determinată.

Din punct de vedere retoric publicul este dirijabil, deoarece a) întreaga informaţie (cunoştinţe) de transmis este deţinută de persintolog; b) cantitatea şi calitatea informaţiei de transmis o decide persintologul, funcţie de intenţiile sale; c) cunoştinţele evoluează într-un singur sens, adică nu există comunicare, răspunsurile comportamentale ale mass-mediei fiind supravegheate, controlate şi testate secvenţă cu secvenţă; d) între scopurile persintologului şi ale mass-mediei nu există, ci se inventează convergenţe; în fapt mass-media trebuie să se adapteze autorului şi nu invers ("Problema nu e dacă ne integrăm, ci când, cum şi în ce ordine", ca şi cum idealurile celor câteva zeci de naţiuni europene se concentrează, indiscutabil, în necesitatea istorică a integrării; e) eventualele cunoştinţe ale mass-mediei, dacă contravin intenţiilor persintologului ori sunt atacate până la eliminare, ori sunt deformate în sensul dorit de autor; f) informaţiile transmise nu trebuie dovedite, ci "argumentate" cu "argumente" izvorâte din temerile, prejudecăţile, mentalităţile, speranţele, pulsiunile subconştiente, *aflate în vecinătatea unei raţionalităţi aparente*.

Din punct de vedere manipulativ publicul este un *posibil* manevrabil, când ne referim mai degrabă la publicul neomogen decât la unul avizat; de aceea vom împărţi, din perspectiva eficienţei instalării tezei, publicul în: permeabil la orice falacie, permeabil doar la falacii psihologice şi permeabil doar la falacii de limbaj. Un public posibil manevrabil este totdeauna unul căutat de persintolog dacă şi numai dacă el e considerat mijloc optim de realizare economicoasă a planurilor respectivului autor. *Publicul manipulat trebuie să aibă iluzia de realitate, suficientă pentru a deveni baza încredinţărilor activante şi această iluzie nu poate fi indusă decât cu falacii; adevărul se spune atât cât spiritul somnolent are nevoie, spiritul fiind tratat în termeni pragmatici – izolare, eliminare, raliere.*

În dezinformare are loc oferta de informaţie, fabricată în totalitate sau parţial, astfel ca, pe baza ei, beneficiarul să evalueze şi să acţioneze contrar propriilor interese, dar în folosul informatorului; în discursul retoric manipulatoriu informaţia este deja cunoştinţă, e propusă în formă evaluată şi susţinută cu "argumente" ca publicul să realizeze o "asumare" convenabilă persintologului. Deci discursul manipulator merge mai departe decât dezinformarea, are consecinţe mai profunde, întrucât modelează spirite. Cu informaţia fabricată beneficiarul îşi construieşte un autodiscurs retoric, pe baza principiului autotropismului, pe când în manipulare falacia îl urmăreşte până în cele mai ascunse cute ale cugetării şi simţirii. Dar, desigur, eficienţa activităţii sporeşte dacă discursul (discursurile) manipulatoriu este pregătit de o dezinformare, conform *regulilor tactice de distribuire onduliformă*, care să permeabilizeze receptarea evaluativă.

Scanned with OKEN Scanner

Persoana care desfăşoară sarcini de dezinformare se numeşte agent dezinformator, iar aceea care desfăşoară sarcini de manipulare se numeşte agent de influenţă. Nici primul, nici al doilea nu este persintolog, actorul rămânând în obscuritate, în culise. Agentului i se confecţionează o carte de vizită, o imagine publică, o biografie, un standard ridicat de credibilitate, potrivit publicului destinatar; agentul nu procedează în nume propriu şi, mercenar fiind, în acest sens, partea slabă a lucrurilor e că poate destul de uşor să greşească, de aceea se recomanda să fie utilizat într-un spaţiu-timp cât mai precis determinat, sub o supraveghere permanentă. El este *actorul*. Persintologul însuşi nu e, totdeauna, beneficiarul nemijlocit al manipulării (dezinformării) ci – ca oricărui scenarist – i se comandă contra cost, scenariul. În manipulare, regizorul şi scenaristul cooperează, pentru a pune în practică lucrul ce li se cere (pretinde, impune, plăti). Profitul poate fi o persoană, un grup, o instituţie, o organizaţie, o companie, o structură naţională sau internaţională, o alianţă. Falaciile au amplitudinea intereselor acestora şi intensitatea funcţie de publicul destinatar.

Mijloacele tehnologice actuale de penetrare a falaciilor permit valorificarea optimă a unor reguli de bază:

- întâietatea în manipulare (dezinformare);
- rapiditatea manipulări (dezinformării);
- expresiunea manipulării (dezinformării);
- diversificarea manipulării (dezinformării);
- opacizarea manipulării (dezinformării);
- insistenţa manipulării (dezinformării);
- contaminarea centrelor de disipare a adversităţilor.

Principalele mijloace tehnologice actuale sunt:

a) *radioul.* Circa două miliarde de oameni sunt, în acest sfârşit de secol XX, analfabete, în fond. Ele "află" ce, cum, de ce, pentru ce, s-a petrecut local, regional, zonal, naţional, internaţional, prin intermediul celor aproximativ 151 000 posturi de radio, organizate în reţele ierarhic dispuse. Atitudinile lor sunt dirijate prin semnificaţiile purtate de fiecare emisiune, indiferent de natura ei.

b) *televiziunea*. În anii '70, când radioficarea triumfase în industria şi agricultura comunistă, oamenii muncii fiind "informaţi" chiar şi în timpul producţiei, în statele necomuniste cu tehnică industrială avansată a invadat televizorul. Omul este o fiinţă preponderent perceptual auditiv-vizual. Aşa se explică de ce discursul oral a avut impactul cel mai puternic până în zorii veacului XX. El rămâne un auditiv-vizual şi televiziunea valorifică la maximum această calitate. Radioul mizează pe audiţie, lăsând liberă imaginaţia ascultătorului, sub aspect vizual; scrierea mizează pe o vizualizare alfabetizată, lăsând liberă imaginaţia auditivă şi cea vizuală de dincolo de scris; imagine tele (şi cinematografică) mizează pe audio-vizualitate, lăsând liberă imaginaţia gustativă, tactilă şi olfactivă, de altfel mai puţin importante. La fel ca şi scriitorul, cameramanul fixează imaginea pe care o vrea, din unghiul pe care îl alege, în nişte limite precise, comandate, pretinse, impuse, plătite. Regizorul audio sau video poate organiza materialul în numeroase variante, din care reţine pe aceea cerută de client (profitorul). Ca şi în cazul discursului oral, pentru public imaginea trece fugară şi de aceea ea trebuie să întrunească, desigur,

Scanned with OKEN Scanner

condiţiile de şocare a memoriei afective, de trezire a nevoilor şi intereselor necesare profitorului. Teza că publicul cere sex, violenţă şi paranormal e falsă; acestea sunt mijloace prin care el este intoxicat cu idei orientative conform cu proiectele profitorului. În comerţ există o regulă care a fost extinsă în toate domeniile vieţii sociale: "Nu-i nevoie ca publicul-cumpărător să aibă nevoie; i-o creăm noi". Astfel, nu e tocmai sigur că publicul român avea nevoie ca numele preşedintelui statului român, Nicolae Ceauşescu, să fie scris cu litere mici; nu e tocmai sigur că publicul român avea nevoie să vadă la televizor robinetele de aur ale băii lui Nicolae Ceauşescu, robinete care nu erau – de fapt – de aur; nu e tocmai sigur că publicul american avea nevoie să vadă imaginile triumfaliste juste ale războiului din Golf, pentru instaurarea unei democraţii ce nu s-a instaurat etc. Să analizăm cu atenţie falaciile video în cazul războiului din fosta Iugoslavie şi vom constata direcţionarea "opiniei publice".

c. *presa scrisă*. Ziarele se recomandă retoric "Singurul nostru stăpân este cititorul" (REALITATEA BĂNĂŢEANĂ), "Cotidian absolut independent" sau "Securitatea cetăţeanului – mai presus decât securitatea statului" (ceea ce e relevant!!!!) ca motto pentru ZIUA. Publicul jurnalelor este nu numai unul alfabetizat, ci căruia îi şi place să citească, rezervându-şi din timpul liber pentru această plăcere minimală. Spun "minimală", întrucât depăşeşte consumarea informaţiei video-audio, dar se lasă dresat de plăcerea procurată, în spatele căreia nu discerne intenţiile profitorului. Îndeobşte, acest profitor este fie conducerea unui partid politic, fie proprietarul unui grad de presă, fie guvernul, fie o societate multinaţională etc. "Ruder & Finn Global Political Affairs" (?!) are ca obiect necunoscut publicului: manipularea imaginii unor conflicte internaţionale, a imaginii unor popoare şi etnii, prin intermediul mass-media, în funcţie de interesele clientului care plăteşte cel mai bine; maxima companiei este "We are not paid to be moral!" Principiul manipulării prin presa scrisă este: "Cu cât posibilităţile de verificare a adevărului sunt mai precare, cu atât ştirea presupusă astfel este mai utilă, mai eficientă".

O parte din publicul jurnalelor este şi al săptămânelor de cultură; falaciile acestora trebuie să fie mai subtile, limbajul mai sublimat, ideile mai elevate, dirijarea mai greu de ghicit. DILEMA e un bun exemplu de figură retorică pentru intelectualul care se desfată cu ea tocmai întrucât spiritul lui e dilematic, real sau snob. El caută defazajul care instituie, într-o ataractică stare de paroxism indecantat, o dinamică imprevizibilă către distorsiuni temperate, apte să dea brilianţă fragilităţii liantului social al individualităţilor, într-o legitimă aspiraţie către Aufklärung, prin furcile caudine ale acestei sau acelei dileme.

Aproape orice titlu de articol dirijează atenţia publicului către o anumită semnificaţie cuprinsă în conţinutul său; astfel, numai ziarul ZIUA titrează NEMŢENII ÎNVINŞI DE ACCIDENTĂRI ŞI DE ARBITRU, un articol astfel strict informativ despre un rezultat sportiv oarecare. Da, dar cititorul trebuie să interpreteze înfrângerea echipei române din perspectiva acestei titrări; este manipulare? Neîndoielnic. Scopul e atenuarea amărăciunii suporterilor acestei echipe şi nu numai vis-a-vis de rezultatul defavorabil ei într-o competiţie; suporterii aşteptau această "alifie", ea a venit şi au primit-o, afirmând, o dată cu ziarul – "Da, exact, ne-au învins

Scanned with OKEN Scanner

accidentările şi arbitrajul – de fapt, noi suntem mai buni!" Dirijarea atenţiei publicului intelectual trebuie să provoace nu numai o curiozitate oarecare, ci şi o desfăşurare estetică, la care s-ar adăuga o compensaţie pentru neîmplinirile sale. Astfel, O. Paler îşi intitulează articolul său "În legătură cu o statuie" şi, în conţinut foloseşte comparaţia manipulatorie de certă forţă compensatorie "Nu ştiu cât este de instruit, dar, oricum, lângă Gheorghiu-Dej, Vasile Luca sau Theohari Georgescu, părea ca Oliviu Gherman lângă Nicolae Văcăroiu" (e vorba de Petru Groza – *n. n.*). Falacia constă în identificarea lui Nicolae Văcăroiu cu Gheorghiu-Dej, sub aspect cultural, ceea ce provoacă frisoane "intelectualului".

Asupra manipulării pozitive şi negative scriu diverşi specialişti. Cum nu există criterii riguroase privitoare la această distincţie, preferăm să considerăm, încă o dată, că orice armă defensivă este, *in potens*, măcar, şi o armă ofensivă; dezbaterile pe tema pozitiv-negativ în manipulare, pare, trebuie să aibă ca punct de plecare maxima sus-menţionată "We are not paid to be moral!"

Sub semnul unei verticalităţi morale ireproşabile, orice om blamează sofismul, refuză paralogismul, dispreţuieşte eristica. În numele principiilor etice, a valorilor etico-religioase, indiferent dacă le trăim cu toată vigoarea sau doar susţinem că le trăim, ne declarăm iubitori ai adevărului şi ai gândului neascuns, în chip pervers, adversari neînduplecaţi ai înşelătoriei, ai duplicităţii pe oricare drum s-ar manifesta ele; demascăm. Da, sigur, demascăm, dar când am smuls o mască, stupefiant, descoperim că ea acoperea o alta, aceasta – alta şi tot aşa, fiecare fiind o amăgire, şi ieşind din amăgirea uneia, constatăm surâsul amăgitor al următoarei. Un lucru e foarte greu de făcut; să ne smulgem propriile măşti, pentru noi şi, mai ales, faţă de ceilalţi, cărora le cerem ceea ce noi înşine nu suntem. Cu excepţia construcţiilor raţionale care încalcă, din ignoranţă sau voit, legile gândirii formale, am putea numi generic pe toate celelalte – minciuni. Dar ca intenţie de a substitui realul cu aparenţa şi acestea ar intra în clasa minciunilor, căci îl atrage pe destinatar într-o capcană, îl aşază într-o iluzie.

În confruntările politice, în tocmeli (negocieri) de orice specie, în reclamă şi publicitate, în activităţile serviciilor de informaţii, în sălile tribunalelor, în jurnalistică apelul la vicleşug, la camuflare, la calomnie, la fals, nu e o invenţie a secolului XX; de la miticul cal troian până azi posedăm o imensă cazuistică în acest sens. Dacă Aristotel a simţit nevoia să scrie celebrele "Respingeri sofistice", în urmă cu douăzeci şi cinci de veacuri, ne dăm seama de rolul istoric al minciunii. Propensiunea spre eficacitate pragmatică a Retoricii ar îndemna-o să fie mai concesivă cu rigorile moralei care, în anumite împrejurări, o împiedică să-şi atingă scopul; Cohen, pe care l-am citat deja, proclamă limpede, din titlu, "Orice se poate negocia", deci şi adevărul, şi credinţa, şi iubirea, şi cinstea. O persoană intrată în negociere politică, economică, militară, juridică are tendinţa aproape naturală să-şi ascundă erorile, să-şi mascheze intenţiile, posibilităţile reale, să iasă versatil dintr-o situaţie jenantă sau periculoasă, să deturneze atenţia de la o problemă sau alta în care e interesată, să supraliciteze faptul banal, nesemnificativ, să-şi exagereze propriile merite, virtuţi şi victorii ascunzând sau minimalizând defecte, vicii, eşecuri, să-l compromită pe adversar, să ademenească, să fabrice fricţiuni prin răspândirea de zvonuri, să blocheze informaţiile, să le dea alte

Scanned with OKEN Scanner

veşminte etc. Să nu mai uităm că, în profida declaraţiilor, un justiţiabil urmăreşte "să câştige procesul", un politician urmăreşte "să câştige alegerile", "să câştige un post cât mai înalt în administraţia de stat", un militar "să câştige" războiul, un agent informator să "stoarcă" informaţii, un jurnalist să "câştige" cititori, în toate acestea retorica fiind implicată nemijlocit empiric sau sistematic, cu întregul ei cortegiu de tehnici, insensibil la reproşurile conştiinţei morale. Cohen susţine că reproşurile moralei ar fi anulate dacă aplicăm tehnica rezonabilă "câştig-câştigi", cu o retorică fundată pe trei reguli simple: formarea încrederii reciproce, câştigarea angajamentului şi îmblânzirea părţii opuse. Ce se înţelege prin "îmblânzirea părţii opuse? Pentru a-şi ilustra ideea, autorul povesteşte cum l-a determinat un negustor ambulant să cumpere un obiect vestimentar, de care nu avea nevoie, cu 170 pesos, independent de soţia sa, care a fost determinată să-l ia cu 150 pesos. Iată cât de morală e tehnica rezonabilă "câştigi-câştig" în viziunea acestui specialist în negocieri comerciale; "sate ale lui Potiomkin" întâlnim la tot pasul, în cele mai diverse forme şi la orice nivel de viaţă.

Specificul minciunii contemporane e dat de proiectarea sa la dimensiuni ideologice, de apelul la mijloacele difuzării mass-media propagandistice, de coordonarea sa cu acţiunea secretă, de încredere în perimetrul unei politici neoficiale, realizate prin intermediul serviciilor specializate, prin elaborarea unei limbi de lemn potrivită locvacităţii oficiale care să plăsmuiască un domeniu semantic de confort spiritual convenabil guvernanţilor. *Nu există o limbă de lemn, ci limbi de lemn.*

Considerate în intenţia sa de a substitui realul cu aparenţa, având ca finalitate înşelătoria care aduce beneficii utilizatorului, sofismele fac parte din clasa minciunilor; aceasta, însă cuprinde travestiri, deformări, trucări ale realităţii şi cu mijloace nonverbale: mimica, privirea, gestica, vestimentaţia, simbolurile, documentele, imaginile foto, video, audio etc. diferite obiecte, relaţii, insituţii ş.a. Toate acestea au comun cu sofismele premeditarea înşelăciunii. Sub aspect psihologic ea, minciuna, speculează şi fructifică în folosul utilizatorului trăsăturile caracteriale şi de temperament ale destinatarului, fondul lui de subconştient, părerile, prejudecăţile, dogmele, mentalităţile, nivelul de cultură, nevoile, aspiraţiile, eşecurile şi succesele; toate acestea, în formele particulare şi individuale sunt fructificabile pentru ceea ce numeşte eufemistic Cohen "îmblânzire". În acest scop, societăţile ne şi anticomuniste au – în structurile lor administrative – departamente şi birouri de "Resurse umane", adică fostele servicii "Personal", posesoare de dosare pentru subiecţi, eventual introduse în memoria calculatoarelor.

Trebuie să reţinem distincţia dintre minciună şi fals; falsul e una din calităţile valorii de adevăr pe care o au propoziţiile descriptive. Minciuna vehiculează, cum bine ştim, paraadevăruri, adică aparenţe de adevăr, ca şi subadevăruri, produse ale unor operaţii de selecţie, de trunchiere, de omitere, de ocultare parţială a realităţii, sau supraadevăruri, rezultate din accentuarea exagerată, abundentă, tendenţioasă, a datelor de referinţă. *Paraadevăr*: Rusia e istovită, subminată de dezordine şi derută. *Subadevăr*: arma rusă s-a dovedit neputincioasă în faţa luptătorilor ceceni, înfrânţi doar datorită numărului de inamici. *Supraadevăr*: soldaţi ruşi în Cecenia umblau

Scanned with OKEN Scanner

beţi, azvârleau armele, se dedau la violenţe incalificabile (fotografii, declaraţii ale martorilor, filme, reportaje, "la faţa locului" etc).

Tehnica minciunii ne obligă la o taxonomie sui generis:

a) *minciuna grosolană* – procedează la un nonadevăr absolut şi crezut tocmai datorită enormităţii ei; "E prea gogonată să fie chiar minciună" – îşi spune publicul.

b) *minciuna dozată* – procedează la corelarea unui adevăr unilateral cu o înşelăciune, astfel încât admiterea primului asociază admiterea secundei. De exemplu: "Construirea Canalului Dunăre-Marea Neagră a cerut eforturi naţiunii române", e adevărat, dar *acolo* au murit miit de rezistenţi anticomunişti, *obligaţi* să muncească în condiţii neomeneşti.

c) *minciuna prin omisiune* – procedează la trecerea premeditată sub tăcere a aspectelor neconvenabil informaţional şi valoric. Este foarte mult folosită şi dă un randament maxim. Ştefan cel Mare, care "iute sânge nevinovat vărsa" a devenit şi Cel Sfânt, din raţiuni naţionaliste şi nu numai. Inculpatul cutare "era bun tată de familie, bun soţ, bun funcţionar" ca şi cum acestea ar fi în strânsă legătură cu delapidarea efectuată, salariile au crescut cu 10 procente, deci a crescut şi nivelul de trai, omiţându-se creşterea preţurilor etc.

d) *minciuna prin exagerare calitativă*, care valorifică şi supradimensionează interesat faptul accesoriu, întâmplător, neesenţial.

e) *minciuna prin falsificare cantitativă*, în sens argumentativ sau diminutiv, depinde de interes. De la ce indice numeric începe genocidul? În raport de care parametru absolut? Dar holocaustul?

f) *amalgamarea intenţionată a faptelor*, evenimentelor, ideilor astfel ca atitudinea faţă de unele să determine şi atitudinea referitoare la celelalte. Dacă, desigur, comunităţile săteşti româneşti sunt tradiţionaliste, dacă ţăranii români aşezaţi în urban nu s-au adaptat acestui mediu, atunci societatea românească nu e încă naţiune.

g) *comparaţia abuzivă*, nejustificată, tendenţioasă, arătând admiraţia şi elogiul ori deprecierea şi blamul. Exemplu îl avem pe Plutarch, poate, dar şi comparaţia mişcării legionare cu aceea a nazismului, comparaţia abuzivă a poetului x cu Eminescu etc.

h) *minciuna prin citare aproximativă*, trunchiată sau ruptă din context, generează modificarea conţinutului propriu-zis; oare nu a spus Petre Ţuţea "acţiunile morale se desfăşoară kantian"? Asta înseamnă că Petre Ţuţea este de acord cu întregul apriorism etic al filosofului din Konigsberg, trag eu concluzia, deşi autorul, în textul integral, afirmă cu totul altceva. În materie de opinii, două adresări subiectuale sunt, fiecare pentru autor, "adevărul meu", privite din exterior sunt două verosimilităţi, după Cicero, sunt premise probabile dacă au acceptul tuturor, majorităţii etc. Dar despre ce fel de verosimilitate ar fi vorba? Despre ce fel de accept ar fi vorba pentru a avea calitatea de *probabil* un "adevărul meu"? Ceea ce distinge o opinie de o elucubraţie, aceasta din urmă putând avea, la un moment istoric, o largă aderenţă, sunt impactul unei propagande sistematice; este

Scanned with OKEN Scanner

raţionalitatea ei, chiar dacă are un conţinut cognafectiv. Ideea teroriştilor, în decembrie 1989, în România, a fost opinie-premisă probabilă, căci a avut acceptul marii majorităţi a românilor, dar nu avea caracter raţional atunci, căci hipnotizase spiritul critic a milioane de oameni, pentru ea avem "probe" materiale şi date ale experienţei cotidiene. De fapt nu era o opinie, ci o elucubraţie bine regizată care a obţinut consensul emoţional al comunităţii; azi vom cita din presa sfârşitului de an 1989 pentru a "dovedi" existenţa teroriştilor, proliferând o minciună, dacă avem nevoie de ea.

i) *interpretarea tendenţioasă* a unui aspect al realităţii, pentru a-l scoate din neutralitatea sa ontologică şi a-i conferi semnificaţii convenabile. Aici intră toate procedeele care au ca sursă de inspiraţie "satele lui Potiomkin", ca şi cele bizuite pe cunoaşterea incompletă a unui fenomen; noi putem inventa un aspect al realităţii, lăsând pe seama publicului, dominat de prejudecăţi, de aşteptări, să interpreteze singur denaturat, în sensul scontat de noi: "Unde este fum este foc; unde este foc se prepară fripturi; unde se prepară fripturi sunt vânători; unde sunt vânători sunt tolbe; unde sunt tolbe sunt bani; deci unde este fum sunt bani, atacaţi-i". Astfel am ajuns la elucubraţii.

j) *minciuna sub formă de etichetarea adversarului* spre a-i atribui apartenenţa la un sistem blamabil de idei, la o categorie socială, profesională, etnică, religioasă, ruşinoasă sau culpabilă, la o structură politică inaccesibilă; "bolşevicul" pe vremea lui Carol II-lea, "legionarul" pe vremea Anei Pauker, "misticul" pe vremea lui Gheorghiu-Dej, "ateul" pe vremea inchiziţiei, "comunistul", în zilele noastre, "sistemul feudalo-hitlerist al lui Ceauşescu" etc.

k) *minciuna sub formă de calomnie*, cu scopul de a compromite o persoană, o comunitate, un grup, o organizaţie politică.

l) *minciuna sub forma falsificării biografiei unei persoane*, unui grup, unei comunităţi, unei organizaţii politice, din considerente de avantaj politic; vezi biografia lui Nero din perspectiva lui Suetonius, biografia neamului românesc din perspectiva lui Roller, biografia mişcării legionare, de Fătu etc.

m) *minciuna sub formă de zvon* ca operă premeditată de servicii specializate în acest sens; lansarea unui zvon urmăreşte diverse scopuri manipulatorii; crearea de mituri convenabile despre anume personalităţi, pentru a le conferi o aură pozitivă sau negativă (tătuca Stalin – Stalin obsedatul sexual; Hitler - geniul – Hitler - paranoicul; ţiganii răpesc copii din România pentru a-i vinde în ţările din apusul Europei; armonia deplină a cuplului prezidenţial; cele mai bune servicii secrete din lume – CIA, MOSSAD, KGB etc; primul-ministru are de gând să vândă străinilor...; vin moşierii exploatori etc.).

n) *minciuna sub formă de falsă dezminţire*, cu scopul de a păstra aparenţele onorabilităţii neştirbite sau sub formă de pseudodezminţire, inventându-se o opinie nesusţinută de cineva.

o) *minciuna sub formă de promisiune neonorată*, nerespectându-se cu bună ştiinţă cuvântul dat. Există chiar şi un "principiu": "Un bun politician promite totdeauna şi niciodată nu se ţine de cuvânt". Actualul prim-ministru a promis

Scanned with OKEN Scanner

că dolarul nu va depăşi nivelul raportului 1/2000, că legea funciară va fi aplicată în totalitate până la 1996 etc; societatea Caritas a promis onoarea tuturor depunerilor până la 1 iunie 1995 etc.

p) *minciuna sub forma provocării, incitării*: se execută mascat o acţiune pentru a fi apoi imputată adversarului spre a-l discredita şi, eventual, pedepsi. Provocarea e o înscenare din care extragem argumente convenabile Persoana provocată poate să ştie acest lucru şi se lasă sau nu şantajată. E o cale lesnicioasă de a obţine informaţii. Discursul retoric manipulator însuşi poate fi o punere în scenă, cum am arătat.

r) *minciuna sub forma intoxicării*, care constă în răspândirea de informaţii false sau alterate, ca o notă de credibilitate, pentru ca destinatarul să le preia şi să acţioneze conform cu ţelurile noastre, cum a procedat Jago cu Othello; strecoară de o sută de ori, la momente potrivite, unui bărbat gelos, că soţia îi e necredincioasă, şi poţi fi sigur că acesta o va maltrata, cel puţin. Intoxicarea are un aspect cantitativ: maree de informaţii false sau alterate, şi un aspect calitativ: intensitatea, persistenţa informaţiei. Discursurile retorice ale presei de opoziţie au în vedere ambele aspecte, în vederea diminuării gradului de popularitate a celor care deţin puterea.

Aceste enumerări au doar un caracter clasificator; în practică, minciuna proliferează eterogen; intoxicarea cu zvonuri, cu promisiuni, calomnia grosolană sau subtilă, etichetări provocatoare, dezminţiri amalgamate etc. Trebuie să reţinem că toate minciunile apar fie ca argumente la o teză – răspuns-soluţie, fie chiar ca soluţie sprijinită de amalgamări de opinii, elucubraţii, impresii, adevăruri unilaterale, în acelaşi timp, valoarea lor de predicabilitate sporeşte într-un context de *complicitate*. Complicitatea ar consta fie în susţinerea directă de către altul, fie în atacarea de către altul a minciunii nu ca minciună, ci în calitate de adevăr insuficient întemeiat, cu scopul indirect de a o întări.

Încheiem cu observaţia că nu trebuie să confundăm subtilitatea de limbaj cu minciuna; în raporturile interumane dificil e nu să spui adevărul, ci *cum* să-l spui astfel încât să nu alterezi aceste raporturi şi să nu aduci atingere personalităţii celuilalt.

Note bibliografice:

1. Aristotel, *Respingerile sofistice*, 15, 174 a
2. În *Românul Liber*, anul XI, nr. 7, p. 24. Mişcări psiho-logice interesante se fac utilizându-se determinativele retorice cantitative: mulţi-puţini, uneori-adeseori. Într-adevăr, fie silogismul "Nici un agent economic nu se împotriveşte privatizării şi unii politicieni se împotrivesc privatizării, deci unii politicieni nu sunt agenţi economici". Dar minora poate apărea în două specii retorice, fiecare gradualizabilă, prin urmare orientată intenţional "Mulţi politicieni se împotrivesc privatizării", "Puţini politicieni se împotrivesc privatizării". Fără să li se reproşeze vreo eroare de logică, pentru că lipseşte un reper cert, ziariştii, politicienii, diplomaţii, avocaţii folosesc sârguincios aceşti determinativi: "Mulţi analişti consideră că..." "Puţini (câţiva) analişti consideră ...". Un determinativ retoric eficient este afirmarea categorică a ceva, în realitate, îndoielnic, sub forma "E bine cunoscut, deja s-a dovedit, e un loc comun", care preîntâmpină o eventuală contestare. Un ziarist, I. Cristoiu, scrie undeva că "Ştie toată lumea că legionarii au fost

Scanned with OKEN Scanner

fasciști, antisemiți, violenți." "Știe toată lumea" e tehnica instaurării unei falacii psihologice, de linguşire a cititorului, întrucât pretenția ziaristului în cauză e ridicolă pentru lumea care, în adevăr ştie.

3. N. Giurgiu, *Răspunderea penală şi pedeapsa*, Focşani, 1995, p. 183
4. V. Popa, P. Petrişor, D. Crăciunescu, *Drept administrativ*, Timişoara, 1995, p. 129.
5. N. Titulescu, *Discursuri*, Bucureşti, 1967, p. 333.
6. I. Iliescu, la întâlnirea cu membrii comisiei senatoriale pentru cercetarea evenimentelor din decembrie 1989, transcriere de pe banda magnetică.
7. D. Ciobanu, *Introducere în studiul dreptului*, Bucureşti, 1991, p. 20
8. I. Filipescu, *Tratat de dreptul familiei*, Bucureşti, 1989, p. 23.
9. Respingerile sofistice, 27, 181a. Cicero pare justificat să spună "Ita finitima sunt falsa veris, et in praecipitem locum debeat se sapiens committere" (Acad. II, 21).
10. *Vocea României*, "O zi din viaţa premierului", 454/1995.
11. Zicerea unui poet-politician, A. Păunescu, în *Vremea*, 684/1995.
12. J. N. Kapferer, *Zvonurile*, Humanitas, Bucureşti, 1993, Vezi şi P. L. Soper, *Basic Speaking Public*, New York, 1963, cap. Falacii.
13. Apud D. Beresnick, *Francmasoneria în Europa de Est*, Bucureşti 1994, p. 41. Aceasta ne aminteşte de observaţia utilizabilă a lui Descartes că "toutes les pasions peuvent être excitées par les objets qui meuvent les sens, et que ces objets sont leurs causes les plus ordinaires et principales" (Pass., II, 51).
14. C. Z. Codreanu, *Pentru legionari*, Bucureşti, 1990, p. 339. Vezi şi H. E. Richard, A. P. Duhamel, *Rhetoric*, New Jersey, 1967, în materie de manevre cu limbajul afectiv.
15. *Respingerile sofistice*, 9, 17a.
16. Y. Eminescu, *Pledoarii celebre*, Bucureşti, 1973, p. 226.
17. Revista *Dreptul*, 5/1995, p. 46-47. A se citi art. 26 din legea 180/1992 comparativ cu art. 22 şi 23 ale aceleiaşi legi.
18. Vezi *România liberă* din 31-VII-1995, p. 20. Interesantă e comentarea *liniei*, în înţelesul ei politic; o linie are capete (segment de dreaptă) sau nu are capete (sau un capăt). Un segment de dreaptă AB poate fi împărţit în două părţi *egale* AC şi CB, unde C notează "mijlocul", "centrul" liniei limitate. Partidele politice se distribuie pe AB, după programele lor, situându-se în C (unde, logic, nu poate fi decât un singur partid, căci dacă-s două, conform principiului identităţii, e unul şi nu e posibil să se distingă), în vecinătatea imediată, apoi mediată a lui C, depărtându-se de acesta spre A sau spre B. După criterii politice, una din jumătăţi e numită de stânga, cealaltă – de dreapta; astfel, un partid se poate situa în "centru" apoi în centru-dreapta, în centru-dreapta-dreapta, în centru-dreapta-dreapta-dreapta ş.a.m.d. Cu fiecare mişcare spre dreapta, un partid se îndepărtează de C şi se apropie de B; cu fiecare mişcare spre stânga un partid se îndepărtează de C şi se apropie de A (unde B desemnează limita posibilă a dreptei şi A limita posibilă a stângii). Un partid în B e extrema deplină dreaptă, în A extrema deplină în stânga. Teoria politică afirmă că extrema stângă (a) se atinge cu extrema dreaptă (B); or, aceasta înseamnă o curbă închisă care, astfel, nu i se mai poate determina natural punctul C, el putând fi plasat oriunde, după criterii manipulatorii. Pe de altă parte, cum par noi partide, mereu calificate ca de "mai extremă", înseamnă că linia politică e nelimitată şi, deci, termenul calificator "extremă" e manipulator şi incoerent, cu atât mai mult cu cât dacă curba e închisă, "noile" apariţii nu sunt câtuşi de puţin noi, ci banale repetiţii. Încercarea noastră de a plasa cele 148 partide politice româneşti

Scanned with OKEN Scanner

actuale, pe o astfel de linie, pe baza programelor lor, a eşuat, datorită melanjului obiectivelor, calificabile în termenii "de centru", "de stânga", "de dreapta".

19. Fireşte că nu omului cotidian adresează Soljeniţîn această definiţie retorică a patriotismului: sentiment de iubire plenar şi statornic faţă de ţară şi naţiunea ta, pe care nu trebuie să le serveşti cu slugărnicie, nici să satisfaci pretenţiile lor nedrepte, ci judecând deschis viciile şi erorile lor.

Ştim că există câteva zeci de definiţii pentru noţiunile de *ţară, naţiune, dreptate*. Ca să accept definiţia patriotismului dată de scriitor, trebuie să ştiu ce înţeles dă el acestor noţiuni, căci altfel acordul meu e orbesc. Soljeniţîn susţine că o ţară (un stat?) şi o naţiune pot avea pretenţii nedrepte; ar fi util de ştiut care *naţiune*, în istorie, e emis pretenţii nedrepte? Statul rus, imperial sau bolşevic, de exemplu, a avut în întreaga istorie, pretenţii nedrepte, dar nu naţiunea rusă; războaiele nu-s provocate, declanşate de naţiuni, ci de state. Dar, iarăşi, ce se înţelege prin *naţiune?*

Conform principiului nonparafrazei, recitirea acestei definiţii atinge forţa sa persuasivă, desigur, însă o recitire corectă pune probleme de raţionalitate, ceea ce este benefic pentru convingere. Încă am zice, patriotismul e sentimentul de iubire, plenar şi statornic, faţă de naţiunea ta, pe care trebuie să o serveşti cu demnitate, în spiritul aspiraţiilor ei pentru dreptate socială, dintr-o perspectivă critică a trăsăturilor ei negative şi a erorilor ei. Numai că şi această definiţie, tot retorică, e discutabilă.

20. Vezi *România liberă*, nr. 1626, serie nouă, p. 1.

21. În legătură cu discursul retoric punere în scenă şi cu minciuna se poate consulta o bibliografie instructivă; H.P. Cathala, *Epoca dezinformării*, Bucureşti, 1991; J. N. Kapferer, *Zvonurile*, Bucureşti, 1993; J. F. Revel, *Cunoaşterea inutilă*, Gh. Mihai, *Psiho-logica argumentării dialogale*, Bucureşti, 1987; Cz. Milosz, *La pensée captive*, Paris, 1953; G. de Selys (ed) m. *Minciunile mass-media*, Bucureşti, 1992.

22. Discursul retoric manipulator seductiv sau incitativ nu poate renunţa la sofisme, la minciuni, fără consecinţe negative asupra eficienţei. El este guvernat de trei reguli fundamentale:

R-1: Cu cât nivelul de inteligenţă şi de educaţie al indivizilor şi al grupurilor ca public este mai scăzut, cu atât diferenţele de gusturi şi opinii sunt mai vagi şi cu atât mai uşor cad de acord asupra unei scări de valori.

R-2: Un utilizator obţine cu atât mai uşor aderenţi cu cât aceştia sunt mai docili, mai creduli, nu au convingeri, sunt mai neştiutori, fiind apţi să accepte orice sistem de valori gata confecţionat, dacă acesta nu le tulbură confortul psihic.

Aceasta înseamnă că o persoană, deci un grup, o comunitate, tulburată în confortul ei psihic, dar vag informată şi fără repere (sau căreia i s-au zădămicit reperele) va fi cu atât mai mult receptivă la minciuni şi va reacţiona în direcţia utilizatorului.

R-3: Utilizatorul determină mai uşor publicul să consimtă la un program negativ, decât asupra unuia pozitiv.

"... acest mijloc este utilizat întotdeauna de către cei care urmăresc nu doar reunirea de sprijin pentru o politică, ci dobândirea loialităţii necondiţionate a unor mase imense. Din punctul lor de vedere, ura comună are marele avantaj de a le lăsa o mai mare libertate de acţiune decât orice program pozitiv" (F. A. Hayek, *Drumul către servitute*, Bucureşti, 1993, p. 159).

Scanned with OKEN Scanner

6. ÎNGRĂDIREA PERORATIVĂ A PUBLICULUI

După Aristotel orice discurs retoric se caracterizează prin persuasiune; conform schemei noastre, persuasiunea propriu-zisă e specifică numai comunicării, rămânând tot retorice, dar exterioare "sfătuirii", seducţia şi incitarea. În al doilea rând, chiar dacă e *modelul* discursul retoric oral şi-a pierdut din importanţă, şi chiar când e utilizat, se apelează la mijloace electronice, uneori foarte subtile, care îi conferă dimensiuni particulare. Discursul oral sistematic expus cu mijloace para şi suprasegmentale, antrenând adjuvanţi extralingvistici, într-o ordine pregătită cu minuţie, dar într-o naturalitate cât mai riguroasă, *face to face* cu publicul, are puţini utilizatori. A intervenit microfonul, o întreagă aparatură electronică pentru voce, scenografia, s-au schimbat tehnicile de machiaj etc. Decursul e – de cele mai multe ori – citit (deghizat sau nemijlocit), minimalizându-se alţi factori favorizanţi. Instanţele de judecată, covârşite de mulţimea dosarelor, acordă importanţă tot mai mică publicităţii retorice, parlamentarii sunt într-o grabă necontenită. Arta didactică tinde să se mecanizeze; profesorul nu mai e maestrul care să fascineze. Televiziunea şi jurnalistica subordonează cuvântul imaginilor – o nouă retorică, într-adevăr.

Grijulii ca discursul să arate cât mai rotund şi înlăuntrul lui auditoriul să fie îngrădit cu toate ale lui, anticii prescriau o încheiere grandioasă, un finis coronat opus pe măsură. Fireşte, nu orice încheiere e peroraţie, ci doar aceea care întruneşte anumite condiţii, sine qua non. Iată o peroraţie conform regulilor clasice la Delavrancea, în materie de discurs persuasiv judiciar:

"La calomniatorul Caion în tot ce a făcut... *interes, perversitate, patimă* şi *egoism*... Renumele lui Caragiale, operele lui Caragiale, spiritul lui Caragiale îi prigonesc, îl răscolesc ura. Simte un *mizerabil* interes de a-şi potoli această ură, această invidie... Cum, domnilor? Un popor întreg îl admiră pe Caragiale... Admiraţiunea lui trece peste Carpaţi. Bunul lui nume trece peste hotarele neamului românesc, Şi pe acest om să-l acuzi? sprijinit de falsuri, ca operele lui sunt jafuri literare?" (fragment, cu sublinierile noastre – *n. n.*). Să reţinem că exordiul pare să ocupe aproximativ o optime din spaţiul întregului discurs[1].

Altă peroraţie, conform regulilor clasice la Titulescu, în materie de discurs politic: (discurs citit timp de cinci ore, în şedinţa din 10 iunie 1921 a Adunării Deputaţilor, din care circa 12 minute au fost acordate exordiului şi ultimele 12 minute peroraţiei; textul publicat are 86 pag.)

"D-lor deputaţi, acestea sunt explicaţiile ce am crezut să vă dau în susţinerea proiectului de lege a contribuţiunilor directe... În alcătuirea legii nu am fost decât un interpret al cerinţelor generale... Această ţară a contrastelor înfăţişează azi un contrast mai mult. În această ţară, în care patriotismul cel mare, patriotismul care cere jertfa integrală, patriotismul naţional, străluceşte în acest moment pe vârfuri, patriotismul fiscal, care, oricât ar fi de excesiv, cere totuşi jertfe mai mici, se târăşte anevoie pe poale şi abia îndrăzneşte să-şi ia zborul"[2]. (fragment, exordiul

Scanned with OKEN Scanner

e abrupt, fiindcă, totuşi vorbea un ministru, în 1921, iar peroraţia respectă oboseala auditoriului).

Un maestru al peroraţiei jurnalistice actuale este Tudor Octavian, din care dăm un exemplu:

"Ce vedea ea oare în grupul de români făcând turism cu preţ redus? Ce lume vedea ea în noi? Ne-am privit în ochi hipnotizaţi de curiozitate şi teamă, ca boxerii înainte de luptă. Nu sunt sigur nici azi că erau berberi. Şi cred că nici ei că eram români" [3].

Un bun exemplu de peroraţie, utilă oricărei lecţii de retorică, îl avem la inspirata jurnalistă Anca Hriban; aceasta foloseşte un citat-pretext pentru "rotunjirea" articolului, în spiritul ideilor care-l străbate;

"În încheierea discursului său, Aurelian Paul Alecu a făcut guvernului o urare: "Să nu vă ajute Dumnezeu să duceţi ţara de râpă şi să ne ajute Dumnezeu să o scoatem din impas"[4].

Un eseu ca discurs retoric are şi el peroraţie:

"Trăind «ca frunza-n vânt», prietene, nu ai nici o şansă, accesul tău la Bine şi Adevăr e nul. Precar în faptă, simţire şi cugetare, vei adăsta într-un prezent indefinibil şi-ţi vei aminti aceste ziceri ale mele abia când vântul spulberărilor te va atinge cu spulberarea lui. Aceasta e tragedia tuturor frunzelor-om, oamenilor-frunze, desprinse de copacul care a fost al lor şi nu mai este"[5].

Peroraţie eminesciană: "Cum nu vii tu, Ţepeş, Doamne, ca punând mâna pe ei să-i împarţi în două cete... etc"

Peroraţie filosofică în *Fiinţă şi Timp*, de Heidegger, ca discurs persuasiv cu specificul argumentării conceptuale, de autodecizie pe o alternativă mentală, simplificată şi întemeiată pe argumente cu comportament cvasinormativ; ea constituie substanţa capitolului "Dasein, revelabilitate şi adevăr".

Fireşte, nu ne putem da seama că sunt, într-adevăr, peroraţii, decât parcurgând întregimea discursurilor, lăsându-ne cuprinşi de desfăşurarea lor, transpunându-ne în situaţia de public al lor sau chiar constituindu-ne în public (cititor).

Termenul "peroraţie" are azi un sens peiorativ; când cineva vorbeşte mult replicăm: "Nu mai perora atâta", unde "a vorbi mult" e sinonim cu "a vorbi neinteresant pentru destinatar". Acest sens provine din aceea că vechii oratori, terminându-şi bagajul de argumente, procedau la tot felul de consideraţii, la repetarea ideilor, la formule stilistice captatorii, în locul unei încheieri argumentative. Este de preferat o peroraţie scurtă şi insinuantă, poate chiar abruptă, alteia lungi şi plicticoase. *Structura unei* peroraţii normale:

a) enumerarea esenţialelor puncte din naraţiune/descriere; e o reluare, dar una sintetică şi selectivă, cum procedează Delavrancea avocatul, Titulescu politicianul, Octavian jurnalistul;

b) valorificarea optimă a posibilităţilor conotative ale cuvintelor şi frazelor, ca Eminescu în Satira a III-a.

c) formularea clară şi pe cât posibil concisă a concluziei generale, proprie discursului, eventual printr-un citat, cum procedează Anca Hriban.

Deoarece analiza semiotică a discursului persuasiv nu a reuşit, încă, să ne ofere un algoritm şi deoarece regula parafrazei interzice, sub sancţiunea inutilităţii,

Scanned with OKEN Scanner

repetarea unei peroraţii, înaintea altui public, în alte împrejurări, forma celor trei componente revine să fie împlinită de utilizator funcţie de materialul avut la îndemână.

Remarcăm, totuşi, că retorica clipurilor publicitare TV cuprinde invariabil peroraţia sub forma unui îndemn rostit, scurt, în asociere cu o imagine, tip finis coronat opus, sinteză a imaginilor anterioare; regulile aplicate de peroraţiile clipurilor publicitare sunt *a fortiori* şi *a majori ad minus*. Stângăciile în folosirea acestora generează neplăceri telespectatorului (banalitate, monotonie etc.). Să nu uităm că avem de a face cu o retorică seductivă, în nici un caz una persuasivă, în pofida – sau poate că tocmai datorită – faptului că marele (actor, cântăreţ, sportiv) încalţă, pe ecran, fericit, pantofii marca x; marele *e plătit* să se încalţe, top-modelul *e plătit* să surâdă irezistibil, după ce s-a spălat cu pasta de dinţi (săpunul, şamponul) x; în acest "Fă şi tu ca mine" pare a fi comunicare, fără să fie.

Manifestele electorale sunt de-a-dreptul neeficiente dacă nu posedă peroraţia fie sub forma unui slogan, pe un fond desenat şi colorat anume, fie sub forma unei propoziţii-slogan, la bună vedere, în finalul unui text.

Fireşte, manifestele electorale posedă retorica incitativă, deci şi peroraţiile lor trebuie să fie incitative: "cetăţeni... (text, desene)... Moarte tiranului! (Jos dictatura! libertate! etc.)."

În general, orice lozincă este, retoric vorbind, o peroraţie incitativă, deoarece îi lipseşte (a) din structura arătată mai sus, iar (c) e lăsat pe seama publicului, pe când într-o seducţie lipseşte (a), iar (c) pare doar a fi concluzie.

Dacă un discurs nu e retoric, fireşte că nu are trebuinţă de o încheiere care să închidă publicul în tema lui (cum o *are orice* film artistic, mai mult sau mai puţin), în acelaşi timp fiind *continuare firească* a părţilor anterioare; el posedă o încheiere, pur şi simplu;

"În fine, împărţeala de ascendent poate fi atacată prin acţiunea în reducţiune dacă s-a adus atingere «părţii legitime», adică rezervei vreunuia din descendenţi (art. 790 c. civ.)"[6]

"Astfel, presupunând că, în calculul obţinut, prin adăugarea la axiomele aritmeticii restrânse a formulelor U_1... U_m, este deductibilă axioma inducţiei complete, am arătat că acest calcul este contradictoriu. Prin aceasta teorema este demonstrată"[7].

"Individualul-general reprezintă... acel individual care a intrat în acceleraţie... Cine nu intră în acceleraţie nu este – la lucruri, la oameni, ca şi la gânduri" – aceasta e adevărata lecţie a logicii înţelegerii propusă de C. Noica, o logică a creaţiei umane, spirituale şi sociale unice şi perene[8].

Înseamnă, oare, că discursurile lucrărilor ştiinţifice se dispensează de peroraţie? Unii autori se grăbesc să proclame aceasta, susţinând, fără temei, că doar lucrările de popularizare a ştiinţei, "vulgarizatoare", nu o fac. În realitate, lucrurile sunt mai complexe. Ce rost ar avea *Postfeţele*, *Încheierile*, *Notele finale*? Fireşte, rost perorativ. Astfel procedează Cornel Popa la sfârşitul cărţii sale *Logica predicatelor*, Massey în *Noua eră în fizică*, Gonseth în *Matematicile şi realitatea*, Watson în *Biologia moleculară a genei* ş.a.

Scanned with OKEN Scanner

Note bibliografice:

1. Y. Eminescu, *Pledoarii celebre*, Bucureşti, 1973, p. 210-211
2. N. Titulescu, *op. cit.*, p. 236-237
3. *România liberă*, nr. 1695 (sere nouă), p. 1.
4. *Ziua*, nr. 379 (serie nouă), p. 2.
5. Gheorghe Mihai, în *Vatra*, nr. 282 (serie nouă), p. 18.
6. D. Macovei, *Drept civil*, Iaşi, 1995, p. 241.
7. P. S. Novikov, *Elemente de logică matematică*, Bucureşti, 1966, p. 379.
8. T. Dima, *Explicaţie şi înţelegere*, II, Iaşi, 1994, p. 215.

Scanned with OKEN Scanner

7. PROTOCOALE [1]

Persintologul şi utilizatorul nu sunt, invariabil, una şi aceeaşi persoană; primul este expertul în construirea, al doilea în ex-punerea discursului retoric. Această situaţie iese în relief în cazul clipurilor publicitare şi în aceea a campaniilor electorale, unde persintologul pune în scenă ceea ce este şi cum trebuie spus, asumându-şi responsabilitatea eficienţei, în măsura în care i se asigură controlul resurselor informaţionale şi îi sunt urmate recomandările privind tehnicile care duc la realizarea obiectivelor propuse. Fără îndoială că el riscă, dar procedează la un risc profesional calculat, cu speranţe rezonabile, izvorâte din cunoaşterea publicului şi a materialului de elaborare. Persintologul este un subtil observator al psihologiei persoanelor şi a grupurilor, cu larg orizont cultural şi cu mare putere de muncă, perseverent, imaginativ şi abil în combinarea factorilor subiectivi şi cei obiectivi; de obicei nu e grăbit şi nu dezarmează în eşecuri. Discret şi deschis, el e cel mai apropiat colaborator al utilizatorului, nu numai pentru că analizează fără prejudecăţi varianta optimă de adresabilitate, ci şi pentru că publicul îl "vede" şi îl urmează, totuşi, în optica lui, pe utilizator; fireşte, între cei doi sunt excluse raporturile de manipulare.

Utilizatorul, pe de altă parte, nu expune totdeauna în nume propriu. Avocatul, profesorul, managerul, uneori politicianul şi ziaristul, omul de ştiinţă se angajează pentru ei înşişi în discursul retoric; dimpotrivă, actorul din clipul publicitar, negociatorul, purtătorul de cuvânt, de cele mai multe ori omul de stat, liderul de partid, parlamentarul, interpretează un rol, credibilitatea şi farmecul lor stând în slujba unor interese transindividuale, pe care caută să le consensualizeze cu ale publicului.

În general vorbind, interesele pot fi grupate în trei categorii: de a avea (pragmatice), de a fi (afective) şi de a şti (cognitive). Raporturile dintre indivizi, sub aspectul pragmatic, sunt raporturi patrimoniale sau considerate astfel (este o netă diferenţă între "a avea un soţ" şi "a fi împreună cu, sub statut de soţ"; are patrie cel care este patriot etc). Se observă că, deşi diferite, aceste interese sunt în unitate şi se potenţează unele pe altele; dacă acceptăm că individul uman este fiinţă socială, urmează că interesele *sale* nu pot fi satisfăcătoare în afara celor relaţionale, pe care ignorându-le se dezorientează.

Interesele pragmatice au ca reper şi finalitate Utilul, cele afective, Binele, iar cele cognitive, Adevărul. Aceasta strict taxonomic. Dar există, în toate trepte şi interdependenţe şi interferări şi potenţări. În plan existenţial cunoaşterea adevărului se subordonează utilităţii mediate şi imediate, ca şi facerea binelui. Teoria managementului susţine că întreprinzătorul cel mai eficient este cel care provine dintr-o familie cu un singur copil, deoarece – în singurătatea lui – aceasta nu i-a oferit condiţii să-şi contureze trăsătura altruismului; cum altruismul e un defect în actul negocierii, ca şi în cel al deciziilor de investiţii, urmează că facerea de bine e un defect şi aceasta ar avea sens dacă şi numai dacă profilează un beneficiu,

Scanned with OKEN Scanner

indirect. Numai că nu mai e facere de bine, deci nu e comunicare, deci persuasiunea e precară; invocarea adevărului are importanţa instrumentală pe care i-o conferă seducţia. Interesul cognitiv cere utilizatorului să comunice publicului *toate* cunoştinţele sale, oferindu-le întru asumarea adevărului; interesul pragmatic cere să fie comunicate numai acele cunoştinţe care servesc, optim vorbind, compromisul, evitării conflictelor printr-o asumare de moment, favorabilă utilizatorului; interesul afectiv cere sau adaptarea utilizatorului la public, sau a publicului la utilizator, pentru o situaţie dată, neglijând asumarea responsabilităţii rezonabile.

Fundarea discursului retoric pe această tripletă de interese ar urma o seamă de protocoale empirice:

1. Publicul tinde să înţeleagă, din ansamblul argumentelor utilizatorului, acele elemente care concordă cu atitudinile lui; funcţie de aceste atitudini, utilizatorul poate să evite ceea ce nu serveşte orizontului cognitiv al destinatarului.

Într-adevăr, căci publicul nu-şi modifică cunoştinţele pentru a le acorda cu atitudinile sale, ci atitudinile sunt modificate pentru a fi în acord cu cunoştinţele din argumentare. Încât:

2. Publicul este permeabil la argumente care îi satisfac aşteptările cognafective. Dimpotrivă, aşteptările acestea, nesatisfăcute, îi provoacă neplăceri spontane, cu greu cenzurate raţional.

Aşteptările ocupă un câmp de distribuţie a cognafectivului, cu ponderi majore într-un sens şi în altul; de zona cu pondere majoră a afectivului se leagă sentimentul difuz al încrederii, ceea ce produce o credibilitate nejustificată obiectiv în utilizator; de zona cu pondere majoră a cognitivului se leagă sentimentul subliniat al încrederii rezonabile.

Pentru o anume clasă de public discursul retoric începe cu fotogenia utilizatorului, cu îmbrăcămintea sa, cu gesturile, cu vocea, în chip major; pentru o altă clasă de public, deşi nu neglijează aceste aspecte, discursul retoric începe cu "modul cum pune problema". De unde:

3. Publicul este permeabil la ceea ce este permeabil utilizatorul în care are încredere. Dimpotrivă, nu este permeabil la ceea ce este permeabil utilizatorul în care nu are încredere.

Încrederea difuză se bizuie pe un minim de informaţie exactă şi pe multă informaţie colaterală (legea "buzduganului": zvonul, repetiţia publicitară) despre utilizator, pe care o semnifică afectiv, datorită şi unor evocări subiective relevante, unor standarde de caracterizare ("Are figură de savant; seamănă cu Iorga", "Toţi bărbaţii cu barbişon sunt profund intelectuali", "Poartă şapcă"; "Este de-al nostru" etc.).

4. Încrederea rezonabilă are caracter elaborat inductiv, confirmă anumite principii morale, politice, juridice sau de viaţă cotidiană, însuşite de public, având o trăinicie factuală oarecare, precum şi una afectivă.

Mărimea valorică, prin care se exprimă $U^{(i+k)}$, reprezintă încrederea lui (i) pentru utilizatorul (k). În relaţia (j) cu (k), valoarea $Uj^{(i+k)}$ se stabileşte printr-un mecanism de deliberare, cu intenţii finaliste comunitare; publicul încrezător se acomodează întrucâtva la acţiunea lui (k).

Scanned with OKEN Scanner

Așadar, utilizatorul trebuie să întregească rezonabil încrederea spontană a publicului, să aducă argumente pe direcția așteptărilor lui, la nivelul natural al acestora; indirect, el sublinează un posibil utilizator adversar. În asemenea situații atacarea frontală a adversarului e nu numai inutilă, ci de-a dreptul periculoasă. O consecință a regulii (4) ar fi: utilizatorul ignoră ceea ce publicul său ignoră. Dacă se procedează altfel, atunci există riscul să atragem atenția către ceva neconvenabil tezei noastre. Într-adevăr, să presupunem că publicul nu are încredere în adversar și, de aceea, îl respinge. Dar, deoarece argumentele aceluia, neluate în seamă de public, utilizatorul le expune spre criticare, dintr-o dată sunt constatate și destinatarul începe să reflecte asupra lor. Numai dacă, realmente, critica e net superioară, ne putem asuma prezentarea argumentelor adversarului; ironizarea, lucru bun, nu desființează opusul, sub aspect cognitiv.

Pe de altă parte, un utilizator care argumentează teza T_a unui public se află în una din situațiile:

- publicul are asumată teza T_a
- publicul are asumată teza T_b
- publicul are asumată teza $T_{\bar{a}}$

Dacă publicul împărtășește teza T_a nu-i totuna dacă o are din convingere, din considerare sau pentru că așa i se pare; a convinge de T_a un public convins de T_a e de prisos, a convinge de T_a un public care înclină spre T_a e destul de ușor. Un public convins că T_b va socoti discursul în favoarea lui T_a o alternativă rezonabilă, însă care nu-l privește; dacă nu e convins de T_b va urmări, cu atenția datorată unui grad de permeabilitate, susținerea utilizatorului. Un public convins de $T_{\bar{a}}$ se va declara ostil față de decursul favorabil lui T_a, neconvins de $T_{\bar{a}}$ se va considera agresat de argumentația în T_a. Un utilizator eficient face proba calităților sale numai în fața publicului din a treia categorie. Aici i-a slujit protocolul:

5. Argumentele șocante pentru publicul care nu împărtășește teza utilizatorului, sub nici o modalitate opinabilă, conduc minimal – la neîncredere în opțiunea proprie, maximal – la însușirea tezei ce i se propune.

Așteptările au intensitate efectivă și amplitudine cognitivă; strict am găsi:

- un nivel nul de așteptare, la un public neinteresat în raport cu un utilizator care nu l-a pregătit persintologic;
- un nivel grevat de așteptare, la un public interesat preponderent afectiv, amplitudinea cognitivă fiind minimă;
- un nivel natural de așteptare, la un public echilibrat cognafectiv;
- un nivel tensionat de așteptare, la un public saturat de informații colaterale despre utilizator.

Este de reținut că atât permeabilitatea, cât și așteptările depind de sursele de informații; aceste surse circulă fie independent de utilizator, fie lansate de echipa lui de consilieri (de persintolog). Publicul cititor al ziarului x e permeabil la ceea ce îi oferă ziarul x, în care are încredere și nu e permeabil la ceea ce îi oferă ziarul y, în care nu are încredere. Critica guvernului de către y nu o va găsi întemeiată și va fi nepermiabil la ea, critica guvernului de către x o va găsi întemeiată și va fi permiabil la ea. O informație lapidară de pe un panou de afișaj va penetra și va fi reținută dacă și numai dacă acea informație e conformă

Scanned with OKEN Scanner

cu aşteptările trecătorului. E interesantă o anume procedură de conversiune a aşteptărilor; un public e ostil integrării europene a ţării noastre. O susţinută campanie de discursuri seductive pe o perioadă riguros determinată – în favoarea apropierii de piaţa chino-japoneză va trezi acelui public interesul afecto-pragmatic pentru integrarea europeană.

În cazul încrederii – cu valori variabile de la un individ la altul – sentimentele, pozitive, se distribuie conform acestor valori. La fel, în cazul neîncrederii, susţinătoare de sentimente negative variabile. Utilizatorul căruia i se acordă o încredere minimală poate spori sentimentele pozitive pe baza protocolului;

6. În funcţie de gradul de încredere în utilizator, publicul e permeabil la argumentele pe care acesta le expune şi impermeabil la orice contraargumentare.

Fără îndoială că, zdruncinat în opinia sa, publicul este deschis pentru argumentele utilizatorului, iar cel care renunţă la poziţia sa va aştepta cu încredere noi argumente; în cazul publicului indiferent argumentul-şoc îl determină să aştepte satisfacerea cognafectivă. De unde:

7. Publicul care renunţă la opţiunile sale opinabile, fiind în aşteptare de sau care solicită argumente din partea utilizatorului este uşor de condus spre teza argumentată de acesta.

Aceste argumente noi au, prin intensitatea afectivă şi amplitudinea cognitivă, semnificaţii mai puternice decât ar fi capabil publicul să le descopere, să le formuleze sau să le primească din altă parte. Normal, în asemenea condiţii, fiind ocupat spaţiul spiritual cu semnificaţii omogene, ori acţiune adversă este fără efectul scontat. Numesc *semnificaţii omogene* acele semnificaţii care nu produc rupturi între satisfacţia cognitivă şi cea efectivă, manifeste în afirmaţii de genul "Este corect logic, dar nu sunt de acord." Dimpotrivă, omogenitatea are consecinţă acordul publicului. Aşadar:

8. Argumentele propuse de utilizator obţin acordul publicului dacă semnificaţiile lor sunt omogene şi nu obţin acordul, dacă respectivele argumente sunt neomogene.

Dar semnificaţiile afective sunt puternic subiectivate, deci s-ar părea că transferul stă sub semnul hazardului, cel mult sub semnul artei utilizatorului. Identitatea de semnificaţii ar contrazice distincţia firească între subiectualităţi. În primul rând, obiectăm acestei susţineri o confuzie: distincţie firească nu înseamnă autonomie absolută. În al doilea rând, semnificările afective nu se petrec independent de cele cognitive. Aceasta înseamnă că o idee, alfa, aceeaşi pentru A şi B şi C e potenţată diferit sub aspect afectiv cu o diferenţă deltaA, gamaB, betaC, între care e o constantă generică epsilon. Utilizatorul va stimula pe constanta epsilon publicul (A, B, C) şi pe fiecare diferenţă pe A sau B sau C. Prin stimulare:

9. Publicul va ajunge să fie convins că orice argument este semnificativ omogen dacă împreună cu utilizatorul a fost de acord cu argumentele pentru care a manifestat permeabilitate.

I. Se poate reproşa acestui protocol empiric că ar considera publicul drept o masă amorfă şi fără urmă de reacţie critică, fie şi doar în forul lăuntric, ceea ce nu se potriveşte nici cu instanţa de judecată, nici cu o comisie, nici cu parlamentul, nici cu un grup de studenţi etc. În realitate, atât prin imitaţie, cât şi prin simpatie şi

Scanned with OKEN Scanner

iradiere, orice public cade mai lesne în țesătura efectuată de utilizator, decât fiecare individ în particular. Îndeobște, pentru a evita tulburările de manifestări exterioare, care ar fragmenta publicul, retorica tradițională recomandă folosirea unor mijloace de limbaj (figuri cu funcție persuasivă determinată) încă din exordiu. După cum am arătat, exordiul poate cădea în sarcina altuia: moderator, prezentator, prefațator ș.a. Sarcina: să formeze o primă imagine, favorabilă, utilizatorului. În consecință:
10. Publicul este activ în receptare în măsura în care așteptările lui și încrederea nu sunt ambigue.

Ambiguitatea se referă la reacții spontane ale unor fragmente din public, la reacții individuale, comandate. Captarea interesului cognafectiv are implicită sau explicită orientare spre interes pragmatic. Aceasta deoarece:
11. Publicul caută contactul cu utilizatori în care au încredere și evită contactul cu utilizatori în care nu au încredere.

În sfârșit, ultimul protocol empiric privește sintetic discursul;
12. Dacă orientarea psiho-logică a discursului retoric satisface cognafectiv publicul, atunci și teza îl satisface și o va adopta, cu eficiența scontată de persintolog.

În cazul în care ținta e o singură persoană, aceste reguli pot fi reformulate într-o manieră utilă celor trei specii de discurs retoric:

1. Modul în care ținta exprimă atitudinea despre ceva (comportament verbal, gest, mimică, îmbrăcăminte) tinde să omită ceea ce îi e neconvenabil.
2. Ținta nu-și modifică percepțiile pentru a le acorda cu atitudinile sale, ci își modifică atitudinile pentru a le potrivi cu percepțiile.
3. Sentimentele și emoțiile țintei se distribuie funcție de relația de încredere față de utilizator.
4. Ținta tinde să-și modeleze raționamentele evaluative și declarative după raționamentele celor care i le dă, pe schema reperelor lui valorice.
5. Coeficientul de încredere rezonabilă a țintei crește dacă sursa lui de încredere rezonabilă manifestă comportamente care îi satisfac atitudinile și scade în caz contrar.
6. Ținta dirijată de sursa sa socotește că aceasta va manifesta și în viitor comportamente corespunzătoare.
7. Ținta admite acele grade de semnificație pe care i le expune sursa.
8. Activismul țintei depinde de reziduurile de ambiguitate subiectivă a atitudinilor, percepțiilor și raționamentelor sale.
9. Ținta caută să păstreze și să amplifice legătura cu sursa sa de încredere rezonabilă și să slăbească și să rupă legătura cu sursa de neîncredere rezonabilă.
10. Ținta se simte integrată în sistemul de proporții axioteleologice al sursei (utilizatorului).

Atât în prima, cât și în a doua variantă, aceste protocoale empirice nu au valabilitate în discursul retoric filosofic, unde e vorba de o experiență exclusiv spirituală, seducția și incitarea nu au loc, iar convingerea apare într-o accepțiune specială. Cu anumite amendamente eseistice și jurnalistice apelează la prima variantă, fără amendamente, la aceeași apelează viața judiciară, politică și diplomatică. Negocierile – de orice natură – serviciile secrete, reclama și publicitatea, uzează de ambele variante.

Scanned with OKEN Scanner

Am simplifica excesiv dacă am reduce discursul retoric la o sumă de reguli tehnice; implicaţiile lui conceptuale, categoriale îi conferă dimensiuni la scara activităţilor majore ale omului dintotdeauna.

Note bibliografice:

1. W. Bennis, *On Recoming a Leader*, Business Books, London, 1989.
2. G. Brown, *Speakers, Listeners and Communication*, Harald Lyche, Oslo, 1976.
3. J. C. March, J. P. Olsen, *Ambiguity and Choice in Organizations,* Harald Lyche, Oslo, 1976.
4. P. C. Nica (coord), *Managementul firmei*, Chişinău, 1994.
5. St. Odobleja, *Introducere în logica rezonanţei*, Craiova, 1984.
6. P. Simpson, *Language, Ideology and Point of View*, London, 1993.
7. Vasiliu, *Preliminarii logice la semantica frazei*, Bucureşti, 1978.

Scanned with OKEN Scanner

8. DESPRE FIGURI

Fie următorul fragment:

"Două sunt astăzi poziţiile antagonice asupra identităţii naţionale: cea dintâi, catalogată, de regulă în termeni politici ca fiind de «dreapta», susţine existenţa unei esenţe unice, relativ constante, dincolo de variaţiile istorice inevitabile (dar care nu o afectează în profunzime) esenţă care poate fi detectată în structura noastră identitară astăzi ca şi acum 1000 de ani.

Cea de-a doua este o poziţie eminamente de «stânga» şi are două nuanţe complementare: una, radicală, pretinde că nu există esenţe constante ale unei identităţi, că un spaţiu geografic sau spiritual nu aşează o pecete indelebilă asupra unei fiinţe sau a unui grup etnic numărând atâtea feluri de a fi în lume câţi indivizi (aici se situează cosmopoliţii şi internaţionaliştii fără scrupule, însărcinaţi să construiască printr-un nou sincretism religios şi cultural, o artificială identitate suprastatală); a doua nuanţă este moderată şi nu tăgăduieşte existenţa unei identităţi naţionale, dar pretinde că această identitate este cu totul alta decât cea îndeobşte recunoscută prin tradiţie".

Prin urmare, avem aici o problemă rezolvabilă nondemonstrativ (argumentativ): există sau nu există o identitate naţională? Răspunsurile a-subiectiuale ar fi a) există identitate naţională ca esenţă unică, relativ constantă; b) nu există identitate naţională ca esenţă unică, relativ constantă. Primul răspuns are două variante: identitatea naţională este esenţă metafizică, identitatea naţională este un construct social-istoric adecvat unei etape istorice din progresul omenirii; al doilea răspuns are la rându-i, două variante: nu există nici un fel de identitate (deci nici naţională), există identitate, dar nu una naţională.

Dar fragmentul suscitat nu e a-subiectual; semnatarul lui vrea să convingă, nu să ofere o soluţie probabilă la problemă. Despre (a) el afirmă că "susţine", despre (b) că "pretinde". Pe asumatorii lui (b) el îi califică direct "cosmopoliţi şi internaţionaliştii fără scrupule", insinuează direct "însărcinaţi", foloseşte figuri retorice, utile poziţiei sale opinabile.

Datorită faptului că ideile sunt totdeauna în conştiinţa cuiva, la relevanţa cognitivă, a-subiectuală a termenilor, propoziţiilor, frazelor găsim o anumită tensiune interioară şi o anumită intenţie (lat. in tentio – a tinde către). Sigur, nu toate expresiile lingvistice au această caracteristică, mai ales în domeniul teoriilor formalizate, dar unde sunt angajate evaluările, opiniile, recomandările, sfaturile, mărturisirile, motivele, justificările, valorificările, principializările, stările respective sunt prezente într-o măsură mai mare sau mai mică:

a) Revoluţia din România din decembrie 1989 este efectul unui sistem, cel comunist, totalitar politic şi absurd economic;
b) Evenimentele din România din decembrie 1989 au fost produsul unui complot internaţional împotriva unei orânduiri lipsite de exploatare şi de incoerenţă social-economică;

Scanned with OKEN Scanner

c) Revoluţia din România din decembrie 1989 a fost manifestarea plenară a poporului român împotriva regimului ceauşist, ineficient şi dictatorial.

Toate trei formulările dau informaţii, dar fiecare le însoţeşte de o anumită apreciere, în care introduce termeni puternic coloraţi afectiv, cu o intenţie lesne de reţinut.

Când rostim cuvintele din care sunt alcătuiţi termenii, dându-le un sens, altul decât sensul lor propriu, luat cu împrumut, zice Fontanier, pentru a persuada un public concret, realizăm figurile retorice numite *tropi*. Cuvântul *lege* are relevanţa cognitivă ce i-o conferă noţiunea pe care o poartă, ca *sens al lui*; de aceea şi întrebăm "ce înseamnă cuvântul *lege*? La ce te referi când spui că legea e lege?" Or, prin cuvântul *lege* numim trei noţiuni, adică el poartă trei sensuri: legi ale naturii, lege logică, normă. Dar când spun "Legea identităţii nu ne permite" am acordat unei legi (a identităţii) calitatea de subiect legislator sau calitate de normă, adică alt sens decât al ei propriu şi am făcut un *trop*. Care e scopul retoric al tropilor? Cum îl utilizăm? Sunt întrebări la care putem încerca răspunsuri.

Chestiunea este să fie folosit limbajul nu numai cu încărcătura sa cognitivă, ci şi cu aceea afectivă, fără de care actul de convingere nu poate fi realizat; autorul fragmentului de mai sus exprimă unghiul *său* de vedere, îşi arată opţiunea *sa* cu intenţii vădite de a realiza comunicarea, asumarea comunitară. În acest scop ideile pe care le argumentează trebuie să capete o anumită întrupare prin cuvânt, astfel încât să se stabilească în conştiinţa destinatarului.

Cercetările contemporane asupra discursului retoric sunt ferm angajate în spaţiul semiotic, căutând să *desvrăjească* vrăjile construcţiilor de cuvinte, cu ajutorul instrumentelor semantice şi al organonului sintactic. Pentru ele satisfacţia e deplină când stabilesc că figura *anacolutului* are structura M -Cb (S^xIndsS^{x-y} ProbM). Cu această structură programat, un calculator nu are nici o şansă, totuşi, să câştige un loc în Parlamentul României, la alegerile viitoare.

Materia discursului retoric nu poate fi decât semnificaţia cognafectivă, transferată persuasiv, seductiv sau incitativ de la un S (subiect) la altul, în scopul unei asumări reale sau aparente; principalul mijloc – limbajul, toate celelalte fie îl servesc nemijlocit, fie sunt reductibile la el, traduse la el. De aceea şi în această măsură vorbim despre *figuri ca tehnici retorice*.

Figura ocupă un loc de primă însemnătate în Retorica tradiţională, de la Aristotel încoace; dacă, pentru a-şi realiza intenţia, utilizatorul discursului retoric trebuie "să instruiască, să emoţioneze (să intensifice sau/şi să diminueze stări afective, pe un fond emotiv anume) şi să placă" – ceea ce e valabil numai în persuasiune, căci seducţia accentuează pe plăcere, iar incitarea pe emoţia difuză – atunci figura constituie un sine quan non, ţinând ea de gândirea în limbajul adresativ. Într-adevăr, cuvintele, purtătoare ale ideilor, instruiesc, dar dacă mimează idei atunci restul lor e pasional şi stârnesc stări afective sau chiar mai puţin, trezesc pulsiuni primare, rupte de orice control. Cicero povesteşte despre «figurile» pe care grecii, de parcă acestea ar fi «atitudini» ale discursului, le numesc scheme"[1]. După Fontanier[2] figurile ar fi întorsăturile mai mult sau mai puţin deosebite şi de efect mai mult sau mai puţin izbutit, de exprimare a ideilor faţă de exprimarea lor banală. Complicaţia constă, din definiţie rezultă, în stabilirea riguroasă a liniei de referinţă

Scanned with OKEN Scanner

– exprimarea banală. Or, ţinând seama de recomandarea ciceroniană "nu trebuie vorbit totdeauna, nici în faţa tuturor, nici contra tuturor, nici pentru toţi în acelaşi fel"[3] exprimarea banală se diferenţiază după clase de public.

Dar de ce să nu ne exprimăm banal? În literatură e de înţeles să formulăm cât mai *frumos* o idee; asta place. În discursul retoric frumuseţea se subordonează eficienţei – convingerea şi instruirea mai mult sau mai puţin vădită. Exprimarea nonbanală înseamnă stilizare şi "*Consecinţa inevitabilă a acestei şlefuiri a stilului este că discursurile, devenind din ce în ce mai frumoase, nu îşi îndeplinesc mai bine funcţia* (cea veche) *care este aceea de convinge, de a influenţa*[4] adică se transformă, tocmai, în literatură. Pentru a decide că banalitatea nu serveşte discursului retoric, poate nici poeziei, ar fi cazul să o definim; un mod comun de a zice o idee? Dacă zicerea cuprinde cu claritate acea idee, ea nu are de ce să fie banală, adică să refuzăm ideea, din cauză că nu ne plac cuvintele în monotonia lor. Sub aspect retoric nu fuga de banalitate e cheia succesului, ci găsirea de cuvinte potrivite care să indice ideile, în raport cu publicul şi cu tema tratată, în vederea scopului – influenţarea.

Cred că ostilitatea lui Kant faţă de Retorică stă în eroarea de a o trata global; cel care "se slujeşte de slăbiciunile oamenilor pentru propriile scopuri" – cum apreciază filosoful *Criticilor* – nu e discursul strict persuasiv, fundat pe structuri cognafective, orientate spre comunicare, ci discursul seductiv, în care accentul e pus pe *fermecare* sentimentală şi discursul incitativ, în care accentul e pus pe *provocare* emoţională. Fermecarea şi provocarea, într-adevăr, valorifică "slăbiciunile omeneşti" şi nu sunt demne de respectul filosofului. Numai că aceste critici nu diminuează mareea manipulării (fermecării sau provocării). Confirmându-l pe Todorov[5] că puterea este astăzi pe vârful limbii (cine deţine informaţia – politică, juridică, economică, ştiinţifică – trebuie să ştie *cum, cui, când, cât* s-o adreseze pentru a consensualiza sau disensualiza, pentru a vinde sau a cumpăra convenabil, pentru a uni sau învrăjbi), redau şi eu întrebarea realistă a sfântului Augustin:[6] "(Retorica) are marea putere de a convinge fie de rău, fie de bine (şi) pentru ca oamenii cinstiţi să nu depună toată râvna spre a (o) dobândi, cu scopul de a se înrola în serviciul adevărului, din moment ce ticăloşii o pun în slujba nedreptăţii şi a păcatului, cu scopul de a face să triumfe cauze corupte şi mincinoase?"

De aceea, definiţia figurii dată de Fontanier ne duce la stilistică, pe când aceea a lui Quintilian – "Forma, oricare ar fi ea, dată unui gând, aşa cum corpurile au o atitudine diferită, după felul în care sunt conformate"[7] conduce la concluzia firească, normală că "nu este nimic (în limbajul natural) care să nu fie figurat"[8]. Cu alte cuvinte nu există, obiectiv, un nivel banal al limbajului; cuvintele spun clar şi direct acolo unde şi atunci când e nevoie de claritate şi nemijlocire şi spun neclar şi indirect acolo unde şi atunci când e nevoie de neclaritate şi mijlocire.

Într-adevăr, în loc de Dumnezeu putem zice "Tatăl ceresc" sau "Atotputernicul Părinte" sau "Atotcreatorul", ceea ce nu înseamnă că *Dumnezeu* e banal, iar "Tatăl Ceresc" e o întorsătură cu efect plăcut în exprimarea ideii.

Într-adevăr, în loc de "Săracul, bogatul, tânărul, bătrânul, copilul, femeia, bărbatul, puternicul, umilul, orice om, filosof sau puţin la minte înaintea morţii se

Scanned with OKEN Scanner

vădeşte acelaşi muritor" putem zice "Sărac lipit sau putred de bogat, tânăr vioi sau bătrân decrepit, femeie neasemuit de frumoasă sau bărbat sclipitor, dictatorul omenirii sau cel de pe urmă slujitor al lui, toţi sunt deopotrivă înaintea morţii", ceea ce nu înseamnă că prima formulare e banală, iar a doua nonbanală, că mai degrabă a doua convinge pentru că ar avea mai multe întorsături cu efect plăcut în exprimarea ideii; plăcutul nu e cauza comunicării, ci o condiţie necesară ei.

Vorbind într-o limbă naturală, noi vorbim mai mult sau mai puţin figurat (numai limbajele formalizate nu posedă figuri, deşi se lădesc pentru figuri), niciodată figurat-zero. Orice idee are un mod normal de exprimare pentru o comunitate de vorbitori. "A murit" e normal spus în orice comunitate de vorbitori; "A înceta din viaţă" e tot normal spus în anumite împrejurări, "Şi-a sfârşit zilele" e tot normal spus în alte împrejurări, pentru alt public peste tot e figurat spus.

Afirmăm că este retorică orice figură, instrumentalizată să influenţeze publicul prin limbajul discursului. Această instrumentalizare ţine seama de tripla funcţionare a figurii: să placă – să instruiască – să emoţioneze. Acum, e un mod foarte general de a constata, căci există, desigur, nivele de sublimare a plăcerii, instruirii, emoţiei. "Ucideţi, ucideţi, ucideţi năpârca fascistă!", "Ucideţi fără milă orice bandit bolşevic! unde "năpârca fascistă" şi "bandit bolşevic" sunt figuri, destinate emoţiilor de un nivel primitiv, spre deosebire de "articulaţiile esenţiale ale concepţiei heidggeriene scapă oricărei analize triumfaliste", unde figurile "articulaţii esenţiale", "analiză care scapă", "analiză triumfalistă", "concepţia articulată" sunt productive pentru un înalt nivel de emoţie intelectuală.

Figurile retorice sunt utile acolo unde un sens trebuie ajutat să fie mai relevant scos în evidenţă, în raport de scopurile argumentative ale autorului, într-o circumstanţă auditorială concretă. Figura "violarea corespondenţei" nu schimbă sensul termenului *viol*, ci îl plasează într-o expresie mai vie în asociere cu termenul *corespondenţă.*

Figura, valorificată în toate funcţiunile ei, o vom numi *persuasivă* şi, în chip natural, contribuie la argumentarea psiho-logică; dacă figura e utilizată să stimuleze delectarea estetică sau să farmece (în acepţiunea românescului "să îmbrobodească), atunci ea e de *stil*. Fără îndoială, nu putem decide dinainte dacă e structură determinată de limbaj, dacă e sau nu figură, iar dacă e, e luată persuasiv sau stilistic; de aceasta ne dăm seama numai în context. "Drum umilitor", "drum către viză", "om de rând" sunt figuri devenite retorice (nu de stil) în titlul "Drumul umilitor al omului de rând către viză" şi devenite de stil (nu retorice) în versurile "Un om de rând mereu, mereu învaţă din orice drum umilitor în viaţă". În concluzie, dacă o figură nu contribuie la reţinerea mai pregnantă a semnificaţiei cognitive a unui argument, ea îndeplineşte un rol stilistic, nu unul de persuasiune; figura de stil revendică rolul de argument, figura persuasivă slujeşte argumentul: "Care e obsedantul scop al majorităţii oamenilor? Banii. Ce clatină în vrednicie până şi pe înţelepţi? Ce corupe până şi pe cei mai aprigi politicieni? Banii." Se observă că întrebarea retorică, repetiţia, epitetul slujesc argumentaţia, nu ţin locul vreunui argument, cum am spus. "Te iubesc pentru dulceaţa inimii tale" subînţelege "orice inimă dulce merită iubită", formulă stilistică seductivă, dar lipsită de forţă argumentativă: farmecă, nu convinge. Faptul că noi cădem adeseori

Scanned with OKEN Scanner

în capcana seducției, crezând că suntem convinși reprezintă tocmai victoria seductorului asupră-ne.

Nimeni – fără a fi amendat – nu are a subpreţui formulele stilistice care, cu cât sunt mai rare, mai surprinzătoare, mai elegante, mai subtile cu atât procură o plăcere estetică mai elevată. Figurile de stil originale intensifică valenţa psihologică a expresiei ideilor, conferind limbajului natural o expresivitate particulară, specifică pentru o comunitate lingvistică. De unde şi dificultatea traducerilor; numai românul trăieşte plăcerea estetică a versurilor "prin lumea aievelor cântecul Evelor, Prin zvonul conului bocetul omului" (Blaga), şi numai un englez versurile "How like Eve's apple doth thy beauty lf thy sweet virtue answer not thy show! (Shakespeare). Dar şi în limbajul juridic un stil al legiuitorului, prezent prin actele lui normative, stilul hotărârilor judecătoreşti, unii judecători fiind adevăraţi maeştri ai eleganţei verbului, stilul avocaţial, în care au strălucit mari personalităţi, în România, în orice ţară.

Figurile, s-a spus, sunt scheme de mişcare (a sensurilor de la un cuvânt la altul, de la un cuvânt la o expresie; a semnificaţiilor de la o propoziţie la alta, de la o frază la alta; a tonului, a timbrului, a ritmului vocii; a privirii, a corpului, a mâinilor etc) subordonate psiho-logic de eficienţă retorică: câştigarea publicului (persuadat, sedus, incitat). Compararea lor cu schemele de mişcare ale discobolului e sugestivă); pentru a arunca discul cât mai departe orice discobol are la dispoziţie un număr de scheme de mişcare, abstracte, dar fiecare discobol le valorifică în felul său, dă conţinutul propriu unei sau altei mişcări, astfel încât fiecare are eficienţa sa. Şi dansatorul are scheme de mişcare, unele – poate – aceleaşi ca ale discobolului – numai că valorificarea lor are o raţiune estetică, nu una de eficienţă. Discobolul cutare nu este obligat să urmeze toate schemele de mişcare, ci este liber să le aleagă pe acelea sau pe celelalte, astfel încât exprimarea sa să conducă la rezultat.

De pildă, metafora este o schemă de mişcare a sensurilor, o figură, dar fiecare este liber să o folosească sau nu, să o folosească într-un loc sau în altul, să-i dea conţinutul pe care îl socoteşte mai util în argumentarea sa. Ca schemă de mişcare, figura are o structură, lesne reperabilă şi aplicabilă unor conţinuturi foarte diferite: politice, juridice, religioase, ştiinţifice etc. Dacă metafora cutare e folosită în scopuri estetice, vom numi literară, dacă e folosită în scopuri argumentative, o vom numi retorică. Distincţia o facem numai în planul practicului, când suntem în situaţie.

S-au efectuat numeroase clasificări, s-au întocmit cataloage de figuri, după variate criterii; la un moment dat întreaga Retorică s-a redus la o trecere în revistă a lor. Nu prezintă un interes deosebit să procedăm şi noi la fel. Totuşi, măcar să amintim că pot fi grupate în a) figuri de cuvinte, care privesc rostirea lor sonoră sau scrierea lor b) figuri de sens (scheme de mişcare a sensului), cărora li s-au spus *tropi*, precum metafora, sinecdoca, metonimia; c) figuri de construcţie, care privesc ordinea psiho-logică a propoziţiilor şi frazelor în discursul retoric; d) figuri de gândire, care privesc raportul enunţului cu subiectul, cu oratorul, cu referentul[9].

În legătură cu orice figură, s-ar putea formula cinci reguli de bază, utile în discursul retoric psiho-logic:

R – 1F – pentru a fi considerată că sprijină argumentarea, o figură trebuie luată sub aspectul eficienţei ei în influenţare;

Scanned with OKEN Scanner

R – 2F – orice figură stă la dispoziţia cunoaşterii adevărului şi a recunoaşterii acestuia de către publicul destinatar;

R – 3F – pentru a reţine utilizarea argumentativă a unei figuri trebuie observată mişcarea de la obişnuit la neobişnuit şi întoarcerea la un obişnuit de rang superior, produsă de argumentul care o controlează;

R – 4F – o figură recognoscibilă în structura sa nu produce în chip necesar, în orice situaţie, acelaşi efect retoric;

R – 5F – pentru a mijloci comunicarea retorică o figură trebuie să aibă disponibilităţi de reflecţie rezonabilă;

Încălcarea acestor reguli – a uneia sau a câtorva sau a tuturor – schimbă rostul figurilor. Astfel, nerespectarea primei reguli conduce la transformarea figurii din *retorică* în *de stil*. Nerespectarea regulii a doua duce la ascunderea adevărului, la deformarea lui, ceea ce comportă instaurarea seducţiei sau incitării. Nerespectarea regulii a treia conduce la subordonarea raţionalităţii factorului emotiv sau afectiv, subordonarea utilă manipulării. Încălcarea regulii a patra generează rigiditatea, dogmatismul, formalismul anteretoric. Nerespectarea regulii a cincea conduce la ruptură de public.

Cu aceste precizări, ne vom referi la câteva figuri, socotite de noi ca deosebit de interesante pentru discursul juridic şi cel politic.

A. DESPRE IRONIE

Când Diogene, păşind pe covoarele de preţ din casa lui Platon cu picioarele pline de noroi, strigă "Calc pe orgoliul lui Platon," acesta i-a răspuns în bun spirit socratic "Da, cu propriul tău orgoliu", adresare ironică, de certă delectare şi cu multă subtilitate instructivă. Se vede că ironia nu se poate confunda cu batjocura, nici cu ridiculizarea destinatarului. Când împăratului Claudius i s-au prezentat spre confirmare propriile statui ce urmau a fi expuse în for, acesta a exclamat "Simt că devin nemuritor!" – autoironie, nu autobatjocură, cu atât mai puţin autoridiculizare.

Ce schemă am putea decela în această figură, pe care numai spiritele elevate reuşesc să o construiască? Nici una. Într-un mod general ar fi de observat că ironia este o evidenţiere prin cuvinte a unui atentat la valori, într-un context de consens asupra respectivelor valori, fapte şi norme. Adică, între ironizat şi ironizator trebuie să existe identitatea de vederi asupra acelora, căci ironia este o opinie asupra opiniilor, care reliefează inadecvarea cazului particular la orizontul general pe care se află cei doi.[10]

Tocmai în discursul psiho-logic şi în dialogul dia-lectic ironia îşi găseşte rostul productiv, căci acestea utilizează opinii, discutabile, apelează la autorităţi atacabile şi propun soluţii admisibile. Dimpotrivă, nu se poate replica unui ordin, unei demonstraţii, unei instrucţiuni, unei aserţiuni apodictice printr-o ironie, care îndeplineşte şi o funcţie cognitivă şi una catarctică, dimpreună, adecvate la situaţii singulare. Ironia lui Platon, de mai sus, nu e repetabilă fără a-i anula întreaga forţă retorică, eventual rămânându-i relevanţa estetică, şi ea pentru un grup foarte restrâns de cunoscători.

Scanned with OKEN Scanner

Într-adevăr, cinci ironizări numai *de față* un public care *înțelege* intenția noastră, față de care avem credibilitate și autoritatea noastră acestui act de vorbire.

Într-un articol din noiembrie 1993, cotidianul bucureștean *Evenimentul zilei*, bizuit pe un text ambiguu din sec. XVI – care declara pe un Petrus Romanus viitor lider al Planetei, îl proclamă pe omul politic român Petre Roman drept acel lider de viitor, notând "Însuși Petre Roman a expus o teorie bazată pe exemple de mari oameni în istorie, care au avut momente de declin aparent irevocabil, dar care, după un timp, au ajuns în vârf, uimindu-i pe toți". Ironia este realizată prin valorificarea coincidenței de nume și prin citarea dlui Petre Roman ca argument în favoarea împlinirii unei "profeții" din veacul al șaisprezecelea.

Referindu-ne la mijloacele de luptă ale adversarilor săi, marele avocat Eugen Herovanu, într-o elegantă peroratio, critică folosirea unor elemente cu totul străine de proces, "pentru efect și atmosferă", și exemplifică ... traducerea cuvântului "compagne" referitor la dna Cantacuzino, "dis a ta compagne", din scrisoarea Luciei Cantacuzino către fratele ei, prin "damă de companie". Cine cunoaște cât de puțin limba franceză și mai deschide și dicționarul Littre sau altul, știe că acest cuvânt se folosește în sensul de "tovarășe". Familiar "ta compagne" înseamnă "soția ta"[11]. În acest pasaj autorul operează cu trei ironii ce însoțesc respingerea sofismului schimbării sensului într-un raționament.

Eficiența ironiei depinde, firește, de permeabilitatea înțelegătoare a publicului destinatar, de subtilitățile de spirit ale autorului, de subiectul în dezbarere. Regula ar fi că publicul nu este subiectul ironizat, ci subiectul care primește ironia cu privire la argumentele adversarilor autorului, subminate astfel cognafectiv; autorul își face un deserviciu ironizând tocmai pe destinatarul discursului său. Dar dacă publicul nu înțelege tehnica aceasta retorică, nu va reține slăbiciunile argumentelor atacate de ea. Dependentă de el, ironia retorică e productivă într-un cadru socio-cultural foarte restrâns. Așa, noi reținem, sub aspect stilistic, o ironie a lui Voltaire-avocatul, dar nu și sub aspectul influenței ei, căci nu nouă ne-a fost destinată. A doua oară prezentată, ea își pierde aura de afectivitate.

Obiectivul ironiei poate fi a) teza unui adversar; b) un contraargument ușuratic; c) persoana adversarului (atac la persoană). Rezultatul ar fi slăbirea credibilității acestora, subminarea autorității.

"În literatura juridică s-a exprimat, însă, și opinia contrară, potrivit căreia se poate trece la aplicarea dispozițiilor art. 39 al 6 c. pen. și în ipoteza în care împotriva unor sentințe de condamnare s-a declarat recurs, iar instanța de recurs descoperă, în timpul judecării cauzei că inculpatul a comis infracțiunea, pentru care a fost condamnat, în stare de recidivă". E o ironie adresată unui mod grosso modo de a privi lucrurile; într-adevăr, în ipoteza în care împotriva hotărârii de condamnare, a declarat recurs numai inculpatul, iar instanța de recurs descoperă, în timpul judecării cauzei, starea de recidivă a acestuia, nu poate avea loc recalcularea pedepsei, deoarece ar însemna să i se înrăutățească inculpatului situația în propria-i cale de atac. În ipoteza în care a declarat recurs numai sau și procurorul de asemeni nu poate să i se recalculeze pedeapsa în funcție de starea de recidivă descoperită în timpul judecării cauzei, deoarece inculpatul, ca și mai înainte, ar fi

Scanned with OKEN Scanner

lipsit de o cale de atac; soluţia corectă ar fi trimiterea cauzei spre rejudecare la prima instanţă, ca inculpatul să beneficieze de toate gradele de jurisdicţie.

Autorul foloseşte expresia "opinie contrară", mai sus, în raport cu opinia că "pedeapsa poate fi modificată *numai* după rămânerea definitivă a hotărârii de condamnare"[12]. Or, ce înseamnă două opinii contrare? Două propoziţii indicative categorice universale, una afirmativă, cealaltă negativă, sunt contrare când nu pot fi împreună adevărate dar pot fi împreună false, ca în exemplul "Toţi A sunt B" – "Nici un A nu este B" ("Toate corpurile sunt lichide" – "Nici un corp nu e lichid" "Agresorul a recunoscut fapta săvârşită" – "Agresorul nu a recunoscut fapta săvârşită"). Dar autorul observă că "nu numai, ci şi" ar fi contrara lui "numai", ceea ce e o eroare logică; dacă A consideră că unii infractori sunt educabili şi B consideră că nu numai unii, ci toţi infractorii sunt educabili, opiniile nu-s câtuşi de puţin contrare, ci obiectele din cele două opinii sunt în relaţie logică de alternare. Tocmai pe această necunoaştere se bizuie autorul pentru a-şi ironiza "adversarul" faţă de cititor.

Ironia juridică este de mare subtilitate şi, de aceea, greu decelabilă. Consiliul Economic şi Social a adoptat în Rezoluţia 756/1960 un proiect de declaraţie asupra libertăţii de informaţii, care anunţă în art. 2 "Dreptul de a căuta şi de a transmite informaţii trebuie să fie astfel garantat, încât să permită oricui să cunoască faptele şi să-şi formeze o opinie asupra evenimentelor". Ironia constă în formularea restricţiilor la acest drept; a) să fie exercitat de bună-credinţă; b) să nu lezeze demnitatea naţională; c) să nu lezeze demintatea de grup; d) să nu lezeze demnitatea de rasă; e) să nu lezeze demnitatea religioasă; f) să nu lezeze morala publică; g) să nu lezeze securitatea statului. Cum noţiunile "bună credinţă", "demnitate naţională", "demnitate de grup", "demnitate de rasă" nu sunt univoc definite, din punct de vedere juridic, nu sunt noţiuni juridice, conţinutul art. 2 rămâne o generalitate abstractă, interpretabilă oricând aşa sau altfel. Libertatea de exprimare, dacă reuşeşte să evite restricţiile (a-g) e esenţială pentru o societate democratică, pentru progresul acesteia, chiar dacă şochează, contrazic, neliniştesc statul sau o oarecare parte a populaţiei! Se cere ca un stat, şocat, contrazis, neliniştit de cineva care caută să cunoască fapte neconvenabile lui, totuşi, să garanteze dreptul acelui cineva de a le descoperi şi de a le face publice!!!

Un mod interesant de ironie e predicativizarea; Convenţia Europeană a Drepturilor Omului, în art. 7 al. 2, zice "Prezentul articol nu va aduce atingere judecării şi pedepsirii unei persoane vinovate de o acţiune sau de o omisiune care, în momentul săvârşirii sale, era considerată infracţiune, potrivit *principiilor generale de drept recunoscute de naţiunile civilizate*" (*subl. n.*). Prin urmare a) principiile generale de drept sunt ale naţiunilor şi nu ale statelor; b) problema recunoaşterii lor ţine de naţiuni, nu de state; c) dar naţiunile sunt de două feluri: civilizate şi necivilizate; d) Convenţia nu enumeră care sunt acele naţiuni civilizate, dar numai acele principii au putere, care sunt recunoscute de respectivele naţiuni. Retorica frazei comportă reflecţii de natură logică.

Gândirea luată ca obiect al logicii nu este nici lucidă, nici evazivă, nici tristă, nici (ne)fericită, cu atât mai puţin ironică. Toate aceste predicate – ca şi multe

Scanned with OKEN Scanner

altele – revin gândirii personalizate. Căci, la urma-urmelor, ce-ar fi gândirea nefericită, de pildă? Îndărătul răspunsului academic "Când eul este dominat de un supraeu puternic şi deci nevoit să se orienteze după nevoile mai mult sau mai puţin imediate ale gândirii şi acţiunii colective dintr-o societate dată într-un interval de timp dat, atunci încep, desigur, frământările sale, tentativele de a cenzura sau chiar desfiinţa activitatea subeului actor, tot felul de căutări niciodată însoţite de satisfacţii, atunci apare gândirea artistică nefericită"[13] se profilează – indiferent dacă e vorba neapărat de artă – gândirea personalizată, scăldată în viaţa interioară a subiectului; aceasta e chibzuită sau nu, pasionată sau nu, naivă sau nu etc.

Ironia revine cuiva, într-o stare cognafectivă anume şi destinată unei stări cognafective anume, fiind situaţională psihologic. Personajul N spune "gândirea religioasă – (care) este numai unul din produsele spiritului religios... O gândire religioasă (a lui Spinoza sau a lui Marx sau a lui Hayakawa, de pildă – *n. n.* poate fi lipsită de spirit religios...) Spiritul religios (este) o constantă a gândirii"[14]. Ca să-l ironizăm pe N pentru modul neclar în care pune problema, vom schimba (şi e suficient) ordinea propoziţiilor lui: "Asta înseamnă că spiritul religios fiind o constantă a gândirii, gândirea religioasă este numai unul din produsele constantei gândirii, într-un caz concret ea putând fi lipsită de această constantă, al cărei produs este!!!"

Precum se vede, ironia se prezintă ca pe un joc al gândirii personalizate, justificată prin orientarea spiritului, aflat într-un amalgam de semnificaţii, spre una dominantă, majoră, coordonatoare; ea îl scoate dintr-un dezechilibru provocat de ţesătura confuză a cuvintelor, ridicându-l la o distincţie ideatică şi de aceea solicită atenţia încordată a publicului. Încât, ceea ce e specific celui ce ironizează e *respectul* pentru destinatarul său, fapt neîntâlnit în *batjocură* sau în *ridiculizare*. Acestea din urmă vizează o depreciere dizolvantă, crearea unei sincope în spiritul celuilalt, un disconfort, chiar dacă e vorba de altcineva. Scriitorii folosesc expresii de genul "privire (ironică sau batjocoritoare) glumeaţă", "zâmbet ironic (sau glumeţ sau batjocoritor)", "voce ironică (sau batjocoritoare sau hazlie), "a scris în ironie (cu batjocură, cu amuzament) etc. dar ei se referă la o traducere cognafectivă a eventualelor semnificaţii date de autori privirii, zâmbetului, vocii.

Propriul figurii retorice a ironiei e constitutivitatea ideatică, reconfortanţa afectivă şi componenta ei coercitivă săvârşesc o operaţie recuperatorie, fără să submineze demnitatea ironizatului. Dimpotrivă, batjocura – şi ea figură retorică – caută un efect ieftin afectiv, plat şi, de obicei, vulgar, *substituind* argumentul; ea stârneşte râsul, da, dar un râs fără inimă. Râsul fără inimă e rezultatul luării în râs, care "poate deveni foarte neplăcută, când scoate în lumină şi amplifică intenţionat slăbiciuni, pentru a le da pradă, astfel aşezonate, râsului celorlalţi. Lucrarea în râs nu era dreaptă", conchide Nicolai Hartmann[15]. Lucrarea în râs nu îndeamnă la reflecţie, nu vindecă, nu realizează nici o compensaţie, ci incită, adică are rost în discursul manipulator. De aceea, nici literatura filosofică, nici aceea beletristică nu au autori batjocoritori; nici Socrate, acolo, nici Caragiale, dincolo, nu-şi bat joc, nu batjocoresc, ci într-un fel sau altul ironizează.

Un discurs judiciar poate apela uşor la figura retorică a batjocurei, dar atunci autorul săvârşeşte infracţiunea de audienţă; şi judecătorul, şi procurorul, şi avocatul

Scanned with OKEN Scanner

pot fi subiecte pasive ale infracţiunii de ultraj, ceea ce nu e cazul şi pentru ironie. *A scoate la iveală, în agora, slăbiciunile omeneşti, amplificate şi îngroşate trivial, chiar dacă e vorba de oameni politici, e preocuparea unei prese de mahala, de la periferia culturii; lipsită de virtuţi estetice şi de vigoare persuasivă, aceasta se pierde în lumea subproduselor unei epoci.*

Tropologia trimite la vechea problemă a expresiilor folosite în un sens figurat, adică prin abatere de la normalitate; scopul acestei figuri poate să ţină de plăcerea estetică, atins de retorica literară – antică, medievală, clasică, academică, modernă, reveistă, abisală, formalistă, antimodernistă etc – sau poate să ţină de persuadare – lato sensu – atins de retorica cognafectivă. În al doilea caz, figurarea tropică e o componentă de organizare psiho-logică a discursului retoric plecând de la resursele limbajului natural sau/şi profesional. Pentru a ieşi din retorica literară a fost nevoie de regândirea tropilor astfel încât să se diferenţieze funcţia lor de investigaţie, în principal, de funcţia de ornament, într-o accepţiune pozitivă a termenului.

B. DESPRE METAFORĂ

Am vorbit despre unghiul de vedere asupra a ceva, care evidenţiază văzutul într-o modalitate oarecare; multiplicitatea unghiurilor de vedere e necesară pentru a releva bogăţia reală a obiectului văzut. Metafora rămâne transfer al unui nume care, normal, designează ceva, la altceva, procedând prin analogie, prin coborâre de la gen la specie, prin urcare de la specie la gen etc, cum zice Aristotel, dar rolul ei *retoric* stă în înfăţişarea unei entităţi din unghiul de vedere al altei entităţi. Când Delavrancea spune "O, mândrie a ţării" despre Caragiale, îl înfăţişează pe scriitor dintr-un unghi de vedere nou, relevant cognitiv, cu puternică forţă persuasivă; când Herovanu spune "manoperă destinată a legitima tentativa" despre o ipoteză, înfăţişează alt unghi de vedere, relevant cognitiv, cu forţă persuasivă. Dacă limbajul deformează realitatea, atunci oricare specie a lui o face şi nici una nu poate pretinde privilegiul că deţine prisma prin care o vedem exact în adevărul ei. Este o atenuare a deformării multiplicarea perspectivelor din care o privim; metaforele slujesc acestei multiplicări, iar limbajul metaforic e o alternativă la limbajul nemetaforic (dacă el există).

De grosso modo, *metafora* pare absurdă; "oamenii trăiesc sub conducerea raţiunii" (Spinoza), "voinţa bună vrea binele" (Hegel), "soţul se află în nevoie" (Banciu), "valorile răsturnate" (Benda) sunt lipsite de sens luate ad litteram, ca şi "violarea corespondenţei", "sursă de valori", "atacarea actului" etc. În drept, ca şi în filosofie, metaforele sunt mai abundente decât ne-am aşteptat şi o catalogare a lor ne-ar putea conduce la concluzii surprinzătoare; de pildă, că fiecare filosofie se distinge printr- o retorică persuasivă dotată cu un număr determinat de metafore fundamentale; formaţiune social-economică, contradicţii antagoniste, luptă de clasă, revoluţie tehnico-ştiinţifică, relaţii economice care depăşesc sau rămân în urma forţelor de producţie (marxism), foamea de divin, izvorul vieţii, realitatea transparentă a morţii (existenţialism) ş.a.; "Filosofia este mai puţin decât toate celelalte ştiinţe un *domeniu* care ar putea fi *exploatat* printr-o activitate comună;

Scanned with OKEN Scanner

subiectivul şi de asemenea tot ce corespunde sentimentului şi voinţei *joacă* aici un rol important; şi de aceea arbitrariul în formarea conceptelor şi cuvintelor are aici o *libertate* mai mare", scria undeva Paulsen.

Se spune că în cultura europeană societatea a fost mereu prezentată prin forme verbale metaforice cu referinţe la corporalitate (pozitivismul), la biologie (marxismul), etc. Referenţiali funcţionali, anatomici, fizici, chimic, mecanici întâlnim la tot pasul în limbajul juridic, de asemenea. Când Descartes scrie: "... scolasticii opun pasiunea care tinde spre căutarea binelui, şi care singura e denumită dorinţă, pasiunii care tinde spre evitarea răului (art. 87) metaforizează, căci acordă pasiunii calităţile omului care o posedă; "... nu credem că a fost atinsă culmea artistică decât atunci când interesul pentru dezvoltarea reprezentării vizuale pure... a depăşit interesul pentru modelarea unui produs plastic...", scrie Fiedler metaforizând, căci, culmea, propriu vorbind, ţine de deal sau de munte – forme de relief, ceea ce ar presupune că interesele se deplasează şi că au faţă şi spate etc.

Fireşte, ornamentală, metafora constituie manieră de a spune, iar în exces ornamentală, ea obscurizează ideile; riscul revine utilizatorului şi, în general, tot ce e prea mult strică. Dacă admitem că, în orice caz, cuvântul e ca un râu care poartă adevărul unei inimi către altă inimă, atunci lucrurile râului ar fi metaforele – prea multe tulbură apele, prea puţine le limpezesc. Aşadar, metafora există pentru a sluji adevărul în frumuseţea lui plenară, omenească; profesorul afirmă că unu şi cu unu *fac* doi, deşi nici un unu nu poate să *facă*. Oare ce este nepotrivit în asta?

Cuvintele trebuie să protejeze adevărul, nu să-l trădeze, iar aranjamentul metaforic îndeplineşte cel mai bine această sarcină: cuvintele trebuie să redea cât mai puternic intensitatea afectivă omenească a adevărului şi, iarăşi, metaforizarea îndeplineşte şi această menire. Adevărul trebuie asumat, căci altfel el apare ca un ceva dincolo de uman, iar metafora înlesneşte tocmai această asumare, mereu subiectuală. *Adevărul admirat e servit de figura de stil a metaforei, adevărul iubit e servit de figura metaforei retorice.*

Dicţionarele consideră metafora (gr. metaphora – transfer) figură de stil care constă în a denumi o entitate (lucru, fiinţă, acţiune) cu numele altei entităţi (lucru, fiinţă, acţiune) găsită ca asemănătoare, deoarece îndeplineşte funcţia de imagine evocatoare a entităţii asemuite. De exemplu, luna – regina nopţii, frunte de poet, ruga nebunilor, frunză zâmbitoare, e aici o substituţie, prin o analogie inventată, în care analogatului i se găseşte o însuşire cu analogantul, cu semnificaţie evocatoare orientată într-o direcţie premeditată. Propriu vorbind nici un secret nu poate fi violat, cu atât mai puţin o corespondenţă secretoasă (?), dar acţiunea de a-l afla dintr-o scrisoare care nu-ţi aparţine e analoagă cu violul, în concepţia legiuitorului. Spre deosebire de comparaţia expresă în care apare elementul mijlocitor, joncţional (ce, precum, ca şi, tot astfel, asemenea cu etc.) la metaforă numele obiectului analogat are prezenţă contextuală mai mult sau mai puţin evidentă, din care îşi trage sensul cognafectiv. Consecinţa ar fi că scoasă din acel context ea îşi pierde rostul, iar textul devine lipsit de vigoare persuasivă.

Tehnic vorbind, joncţionăm noţiuni fără să arătăm operatorul cu care am lucrat: pătrunderea cu forţa într-o scrisoare este asemeni unei efracţii, unui viol, dar

Scanned with OKEN Scanner

asemănătorii sunt luaţi figurat. Numind luna regină a nopţii, anularea unei plăţi – lovită de nulitate, instituţiile-persoane juridice, trecerea timpului până la o dată normativă – curgerea termenului de prescripţie, metafora evocă analogatul, care poate fi o abstracţiune sau un obiect concret. Nimeni nu va declara că "a suspenda din funcţie" nu are un sens precis, că nu desemnează o acţiune clară, dar expresia, juridică, este figurată, deoarece propriu observând ceva sau cineva poate fi *suspendat de*, suspendat între, deasupra, dar nu *din*; la fel, funcţia fiind proprietatea activă a unei entităţi faţă de alta, pare fără sens să suspenzi din ea ceva. Şi cu toate astea, figura retorică de mai sus este inteligibilă şi are forţă cognitivă indiscutabilă. Ea nu este comparaţie dezvoltată sau prescurtată, nici una clasică de tipul "prinţului întunericului", "a intrat ca o umbră" etc., iar relaţia cu analogia ar consta în aceea că îi evidenţiază acesteia rolul argumentativ (Aristotel, Retorica, III, X, 7). Cicero recomandă, pentru a face metafora acceptată, să o anunţăm cu expresii de genul "ca să zicem aşa, ca să mă exprim astfel..." (De Oratore, III, 165).

Condiţiile de eficienţă ale metaforei sunt:

a) să fie coerentă în semnificaţie;
b) să fie adaptată tematicii discursului determinat;
c) să fie mai sugestivă decât termenul înlocuit;
d) să fie utilizată cu măsură.

Funcţiile metaforei:

- funcţia unificatoare
- funcţia sensibilizatoare
- funcţia creatoare de idei, prin angajarea originală a ideilor iniţiale.

În acelaşi timp, metafora contribuie la naşterea echivocului, ambiguităţii, amfibologiei; conotaţii afective se ivesc imediat în expresii diferite în care utilizăm substantivul sclav: al banului, al pasiunii etc.

Am stabilit că figurile – în general – sunt retorice dacă şi numai dacă slujesc utilizatorului persintolog; aceasta nu înseamnă că nu ar îndeplini şi o funcţie estetică subsidiară: codul civil actual este scris într-o frumoasă şi elegantă limbă română actuală; a susţine că legea juridică nu urmăreşte să convingă este a susţine că legiuitorului îi e indiferent dacă destinatarii ei o admit sau nu, o socotesc utilă, convenabilă intereselor lor, necesară ordinii publice a siguranţei personale. Înainte ca propaganda politico-juridică să o apere şi să o promoveze, legea însăşi trebuie să determine asumări prin felul în care cere ceea ce cere, căci rezultatul pe care îl urmăreşte e conformarea la ea, nu încălcarea ei.

Iată, aceste "persoană fizică", "persoană juridică" sunt figuri retorice, întrucât sensurile proprii ale termenilor nu permit asemenea asocieri; dacă persoana e numai *omul*, atunci "Ministerul Public poate introduce orice acţiune... şi să participe la orice proces" e un nonsens. Personificarea face astfel ca Judecătoriile, Tribunalele, Curţile de Apel să judece.

E plin Codul civil de metonimii; art. 37 glăsuieşte "*Nepărtinirea* judecătorilor ar putea fi *ştirbită* datorită... vrăjmăşiilor locale"; un vas ştirbit da, dar un vas ştirbit e fără sens; propriu vorbind, părtinirea nu are acum să fie ştirbită, iar absenţa părtinirii cu atât mai puţin. Se spune "recursul în interesul legii", ca şi cum legea ar fi cineva cu interese; se spune "Pentru cei ce se găsesc *sub arme*", deşi

Scanned with OKEN Scanner

persoanele care își satisfac stagiul militar nu au cum să se afle *sub arme*: se spune "Vor fi citați *statul, județul și comuna*... în persoana *capului* autorității", "Nu se vor putea urmări și vinde... patru *râmători*", "Pot fi îndepărtați din sală cei *nevârstnici*".

Întâlnim la tot pasul sinecdoce: "Când cererea de recuzare a fost făcută cu rea credință" (în general, termenul de *rea credință* este invocat în activitatea juridică în mod constant, el referindu-se la persoana concretă care a arătat o altă voință decât aceea din forul său lăuntric); "Nu se vor putea urmări și vinde.... *făina, mălaiul*" se referă la substanțe concrete, nu la noțiuni, cum ar sugera formularea.

Sinecdoca totului e ilustrată de art. 402 c. p. c. "Executorul judecătoresc care *va găsi averea mișcătoare* sub peceți", a părții pentru întreg (art. 469 c. p. c.) "Autoritatea judecătorească va hotărî... sau vânzarea fructelor, așa cum sunt, prinse *de rădăcini*..."

Prezența metaforei este lesne de găsit:

"Când nemișcătorul este situat în circumscripția mai multor instanțe..." (art. 13 c.p.c.), "... partea dovedește că a fost împiedicată printr-o împrejurare *mai presus* de voința ei". În art. 121 c.p.c. întâlnim "Instanța poate să dispună ca dezbaterile să se facă în ședință secretă, dacă ele... ar putea *vătăma* ordinea sau moralitatea publică". Verbul *a vătăma* are sens denotativ de *a răni*; or, dezbaterile nu au cum să rănească, iar ordinea nu poate fi rănită, ambele cad sub sensul prejudicierii; la fel "În cazurile în care judecătorii pot da termen pentru executarea hotărârii, ei vor face aceasta prin chiar *hotărârea care dezleagă pricina* (art. 262 c.p.c.) dă verbului *a dezlega* alt rost. În art. 282 c.p.c. se spune "Termenul de apel... *curge* de la pronunțare", deși un termen nu are cum să curgă, "greșelile strecurate într-o încheiere", deși o greșeală nu are cum să se strecoare. O metaforă foarte sugestivă ne oferă art. 411 c.p.c. "Urmărirea bunurilor mișcătoare se va face prin executorii judecătorești ce sunt *alipiți* pe lângă autoritățile judecătorești", ca și art. 442 "vânzarea se va face... *în gura mare*".

Unul din cele mai atrăgătoare forme retorice ale textelor normative este folosirea verbelor la timpul indicativ prezent, cu ignorarea operatorilor normativi: "Marinarul ce se îmbolnăvește în timpul călătoriei sau care e rănit în timpul serviciului vasului, primește salariul" este o afirmație universală ca și – de pildă – "Copacul din grădină are frunze de culoare roșietică". Citit ca prim alineat din art. 547 cod comercial român el fixează o obligație: "Este obligatoriu să i se achite salariu marinarului ce se îmbolnăvește în timpul călătoriei sau care e rănit în serviciul vasului". La fel, "Consiliul de administrație se întrunește ori de câte ori este necesar" e o propoziție constatativă ca și "Sunt nori ori de câte ori plouă". "Fiecare mănâncă ori de câte ori îi este foame"; ca prin alineat din art. 104 al Legii 31/1990 el fixează o normă permisivă "Este permis consiliului de administrație să se întrunească ori de câte ori socotește că e necesar". Ce este propoziția "Cartotecile sunt formate din fișe pe fiecare comerciant"? O descriere? O descriere normativă? E descrisă o obligație viitoare a subiectului – comerciant? Că modificările de limbaj pot încălca regulile persuasiunii și cădea în seducții, cu grave consecințe nu numai asupra semnificației cognitive, ci și asupra aplicării dreptului, ni le relevă profesorul Matei Basarab (rev. *Dreptul*, nr. 10/1995, p. 87 și

Scanned with OKEN Scanner

urm.) care se ocupă cu joaca de-a sensurile cu termenii "avut obştesc" – "proprietatea publică" din partea legiuitorului şi a unor practicieni. Autorul vorbeşte chiar de "înlocuire nelegală" a termenilor; astfel spus, figurile retorice trebuie să slujească în limitele legii în vigoare, în limitele definiţiilor legale, conform cu principiile dreptului şi în spiritul legiuitorului, dimpreună.

*

Volumul acesta nu are nici încheiere, nici peroraţie; parcă, brusc, dintr-un gând care l-a străfulgerat sau covârşit de oboseală, drumeţul îşi întrerupe umbletul. Dar e neapărată nevoie de o încheiere, aici, când ne-am oprit, nu ne-am întrerupt? Căci, de fapt, după ce am rostit generalul, bine este să ne aplecăm asupra detaliului. O vom face în volumul următor, dacă ne-o vor îngădui putinţele, vremurile şi oamenii.

Note bibliografice:

1. Cicero, *Oratorul*, XXV, 83.
2. Fontanier, *Figurile limbajului*, Bucureşti, 1981.
3. Cicero, *Oratorul*, XXXVI, 123
4. T. Todorov, *Teorii ale simbolului*, Bucureşti, 1983, p. 87.
5. Idem, p. 108.
6. Augustin, *Doctrina creştină*, IV, II, 3.
7. Quintilian, *op. cit.*, VIII, 6.
8. Ibidem.
9. Vezi Fontanier, *op. cit.*, p. 29 şi urm.
10. În tratatul său despre argumentare, Perelman tratează ironia ca figură retorică împreună cu ridicolul. Un exemplu frumos de ironie interogativă întâlnim la Gaston Bachelard "Îi vom întreba deci pe savanţi: cum gândiţi, care vă sunt tatonările, încercările, erorile? Sub ce limită vă schimbaţi părerea? De ce rămâneţi atât de succinţi când vorbiţi de condiţiile psihologice ale unei cercetări noi? Daţi-ne mai ales ideile voastre vagi, dezacordurile voastre, ideile voastre fixe, convingerile voastre neprobate." (în *Dialectica spiritului ştiinţific modern*, vol. I, Bucureşti, 1986, p. 278). Ironia reliefează că spiritul ştiinţific retoricizează şi el, în pofida impresiei că e solid aşezat în spaţiul unui more geometrico imbatabil.
11. Apud Y. Eminescu, *Pledoarii celebre*, Bucureşti, 1973, p. 269.
12. *Dreptul*, 7/1995, p. 67.
13. T. Robert, S. Vieru, *Riscul raţiunii*, Bucureşti, 1990, p. 181.
14. Idem, p. 184-185.
15. N. Hartmann, *Esterica*, Bucureşti, 1974, p. 457.

Scanned with OKEN Scanner

INDICE DE AUTORI

A

Aarnio, A. 216
Abelson, H. 49,195
Adair, J. 39
Agostino, F. 132
Ajsseling, S. 119
Alain, 189
Albuţ, C. 201
Alecsandri, I. 195
Alevizopol, A. 17
Alexandresco, D. 177, 271
Alexandru, I. 144
Alexandru din Aphrodisia, 14
Alexy, R.W. 132
Alexandru, J. 144
Allport, 88
Alvarez, L. 110
Aman, Al. 195
Amiel, H. F. 86
Apostel, L. 258, 259, 260
Apter, M. J. 70
Aristotel, 17, 29, 46, 49, 50, 64, 75, 97, 127, 131, 216, 275, 276, 277, 280, 300, 323, 331, 335
Audi, R. 189
Augustin, 36, 298, 324

B

Bachelard, G. 149, 335
Baciu, M. 39
Backman, S. A. 70, 116, 117
Bacon, F. 87
Balchin, J. H. 70, 125
Baldrige, L. 201
Banciu, M. 236, 331
Banu, I. 45, 49
Barrow, J. D. 51
Barthes, R. 196
Bârsan, C. 164
Bârsănescu, Şt. 236
Beckman, J. 261
Beligrădeanu, S. 75, 194
Bennis, W. 321
Bentham, J. 22, 29
Benveniste, E. 261
Beresnick, D. 310
Berger, G. 77
Bieltz, P. 28
Blaga, L. 66
Blanché, R. 263, 271
Bloch, M. 45, 49
Bogardus, 88
Botezatu, P. 21, 28, 29, 143, 263
Brown, G. 88, 321
Bunge, M. 210
Butler, R. 111
Buyssens, E. 236

C

Campbell, 87
Camus, A. 178
Capitant, H. 271
Caragiale, I. L. 331
Carbonnier, J. 51, 190
Carnap, R. 131
Castaneda, H. N. 22, 29
Cathala, H. P. 311
Cazacu, H. 90
Cazimirovici, E. 201
Cârâc, I. S. 39
Chatelet, P. 19
Chazel, F. 18

Scanned with OKEN Scanner

Teodoru, G. 271
Thomas, N. 88
Thurstone, D. 85, 89
Tisias, 46
Titulescu, N. 196, 201, 310, 312, 315
Tjoswold, D. 259
Todorov, T. 324
Tolkin, M. 202
Toma d'Aquino, 118, 130, 298
Tudorică, L. 75

Ţ

Ţuţea, P. 51, 176

U

Uledov, A. K. 81
Ungureanu, A. 109

V

Vasile, N. 195
Vasiliu, E. 321
Victoroff, D. 85, 94, 95
Vieru, S. 29, 335
Vignaux, G. 195
Villon, F. 51
Vlăsceanu, L. 86
Verhaegen, J. 261

W

Wahl, J. 143
Wald, H. 75
Watson, J. 201, 314
Weinberger, O. 22, 29, 30
Wiener, N. 70
Wright, G. 22, 29, 118
Witrow, G. J. 105
Weber, M. 178

Z

Zamfir, C. 86
Zeneanu, A. 236
Zenon, 46
Ziemba, Z. 189
Znaniescki, K. 88
Zincă, H. 180, 176

Scanned with OKEN Scanner

CUPRINS

Captatio 5

I. Gândirea subiectuală 11

1. Generalităţi 13
2. Perspectiva Logicii şi Persintologiei asupra gândirii 21
3. Câteva comentarii privind raportul gândire-limbaj 31

II. Natura discursului retoric 41

1. Moştenirea tradiţiei 43
2. Speciile discursului retoric 51
3. Opinia – instrument al discursului retoric 64
   3.1. Doxantica – fundament al Persintologiei 75
   3.2. Opinia şi atitudinea 86
   3.3. Abordarea persintologică a opiniilor 92
   3.4. Opiniile juridice 95
   3.5. Normă juridică şi opinie juridică 98
4. Explicare, justificare, motivare 110

III. Principiile retorice 121

1. Preliminarii 123
2. Principiul haeresic 126
3. Principiul comunicării 133
4. Principiul atitudinii implicate 139
5. Principiul etic 150
6. Problema veriformităţii 155
   6.1. Despre adevărul juridic 157
   6.2. Adevărul juridic în discursul retoric 160

IV. Organizarea psiho-logică a discursului retoric 167

1. Preliminarii 169
2. Credibilitatea retorică 175
3. Mantanologia 181
4. Tasologia 191
   4.1. Deschiderea către public 191
   4.2. Naraţiunea/Descrierea 196

Scanned with OKEN Scanner

4.3. Confirmarea/Respingerea 202
4.3.1. Problema argumentativă. Aplicații 207
4.3.2. Evidența ca bază a argumentului 216
4.3.3. Valorificarea evidenței 221
4.3.4. Simetrizarea argumentului 234
4.3.5. Soluționarea problemei argumentative 236
4.3.5.1. Obținerea argumentului 238
4.3.5.2. Integrarea argumentului în discurs 244
4.3.5.3. Tehnici de întemeiere 247
4.3.5.4. Dispunerea argumentelor probatorii 250
4.3.5.5. Conexarea normei cu realitatea 261
4.3.5.6. Rolul locurilor în soluționarea problemei argumentative 272
5. Practicarea sofisticii 279
6. Îngrădirea perorativă a publicului 312
7. Protocoale 316
8. Despre figuri 322
Indice de autori **337**

Scanned with OKEN Scanner

RETORICA TRADIȚIONALĂ ȘI RETORICI MODERNE

GHEORGHE MIHAI

Gheorghe MIHAI: născut la Iași în 1939. Licențiat în Filosofie și Drept. Doctor în ...osofie, profesor universitar la catedra de ...ept public a Facultății de Drept din ...niversitatea de Vest – Timișoara. A publicat ...este 150 de studii și articole în reviste din țară și străinătate. Sub semnătură proprie și în colaborare i-au apărut cărțile: ELEMENTE CONSTRUCTIVE DE ARGUMENTARE JURIDICĂ (București, 1982), ÎNCERCĂRI ASUPRA ARGUMENTĂRII (Iași, 1985), PSIHO-LOGICA ARGUMENTĂRII DIALOGALE (București, 1987), INTRODUCERE PENTRU O LOGICĂ JURIDICĂ (Piatra Neamț, 1991), INTRODUCERE ÎN TEORIA PERSONALITĂȚII ÎN DREPT (București, 1992), RETORICA (Iași, 1993), INTRODUCERE ÎN STUDIUL DREPTULUI, vol. I și II (Timișoara, 1994), FILOSOFIE A DREPTULUI (Timișoara, 1995), DREPTURILE OMULUI (concept și practică) (Timișoara, 1995), DREPT PUBLIC (Timișoara, 1996), OPINIA PUBLICULUI (Iași, 1996), PSIHO-LOGICA DISCURSULUI RETORIC, (Focșani, 1996). A editat volumele I-V de PROBLEME DE ISTORIA ȘI FILOSOFIA ȘTIINȚEI (Iași, 1983 - 1988). Este membru titular al **Central European Academy for Sciences and Arts**, cofondator al revistei ETHOS (Iași), redactor-responsabil al ANALELOR JURISPRUDENTIA din Universitatea de Vest – Timișoara, coordonator al anuarului STUDII DE DREPT (Etudes juridiques).

ISBN 973-571-237-7

Scanned with OKEN Scanner